TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

DÜŞÜNCE VE MEKÂN İLİŞKİSİNİN DÖNEMSELLEŞTİRİLMESİNDE ANTİK KENT: ROMA VE ÇİN ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Turgay OVALI

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

DÜŞÜNCE VE MEKÂN İLİŞKİSİNİN DÖNEMSELLEŞTİRİLMESİNDE ANTİK KENT: ROMA VE ÇİN ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Turgay OVALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

DÜŞÜNCE VE MEKÂN İLİŞKİSİNİN DÖNEMSELLEŞTİRİLMESİNDE ANTİK KENT: ROMA VE ÇİN ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı
1- Prof. Dr. Ayşegül Mengi
2- Prof. Dr. Tayfun Çınar
3- Prof. Dr. Kıvılcım Ertan
4- Prof. Dr. Elif Çolakoğlu
5- Prof. Dr. Nazlı Yücel Batmaz

Tez Savunması Tarihi

15.01.2024

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Tayfun Çınar danışmanlığında hazırladığım "Düşünce ve Mekân İlişkisinin Dönemselleştirilmesinde Antik Kent: Roma ve Çin Örnekleri (Ankara, 2024)" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

21.01.2024

Turgay OVALI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
KISALTMALAR iii
TABLO, ŞEKİL VE HARİTA LİSTESİ iv
TEŞEKKÜR v
GİRİŞ 1
Araştırma Problemi (Sorun) 1
Tezin Konusu 2
Tezin Amacı 5
Tezin Önemi 6
Tezin Varsayımı 10
Kuramsal Çerçeve 11
Yöntem 30
Kapsam 33
1. ANTİK KENT 35
1.1. Antik Kenti Tanımlama Çabaları 35
1.2. Son Dönem Antik Kent Modellemeleri 43
1.3. Antik Kentin Kökeni ve Aşamaları 50
1.4. Antik Kent Yerleşimleri ve Kent-Kır İlişkisinde Dönemler 62
1.5. Antik Kentlerin Görünümündeki Dönüşümler 73
1.6. Antik Kentlerde Yönetim ve Siyasetin Geçirdiği Aşamalar 84
1.7. Antik Kentlerde Ayinler, Festivaller, Kültür ve Kimlik 97
1.8. Kentsel Toplum, Toplumsal Hareketlilik ve Tabakalaşma 109
1.9. Antik Kentler ve Devlet İlişkisinde Dönemler 125
2. ANTİK ROMA'DA DÜŞÜNCE MEKÂN DİYALEKTİĞİNDE KENTLER 140
2.1. Efsaneler (Mitoloji) Etrafında Kent Devletinin Ortaya Çıkışı 140
2.2. Kent Devleti'nin Genişleme ve Kolonileşme Süreçleri 154
2.3. Kent Devletinden İmparatorluğa Kent Anlayışının Gelişimi 163
2.4. Kentin Siyasal ve Toplumsal Örgütlenmesinin Geçirdiği Aşamalar 176
2.5. Antik Roma'da Toplum Yapısının Dönüşümü 192
2.6. Antik Roma'da Kent Yönetiminde Dönemsel Farklılıklar 201
2.7. Antik Roma'da Dönemlere Göre Yerel Yönetim Birimleri 210
2.8. Antik Roma'da Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemi Eyalet Yönetimi 222

2.9. Antik Roma'da Kentleşme ve Kentsel Hiyerarşinin Aşamaları 234
2.10. Antik Roma'da Kent Planlama Sürekliliği 244
2.11. Antik Roma'da İktidarın Mekâna Yansımasının Bir Ürünü Olarak Anıtsal Mimari 258
3. ANTİK ÇİN'DE DÜŞÜNCE MEKÂN DİYALEKTİĞİNDE KENTLER.....270
3.1.Efsaneler (Mitoloji) Etrafında Çin Kentinin Ortaya Çıkışı 270
3.2. Devlet ve Kentin Kurulmasında Krala Atfedilen Anlam 276
3.3. Çin Kentinin Genişleme Süreçleri (Antik Çin Derebeylik Sistemi ve Dönüşümü) 284
3.4. Antik Çin'de Kent Anlayışını Gelişimi: Sülale Kentinden İdari Kente.....293
3.5. Antik Çin'de Kentleşme ve Dönemler Arası Farklar.....305
3.6. Antik Çin'de Kentsel Hiyerarşinin Oluşumu ve Dönüşümü 319
3.7. Antik Çin Kentlerinde Toplumsal Örgütlenmenin Geçirdiği Aşamalar 327
3.8. Antik Çin Kentlerinin Siyasi Dönüşümü.....349
3.9. Antik Çin'de Kent Yönetiminin Üç Dönemi.....362
3.10. Antik Çin'de Dönemlere Göre Kent Planlama Gelenekleri 381
SONUÇ 399
KAYNAKÇA 413
ÖZET 464
SUMMARY 465

KISALTMALAR

Agr.	: Agriculture
akt.	: aktaran
B.C.	: Before Christ
bkz.	: bakınız
Çev.	: Çeviren
Dom.	: Domus
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
İ.S.	: İsa'dan Sonra
J.K.	: John Kenyon
km.	: kilometre
V.	: Vere
vd.	: ve diğerleri
W.S.	: William Scott

TABLO, ŞEKİL VE HARİTA LİSTESİ

Tablo 1. Han Dönemi Kentleşmesi……..…318

Tablo 2. Bazı komutanlıkların İ.S. 1-2 Nüfus Sayımı……..……318

Tablo 3. Hou-Han Shu'da Biyografileri Bulunan Kişilerin Aile Arka Planı……..…….348

Şekil 1. İyi Alan Sistemi…….…….328

Şekil 2. Tarih Kitabına Göre Başkentin İdeal Mekânsal Planlama Şeması…….……382

Harita 1. Shang Hanedanlığı Kentleri…….…….285

Harita 2. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi Kentsel Yayılımı…….……..312

Harita 3. İ.Ö. Birinci Yüzyılda Han İmparatorluğu Yerleşim Dağılımı…….……..317

Harita 4. Shang Dönemindeki Siyasi Yapılar Ve Kentleri……322

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazımında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Başta tezin yazım sürecinde nokta atışı yönlendirmeleriyle tezin şimdiki halini almasını sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Tayfun ÇINAR'a; tez komitesinde tavsiyeleriyle ufkumu açan hocalarım Prof. Dr. Ayşegül MENGİ ve Prof. Dr. Kıvılcım ERTAN'a; son dokunuşlarıyla tezime çok değerli katkılarda bulunan jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU ve Nazlı Yücel BATMAZ'a; İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde tezimle ilgili istişarelerde bulunduğumuz hocalarım Prof. Dr. Alim YILMAZ ve Prof. Dr. Tarkan OKTAY'a; Ankara'da bana her türlü yardımını esirgemeyen değerli çalışma arkadaşım Arş. Gör. İbrahim ESEROĞLU'na; bana her zaman destek olan ve zor günlerimde arkamda duran değerli Araştırma Görevlisi mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Asıl teşekkürü meşakkatli tez yazım sürecinde benim kahrımı çeken, bana her zaman moral veren, yaşadığım sıkıntılarda benimle üzülüp gösterdiğim başarılarda benimle birlikte sevinen değerli eşim Ayşe OVALI ve can kızlarım Meryem OVALI ile Feyza OVALI hak ediyor. Onlardan eksilttiğim zamanlar için özür diliyor ve bu çalışmayı onlara ithaf ediyorum.

GİRİŞ

Araştırma Problemi (Sorun)

Bir toplumu oluşturan insanların dünyayı algılama biçimlerine yönelik düşünceleri yaşadıkları mekânı nasıl şekillendirmektedir? Antik kentlerin dini, toplumsal, ekonomik, yönetimsel ve hiyerarşik yapılanmaların görünümü olması kent tarihi araştırmacılarını, mekâna yön veren hâkim düşünceleri de anlamaya zorlamaktadır. Bir antik kentin doğuşu, gelişimi ve varlığını sürdürmesi için kendi düşünsel dinamiklerine sahip olması gerekmektedir. Antik kentler için bu itici gücün dini inanışlarla başladığı, insanların düşüncesi geliştikçe mekânın taşıdığı anlamın da değiştiği, antik kent ile değişen koşullarla birlikte gelen tarih dönemlerindeki farklılaşan düşüncenin arasında kopmaz bir bağ olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan antik Roma ve Çin kentleri de bu izleği kendilerine özgü bir şekilde nasıl takip etmişlerdir? Bu kentlerin temelinde bulunan dini düşünce sistemlerinin, kentlerin kurulmasındaki etkileri nelerdir? Bu kentler, kendi iç dinamiklerinden doğan düşünce ve felsefelerinin öngördüğü şekilde yönetim merkezlerine nasıl dönüşmüştür? Antik kentler bir bütün olarak mı ele alınmalı, yoksa onlara dair geliştirilen yaklaşımların, tanımların ve modellemelerin sınırlamalarından kurtularak antik kentin dönüştüğü aşamalara mı odaklanmalıdır? Tez bu sorular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Mekân ile düşünce arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Her uygarlığın kendisine özgü bir hayat biçimi, bu hayat tarzının oluşturduğu birlikte yaşama alanları olan yerleşimleri, bu yerleşimlerin düzenlendiği bir mekân örgütlenmesi bulunmaktadır. Her ne kadar kentlerin ortaya çıkışı birçok dini, ekonomik, siyasi ve toplumsal olgunun sonucu olsa da, kenti kuranların ve takipçilerinin kentin yaşam tarzına yön veren düşünceleri, kent mekânlarını çeşitlendirerek yeniden üretmiş ve şekillendirmiştir. Antik kentleri oluşturan maddi ve manevi öğeler ve yapılar, zamanlarına ait düşünceleri yansıtmaktadırlar. Kentlerin ortaya çıkışı, yayılışı ve yükselişi düşüncenin gelişimi bağlamında analiz etmenin gereği son zamanlarda üzerinde sıkça durulan konulardan biri haline gelmiştir. Antik Roma ve Çin kentleri için de aynı gereklilik söz konusudur. Bu

çalışma, başlangıçta antik Roma ve Çin kentlerinin dini inanışlar temelinde bir kent formuna dayalı olarak kurulduğu, sonrasında bu kentlerin bu toplumlardaki politik düşüncenin gelişimiyle birlikte farklı bir şekil aldığı varsayımına dayalıdır.

Antik kente dair yapılan tanımlamalar antik kenti başından sonuna tekdüze bir formda ele almaktadırlar. Hâlbuki antik kentler kuruluşundan yok oluşuna kadar birçok süreçten geçmekte, dönem dönem farklı anlamlar içermektedir. Antik döneme dair bu bütüncül bakış açısı sorgulanmaya değer bir konudur. Roma'da krallık ve cumhuriyet dönemlerinde kentin anlamı başka iken imparatorluk döneminde kente bambaşka anlamlar yüklenmektedir. Yine Çin antik kenti için de ilk dönem hanedanlıkları için kent kral ve atalar dininin mekânı iken Çin'in siyasi karmaşa dönemlerinde bu amacından sapmış ve nihayet imparatorluklar çağında konfüçyanist-yasacı değerlere dayalı bir yönetim mekânı olup çıkmıştır. Araştırmaların çoğu bunu ifade eden anlatımlarda bulunsa da antik kente bakış açısındaki eğilim genellikle tektipleştirme ve bir tanıma büründürmeye yöneliktir. Antik kenti dönemlerine ve bu dönemlerde hâkim olan inanış ve düşüncelere göre sınıflandırıp kentin amaç ve anlamlarındaki kaymaları göz önüne derli toplu bir şekilde sunmak gereklidir.

Tezin Konusu

Tezin konusu, doğuşundan geleneksel şeklini aldığı imparatorluklar çağına kadar antik Roma ve Çin kentleri ve bu zaman zarfı içerisinde varlığını sürdürmüş Roma'da krallık, cumhuriyet ve imparatorluk; Çin'de ise hanedanlıkların, bölünmüş kent devletlerinin ve imparatorlukların kentlerini oluşturan düşünsel dinamiklerin neler olduğudur. Bu medeniyetlerin düşünce ve felsefi yapılarından hareketle antik kentlerin kimliği, genişleme süreçleri, siyasal ve toplumsal örgütlenmeleri, kentsel yaşamları, yönetimsel yapılanmaları, kentleşme dinamikleri ve kent planlama gelenekleri ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Mekân ile düşünce arasındaki ilişki, antik Roma ve Çin toplumunun özelinde aktarılmaya çalışılmaktır. Bu anlamda antik kenti modelleme çabalarının antik dönemi bir bütünmüşçesine ortaya koyma çabalarının doğruluğu

tartışılmakta ve gerek Roma'da gerek Çin'de bir gelişim seyri geçiren antik kentlerin dönemselliğine vurgu yapılmaktadır.

Bu bağlamda, Roma kentinin kabilelerin düzenlediği meclisler yoluyla krallık döneminden beri bir vatandaş düşüncesine dayandığı, ilk başlarda aristokratik bir düzen içinde belli bir mülk sahipliğine veya soyluluğa dayanan bu vatandaşlığın alt sınıflara yayılarak kent fikrini vatandaş topluluğu olarak temellendirildiği görülmektedir. Kenti ifade eden *"civitates"* sözcüğünün kökeninde "vatandaş" olması bu anlamda önemli bir göstergedir. Çin kentini doğuran asıl motifin ise savunma, tarım veya ticaret temelli olmadığı, güdünün kendisine göksel anlamlar yüklenen bir yöneticinin etrafında atalar dininin yaşatılması olduğu gözler önüne serilmektedir. Kenti oluşturan savunma, tarım veya ticaret gibi diğer unsurlar atalar dininin yaşatılmasında birer araç konumunda kalmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, Çin antik kentinin kökenleri, insanları dağılmadan bir arada tutan tutkalı dini motiflerde bulunmaktadır. Aile gruplarının bir arada tutunduğu, dışarıya kapalı köyün aksine, yabancı da olsa düşman olarak algılanmayan ve böylece kentin oluşması için gerekli bir nüfus yoğunluğunu oluşturabilen heterojen grupları bir arada tutan dinamizm, Çin için kendisine kutsallık atfedilen bir kral ve öldükten sonra tanrı mertebesine yükseldiği düşünülen ataların ruhaniyetlerinin bulunduğu kutsal mekânlar olarak tapınak merkezleridir.

Roma'daki krallık, cumhuriyet ve imparatorluk dönemleri incelendiğinde kent, kutsal bir kraldan ziyade sitelerin birbirleriyle olan mücadelesi ve bunun sonucunda işbirliği arayışlarının sonucu olarak doğmakta, vatandaş kavramını temele alarak cumhuriyet düşüncesine varılmaktadır. Cumhuriyet döneminde cumhuriyetçi erdemler düşüncesinin oluşturduğu fetih arzusu, kolonilerin, belediyelerin ve diğer statülerdeki fethedilmiş ve yeni kurulmuş kentlerin yönetimine, maddi yapısına, kentsel topluluğuna ve yaşamına etki etmiştir. İmparatorluk döneminde ise politik düşüncede yer alan erdemlerin imparatorlarda toplandığı, bu sebeple kentlerle imparator arasındaki ilişki biçimine dayanan bir kent anlayışının oluştuğu görülmektedir. Yine de vatandaşlık düşüncesi her dönemde antik kentlerin vazgeçmediği ve üzerinden hız kazanarak geliştiği kavram olmuştur.

Çin'e gelince ilk üç hanedanlık olan Hsia, Shang ve Chou hanedanlıkları (İ.Ö. 2200- İ.Ö. 722) antik kentleri güçlü bir kralın etrafında yoğunlaşmış ayinler sistemi doğrultusunda asil soy ve sülale kentleri olan birer tapınak merkezleri olmuşlardır. Bu dönemde kentler geleneğin etkisinde gelişmiş, kurulmalarında büyük ölçüde ayinsellik ve dini inanışlar işlemiş, kentsel topluluklar gök dini inançlarına göre şekillenmiş ve ayinsel bir kent planlama geleneği doğmuştur. Bununla birlikte, Çin'de düşünce geliştikçe kente yüklenen anlamlar da değişmiş, her ne kadar dini düşünceden ve gelenekten beslense de yeni oluşan ekonomik ve siyasi yapılanmalarla birlikte ortaya çıkan felsefi görüşler antik Çin kentine yön vermeye başlamıştır. Toplumsal sistemde kırılmaların yaşandığı ve dini inanışların yerini bütünüyle onlardan kopmadan fakat pratik yaşamın ihtiyaçlarına uyarlanarak oluşturulmuş felsefi düşüncelerin aldığı dönem olan İlkbahar-Sonbahar Dönemi ve Savaşan Beylikler Dönemi (İ.Ö. 722- İ.Ö. 221), feodal ilişkilerin kırıldığı, düşünce zenginliğinin kentlere yansıdığı, aynı şekilde kent devletlerinin felsefi ortamı beslediği, Çin yönetim felsefesinin konfüçyanizm ile birlikte en etkili düşüncesi olan yasacılık (legalizm) etkisinde yönetim merkezleri olan hsien kentlerini doğurduğu ve kentselliğin düşünce ile birlikte yayıldığı bir dönem olmuştur. Antik Çin kentlerini oluşturan motif bölünmüş kent devletleri çağında dini inanışlar olmaktan ziyade bu devletlerde danışmanlık yapan felsefi düşünürlerin yönlendirmesiyle oluşturulan pratik çözümler haline gelmiştir. Bu dönemde kentlerin fiziksel şekillerinde değişim yaşanmış, kentler ayinsel özelliklerini korumakla birlikte kurulmalarında pratik koşullar ön planda tutulmuşlardır. Kısacası, kenti oluşturan itici güç, gündelik hayatın gereksinimleri ve bunların düzenlenmesini sağlama yolu olarak felsefe okullarından çıkan bilge sınıfın düşünceleri olmuştur.

Düşüncenin antik kentlere yön vermesi, Çin'in ilk imparatorluklar döneminde olgunlaşarak yerini sağlamlaştırmıştır. Qin ve Han imparatorlukları dönemi (İ.Ö. 221- İ.S. 220) yeniden toprak bütünlüğünün sağlandığı ve merkeziyetçiliğin yayıldığı bir dönemdir. Bu döneme Yasacı-Konfüçyüsçü bürokrasi kentleri damgasını vurmuş, yasacı reformlar kentleri şekillendirmiş, bürokratik imparatorluk kentleri çevreye yayılmış, kentsel toplum gelenek ve pragmatizm arasına sıkışmış ve kent düşüncesi Yasacı-Konfüçyanist ilkelere dayanır hale gelmiştir.

Antik Roma'da kent vatandaş fikrine dayanırken, Çin'de antik Çin dinine ve onun önerdiği ayinselliğe dayanmaktadır. Bununla birlikte, kentlerin gelişimi, birçok ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmeyle gelen felsefe ve düşüncenin gelişimiyle paralel olarak ilerlemiştir. Gelişmeler ilk olarak idari sisteme yansımış, ardından merkezi idare düşünceyi mekâna yansıtarak antik kentleri dönemden döneme geliştirmiştir.

Tezin Amacı

Tezin amacı, antik Roma ve Çin kentini oluşturan düşünsel alt yapıyı ortaya koymak ve kentin ortaya çıkıp gelişmesinde toplumda var olan değerler dizgesinin önemini göstermektir. Toplumların yaşadığı anlamlar dünyasının maddesel olarak dışavurumunu simgeleyen kent mekânının biçimlenmesi, kent formu ile toplumsal ilişkiler sistemi arasında kopmaz bir bağ olduğunun vurgulanması, kent formunu bağımlı değişken, onu hazırlayan ilişkilerin ise bağımsız değişken olarak sorgulanması ve ikisi arasındaki ilişkinin niteliğinin ortaya konulması amacını güttüğümüz bu çalışmada, bağımsız değişken olarak Roma ve Çin düşüncesinin mekân oluşturucu yaklaşımlarının antik kentlere olan etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Kısacası bu çalışma, antik Roma ve Çin'de hiyerarşik bir yapılanmayla işlevsel olarak uzmanlaşmış, toplumsal kurumları dini inanışlar, siyaset ve bölgesellik temeli üzerinde örgütlenerek ortaya çıkan kentleşme dinamiklerini aydınlatma ve sonraki yüzyıllar boyunca kentlerin büyük bölgesel devletler haline gelen Roma ve Çin'in geri kalan bölümlerinde ne ifade ettiğini, Roma ve Çin düşüncesi üzerinden anlatmayı hedeflemektedir. Bunu yaparken her iki coğrafya açısından da üçlü bir dönemselleşmenin yapılması gereği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu Roma için krallık, cumhuriyet ve imparatorluk; Çin için ise hanedanlık, bölünmüş kent devletleri ve imparatorluktur.

Antik Roma'da krallık dönemi kenti, sadece Roma olarak algılanan, efsaneler ve kehanetlerle kutsallık atfedilen kurucu bir kralın etrafında oluşan kabile ve aile korumacılığının birlikteliği şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla bir dinin törenleri ve gelenekleri etrafında bir araya gelen ailelerin topluluğu olan kent, sınıf mücadelelerinin mekânı olmaya başlamış ve nihayetinde genişleme ile birlikte

cumhuriyet düşüncesine varılmıştır. Roma Krallığı'nın cumhuriyete dönüşmesinde etkili olan sınıf mücadelesini oluşturan şey vatandaş fikridir. Kent Roma'da her şeyden önce bir vatandaş topluluğu olarak algılanmıştır. Antik Roma'da kent, sınıf mücadelesinin ve toplumsal tabakalaşmada vatandaşlar arasında bir yarışın mekânıdır. Savaşmanın, fethetmenin ve servet sahibi olup yönetime geçmenin öncelendiği bir düşünce yapısında kentler, zafer kazanan bir generalin onur unvanlarını kazanmasıyla kente katkı sağlaması şeklindeki bir alışverişle prestij kentleşmesi dediğimiz bir sistemle gelişip yayılmışlardır. Toplumsal örgütlenme söz konusu olduğunda ise akrabalık, bölge ve sınıf farklılıklarının üstesinden gelen vatandaşlık anlayışı, her ne kadar hiyerarşik bir yapılanmada olsa bile Roma'da geçerliliğini geç imparatorluk dönemine kadar kaybetmemiştir.

Antik Çin'de ise kent bir sembol olarak görülmelidir. Çin uygarlığının ilk dönemlerinde kent, dini inanışların, ayinselliğin, ayinlere dayalı geleneğin, asil soy ve sülalenin asil olmayanlara üstünlüğünün, Göğün onayını alarak yönetme hakkı elde eden kutsal kralın sembolüdür. İkincil kentleşme döneminde ise kent, egemen devletlerin bilge düşünürleri ile elit sınıfının yeniden oluşturduğu, siyasi etkinin bütünüyle belirgin olduğu ve siyasi kurumların büyük oranda başarı temeline oturtulduğu, yeni siyasi ve ekonomik tabakalaşmaların toplumsal sınıfların içine katıldığı bir dönem olarak felsefi düşüncenin sembolüdür. İmparatorluklar çağında ise Çin'de kent sembol olarak filozof-yönetici sınıfının kararlarıyla şekillenen ve bürokrasi yoluyla yasacı-konfüçyanist felsefenin kurallarının uygulandığı bir mekânı ifade etmektedir.

Bir kenti anlamlandırmanın gerçek yolu, onun içinde bulunduğu medeniyetin doğuşundan gelişimini ispatladığı döneme kadar izini sürmekten geçmektedir. Bunun için başvurulması gereken yerin de dini inanışlar ve felsefi düşünceler olduğu kabulüne dayanan bu çalışma, Roma ve Çin için böyle bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Tezin Önemi

Kentleşme sürecinde, ikinci devrenin sonuna denk gelen bir zamana, kent tarihinin son dönemine gelinmiştir. Bu dönemlerin ilki, yaklaşık beş bin yıl önce ortaya çıktığı iddia edilen ve "kentsel devrim" olarak isimlendirilen dönemdi, ikinci dönem ise modern

sanayi teknolojisinin ortaya çıkışının dünya genelinde kentleşme olgusundaki eşitsizlikleri tetiklediği, en azından 18. yüzyılda başlayan seküler süreci ifade etmektedir. Yaşadığımız dönem itibariyle, kentleşme oranının hızlandığı, böylece, tüm insanların kentsel bölgelerde yaşamaya zorlandığı bir zamana yaklaşılmaktadır. 21. yüzyılın sonuna kadar evrensel bir şehir olan ekümenopolis olgusu kaçınılmaz görünmektedir. Ekümenopolis, insanlığın tek bir topluluk olarak hareket edeceği bir dönemde (Doxiadis, 1968:337), insanın hayatta kalması için gerekli olan kırsal bölgeyi kuşatan hiyerarşik olarak düzenlenmiş kentsel formların dünya çapında bir ağ oluşturacak bir kentleşmeyi bize dayatmaktadır.

Bu kritik dönemlerde, son zamanlarda ve günümüzde kentleşmenin ve kentselliğin ilerleyen sınırlarının, geleneksel kent yaşamının uzun dönemlerine göre daha yoğun bir çalışma konusu olması gayet doğaldır. Çağdaş kent biliminin, araştırılması en göze çarpan bulguları, yani Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kentlerini ele alması beklenen bir durumdur. Bununla birlikte bu durum, kentsel olguların incelenmesinin yalnızca bu bölgelerle ve Avrupa kültürünün dayatıldığı bölgelerle sınırlı kalmasını doğurmaktadır. Kentsel araştırmalardaki güncel formülleştirmelerin ve hipotezlerin çoğunun Avrupa-Amerika deneyimine dayandığı ve geleneksel dünyanın koşullarına uygunluğunun ölçüldüğü nadiren görülmektedir.

Batıdaki kültürel alanın dışındaki kentlere olan bu dikkat eksikliği, bugün dünyadaki her üç kişiden ikisinin, sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi birçok büyük kenti ve sayısız insanı barındıran az gelişmiş bölgeler olarak adlandırılan bölgelerde yaşadığını hatırladığımızda daha da önem kazanmaktadır. Başka bir deyişle kentleşme, dünyanın gelişmiş sanayi bölgelerinde olduğu gibi, gelişmemiş ülkelerinde de önemli bir olgudur. Elbette, gelişmekte olan dünyadaki tüm kentler, terimin tam anlamıyla "geleneksel" değildir. Birçoğu, geleneksel toplum denizinde batılılaşma adalarını oluşturur ve istisnaları olsa da kendi sakinlerinin tamamı ya da büyük bir kısmı kendi kültürlerinin parçalanan geleneklerinden ziyade batının sanayi alışkanlıklarıyla daha yakından ilgilidir. Nitekim geleneksel kent hakkında o kadar zayıf bir şekilde bilgi sahibiyiz ki, şu anki teorilerin onların hangi unsurları için geçerli ve hangilerinin onlara uygulanabilir

olduğunu söylemek bir hayli zordur. Geniş ailenin kentsel yaşamdaki sosyal, politik ve ekonomik çeşitli rolleri ve geleneksel kentlerde yaygın olarak bulunan güçlü ulus-ötesi kurumların işlevsel ve morfolojik önemi tam olarak aydınlatılmamıştır. Bu konulardan herhangi birini araştırmak için herhangi bir girişim yapılmadığını söylemek haksızlık olacaksa da, geleneksel kente dair bilgiler batı kentçiliğine kıyasla sınırlı kalmıştır. Bu şartlar altında, batılı kentlerin iç yapısını ve dış ilişkilerini analiz etmek için kullanılan sofistike tekniklerin sanayi öncesi kentlere nadiren uygulandığı görülmektedir.

Ele aldığımız Roma ve Çin dünyası için de bu durum yaşanmış, kent üzerine çalışanlar, sanayi öncesi kentlerini araştırdıkları nispeten nadir durumlarda, neredeyse her zaman batı uygarlığının erdemleri ve fazlaları bakımından bunu yapmışlar ve söz konusu diğer kültürlerin mantıksal yapısını çok az göz önünde tutmuşlar veya bu yapıya hiç dikkat etmemişlerdir. Antik Yunan ve Roma çalışmalarının yoğunluğunun yanı sıra kendi içine kapalı bir toplum olarak Çin kentleşmesi ve uygarlığını oluşturan Konfüçyanizm, Taoizm, Mohizm ve Yasacılık gibi değerler çoğu zaman göz ardı edilmiş, kenti ve kentselliği mekân ile düşüncenin bir diyalektiği olarak okumanın gerekliliği genellikle ihmal edilmiştir.

Bu çalışmanın önemi, mevcut batı tarzı kent ile geleneksel dünyanın kentleri arasındaki bilgilerimizin dengesizliğini telafi etme çabası niteliğini taşımasında yatmaktadır. Antik kent tarihi araştırmaları genellikle antik Yunan ve Roma'ya yoğunlaşmaktadır. Çok az istisna dışında, ilgilerini Aşağı Mezopotamya, Mısır ve Mezoamerika'da çeşitli zamanlarda gerçekleşen kritik dönemlerin olaylarıyla sınırlandırmaktadırlar.

Bunun yanında bu çalışma, antik kentlerin oluşumu ve gelişimini ele alan dönem bazlı çalışmaların eksikliğinin bir nebze telafi edilmesine katkı sağlaması açısından da önem arz etmektedir. Dünyanın çoğunda önce kent sonra devlet düzeyindeki toplumların başarısı göz önüne alındığında, antik kentler en iyi şekilde geçirdiği dönemleri merkeze alan bir perspektiften ele alınmalıdır. Antik kenti İlk Çağ'ın geniş tarihi içinde tek tip bir olgu şeklinde görmek, onun düşüncenin gelişimiyle olan bağını ıskalamaya sebep olmaktadır. Dönemsel bir bakış açısı, antik kentin toplumsal, ekonomik ve siyasal

gelişimini hem yöneten hem de yönetilen sınıfların dünya görüşleriyle iç içe okumanın fırsatlarını da sunmaktadır.

Bununla birlikte, dilimize kazandırılan birçok antik kent çalışması Yunan ve Roma dünyasına dair çalışmalardan oluşmasının yanı sıra düşünce ile olan bağlarını çoğu zaman örtük biçimde sunmaktadırlar. Antik Çin kentleri ise bu noktada unutulmuş veya ihmal edilmiş bir görünüm sergilemektedir. Hâlbuki antik Roma ve Çin'de ortaya çıkan kentsel yaşam, farklılıkları ve özgünlükleri de barındırmasıyla dikkat çekici veriler sunmaktadır. Özellikle son dönemde Çin'in ekonomik olarak yükselmesiyle birlikte Çin toplumunun kökenlerine dair merak da gün geçtikçe artmaktadır. Buna rağmen Çin'in antik kentlerine yönelik çalışmalar nispeten yetersiz ve sığ kalmakta, özellikle Çin antik kentlerini oluşturan düşünsel alt yapı ihmal edilmektedir.

Roma ve Çin uygarlığına yön veren dini ve felsefi düşüncelerin kentsel mekândaki karşılıklarını ortaya koymak, teorinin pratiği, pratiğin de teoriyi nasıl dönüştürdüğünü göstermesi bakımından kent bilimleri literatürüne katkı sağlayacaktır. Çalışma, sadece bir kent tarihi olmakla kalmayıp bir düşünce tarihi niteliğini de taşımakta olup, iki alanı da içine alan interdisipliner bir çalışmadır. Bu yönüyle çalışmanın uygarlık araştırmalarına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Peki, bir antik kent araştırması için neden Çin ve Roma seçilmiştir? Roma ve Çin antik kentleri her şeyden önce düşünce ve mekânın etkileşimi açısından oldukça elverişlidir ve dönemselleştirme açısından da tarihi dönüm noktaları sabit olan iki antik imparatorluktur. Han ve Roma İmparatorlukları, antik dünyanın en büyük devletleridir ve tüm modern öncesi imparatorluk oluşumlarının en uzun ömürlüleri arasındadır. En parlak dönemlerinde, küresel kara kütlesinin yalnızca küçük bir yüzdesini, belki de tüm dünya nüfusunun yarısını kontrol etmişlerdir. Kabaca aynı anda genişleyip çökmüşlerdir; bazı açılardan Avrasya'nın karşı uçlarında ikizler gibi görünmektedirler. Han gözlemcilerinin Roma'dan Uzak Batı'daki "Büyük Çin" şeklinde bahsetmeleri boşuna değildir. Yine de tüm benzerliklerine rağmen, iki ayrı medeniyetin antik kentleri birbirinden bağımsız olarak gelişmiştir. En çarpıcı farklılık Roma ve Han İmparatorluklarının yok olmasından sonra ortaya çıkan siyasi yapılanmalarda görülmektedir: Roma sonrası Orta Çağ

Avrupa'sında evrensel imparatorluklar neredeyse yok olmuşken, Doğu Asya'da seri bir şekilde yeniden kurulmuşlardır.

Tezin Varsayımı

Antik kentin tanımlamalarında önemli bir husus gözden kaçırılmakta ve antik çağ boyunca geçirdiği düşünsel dönüşümler göz ardı edilerek antik kentler tekdüze bir formda ele alınmaktadır. Halbuki antik kentler sosyal, ekonomik, politik, dini ve düşünce dünyaları açısından aşamalar geçirerek tarihte yerlerini almışlardır. Antik dünyanın çeşitli yerlerindeki bazı eski uygarlıkların geçtiği aşamaları göz önünde bulundurursak, bunlar entelektüel düzeyde hem bir sürekliliğe hem de bir kopuşa tanıklık etmektedir. Bu durum Antik Roma ve Çin için de geçerlidir çünkü bu iki uygarlık başlangıcından olgunlaşmasına kadar üç düşünce biçimine ve düşünceyle birlikte dönüşen üç antik kent aşamasına sahiptir. Bu yüzden dönemselleştirme yapılarak incelenebilecek bir yolun izlenebileceği bir model sunmaktadırlar.

Her iki uygarlığın da antik kentleri birincil dönemleri itibariyle dinsel düşünce temelinde kurulmuştur. Yine iki uygarlık da yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmelerle yan yana giden düşüncenin dönüşümüyle anlam kazanan antik kentlerinin ikincil dönemini yaşamışlardır. Son olarak Roma ve Çin antik kentleri kendilerine özgü bütünleşmeci fikirlerle emperyal güçlerin yönetimsel mekânlarına dönüşmüşlerdir. Dönemselleştirmede esas olan bu uygarlıkların düşünce yapıları olmuştur. Antik Roma kentleri için birincil dönem krallık dönemdir ve İ.Ö. 753-509 yılları arasındaki evreyi temsil etmiştir. Çin antik kentleri için ise birincil dönem üç hanedanlık (Hsia, Shang ve Chou) dönemini kapsamakta ve ilk kentlerden Göğün Oğlu kral anlayışının önemini yitirdiği İ. Ö. 722'ye kadar sürmüştür. Uygarlıkların ikincil dönemi Roma'da tam anlamıyla "cumhuriyet" olarak kendini göstermiştir. Çin'de ise bu dönem kendi hâkimiyetlerini kentlerinde rahatça kullanabilen beyliklerin baş danışmanı olarak filozof devlet adamlarının her bir kente yön verdiği bir geçiş dönemi olmuştur. Her iki uygarlık nihayetinde üçüncül dönemlerinde kendilerine özgü bir bütünleşme ile kentlerini yönetimsel bir araç haline getirmişlerdir ve imparatorluk kentlerini oluşturmuşlardır. Her

iki örnekte de gelişen düşünce, Antik Roma ve Çin kentlerinin yayılma süreçlerine, şehircilik anlayışlarının gelişmesine, kentin siyasi ve toplumsal örgütlenmesine, kent yaşamının ve toplum yapısının oluşmasına, kent hiyerarşisinin oluşumuna, kent planlama geleneklerine, kentlerin yönetimine ve yerel yönetim anlayışlarına etki etmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Antik kentlerin kökenine ve gelişimine dair birçok araştırma yapılmış ve teori üretilmiştir. Antik kent kimilerine göre bir pazar yeri, kimilerine göre su kenarlarında artı ürünün toplandığı yer, kimilerine göre savunma amaçlı askeri üstler ve kimilerine göre ise dini amaçla insanların toplandığı tapınak merkezleridir. Bu teorileri güçlendirecek sağlam kanıtlar elde edilse de antik kentin ne olduğuna dair açıklamalar yetersiz kalmaktadır. Örneğin, antik kenti bir pazar yeri olarak gören yaklaşımda, genel bir ticaret arzusunun siyasal veya toplumsal bir gücü yoğunlaştırabildiği ve böylece bu gücün kurumsallaşmasını sağlayabildiği açıkça gösterilmemiştir. Eğer pazar için kalıcı bir yerleşim yeri gerekmiyorsa, ondan kentleşmenin eşanlamlısı olan toplumsal ve ekonomik yapıdaki tüm bu karmaşık değişimlerin lokomotifi olması beklenemez. Yine hidrolik toplum ve artı ürün kuramı temel sosyo-ekonomik dönüşümlere uygulanabilirken, gerçek ekolojik yığılma süreci ile ilgili olarak tümüyle ikna etmemektedir. Neden istismar edilen grup, mülk sahipleri ve sömürücülere bağlı kalmakta ve oradan başka bir yere gitmemektedir? Belli ki kent tarafından sağlanan ekonomik çıkarlar sözde sömürülenler için kırdakinden daha elverişli koşullar üretmektedir. Yabancılaştırıcı grubun getirmiş olduğu girişim, kurumlar ve gelişmelerden faydalanmış olmalıdırlar ki kenti terk etmemektedirler. Aynı şekilde askeri kuramların da belli başlı sıkıntıları bulunmaktadır. Antik kenti bir askeri üs olarak tanımlamak, araştırmacıyı savunma amacıyla kurulmayan birçok antik kenti görmezden gelmeye götürecektir. Antik kenti bir tapınak merkezi olarak gören yaklaşım ise özellikle ele aldığımız antik Çin kentleri için daha makul görünmektedir. Fakat dini inanışlar etrafında birleşen bir toplumdan tarihi gelişim seyri içinde kentlerinin işlevlerini sabit bırakması beklenemez. Başka bir ifadeyle, toplum değişken olduğu için toplumsal sabitelere her ne kadar sahip olunsa dahi kent mekânına

yön veren düşünce yeni gelişmeler doğrultusunda evrilmekte ve kent mekânını da buna göre dönüştürmektedir.

Kentlerin doğuşu, toplumdaki ekonomik etmenleri, üretim ilişkileri, yöneten-yönetilen ilişkileri gibi birçok toplumsal süreci içerdiği için onların kökenine ilişkin evrensel bir hipotez geliştirilemez (Lampard, 1965:528). Wirth'in (2002:85) tanımıyla kent "toplumsal açıdan heterojen grupların nispeten büyük bir toprak parçası üzerinde, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş bulunması"dır. Bu heterojen grupları bir araya getirerek nüfus yığılmasını sağlayan şeyin ne olduğuna dair ileri sürülen kuramlar Harvey'e (2009:17) göre olgulara değerlerden, nesnelere öznelerden ayrı, şeylere insan algılama ve eylemlerinden bağımsız bir kişilik sahibi gibi bakma tehlikesi doğurmaktadır. Tanımlar sonuçları dikte etmektedirler; belirli tanımlar, belirli kategoriler ve ilişkilerin üzerine inşa edilmiş bir sistem anlamaya yardımcı olmaktan ziyade bunu zorlaştırmaktadır. Kentselliğin doğası gereği, kentsellik de mekân gibi kendinde olan bir şey değildir. Toplumsal pratiklerden doğan bir şey toplumdan ve onların dünya görüşlerinden ayrı incelenemez.

Bunun yanında tarih boyunca Roma ve Çin medeniyetlerine ait kentlerin ortaya çıkışı ve gelişiminin sadece arkeolojik bulgularla açıklamak yetersiz kalmakta, bu uygarlıklara yön veren düşünce sistemini oluşturan felsefi metinler yoluyla birlikte bir anlama çabasının daha doğru olacağı aşikârdır. Fakat kente yön veren düşünceler belli bir tarihsellik izlemekte, dolayısıyla kent de bu tarihsel sürece uygun bir şekilde gelişmekte ve şekil almaktadır. Başlangıçta, köy tapınaklarının ve ibadet merkezlerinin herhangi bir özel toplumsal mekânsal anlamı yoktur. Ama zamanla, toplumun bir bölümünün uzmanlaşmış rahiplikler olarak önemi artmış ve bir yandan da el sanatları uzmanları zümresi gelişmiştir. Bu rahiplikler, vergi topladıklarından ve törensel amaçlı binalar inşa ettiklerinden hem meşru otoritenin, hem de maddi kaynakların adaletli olarak dağıtımının önemli bir kaynağı olarak işlev görmüşlerdir. Bookchin'in (2014:61) de belirttiği gibi, "kentin yükselişi, tahıl ekiminin, saban ve evcil hayvanların keşfi ile değil, anıt mezarlar, kültsel uygulamalar ve doğalcı sebepler yönünden zengin tapınaklar yardımıyla gerçekleşmiş olmalıdır." Bir toplumda kentlerin sayısı, yayılımı ve işlevleri, kültürünün

karmaşıklığına ve kültürel değişikliklerden etkilenme derecesine göre farklılık gösterir. Kentin gördüğü işlevlerin, bir ölçüde kültürünün yapısına, karmaşıklığına ve bu yüzden de içinde bulunulan tarihsel döneme göre değiştiği görülmektedir. Örneğin yağmacı, savunmacı, oturmaya elverişli, ticari, yönetsel ya da sanayi kentleri vardır. İşlevsel bir bakış açısıyla kentin, yağmaya dayanan yerleşmiş bir topluluktan, modern, yayılmış, çok işlevli üretken bir topluma doğru geliştiğini görebiliriz (Hatt, Reiss, 2002:30).

Antik Roma ve Çin kentleşmesinde de buna benzer bir gelişimin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Örneğin antik Çin'de tören merkezleri olarak doğan kentler, atalar kültüne bağımlı bir şekilde gelişmiş, patrimonyal bağlarla, akrabalık ve paylaşılan dini uygulamalar sayesinde belli bir yetkinliğe ulaşmış, ardından da asil soyun çevreye yayılmasıyla yaygınlık kazanmıştır. Gelişen toplumsal ve ekonomik koşullar içinde düşüncenin ve felsefenin gelişmesine paralel bir biçimde geleneğin zayıflaması, topluma yeni güçleri sokmuş, ticaret ve endüstriyel faaliyetler kentlerin gelişiminde önemli rol sahibi olmaya başlamışlardır. Çin'in çeşitli yerlerinde ticaret yolları üzerinde kurulmuş önemli düğüm noktaları büyük bir kentsel gelişme ivmesi kazanmıştır. Gelişimin her evresi, felsefi ve dini metinlere yansımış, hatta bazı durumlarda düşüncenin kendisi gelişmeleri zorlamıştır. Bununla birlikte bu gelişmeler merkeziyetçiliği güçlendirecek bir geleneğin içinden doğmuş ve Çin felsefesi hiçbir zaman otonom kent fikrini geliştirememiştir. Antik Roma ise geleneği ile sürekli yabancılara açık olma arasında bir düşünce sistemi geliştirmiş ve bunun siyasi karşılığı "cumhuriyet" olmuştur.

Tek bir nedenle açıklanan ve dönemselleştirilmemiş bir antik kent fikri olabildiğince güdük kalmakta ve bu yüzden kabul edilebilir görünmemektedir.[1] Bununla birlikte bu teorilerin hemen hepsinde mevcut olan ortak nokta, toplum içinden belli bir grubun politik bir erk olarak ortaya çıkmasıdır. Yani antik kentlerin birincil döneminde bir iktidar grubu diğerlerini boyun eğdirerek kendilerine itaat ettiren bir düşünceden beslenmektedirler. Dini inançlar bu anlamda iktidar grubunun gücüne meşruiyet sağlayan

[1] Bookchin (2014:56), bu karmaşıklığı şu şekilde dile getirmektedir: "Köy gibi yerleşik bir insan birlikteliğinin ortaya çıkışını, her şeyi kapsayan tek bir nedenle açıklamak zordur. Binlerce insanı barındıran kentler ele alındığında bu durum daha da zorlaşır."

temel etkendir. Hatta bu iki kavram (din ve iktidar) antik kentlerin çoğunda iç içe geçmiş ve beraber anlaşılır hale gelmişlerdir. Antik kentin birincil döneminde esas olan düşünce dini inanışlardan doğan güçlü kral fikridir. Birçok antik kentin ve devletin krallarının aynı zamanda tanrı veya gökteki tanrının yerdeki temsilcisi olarak bilinmesi bunun en güzel örneğidir. İktidara sahip olup onu sürdürebilmenin yolu tanrısal bir gücü elinde bulundurmak veya en azından böyle bir güce sahip olduğunu hissettirmekten geçmektedir.

Bu gerçeği fark edenlerden biri de Mumford olmuştur. Ona göre kentin ilk defa ortaya çıkmasının sebebi ne tarım ne de ticaret olabilirdi. Toplayıcılıkla ve avcılıkla geçinen topluluklardaki ailelerin belli mevsimlerde topluca ortak bir yerleşim alanına, bir dizi kamp bölgesine gitmelerine neden olan pratik ihtiyaçlar görmezden gelinmemelidir (Mumford, 2007:20). Ancak bundan da önce daha sonra ortaya çıkacak dini inanışların temeli olan insanın ölüye olan saygısı belirli bir toplanma mekânı ve sonuçta sürekli bir yerleşim yeri aramasında pratik ihtiyaçlardan daha önemli bir rol oynamış olsa gerektir (Mumford, 2007:17). Ona göre geçici yerleşimin üç özgün yönünden ikisi daha değerli ve anlamlı bir hayatla ilişkili olan kutsallıkla ilgilidir ve kent biçimlenirken buna çok daha fazlası eklenecektir. Ölüm ötesinin gizemini kavrayan bir bilinç belli başlı kaygılarla donatılmış bir bilinçtir ki "bu kaygılar kentin varlığına ilişkin temel neden olma özelliğini korur ve kentin ortaya çıkışını mümkün kılan ekonomik nüveden ayrı tutulamayacak bir unsur haline gelir (Mumford, 2007:21)." Kutsal olduklarına inanılan sabit yapılar belli mevsimlerde geçici yerleşim yerleri olarak, hem kutsal toplanma yerleri hem de aynı büyü adetleri ya da dinsel inançları paylaşanları, dönem dönem ya da sürekli olarak bir araya getirmiştir (Mumford, 2007:20). Böylece kentin ilk tohumu, insanların hac amacıyla gittikleri bir törensel toplanma yeri olarak atılmıştır. Mumford, dini inanışları mıknatısa kenti ise kaba benzeterek, mıknatısın kaptan önce geldiğini belirtir. Kent, "sahip olabileceği doğal avantajların yanında belli doğaüstü ve ruhani güçleri, hayatın alelade süreçlerine kıyasla daha büyük bir kozmik anlam taşıyan, daha sürekli ve daha kudretli güçleri tek bir noktada topladığı için aile veya kabile gruplarının dönemsel olarak kendisine çekildikleri bir yerdir ilk başta (Mumford, 2007:21)."

Kentin ilk tohumlarının insanların hac amacıyla gittikleri bir törensel toplanma yeri olduğunu söyleyen Mumford'un hipotezinin Roma ve Çin kentlerinin ortaya çıkmasına bir dereceye kadar uyduğu söylenebilir. Mumford'un toplanma merkezleri olarak hac mekânı fikri kendisine kutsallık atfeden güçlü bir kralla birleşerek toplumun örgütlenmesiyle birleşmektedir. Antik Roma'nın kent olarak ortaya çıkışında Truva'dan tanrılarını yeni kurulacak kente getiren Aeneas'ın kurucu ata olarak görevi tanrılarını kurtarıp yeni Truva'sını kurmaktır. Kent, hem ilk Romalılar için hem de Çin'in ilk hanedanlığının kurulduğu bölgede Çinliler için gündelik hayatın dışında ruhani ve doğaüstü güçleri olan, hayatlarına anlam katan bir çekim merkezidir. Bununla birlikte, kent Roma'da güçlü kralla birlikte vatandaşların birlikte yaşadığı mekânı anlatırken, Çin'de mekândan ziyade kutsal bir kralı ifade etmektedir. Zira Çin'de kutsal olan mekân değil, ilahi güçlerle donatılmış kralın ta kendisidir. İlerideki sayfalarda da görüleceği üzere, kral başkenti değiştirme kararı aldığında önceki başkentin kutsallığı kalmamaktadır.

Antik Roma'da kentlerin kurulması kutsal bir eylem olmakla birlikte, kentin yönetimi ve nüfusun dağılımı ilk başta dahi aristokrat sınıftan oluşan bir senato fikrine dayanmaktadır. Krallık şeklinde bir yönetimin bulunduğu arkaik döneminde bile Antik Roma, bir danışma meclisinin yön verdiği kararlarla yönetilmekteydi. Antik Çin'de ise kentler, birer iktidar merkezi olarak güçlü bir kabile örgütlenmesi ile ataerkil temelli ayinlere dayalı dini bir sistem üzerine inşa edilmişlerdir. İlk dönem antik Çin kenti demek ilk başta bu anlamda saray ve tapınak demek olmuştur çünkü hanedanlık kentinin güçlenmesinde anahtar rol oynayan ve kentin geri kalanının onlar olmadan köy sayılacağı yapılar saray ve tapınaktır. Krallığın saray ve tapınağı aynı yere konumlandırması ve bir kompleks halinde beraber bulunmaları, kentsel ağın merkezinde bunun yanında kraliyet mezarlığının bulunması ataerkil temelli örgütlenmenin fiziksel görüngüleri olmuştur. Saray ve tapınağın hem şeklini hem de işlevlerini ise kurulan ayinler sistemi belirlemiştir. Örneğin ilk dönem hanedanlıklarından olan Shang'ın dünya anlayışı, kentleşme modelini ortaya koymasında doğrudan etkili olmuştur. Kuzey, güney, doğu ve batı bu dünya anlayışında beşinci bir yön olan merkez olmadan meydana gelememekte, merkez ise kral

ve sarayının bulunduğu yer olan başkent olmaktadır. Kralın bulunduğu merkez yön, diğer yönleri bütünleştirici, bir bakıma onlara anlam verici olarak kabul edilmiştir.

Yatay düzlemdeki bu yayılım dikey düzlemde devlet hiyerarşisinde ortaya çıkmaktadır. Burada Göğün Oğlu olan kral, tabakalandırılmış bir toplumsal düzenin en tepesinde bulunmaktadır. Bu yüzden herhangi bir arkeolojik kanıta gereksinim duymadan dahi, Çin örneğinde ilk kentlerin ortaya çıkmasının olağanüstü siyasi güçlere sahip bir hükümdara hizmet etme ile ilgili bir dizi görevden türediği görülebilir. Kentlerin Çin'de nasıl başladığı, krallık kurumunun bazı merkezi özelliklerini ve nasıl evrimleştiğini ortaya konmadan anlaşılamayacaktır. Antik Roma söz konusu olduğunda ise kraldan ziyade dinin ve geleneklerin öngördüğü ölçüde soylu sınıf *patrici*'nin vatandaşlık haklarının genişletmesiyle oluşan Cumhuriyet anlayışının doğrultusunda bir kent anlayışı gelişmiştir. Roma dininde bulunan çoktanrılı sistem kentin yönetimine yansımış, krallar sürülerek oligarşik bir cumhuriyete geçiş bu inanç sistemi sayesinde mümkün olmuştur. Roma kenti başından beri soylu *patrici* sınıfı ile *pleb*ler arasındaki bir sınıf mücadelesinin mekânı olagelmiştir. Yunan dünyasıyla olan bağlantı Roma'yı dışarıya açık bir kentsel sistem haline getirirken Çin kentleri Göğün Oğlu olan kral anlayışıyla içine kapanık bir sisteme bürünmüşlerdir.

İlk dönem Çin antik kentleri için kent, site değil, kurumdur ve yer değiştirmesinden kurulmasına kadar kente dair tüm kararlar tamamen güçlü bir hükümdarın tercihine bırakılmaktadır. Yeni başkentin düzeni ve inşası da her şeyin merkezi olan krala hizmet etmek üzere tasarlanmaktadır. Din ve iktidar, toplumsal ve siyasi gücün kaynağı olmaya uzun bir dönem devam etmiş, ayinlerin ayrıntılı şekilleri, asil soyların devlet kontrolünü ellerinde tutarak bunu çevreye yayabilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Geçmişin, dolayısıyla geleneğin yaşatılması ve geçmiş krallara sunulan kurban törenleri vasıtasıyla Göğün nimetlerini talep etme uygulaması uzun bir müddet sürdürülmüştür (Kern, 2009:143). Sjoberg'in tanımıyla (2002:48), geleneksel Çin kenti, toplumdaki alt sınıfların itaat etmesini zorunlu kıldığı kuralları koyan ve uygulanışını denetleyen, önemli dinsel işlevlerin bulunduğu yer olarak doğmuştur. Roma antik kentleri ise kurulmalarında dini ayinlerin yönlendiriciliği olsa da ailelerin bir araya

gelerek oluşturdukları siteler olarak kurulmuşlardır. Siteler bir araya gelerek kenti oluşturmuş, sitelerin liderleri yönetimde söz sahibi olarak kentin idaresinde bir çoksesliliği oluşturmuşlardır. Bu açıdan Roma kenti senatosu ve diğer meclisleriyle tebaa anlayışından ziyade "vatandaşlık" kurumu üzerinde yükselmiştir.

Doğu kentlerinin tapınak merkezli olarak ortaya çıkmasının maddi koşulları elbette bulunmaktadır. Başta Mezopotamya olmak üzere nehir kenarlarında yükselen ilk antik kentler, toplumu tarımsal faaliyetler çerçevesinde örgütleyen ve bu örgütleme sayesinde refah sağlayarak meşruiyet kazanan rahip-kralların mülkün gerçek sahipleri olarak görüldüğü, dolayısıyla toplumun üzerinde yer aldığı oluşumlardır. Kurulan bentlerle, açılan kanallarla suyun zaptedilmesi ve eskinin çöl ve bataklık durumundaki toprakların iyileştirilerek tarıma elverişli hale getirilmesi, bu toprakların sahipliğini onlara vermiştir. Kentlerde tarıma bağlı ve tarım dışı tüm üretimin tapınak çatısı altında toplanması, işbölümünü ve toplumsal örgütlenmeyi merkezi bir birliğe götürmüştür. Örneğin, Sümer kenti Eridu, tanrısı Ea sayesinde kutsallık kazanmış ve bu kutsallık toplumun örgütlenmesinde başat rol haline getirilmiştir. Doğuda kutsal alan olarak kent vergilerin toplandığı, sarayları, tapınakları, tahıl ambarları ve mahkemeleri ile kentlilerin yaşamına yön veren bir yönetim merkezi haline gelmiştir. Zigguratların en yüksek yerde, etrafındaki ovalarda 30 km. öteden görülmesinin ovalarda çalışanlarda yapmış olduğu psikolojik etki tanrı-kralların kutsal mekânı ile sağlanan bir meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır. Toplumun bu şekilde örgütlenmesi sadece kentleri değil, onunla birlikte siyasi birlik olarak devletleri de doğurmuştur. Doğudaki kent-devletler, birbirlerine rakip olarak egemenliklerini kabul ettirdikleri ölçüde genişleyerek birliği yaşatma çabası içerisindedirler. Toplumu dini kurallar çerçevesinde örgütleyerek başarı kazanan her bir kent-devleti toplumlar arası çatışmaları ortadan kaldırdığı sürece varlığını sürdürmekte, bunu başaramadığında ise bunu başaran başka bir güç tarafından yok edilmektedir. Kentin üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan hammaddenin temin edilmesi yine devlet kontrolünde bir ticareti doğurmuş, ticaret de kent nüfusunun karışıklığını artırmıştır.

Mezopotamya'da ortaya çıkan ilk kentlerin benzerleri, daha değişik örgütlenmelerle başta Nil vadisi ve Pencap boylarında olmak üzere Çin'de de ortaya çıkmıştır. Mısır'da kentlerin ortaya çıkışı, bütün Mısır'ın bir tanrı-kralın hâkimiyeti altında birleşmesiyle mümkün olmuştur (Childe, 2007:155). Burada da krallar devlet başkanı olmanın yanı sıra tüm ürünlerin bereketini güvence altına alan tanrılardır. Göğün Oğlu'nun ikametgâhı olarak başkent, aşırı merkeziyetçi yapıya uygun olarak uygarlığın bütün öğelerini bir araya toplamakta, diğer kentler merkeze bağımlı küçük kentler olarak kalmaktadırlar.

Batıdaki kentleşme dinamikleri ve kentleri doğurup yayılmasını sağlayan toplumsal örgütlenmelerin gerçekleşmesindeki koşullarda din ve iktidarın öncül bir rol oynadığı görülmektedir. Fustel De Coulanges (2011:12), ilkel bir dinin Yunan ve Roma ailesini oluşturduğunu, aynı dinin daha sonra büyük bir birlik olan siteyi kurduğunu, sitenin ilkelerinin, kurallarının, göreneklerinin, yetkili mercilerinin kaynağının din olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, Antik Yunan'dan önceki batı dünyasında ve özellikle Ege kıyılarında bereketli toprakların dağlar ve denizlerle bölünmüş olduğu gerçeği batıdaki kentleşmenin maddi koşullarını oluşturmaktadır. Dar vadiler içinde sıkışmış toplulukların her biri birbirlerinden farklı tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerde bulunmaktadır.[2] Doğudaki gibi toplumun belirli bir kesiminin toplum için bir zenginlik ve üretim birikimi gerçekleştiremediği görülmektedir. Toplumun karşılaştığı açmazlar, doğu kentlerinden farklı olarak tarım yoluyla değil, coğrafyanın da zorlamasıyla deniz ticareti ve korsanlık yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Ticaret ve korsanlık yoluyla Mezopotamya ve Mısır'daki uygarlıkları gereksinimleri olan ham maddelerle beslemişler ve karşılığında kendi ihtiyaçları olan maddeleri almışlardır. Örneğin, burada ortaya çıkan ilk kent olan Girit'teki Knossos, konumu itibariyle ticari ilişkilerin kurulabildiği ve ekonomik açıdan birçok faaliyetin örgütlenip yönlendirilme olanağına sahip bir ada kenti olarak ortaya çıkmıştır. Kendini kent olarak ifade eden toplumsal örgütlenmenin Knossos'taki izleri saray kalıntılarının bulunmasından anlaşılmaktadır. Konumuz

[2] Örneğin, Kıbrıs'ta bakır; Girit'te bağ ve zeytin tarımı, kereste, bakır, deniz kabukları; Yunan adalarında obsidiyen, mermer, zımpara taşı ve bakır önde gelen üretim maddeleri olarak bu toplumların uzmanlaşmış oldukları alanlar olmuşlardır (Tuna, 2013:223).

açısından bu örgütlemeyi kimin veya kimlerin yaptığı önem kazanmaktadır. Birincil dönemin karakteristik bir özelliği olarak Girit'te kendisi de bir tüccar olan rahip-kralın merkezinde bir örgütlenme gerçekleştiği görülmektedir. Childe'nin (2007:33) tabiriyle "Rahip-kralın ekonomik gücü tarımsal üretimden çok daha büyük oranda ikincil endüstriye ve ticarete dayanmıştır." Bununla birlikte büyük kralından adını alan Minos uygarlığının Knossos sarayında tek bir dine ait figürler bulunmamakta, saray çeşitli dinleri gösteren tapınakları içermektedir (Bonnard, 2004:87). Hem bu durum hem de rahip-kralın dini görevi dışında aynı zamanda tüccar olması, toplumun örgütlenmesinde doğudaki gibi bir merkeziyetçiliğin bulunmadığını göstermektedir.

Minos uygarlığından sonraki Miken sitelerin önemli bir açmazı fazla bir nüfus barındıramamaları olmuştur. Mikenler kentin son derece önemli bir unsuru olan nüfus yoğunluğu sorununu kolonileştirme hareketleriyle çözme yoluna girmişlerdir. Sitelere ihraç edilen nüfusla kolonize edilen bölgelerdeki ham maddenin çıkarılması ve sevkiyatı denetim altına alınmış, nüfus baskısı da böylece hafifletilmiştir. Yunan toplumlarında kendini kölelik olarak gösteren bu örgütlenme biçimi savaşçı özellikler taşımaktadır. Yunan düşünce dünyasında toplumu sınıflara ayıran ve kentleşmeyi bu dinamikler üzerine oturtan şey de bu olmuştur. Roma'da onur, zafer, şan, kahramanlık, mertlik, soyluluk, itibar, haysiyet, özgürlük, yetki gibi kavramların düşünce dünyalarında önde gelmesi hem kentsel yaşam hem de kentlerin koloni sistemiyle yayılmasına doğrudan etki etmiştir. Yine Miken uygarlığı koloniler aracılığıyla kentleşmeyi deniz aşırı bölgelere taşımıştır. Kendi toplumları için gereksinim duydukları ham madde olanaklarının bulunduğu her yerde kentlerini kurmuşlar, Ege'nin kıyılarından sonra Karadeniz kıyılarına, batıda Sicilya'ya, İtalya'nın güney bölgelerine ve liman olarak kullandıkları Marsilya'ya kadar uzanmışlardır (Childe, 2007:267). Bu yayılma çok daha sonraki yüzyıllarda Atina merkezinden denetlenip yönlendirilecek bir ekonomik modelli kentsel sistemi doğurmuştur. Böylece Yunan kentleri kendi çevrelerinin olanaklı kıldığı nüfusun çok daha fazlasını barındırabilir hale gelmişlerdir. Atina ve Roma bunların içerisinde olağanüstü bir konumda bulunan bir üst yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çin antik kentlerini de içine alan doğu kentlerinin temel özelliği olan toprağın ıslah edilmesindeki başarılarından dolayı kendisine kutsallık atfedilen tanrı-kral etrafında oluşan birlik Yunan dünyasında görülmemektedir. Onların ticaret ve istilalar yoluyla kentlerine sahip olmaları, doğudaki gibi merkeziyetçi bir uygulama ile mümkün olmamıştır. Doğudaki merkezi örgütlenme, ilk kentlerin çevreyi hâkimiyet altına alma ve kontrol etme yoluyla varlığını devam ettirmesi ile bu alanlarda ortaya çıkan yeni kentleri merkeziyetçi ilişkilerin ürünü haline getirmiştir. Diğer tarafta Yunan kentleri, sorunlarını bu türden bir merkeziyetçilik ile çözememiştir. Toplumun gereksinim duyduğu ham madde kaynaklarına uzak yörelerle ilişkiler kurarak ulaşmışlardır. Böylece kent, karalardaki merkezlerde yoğunlaşan doğunun aksine denizlerde dağılan bir örgütlenme biçimi olarak kendini ifade etmiştir.

Farklılaşan ilişkiler, farklılaşan düşünce yapılarını ve kent tipolojilerini doğurmuştur. Doğuda, ekonomik açıdan tarım ve ham madde alanlarını, ticari açıdan bağlantı merkezlerini, askeri açıdan kurulan dine dayalı düzeni koruyacak garnizonları anlamına gelen kentler artan bir şekilde merkezi bir birliğin bir bütün içinde kaynaştırdığı yerler haline dönüşmüşlerdir. Burada artı ürünün nehirlerin taşmasını dizginleyip kontrol altına alınması ve geniş tarım arazilerinin oluşturulması büyük önem taşımaktadır fakat bu doğal olanaklar kendi başına bir anlam ifade etmediğinden geniş çaplı bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Kanalların açılması, bataklıkların kurutulması, taşkınların önlenmesi tek bir elden yürütülen faaliyetlerle mümkün olacağından, toplumun sorunlarına çözümler getiren kadrolar ve şefler yüceltilerek kutsallaştırılmış ve tanrı-kral merkezli bir kentleşme modeli ortaya çıkmıştır. Yönetici kadroların sağladıkları örgütlenmenin merkezi karakteri ve tek elden yönlendirilen ilişkiler onların tanrılaşmasına yol açmıştır. Bu örgütlenme biçiminde kentlere yön veren asıl motif, maddi ihtiyaçların kendisi yoluyla giderildiği dini sistemler olmuştur.

Tapınakların yüklendiği görevler kentlerin ulaştığı aşamaya dini sistem sayesinde vardığını göstermektedir. Kent, kendisine has bir üretim faaliyetine sahip olarak yeni zenginlikler oluşturmakta, bu zenginliğin kullanılışını merkeziyetçi bir mülkiyet durumu belirlemektedir. Zanaatkârların elinden çıkan üretim için gerekli olan araçlar merkezi

birlik tarafından karşılanmakta ve toplum için gerekli ham maddeler, daha sonra merkeze bağlı ikincil kentler haline gelecek olan uzak yerlerden getirilmektedir. Ticaret ise kentlerin her türlü gereksinimini karşılamak için devlet tarafından yürütülen üretim etkinliklerini tamamlayan bir faaliyet alanını oluşturmaktadır.

Batıda ise ticaret ekonomik faaliyetler içinde en önemli faaliyet olarak kendini göstermiştir. Kentlerin varlıklarını sürdürmeleri kolonileştirme ve ticaret sayesinde mümkün olmuştur. İlk başlarda askeri-siyasi kadroların ticari faaliyetlerden ayrılmadığı Yunan toplumunda göçlerle siyasi kadrolar değişse bile, ekonomik örgütlenmeleri yönetici sınıfına toplumun üstünde bir işlev ve görev yüklenmesine izin vermemiştir. Bunun yanında kentlerin buralarda site ilişkileri içinde bulunması ve Akdeniz'den Karadeniz'in doğusuna kadar ulaşan koloni kentlerin varlığı geniş çaplı bir yönetimsel örgütlenmeye ve merkeziyetçiliğe müsaade etmemiştir. Bu ilişki biçimi askeri gücü eline geçiren birinin mutlak egemenliğine izin vermediği için yönetim, kendisini meclis olarak ifade eden seçilen veya asil bir soydan gelen ekonomik olarak güçlü bir azınlığın elinde bulunmuştur. Toplumun yönetici sınıflarının sürekli çatışması sonucunda kadroların özelliğine göre yönetim şekli değişse bile merkeziyetçilik yerine sınıflar arası çatışma ve dengeye dayanan bir yönetim anlayışı değişmemektedir.

Bunun yanında, dini örgütlenmelerde tek ve mutlak bir güç kutsallaşıp bir tapınak örgütü ile cisimleşmemiştir. Kolonilerde ve Roma kentlerinde sürekli bir sınıfsal mücadele gerçekleşmiştir. Değişik ilişki ve toplum unsurlarının varlığı farklı dini unsurların bir çatı altında toplanmalarına ve toplumdaki çatışma ve ilişkilerin bir benzerini sürdürmelerine sebep olmuştur. Dini görevlerde bulunan kimseler, toplumun varlığı için gerekli başarıların temsilcisi olarak görülmemiştir. Büyülerin, adakların, sunakların ve kehanetin temsilciliğinden öteye geçememişlerdir. Burada kişiler tanrılaşmamış, aksine tanrılar kişileşmişlerdir.

Tezde ele alınan her iki uygarlık için kentlerin doğuşu anlamına gelen birincil dönem yukarıda anlatıldığı şekliyle gerçekleşmiştir. İlk kentlerin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasından sonra Roma'da ve Çin'de kentleşmenin ikincil dönemi başlamıştır. Roma için bu en basit tabiriyle cumhuriyetçilik olmuştur. Cumhuriyet fikri Roma'da

krallık döneminde dahi bulunmuştur. Roma Krallığı Senatosu, kralı sınırlandıran bir güç olarak her zaman yerini korumuştur. Tiranlık Roma'da iğrenilen bir durumdur ve kralların yetkilerini kötüye kullanması isyanlara yol açarak Roma örgütlenmesinde senatoyu güçlendirme yoluna giderek cumhuriyeti doğurmuştur. Cumhuriyeti doğuran bu güç mücadelesinin altında yatan temel düşünceler köleliğin reddi ve özgürlük fikri, eşitlik, haklar ve mülkiyet, vatandaşlık ve vatandaşlık erdemi, siyasi müzakereye verilen önem, onur ve itibar gibi Romalı erdemlerdir.

Çin'de ise bu ikincil dönem, geleneğin ve dini inanışların önemini yitirerek düşünce ve felsefenin ön planda olduğu ve feodal düzenin sarsılmasıyla ortaya çıkan kent devletlerinin krallarının danışmanı konumundaki felsefi düşünürlerin kentlere yön verdiği bir dönemi ifade etmektedir. İktidar yine kentlerin kurulmasında ve gelişiminde en önemli kurumdur fakat iktidara yön veren güçler eskinin dini kurumlarından ziyade düşünür ve devlet adamları olmuştur. Dolayısıyla kentlerin gelişimi bir dizi toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmeler doğrultusunda Göğün Oğlu olan krala değil, gelenekten beslense de bu gelişmeleri takip edip kent devletleri olan beylikleri yönlendiren düşünceyi temsil eden bir sınıfa bırakılmıştır. Kent bu noktada artık bir tapınak merkezi olmaktan çıkmış, kentli bir tüccar sınıfının doğduğu, dikey bir toplumsal hareketliliğin yaşandığı, toprak kullanımında özel mülkiyetin arttığı, üretimde teknik gelişmelerin yükseldiği bir ilişkiler ağı haline gelmiştir. Bu ağı kontrol etmenin yolu ise ancak kent devletlerini oluşturan beyliklerde görev alan düşünce adamlarının siyasi ferasetine başvurmak haline gelmiştir. Netice itibariyle kentler, bu dönemde toplumsal, yönetimsel ve ekonomik değişimlerin zorlamasıyla düşüncenin bir ürünü haline gelmişlerdir. Düşünce ne kadar zenginleşmişse kentlerin fiziksel şekillerinde o kadar farklılaşma yaşanmıştır. Kentler, ayinsel özelliklerini korumasına rağmen, kurulmalarında pratik şartlar ön planda olmuş, yeni kentlerin kurulmasında asil sülale önemini yitirerek düşünce adamları olan yetenekli valiler eliyle yönetimsel kentler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, büyük kentler endüstriyel ve ticari merkezlere dönüşmüş, surların dışında başka surlarla çevrili dış kentler görülmeye başlanmıştır. Dış kentin öneminin artmasıyla birlikte, dış kente özgün bir kentsel toplum ortaya çıkmıştır. Tarım dışı faaliyetlerde çeşitlilik, eğitimin yaygınlaşması, kültürün ve eğlencenin artması bunun göstergesidir. Bu

yeni dönemde kentin yeni bir rolü de insanları kontrol altında tutmak olmuştur. Tüm bu gelişmelerin örgütlenmesine ve kentin şekillenişine Çin düşünce ve felsefesinin temeli olan ve "yüz düşünce okulu" olarak adlandırılan oluşumun içinden çıkan filozof ve düşünürler tarafından yön verilmiştir. Bunlardan başlıcaları, üçüncü bölümde kendilerinden sıklıkla atıfta bulunacağımız Konfüçyüs, Mozi, Shang Yang, Mensiyüs, Sun Tzu, Han Fei, Wu Tzu, Wei Liao, Guanzi ve Hsun Tzu'dur.

Çin'de kent devletleri çağı olarak bilinen bu dönem, Yunan kent-devletlerinin de gelişimini tamamladığı bir döneme denk gelmektedir. Aradaki farkları ve benzerlikleri tespit etmek açısından kent-devleti tabiri burada önem kazanmaktadır. Yunan antik çağının *polis*'ini (kent-devlet), diğerlerinden ayıran en büyük özellik, kent devleti olarak kalmayı amaç edinmesinde yatmaktadır. Çin de dâhil olmak üzere dünyanın diğer coğrafyalarında ortaya çıkan kent devletleri şu veya bu şekilde birleşerek imparatorluklar haline gelmişken, Yunan *polis*leri ortadan kalkana dek kent devletleri olarak kalmışlardır. Bunun temelinde yatan en önemli etmen, Yunan düşüncesinde *polis*in en yetkin siyasal toplum olarak kalması ve bu düşünce sisteminin kent devletlerini birleştirecek siyasal bir iktidara izin vermemiş olmasıdır. Roma Cumhuriyeti ise Yunan tecrübesinden farklı olarak cumhuriyetçi bir bütünleşme idealini benimsemiş, bunu güçlü bir kral merkezinde değil kolonileşme ve belediyeleşme kavramlarının çatısı altında vatandaşlığı genişletme biçiminde bir yol izleyerek başarmıştır. Roma'daki kozmopolitanist düşünce sistemi bu yolu izlemelerine olanak tanımıştır.

Çin'de yukarıda bahsedilen "yüz düşünce okulu"nun temsilcilerinin başlıca amacı Çin'de geleneğin yeniden tahsis edilerek bir siyasal birliktelik oluşturmak olmuştur. Kent devletlerinin başbakanları olarak bu düşünürler, diğer kent devletlerini ortadan kaldırarak bir bütünleşmenin yollarını araştırmışlardır. Başbakanların genellikle savaş stratejisyenlerinden oluşması bunun en güzel örneğini sunmuştur. En yetkin siyasal sistemin bütünlük olduğunu öngören bu düşünce sisteminde, sonu Ch'in devletinin diğerlerini ele geçirmesiyle bir imparatorluğun kurulması şeklinde biten kent devletleri dönemine verilen ismin "Savaşan Devletler Dönemi" olması gayet doğaldır. Çin'deki kentlerden oluşan devletlerinin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısı bütünleşme eğilimi

taşımaktadır. Ticaret ve tüccar sınıfı bu devletlerde de gelişmiştir fakat bütünleşmeye dayalı bir düşünce sisteminden kopmayı başaramadığı için siyasal bir sınıf olarak ortaya çıkmamıştır.

Çeşitli tarihsel süreçlerden geçerek ikincil dönemde genişleyen Yunan *polis*i, sadece toplumsal ve siyasal bir örgütlenme biçimi değildi. Dinsel, askeri ve ekonomik bir bütünlük içeren *polis*, içindeki vatandaşların kendisiyle övündüğü, uygarlık ile barbarlığı ayıran bir örgütlenmeydi. Onu Yunanlılara tanrıları bağışlamıştı. Bu açıdan kutsallık içeren *polis* düzenini bozmak Tanrılara karşı gelmekle eş anlamlı kabul edilmekteydi. Vatandaşları için onun dışında bir yaşam biçimi düşünülemezdi. Yunanlı her şeyden önce bir vatandaştı, *polis*in dışında anlam ifade etmez, konuşan bir hayvandan farkı kalmazdı. *Polis*, onların varlığının nedeni, *polis* yaşamı da Tanrıların kendilerinden istediği yegâne yaşamdı. Mutlu ve esenlikli bir yaşamın ancak *polis* içerisinde mümkün olabileceği inancı, vatandaşlar arasında dayanışma duygusunu güçlendiriyordu.

Parçalanmış bir coğrafya *polis*lerin kalıcı olma amacını taşımalarında tek başına yeterli görünmemektedir. Zira aralarında coğrafi engellerin bulunmadığı *polis*ler de birlik olma yoluna gitmiyorlardı. Birtakım ittifakların gerçekleşmesine rağmen siyasal bir örgütlenme olarak *polis*in kalıcı olması için her *polis*in diğerini yabancı olarak görmesi gerekiyordu. Düşünce ve inanç dünyalarının farklı olması, Coulange'ın (2011:238-239) da belirttiği gibi, *polis*ler arasındaki aşılması dağlardan ve diğer engellerden daha güç bir engeli oluşturmaktaydı. Her *polis*in kendisine has tanrıları, kutsallığı ve tapınma biçimleri bulunmaktaydı. *Polis*ler kendi aralarında zaman zaman kısa süreli birleşseler de bu yalnızca ortak bir düşmana karşı veya ortak bir çıkar elde etme yolunda tam anlamıyla siyasal olmayan bir birleşmeydi. Kısa süren koşullar ortadan kalktığında *polis*ler kendi dünyalarına geri dönüyor ve özelliklerini koruyorlardı. Bunun başlıca sebepleri vatandaş ile *polis* arasında kurulan duygusal bağ doğrultusunda en yetkin toplum düzeninin *polis* olduğuna olan inanç ve kendilerine özgü dinsel inançlarıydı. Bu durum, kendi aralarında olan savaşların sonuçlarına yansımaktaydı. Çin'de düşüncenin bütünleşmeye yönelik karakteri, kent devletlerinin istila, işgal veya ilhak yoluyla bir bir yok olmasını ve bir büyük imparatorluğun çatısı altında toplanması sonucunu doğururken, Yunan'da istilaya

uğramış kentler ilhak edilmiyor, ya kolonileştiriliyor ya da halkı toptan kılıçtan geçirilerek haritadan siliniyordu. Aralarındaki savaş hali, *polis*lerden her birinin kendi vatandaşlarını asker olarak yetiştirmesine, bu da kent içinde bir disiplin ve dayanışma duygusunun güçlenmesine sebep oluyordu. *Polis*e hizmet etmenin kıvanç sebebi olduğu bir kent yaşamında birincil dönemin ozanı Homeros'un kahramanlıklar çağıyla ilgili anlattığı bireysel cengâverlikler *polis*e aktarıldı. *Polis*, artık kahramanlığın da mekânı haline geldi.

Çin kent devletlerinin yönetici düşünürleri, halkın mümkün mertebe toprağa bağlı kalmasını istemişlerdir. Kentlerin ekonomik faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması için ticari faaliyetler doruk noktasında olmasına ve çok zengin bir tüccar grubunun doğmasına rağmen, bu grup siyasal bir sınıf olma talebinde bulunmamışlardır. Ticaret, bu dönemde hala toplumda aşağılık bir meslek olarak görülmüştür. Yunan *polis*inde ve Roma *civitas*ında (yurttaşkent) ise pazar ilişkileri toplumun en alt kesimine kadar yayılmıştır. Deniz aşırı ticaret yoluyla elde edilen zenginlik, *polis*e yabancı zanaatkârları, sanatçıları ve tüccarları çekmiştir. Tüccar sınıfının yükselmesinde köle ticaretinin önemli bir katkısı olmuştur. İtaat kavramıyla özdeşleşen Çin düşüncesinin kent devletlerinde siyasi açıdan toplum yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılmıştır; *polis*te ve *civitas*ta ise vatandaşlar, yabancılar ve köleler olmak üzere hukuksal açıdan üç kesim bulunmuştur.

Çin'de kent devletleri, kendini hanedanlık olarak gösteren uzun süren bir siyasi birliğin çözülmesiyle oluşmuştur. Yunan *polis*i ve Roma *civitas*ı ise böyle bir tecrübeyle hiç karşılaşmamıştır. Onlar, site olarak kurulmuşlar ve kent olarak kalmışlardır. Çin kent devletlerinde krallıklardan hiç vazgeçilmemiştir fakat Sparta haricinde Yunan *polis*lerinden hiç biri krallık olarak kalmamıştır. Roma ise başından beri cumhuriyetçi ideallere yönelmiştir. Büyük toprak sahibi soylular olan *patrici*'ler, iktidarı ellerine geçirdikçe krallar önemini yitirmiş ve giderek ortadan kalkmışlardır. Atina örneğinde yönetimi ele geçiren az sayıdaki kişiyle birlikte oligarşik bir siyasal örgütlenme oluşmuştur. Ekonomik olarak hızlı bir gelişme gösteren kentte, toprağın dışından taşınabilir mallarla elde edilebilen zenginlik, oligarşileri zenginlerin yönetimine

döndürmüştür. Yoksul kesimin tepkisini çeken bu gelişmeler siyasal-toplumsal çatışmaları doğurmuş, güçlerini korumak isteyen yönetici sınıfını yasalar koymaya itmiştir. *Polis*in ve *civitas*ın vatandaşları epeyce politiktir ve değişimi kendilerinin görevi olarak görmüşlerdir. Çin'de ise her türlü ekonomik ve toplumsal değişim, krallardan gelmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda başbakan olan Çin düşünürlerinin savunduğu yasacılık, Çin kent devletlerinde de bulunmaktaydı fakat yasa koyucu krala "otorite esrarı" adı altında kadirimutlak bir özellik tanımıştır ve buna itiraz edecek bir anlayış gelişmemiştir. Solon'un hazırladığı anayasada ise tüm vatandaşların katılabildiği halk meclisi (*ekklesia*), soyluların tekelinde bulunan yasaların bekçileri (*areopagus*), halk meclisinin gündemini belirleyen dörtyüzler meclisi (*bule*), yüksek yönetici memurları ve halk mahkemeleri (*heliaia*) gibi kurumlar, *polis*in vatandaşlarını etkin siyasetin içinde tutmuştur. Roma'da ise aynı kurumlar farklı isimlerle ortaya çıkmıştır.

Antik Çin'de kent devletlerinin sonunun gelmesiyle ve imparatorluklar çağının başlamasıyla birlikte düşünceye yön veren, yasacılık ve Konfüçyanizmi bütünleştiren imparatorluk danışmanları yeni imparatorluk kentlerini, otoriterliğe dayanan, geleneği toplumsal şartlara uyarlayan iyi düzenlenmiş bir bürokrasinin nesnesi haline getirmişlerdir. Üçüncü kentleşme dönemi olarak sunduğumuz bu dönemde Ch'in ve Han İmparatorlukları yasacı (legalist) felsefenin öğretilerinin başarısıyla Çin bütünleşmesini sağlamışlar ve kentlerini içine Konfüçyanizm sosu batırılmış bu yasacı felsefeyle yönetmişlerdir. Savaşan Beylikler Dönemi'nin birçok kent devletinde kabul görmüş yasacı idari sistem genişletilmiş ve imparatorluk genelinde yeniden kurulmuştur. Kentin işlevi aynı zamanda filozof veya büyük hoca olarak kabul edilen başdanışmanların tavsiyeleri doğrultusunda yönetim aygıtı haline getirilmiştir. Benzer bir bütünleşme süreci Antik Roma'da da gerçekleşmiş ve cumhuriyetin sona ermesi ve imparatorluk çağının başlamasıyla birlikte tarihin o zamana kadar gördüğü en büyük toprak parçasına sahip olan Roma İmparatorluğu'nda kentler siyasi bir hiyerarşiye sokulmuşlardır.

Merkezileşme, imparatorlukların temel politikaları olurken kentlere düşen görev de bu bütünleşmenin idari bir parçası konumu olmaktan öteye gidememiştir. Kentler, yapılan reformlarla birlikte çeşitli yollarla birbiriyle bağlantılı hale getirilmiş, surların

birleştirilmesiyle oluşturulmuş Çin Seddi'nin dışında kalan alanlara barbar bölgeler denilerek kentlerde yaşayan halk, Yasacı-Konfüçyanist bir kültür birliğine kavuşturulmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle imparatorluk kentleri siyasal özerkliklerini kaybetmeleriyle belli bir yaşam tarzını benimseyerek kendi kültürlerine de yabancılaştırılmaya çalışılmıştır. Büyük bir imparatorluk olmak kentte anıtsal yapıları da doğurmuş, o zamana kadar görülmeyen büyük yapıtlar kentlerde baş göstermeye başlamıştır. Bu durumun altında yatan neden, düşüncenin kral eksenli mekândan güç eksenli mekân anlayışına kayışıyla açıklanabilir.

Han İmparatorluğu'nda Konfüçyanizm resmi din olduğunda dahi yönetimsel sistem resmi âlimler (*shih*) sınıfı üzerine kurulmuştur. Kentlerin merkezi idareye göre bölümlenmesi, kentsel hiyerarşinin sıkılaştırılması anlamına gelmiş ve buna uygun bir bürokrasi kurulmuştur. Çeşitli kademelerden oluşan kentlere Konfüçyanist metinlerden derlenen sınavlarda başarılı olan resmi görevliler atanmıştır. Düşünce katı bir şekilde bürokratik kurallara dönüştürülmüş, kentlerin sorumluluğu birçok bürokratik unvan sahibi yöneticilere verilmiştir. Onlar da kentlere merkezden gelen Konfüçyanist-yasacı fermanlara göre yön vermişlerdir. Kentsel toplum da buna göre toplumsal hiyerarşiye uygun hale getirilmiştir. Kimin nasıl yaşayacağına en üst seviyeden en alt seviyeye kadar çeşitli yönetici unvanlarına sahip Konfüçyanist-yasacı idari amirler karar vermişlerdir.

Ch'in ile başlayıp Han İmparatorluğu'nda oluşan Çin imparatorluk kent geleneğinin bir benzeri, kendine özgü koşullarla batıda Roma'da oluşmuştur. Araştırmacılar genellikle Han ile Roma'yı karşılaştırma konusu yapmakta, antik dünyanın bu iki süper gücü arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmaktadır. İmparatorluk kentleri açısından tüm tarımsal toplumlarda olduğu gibi hem Han hem Roma'da kentler, daha geniş bir arazideki kritik yoğunlaşma noktalarıydı. İçlerindeki ham madde ve insan kaynaklarının etkin bir biçimde düzenlenmesi ve kontrol edilmesi gereken kapsamlı bir ağdaki kritik düğümlerdi. Her ikisinde de, Han'da daha doğrudan ve daha müdahaleci olmak üzere kentin oluşturulup yapılandırılmasında devlet gücü önemliydi.

İmparatorluk olarak ortaya çıkan antik Roma kentinin üçüncül dönemi, vatandaş düşüncesinin aşınmasıyla kendini göstermektedir. Vatandaş kavramı imparatorluk genişledikçe ve yeni yerleşimler fethedildikçe ortak çıkarlara dayalı bir hukuk bağını temsil etmekten imparatorun boyunduruğu altındaki kalabalıkları temsil etmeye dönüşüyordu. Böylece kent fikri, evrendeki tüm vatandaşları hatta tanrıları bile içeren bir tür kozmopolis haline geldi.

İmparatorlukların başkentleri her şeyden önce güç merkezleriydi. Bunlar genellikle en büyük kentlerdi, çoğu zaman içinde bulundukları kentsel ağlarda sonraki en büyük kentler bile yanlarında cüce kalıyordu. Siyasi kurumların ve karar alma yetkisinin en yoğun olduğu yerler başkentlerdi. Başkentler, yönetimleri altındaki bölgelerin maddi kaynaklarını kontrol etme eğilimindeydi. Anıtlar, kamusal alan ve kamusal ayinler genellikle başkenti diğerlerinden farklılaştırdığından ve onu bir harikalar diyarı haline getirdiğinden, başkentlerin merkezi konumda bulunması da sembolikti. Bu da başkentin daha geniş bir imparatorluk sisteminin merkezindeki ve tepesindeki yerini tanımlıyordu. Çin'da Ch'ang-an, Roma'da başkent Roma bu türden güç merkezleriydi. Bununla birlikte, Ch'ang-an bilinçli olarak Han imparatoru tarafından yeni bir imparatorluk başkenti olarak yaratılmış ve bu nedenle devlet gücünün doğrudan bir ürünü iken, Cumhuriyet döneminde Roma kenti ancak yavaş yavaş büyük ve etkili bir kent haline geldi. İtalyan ve denizaşırı fetihlerinin sonucu olarak devlet gücünün dolaylı bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı.

İmparatorlukların geniş toprakları yönetmesinin bir yolu, kentlerin ekonomik, politik ve kültürel yoğunlaşma noktaları olarak özellikle kritik olduğu, içlerindeki en stratejik alanları kontrol etmekti. Bu nedenle, imparatorlukların çoğu, büyük ölçekli bir idari ağda anahtar düğümler olarak hizmet veren kentlerle birlikte hücresel bir şekilde örgütlendi. Han ve Roma İmparatorlukları bu modelin istisnası değildi, ancak merkezi devlet gücünün kentler içinde ve kentler aracılığıyla işleyişi epeyce farklıydı. Roma'da merkezi devlet hiçbir zaman tebaaları üzerinde doğrudan kontrol dayatmayı başaramadı. Düşünce sistemi itibariyle buna gerek de görmedi. Bunun yerine, özellikle düzenin korunması ve vergilerin toplanması gibi bir dizi kilit idari görevi yarı özerk yerel

yönetimlere ve özellikle onlara egemen olan yerel seçkinlere devretti. İmparatorluğun onsuz işleyemeyeceği bu hayati idari hizmetler karşılığında, bu yerel seçkinler genellikle aynı zamanda bir dizi yasal ayrıcalıklar da sağlayan önemli bir statü göstergesi olan Roma vatandaşlığıyla ve otoritelerine karşı yerel ayaklanmalar olduğunda Roma'dan silahlı destek vaadi ile ödüllendirildiler. Merkezi devlet ile yerel aristokratlar arasındaki ve her iki tarafın da yararlandığı bu sistematik iş birliği, İ. S. ilk iki yüzyılda Roma imparatorluk istikrarının temeliydi. Roma yönetim için yerel seçkinlere bağımlıydı ve merkezi ve yerel seçkinler arasındaki sistematik iş birliği norm haline gelmişti.

Modern öncesi tarihte bu baskın örüntünün tek büyük istisnası, devletin çok geniş topraklarını karşılaştırılabilir herhangi bir siyasi sistemden daha doğrudan ve daha yüksek bir merkezileşme derecesiyle yönetmeyi başaran Çin imparatorluklarıydı. Han'da çoğu zaman yerel yönetim düzeyinde bile, merkezi rejimin, tebaasını doğrudan merkezi olarak atanan imparatorluk görevlileri aracılığıyla yönetmeyi başardığı görülmektedir. Bunun sebebi tarihsel ve düşünsel koşullarda yatmaktadır. Savaşan devletleri bir çatı altında toplayan Ch'in ve ardılı Han Hanedanlığı, bu askeri devrimin ve onunla birlikte gelen kurumsal çerçevenin mirasçısıdırlar. Ch'ang-an, benzer güç ve otorite yoğunlaşmalarına sahip rakip kentler olmadığı için, rakibi olmayan yeni bir kraliyet başkenti olarak amaca yönelik inşa edilmiştir. Merkezi devlet, Ch'ang-an dışındaki kentlerin nüfuslarını yeniden oluşturmuş ve tamamen yeni kentsel sistemler yaratmıştır çünkü kendi toprakları üzerinde doğrudan kontrole sahip olmuştur. Böylece monarşik rejim, yereldeki işlere derinlemesine nüfuz edebilmiştir. Yerel seçkinler, merkezi devlet karşısında vatandaş özerkliklerini savunacak kadar güçlü olmadıklarından, kentlere ve kasabalara görevli memurlar atanmıştır.

Han İmparatorluğu'ndaki kentlerin, toplumsal gücün bağımsız temelleri olarak işlev göremediği, yerel seçkinlerin güç ve otoritesinin anıtsal ifadelerinden büyük ölçüde yoksun olan kent manzaraları ve kentsel dokularından açıkça belli olmaktadır. Devlet iktidarı, Han İmparatorluğu'ndaki kentleşme dinamikleri üzerinde yalnızca doğrudan bir etkiye sahip olmakla kalmadı, aynı zamanda yerel seçkinlerin iktidarını ve özerkliğini sınırlamaya da çalıştı, bu da sonuç olarak kentleri merkezi devlet için etkili toplumsal

kontrol araçlarına dönüştürdü. Buna karşılık, Roma İmparatorluğu'ndaki kentler, toplumsal gücün bağımsız temelleri olarak işlev görme eğilimindeydi ve yerel seçkinler, merkezi devletin otoritesine karşı önemli bir karşı ağırlığı temsil ediyordu. Roma İmparatorluğu'nda belediyelere tanınan yüksek derecede sivil özerklik, bu kentlerin yerel elitlerinin devam eden toplumsal gücünün bir göstergesiydi, tıpkı kamu binaları aracılığıyla kendi güçlerini ve statülerini ilan etme pratikleri gibi. Sonuç olarak Han İmparatorluğu'nun aksine, Roma İmparatorluğu'ndaki kentler, merkezi devlet için etkili bir "yukarıdan aşağıya" toplumsal kontrol araçları olarak işlev görmediler.

Yöntem

Roma ve Çin kentinin doğasına ilişkin önceki çalışmaların çoğunun teknik bir bakış açısıyla ele alındığını düşünürsek, antik Roma ve Çin kenti, ilerleyen sayfalarda sosyal bilimcilerin bakış açısına yakın bir yaklaşımla ele alınacaktır. Antik kentin günümüzdeki kentlere oranla homojen, yalın, sade ve kolay okunabilir olması onu fiziksel boyutları ile anlamlandırmayı kolaylaştırmakta iken, düşünceyi ve felsefeyi üreten manevi ve ruhsal boyutlarını işin içine katmak gerekmektedir. İnsan-insan ve insan-mekân ilişkilerinin manevi boyutlarını antik kentler düzleminde ortaya koymak ve Roma ve Çin kentlerinin ortaya çıkışından, geleneksel şeklini aldığı döneme kadar tematik bir biçimde arkeolojik verilerin yardımıyla düşünce yapıları üzerinden anlamlandırmaya çalışmak, bu tezin omurgasını oluşturmaktadır. Teknik açıdan böyle bir çalışma için kaçınılmaz olan tek araç kent tarihi disiplinini oluşturan bilgilerin ve malzemelerin toplanmasıdır. Diğer yerlerde olduğu gibi, Roma ve Çin'deki kentlerin doğuşu ve gelişimine yönelik çalışmalarda kullanılabilecek olan deliller doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan deliller tamamen arkeolojik araştırmaların sonuçlarıdır. Dolaylı deliller ise çok çeşitli karakterde bulunabilirler.

Şiirler, felsefi metinler, efsaneleri içeren tarih anlatıları, hukuk ve temel dini metinleri gibi Roma ve Çin yazılı kaynakları dolaylı kaynakların başında gelmektedir. Bununla birlikte, Roma ve Çin medeniyetinin kurucu metinlerine dair yapılan araştırmalar genellikle felsefi alanda kalmış, düşüncenin görünümü olan bu metinlerin

pratik hayatta nasıl belirdiği pek tartışılmamıştır. Bu medeniyetlerin tarihsel gelişimi içinde mekân ile düşünce arasındaki etkileşim açıkta kalan bir alan olagelmiştir. Örneğin, Çin tarihinde daha sonra Konfüçyüşçülüğe dâhil edilecek bir metin olan Değişiklikler Kitabı (I Ching) bu gözle hiç okunmamıştır. Hâlbuki Çin'e dair ilk metin olan Değişiklikler Kitabı, Çin halkını vahşilikten çıkarıp medeni hayata alıştıran bir şahsiyet olarak mitolojik kral Fu-Hsi'ye atfedilmektedir (Wei, 2005:ix). Bu atfın kendisi bile Çin uygarlığının doğuşunu anlatmaktadır. Beş Klasik'ten biri olan ve imparatorlar ve devlet adamları tarafından yazılan Tarih Kitabı (Shu Ching) ise kentlerin doğuşuna ve ilerleme sürecini anlatan, bir kent tarihçisinin görmezden gelemeyeceği ilk el eserlerdendir. Aynı durum Roma için de geçerli olmuş, Vergillius, Ovidius, Lucretius, Cicero, Livius, Varro, Juvenal, Seneca gibi Romalı yazarların eserleri bu açıdan çok az ele alınmıştır.

Tez, multidisipliner yönüyle hem kent tarihini hem de düşünce tarihini içerdiğinden, Roma ve Çin uygarlıklarının siyasal ve toplumsal gelişmelerinin kentlere yansımaları ile düşünce süreçlerinin kentlere yansımaları birlikte okunmak durumundadır. Bunun için her iki medeniyet için üç dönem şeklinde ele aldığımız bu medeniyetlerin tarih sahnesinde ortaya çıkıp, kent yaşamına geçişinin niteliği ve daha sonraki dönemlerde oluşan kentlerin evrimindeki toplumsal ve siyasal etkenlerin özellikleri, Roma ve Çin üzerinde yapılmış olan tarih çalışmalarından ve onun kentlerine dair daha spesifik çalışmalardan faydalanarak elde edilmektedir. Bununla birlikte, bu uygarlıkların düşünme tarzını etkileyerek onlara yön veren kurucu metinler, diyalektik bir okuma yapılarak fiziksel mekân ile düşünce arasındaki ilişki sunulmaya çalışılmaktadır. Böylece, antik kentin doğasına dair yapılan çalışmalarda görülen olgular bütünleştirilerek, Roma ve Çin'de kentin kökeninde ve geçirdiği evrimlerin temelinde dini inanışların ve felsefi düşüncelerin bulunduğu fikri üç dönem şeklinde ortaya konmaktadır.

Yöntem olarak arkeolojiden ziyade yazılı kaynakların seçilmesinin özellikle Çin antik kentleri açısından daha isabetli olduğu görülmektedir. Örneğin, Sümer kentleri, Mısır ve Mezoamerika antik kentlerinden elde edilen arkeolojik kanıtları Çin ile karşılaştırdığımızda kullanılan malzemeden dolayı Çin'in nispeten yetersiz olduğu

görülmektedir. Antik Çin kentlerine dair kazılar aynı zamanda mekânsal olarak parçalıdırlar ve zamansal olarak da birbirini takip etmezler. Dahası kazılar kendilerini kuşatan bölgelerin harcanması pahasına yoğun olarak anıtsal yapıların çevresinde sınırlandırılmıştır ve bu anıtsal yapıları oluşturan önceki dönemler göz ardı edilmektedir.[3] Zaten Çin'de anıtsallık kentin doğuşundan en az 2000 yıl sonra ortaya çıkmaktadır.

Edebi kaynakların ve felsefi metinlerin değerinin anlaşılması arkeolojik buluntuların sınırlarına dair önemli fikirler vermiştir. Robert Adams'ın (2007:9-10) da belirttiği gibi, arkeolojik yorumlar kullanılan teknikler ve araçların doğasından dolayı kültürel toplulukların bütünleştirici anlamına yönelme eğilimindedirler. Vurgu rızaya dayalı davranış kalıplarını uyandıran sanat stilleri, kült nesneler, ayinler gibi nesnelere ve kurumlara yapılmaktadır. Farklılaşma ve katmanlaşmayı başlatan kalıplar yerine hep bütünleştirici bulgulara önem verilmektedir. Dahası arkeolojinin ham materyallerin doğası araştırmacılarına toplumsal ve kurumsal değişimden ziyade teknolojik konulara daha fazla özen göstermesine yatkınlık vermektedir. Arkeologlar tarafından verilen kentlerin doğuşu teorilerinde bu eğilim açıkça gözlenmektedir. Kent gelişimi süreçleri toplumsal, ekonomik ve entelektüel kurumların karmaşıklığı içinde büyüdükçe arkeolojik teknikler gittikçe bu bütünlük içindeki ilişkileri aydınlatmada daha çok yetersiz kalmaktadırlar.

Bu bağlamda yazılı kaynaklar, dengeli bir yoruma ulaşmakta hayati bir araç olmaktadırlar. İleride de görüleceği üzere deniz kabuklarına ve kemikler üzerine yazılan ilk Çin kayıtları küçük ama etkili bir grup insanın faaliyetleriyle ilgili olarak kısıtlı bir önem içermektedir. Bununla birlikte, kehanet kayıtları ve ilk Çin metinleri bazı önemli bilgileri ele geçirmemizde diğer ilk kent oluşumlarından daha açıklayıcıdırlar.

Metinlerin içinde bulunan bilgilerin güvenilirliği, bazı metinlerin mitolojik anlatımından dolayı kişiler hakkında abartıya kaçması, bazı metinlerde ise verilen tarihlerin arkeolojik bulgularla uyuşmaması gibi nedenlerle elbette sorgulanabilir. Ancak bu durum içerikleri itibariyle bir düşüncenin ürünü olmalarından hareket edileceği için

[3] Kentlerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini kesin bir biçimde belirlemenin zorluğunun sebeplerini Hatt ve Reiss (2002:28), kanıtların çoğunun arkeolojik bulgular olmaları ve bunların da eksik olmasına bağlamaktadır. Bulgular gerçeğin kaba bir tasvirinden öteye gidememektedir.

onları tamamıyla güvenilmez kılmamaktadır. Bu durum, Roma örneğinde büyük bir problem teşkil etmemekle birlikte özellikle Çin örneği daha fazla ihtiyatlı yaklaşımı gerektirmektedir. Örneğin, Son Han Hanedanlığı (23-220) döneminde yazıya alınmış olan Tarih Kitabı (Shu-Ching), İ.Ö. 2357-627 arasındaki tarihi olayları aktardığını iddia etmektedir. Hâlbuki arkeolojik veriler ancak İ.Ö. 1000 yılından itibaren gerçek bir Çin kültüründen bahsedilebileceğini göstermektedir (Eberhard, 1987:12). Böyle bir çatışma durumunda metni bire bir kabul etmek yerine, metnin çalışmaya kaynak sağlaması açısından işaret ettiği ipuçlarına değinilmiştir.

Çin ve Roma metinlerinin karmaşık yapısı ve zamanla eklenerek artmış olması bu kaynakların ciddi bir ayıklama işini gerektirmektedir. Bunların her biri, hatta onlardan alınan her bir pasaj kendi değer yargıları içinde ve konuya yöneldikleri duruş noktaları üzerinden değerlendirilmek zorundadır. Bu, olduğu gibi kabul veya reddetmek yerine, duruma göre uygun bir seçim yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Son olarak şunlar da belirtilmelidir: Ele aldığımız konu antik Roma ve Çin kentleşmesidir. Bu açıdan, tezin ana ekseni elbette metinler üzerinden değil, antik kent üzerinden sunulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Roma ve Çin kentlerini oluşturan kurumlar ve kavramlar, genişleme ve kolonileşme süreçlerinden kent anlayışının gelişimine, kentin siyasal ve toplumsal örgütlenmesinden kentsel yaşam ve toplum yapısına, antik kent yönetiminden yerel yönetim birimlerine, kentleşme dinamikleri ve kurulan kentsel hiyerarşi yapılanmasından kent planlama süreçleri ve anıtsal mimariye doğru akan bir kurgu içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Bu kurgu için gerekli olan bilgiler antik kentlerle ile ilgili Anglosakson literatür taramasına başvurularak elde edilmiştir.

Kapsam

Tezin göstermeyi amaçladığı antik kentlerin dönemselleştirilerek düşünce ile olan ilişkisi fikrinin ortaya konması için zamansal bir sınırlamaya gidilmesi zorunludur. O yüzden yazının kullanılmaya başladığı dönemlerden siyasi birliklerini kurduğu, düşünce dünyalarının olgunlaşarak kentsel örgütlenmeye yön verdikleri döneme kadar araştırmayı sınırlandırmak hem tezin hem de önerdiği yöntemin amacı bakımından uygun olmaktadır.

Öngörülen zamansal sınırlandırma, antik Roma için İ.Ö. 9. yüzyılda Roma kent devletinin doğmasından 3. yüzyılın sonlarında biten ilk imparatorluk dönemi *principate*'nin sona ermesine kadar, Çin için ise uygarlığın ilk izleri ve ilk temel kurucu metinleri olan Değişiklikler Kitabı, Tarih Kitabı ve Şiirler Kitabı'nın konu edindiği İ.Ö. 2. binyıldan başlayarak, Çin'in emperyal birliğinin sağlandığı, düşüncenin tamamıyla yerleştiği ve tarih yazımının felsefi metinlerin önüne geçtiği Han İmparatorluğu (İ.S. 220) dönemine kadar olan zaman dilimi şeklinde kurgulanmıştır.

Tezin birinci bölümü antik kent tanımlamalarına, modellemelerine ve düşüncenin ürünü olarak antik kentin nasıl dönemselleştirileceği üzerine bir bakış açısı sunmaya ayrılmıştır. Yoğun bir literatür taramasının ürünü olan bu bölümde çoğunlukla Yunan ve Roma kentlerinde ortaya çıkan antik kentlerin özelliklerine dair bilgiler verilmekle kalınmamış, antik kenti tanımlama çabalarına ve antik kent modellemelerine, antik kentin kökenlerine ilişkin tartışmalara, antik kentlerdeki kent-kır ilişkisine, antik kentlerin görünümlerine, antik kentlerdeki yönetim, ayinler, festivaller ve bunların kentsel kültür ve kimliğin oluşmasındaki yerine, kentsel toplumun özelliklerine ve antik kentlerle devlet ilişkisine değinilmiştir.

İkinci bölüm antik Roma kentlerine ayrılmış olup, efsaneler etrafında antik kentin ortaya çıkışı, kent devletinin genişleme ve kolonileşme süreçleri, kent anlayışının gelişimi, kentin siyasal ve toplumsal örgütlenmesi, kentsel yaşam ve kentsel toplum yapısı, kentin yönetimi ve yerel yönetim birimleri, eyaletlerin yönetimi, kentleşme ve kentsel hiyerarşi, kent planlama süreçleri ve kentlerde iktidarın mekâna yansıması olarak Roma anıtsal mimarisi konularını ele almaktadır.

Üçüncü bölüm, ikinci bölümde antik Roma için oluşturulan izlek antik Çin kentleri ele alınarak uygulanmıştır. Burada da Çin kentlerinin efsanevi krallar etrafında ortaya çıkışı, krala atfedilen anlamın kentlerin oluşumunda yeri ve önemi, antik Çin'de kentlerin patrimonyal genişleme süreçleri, kent anlayışının gelişmesinde sülale kentlerinden yönetimsel kentlere doğru bir değişimin dinamikleri, antik Çin'de kentleşme ve kentsel hiyerarşinin kurulması, kentlerde toplumsal örgütlenme, kentlerin planlanma ve yönetilme süreçleri ele alınmaktadır.

1. ANTİK KENT

1.1. Antik Kenti Tanımlama Çabaları

Tanımlamaların en bilineni, demografik yaklaşımın ortaya koyduğu tanımlardır. Bu yaklaşım nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve kentsel nüfusun demografik özellikleri olmak üzere iki faktöre odaklanmaktadır. Bir yerleşimin kent olarak sayılması için ölçeği ne olmalıdır sorusuna erken modern Avrupa tarihçileri genellikle 10.000 kişiyi kıstas olarak kullanmışlardır (De Vries, 1984:42). Fakat bu, diğer kıstaslara dayanarak genellikle kent olarak düşünülen antik yerleşimlerin çoğunu dışarıda bırakmayı zorunlu kılmaktadır. Antik çağda, kent sakinlerinin çoğunluğu 5.000 ya da daha az nüfuslu kasabalarda yaşamaktaydı. Bu yüzden böyle bir tanım bilimsel bir çalışmanın temeli olarak işlev görememekte ve uzun zamandır şiddetli bir şekilde kınanmaktadır.

Diğer bir tanımlama girişimi, yerleşimin toplam nüfus büyüklüğünden ziyade, nüfus yoğunluğuna veya insanların orada birikmesine bakılarak ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşıma göre antik kentler, harekete geçirilmiş bir grup insanın yaşadığı yerlerdir. Bunun mutlak boyut veya mutlak sayılarla ilgisi yoktur, yerleşim yoğunluğu ile ilgisi vardır. Sanayi öncesi dünyadaki kasabaların büyük çoğunluğu küçüktü. 2.000 ve daha az nüfuslu kentler epeyce sık görülmekteydi ve nüfusu 10.000'e ulaşan bir kent kayda değer sayılmaktaydı (Kostof, 1999:37).

Nüfus büyüklüğüne ve yoğunluğuna odaklanmak yerine, bir kentsel nüfusun belirli bir yapısına, yani doğurganlık, ölüm, yaş yapısı ve cinsiyet oranı gibi belirli demografik özelliklerine odaklanan tanımlar da bulunmaktadır. Burada örneğin, sanayi öncesi kentlerde, ölüm sayısının her zaman doğum sayısını aştığı ve kentsel nüfusun yok

olmasını önlemek için sürekli kırdan kente göç edilmesinin gerektiğini öngören tartışmalı 'kent mezarlığı' teorisi öne çıkmaktadır.[4]

Birçok tarihçi, antik kentleri, onların sadece bir morfolojik özelliği olan bir surun varlığı ile tanımlamıştır. Ancak modern kentlerde bulunmayan bu özelliğin evrensellikten yoksun olması, bütün antik kentlerde bulunmaması ve birçok köy ve hatta çiftliklerde bulunması, surun tek başına antik kenti tanımlamakta yetersiz kaldığını göstermektedir.

Bir kent yönetiminin bulunması kıstasını ön plana çıkaran hukuki tanımlar, morfolojik tanımlarda bulunan aynı kusuru barındırmaktadır. Bu tanımlar, yalnızca belirli kent türleri için geçerlidir. Ayrıca kentin hukuki özellikleri, belirli bir toplumda bile evrensel değildir. Tarihçiler için sık sık kıstas olarak görülen belediye hakkı veya ticaret hakkı, kent konseyinden yoksun olan ve metinlerde kent olarak söz edilen antik kentlerin çoğunda bulunmamaktadır.

Kentsel nüfusun belirli sosyoekonomik yapısına odaklanan tanımlar da bulunmaktadır. Kent dediğimiz yerlerin nüfusu genellikle meslek, statü ve zenginliğe göre farklılaşma ile karakterize edilir, bu da toplumsal heterojenlik ve hiyerarşi ile sonuçlanır (Kostof, 1999:37-38). Mesleki uzmanlaşma ve mesleki çeşitlilik genellikle özel kıstaslar olarak seçilmektedir: kent nüfusu ve çevre kırsal alanlar, mal ve hizmetlerin ekonomik olarak özel üretimini mümkün kılmak için yeterli büyüklükte bir pazar oluşturmaktadır. Bu kıstaslar, bu tür yerleşimlerde bile zanaat uzmanlığı bir köyden daha büyük olsa bile, sakinlerinin ezici çoğunluğunun çiftçi olduğu küçük antik kentler için bazı sorunlar yaratmaktadır. Arkeolojik çalışmalar, endüstriyel faaliyetin kentin evrensel bir özelliği olmadığını tatmin edici bir şekilde kanıtlamıştır. Dahası, bu küçük kentler genellikle yerleşim yoğunluğu veya neredeyse her kent için geçerli olan bir kent merkezine sahip olmak gibi diğer kıstaslar temelinde kent olarak kabul edilmektedir.

[4] 1662'de John Graunt, Londra'nın 17. yüzyıl nüfus artışının ölüm oranlarıyla ilgisini araştırdığı kitabında kırdan kente sürekli bir akışın olduğunu belirlemişti (Graunt:1973). Vardığı sonuç, mezarların vaftiz edilenleri geride bırakmasına rağmen, Londra'nın nüfusunun artmakta olduğu bulgusuna dayanıyordu. Buna karşılık İngiliz kırsalında, doğumlar bu bölgelerdeki ölümleri aştığı için doğal nüfus artışı gerçekleşmekteydi. Graunt'a göre, Londra'daki nüfusun azalması kentsel göçle tamamen telafi edilmekteydi. Graunt'un sonuçları, 20. yüzyıl öncesi Avrupa kentlerinin sadece kırdakilerin göçü yoluyla sayılarını koruyabildiklerini ve nüfus artışını gerçekleştirebildiklerini ifade eden kent mezarlığı teorisine dayanmaktadır (Williams ve Galley, 1995:403).

Bu durum araştırmacıları antik kentleri tanımlamanın diğer bir yoluna sürüklemektedir. Kent tanımlamasında kıstas olarak kentin düzeni ve kentsel peyzaj olarak nitelendirilebilecek olan yapılı çevrenin örgütlenmesi burada anlam kazanmaktadır. Kent planlamasının bir unsuru olarak merkezi meydanlar veya kent meydanları, sokaklar, savunma duvarları ve sur kapıları, dini, siyasi, tören ve eğlence amaçlı yapıların bulunup bulunmaması bir yerleşimin kent sayılması için ölçüt alınmaktadır. Ancak bu morfolojik özelliklerin bulunması bir yerleşimin ne olduğuna dair bilgi sunarken, neden orada bulunduklarına dair bir soruyu da gündeme getirmektedir.

Antik kentleri tanımlarken sanayi devrimi öncesini kıstas alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bunu en belirgin şekilde, Sanayi Öncesi Kent (Pre-Industrial City) adlı yapıtında kentleri sanayi öncesi, sanayileşmekte olan ve sanayi sonrası kentler olarak sınıflandıran Gideon Sjöberg, sanayi öncesi kentlerin ortak özelliklerinde durarak yapmıştır (Sjoberg, 2002). Uzun zamandır kabul gören bu ayrım şimdilerde sorgulanmaktadır. Monica Smith'in (2003:6) iddia ettiği gibi, modern öncesi ve modern kentler, kentsel-kırsal sınırların akıcı olması gibi özellikleri paylaşmaktadır.[5] Sanayi öncesi ve sonrası kentler, uzak iç bölgelerle ticaret yoluyla kurulan bağlantılar ve lüks malların toplumsal sınıf göstergesi olarak kullanılması gibi özellikleri de paylaşabilmektedir. Zaman ve mekân boyunca tüm antik kentlerde benzer olan şey, insanların yoğunlaştığı yerlerde insan etkileşimi için kapasitelerin sınırlı bir parametre kümesi içinde gerçekleşmesidir (Smith, 2003:9). Bu da antik kentlerin sadece belirli yerlerin yoğunlaşması değil, bu yoğunlaşma davranışının altında yatan nedenlerle anlaşılması gerektiğini akla getirmektedir. İnsanları bir arada tutan neydi sorusu burada önem kazanmaktadır.

Aristoteles ve Platon, kentlerdeki insan gruplaşmasının, hane halkının ve daha büyük akrabalık grubunun üyelerinin tüm ihtiyaçlarını karşılayamamalarından doğduğunu söylemekteydi. Asıl amaç öz yeterliliğin ve otarşinin sağlanmasıydı ve

[5] Smith (2003:6), bu noktada kentsel özelliklerin kentin çok ötesinde devam edebileceğinden, kentin bittiği ve kırsal alanın başladığı noktayı açıkça işaretlemenin genellikle imkânsız olduğunu belirtmektedir. Banliyölerin kentin sınırlarının, yani surların dışına doğru yayılmasının sanayi öncesi kentlerde de bulunduğunu ifade etmektedir.

düzgün yapılandırılmış bir *polis* bu hedefe ulaşabilmeliydi. Bunun için dış ticaret işin içine girerek kaçınılmaz olan temel doğal kaynak eksikliğinden kenti kurtarmalıydı. Kent ve çevresini, kentsel alanı ve kırsal alanı, rekabetçi veya çatışmacı bir anlayışın dışında bir birim olarak bir araya getirdiler. Kent dışında yaşayan çiftçiler bile bütünüyle *polis*in içindeydiler. Yaygın olarak 'sınıf çatışması' dediğimiz şey, toprak sahipleri ile üreticiler arasında ya da emek ve sermaye arasında ya da efendiler ve köleler arasında değil, her zaman 'zengin' ve 'fakir' arasındaydı. Mülkiyet tartışmaları sadece toprak ile ilgiliydi. Her ne kadar kentte yaşayan çiftçiler ile kırsal kesimde çalışan çiftçiler arasında ayrım yapsalar da bu, sadece iyi yaşama imkânı olan boş zamanları bol kentliler ile geçimleri için çalışan çiftçiler arasında bir ayrımdı. Çalışan çiftçi toplumsal statüde zanaatkârdan daha üst sırada yer almaktaydı ama bu da bir ahlak meselesiydi (Finley, 1981:4-5).

Nicholas Purcell (2010:579), toprakların sömürülmesi, sosyal yapı, toplumsal kimlik ifadeleri ve kentsel peyzajlar gibi güçlü benzerliklere atıfta bulunarak Roma kentlerinin Yunan kentleri gibi olduğunu söylemektedir. Purcell, makalesinde, antik kentçiliğin tek bir olgu olarak alınması gerektiği fikrinin antik dönem tarihçileri arasında popüler olmadığını ama arkeologların bu fikri çok benimsediğini belirtmektedir. Ancak, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın önemli düşünürleri için hem Yunan *polis*ini hem de Roma'nın *civitas*larını içeren 'antik kent', çok önemli bir analitik kategoriydi. Burada öncelikle Fustel de Coulanges, Max Weber ve Moses Finley'nin çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Her üçü için de "antik kent"i bir tür olarak tanımlamak, antik çağ ve modernite arasındaki temel farklılıkları vurgulamaya hizmet etmekteydi ve her biri için bu farklılıkların vurgulanması daha geniş bir siyasi ve entelektüel gündemle ilgiliydi.

Fransız tarihçi Fustel de Coulanges, 1864'te yayınlanan ünlü Antik Site adlı yapıtını, Jakoben devrimcilerin radikal eşitlikçi politikalarını haklı çıkarmak amacıyla antik Yunan ve Roma örneklerini parlatmaya çalışmalarını eleştirmek için kaleme almıştı. Jakobenlerin toplumu yeniden şekillendirmek için antik çağı kullanmaları, antik kentlere olan ilgiyi de arttırmaktaydı. İdeologlar adı verilen bir grup Fransız liberal, Jakobenler tarafından eski modellerin çağrılmasının ölümcül bir hata olduğunu iddia etmekteydi. Çünkü onlara göre Jakobenler hem antikiteyi hem de moderniteyi yanlış yorumluyorlardı.

Antikite, modernler tarafından taklit edilemezdi çünkü toplumsal, ekonomik ve politik yapılar kökten değişmişti. Vatandaşların katılımı üzerine odaklanan ve tarıma, köleliğe ve küçük devletlere dayanan antik dönemdeki insanların özgürlüğü, ticaret, serbest emek ve büyük devletlere dayalı olarak modernlerin dünyasında taklit edilemezdi. Bu nedenle sadece, mülkiyetin bireysel olarak kullanılmasına, vicdan özgürlüğüne ve özel alanın haklarına odaklanan modernlerin özgürlüğü anlamlıydı. Antik çağ modernlikten tamamen farklıydı ve onu anlamanın tek yolu antik çağın her yönünün bu farklı yapıyı oluşturan öğelerin nasıl bir araya geldiğini göstermekti (Vlassopoulos, 2007a:30).

İdeologların doğrudan varisi konumunda biri olarak Coulanges'in çalışması, özel mülkiyeti radikalizmden ve sahte antikitelerden kurtarmak için başka bir girişimdi. Coulanges'in çalışması, insanlığın geçmişi ve geleceği ile ailenin, özel mülkiyetin, gelenek ve dinin, siyasi kurumların ve devletin kökeni ve evrimi gibi antropolojik tartışmalardan etkilendi. Coulanges, aile, özel mülkiyet ve din ile antik kent arasındaki ilişki konusunu gündeme getirdi. Hint-Avrupa kökenli aile kurumunun özel mülkiyete dayandığını ve atalar dini tarafından bir arada tutulduğunu göstermeye çalıştı. İlk Yunanlılar ve Romalılar, hanenin ocağında ruhsal olarak bulunan atalarına tapıyorlardı. Ataya ibadet, Hestia ya da ocak tanrıçası Vesta kültüyle yakından bağlantılıydı. Bu dinin müstakil ev ve aile mezarı üzerine odaklanması, ailenin evini, mezarını ve bunların üzerinde durduğu toprakları kutsal ve devredilemez sayması ve bu topraklara sahip olması gerekliliğini doğurdu. Atalar dini ve sivil ocak inancına dayalı olarak ailelerin birleşmesi gittikçe kabilelerin, ardından sitelerin ve son olarak da kentlerin doğuşuna sebep oldu (De Coulanges, 2011). Coulanges'in göstermeyi amaçladığı şey, antik kentlerin Orta Çağ ve erken modern Avrupa kentsel deneyimine temel olarak yabancı bir şekilde ortaya çıkmasıydı. Yine de antik kenti orada yaşayanların düşünce dünyasından ayrı bir olgu olarak görmeyen bir yaklaşımı temel almasıyla Coulanges'in tanımlaması önemliydi.

Alman sosyolog Max Weber antik kent tanımlamasında benzer şekilde Yunan, Roma ve orta çağ Avrupa kentleri arasındaki farklılıklarla meşgul oldu çünkü onun yapmaya çalıştığı şey Avrupa kapitalizminin kökenlerini açıklamaktı. Bunu yaparken,

Werner Sombart, Karl Bücher, Karl Marx gibi düşünürlerden başlayarak Adam Smith'e kadar uzanan bir geleneği takip etmekteydi (Finley, 1981:10-19).

Weber de antik kente ekonomik bir tanımla başladı. Kent, yerleşik nüfusun günlük ihtiyaçlarının ekonomik açıdan önemli bir bölümünü yerel pazardan karşıladığı ve yakın çevredeki sakinlerin pazarda satış amacıyla için üretim yaptıkları yerdi. Büyük tüketiciler gelirlerini şu veya bu şekilde elde ettiklerinde, kent antik dönemde olduğu gibi tüketici bir kentti (Weber, 1978:736-739).

Weber'e göre orta çağ kentlerinin benzersiz özellikleri bulunmaktaydı ve antik kentler ile orta çağ kentleri arasında ciddi farklılıklar bulunmaktaydı. Weber'e göre antik kentler, üyeliği ve siyasi katılımı topluluğun sınırları içindeki topraklarına sahip oldukları ve kendi savaş malzemelerini sağlayan savaşçı çiftçilerin kabile grupları idi (Weber, 1978:809). Antik *polis* veya *civitas* böylece kent ve kır birliğini temsil etmekteydi ve kentler topraksızları vatandaşlığa kabul ederek daha 'demokratik' hale gelse bile tarımsal çıkarlar üstün olmaya devam etti (Weber, 1978:797). Vatandaşlar bir miktar ticaret ve imalat yapabilirlerdi ancak özellikle seçkinler arasında tarım en önemli gelir kaynağı olmaya devam etti. Bu gelir kırsal kesimden kira olarak elde edildiğinden, bir orta çağ üretici kentinde olduğu gibi karşılığında imal edilmiş bir ürün akışı sağlanmadan antik kent, bir tüketici kent olarak kalmaktaydı. Dahası, kölelerin varlığı serbest emeği kısıtladı ve loncalarda örgütlenebilecek gerçek ve müreffeh bir ticaret ve üretim sınıfının oluşumunu engelledi. Antik kent, her şeyden önce, orta çağ Avrupa *homo economicus*unun aksine, vatandaşların politik bir kuruluşuydu ve antik dönemin insanı bir *homo politicus* idi (Zuiderhoek, 2017:10).

Tüketici kent ifadesi, Weber'in Sombart'tan ödünç aldığı bir kavramdı. Finley'in aktardığına göre (1981:11), kent olgusu ve hâkim ekonomik sistem arasında önemli bir ilişki olduğunu ilk formüle eden Sombart'tı. Ona göre de antik kent, halkının hayatlarını yabancı tarım işçilerinin ürettiği ürünler sayesinde sürdürdüğü bir yerleşim yeriydi. Daha sonra bu tanıma "daha büyük bir yerleşim yeri" ifadesini ekledi. Bu tanım orta çağ kentlerini dışlamaktaydı. Çünkü onların sakinlerinin çoğu toprağı kendileri kullanmaktaydı. Sombart'ın asıl amacı modern kapitalizmin yükselişini açıklamaktı.

Böylece asıl ilgisi doğrudan orta çağ kentlerine kaymaktaydı. Bir kentin ne olduğuna dair ana fikri Adam Smith'e kadar uzanmaktaydı. Ulusların Zenginliği'nden ilhamla uygar bir ulusun ticaretinin kent sakinleri ile kır sakinleri arasında olduğunu, bu ticaretin her iki tarafa da fayda sağladığını, yine bu iş bölümünün toplumun alt bölümlere ayrılan çeşitli mesleklerde çalışan tüm üyeleri için yarar sağladığını kaydetmekteydi. Aslında antik kentlerde gördüğümüz kapitalizme götürmeyen bir kentleşme tarzı, kendisinden çok da bahsedilmeye değer bir şey değildi.

Aynı amacı gütmüş olsa da kentleri belli bir sınıflandırmaya tabi tutan, bu sınıflandırmasında da antik kenti bir yere koyan Karl Bücher'den de bahsedebiliriz. Avrupa kentinin yükselmesinde önemli bir düşünce geliştiren Bücher'e göre kent, başlangıçta gerektiğinde bölgedeki çiftçilerin sığınmasına hizmet eden bir kaleydi. Tarımla uğraşan bu insanların kalenin savunulmasında ve devamlılığını sağlamasında birtakım görevleri bulunmaktaydı. Daha sonra imtiyazlı bir konum elde eden kalenin hizmetçileri ile orta çağ malikâne sahipleri arasında bir analoji kuran Bücher, iki topluluğun da katı bir şekilde düzenlendiğini ve kendi kendine yeten topluluklar olduğunu söylemekteydi (Bücher, 1914:16; Krabbe, 1996:39).

Bücher, ekonominin ulusal ekonomiye dönüşümünü on altıncı yüzyılda ulusal devletlerin yükselişiyle ilişkilendirdi. Merkantilist düşünceyi geçiş dönemine özgü olarak değerlendirdi. Orta çağ kent ekonomilerinde bazı gelişmelerin bir ulusal ekonomi öngördüğünü ve dönüşüm sürecinin şekillenmesine katkıda bulunduğunu belirtti. Ekonominin dönüşümü tarihinde, kapalı hane ekonomisi, kent ekonomisi ve ulusal ekonomi olarak adlandırdığı üç ticari aşama önerdi. Kapalı hane ekonomisi özünde bir doğa ekonomisiydi. Para ortaya çıktıysa bile sadece tüketime ve servet birikimine hizmet etti. Kent ekonomisi hazır nakit işlemlerine dayanıyordu. Ulusal ekonomi büyük ölçüde paranın malların dolaşımı ve gelir oluşumu için bir araç olduğu bir kredi ekonomisiydi (Bücher, 1914:17). Antik kent, bunların içerisinde sadece kapalı hane ekonomisine denk düşüyordu ve kapitalizmin gelişmesine olanak sağlamıyordu. Hâlbuki orta çağ kentlerinin ekonomisi olan kent ekonomisi kapitalizme denk düşen ulusal ekonominin doğmasını mümkün hale getirmişti.

Antik kentin en ünlü modeli ve son yıllarda antik tarihi tartışmalarda baskın bir rol oynayan model, Cambridge antik tarihçisi Moses Finley tarafından geliştirildi. Finley, Weber'den güçlü bir şekilde etkilendi ve bir tüketici kenti olarak antik kent kavramını devraldı. Ancak onu çok daha spesifik bir şekilde geliştirdi, böylece çok daha geniş bir antik ekonomi modeli oluşturdu. Akdeniz dünyasının antik kentlerinde tanımlanabilir bir emlak piyasası yoktu, hiçbir zaman ticari kaynaklı bir savaş yapılmadı, sermaye oluşumuna uygun şartlar oluşmadı ve birçok önemli işletmenin yönetimi kölelere bırakılmıştı. Finley'e göre (1974), antik dönemlerdeki vatandaşlık ve tarım arasındaki güçlü bağlantı, özellikle Yunan ve Roma kentlerinin seçkin vatandaşları arasında, ticari olmayan, üretken olmayan, birikim ihtiyacı hissettirmeyen, yatırımları artırmada cesaret kırıcı bir zihniyet oluşturdu. Özgür, kendi kendine yeten tarımla uğraşan vatandaş fikrinin hâkim olmasının yanı sıra bu zihniyet, ticaret ve üretim işlerinin, ticari orta sınıfın oluşumunu engelleyen, esas olarak köleler, serbest çalışanlar ve yerleşik yabancılar gibi marjinal gruplara indirilmesine yol açtı. Dahası aynı zihniyet, taşınmaz mülkiyetinin sadece vatandaşlara ait olması kuralından dolayı arazi topraklarının alınıp satılmasını, dolayısıyla uygun emlak pazarlarının gelişmesini, ücret karşılığında bir işte çalışmanın kölelikle benzer bir durum olduğu inancından dolayı emeğin gelişmesini ve vatandaşlar arasında faiz alıp vermenin ahlaki olarak sorgulanmasından ve borçlanmanın çoğunun üretken olmayan amaçlar için kullanılmasından dolayı da sermayenin gelişimini engelledi. Böylece, antik kentin sosyal yapısı ve onunla ilişkili zihniyet ve idealler, daha sonraki Avrupa tarihi boyunca orta çağa kadar ticari ve endüstriyel kapitalizmin gelişmesini doğrudan engelledi (Finley, 1973:35-61).

Antik Yunan ve Roma dünyasının en ayırt edici özelliklerinden ikisi olan kölelik ve siyasal katılım, antik kentin ve onun özel vatandaşlık yapısının doğrudan ürünleriydi. Finley (1982:114-115), köleliğin düşüşünü, borçtan kaynaklanan köleliğin kaldırılması ve Yunan-Roma kentlerinde vatandaşlığın gelişimiyle ilişkilendirdi. Artık sömürülmesi gereken alternatif bir emek kaynağına ihtiyaç bulunmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun sonlarında, vatandaşlık sosyo-politik değerini kaybettiğinde, köle ve sıradan vatandaşların durumları yavaş yavaş birbirine yakınlaştı. Özgür yoksullar da artık erken dönemdeki borçtan köle olan ataları kadar kolayca sömürülebilirdi. Kölelik antik kentin

ayrı bir unsuru olsa bile, tüm yetişkin erkek vatandaşların temelde siyasal olarak eşitliği anlayışı, özellikle Yunan Klasik döneminde ve Cumhuriyet Roma'sında siyasi katılım düzeyi açısından tarihsel olarak benzersiz koşullar yarattı. Finley de diğerleri gibi antik kenti ekonomik anlatı çerçevesine oturtarak orta çağ kentleri ile farklılıklarına vurgu yapıyordu.

Antik kentin bu modelleri, özellikle Finley tarafından geliştirilen model, daha sonraki çalışmalar üzerinde muazzam bir etki yarattı. Hatta bu etki bugüne kadar devam etmiştir denilebilir. Değerlendirmelerin çoğu eleştireldi ve hem Yunan hem de Roma kentlerini kapsayan bir antik kent modelinin olup olmadığına dair bir sorgulamanın kapısını açtı. Fustel, Weber ve Finley antik kent ile orta çağ kenti arasındaki karşılaştırmalı yaklaşımlarından dolayı övüldü. Yine de antik kentin değerini vurgularken, üçü de sadece batıda ortaya çıkmasıyla istisna sayılabilecek olana, yani Batı Avrupa orta çağ kentlerinin önemli bir rol oynadığı düşünülen kapitalizme, Sanayi Devrimi'ne ve modern liberal topluma karşı öteki söylemiyle meşgul olmuşlardı. Bunun dışında antik kente dair düşünce geliştiren bu öncüler, yöntemleri gereği antik kenti bütüncül bir yapı olarak tanımlama girişiminde bulunuyorlardı. Ekonomik modellere dayanan bu tanımlamaları, onları antik kentlerin medeniyetlerin uzun geçmişinde kendi içerisindeki gelişimini ve düşünce ile olan ilişkilerini görmezden gelmeye itmiştir.

1.2. Son Dönem Antik Kent Modellemeleri

Finley'in antik kent hakkındaki görüşlerine ve antik ekonominin antik kentlerdeki rolü üzerindeki yaptığı vurgulara getirilen eleştiriler iki geniş kategoriye ayrılabilir. Bunlardan birincisi, Finley'in, kanıtların temelini oluşturan yazıtlar, papirüs ve madeni paralar gibi belgeleri ve arkeolojik verilerin tüm parçalarını göz ardı ettiğini iddia edenlerin düşünceleridir. Onlara göre göz ardı edilen bu veriler, antik kentlerdeki ticaret ve üretim sektörlerinin toplumsal ve ekonomik anlamda Finley'in öne sürdüğü modelin izin verdiğinden çok daha karmaşık ve önemli olduğunu göstermiştir. Bu çizgide bulunan akademisyenler Finley'in antik kentleri tüketici kentler olarak tanımlamasını şiddetle sorguladılar.

Finley'in modeline ikinci bir eleştiri, 1990'ların sonlarına doğru antik dönemin ekonomisinin doğası hakkında tartışmaların yükselmesiyle ortaya çıktı. Açıklayıcı bir değişken olarak kenti sorgulamanın gerekliliği üzerine oluşturulan bu eleştiride akademisyenler, ulus, halk, etnik grup gibi unsurlar veya *phylai* (kabile)*, phratry* (kardeşlik örgütlenmeleri)*, hetaireiai* (ortak çıkara dayalı dernekler)*, collegia* (özel dernekler) gibi kulüp ve derneklerden oluşan her türden kentli topluluklardan oluşan kurumlara ve kavramlara giderek daha fazla dikkat çekmişlerdir. '*Polis*'in veya *civitas*'ın insanların tek referans çerçevesi olmadığı antik toplumsal ilişkilerin daha karmaşık ve çok yönlü bir modelini öneren çalışmalar da bulunmaktadır (Mattingly ve Salmon, 2002; Scheidel, Morris, Saller, 2008; Potter, 2004; Horden ve Purcel, 2000; Vlassopoulos, 2007a; Hansen, 2003).

Tartışmaların temelinde bulunan ekonomik modelli tek tip antik kent fikri kendi içinde bile bazı sorunlar barındırmaktadır. Bazı ekonomi tarihçileri, antik kentin kendisinden türediği tek bir "antik ekonomi" den bahsetmenin doğru olup olmadığını sorgulamışlardır. Örneğin, Mattingly ve Salmon (2002) çalışmalarında, antik Yunan ve Roma'nın ağırlıklı olarak tarımla yürüyen ekonomilerinin azgelişmiş olduğu görüşüne meydan okuyarak doğal kaynakların sömürülmesinin, imalat ve yapı ticaretinin kullanılmasının klasik ekonomilere önemli katkılar sağladığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Arkaik dönem (İ.Ö. 800-490) ile Klasik Dönem (İ.Ö. 490- 323) antik Yunan kentleri arasındaki ekonomik faaliyet farklılıkları önemli ölçüde hissedilmektedir. Öte yanda Helenistik krallıklar ve Roma arasındaki hem devletlerin bölgesel boyutu hem de kentlerin büyüklüğü ve sayısı bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Tek tek kentler yerine kentsel sistemler, krallıklar, imparatorluklar gibi daha büyük yapıların inceleme konusu haline getirilmesi bir kural haline gelmektedir. Örneğin, son zamanlarda "Cambridge Economic History of the Greco-Roman World" isimli çalışmada kentin, sivil yapıların ve sivil ideolojinin ekonomik verim üzerindeki olası etki çözümlemelerini bulmak zordur (Scheidel, Morris, Saller, 2008). Hâlbuki antik kentlerin, içinde bulundukları toplumların düşünce dünyalarındaki değişimlerle birlikte gelişme seyirleri takip edildiğinde sadece imparatorluk veya krallıklar değil, belli dönemlerde başka anlamlar içeren yapılar olduğu görülecektir. Bu Roma'da krallık, cumhuriyet ve

imparatorluk; Çin'de ise hanedanlık, kent devletleri ve imparatorluk şeklinde kendini göstermektedir.

Buna ek olarak, arkeolojik araştırma verilerinin antik tarihe dâhil edilmesi, tarihçilerin dikkatini antik dünyanın sakinlerinin büyük çoğunluğunun yaşadığı kent merkezinin ötesindeki kırsal toplum ve köy hayatına yöneltmiştir. Örneğin, Potter (2004:24) toprağa yakın olmalarına rağmen kırsal bölgelerde yaşayan halkların hayatlarının sadece tarımsal teknolojilerle tanımlanmaması gerektiğini, onların da Taş Devrinden modern teknolojilerin ortaya çıkmasına kadar değişmeden devam eden duygusal yaşamları, akılları, özlemleri ve inançları olduğunu, günlük yaşamın ritimlerinin sadece ekim, biçme ve üreme olmadığını, onların zihniyetlerinin incelenmesinin yeryüzünün incelenmesine benzediğini, nasıl farklı jeolojik çağlar yerkabuğunun üzerinde izlerini bırakmışsa, kırsal yaşamın incelenmesinin de bir anlamda toplumsal izleri sürmekle eş anlama geldiğini belirtmektedir. Yine Yntema (2008:374), 1960'ların başından itibaren arkeolojik araştırmaların kırsal alana yöneldiğini, başlangıçta bu araştırmaların temel amacının antik dönemin kırsalının daha iyi anlaşılmasını sağlamak olduğunu, zira sanayi öncesi ekonomiler ağırlıklı olarak tarımsal ekonomiler olduğundan, kırsal dünya ile ilgili araştırmaların geçmiş toplumların anlaşılması için çok önemli olduğuna inanıldığını belirtmektedir. Dahası, antik Akdeniz tarihi hakkındaki son çalışmalarda, kent tamamen arka plana çekilmektedir ve Horden ve Purcell'in sözleriyle (2000:90) daha geniş ekolojik süreçler için hiçbir önemi bulunmayan olgular haline gelmektedir.

Antik tarihle ilgili kente karşı bu argümanlar, önemli bir açıklama kategorisi olan ve modern Avrupa öncesini kentle açıklamaya çalışan yaklaşımlara bir tepki şeklinde okunabilir. Bazı antik dönem tarihçileri, Weber'den sonra Finley'in antik tüketici kentleri ile orta çağ ve erken modern üretici kentleri arasında çizdiği kesin zıtlığı sorguladılar ve modern öncesi Avrupa'da gerçek manada sadece bir avuç kentin olduğunu ileri sürdüler.

Antik kent, modern politik düşüncede, örneğin Karl Popper, Murray Bookchin ve Hannah Arendt gibi düşünürlerin çalışmasında güçlü bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, Coulanges'in de Jakobenlerde hoşlanmadığı bir eğilim olan çağdaş siyasetin ve toplumun

nasıl değiştirileceğine dair teorileri formüle etmek için antik dünyayı kullanma eğilimi en azından Machiavelli'ye kadar izlenebilir. Ancak Kostas Vlassopoulos'un (2007a:45) gösterdiği gibi, antik Yunan dünyasındaki politik, toplumsal ve ekonomik örgütlenmenin birincil biçimi olarak *polis*e dayanan antik Yunan tarihi açıklamaları, romantik söylemin yoğun olduğu 19. yüzyılın ortaları gibi geç bir dönemden itibaren ve antik Yunanlıların 'ulus' olarak kavramsallaştırılmasından sonradır. 1990'ların sonunda ve daha sonrasında araştırmaları karakterize etmeye devam eden *polis*e bu yoğun odaklanmanın arkasında, Vlassopoulos, Yunan *polis*ini batı tarihinin ilk aşaması olarak sunmaya çalışan ve bu yüzden de onu Akdeniz ve Yakın Doğu bağlamından ayıran avrosentrik anlatıyı tespit etti. Bu, antik döneme dair bütünleştirici yaklaşımları zedeleyen bir durumdur. Zira hem *polis* dışındaki *ethnos* (ırksal birliktelikler) ve *koinon* (kent-devleti ittifakları) gibi diğer antik Yunan sosyo-politik örgütlenme biçimleri hem de Yunan *polis*lerinin kendi aralarındaki çeşitlilik büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

Vlassopoulos'un endişeleri bir ölçüde diğer akademisyenler tarafından da hissedilmiştir. Kendisinin de kabul ettiği gibi, son çalışmalar çeşitli şekillerde baskın *polis* perspektifinden kurtulmaya çalışmışlardır. Vlassopoulos (2007a:143-145), Yunan kentlerini, Fernand Braudel'den ödünç aldığı bir kavramla *système-monde* (topluluklar, gruplar ve bölgeler gibi bir anlamda dünya ile etkileşimli varlıkların) kapsamında incelemeyi amaçlamamız gerektiğini savunmaktadır. Antik kent hakkında yazmak özünde Avrupa merkezli bir mesele değildir. Vlassopoulos (2007a:101-122), siyasi örgütlenme ve müzakere açısından Yunan *polis*i ve Yakın Doğu kentleri arasındaki bir dizi önemli benzerlikleri vurgulamaktadır.

Aslında Vlassopoulos'un endişeleri, antik kentleri medeniyetler boyutunda ele elıp geçirdikleri düşünsel değişimler dönemler halinde incelendiğinde önemli ölçüde giderilecektir. Antik Yunan birbirleriyle benzerlikleri bakımından kentlerinde birçok ortak özellikler barındırmasına rağmen vatandaşlarının zihniyetlerinde bir birleşme ideali taşımadığı için modellemeler birçok istisna barındırmaktadır. Fakat Çin ve Roma antik kentleri ideal düşüncelerini kentlerini dönem dönem ortaya koymakta epeyce başarılı olmuşlardır.

Horden ve Purcell konuya bambaşka bir açıdan yaklaşıp kentlerin, tarihin genişliği içinde önemsiz olduğunu iddia etmişlerdir. Horden ve Purcell'in tartışmaları, kentlerin rolünü abartarak kentlerin birincil öneme sahip olduğu antik ekonomi modeliyle savaşmaya güçlü bir şekilde odaklanmış olmalarının sonucudur. Kentsel nüfusu sayısal olarak sağlam tutmak için kırdan kente sürekli bir göç akışını gerektiren modern öncesi kentlerin ölüm oranları, Horden ve Purcell'in analizlerinin merkezinde bulunmaktadır. Ayrıca, gıda, su, yakıt, giyim ve yapı malzemelerinin yanı sıra atıkların giderilmesi ihtiyaçları açısından kentlerin yerel ve bölgesel ekolojik etkisini de dile getirmektedirler (Morley, 1996). Purcell, çok farklı mikro-ekolojik bağlamlarda Akdeniz bölgesi ve ötesine yayılmış Yunan ve Roma kentleri arasında birçok açıdan güçlü benzerliklerin bulunduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, ekolojinin pek çok şeyi açıkladığını ama kesinlikle hepsini açıklamadığını söylemektedir.

Hem Vlassopoulos'a hem de Horden ve Purcell'e yanıt olarak, karmaşık toplumlarda neredeyse evrensel bir insan yerleşimi davranışı biçimi olarak kentlerin dünya çapındaki tarihsel önemine tekrar işaret etmek gerekmektedir. Bu geniş, evrensel anlamda antik kentleri daha iyi anlamak istiyorsak, gelecekteki araştırmaları kolaylaştırmak amacıyla belirli toplumlarda, belirli düşünce yapılarıyla, belirli dönemlerde üretilen kentlerin yakından incelenmesi çok önemlidir. Kentler sadece onları Yunanistan'da, Roma'da veya Orta Çağ Avrupa'sında bulduğumuz için değil, onları hemen hemen her yerde bulduğumuz için önemlidir.

Bu tür argümanlara ek olarak, *polis* ve *civitas*'ın yoğun bir şekilde incelenmesinin her şeyden önemli olduğunu öne süren bir dizi son bilimsel gelişme de vardır. Bunlardan birkaç tanesinden bahsedilmesi uygun olacaktır. İlk olarak, yukarıda bahsedilen *polis* dışı ve alt *polis*/*civitas* örgütlenme biçimlerine yönelik son araştırma dalgası şu anki antik kent anlayışımızı yeni bir seviyeye götürme potansiyeline sahip olabilir. Örneğin, Kopenhag Polis Merkezi tarafından yapılan araştırma, bölgesel bir *etnos*un egemen olduğu bölgelerin aslında çoğu zaman *polis* olarak örgütlenmiş birçok topluluğu içerdiğine dikkat çekerek Yunan dünyasında *etnos* ve *polis* arasındaki eski ayrımı yıkmıştır (Hansen, 2003:280). Sonra yine *koina* veya kent birlikleri, genellikle kendi

bileşenlerinin yapılarını taklit eden kendi *magistra*larına (yöneticilerine) ve meclislerine sahipti. Benzer şekilde, dernekler (*collegia*) gibi sivil alt grupların ve köyler gibi *polis* altı yerleşimlerin incelenmesi (Mackil, 2013; Van Nijf, 1987; Harland, 2003; Schuler, 1988), bu tür organların neredeyse istisnasız olarak kendilerini mini *poleis* veya mini *civitates* olarak örgütlediklerini ve meclisleri, 'yasaları', kültleri, şenlikleri, kamu binaları ve kendi seçtikleri *magistra*larıyla birlikte örgütlendiklerini göstermiştir. Bu, 'vatandaşlık modelinin' bir fikir olarak antik çağda, kentler üstü ve kent altı düzeyde bile sosyo-politik örgütlenme için çok önemli bir şablon olduğunu ve öyle kalmaya devam ettiğini göstermektedir.

Şimdiye kadar bahsedilen çoğunlukla dışarıdan bakan analitik bakış açılarının yanı sıra, geçmişte insanların kendilerini nasıl tanımladıklarına ve toplumlarındaki yerleşimler hakkında ne düşündüklerine bakmanın önemi burada çok daha fazla hissedilmektedir. Bunu yapmanın bir yolu, toplumun içindeki kentleri tanımlamak için kullanılan yasal ve politik terim ve kıstaslara bakmaktır. Örneğin, Orta Çağ Avrupa tarihçileri sivil tüzüklere ve sivil statüyü tanımlamak ve kabul etmek için kullanılan yasal ve politik terminolojiye odaklanmışlardır (Boone, 2013:221-235). Antik dünyada, özellikle Roma yönetimi altında, kentlerin yasal durumları genellikle açıkça tanımlanmıştır.[6] Homeros'dan Konstantin'e kadar olan eski metinlerde, gevşek terimlerle de olsa bir yerleşimin *polis* olması için siyasi bir topluluğun, yani vatandaşın mevcudiyeti ve kamu binalarının ve sivil imkânların varlığı gerekli olan temel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar çoğu zaman totolojik olsa da, bu tür açıklamalar ve ifadeler, Yunanlıların ve Romalıların *polis*lerini ve *civitas*larını diğer yerleşim türlerinden ayırmalarına dair bir fikir edinmemizi sağlar.

İçeriden anlama yaklaşımı bazı durumlarda yanıltıcı görünebilir. Örneğin, Roma imparatorluk dönemini yazan Yunan seyahat yazarı Pausanias (1918: 10.4.1), Phocis'deki Panopeus gibi önemsiz bir yerin bile hiç kamu binası bulunmamasına rağmen bir *polis*

[6] Örneğin, *municipia* (belediye), *coloniae* (fethedilen bölgeleri korumak için kurulan ileri karakollar), *civitates peregrinae* (İmparatorluğun Roma vatandaşı olmayan özgür eyaletleri), *phylai* (kabile), *tribus* (aşiret), *boule* (500'den fazla vatandaştan oluşan konseyler), *ekklesia* (vatandaşlığa hak kazandıkları anda tüm erkek vatandaşlara açık halk meclisi), *comitia curiata* (patrici kökenli on soydan oluşan meclis) gibi kavramlar Yunan ve Roma metinlerinde sık sık kullanılmaktadır. Bunları biz de ileride sık sık kullanacağız.

olduğunu not etmektedir. Diğer taraftan Thucydides (1956:19), Sparta gibi büyük ve güçlü bir *polis*in açıkça tanımlanmış bir kentsel merkezi olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, genel olarak, Yunan ve Roma kaynakları *polis*leri ve *civitas*ları anlatırken bahsi geçen iki unsurdan (vatandaşlık ve kamu binaları olan kentsel merkez) ya birine ya da her ikisine atıfta bulunur. Örneğin yüzyıllar önce Aristoteles (2017:228-239), kentin nüfusunun geleneklerine uygun bir yaşam sağlayabilecek kadar artması durumunda gerçek manada bir kent olduğunu, surları bulunmayan bir kentin eksik kalacağını, askeri ve sivil işlere uygun bir yerde kurulması gerektiğini ve halkın sağlığı için doğru yöne bakmasının yanında temiz suyun bulunduğu yere kurulması gerektiğini belirtmektedir. Buradan Aristoteles için bir kentin planlamasının dört unsur içerdiği ortaya çıkmaktadır: sağlık, savunma, siyasal faaliyetler için uygunluk ve güzellik (Finley, 1977:306).

Kentselliği tanımlamak için birkaç katı kıstasın uygulanmasıyla, çoğu zaman kültürlerarası terimlerle kazandığımızdan daha fazlasını kaybederiz ve kentleşmenin bir tür insan çekirdekleşme davranışı olarak açık bir bilimsel tanımı bütünsel olarak yapılamamaktadır. Bunun sebebi de antik kentin yönetimsel, ekonomik ve sembolik anlamları açısından yekpare bir yer olarak görülmesidir. Genel olarak veya kültüre özgü (örneğin Çin), kentselliği ifade eden nispeten bulanık olan kavramlarla çalışmak en iyisidir. Bu da bizi antik kentleri dönem dönem incelemeye götürmektedir.

Bu yöntemin son yıllarda araştırmacılar tarafından kabul gördüğüne de tanık olmaktayız. Örneğin, Mogens Herman Hansen ve Kopenhag Polis Merkezi'ndeki meslektaşları tarafından Arkaik ve Klasik Yunan *polis*i üzerindeki büyük araştırma projesinde, Yunanlıların kendilerini *polis* olarak kabul ettiği yerlere odaklanılmıştır (Hansen, 2006:56). Bununla uyumlu diğer bir yaklaşım, geleneksel kentlerle ilgili makalelerin toplandığı "Sanayi Öncesi Dünyada Kentleşme" adlı yapıtın önsözünde Glenn Storey tarafından önerilmiştir. Onları inceleyen uzman akademisyenlerin çoğunluğu tarafından kent olarak kabul edilen Yunan ve Roma dünyasında kentleşmenin birincil dönemi olarak kabul ettiğimiz siteler, modern standartlarımıza göre bir kent gibi görünmese bile kent olarak kabul edilmiştir (Storey, 2006:2).

1.3. Antik Kentin Kökeni ve Aşamaları

Köken sorunu, antik kentin iki merkezi tanımlayıcı özelliğinin tarihsel oluşumuna ilişkin bir araştırma olarak yorumlanmalıdır. Yani birlikte yöneten, toprak sahibi olan, tapınan ve uğrunda savaşan vatandaşlardan oluşan gruplar olarak batıda *polis* veya *civitas*, doğuda ise akrabalık grupları ve kutsal krallar olarak. Batıda Yunan ve Roma kentinin karakteristik yerleşimi olan anıtsallığı bol kamusal ve dini mimarinin kentsel peyzajı ve doğuda kutsal bir krala ve onda sembolize olan dini ayinlerin yerine getirilmesine dayalı olan saray ve tapınak merkezli yerleşim alanları olarak.

1950'de V. Gordon Childe'ın "Kentsel Devrim" üzerine ünlü makalesinin yayımlanmasından bu yana, kentlerin kökenlerine ilişkin arkeolojik ve antropolojik araştırmalara, örtük ya da açık olarak, çoğu kez iki önemli kaygı egemen olmuştur (Childe, 1950; Cowgill, 2004; Smith, 2009). Birincisi, belirli dönemlerde ve bölgelerde kentsel toplulukların yükselişine neden olan, adeta doğal bir güç gibi, çevrenin ya da toplumun yapısal özelliklerinin araştırılmasıdır. Childe'ın kültürel evrim modelinde ve değişen oranlarda ondan esinlenen bilim adamlarının modellerinde kentlerin yükselişi, artan toplumsal karmaşıklığın ve devlet oluşumunun çok daha geniş bir sürecinin yalnızca bir parçası ve belirtisi olarak sunulmaktadır. Böylece yerleşik tarım (neolitik devrim) nüfus artışına ve giderek daha fazla katmanlaşan bir topluma yol açmıştır. Daha sonra, yönetim ve dini seçkinler, siyasi ve ekonomik gücü merkezileştirmeyi ve artı ürünün sonuçlarını tapınaklar ve saraylar gibi anıtsal yapılara harcamayı başarmışlardır. Bu çekirdeğin etrafında sıradan halktan oluşan nüfus, seçkinlerin ihtiyaçlarına hizmet etmek için kümelendi. Zanaatta uzmanlaşma, altyapı ve diğer kentsel özellikler bunları takip etmiş ve büyük ölçüde siyasi, sosyoekonomik ve dini gelişmelerin istenmeyen bir sonucu olarak ilk kentler doğmuştur (Cowgill, 2004:528, Smith, 2009:6-8).

Birincisinde de kısmen ifade edilen ikinci kaygı, kentleşme ve devlet oluşumu arasında birçok çalışmada gösterilen kalıcı bağlantıdır. Childe ve 1960'ların ve 1970'lerin neo-evrimci arkeologları ve antropologları için kent oluşumu, devlet oluşumunun bir belirtisiydi (Smith, 2003b:12). Bununla birlikte, aslında kentlerin yükselişi ile bölgesel devletlerin oluşumu arasında doğal bir bağlantı olduğunu varsaymak (Cowgill, 2004:528;

Smith, 2003b:12-16) için hiçbir neden yoktur. Antik dönemde devletsiz kentlerin ve kentsiz devletlerin varlığı bilinen bir gerçektir (Wisseman Christie, 1991). Gerçekten de Yunanistan ve Orta İtalya'daki erken dönem *poleis* ve *civitates*, önceden var olan veya aynı anda gelişen kapsayıcı bir devlet yapısı olmadan ortaya çıkan kentlerin başlıca örnekleridir.

Childe'ın evrimciliği ve onun çalışmalarından esinlenenlerle[7] ilgili olarak, kentin kökenlerine ilişkin son araştırmalarda güçlü gruplar/bireyler tarafından bilinçli yaratımlar olarak kurumların ve tarihsel olasılıkların giderek daha fazla vurguladığı belirtilmelidir (Cowgill, 2004:524-525). Orta ve Geç Uruk dönemlerine (İ.Ö. 3800–3100) dair dünyanın en eski Mezopotamya kentleri üzerinde yapılan bir çalışma, ilk kentlerdeki yerleşimin bir çevre kazası, Dicle ve Fırat suyollarındaki değişiklikler ve bunun sonucunda Uruk çevresinde insan yoğunlaşması veya belki de erken bir hükümdar tarafından uygulanan istisnai kontrolün sonucu olabileceğini öne sürmektedir (Emberling, 2003:259). Greko-Romen tarihi, elbette, ister krallar tarafından, isterse tek tek *polis*ler veya Cumhuriyetçi Roma tarafından "koloniler" şeklinde bilinçli olarak yaratılan kentlerin örnekleriyle doludur. Bununla birlikte, kentler düzene sokulabilse bile gelişmeye zorlanamazlar (Smith, 2003b:2). Kentsel kökenler üzerine yapılan karşılaştırmalı araştırmalar, muhtemelen daha geniş toplumsal, politik, ekonomik veya ekolojik bağlam, dolayısıyla uzun ömürlülüklerini siyasi yaşam süresinin çok ötesinde garanti edecek kadar güvenli bir "temel" sağlamadığı için sonradan reddedilen birkaç "yaratılmış kent" örneğini ortaya çıkarmıştır.[8] Bu, uygulanabilir bir kentsel köken modelinin kurumlara olduğu kadar egemen düşüncenin dönem dönem oluşturduğu yapısal faktörlere de dikkat etmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Yunan *polis*inin yükselişine ve son yıllarda Roma'nın ve orta İtalya'daki kentsel toplulukların kökenlerine ilişkin arkeolojik ve tarihsel araştırmalar böyle bir modelin

[7] Burada kastedilen kasıtsız olsa da daha büyük sosyal, ekonomik, politik veya diğer gelişmelerin doğal bir sonucu olarak kent anlayışıdır.

[8] Joffe'nin (1998:549-550) yerinden edilmiş başkentler araştırmasına göre, kentler genellikle "yerel ekonomik matristen kopuk" olan "yeni bir güç üssü kurmaya çalışan bir seçkinler grubu" tarafından en baştan yaratılmıştır. Joffe, Firavun Mısır'ından (Tell elAmarna), eski Mezopotamya'dan ve Abbasi Halifeliğinden (Samarra) örnekler getirmektedir. Erken Arkaik Yunanistan'da bir dizi "başarısız *poleis*" için Snodgrass'ın (1991: 7-10) ve Osborne'un (2005: 11-13) çalışmalarına bakılabilir.

taslağını çıkarmamıza izin vermektedir. İ.Ö. ikinci binyılın sonlarında Miken Tunç Çağı toplumlarının çöküşünden sonra, Yunanistan'da hem nüfusun hem de maddi kültürün azaldığı ve Yunan toplumunun daha az karmaşık sosyal ve politik oluşumlara doğru gerilediği uzun bir 'Karanlık Çağ' başlamıştır. Yazı bile kaybolmuştur, işte araştırmacıların sıkıntıları burada başlamaktadır.

İ. Ö. sekizinci yüzyılda alfabetik yazı kullanılmaya başlanmış ve bir süre sonra Yunan tarihi için ilk yazılı kaynaklar, Homeros'un sözlü olarak aktarılan destansı şiirleri yazıya aktarılmış olsa bile Erken Yunan kent oluşumunun hikâyesini anlatan yazıların çoğu modern araştırmacılar için halen kayıptır. Homeros'ta yansıtılan toplumun, ya Miken zamanlarına kadar uzanan öğelerin tarih dışı bir karışımı olduğu ya da İ.Ö. onuncu ve dokuzuncu yüzyıllarda Karanlık Çağ Yunanistan'ının *polis* öncesi toplumunu temsil ettiği düşünülüyordu (Snodgrass, 1974; Finley, 1978). Bununla birlikte, ayrıntılı metin analizleri, son yıllarda akademisyenleri, *polis*in ve onunla bağlantılı öğelerin çoğunun, İ. Ö. sekizinci ve yedinci yüzyılın başlarında görüldüğü inancına sürüklemiştir.[9] Antik Yunan için yeni bir birincil dönem Homeros'un efsanevi anlatımlarıyla başlamaktadır. Böylece Homeros'un aristokrat şeflerinden (*basileis*) oluşan kahramanları hem savaşta hem barışta her önemli kararı, halkın bir bütün olarak yer aldığı bir halk meclisinde alır. Kararları almak hala aristokratların ayrıcalığı olsa da halkın en azından toplu olarak öne sürülen tekliflere karşı hoşnutsuzluklarını veya onaylarını ifade etmesi vurgulanmaktadır. Örneğin İlyada'da, Truva'dan önceki ovada kamp kuran Yunanlılar, kendi meclis toplantılarıyla geçici bir *polis* olarak tasvir edilmektedir (Raaflaub, 1993:54–55). Kent, Yunanlının zihniyetinde birlikte karar alınan bir meclisin oluşturulabildiği herhangi bir yerdir. Bu nedenle destanlar, bir Yunan vatandaş topluluğuyla ilişkilendirme eğiliminde olduğumuz bir tarzda siyasi ve askeri olarak kolektif olarak hareket eden insanları açıkça tasvir etmektedirler. Dahası Homeros, topluluklarının fiziksel yönünü tarif ettiğinde, elde ettiğimiz şeyin bir Yunan *polis*inin tipik kentsel peyzajının erken bir versiyonu olduğu genellikle açıktır (Raaflaub, 1993:47–53). Yine de önceki dönemlerden kalma birçok

[9] Bu inancı taşıyan birçok çalışma bulunmaktadır. Scully'nin "Homer and the Sacred City" adlı kitabı (1991) ve "The *polis* in Homer: a definition and interpretation" başlıklı makalesi (1981) bunların başında sayılabilir.

kalıntıyı içeren Homeros'taki siyasi ve akrabalık terminolojisinin analizi ve son yıllarda bir dizi analizde bulunan antropolojik spekülasyonlar kaba bir taslak sağlamaktadır.

O halde *polis*in oluşumu, kabaca İ.Ö. dokuzuncu ve sekizinci yüzyıllarda "kristalleşme" ve yedinci ve altıncı yüzyıllarda "biçimselleşme/bütünleşme" olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiş gibi görünmektedir (Raaflaub, 1993:75-82). İlk aşamada, Karanlık Çağ'ın küçük, dağınık şeflik toplulukları, Homeros'ta gördüğümüz, açıkça tanınabilir, ancak yine de gevşek yapılı ve resmileşmemiş *polis*lere dönüştü. Bu sürecin ana itici gücü nüfus artışı gibi görünmektedir (Raaflaub, 1993:78; Morris, 2009:66-68). Nüfusun ikiye katlanmış olabileceği sekizinci yüzyılda demografik büyüme çok daha hızlanmıştır (Morris, 2009:68). Buna ne sebep olmuştur? Akdeniz'de tarımsal üretkenliğe fayda sağladığı ve hastalıklara bağlı ölümleri bir şekilde azalttığı düşünülen İ. Ö. 850-750 yılları arasında gerçekleşen iklim değişikliği, gösterilen sebeplerden biridir (Morris, 2009:67). Doğallıkla bunun önemli etkileri olmuştur. Karanlık Çağ'da kullanılmayan iyi ekilebilir araziler, sekizinci ve yedinci yüzyıllarda ekime açılmıştır. Böylece, *primus inter pares* (eşitler arasındaki ilk) şefler (*basileis*) tarafından yönetilen dağınık köyler daha entegre hale gelmiş ve *basileis* işbirliği yapmayı kabul ettikçe sınırlı bir siyasi merkezileşme ortaya çıkmıştır. Belki de aralarından birini Odysseus'un İthaka adasındaki konumu gibi yeni bir genel *primus inter pares* şefi olarak belirlemişlerdir (Raaflaub, 1993:77-80).

Bu gelişmenin sıklıkla böyle olsa da mutlaka fiziksel bütünleşmeyi içermesi gerekmediğini anlamak önemlidir: Klasik dönemde ayrı köyler kümesi olarak kalan Sparta örneğinin gösterdiği gibi bölgesel olarak dağınık yerleşimlerin siyasi birleşmesi görmezden gelinemeyecek bir olasılıktır. Nüfus artışı, aynı zamanda, artık daha yoğun nüfuslu bir dünyada, oluşum halindeki çeşitli topluluklar arasında sınır anlaşmazlıkları ortaya çıktıkça, bir "bölgesellik" kavramının gelişmesine yol açmıştır (Snodgrass, 1993:37-39). Sekizinci yüzyıl Yunanistan'ında, bu tür topluluk sınırlarını işaretlemek ve resmileştirmek için kırsal kutsal alanların kullanıldığı ve bunun elbette bölge ve sakinler arasında güçlü sembolik bağlar yaratarak kolektif kimliği daha da güçlendirdiği iddia edilmiştir (Hall, 2007:86-87).

Sekizinci yüzyıl Yunan dünyası için varsayılan nüfus artışının aslında Akdeniz çapında bir fenomen olduğunu varsaymak gerçekçi değildir (Morris, 2009:66). Bu durum en azından Orta İtalya (Eski Latium) için de arkeolojik olarak doğrulanmıştır (Cornell, 1995:55 ve 81). Böyle bir demografik değişimin, erkek vatandaşlardan oluşan siyasi akran grubuna vurgu yapan *polis* ve *civitas* tipi yönetim biçimlerinin yükselişine hangi sebeplerle yol açtığı sorusu burada gündeme gelmektedir. Erken Yunanistan'da etnik monarşilerden bölgesel monarşilere ve Akdeniz bölgesinin başka yerlerinde değişen başka yönetim biçimlerinin geliştiği gayet iyi bilinmektedir (Hall, 2007:88-91). Bu zor bir sorudur ve bu soruya birden fazla makul cevap mümkündür. *Polis*lerin ve *civitas*ların geliştiği bölgelerde, birbiriyle ilişkili birkaç faktörün çok önemli olduğu görülmektedir. Birincisi, nüfus artışı muhtemelen toplulukların yalnızca siyasi entegrasyonuna ve bölgesel tanımına değil, aynı zamanda toprak kıtlığının, köylülerin ve topraksızların zenginlerin mülklerine tecavüz etmesinden kaynaklanan iç sosyal huzursuzluğa da yol açmış olabilir. Nüfusun bir kısmını başka bir yerde yeni bir topluluk kurmak için göndermek, yani kolonizasyon, kuşkusuz gerilimi biraz azaltmıştır, ama tamamen değil. İkincisi, bir bölge olarak örgütlenme süreci ve buna dâhil olan topluluklar arasındaki çok sayıda şiddetli sınır çatışması, seçkin olmayan nüfusun kademeli olarak askere alımını gerektirebilirdi. Başka bir deyişle, seçkinler silahlı mücadele tekellerini kaybettiler. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, Karanlık Çağ ve Arkaik Yunanistan ve Arkaik orta İtalya'nın seçkinleri doğudaki muadillerine göre çok zayıftı (Morris, 2009:74-75).

Bu son nokta tezimiz açısından üzerinde durulması gereken bir noktadır. Burada 'göre' kelimesini vurgulamak önemlidir. Homeros'un şiirleri, *basileis*'in zenginliğine, zenginliklerle dolu hazine odalarına, büyük koyun ve sığır sürülerine atıfta bulunurken, birçok değerli metal obje ve lüks seramik örneklerinin bulunduğu Arkaik Latium prens mezarları da benzer bir zenginlik izlenimi vermektedirler. Bununla birlikte, örneğin Çin başta olmak üzere Lidya, Pers, Asur veya Mısır'ın kabaca aynı dönemdeki soylularının zenginlikleri hakkında bildiklerimizle karşılaştırıldığında, Karanlık Çağ ve Arkaik Yunan seçkinlerinin zenginliklerinin kesinlikle etkileyici görünmediği ortaya konmuştur (Morris, 2009:74). Aynısı Arkaik Roma ve Latium'daki seçkinler için de geçerli olacaktır, özellikle de Cornell'in belirttiği gibi, "orta İtalya'nın prens mezarlarını

açıklamak için toplumsal bir bağlam ararken, Odysseus'un dünyasından başka bir yere bakmamıza gerek yoktur (Cornell, 1995:86-92)." Nispeten zayıf aristokratlar, komşu topluluklardan gelen sürekli saldırgan baskı bağlamında, huzursuz bir halktan gelen toprağın yeniden dağıtma talebiyle karşı karşıya kaldıklarında aslında çok az şey yapabilirler, özellikle de ordunun askeri seferberliğinden bu yana, çok daha az miktarda güç ve mülk elde edebilirler. Topluluğu savunmak için daha büyük bir nüfusa ihtiyaç vardı ve pahalı silah ve zırh elde edebilmek için sıradan insanın yeterli toprak mülkiyetine ihtiyacı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, iktidarları epeyce sınırlı kalıyordu.

Burada, seçkin olmayan nüfusun bir kısmı için askeri ve siyasi katılım ile mütevazı toprak sahipliğinin bu karışımında, Yunan ve Roma vatandaşlık kavramlarının kökeninin yattığı görülmektedir. Yani Yunan ve Roma kentleri için birincil dönemin kralları vatandaşlık düşüncesiyle sınırlanmışlardır. Topluluğun gerçek üyeleri, toprak sahibi olan, onu savaş alanında savunan ve halk toplantılarına katılan kişilerdi (Raaflaub, 2000:29). Arkeolojik olarak, sosyopolitik topluluğun bu genişlemesi ve kurumsallaşması, defin haklarına erişimin artmasında ve ortak kült yerlerinin geliştirilmesinde görülebilir (Morris, 2009; Snodgrass, 1991).

Bununla birlikte, yeni doğmakta olan vatandaşlık kurumu, toplumsal ve politik uzlaşma için potansiyel bir temel sağladıysa da bunu hemen yapmadı. Daha sonraki klasik kaynaklar, İ.Ö. yedinci ve altıncı yüzyılın başlarındaki Attika seçkinleri içindeki şiddetli çatışmalardan ve serflik benzeri kurumlarla olsun borç esaretiyle olsun, sıradan insanların (*demos*), bu tür elitlerin acımasızca sömürülmesinden bahsetmektedirler. Benzer hikâyeler, bir *patrici* aristokrasisinin *pleb* denilenleri veya seçkin olmayan vatandaşları sömürdüğü İ.Ö. altıncı ve beşinci yüzyıl Roma'sı hakkında anlatılmaktadır. Bazı *polis*lerde bu tür çatışmalar, bazen *demos*'un desteğiyle darbe yoluyla hâkimiyet elde eden tiranların, aristokratların yükselişine yol açtı. Diğerlerinde, devam eden nüfus artışı ve buna bağlı olarak kaynak kıtlığı tarafından körüklenen süregelen toplumsal çatışmalar, toplumsal dokuyu neredeyse parçalara ayırdı. Karanlık Çağ ve erken Arkaik Yunanistan ve Arkaik orta İtalya'daki topluluklar arasındaki ilişkileri karakterize eden sürekli sınır savaşı ve toprak çatışmaları durumunda, bu tür şiddetli iç anlaşmazlıkların herhangi bir

polis veya *civitas*'ın hayatta kalması için ciddi bir tehdit oluşturduğu açıktır. Çözümler bulunmalıydı ve bu çözümler politik düşünce sistemlerinin ortaya koyduğu siyasi kurumların resmileştirilmesinde arandı.

Yasaları yazma ve kodlama girişimleri bazen İ.Ö. 594'te Atina'da Solon gibi belirli arabulucuların atanması yoluyla reformlara ve kurumların, hakların ve görevlerin daha şeffaf tanımlarının yapılmasına yol açtı. Bizce ikincil kentleşme dönemine denk gelen ilk Yunan yasaları, Homeros'taki *basileis*'in daha önce var olan gayrı resmi yürütme ve yargı tekelinin ortadan kaldırılmasını ima eden resmi görevlerin çoğalmasını önermektedir. Hangi makam sahibinin neyi ve tam olarak ne kadar süreyle yapabileceğini belirlemeye kafayı takmış gibi görünen bu yasaların, iktidarı ikiye bölerek paylaşmaya niyetli, kendi kendini düzenleyen bir aristokrasinin kanıtı olduğu makul bir şekilde ileri sürülmüştür. Resmi olarak tanımlanmış ve dönüşümlü devlet görevleri, böylece elit içi muhalefeti ve tiranlık riskini engellemiştir (Hall, 2007:134-135). Bununla birlikte, bu tür reformlar, iktidarı, makam sahibinin şahsına değil, resmi olarak tanımlanmış makamlara bağlayarak, çoğu üyenin zaten sahip olduğu vatandaş-topluluklarda mantıksız bir gelişme değil, daha geniş bir sosyal yelpazede gücün paylaşılmasına da yol açmıştır. Siyasetteki halk meclisleri bunun açık bir göstergesidir. Bu nedenle, Solon'un reformlarından sonra Atina'da olduğu gibi, birçok *polis*'te siyasi elitlerin soyluluktan ziyade servetle tanımlanmaya başlandığını görülmektedir.[10] Aynı zamanda, Homeros destanlarında zaten önemli bir siyasi güç olan vatandaş meclisinin otoritesi resmileştirildi ve güçlendirildi (Raaflaub, 1993:64-75). Bu gelişmenin örnekleri, diğerleri arasında Büyük Rhetra olarak adlandırılan ve *demos*'a nihai karar verme yetkilerini veren (Plutarch, 1914:223) Sparta anayasa reformu (İ.Ö. 650) ve "*Polis* böyle karar verdi" sözü ile açılan Girit anayasasıdır (İ.Ö. 650–600). Atina'da, Solon'un reformları içinde bulunan kurayla seçim kurumunun oluşturulması ve dört yüz kişilik aristokrat olmayan bir konseyin kurulması, *demos*un güçlerini arttırmıştır (Aristoteles, 1944:8).

[10] Örneğin, Arkaik şair Mageralı Theognis, geleneksel aristokrasi olan *esthloi/agathoi* ile sıradan vatandaşlar arasından yeni zenginler olan *kakoi* arasındaki evliliklerden şikâyet eder (Theognis, 1931: 53-60).

Roma'da, kabileler ve *curiae* tarafından düzenlenen bir halk meclisi olan *comitia curiata*, birincil kentleşme dönemindeki krallar ve senatoryal aristokrasi ile birlikte uzun zamandan beri var olmuştu. Kral Servius Tullius'a atfedilen reformlar, İ.Ö. altıncı yüzyılın sonlarında, mülk sahipliğine (*census* sınıfları) ve ordu birimlerine (*centuriae*) göre yapılandırılmış başka bir halk meclisi olan *comitia centuriata*'nın yaratılmasına yol açtı ve böylece bir Roma vatandaşının ne olması gerektiğini açıkça tanımladı. Toprak mülkiyeti, askeri ve siyasi katılım, çağdaşı olan Yunan kavramına çok benzer bir şekilde vatandaşlığın şartları oldu. Daha sonra, yüzyılın sonuna doğru, Roma aristokrasisi son "zorba" Kral Tarquin'i ve klanını kovdu ve belki de Yunan dünyasında başlayan bir eğilimi takip edildi: Beşinci yüzyıla kadar diğer Latinler arasında az sayıda tiranlık hayatta kaldı. Birincil dönemde aristokrasiler tarafından yönetildiği anlaşılan *civitates*, iki yıllık *magistra*lardan, *konsül*lerden oluşan bir Cumhuriyet rejimi kurdular (Cornell, 1995:230-232) Böylece Roma aristokrasisi de ikincil dönemin başlangıcında rotasyon yoluyla güç paylaşımını tercih etti. Sonraki yüzyıllarda, ilk olarak bir başka meclisin, *pleb* konseyinin ve *pleb magistra*larının yaratılmasına yol açan *pleb* baskısıyla, daha sonra İ.Ö. 450 civarında On İki Levha'da ve son olarak, uzun bir dizi parça parça reform yoluyla, İ.Ö. dördüncü yüzyılın sonlarına doğru aristokrat-*pleb* bir servet ve makam eliti olan soylu sınıfı ortaya çıktı.

Yukarıda betimlenen *polis* ve *civitas*'ın siyasal olarak biçim kazanması, özellikle vatandaş topluluğu ve vatandaşlık kavramlarının gelişimi söz konusu olduğunda, Yunan ve Roma vatandaşlık kavramlarının oluşumunun bir yansımasıydı. Bu durum bununla büyük ölçüde örtüştüğünü gördüğümüz Yunan ve Roma kentlerinde, antik kentin en önemli yönüdür. İ.Ö. sekizinci yüzyılın başlarında Homeros'un izleyicileri, taştan inşa edilmiş ve güzel bir avlu etrafında inşa edilmiş "bir toplanma yeri (*agora*)" ile "güçlü bir duvarı ve her iki yanda güzel bir limanı" bulunan kentlere açıkça aşinaydı. Açıkça bahsedilen *agora*ya ya da toplanma yerine dikkat edilirse, varlığı Homeros'un her iki destanında geçen halka açık toplantı tanımlamalarıyla tam olarak örtüştüğü görülecektir. Bu açıkça, erken Arkaik dönemde Yunanlıların bir *polis*in nasıl olması gerektiği hakkındaki düşüncelerini yansıtmaktaydı (Crielaard, 2009:351-352). Homeros'un

Scheria[11] tanımı burada önemli bir ipucu sunmaktadır. Yükselen vatandaş topluluğunun görünürlüğüne odaklanıldığında, surların, *agora*ların/*forum*ların, tapınakların ve kamu binalarının görünümlerinin politik düşünce biçimiyle büyüyen siyasi resmileşme ve bütünleşmenin işaretleri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan vatandaş topluluğu, kendinin Roma ve Yunan antik kentinin birincil topografik ve mimari özelliği, yani *agora* veya *forum* ile 'göstermektedir. Homeros, gördüğümüz gibi, halk meclislerini kentlerdeki *agora*larda, açık, kamusal alanlarda, toplumsal karar alma için bir araya getirdi (Raaflaub, 1993:55). Atina'daki *agora* alanının İ.Ö. yaklaşık 700 ve Roma *forum*unun İ.Ö. 625 civarında döşenmesi, her iki toplumun kent oluşumunda belirleyici anlar olarak görülebilir ve yeni bir toplumsal siyasi öz bilinci ifade eder (Snodgrass, 1991:11; Cornell, 1995:93-94). Dreros *polis*i İ.Ö. 700 civarında bir *agora*ya sahipken, Megara Hyblaea ve Metapontum koloni yerleşimlerinde İ.Ö. yedinci yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında tapınaklar ve kamu binaları ile anıtsallaştırılmış *agora*lar oluşturulmuştur. Metapontum'un *agora*sı, altıncı yüzyılda inşa edilmiş bir amfi tiyatro şeklinde 7.000-8.000 kişi kapasiteli bir meclis binası bile içeriyordu (Morris, 1991:40).

Bu son örneklerin gösterdiği gibi, *agora*/*forum* ile kamu binaları ve özellikle dini düşüncenin yapısal formu tapınaklar arasında genellikle yakın bir ilişki vardı. *Agora*lar veya *forum*lar genellikle kutsal alanlara yakın bir yere yerleştirildi. Tapınaklar ya Atina, Megara veya Cyrene gibi akropolden ayrı ama yakın bir yerde, ya Roma'da Jüpiter Optimus Maximus ve Juno Moneta tapınaklarında olduğu gibi *forum*un yukarısındaki Capitoline tepesinde, ya da Dreros ve Argos'taki Apollon tapınaklarında olduğu gibi *agora*nın hemen yanında veya kenarında inşa edildi (Hölscher, 2007:168). Mekânsal terimlerle, Greko-Romen kentinin özgün gelişimini, zaman içinde, üç farklı 'kamusal alan' arasında artan bir bölgesel ayrım olarak görselleştirmek mümkündür: Bunlardan birincisi, yetişkin erkek vatandaşların siyasi toplantıları için *agora*/*forum*; ikincisi, *polis* veya *civitas*'ın tanrıları için kutsal alanlar ve üçüncüsü de göçüp gitmiş ataların toprakları

[11] Scheria, Homeros'un Odyssey kitabında anlattığı efsaneye göre, antik Yunan mitolojisinde, denizlerin hâkimi olarak bilinen Phaeacianların yurdu olan bir adadır. Odyssey, İthaka'ya varmadan önce son yolculuğunu bu adaya yapmıştır.

olarak mezarlıklar (Hölscher, 2007:167-172). Bunların her üçü de kendine özgü bir düşünce sisteminin mekâna yansımasıydı. İlk adımda mezarlıklar, Atina, Argos, Korint ve Roma'da İ.Ö. 750-700 yılları arasında olduğu gibi, merkezi yerleşim bölgesinden kentin eteklerine taşındı (Smith, 2005:96-99). Daha sonra, ana *polis* tanrılarının tapınakları *agora*dan veya *forum*dan net bir şekilde ayrıldı. Bu, *agora*nın dini unsurlardan ve derneklerden yoksun olduğu anlamına gelmez; tam tersine, genellikle tapınaklar, sunaklar ve benzerlerini içeriyordu ve sınırları kutsaldı. Yine de en önemli tanrıların tapınakları genellikle *agora*nın politik alanından açıkça ayrılmıştı (Hölscher, 2007:168-169). Kent, birincil döneminden sıyrılıp ikincil dönemine doğru politik düşüncesinden kutsal olanı yavaş yavaş dışlıyordu.

Polis/*civitas*'ın en erken oluşumunda nihayetinde toplumsal seçkinler ve büyük topluluklar arasındaki bir anlaşmaya dayandığı açıktır. Köylü-toprak sahipleri (*mesoi*) grubu ne Antik Yunan'da toprağa bağlı köleler ve işçiler olan *thetes* grubundan ne de Roma'da çocukları (*prole*) dışında devlete herhangi bir katkıda bulunamayacak kadar yoksul olan *proletarii* sınıfındandılar. Nihayetinde bağımlı kiracı olmayan vatandaş topluluğu kavramının 'icadı' ve tedrici bir kurumsallaşmayla sonuçlanan bir durum söz konusudur. Söz konusu gelişmeler zaman almış, birçok şiddetli çarpıklık ve dönüşler göstermiş ve önemli ölçüde yerel ve bölgesel farklılıklara maruz kalmışlardır. Yine de, burada antik kentin kökenleri hakkında, *agora*nın veya *forum*un en başından beri Yunan *polis*i ve Roma *civitas*larının arkaik kentsel peyzajlarında merkezde olması bir genelleme yapılmasını mümkün kılmaktadır. Yunan ve Roma antik kentinin kalbinde Çin'de olduğu gibi bir tapınak ya da saray değil, halka açık bir buluşma yeri bulunmaktadır.

İkincil kentleşme döneminde ise denizaşırı Yunan yerleşimi, planlı *polis* kuruluşu eylemleri daha ziyade başlangıçta küçük bir yerleşimci grubunu içeren ve daha sonra diğer göçmenlerin de eklendiği ve nihayetinde kentleşmeye doğru bir gelişmeyle sonuçlanan, belki birkaç kuşak süren bir süreci ifade ediyordu (Hall, 2007:93-118; Osborne, 2009:110–121). Yunanistan'daki kentleşme sürecini canlandıran yerleşimcilerin kendilerinden göç ettikleri ana kentler üzerinde önemli geri bildirim

etkileri oldu. Bu nedenle, kolonileşme ayrı bir olgu olarak değil, genel *polis* oluşum sürecinin doğal bir parçası olarak görülmelidir (Malkin, 2009).

Antik dünyada kentsel yayılmanın ikinci ve üçüncü dalgaları, bir yanda Büyük İskender ve onun yerine geçen Helenistik hükümdarlar, diğer yanda Roma Cumhuriyetçi ve imparatorluk hükümetleri tarafından birçok yeni kentin kurulmasını içeriyordu. Profesyonel orduları ve idari bürokrasileri olmayan antik *polis*ler ve *civitas*lar, ya hızla harekete geçen savaşçı orduları veya bir filosu olan diğer bir *polis*in egemenliği altına gireceklerdi ya da yeni fethedilen topraklarında yeni, resmi olarak bağımsız ama sadık bir *poleis*/*civitates* haline döneceklerdi. Bu *polis*ler/*civitas*lar daha sonra yerel siyasi ve idari merkezler ve askeri ileri karakollar olarak hizmet ettiler ve fethedilen bölgenin kendi siyasi yapısına idari ve askeri entegrasyonuna tam ihtiyaç duymadan egemen kent için bir güç ve etki ağının gelişmesine yol açtılar. "Bir kentin yaratımı" burada ya ex nihilo yeni kentlerin yaratılması ya da daha sık olarak yerel nüfusa bir Yunanlı veya Romalı birliğinin eklenmesiyle mevcut bir yerleşimin bir *polis* ya da koloniye dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Cumhuriyet Roma'sı, İtalyan yarımadasını fethinde, bir dizi vatandaş-koloni kurarak, vatandaşlığının versiyonlarını diğer mevcut topluluklara vererek ve diğerlerini de *socii* (değişken statüde müttefikler) olarak kabul ederek bu tekniği büyük bir başarıyla kullandı.

Üçüncül kentleşme döneminde Helenistik krallar ve erken Roma imparatorları çok uzak ve etnik ve coğrafi olarak çok çeşitli toprakları yönetme zorluğuyla karşı karşıya kaldılar. Yeni bir düşünce sistemine ve bu sistemden doğacak bir politik yapıya ihtiyaç duydular. Yöneticiler için, *polis*ler veya *civitas*larla dolu bir dünyaya aşinalık, yukarıdakine benzer bir stratejiyi son derece rasyonel hale getirdi. Büyük İskender'in babası Makedonyalı Philip, Trakya'yı düzene sokmak için Makedon ve diğer Yunan yerleşimcilerin kolonileri olarak zaten kentleri fethetmiş veya yeniden kurmuştu ve diğer pek çok açıdan olduğu gibi bunda da İskender babasının ayak izlerini takip etti. Böylece Mısır'dan Baktriya'ya kadar hepsi Yunan *polis*i şeklinde, konseyler, *magistra*lar ve meclislerle birlikte sayısız İskenderiye kuruldu ve Makedon Yunan göçmenleri ve İskender'in ordusunun gazileri tarafından yerleşildi. İskender'in halef kralları, özellikle

Seleukoslar, pek çok *polis* kurarak bunu takip ettiler (Cohen, 1978). Güdüler çoğunlukla askeri ve idari, bazen ticaret yollarının korunması ve doğal kaynakların sömürülmesi gibi ekonomik ve her durumda ideolojikti (Jones, 1940:1-50). Adlarını hanedanlarından alan Yunan kentlerini kurup faydalanmak, kralların "mızrakla kazanılmış" mülklerine silinmez bir damga vurmasını sağladı. Dahası, krallar ve *polis*ler arasında gelişen "onurlar için hediyeler" diplomasisi, siyasi mütekabiliyetin çıplak güç kullanımının yerini almasına izin verdi; monarşik yönetimi meşrulaştırırken, kentlere günlük yaşamla ilgilenmek için yeterli manevra alanı sağladı (Ma, 1999).

İmparatorluk Roma'sı, Helenistik yerleşim politikalarını bir dereceye kadar sürdürdü, birkaç *polis* kurdu, ancak Roma kentleşmesinin çoğu, kısa sürede kentler, belediyeler ve kolonilerle gelişen, büyük ölçüde kentleşmemiş batı eyaletlerinde gerçekleşti. Bundan sonra, imparatorlar ve taşra kentleri arasındaki ilişkiler büyük ölçüde Helenistik düşünce şablonunu izledi: İmparatorlar, gerçek güç dağılımını büyük ölçüde gizleyen ayin hale getirilmiş bir diplomatik değişim sürecinde, onları onurlandıran ve onlara tapan kentlerin babaları ve hayırseverleriydi.

Başlangıçta Yunanistan'da ve Arkaik orta İtalya'da gelişen *poleis* ve *civitates* ve onların denizaşırı kolonileri dışında, Çin'i de içine alan antik dünyadaki çoğu kentin aslında bölgesel güçler, krallar ve imparatorların ürünü olduğu görülmektedir. Çin antik kenti kökeni itibariyle kutsallıkları tartışılmaz olan bir kralın etrafında doğarken, ikincil döneminde çözülmeye uğramış ve bölgesel güçlerin birbirleriyle savaştığı bir ara dönemden sonra imparatorluk altında yeniden birleşmiştir. Çin'de kentsel ağların kesinlikle "egemen odaklı" olduğunu, öte yandan Roma imparatorluk geleneğinde kentlerin imparatorlukların mevcudiyeti tarafından tamamen belirlenmediğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Roma kentleri, başlangıçta onları benzer şekilde sağlam kılan birleşme kabul etmeyen topluluklar arası savaş bağlamında gelişti. Daha sonraki yüzyıllarda krallar ve imparatorlar kentleri kurmaya başladıklarında, yaratımları için mevcut, denenmiş ve test edilmiş kurumsal *polis* ve *civitas* modellerini kullandılar ve böylece bilinçli olsun ya da olmasın bu kentlerin, krallıkların ve imparatorluğun güçlü bir şekilde adem-i merkeziyetçi yapılarında yerel yönetim talepleri karşılanabildi.

1.4. Antik Kent Yerleşimleri ve Kent-Kır İlişkisinde Dönemler

Antik dünyada kent ve kırın birbirleriyle nasıl ilişki kurduğu da tartışmamız açısından önemli bir konudur. Kent-kır ilişkisinin idari, ekonomik ve kültürel çeşitli boyutlarının ortaya konulması, kentsel ağlarla ilgili kısa bir tartışmayı gerektirmektedir. Tek tek kentler ve bölgeleri hakkında söylenenleri daha geniş bir bağlama yerleştirmek gerekirse, kentsel sistemler ve bunların ekonomik önemi hakkındaki önemli tartışmalara kısaca değinmemiz gerekmektedir.

Kentlerin din ve iktidar ekseninde kurulduğu birincil dönem için kent ile kır ayrımı yapmanın pek bir anlamı yoktu. Yunan ve Roma antik kentlerinde, yerleşimin kentsel çekirdeği (*asty* veya *urbs*) ve çevresindeki bölge (*chora* veya *ager/territorium*) tek bir idari ve sosyopolitik birim olarak kabul edildi. İdari ve politik olarak, bu nedenle, kent ve kır arasında bir ayrım yoktu. *Polis*in veya *civitas*'ın vatandaşları ya kentsel merkezde ya da çevredeki bölgede yaşayabilir ve birlik, kentin hem kentsel hem de kırsal kısımları için aynı idari/coğrafi bölünmelerin kullanılmasıyla vurgulanabilirdi. *Chora* veya *teritorium* sakinleri, ister vatandaşlar ister vatandaş olmayanlar, bireysel çiftliklerde veya büyük arazilerde dağınık bir şekilde yaşayabilirlerdi. Ancak özellikle nispeten geniş bölgelere sahip kentlerde, daha küçük kasaba ve köylerde *polis* veya *civitas*'ın idari ve siyasi kontrolü altında bulunurlardı (Mitchell, 1990:188).

Kentlerin yayılmasıyla ifadesini bulan ikincil ve üçüncül dönemlerde *poleis*/*civitates* ile topraklarındaki topluluklar arasındaki ilişkinin doğası halen tartışılmaktadır (Corbier, 1991). Köylerin *polis*e veya *civitas* merkezine haraç ödeyebilecekleri öne sürülmüştür; çoğu kent için, muhtemelen köylerdeki tarımsal ürün fazlalarının tahsisi üzerinde bir tür merkezi kontrol oluşturulmuştu. Genel olarak, hem Roma'da hem de Çin'de kentler siyasi ve idari merkezler olarak işlev gördüler, kendi bölgelerinden merkezi hükümete ödeme yapmak için vergileri topladılar ve yerel yönetim merkezleri olarak işlev gördüler. Bununla birlikte, sivil siyasi merkezin yerel toprak sahipleri ve köy toplulukları arasındaki mevcut bağları koparması bazen zor olabiliyordu. Daha sonraki zamanlarda, Roma'da güçlü toprak sahipleri, Tifernum'da Genç Pliny'nin

yaptığı gibi, köylü anlaşmazlıklarında hakem olarak hizmet etmeye devam etti (Pliny the Younger, 1900: 7.30). Kent mahkemelerinden hoşnut olmayan köylüler de askerlere, valilere ve hatta imparatora başvurabiliyorlardı. Geç imparatorlukta, kenti büyük ölçüde atlayan güçlü kırsal patronaj sistemleri ortaya çıktı (MacMullen, 1974:39-40).

Hem coğrafi hem de zaman içindeki çeşitlilik, kırın kentle olan ilişkisini bir şablona sokmayı zorlaştırmaktadır (Witcher, 2008). Örneğin, Klasik Yunan kentlerinin topraklarındaki ayrıntılı arkeolojik yüzey araştırmaları, *polis* sakinlerinin çoğunluğunun (yüzde 70-80) genel olarak kentsel merkezde, geri kalanının ise köylerde ve çiftliklerde yaşadığı sonucuna yol açmıştır. Bununla birlikte, bu kentli çekirdek sakinlerinin çoğu, aslında tarlalarına giden toprak sahipleri veya kentli çiftçilerdi (Bintliff, 2008:21).

Köyler ve kentler, "dil ve adlandırma, beslenme ve yaşam tarzı, kültler ve otorite kalıplarındaki farklılıklar temelinde ayrı dünyalar olarak tanımlanmıştır (Mitchell, 1993:195)." Bununla birlikte, pek çok köyde kenti örnek alan bazı siyasi kurumlar vardı: meclisler, yaşlı konseyleri (*gerousiai*) ve *magistra*ların yanında ayrıca bazı kamu binaları. Kentlerin karakteristiği olan konseyler (*boulai, curiae*) genellikle yoktur, ancak bazıları Roma İtalyası ve Kuzey Afrika'sında bulunmuştur (MacMullen, 1974:1-27; Patterson, 2006:44-47). Bazı büyük köyler, küçük kentlerden pek farklı değildi ve imparatorluk fermanlarının onayladığı gibi, büyük bir kasabanın kendi *polis* veya *civitas* statüsünü kazanması ve böylece bağımsız hale gelmesi başarının zirvesi olarak görülüyordu (Mitchell, 1993:179-181). Çünkü köyler için kentli statüsünü kazanmak vatandaşlık payesini güçlendirmek demekti. Ayrıca, köylerin kendi kültleri ve şölenleri olsa da, bunlar genellikle *polis*/*civitas*'ın daha büyük şenlikli ve kült yaşamına açıkça bütünleşmişlerdir (Mitchell, 1990).

Kentsel alan genellikle bazı ekili arazileri ve Yaşlı Pliny'nin "fakir kentlinin *ager*i" (Pliny, 1855: 19.51-52) olarak tanımladığı bahçeleri içeriyordu. Bahçecilik ve fidancılık biçimleri yaygın olarak bulunuyordu. Bu nedenle birçok bakımdan, *polis* veya *civitas* içindeki köy/bölge ile kentsel çekirdek arasındaki sınır aşırı derecede dağınıktı (Morley, 1996:83-107).

Kentsel çekirdek anlamında kentin ve kırın Greko-Romen dünyasındaki idari, politik ve ekonomik bütünleşmesi göz önüne alındığında, kent ve kırın birçok eski edebi temsilinde her ikisi de çok farklı, hatta bölünmüş dünyalar olarak resmedilmesi şaşırtıcı bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok metinde, *asteios/urbanus* (kentli) ile *agroikos/rusticus* (taşralı) arasında keskin bir karşıtlık çizilir. Kentli bakış açısına göre köylü basit bir budala veya kabadayı olarak tasvir edilir.

Bununla birlikte, hem Yunan hem de Roma edebiyatında, kent ile kır arasındaki karşıtlığın, daha çok kentsel yaşamın olumsuz yönlerini vurgulayan bir gelenek de vardır. Hesiodos'un İşler ve Günler kitabında yozlaşmış seçkinlerin merkezi olarak kent hakkındaki yorumları (213-269 arası satırlar) buna güzel bir örnektir. Aristophanes'in Akharnes'i (1928:1-2), Peloponez Savaşı sırasında kent surlarının içinde yaşamaya zorlanan Atinalı bir çiftçinin içine düştüğü durum daha da acınasıdır: Kentte köyünün manzarasını ve seslerini özleyen kahraman, satın almak kelimesinin anlamının dahi bilinmediği köyünde hiç kimsenin, "kömür al, sirke al, yağ al!" diye bağırmadığını söylemektedir. Romalı hicivciler Martial (1993: 12.57) ve Juvenal (1873: 3.160-80) ise kırın huzuru ve sessizliği ile kent hayatının pisliği, gürültüsü ve dehşeti arasındaki karşıtlıklara odaklanmaktadır. Özellikle Roma tipi bir tarım ütopyası, erken Cumhuriyet zamanlarının rustik, köy benzeri Roma'sı, Augustus döneminin sefih ve yozlaşmış imparatorluk metropolünün aksine, liderleri hâlâ kendi tarlalarını süren sağlam köylü savaşçılara (Livy, 1912: 3.26)[12] ev sahipliği yapan ahlak hikâyeleriyle temsil edilir.

Ancak bu karşıtlık fazla abartılabilmektedir. Theophrastus'un köylüsünün, tüm kırsal kabalığına rağmen, halk meclisine katıldığını ve bunu yapmayı sevdiğini hatta eve döndükten sonra çiftlik işçilerine her şeyi zevkle anlattığı unutulmamalıdır (Theophrastus, 1929: 4.3-4). Atina meclisinde dükkân sahipleri, zanaatkârlar ve tüccarların yanı sıra pek çok köylü de bulunuyordu. Zira meclis üyelerinin "ne sığırları yavru, ne de toprakları mahsul verecek" kötü memurlara oy vermeleri lanetleniyordu ve aynı şey çoğu Yunan ve Roma kenti için özellikle daha küçük olanlar için geçerliydi

[12] İnternet ortamında bulunan antik metinlerden yapılan alıntılarda kitabın basım yılının ardından antik metnin bölüm, paragraf ve satır numaraları verilmiştir.

(Ehrenberg, 1962:84). Gerçekten de, kırdakiler ve kent sakinleri, aynı sivil siyasi kurumlara ve süreçlere tutarlı bir şekilde katıldılar ve bu, aralarındaki tutumları homojenleştirme yolunda bir yol kat etmiş olmalıdır. Roma düşüncesi kentli ve köylü ayrımına bu açıdan sıcak bakmıyor, her ikisini de vatandaş olması açısından eşitliyordu. Bu nedenle, en azından vatandaşlar arasında küçük farklılıkların bir dereceye kadar abartıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, politik bir bağlamda büyük önem kazanabilmeleri bu tür farklılıkların tipik özelliğidir. Publius Scipio Nasica, İ.Ö. ikinci yüzyılda Roma'da *curule aedile*liğe[13] seçilmek için kampanya yürütürken, köylü bir seçmenin aşırı büyük elini tutarak, şakayla adamın elleri üzerinde yürümeyi sevip sevmediğini sorduğunda bunun maliyeti ağır olmuştu. Kırsal kabilelerdeki vatandaşlar şakayı takdir etmedi ve Scipio seçimi kaybetti (Valerius Maximus, 7.5.2).[14]

Roma kentinin kalabalık metropolün sakinleri ile bir İtalyan taşra köylüsü arasında kültürel farklılıklar bulunduğu gibi, ikincil dönem Roma düşüncesi gereği kent vatandaşları ile düşük statülü, vatandaş olmayan kırsal işçiler arasında geniş bir sosyal mesafe elbette bulunmaktaydı. Onlar Roma eyalet kentlerinin topraklarında yaşayan ve hâlâ kendi ana dillerini konuşan çiftçi topluluklardı. Farkında olunması gereken, edebi kaynaklarımızda bulduğumuz köylü imajının, kent ve kentlilerle kurduğu ilişkisine göre değerlendirildiğinden kentsel kökenli bir imaj olduğudur. Bu, onları baştan yanlış yapmaz, çünkü zaman zaman gözlem veya deneyimden elde edilen bazı bilgiler dâhil edilmiş olabilir, ancak yine de görüntülerin genellikle politik düşüncenin bir yansıması olduğunu düşündürür. Örneğin, siyasi düşünürlerin ve önde gelen politikacıların kırsal geçmişi idealleştirmesi, Roma Cumhuriyeti'nin sonlarında seçkinler arası tartışmalarda ve mücadelelerde önemli bir rol oynadı ve Augustus'un imparatorluk kurarak üçüncül kentleşme dönemini başlatmasının ortak bir söylemi haline geldi.

Yunanistan ve Roma, kent terimlerinin hem kentsel çekirdeği hem de kırsal bölgeyi kapsayan yegâne kültürler değildi. Böyle bir birleştirme aslında epeyce yaygındır.

[13] Pazarların bakım ve denetiminden sorumlu *magistra*.

[14] Bununla birlikte, bu anekdotun, kentli ve köylü arasındaki bir farklılaşma türünden ziyade çok daha önemli bir ayrım olan bir iş için çalışmak zorunda olanlar ile bunu yapmak zorunda olmayanlar arasındaki servet ve toplumsal sınıf farklılığı üzerinden yorumlanabileceği de unutulmamalıdır.

Örneğin, Batı Afrika'nın Yoruba halkı arasındaki *ilú* terimi, kenti ve onu çevreleyen tarım arazilerini ifade ediyordu. Aynısı Maya terimi *cacab* için de geçerliydi, Aztek *altepetl* terimi de aynı anda kente ve ona ait siyasi bölgeye atıfta bulunmak için kullanılıyordu (Marcus and Sabloff, 2008b:22). Bunun anlamı, birçok modern-öncesi toplum için, kentsel çekirdek ve onunla ilişkili insanlar, hükümdarları tarafından kontrol edilen bölgeyi kapsayan bir kavramsal birim olarak görülmesidir. Bu durum aynı zamanda önemli bir ekonomik gerçekliğin de altını çiziyordu: Bir kent, onu çevreleyen kırsalın ürettiği tarımsal artı ürün olmadan var olamazdı. Bu açıdan bakıldığında, kent ile kır arasında katı bir yasal ve sosyopolitik ayrım olan Orta Çağ Avrupa fikri ilginç bir anormallik gibi görünmektedir.

Smith, Marx ve Weber gibi modern sosyal bilimin babaları ve Pirenne gibi Avrupa endüstriyel kapitalizminin kökenlerini arayan tarihçiler tarafından büyük ekonomik önem atfedilen şey, tam da Avrupa'da kent ile kır arasındaki bu ayrımdı. Orta Çağ Kuzey Avrupa kenti, bu "kent temelli modelde", köylüler ve toprak ağalarıyla karşılıklı bir ilişki içinde olan, artan uzmanlaşma ve teknolojik gelişmelere izin veren tarımsal artı ürünler için mamul malları değiş tokuş eden tüccarlar ve imalatçıların alanı haline geldi. Her iki tarafta da yenilik, artan verimlilik ve pazarların genişlemesi şeklinde ortaya çıktı. Ancak Antik Çağın sayısız kentine böylesine önemli bir rol atanamadı çünkü antik dünya sanayileşmedi, ortadan kayboldu. Bu nedenle, antik kentler tüketici kentler olarak adlandırıldı ve daha sonraki Avrupa'nın dinamik üretici kentleri ile karşılaştırıldı. Weber ve Finley tarafından savunulan modelde, antik çağın tüketici kentleri, karşılığında herhangi bir mamul mal sunmadan kırsal kesimden tarımsal artıyı kira ve vergi şeklinde çeken ve her türlü ticareti bırakan toprak sahibi vatandaşların cumhuriyetleriydi. Topraksız vatandaşlar veya köleler, azat edilmişler ve yerleşik yabancılar (*metoikoi, incolae*) gibi düşük statülü gruplara kendi taleplerini karşılamak için ihtiyaç duyuyorlardı. Bu ticari grupların düşük statüsü ve dolayısıyla varsayılan yoksulluğu, toprak sahibi vatandaş-seçkinlerin ticaret ve imalata yatırım yapma konusundaki isteksizliğiyle birleştiğinde, Finley, antik dünyanın ne kadar karmaşık, tabakalı ve kentleşmiş olsa da, pazar genişlemesi ve kişi başına ekonomik büyüme potansiyeli taşımadığı sonucuna

varmıştı (Finley, 1999). Böylece, Finley'in modelinde, tüketici kent nispeten statik, nispeten az ticarileştirilmiş bir ekonomi kavramıyla bağlantılıydı (Saller, 2002:253-255).

Bu görüşün eleştirisi çokça yapıldı ve halen de yapılmaktadır. Akademisyenler, azat edilenlerin ve yabancıların ticarette biriktirebilecekleri servete, imalatçı veya tüccar olarak faal olan vatandaşlara, çoğunlukla aracılar (yine köleler ve azatlılar) aracılığıyla ticarette seçkin yatırımlara ve zengin pazarlar için özel üretime işaret ettiler (Scheidel ve Von Reden, 2002:272-278). Hizmet kenti, organizatör kent (*cité organisatrice*, yani kırsal üretimin 'örgütleyicisi' olarak kent) ve hatta üretici kent gibi alternatif kent türleri tanıtıldı (Engels, 1990; Leveau, 1983; Mattingly vd,. 2001).[15] Bazı akademisyenler ise antik dünyadaki veya herhangi bir toplumdaki ekonomik, toplumsal veya politik yapıların bütününü anlamak için kentlerin veya kentleşmenin zorunlu olarak tek değişken olmadığına dikkat çekti.

Tüketici kent görüşünün ve ona alternatif olarak geliştiren ekonomik modelli bu tür yaklaşımların kaçırdığı şey antik kent modellemelerinde genelleştirme yapıp onu dönemlerine ayırmamamalarıdır. Hâlbuki bir antik kentin ekonomik hinterlandı, onun idari kontrolü altındaki bölgeyle zorunlu olarak örtüşmeyebiliyordu. Birincil dönem olarak ifade ettiğimiz kentin kuruluş döneminde kent ile kır arasında bir ayrım yapmak güçtü. Sosyal, ekonomik ve idari potansiyellerinin geliştiği ikincil dönemden itibaren özellikle büyük kentlerin, ihtiyaç zamanlarında da daha küçük kentlerin taleplerini karşılamak için çok daha uzaktaki bölgelerin kaynaklarının seferber edilmesi gerekiyordu. Örneğin klasik Atina, normal bir yılda sakinlerinin sadece yarısını Attika bölgesinden besleyebilirdi. Geri kalanını beslemek için de ithal edilen tahıla bağlıydı (Garnsey, 1988:105). Attika'nın hemen kuzeyindeki Boiotia'dan gelen köylülerin Atina'ya ve Yunanistan anakarasındaki, Ege'deki ve batı Akdeniz'deki diğer bölgelere yiyecek getirdikleri kaydedilmektedir, ancak kaynaklardan açıkça görülüyor ki, Atina'nın yabancı tahılının büyük kısmı Karadeniz'in kuzey kıyısından ithal ediliyordu. İ.Ö. dördüncü yüzyılda yaşayan hatip Demosthenes'e göre, Atina yalnızca Kimmer

[15] Ne Weber ne de Finley, antik dünyada bu tür birkaç kentin var olabileceğini asla reddetmedi. Hiçbir sosyolojik veya tarihsel model, bilinen tüm örnekleri kapsayamaz; önemli olan, çoğunu kapsamasıdır.

Boğazı'ndan yılda 400.000 *medimnoi*[16] buğday ithal ediyordu (Bintliff, 2008:24–6). En parlak dönemindeki Atina kentinden birçok kez daha büyük olan imparatorluk kenti Roma, aç kitlelerini beslemek için anakara İtalya'nın kendisinden ve İspanya, Galya, Sicilya, Sardunya, Kuzey Afrika, Mısır ve başka yerlerdeki eyaletlerden sürekli olarak büyük ölçekli gıda ithalatına bağlıydı. Yapılan ithalatın altındaki düşünce eyalet sistemini oluşturan vatandaşlık fikriyle doğrudan bağlantılıydı.

Bu gözlemlerin açıkça ortaya koyduğu şey, ekonomik hinterlandın aslında epey belirsiz bir kavram olduğudur: büyük bir kentin hinterlandı, dağınık ve parçalanmış şekilde denizler, okyanuslar ve hatta kıtalar arasında uzanan geniş bir yerleşim ve bölge ağını kapsayabilmektedir. Ayrıca, böyle bir hinterlandın sınırları sürekli değişiyor da olabilir (Horden ve Purcell, 2000:115–122). Bu nedenle, çeşitli yerel ve bölgesel ekonomileri birbirine bağlayan düğüm noktaları olarak hizmet eden kentlerin sistemleri veya ağları açısından düşünmek daha mantıklıdır (De Vries, 1984). Coğrafyacı araştırmacılar bu tür bir dizi 'ağ yaklaşımı' geliştirmişlerdir. Bu modeller daha çok, daha büyük ve daha küçük yerleşimlerin peyzaj boyunca dağıldığı örüntüleri keşfetmeyi ve açıklamayı amaçlar. Birçoğu yerleşim veya kentsel hiyerarşi kavramından yola çıkar. Antik tarihçilerin ve klasik arkeologların çalışmalarında uygulama bulmuş birkaç örneğin aktarılması faydalı olacaktır.

Bahsedilen yaklaşımlardan biri, Von Thünen'in tarımsal yerleşim modelidir (Van Thünen, 1930). Bu model, yerleşim yerleri ile merkezi pazar arasındaki mesafeye odaklanarak, farklı türde tarımsal faaliyetlerde bulunan kasabalar, köyler ve çiftlikler gibi yerleşim yerlerinin bir kentsel pazar etrafında kümelenmesini açıklar. Önemli değişkenler, nakliye maliyetleri ve ürünün bozulma süresidir. Böylece yumuşak meyve üreten bahçecilik ve mandıracılık pazara yakın bir yerde gerçekleşecek, buğday gibi taşınması pahalı ama çok çabuk bozulmayan hacimli ürünler daha uzakta yetiştirilecektir. En uzak nokta, hayvancılıktır ki bu koyunlar ve sığırlar pazara ancak yürüyerek gidebildikleri için mantıklıdır. Von Thünen'in modelinde, farklı tarım dallarında

[16] Medimnoi genellikle kuru gıda tahılını ölçmek için kullanılan bir Antik Yunan hacim birimiydi. Attika'da, bu hacim sıklıkla bölgesel farklılıklar göstermesine rağmen, yaklaşık olarak 51.84 litreye eşittir.

uzmanlaşmış yerleşimler, kent pazarının etrafında düzgün eşmerkezli halkalar halinde kümelenmiştir. Gerçekte, bölgeler arasındaki iklim ve toprak verimliliği farklılıkları, modelde olmayan suyollarının varlığı, modelin, tüm çiftçilerin pazar için ürettiği varsayımı karşısında tarımın ticarileşme düzeyi, diğer yerel pazarların varlığı gibi birçok faktör elbette bu modeli bozmaktadır. Yine de, modelin önerdiği şekilde, Roma İtalyasında, Roma döneminde Antakya'nın hinterlandında, kentsel pazara kolay erişimin, yerleşim yapıları ve tarımsal faaliyetlerin konumu üzerinde belirleyici bir etki uyguladığı görülmektedir (Morley, 1996; Bintliff, 2002; Bintliff, 2008; De Giorgi, 2008).

Yine de kentlerin ikincil ve üçüncül döneminde siyasi düşünce sistemlerini devre dışı bırakan bu modelde kent nüfusunun, soyluların aile zümreleri tarafından manipüle edilebilmesine ve çoğu zaman rüşvet dürtülerine boyun eğmesine rağmen siyasi sürece katılım istekleri göz ardı edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle modelin kurduğu kent hiyeraşisinde yerel politikaya aktif ve coşkulu bir ilgi duyan yerel seçkinlerin merkezi kentlere kaynak aktarımındaki rolleri ve kenttaşlarının vatandaşlık konumunun belirleyiciliği bulunmamaktadır. Örneğin Roma'da imparatorluğun kozmopolis düşüncesinin merkeze kaynak aktarımında yeni batı kolonilerinin, tipik Roma oligarşik yapısıyla imtiyazlar alması ve Doğu'nun daha eski, daha demokratik kentlerinin yavaş yavaş aynı oligarşik Roma modeline doğru ilerlemeleri yoktur. İkincil dönemin siyasi düşüncesinde bulunan güdüleri ile üçüncü döneminkileri arasındaki düşünce farkı bu modellere yansıtılmamıştır.

Bir başka 'kent hiyerarşisi' yaklaşımı da "merkezi yer" teorisidir. Bu gelenekte geliştirilen modeller, farklı büyüklükteki yerleşim yerlerinin genelindeki düzenli mekânsal örüntülerini keşfedip açıklamaya çalışır. Bunun birinci yolu farklı mal ve hizmetlerin sağlanmasına atıfta bulunmaktır: Küçük köyler genellikle küçük bir bölge için günlük hizmetler sunarken, kentler daha büyük bir bölge için uzmanlaşmıştır. İkinci ve daha önemli yol ise gittikçe küçülen yerleşimlerin ulaşım ve iletişim ağlarında düğüm noktaları olarak işlev görme biçimine veya bunlar arasındaki siyasi kontrol ilişkilerine odaklanmaktan geçmektedir.

Muhtemelen, antik çağda çekirdeklenme süreçleri ve "merkezi yer" hiyerarşilerinin gelişimi, başlangıçta öncelikle siyasi merkezileşme güçleri ve idari kontrolün kurulması tarafından yönlendirildi (Bintliff, 2002). Klasik uygarlığın Akdeniz'deki kalbinde, Yunanistan ve orta İtalya'da, daha büyük yerleşimler olarak ortaya çıkan *poleis* ve *civitates*, daha küçük kırsal nüfus odakları üzerinde hâkimiyet kazanarak, yukarıda ana hatları verilen kentsel çekirdek ve kırsal hinterland modeline dönüşmüştür. Helenistik krallar, Roma Cumhuriyeti ve imparatorlar, yeni kurulan kentleri fethedilen arazileri kontrol etmek için bir araç olarak kullanırken, idari merkezileşme ve kontrole dayalı yerleşim hiyerarşileri yaratmışlardır. Yunan koloni kentleri ise genellikle bölgesel düzenlerinde siyasi olarak baskın yerleşimler haline gelmişlerdir. Bununla birlikte, zamanla, bu tür idari hiyerarşiler, çeşitli düğümleri birbirine bağlayan yol ağlarının kurulmasıyla sıklıkla teşvik edilen bir süreç olan malların, insanların ve bilgilerin dolaşımıyla pekiştirilmiş ve buna uyarlanmışlardır. Köyler ve kentler, sırasıyla kendi civarları ve büyük bölgeleri için tarımsal ürün fazlasını ve uzmanlaşmış mal ve hizmetlerin sağlayıcılarının yoğunlaşma noktaları haline gelmişlerdir.

Bununla birlikte, "merkezi yer" modellerini kullanan karşılaştırmalı çalışmalar, antik çağın kentsel hiyerarşilerinin, İngiltere gibi bazı geç Orta Çağ Avrupa bölgelerindekilerin ticari bütünleşme düzeyine ulaşmadığını göstermiştir. Haftalık kent temelli pazarların (*nundinae*) takvimleri elimize ulaştığından sağlam kanıtlara sahip olduğumuz Büyük Roma pazarına yakın olan erken imparatorluk Campania'sı, muhtemelen antik dünyanın en ticarileşmiş bölgelerinden biridir. Bu bölgede bile, "merkezi yer" modeli, "en yakın, küçük pazar kasabası değilse bile, kırsal artı ürünün büyük bir bölümünün bölge içinde tüketildiği" bir sistem olarak kaldı (Bintliff, 2002:229). Ayrıca, Campania, geç Orta Çağ İngiltere'si için yeniden inşa edildiği şekliyle artı ürünün pazarlanmasında ticari rekabeti teşvik eden "kırsal üreticiler için örtüşen yoğun bir dizi erişim havzasından" yoksundu. Yine, "kent pazarlarının zamanlaması, bunların bölgesel merkezlere büyük ihracat için yerel fazlaları toplayan kent merkezli tüccarlar lehine sistematik döngüler türünde örgütlendiklerini göstermemektedir (Bintliff, 2002:229-230)."

Roma İmparatorluğunun ilk dönemleri, nüfusu 100.000 veya daha fazla olan altı ila on iki kente sahipti. 1500'e kadar, sadece dört Avrupa kenti bu nüfus sayısını aşmıştı. 1600'de sekizi, 1700'de on biri ve 1800'de on altısı bunu yapmıştı. Bununla birlikte, 1800'e kadar hiçbir kıta Avrupası kenti, Roma kentinin 1 milyonu aşan nüfusuna eşit değildi. Ayrıca, o zamana kadar sadece Paris ve Londra'nın nüfusu yarım milyon veya daha fazlaydı ve muhtemelen İskenderiye, Kartaca ve Antakya'nın erken imparatorluk zamanlarındaki nüfusuna ulaşmıştı. Sadece üç Avrupa kentinin nüfusu 200.000'i aşabilmişti. Bununla birlikte, 1800'e kadar Avrupa'nın sahip olduğu, nüfusu 10.000 veya daha fazla olan 300 ila 400 kent; Roma İmparatorluğu'nun çok daha az olduğu bir orta kategoriydi. Bunlar ancak bazı bölgelerde, özellikle Anadolu veya Mısır'da bulunuyorlardı (Pleket, 2003:91; Woolf, 1997:6-7). Bu verilerden de görüldüğü üzere Klasik Antik Çağ imparatorluklarının kentsel sistemleri, saray halkına ve imparatorluk veya yüksek eyalet seçkinlerine ev sahipliği yaptıkları için boyutları şişirilmiş bazı çok büyük kentlerin egemenliğindeydi. Bu kentler, sundukları ekonomik fırsatlar nedeniyle büyük ve sürekli bir göçmen akışını kendine çekti ve ticaret ve göç kalıplarını şekillendirip, kira ve vergi şeklinde aşırı büyük miktarlarda tarımsal artı ürünü çekti. İmparatorluklarının her yerinden gelen mallar, bu nedenle, erken modern Avrupa'nın siyasi olarak çok daha parçalanmış dünyasında var olduğu gibi, daha bölgesel odaklı bir orta menzilli merkezler katmanının gelişimi için nispeten az yer bırakmıştır (Ades ve Glaeser, 1995).

O halde, sosyolog Rozman'ın Roma İmparatorluğu için savunduğu gibi, antik çağın kentsel sistemlerinin genellikle siyasi ve idari talepler tarafından, çoğunlukla imparatorlukların talepleri tarafından yönlendirildiği sonucuna varılabilir (Rozman, 1978:75). Antik Roma, kentleşme ile emperyalist hedeflerini nasıl birleştireceğini anlamıştı ve bu, kolonizasyonu örgütleyerek kentsel türden kolonyal yerleşimler inşa etme biçiminde en açık şekilde görülmektedir. Yine de bunun birkaç nedenden dolayı fazla basitleştirilmiş bir sav olduğu ileri sürülmüştür. İlk olarak, Arkaik Yunan dünyasında ve Arkaik orta İtalya'da *poleis* ve *civitates* oluşumu, bölgesel devletlerin yükselişinden önce gelmiştir. Böylece, Akdeniz Yunan ve orta İtalya kentsel ağları, Atina, Sparta ya da Roma gibi güçlü *polis*lerin egemen proto-devletlerini kurmalarından

ya da Makedon krallığının genişlemeye başlamasından birkaç yüzyıl önce ortaya çıkmış ve işlev görmüştür. Benzer şekilde ve ikinci olarak, Woolf'un ileri sürdüğü gibi, Roma öncesi Helenistik Doğu'da, Helenistik imparatorluk gücüne dayalı olduğu kadar ticari ve kültürel etkileşime dayalı bir kentsel ağ zaten mevcuttu. Bunlar, Helenistik idari yapılarının hiçbir zaman merkezi olmayan eski Ege merkezleriydi. Bu, Roma Doğu'sunda Batı'dakinden daha fazla 'orta dereceli' kentlerin varlığını açıklayabilir: Doğu'da, gelişen bir kentsel ağ, Roma yönetiminden önce var olmuştu ve onun tarafından değiştirildi. Batı'da ise, böyle bir ağ pratik olarak genellikle mevcut kabile hatları boyunca baştan oluşturuldu (Woolf, 1997; Pleket, 2003). Üçüncüsü, Morley'nin erken imparatorluk Campania'sı için gösterdiği gibi, makul bir derecede ticari bütünleşme içeren kentsel ağlar, doğrudan imparatorluk yönetimi altında ve "önde gelen kentlerin" mevcudiyetinde, geç ortaçağ ve erken modern Avrupa'nın en ticarileşmiş bölgelerinden bazılarında ulaşılan düzeye ulaşmasa da varlığını korumaktaydı (Morley, 1997). Aslında, geniş alanlardan büyük insan ve kaynak akışını emen 'parazitler' olarak önde gelen kentler veya *megalopoleis*ler, hinterlandları üzerinde, tarım ve imalat üretkenliğini ve pazar sistemlerinin gelişimini teşvik ederek, güçlü olumlu etkilere sahip olmuşlardı (Morley, 1996). Dolayısıyla, idari kentsel hiyerarşileri, bir düzeyde ticari bütünleşmeyi zorunlu olarak engellemiyordu. Aslında, merkezin emperyal taleplerinin çevredeki toprakları üzerindeki olumlu geri dönüşleri yoluyla ikisi arasında dolaylı bir bağlantı kurulmuştu.

Şimdiye kadar tartıştığımız kentsel sistem yaklaşımları, esas olarak kentlerin hinterlandı üzerindeki ekonomik etkileri ve diğer yerleşim yerleri ve bölgelerle olan bağlantılarının doğası ile ilgilenirken, onların sanayi öncesi ekonomileri düzenleyen politik düşüncelerinin önemine henüz değinilmemiştir. Kentsel ağ modelleri temel olarak yapıyla, örneğin yerleşimler arasındaki ticari, idari veya diğer bağlantıların karakteriyle ve yalnızca ikincil olarak kentsel sistemlerin içinde yer aldığı ekonomilerin kişi başına büyüme açısından performansıyla ilgilidir. Kentsel hiyerarşinin oluşumunudaki onur, zafer, mertlik ve ataların yolu gibi vatandaşların yaşamlarını yönlendiren algıları, birkaç istisna dışında Yunan ve Roma siyasi tarihi çalışmalarında eksiktir. Antikçağ tarihçilerinin çoğu, politikanın altında yatan davranışsal varsayımları tartışmaktan ve

bunları eleştiriye ya da potansiyel tahrifata açmaktan kaçınmaktadır. Örneğin Roma Cumhuriyeti döneminde askeri bir zafer kazanarak bir *imperium* (yetki) elde etme güdüsü birçok soyluyu harekete geçiriyordu ve kontrol altına alınan kentlerde birçok yönden birbirinden farklı yönetim biçimleri kuruyorlardı. Bu farklı yönetim biçimleri ise kent hiyerarşisinde vatandaşlık düşüncesinin nasıl algılandığına göre değişiyordu. Cumhuriyetçi fikirler sivil erdemler ve vatandaşlık düşüncesine göre şekil alıyordu. Mesele yalnızca çevredeki kentlerin merkeze kaynak aktarması değil, bunun altında yatan düşünce sisteminin ikincil ve üçüncül kentleşme dönemlerinde bu durumu nasıl yönlendirdiği ile ilgilidir. Cumhuriyetçi düşüncedeki özgürlük fikri merkeze kaynak aktarımında ticaretin ve yağmanın yanında önemli bir kalem olan vergiyi, kentin özerkliğini zedeleyen bir aşağılama olarak görülmesini sağlıyordu. Kentsel hiyerarşinin oluşumunda kentlerin statüsü elde edebildikleri ve kullanabildikleri özerkliğe göre belirleniyordu. Bir koloni ile belediyeyi ayıran temel fark vatandaşlığın ve özgürlüğün ne derecede kullanıldığı ile ilgiliydi. Belediye statüsündeki kentlerin merkeze ödediği vergiler koloni kentlerindeki vatandaşlardan farklılaşıyordu. Bu anlamda cumhuriyetçi ideallerle merkez-çevre ilişkisinin düzenlenmesi ile üçüncül dönemdeki kozmopolis kent fikrine dayalı düzenleme arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Kentler artık imparatorun koruması altındaki hibe alan, iyilik gören bunun karşılığında da onun egemenliğini kabul edip ona hediyelerde bulunan yerel seçkinlerin mekânı olmuştu.

1.5. Antik Kentlerin Görünümündeki Dönüşümler

Kent, sosyal ve politik bir topluluk olduğu kadar, yüksek kültürel ve ekonomik etkileşim alanıdır. Elbette siyasal düşüncenin manzaraya yansımasının dönemsel farklılaşmasında antik kentleri görünüşleri itibariyle kategorileştirmenin amacımız açısından elverişli bir durumu bulunmaktadır. Dönemler arasındaki siyasi düşüncedeki gelişimin antik kentleri toplumsal, ekonomik ve politik bakımdan daha da karmaşık hale getirmesi gayet doğal bir olgudur. Antik kentlerin birincil dönemi ile imparatorlukları ifade eden üçüncül dönem arasında hem büyüklük hem de işlevsel açıdan önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Birincil dönemin antik kent fikri, dinin yaşanılmasını mümkün kılan bir yerleşim alanıyla sınırlıydı. Bu yüzden kentin manzarasına hâkim olan aynı zamanda kamu binaları olarak kullanılan tapınaklardı. İkincil dönem ise Roma'da cumhuriyetçi idealler olan onur ve yetki fikriyle hareket ederek zafer kazanan generallere verilen unvanların karşılığında kente tapınaklar, heykeller, resimler ve anıt mezarlar inşa ettirmeleriyle karşımıza çıkan anıtsallık damgasını vurmaktaydı. Çin'in ikincil dönemi ise birlik fikrinin aşınmasıyla ortaya çıkan kent devletlerinin diğerleri tarafından yutulma korkusuyla kendilerini koruma amacıyla inşa ettiği surlar, kuleler ve istihkamların yanı sıra ticari işlevlerin artmasıyla pazarlar öne çıkmaktadır. Üçüncül dönemin yeniden birleştirici fikri Roma'da kozmopolis düşüncesine bağlı olarak ele geçirilen yerlerdeki fikirlerin içeri sokulması ve kamusal güç ve yetki sahiplerinin cömertliğiyle anıtsallığın arttığı bir dönemi doğurmuştur. Çin'de ise imparatorluk dönemi, yasacı-konfüçyanist ideallerle kentlerin yönetimsel bir forma sıkıştırıldığı ve kırsal değerlere dönüldüğü için kentlerin küçüldüğü bir dönemi ifade etmektedir.

Özellikle üçüncül dönemde Roma'da onları ziyaret edenler ya da içinde yaşayanlar için kentler, çevredeki kırsal alanla keskin bir tezat oluşturan maddi varlıklar, binaların, sokakların, meydanların ve anıtların yapay manzaralarıdır. Modern kentleşmiş dünyamızda bile, büyük kentler ilk kez gelen ziyaretçileri etkileme potansiyeline sahiptir, ancak çoğu insanın kırda yaşadığı modern öncesi bir tarım toplumunda büyük bir kente ilk kez girmek unutulmaz bir deneyim olabilir. Bir imparator için bile durum böyle olabilir:

"Böylece (İ.S. 357'de o (II. Constantius) imparatorluğun ve her erdemin evi olan Roma'ya girdi ve antik egemenliğin en ünlü *forum*u olan Rostra'ya geldiğinde hayretler içinde kaldı. Gözlerini çevirdiği her tarafta, muhteşem manzaralar dizisi karşısında gözleri kamaştı… Kent Tapınağı, Barış Forumu, Pompey Tiyatrosu, Odeum, Stadyum ve bunların arasında Ebedi Kent'in diğer süsleri (Marcellinus, 1935:249-250)."

Burası imparatorluğun en büyük kenti olan *megalopolis* Roma'ydı, bu yüzden Constantius'un şaşkınlığı çok doğaldı. Bununla birlikte, Eğriboz'daki küçük bir Yunan kenti, kasabaya nadiren gelen zavallı taşralı vatandaşları yine de büyük ölçüde

etkileyebilirdi ve onları kalın duvarlarına, büyük evlerine ve "bir vadi gibi oyuk" tiyatrosuna hayret etmeye sevk edebilirdi (Dio Chrysostom, 1940:299-301). Kentler ve özellikle anıtsal merkezleri, ziyaretçileri genellikle korkutur ve vatandaşlar için bir gurur kaynağıdır. Paul Zanker, günlük hayatımızda kamusal ve özel mimarinin, sokakların ve meydanların sembolik değerinin farkında olduğumuzu ve onların üzerimizdeki etkisinin küçümsenemeyeceğini söylemektedir. Herhangi bir tarihsel bağlamda, bir kentin şeklinin, sürekli mevcudiyeti ile bilinçaltı düzeyinde bile sakinlerini etkileyebilecek tutarlı bir görsel iletişim sistemi sunduğunu da eklemektedir (Zanker, 1990:18). Bununla birlikte, Juvenal (1873, bölüm 3) ve Martial (1993: 10.5) gürültüden, aşırı kalabalıktan, Roma'daki her yerde var olan pislikten ve dilencilerden bahsettiklerinde, modern öncesi kentsel manzaranın daha karanlık bir yanını dile getiriyorlardı. Sokaklarda ölmek, kent sakinlerinin çoğunluğunun hayatlarını geçirmek zorunda kaldığı kötü sağlık koşulları, bunlardan sadece birkaçıydı.

Her kent, özellikle yerleşim düzeni ve morfolojisi, kentsel peyzajı söz konusu olduğunda, bir bakıma benzersizdir. Ancak aynı zamanda kent, belirli kentsel geleneklerin bir parçasıdır. Greko-Romen kentinin tipik kentsel peyzajının ana hatlarını çizebilir ve diğer kentsel kültürlerden farklı olduğu ya da ortak özellikler paylaştığı noktalar belirlenebilir. Childe'ın bir kenti neyin oluşturabileceğine dair on maddelik tanımlayıcı modeli, aralarında gözlemlenen arkeolojik ve örgütsel ortaklıklara dayalı olarak çeşitli kentsel gelenekleri genelleştirme girişimiydi. Anıtsal kamu binaları onun listesinde yer almaktadır ancak bunun dışında Childe yerleşim veya planlama hakkında fazla bir şey söylememektedir (Childe, 1950:12; Smith, 2009:17–18). Kentsel yerleşimi analiz ederken birçok bilim insanı, planlı ile plansız arasında basit bir ikilik kullanmıştır; burada planlılık, genellikle birçok Yunan ve Roma kentinin özelliği olan ancak diğer kentsel geleneklerde de sıklıkla karşılaşılan bir özelliktir. Bu kadar basit ve etnosentrik bir yaklaşımdan memnun olmayan ve tüm kentsel alanların en azından bir dereceye kadar planlı olduğuna ikna olan arkeolog Smith, aşağıdakileri kapsayan daha karmaşık bir model tasarlamıştır. Onun modeli planlamanın bir dizi boyutu ve bunların bireysel kentsel alanlarda ve kentsel geleneklerde bulunma derecesini ölçmeyi amaçlamaktadır (Smith, 2007).

Smith'in modeli kentsel yapının koordinasyon ve standardizasyon olmak üzere iki ana boyutuna odaklanır. Koordinasyon binaların düzenlenmesi, kentsel peyzajı oluşturan resmi binalar, anıtsallık ve planın kendisinden oluşurken, standardizasyon kentsel mimari envanterler ve mekânsal yerleşimden oluşur. Bu modeli Yunan ve Roma kentlerinin kentsel peyzajına uyguladığımızda, tek bir kentsel geleneğin kanıtı olan yapısal benzerlikler ve diğer kentsel geleneklerle örtüşen alanlar açıkça göze çarpmaktadır. Örneğin, koordinasyonun boyutlarıyla başlarsak, tipik olarak, çoğu Yunan ve Roma kentinde, hükümet binaları ve en önemli tanrıların tapınakları, *agora* veya *forum* çevresinde gevşek bir şekilde düzenlenme eğilimindedir. En önemli caddeler, Helenistik ve Roma dönemi Yunan kentlerinde popüler hale gelen büyük sütunlu ve eksenel olarak birbirini dik açılarla kesen kuzey-güney istikametindeki *cardines* ve doğu-batı istikametindeki *decumani maximi* caddeleridir. Batı'nın planlı Roma kentlerinde, bu caddelerin hepsi *agora*ya ya da *forum*a çıkmakta ve sivil yaşamın merkezde yer almasını bu şekilde ön plana çıkarmaktadır. Bu örüntüde, antik çağ boyunca, düzenleyici ilkelerinin gözlemciler için hemen açık olduğunu bulduğumuz bir yöntem vardır: En önemli caddeler, önemli sivil ve dini yapıların çoğunun bulunduğu kentin kalbindeki merkez alana, yani meydana çıkar (Smith, 2007:8). Bu binalar, aynı zamanda, amaçları için gerekenden çok daha büyük olmaları anlamında genellikle anıtsal derecede büyüktürler (Trigger, 1990: 119-120). Bir kentin siyasi önemi ne kadar büyükse, merkezi sivil mimarisi, meclis evleri, *stoa*ları ve tapınakları o kadar anıtsal hale gelmiştir. Örnekler, Perikles yönetimindeki Atina, Helenistik İskenderiye ve Bergama ve tabii ki İmparatorluk Roma'sıdır. Anıtsallık, Helenistik Yunan kentlerinde ve Augustus döneminden itibaren kraliyet veya imparatorluk başkentlerinin ihtişamını taklit eden Roma taşra kentlerinde artmıştır. Yine de Greko-Romen anıtsallığı, firavun Mısırı, fetih öncesi Mezoamerika gibi erken kentsel kültürlerde piramitlerin, sarayların ve tapınak komplekslerinin korkunç ihtişamına hiçbir zaman tam olarak ulaşmamıştır. Roma'da anıtsallığın amacı genellikle gözlemcileri etkilemek ama diğerlerinde olduğu gibi onları tamamen korkutmak değildir. Buna sebep olan da siyasi düşünce biçiminden başka bir şey değildir.

İnsan ölçeğinde tasarım kaygısı, birçok Yunan ve Roma kentinin planlanmasında da belirgindir. Eski Yunanistan kentlerinin çoğu, Roma'nın kendisi ve Latium Vetus kentleri açıkça planlanmış kent merkezlerine sahip olsalar da doğal olarak büyürken, daha sonra Yunan kolonileri veya Helenistik veya Roma temelleri olarak kurulan kentler genellikle ızgara bir planı izlemişlerdir. Bu plan türünün genellikle, Atina'nın liman kenti Pire'nin tasarımcısı, İ.Ö. beşinci yüzyıl kent plancısı Miletli Hippodamus'a ait olduğu söylenir. Böyle olmasa bile en azından dikey ızgara planını yaygınlaştırdığı kesindir (Aristoteles, 1944:1267b). Izgara planlama, değişik varyasyonlarıyla diğer modern öncesi kentsel geleneklerde de biliniyordu. Örneğin firavunlar dönemi Mısır, Yakın Doğu, Çin ve Kolomb öncesi Amerika uygarlıklarında buna rastlanıyordu (Smith, 2007:12-21). Bununa birlikte hiçbir yerde Yunan ve Roma şehirciliğinde olduğu kadar yaygın değildi. Sicilya'daki bir Yunan kolonisi olan Megara Hyblaea'nın Selinous antik kentinde yaptığı gibi, daha İ.Ö. yedinci yüzyılda birbirini dik kesen sokak ızgaraları sistemi görülmekteydi (Crielaard, 2009:362). İyonya'da, kent İ.Ö. 494'te Persler tarafından yıkıldıktan sonra yeniden inşa edildiğinde Milet, Hippodamusçu planın öncülüğünü yaptı ve aynı zamanda birkaç doğu Yunan kolonisinde de bu plan bulunmaktaydı. Güneybatı Anadolu'da, Söke'de Menderes Nehri'ne bakan bir yamaçta inşa edilen Priene ve Kuzey Yunanistan'daki Olynthus, Yunan ortogonal planlamasının örneklerini sunmaktadır (Wycherley, 1949:15-35).

Koordinasyon boyutlarından standardizasyon boyutlarına geçersek, Yunan ve Roma kentlerinin mimari varlıklarının birincil dönemden üçüncül dönemlere kadar antik kentin manzarasında temel bir sürekliliği yansıttığı hemen anlaşılmaktadır. Doğal olarak, zaman içinde çok fazla değişiklik oldu. Augustus'tan itibaren Roma kentlerinin yanı sıra Klasik dönem sonrası Yunan kentleri de artan bir şekilde anıtsallaşmıştı. Ancak bu birçok durumda mevcut unsurların anıtsallaştırılması veya ayrıntılandırılmasıydı (Dickenson, 2012). Ayrıca, Roma kentsel peyzajları, imparatorluk altında, özellikle Doğu'da çok sayıda yaratıcı sentez gerçekleşmiş olsa da bazı açılardan bütünleşmeci özellikleri nedeniyle Yunan kentlerinden farklıydı: Roma öncesi Yunan dünyasında bilinmeyen bina türleri olan bazilika ve amfi tiyatro, bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ancak Greko-Romen kentsel çevresinin ve onu oluşturan unsurların temel morfolojisi, yüzyıllar

boyunca dikkate değer bir süreklilik göstermektedir. Bunlar arasında belediye binaları, *magistra*ların ofisleri ve *basilica*lar gibi siyasi/idari binalar; tapınaklar ve kutsal alanlar ile çevrili merkezi meydan (*agora*/*forum*) ve toplu din, spor, şenlik ve eğlence amaçlarına hizmet eden stadyum, sirk, tiyatro, amfitiyatro, *gymnasium, palaestra* (açık spor sahaları), hamam bulunmaktadır. Bunların hepsi kentsel peyzaja yön veren büyük ölçekli yapılardır. Bu temel yapıların her şeyden önce söylediği şey, Roma'da siyasal düşüncesine uygun olarak özellikle açık, kolektivist bir kamusal yaşam biçimine yönelik bir kentsel peyzajın olduğudur. *Agora*, *forum* ve tiyatro, siyasi kitle toplantılarına ev sahipliği yapacak şekilde tasarlanmıştır. Stadyum, spor salonu ve hamam gibi mimari olanaklar, boş zaman etkinliklerinden topluca faydalanmaya odaklanırken, tapınakların önündeki tipik açık hava sunakları, öncelikle kamu kültleri ve büyük sivil festivaller etrafında düzenlenen dini geleneklere göre tasarlanmıştır.

Zaman içinde dönemler düzeyinde ve antik dünya genelinde bu temel modelde elbette çok fazla çeşitlilik oluşmuştur. Kentsel peyzajın karakterindeki bazı ana eğilimler, antik kentteki sosyopolitik gelişmelerle doğrudan bağlantılıydı. Örneğin, İ.Ö. beşinci yüzyıl Yunanistan'ında, özel konutlardaki ve mezar anıtlarındaki mimariye kısıtlamalar getirilmesi siyasi gelişmelerle gelen bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Bu durum en belirgin şekliye Pericles Atina'sında yaşanmışken diğer *polis*lerde böyle bir eğilim olduğu görülmektedir. Aynı dönem kamu binalarındaki mimari anıtsallığın artışına denk gelmektedir. Tüm bu yaşananlar, İ.Ö. beşinci yüzyılın en önemli kültürel ve sosyolojik gerçeği olan sıradan vatandaşların zenginlerin davranışları üzerindeki kontrolü ile yakından ilgilidir (Morris, 1998:82-83). Yani sosyolojik şartların gerektirdiği siyasi düşüncede yaşanan gelişimler kentleşmenin ikincil döneminde anıtsallığı doğurmaktadır. Üçüncül dönemdeki bütünleşmeci anlayışın örneği ise Roma dönemi Yunan kentlerinde *agora*nın artan mimari süslemesi ve tapınakların, kamu binalarının ve anıtların onun üzerinde ve çevresinde kümelenmesiyle *agora*nın kelimenin tam anlamıyla daha az erişilebilir hale gelmesi ve kitlesel halk toplantılarına uygunluğunu kaybetmesidir. Bu gelişmeler, Klasik sonrası dönemde halk katılımın azalmasının bir sonucu olarak görülmüştür (Wycherley, 1949). Bazı akademisyenler, ızgara planını siyasi eşitliğin

mekânsal bir temsili olarak alarak, birçok Yunan kentinin Hippodamusçu ızgara planı ile *polis* demokrasisi arasında güçlü bir bağlantı olduğunu varsaymışlardır (Fleming, 2002).

Yunan ve Roma kentlerinin kamusal mimarisinin, özellikle siyasi liderlerin sık sık karşı karşıya geldiği bir açık hava yüz yüze siyaset biçimine uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Resmi olarak *forum*da ve tiyatroda teklifler için destek aradıkları toplantılarda veya gayri resmi olarak seçimler için araştırma yaptıkları Klasik Atina'daki Pnyx tepesi gibi başka bir yerde, siyasi liderler sıradan vatandaşlarla karşılaşıyor ve onlarla yakın fiziksel temas kuruyorlardı. Fergus Millar, Cumhuriyetçi Roma'da halkın rolüne ilişkin analizinde, *curia, comitium* ve *forum*un fiziksel düzeninin fırsat verdiği antik sivil siyasetin bu yönüne özel bir vurgu yapmıştır (Millar, 1998). Kentin bu fiziksel düzeni İmparatorluk Roma'sında bile bir dereceye kadar sivil siyaseti mümkün kıldı. Augustus ve halefleri, her ne kadar Roma'nın maddi görünümünü emperyal gücün yüceltilmesine dönüştürse de, unvanının da ima ettiği gibi, Principate döneminin imparatorları hiçbir zaman fiziksel olarak hemşerilerinden o kadar uzak değildi. Suetonius'un biyografilerinde ve *pleb*ler ile imparatorlar arasındaki doğrudan çatışma ve temasları anlatan diğer kaynaklarında, *forum*da, sokaklarda ve başka yerlerde çeşitli anekdotlar bulunmaktadır (Suetonius, 1913:37-38)

Smith'in antik kent planlama analizine yaklaşımının standardizasyon boyutunun son yönü, mekânsal yerleşimdir. Bu, koordinasyonun (örneğin anıtsallık ve kent planları) ve standardizasyonun (mimari yapıtlar) önceki yönlerinin çoğunu kapsayan epeyce gevşek bir terimdir. Şimdiye kadar gördüğümüz gibi antik çağ boyunca, Yunan ve Roma kentleri, bir dizi antik kent planının karşılaştırılmasıyla kolayca ölçülebilen temel mekânsal düzende açık benzerlikler göstermektedir (Gates, 2011; Laurence, Esmonde Cleary ve Sears, 2011; Parrish, 2001). Özetlemek gerekirse, çoğu antik kent, bir *agora* ya da *forum* etrafında yapılandırılmış bir kent merkezine sahipti; bu merkezler, çok sayıda yaşam alanı gerektirenler dışında, en önemli sivil ve dini yapıların çoğunun yakınında bulunabiliyordu. Birkaç ana cadde, daha küçük sokaklarla kesişen konut blokları boyunca bu kent merkezinden etrafa yayılırdı. Kuleleri ve birkaç kapısı olan kent surları olabilirdi ve her zaman olmasa da sıklıkla ortogonal planlamanın temel ilkelerine bağlı kalınmıştı.

Mekânsal yerleşim, kısaca, kentsel peyzajın çeşitli kurucu unsurlarının tümünü bütünleştiren kentin genel görünümünü ifade eder ve bu nedenle, anlam sorununa önemli bir bağlantı sağlar: Kentsel peyzajlar kentin anlamını iletir ve bu anlamın şifresi kentsel peyzajın incelenmesiyle çözülebilir.

Bilim adamları, metinleri okurken kentleri okumanın mümkün olduğunu öne sürmektedirler (Duncan, 1990). Kentsel peyzajın özelliklerini sosyopolitik gelişmelerle ilişkilendirmeye yönelik bazı girişimlerden kısaca bahsetmiştim. Bununla birlikte, bu tür bir analiz için açık bir metodoloji henüz bulunmasa da birkaç girişimden söz etmek gerekiyor. Smith tarafından atıfta bulunulan etkili bir model, kentsel peyzajlarda yüksek düzey (doğaüstü/kozmolojik sembolizm), orta düzey (güç, statü ve kimlik projeksiyonları) ve düşük düzey (yapılı çevre ile insanların günlük davranışları ve hareketleri arasındaki etkileşim) olmak üzere üç anlam düzeyi tanımlayan mimar Amos Rapoport'un modelidir (Smith, 2007:30).

Rapoport'un üst düzey anlamlarından yola çıkarak, Yunanlılar ve Romalılar, örneğin, kutsal kent sınırı (*pomerium*) gibi kavramlarla gösterildiği gibi, kentlerini kesinlikle "kutsal alanlar" olarak görmüştüler. Kentin temeline sürülmüş *pomerium*, kenti, *ager*'den, yani çevredeki topraklardan ayırarak, toplumu küfür ve saygısızlık yoluyla kirletenlerin içinde bulunamayacağı sınırı sembolize ediyordu. Daima yanmakta olan kent ocakları ise tanrıça Hestia/Vesta tarafından korunan topluluğun kutsal kalbini simgeliyordu (Bodel, 2000:144-148).

Bu tür antik kavramlar ve ayinler, bazı araştırmacıları antik kentlerin dini ve kozmolojik anlamlarına ilişkin büyük ölçekli modeller geliştirmeye teşvik etmiştir. Fustel de Coulanges'e göre, daha önce de gördüğümüz gibi, Yunan ve Roma kentinin dini kökeni, ev ocağı ile kent ocağı arasında bir bağlantı sağlayan Hestia/Vesta kültüne dayanmaktadır. Daha yakın zamanlarda Joseph Rykwert, Roma kentlerinin ortogonal ızgara planlarının kozmolojik önemini tartıştı ve onları Romalıların Etrüsklerden devraldığı kent kurma ayinleriyle ilişkilendirdi (Rykwert, 1976). Arkaik dini kavramların derinliklerine inen bu tür büyük köken teorileri, çoğu zaman tartışmaya açık kalmaktadır. Daha verimli bir yaklaşım, antik kentteki vatandaşlar ve katılımcılar için sivil ayinlerin

önemine odaklanmaktır. Bir kentin ayinlerindeki dönemsel değişiklikler antik kentin anlamındaki değişiklikleri de yansıtmaktadır. Örneğin, Rogers, Roma Efes'teki bir dini bayramla ilgili çalışmasında bunu yapmıştır. Bu çalışmasında Rogers, dini alayların, kentin tarihinin farklı evreleriyle ilgili bina ve anıtların yanından geçerek bir rota izlediğini gösterdi. Böylece topluluğun hem Yunanlıların eski büyük tanrıça Artemis'in kenti hem de tanrılaştırılmış bir imparatorun himayesi altındaki bir Roma eyalet başkenti olarak kimliğini vurguladı (Rogers, 1991).

Rapoport'un kentsel peyzajdaki orta düzey anlamlarına (güç, statü ve kimlik izdüşümlerine) güzel bir örnek, kentin gücünü ve kimliğini diğer boyun eğmiş *polis*lerin başı olarak yansıtan ve yücelten Parthenon'da doruk noktasına ulaşan Perikles Atina'sının kapsamlı inşaat programı olabilir. Attalos hanedanının ihtişamını örnekleyen Helenistik Bergama'nın kentsel ihtişamını ve elbette yeni siyasi düzenin bir işlevi olarak kent görünümünün dönüştürüldüğü Augustus Roma'sı da diğer örneklerdir (Zanker, 1990). Kentsel peyzajdaki güç, statü ve kimliğin anlamları daha ziyade imparatorluk ideolojisinin kentlere yansıtıldığı üçüncül kentleşme dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kentsel peyzajda gücün, statünün ve ideolojinin temsili kraliyet veya imparatorluk başkentlerine özgü değildi; bunlar her tür kentin bir özelliğiydi. Bunu anlamak için Anadolu'da Güllük dağlarında bulunan Roma imparatorluk kenti Termessos'a bakmamız yeterlidir. Bu küçük kent, esas olarak, Roma'da her şeyin üstünde tutulan onurun bir görüntüsünü taşıyan heykel kaidelerine kaydedilmiş olan onur yazıtlarının bulunması nedeniyle güzel bir örnektir. Bu kalıntılar, Onno van Nijf'in Termessos'un kentsel görünümünde toplumsal hiyerarşinin, statünün ve gücün mekânsal olarak nasıl temsil edildiğini göstermesini sağladı (Van Nijf, 2000; Van Nijf, 2011). Tahmin edilebileceği gibi, dağılım hiyerarşik bir örüntü izledi: en yüksek *magistra*lara ve en prestijli rahipliklere sahip olan ve kentin en büyük kamusal hayırseverleri olan ve dolayısıyla isimleri kentin epigrafik kayıtlarında en sık görülen önemli ailelerin heykelleri, kentin en önemli kamusal mekânları çevresinde toplanmıştır. Bunlar, *agora* yakınında ve Bergama Kralı II. Attalos tarafından bağışlanan bir *stoa*nın yakınında, Zeus tapınağında ve meclis binasının yakınında bulunmaktadır. Bu bakımdan Termessos, çoğu

geç Helenistik ve Roma dönemi Yunan kentlerinin ve batı eyaletlerindeki kentlerin de tipik örneğiydi (Laurence, 1994:33).

Rapoport'un düşük seviyeli anlamlarını (insanlar ve yapılı çevre arasındaki günlük etkileşimleri) antik dünya için yeniden yapılandırmak daha az kolaydır. Burada, insanların günlük işlerine devam ederken kentsel peyzajı nasıl deneyimlediklerine odaklanılmaktadır. Bununla ilgili bazı fikirler Theophrastus'un Karakterleri veya Juvenal'ın Hicivleri gibi kaynaklardan toplanabilir. Örneğin, İ.Ö. dördüncü yüzyıl Atina'sında karşılaşılabilecek çeşitli kişiliklerin mizahi bir tasviri olan Karakterler'de, kamusal bir alan olarak Atina *agora*sı, tasvir edilen insan türlerinin eylem ve davranışlarında çok önemli bir rol oynar. Böylece dalkavuk tiplemesi *agora*daki ayakkabıcıda patronuna iltifat ederken, utanmaz adam tiplemesi çarşıdaki tezgâhında kasabı aldatıyor, cimri adam tiplemesi hiçbir şey almadan *agora*ya gidiyor, hırslı adam tiplemesi ise *agora*daki arkadaşları için pahalı hediyeler satın alırken görülmek istiyordu (Von Reden, 2003:106-107). Paul Millett'in (1998:211) yazdığı gibi: "Bunlar ve diğer tiplemelerin davranışları, Atinalılar için, ilişkilerin ve yakın arkadaşların ötesinde, statü tanımlamada ve ilişkileri düzenlemede can alıcı faktörün sivil alandaki etkileşim olduğunu ileri sürmektedir." İnsanların zaman algısı bile, sivil alan algısı tarafından belirlenirdi: "*Agora* dolduğunda", "sabah ortası" anlamına gelirken, "*agora*nın parçalanması", "sabahın geç saatlerinde" anlamına geliyordu (Millett, 1998:212). Juvenal ise üçüncü Hiciv'inde, tam tersine, İmparatorluk Roma'sının iç içe geçmiş metropolündeki yaşamın kaosunu ve altüst oluşunu, insan kalabalığını, sayısız yabancının akın etmesini, gece gündüz tıkırdayan arabaların gürültüsünü, kentteki sokakların çamurunu ve pisliğini, yüksek apartman pencerelerinden dışarı atılan çöpleri ve geceleri sokaklarda güvenliğin olmamasını anlatır. Juvenal'deki ana temalar, kentsel peyzajla özdeşleşmekten ziyade anonimlik ve yabancılaşmadır (Yavetz , 1958; Scobie, 1986).

Kentin görünümünde sokakların merkeze açılması da Roma'nın katılımcı ve bütünleşmeci fikirlerini yansıtmaktadır. Kentsel peyzajın antik deneyimine dair Ray Laurence'ın (1994:88-103) çalışması, kent kapılarından geçenlerin çoğunluğunun doğrudan kentin toplumsal, ekonomik, siyasal ve dini kalbi olan merkeze aktığını

göstermektedir. Alan Kaiser'in Roma kentsel sokak ağları üzerine yaptığı çalışma Pompeii, Ostia, Silchester ve İspanyol Emporiael olmak üzere dört kentin karşılaştırmasına dayanmaktadır ve çalışma kısmen bu sonucu yansıtmaktadır. Bununla birlikte, çalışma sokaklar arasında ayrım yaparak analizi yeni bir düzeye taşımaktadır. Burada kentsel alan, bütünleştirici sokaklar (birincil sokaklar, *forum*lar) ve onu ayıran sokaklar (ikincil sokaklar, bazı plazalar) arasında yapılan bir ayrımla ortaya konmaktadır (Kaiser, 2011). Bütünleştirici sokaklar ve meydanlar kentin merkezi alanlarını birbirine bağlamış ve sakinleri ile ziyaretçileri birleştirmiştir. Bunlar ticaretin ana arterleriydiler, heykeller ve lüks konutlar yoluyla seçkinlerin toplumsal gücünü sergilemesi için önemli mekânları oluşturdular ve çeşmeler, hamamlar ve tapınaklar gibi en önemli kentsel imkânlara erişim sağladılar. En çok onlara açılan kapılar vardı. Aksine, genellikle kısa ve dar ikincil sokaklar ve daha küçük plazalara sahip ayrı yollar, "o bölgede yaşamayan veya çalışmayan insanları dışarıda tutuyor" ve biraz daha özel bir mahalle atmosferine izin veriyordu. Kaiser, kamusal alanın bu özel farklı kullanımıyla ilgili olarak Roma dünyasındaki kentler arasında önemli benzerliklere dikkat çekmektedir (Kaiser, 2011:200-201). Laurence'ın çalışmasındaki Pompei kenti, Roma'nın ikincil döneminde yer alan katılımcı ideallerin kentteki görünümü iken Kaiser'in daha karmaşık kentsel ağ sistemi üçüncül dönemin imparatorluk kentlerinin bütünleşmeci ideallerini yansıtmaktadır.

Antik kentlerdeki yaşanmış deneyimden bir şeyler ortaya çıkarmak söz konusu olduğunda şu anda revaçta olan yaklaşımlar kentsel mekâna yenilikçi yaklaşımlardır (Scott, 2012). Bu yaklaşımlar, kentlerin etrafındaki trafik akışına, bu akışı engelleyen problemlere, belirli sokakların genel kentsel sokak ağı içinde ne kadar bütünleşmiş olduğunu hesaplamak için kullanılan bir yöntem olan mekân sentaksına, antik sokak yaşamına, seyyah hareketi adı verilen kentte dolaşmanın farklı farklı deneyimlerine, duyusal deneyim hareketi adı verilen mekânla ilişkili olarak sivil yaşamın kokuları ve seslerine ve bunlar gibi birçok şeye odaklanmaktadırlar (Laurence ve Newsome, 2011). Tüm bu çalışmalarda önemli olan şey, odakta belirli mekânsal düzenlemelerden ve anıtlardan hareket ve akış analizine geçiştir.

1.6. Antik Kentlerde Yönetim ve Siyasetin Geçirdiği Aşamalar

Roma ve Yunan antik kent siyasetinin temelinde yetişkin erkek vatandaşlık kurumu yatmaktadır. Yunan ve Roma kentleri, özerk kolektif karar alma için gerekli kurumlara sahip siyasi topluluklardı. Bu durum, monarşik veya emperyal yönetim altında *polis*lerin ve *civitas*ların özerkliği biraz daha sınırlı olsa bile, birincil dönemden üçüncül döneme Roma ve Yunan antik kentlerin bir özelliği olarak kaldı. Doğudaki antik kentlerden farklı olarak akrabalık, sınıf veya yerelden bağımsız olan bu yapay ortak payda, ilk *polis*lerin ve Roma vatandaşlarının bireyler arasındaki zenginlik, güç ve saygınlık farklılıklarının aşırı bir şekilde toplumu yöneten ve yönetilen olarak ikiye bölmesine izin vermedi. Bu, tabi ki de yaygın siyasi katılımın ve kolektif karar almanın mümkün olduğu ölçüde gerçekleşti. Bu nedenle, hem Yunan hem de Roma anlayışlarında, vatandaşlıkla ilişkilendirilen özgürlük (*libertas*) öncelikle aktif bir karaktere sahipti. Özgürlük, topluluğun yönetimine katılma özgürlüğüydü, aynı zamanda sivil ve dini ayinlere de yani festivallere ve kamusal törenlere sahip bir özgürlüktü.

Yunan ve Roma antik kentleri aynı kurumsal plana göre örgütlendi: bir veya daha fazla müzakereci konseyleri, bir dizi *magistra*sı ve bir veya daha fazla vatandaş meclisi vardı. Daha düşük bir idari düzeyde, vatandaşlar genellikle, bir kurgusal akrabalık unsuru taşıyan, ancak çoğu zaman coğrafi bir çağrışım da bulunan ve birçok *polis*te daha yüksek düzeydeki kurumların örgütsel yapı taşlarını oluşturan *phylai* veya *tribus* adı verilen birimlere bölünmüştü. Örneğin, Atina'da konsey (*boule*) her gruptan elli üye içeriyordu.

Bununla birlikte tüm bu unsurlar, çeşitli siyasi sistemler üretecek şekilde yapılandırılıp birleştirilebiliyordu. Atina gibi demokratik kentlerde, zengin ya da fakir tüm yetişkin erkek vatandaşlar, tüm kamu kararlarında son sözü söyleyen halk meclisine (*ekklesia*) erişim ve orada konuşma ve teklifte bulunma hakkına sahipti. Buna ek olarak, her vatandaş, genellikle tahsis yoluyla yıllık olarak yöneticilerini seçilebilir ve müzakere konseyinde (*boule*) ve popüler jüri mahkemelerinde (*dikasteria*) hizmet edebilirdi. Atina vatandaşları yüksek memur, meclis üyesi ve jüri üyesi olarak hizmet ettikleri ve meclise katıldıkları için İ.Ö. 390'lardan itibaren ödeme aldılar, ancak bu tür mali ödüller, diğer

*polis*lerde de bilinmesine rağmen, demokratik kentler arasında bile her zaman ve her yerde geçerli olmayabilirdi (Robinson, 2011:227).

Halkın siyasi katılımı, çoğunlukla meclisler aracılığıyla, Yunan kentlerinin ve daha sınırlı bir anlamda Roma kentlerinin genel bir özelliğiydi. Klasik demokratik Atina, katılımcı ideali sonuna kadar gerçekleştirmeyi başardı. Yine de Atina'nın demokratik referansları, modern bilimde tartışmasız kalmadı. Yirminci yüzyılın ilk yarısında tarihçiler ve sosyal bilimciler arasında, görünüşte demokratik olarak örgütlenmiş kurumlarda ve devletlerde "gayri resmi oligarşilerin" varlığını varsayma yönündeki genel eğilim doğrultusunda, araştırmacılar Atina siyasi sisteminin perde arkasındaki seçkinleri aramaya başladılar. Bu tezi savunanların başında gelen Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels siyaset teorisindeki seçkinci okulu oluşturdular. Onlara göre, bir kent (veya devlet) bürokratik yapılara büründükçe daha zengin, daha deneyimli veya daha yetenekli bir sınıfı doğuracak ve böylece her demokratik örgüt veya devlet eninde sonunda gayri resmi bir oligarşiye dönüşecektir. Bu seçkinler, sıradan vatandaş-seçmen kitlesinin "doğal kayıtsızlığı"nın da yardımıyla, resmi olarak işlerin kontrolünü ele geçirmeyi başarmışlardır (Mosca, 1980; Pareto, 1935; Michels, 2016).

Michels buna "Oligarşinin Demir Kanunu" adını verdi. Bu fikrin paralellikleri, Max Weber'in cumhuriyetçi siyasi sistemlerde gelişen gayri resmi bir "görev aristokrasisi" (*Honoratiorenschicht*) kavramında (Quass, 1993) ve sosyolog C. Wright Mills'in ABD siyasetini gayri resmi olarak kontrol eden ekonomik "iktidar seçkinleri" kavramında bulunabilir (Mills, 1956). Antik tarihçiler, Atina'daki *boule*'de veya Atina'daki resmi makam sahiplerinde, özellikle doğrudan seçilmiş generaller kurulunda (*strategoi*) bir seçkinci kontrol grubu aradılar veya yüksek sınıfın halk üzerindeki egemenliğine işaret ettiler (De Laix ,1973; Pearson, 1937; Jones, 1957).

Yine de Atina siyasi pratiği, hem konseyin hem de meclisin bileşenlerinin toplumsal olarak fazlasıyla karışık ve üyeliklerinin (her yıl değişen *boule*'unki, az ya da çok her toplantıda meclisinki) çok geçici olduğunu garanti ediyordu. Kalıcı bir seçkin kadronun oluşumu bu şekilde engelleniyordu. Bu arada yüksek devlet görevlileri çok sayıda kontrole tabi tutuldu ve siyasi maceraperestler, teklifleri çok güçlü veya tehlikeli

olarak değerlendirilirlerse sürgün edilme veya kovuşturma riskiyle karşı karşıya kalarak, meclisi veya halk jürilerini kendi bakış açıları konusunda defalarca ikna etmek zorunda kaldılar. Bu gibi nedenlerle, geçtiğimiz yıllar boyunca, Finley, Hansen ve Ober gibi bilim insanları, Atina'nın halk katılımının bir gerçeklik olduğunu savundular. Onlara göre, demokratik rejimin istikrarı, perde arkasındaki elit kontrolü varsayımıyla değil, sosyoekonomik iktidarla, benzersiz şekilde ince ve etkili bir anayasal yapıyla, mecliste ve halk jüri mahkemelerinde seçkinler ile sıradan halk arasındaki ideolojik müzakereyle sürdürülmüştür (Finley, 1983; Finley, 1985; Ober, 1989; Hansen, 1991).

Bununla birlikte, pek çok *polis*, Atina'dan çok daha oligarşik bir sisteme sahipti; bu sistemde konsey üyeliği ve yüksek devlet görevleri zenginlerin elindeydi. Birincil döneme denk gelen Erken Arkaik dönemde ise hepten doğuştan soylu bir aristokrasinin elindeydi. Bu tür topluluklarda, genellikle konsey en önemli siyasi organdı, ancak vatandaşlığın bir mülkiyet niteliğine dayanabilmesi koşuluyla tüm vatandaşlar meclis aracılığıyla kamu karar alma süreçlerinde söz sahibiydi. Aslında bunlar zayıf oligarşilerdi, yani kurumsallaşmış bir halk unsuru tarafından sınırlandırılmıştı (Morris, 2009:74-75).

Zenginlerin egemen olduğu, ancak demokratik veya cumhuriyetçi bir karşı ağırlık olarak kefenin ucunda bir vatandaş meclisi bulunan konseyler ve yargıçlar şeklinde güçlü bir oligarşik öğeye sahip bir sistem türü, aslında Helenistik ve Roma zamanlarının Yunan *polis*'inin tipik bir örneğiydi. İskender ve ardından gelen Helenistik krallar, Perslerden aldıkları ya da kurdukları *polis*lerin çoğuna, Atina sistemi üzerinde modellenen demokratik anayasalar çıkarttılar. Ancak bildiğimiz kadarıyla, Atina'ya özgü siyasi faaliyetler için ödenmesi gereken mali bedel zorunluluğunu buralarda uygulamadılar. Kralın büyükelçileri olarak hizmet eden veya kraliyet sarayında onun "dostları" (*philoi*) olarak bilinen ve kentleri için kralın lütfuna mazhar olabilecek zengin vatandaşlara artan bağımlılık da bu üçüncül dönemde ortaya çıktı. Bu olguların birleşimi çoğu kentte konseyleri ve daha önemlisi *magistra*ları tekelleştiren varlıklı eşraf sınıfı üreten bir "gayri resmi oligarşileşme" sürecini teşvik etti. Romalılar, sonunda Yunan dünyasına egemen olmaya geldiklerinde, bu oligarşik eğilime, çoğunlukla *leges provinciae*, yeni kurulan bir eyaletin yönetimini düzenleyen yasalar aracılığıyla destek verdiler. Bu tür yasaların

şartlarına göre Yunan kent konseyleri genellikle Roma modelinde mini senatolara dönüştürüldü. Kentin eski *magistra*sı ömür boyu üye olacaktı, senatoya girmek için bir ödeme (*summa honoraria*) yapılması gerekecekti ve merkezden atanan kentsel *censor*lar bulunacaktı. Kontrol bunlar aracılığıyla sağlanıyordu. Bununla birlikte, halk meclisleri kaldırılmadı ve daha sonra olmasa da İ.S. üçüncü yüzyıla kadar iyi bir şekilde çalışmaya devam ettiler (Jones, 1940; Quass, 1993; Dmitriev, 2005).

Yunan kentli seçkinlerine ve onların krallar, valiler ve imparatorlarla ilişkilerine güçlü bir şekilde odaklanılması ve Helenistik ve Roma dönemi kentlerinin Klasik dönemlerle karşıtlık içinde olması birçok bilim insanının Klasik sonrası Yunan kentinde halkın katıldığı siyaset olgusunu inkâr etmesine yol açmıştır. Özellikle Roma imparatorluk dönemindeki meclisler genellikle konseydeki küçük seçkinler tarafından verilen ve itiraz görmeyen kararları onaylayan "alkış makineleri" olarak kabul edilir (Jones, 1940:177; Magie, 1950:640; De Ste Croix, 1981:518–537).

Bununla birlikte, ikincil dönem Roma kentlerinde meclisin sivil kamusal karar alma sürecine katılımına ilişkin yazılı kanıtlar bulunmaktadır. Plutarch ve Dio Chrysostom gibi katılımcı gözlemciler tarafından çizilen çağdaş sivil siyaset resmi bunların örneklerini sunmaktadır. Bu yazarlar meclisi, Roma'nın doğudaki kentlerinde dikkate alınması gereken bir güç olarak sunmaktadırlar (Zuiderhoek, 2008). Konseyin ve büyük *magistra*ların oligarşik denetimi kesinlikle bir gerçeklikti, ancak aynı zamanda kamu meclislerinin süregelen siyasi faaliyeti de öyleydi (Rogers, 1992; Zuiderhoek, 2008). Bu nedenle, en tipik *polis* sistemi Atina'nın ve diğer Klasik Yunan kentlerinin radikal demokrasisi değil, hem oligarşik hem de "demokratik" ve halkçı unsurları birleştiren "cumhuriyetçi" tipte bir karma anayasaydı. Bu, Roma Cumhuriyeti'nin doğu kentlerinde en sık bulduğumuz sistemdir.

Birincil dönemde Yunan toplulukları muhtemelen küçük *basileis* elitleri tarafından yönetiliyordu. İkincil dönemde monarşiyle yönetilen Sparta'da dahi krallar tam egemen değildi ve konseyde yer almalarına rağmen başlıca görevleri askeri ve diniydi. Gerekirse yargılanıp yasaklanabilirler ve *ephor*ların (Sparta meclisi) otoritesine saygı duymak zorunda kalırlardı (Mitchell, 2006:378-379).

Her ne kadar krallık, Greko-Romen antik döneminde yaygın bir kent yönetimi biçimi olmasa da, birincil kentleşme döneminde bir kentin kesinlikle güçlü kralları vardı ve bu Roma'ydı. Burada da krallar tipik olarak bir konsey (senatonun ilk örnekleri) ve bir meclis, yani *comitia curiata* tarafından destekleniyordu (Cornell, 1995:114-150). Roma'nın müteakip cumhuriyet yönetimi, konseyiyle (Senato), yalnızca seçkin vatandaşlara açık *magistra*larıyla ve meclisiyle genel Greko-Romen sivil-siyasi planına uyuyordu (Lintott, 1999). Benzer türden oligarşik cumhuriyetçi sistemler, Latium'un diğer kentlerinde, Oscanlar ve Umbrialılar gibi diğer İtalik halkların kentsel topluluklarında da mevcuttu (Cornell, 1995:230-232). Öte yandan Etrüsk kentleri, İ.Ö. altıncı ve beşinci yüzyıllarda çoğunlukla toplumsal olarak bir soylu klan sistemine göre örgütlenmiş, kralların altında bir *magistra*lar hiyerarşisi olan oligarşik monarşiler gibi görünmektedir (Cornell, 1995:230-232). Roma'nın da aralarında bulunduğu Latium kentleri, İ.Ö. altıncı ve beşinci yüzyıllarda cumhuriyetçi anayasalar geliştirmiştir. Roma'da Etrüsk etkisi daha güçlü olabilirdi, çünkü başlangıçta Latin kentlerinin asla sahip olmadığı krallara ve Latin kentlerinde norm olduğu anlaşılan tek bir topluluk yerine topluluk *magistra*ları hiyerarşisine sahipti.

Romalılar güçlerini önce Latium ve Etruria'da, sonra İtalya'nın geri kalanında genişlettiklerinde, yeni edinilen topraklarını koruyabilecek kentleri yeniden düzenlemek veya kurmak için orijinal Latin kentleri olan Latium Vetus'un cumhuriyetçi siyasi modelini kullandılar. Bu, eski görev sahiplerinden oluşan bir konsey veya senato tarafından desteklenen ve halk tarafından seçkin adaylar arasından seçilen yıllık bir kurul veya *magistra*lar kurulu sistemiydi. Aynı siyasi modeli daha sonra batı eyaletlerinde kurulan veya yeniden düzenlenen kentler için de kullanacaklardı (Cornell, 2000).

Ancak model, çeşitli yasal-idari formatlara çevrilebilirdi. Böylece herhangi bir kent, Roma vatandaşlarının özerk, kendi kendini yöneten bir topluluğu olan bir belediye haline gelebiliyordu. İç savaştan (İ.Ö. 91-87) önce, bu vatandaşlar ya Roma'daki meclislerde oy kullanma hakkı (*suffragium*) dâhil olmak üzere tam Roma vatandaşlığı ya da daha sık olarak, Roma nüfus sayımına dâhil edilip, Roma ordusunda görev yapan ancak Roma'da oy kullanamayan, siyasi hakları olmayan vatandaşlık (*sine suffragio*)

aldılar. Ancak Romalılar, koloni adı verilen kentsel topluluklar da kurdular. Bunlar iki çeşitti. Sakinleri Latin vatandaşlığına sahip olan Latin kolonileri bunlardan birincisiydi ve tam Roma vatandaşı statüsü ile yabancı statüsü (*peregrinus*) arasında bir tür ara aşamayı ifade ediyordu. Tam Roma vatandaşlığına sahip olan Roma kolonileri ise ikinci tür kolonilerdi (Lomas, 1996:31-39).

Her iki türden koloniler ve belediyeler Roma'nın batı eyaletlerinde bulunabilirdi, ancak başlangıçta birçok eyalet kenti *civitas peregrina* (yabancılar topluluğu) statüsüne sahipti. Bu, doğu eyaletlerindeki çoğu Yunan *polis*inin resmi yasal statüsüydü ve Romalılar, kentleşmemiş mevcut kabile topluluklarını sivil topluluklar halinde örgütledikleri her yerde onlara bu statüyü verdiler. Batı'da, yerel makamlar ve kurumlar varlığını sürdürebilse de, vatandaşlar genellikle cumhuriyetçi modele kabaca benzeyen bir siyasi yapıya sahipti, yani bir konseye ve *magistra*larına. Doğuda ise, Roma imparatorları yeni bir *civitas* kurduklarında, doğu eyaletlerinde de koloniler olmasına rağmen, genellikle onu bir *polis* yaptılar (Jones, 1940:51-84). İmparatorluk altında, mevcut bir *civitas* bir belediyeye (*municipium*) yükseltilebilir, ancak daha sonra genellikle Latin haklarına sahip bir statüye yükseltilebilirdi, burada yalnızca baş *magistra*lar ve aileleri tam Roma vatandaşlığı elde ederdi. Daha sonra bütünleşmeci ideallerin oluşturduğu kozmopolis ideolojisiyle üçüncül dönemde Hadrian tarafından uygulanan bir reformdan sonra, tüm kent konseyi Roma vatandaşlığı kazandı. Bir taşra kentinin alabileceği en yüksek onurlardan biri, sonunda, tüm sakinleri için tam Roma vatandaşlığı olan bir Roma kolonisi olmaktı (Edmondson, 2006:256-260).

Roma cumhuriyetçi siyasi sisteminin kısmen demokratik olarak düşünülüp düşünülemeyeceği konusunda yoğun ve devam eden bir tartışma bulunmaktadır. Antik çağda, Sparta örneğinde olduğu gibi, bir karma anayasanın en iyi örneği olarak kabul edildi (Polybius, 1889: 6.11-18). Bu karma anayasada yönetme hakkına sahip *konsül*ler monarşiyi, Senato'nun varlığı ve ayrıca Roma *magistra*larının halka karşı sorumlu olmaması oligarşiyi, seçimle gelen yasama meclisleri ise demokrasiyi ifade ediyordu. Bununla birlikte modern tarihçiler arasında Cumhuriyetçi Roma, geniş patronaj ağları aracılığıyla seçimler ve meclislerde oy kullanma dahil olmak üzere bütün siyasi sistemi

kontrol eden güçlü senatör ailelerden (soylular) oluşan bir seçkinler tarafından yönetilen, derinden oligarşik bir sistem olarak görülmektedir (Gelzer, 1969; Münzer, 1920; Gruen, 1974).

Bu argümanla ilgili sorun her zaman, Cumhuriyetin tüm anayasal yapısını sadece bir cepheye indirgemesi ve tamamen değişen ittifaklara odaklanarak tüm ideolojik özünü siyasetinden çıkarması olmuştur. Ayrıca, himaye yoluyla Roma siyasetinin tam egemenliğine dair çok az kanıt vardır (Finley, 1983; Garnsey 2010:40-44). Son zamanlarda, bazı akademisyenler, aralarında en belirgin olarak Fergus Millar (1998), bu nedenle eski Cumhuriyetçi siyaset vizyonuna, yani Cumhuriyetin demokratik unsuruna, meclislere, özellikle de geç Cumhuriyet'te neredeyse tüm mevzuatın geçtiği *comitia tributa*'ya yöneldiler. Ayrıca, sonuçların önceden belirlenmediği ve seçkin adayların gerçekten de Roma nüfusunun kalplerini ve zihinlerini kazanmaları gerektiği anlamında, Roma seçim kampanyalarının 'gerçek' olduğuna işaret edildi (Yakobson, 1999). Bu şekilde şekillenen Cumhuriyet siyasetinin 'demokratik modeli', Cumhuriyet'in sonlarına doğru Roma devletinin çok büyüdüğü ve Roma vatandaşlarının sayısının çok fazlalaştığı ve böylece doğrudan demokrasi için uygun ortamın bulunmaması ve sosyoekonomik durumlarıyla ilgili meseleler nadiren ortaya çıktığı için insanların çoğunluğunun siyasetle ilgilenmemesi gerekçesiyle eleştirildi (Mouritsen, 2001). Yine de, geç Cumhuriyet dönemindeki Roma kentine basitçe bakarsak, sıradan vatandaşların hem *comitia tributa* aracılığıyla hem de seçimlerde politika yapımında genellikle etkili bir rol oynadığı görülmektedir. Seçmen ilgisizliği hakkındaki argümana gelince, bu argüman hem anakronistiktir (sözde seçmen ilgisizliğine ilişkin modern batılı kaygıları antik dünyaya aktarır) hem de "siyasi katılımın zorunlu olarak yalnızca maddi çıkarlara dayalı olduğu" kanıtlanmamış varsayıma dayanması bakımından tek taraflıdır. Böylece siyasetin önceliğini açıkça teşvik eden kurumsal yapılara sahip antik kentlerde aşikâr olan kitlesel katılım görmezden gelinebilmiştir (Mackay, 2002:400).

Roma kenti ve batı eyaletleri, *magistra*larının her yıl halk tarafından seçildiği seçim sistemlerini yüzyıllar boyunca korudu. Özellikle Pompeii'de korunan seçimle ilgili duvar yazıları biçiminde gerçek kampanyaları öneren kanıtlarımız olsa da, seçkinlerin

entrikaları, işbirliği ve rüşvetin oynadığı rol konusunda bilimsel görüşler bölünmüş durumdadır (Mouritsen, 1988). Bununla birlikte, Roma kentinin kendisinde olduğu gibi, bu toplulukları durağan ve boğucu oligarşiler olarak düşünmek haksızlık olacaktır. Bir kere, bir seçim sisteminin varlığının, bazı akademisyenlerin düşündüğü gibi seçkinler sayı ve kimlik üzerinde sıkı bir kontrol uygulamış olsalar bile, kimin göreve başlayacağına karar vermede sıradan vatandaşların bir tür söz hakkı olduğu anlamına gelmektedir (Mouritsen, 1990; Jongman, 1991). Ayrıca, siyasi seçkinlerin yanı sıra kitleleri de etkileyen yüksek ve öngörülemeyen ölüm oranlarına sahip demografik rejim, yukarı doğru sosyal hareketlilik için hatırı sayılır bir alan olacağı anlamına geliyordu. Kent toplumundaki orta gruplar (esas olarak kentli profesyonel tüccarlar ve üretim sınıflarının yüksek kademeleri), genellikle her nesilde siyasi elitin kısmi bir toplumsal yenilenmesine neden olarak personel sağlamış görünmektedir.

Antik kent siyasetinin can alıcı bir yönü, antik kentlerdeki siyasi faaliyetin çok kamusal, açık ve doğrudan karaktere sahip olmasıdır. Politika, çoğu zaman, esasen, çok sayıda insanın, birbirlerine fiziksel olarak yakın olan meydanlar, tiyatrolar, meclis evlerinden oluşan nispeten sınırlı ancak sembolik olarak yüklü bir kentsel peyzajda toplanmasını içeren bir açık hava etkinliğiydi (Millar, 1998). *Agora*da, *forum*da, tiyatrolarda ve kentin belirli noktalarında bir araya gelen büyük kalabalıklar, siyasetçi hatipleri dinlemek, teklifleri oylamak, *magistra*ları seçmek, genellikle *agora* veya *forum* içinde veya yakınında yürütülen ve açık havada veya kamuya açık binalarda gerçekleşen mahkeme davalarına jüri üyesi veya izleyici olarak katılmak için toplanırlardı. Sayıları yüzlerce olan belediye meclisleri, belediye evlerinde, ancak yine *demos*un veya *populus*un yakın çevresinde toplanacaktı. Tartışmalı bir konuyu tartışan Romalı senatörler, dışarıdaki *forum*daki kalabalığın bağırışlarından şiddetle ve rahatsız edici bir şekilde haberdar olurken, Yunan *polis*i vatandaşları konseydeki tartışmaları meclis binasının (*bouleuterion*) kapısındaki galerilerde durarak izleyebilirdi (Mitchell, 1993: 1:203–204).

Dahası antik sivil siyaset, sosyopolitik seçkinler ve sıradan vatandaşlar arasında sık sık, yakın mesafeli teması gerektirmektedir. Zira *magistra*lık kazanmak isteyen

adaylar, dükkân sahibi zanaatkârlar veya çiftçilerden oy istemek için *pleb* seçmenlerin ellerini sıkmaktadırlar. Bir diğer gözlem, Greko-Romen sivil siyasetinin korkaklara göre olmadığıdır. Özellikle savaş veya kriz dönemlerinde, bir *magistra*nın veya politikacının sahneye çıkıp binlerce kızgın veya korkmuş insan kalabalığına hitap etmesi, ya da son derece tartışmalı bir öneriyi oylamaya sunması, özellikle çoğu kentte örgütlü bir *polis* gücüne benzeyen herhangi bir şeyin yokluğu göz önüne alındığında çoğu zaman büyük bir cesaret isterdi. Cicero'nun yazdığına göre (1923:204) meclis, bir *scaena*'ya (tiyatro sahnesine) benziyordu, fakat kan aktığı zaman gerçekten akıyordu.

İkincil dönem antik kentlerinin temel siyasi kurumları kent konseyleri, halk meclisleri ve *magistra*lardı. Antik dünyadan gelen sivil kararnamelerde, genellikle önce konseylerden bahsedilir: *"boule* (konsey) ve *demos* (meclis) … karar verdi", "*Senatus populusque romanus (SPQR*) ..." Açıkçası, Greko-Romen sivil yönetim anlayışında, konseyler merkezi bir rol oynadı. Büyük olasılıkla İ.Ö. dördüncü yüzyılın sonlarında Aristoteles'in bir öğrencisi tarafından yazılan Atina siyasi sisteminin bir tanımı olan Atina Anayasası'nda meclisten bahsedilirken konseye, çok sayıda *magistra*ya ve mahkemelere dikkat çekiliyordu. İ.Ö. 508/507 civarında Kleisthenes Atina'da demokratik reformlar başlattığında, Atina vatandaş organını yeniden düzenlemesi her şeyden önce yeni bir konseyin oluşturulmasına odaklandı. Aynı zamanda, Livy'nin Roma Cumhuriyeti'nin çalkantılı tarihini anlatan sayfalarında merkezi bir rol oynayan Senato'ydu.

Bütün bunlar, antik kentlerin doğası gereği oligarşik olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte, bunların ima ettiği şey, bir kentin siyasi sistemi içindeki konseyin oligarşiye mi yoksa demokrasiye mi meyledeceğini belirleyenin genellikle özel bileşimi, yapısı ve işleyişi olduğudur. Aristoteles'e göre (1944:1299b.34) küçük konseyler oligarşikken, büyük konseyler demokratikti. Atina'daki Beşyüzler Konseyi, kura ile seçilen ve her yıl değişen vatandaşların geniş bir kesitinden oluşuyordu. Üçüncül dönemin daha oligarşik kentlerinde, konsey üyeliği genellikle ömür boyu sürecek ve bir tür mülkiyet niteliğine tabi olacak (örneğin, imparatorluk altındaki hem Yunan hem de Roma kentlerinde olduğu gibi) ve dolayısıyla daha varlıklı vatandaşlardan oluşacaktı.

*Magistra*lar halk tarafından seçilmelerine rağmen, varlıklı adamlar olma eğilimindeydiler. Yine Aristoteles'e göre (1944:1317b.28-30), demokratik kentlerde, *magistra*lar değil, meclis güçlü olmalıdır. Bu nedenle, dördüncü yüzyıl Atina siyasetinin odak noktası konsey ve *magistra*lardı. Kenti radikal bir demokrasi yapan şey, bunların Klasik Atina'da konsey üyeliği ve jüri hizmeti için ödeme almaları ve böylece yoksulların siyasete katılabilmesini sağlayan örgütlenme biçimiydi.

Yunan kentlerinin çoğunda konsey, *probouleus* (önceden değerlendirme) işlevini yerine getirdi, yani asıl görevi hangi işin önce yapılacağını belirleyerek ilgili konularda karar vermek için teklifler formüle etmekti. Her zaman olmasa da çoğu zaman halk meclisinin toplantılarını hazırladı. Atina gibi demokratik kentlerde, meclis bir teklifi kabul edebilir, değiştirebilir veya reddedebilirdi. Ayrıca, herhangi bir vatandaşın meclise hitap etme ve bir alternatif önerme hakkı vardı. Daha oligarşik *polis*lerde, önerge sunmak konseyin veya *magistra*ların yegane ayrıcalığı olabilir ve meclisteki tartışmanın sınırlı olması veya hiç olmaması muhtemeldir (Ehrenberg, 1969:59-65; Mitchell, 2006:373-4).

Roma kentlerinde konseyler biraz farklı işledi. Cumhuriyet Roma Senatosu, kamu meclislerine onay için yasa öneren *magistra*lar olan *konsül*lere veya *praetor*lara tavsiyelerde bulunurdu. Önerileri (*senatus consulta*), yasal olarak bağlayıcı değildi ancak genellikle uyulurdu. Bununla birlikte Roma tarzı bir anayasaya sahip İtalyan veya eyalet kentlerinde (*coloniae*, *municipia*), meclislerin rolü *magistra*ların seçimiyle sınırlıyken, siyasi kararları verenler çoğunlukla konseyler ve *magistra*lardı (Lintott, 1993:147). Roma'daki Senato dâhil Roma kent konseylerinin üyeleri, eski *magistra*lardan, mevcut *magistra*lardan ve doğrudan atanma yoluyla kabul edilenlerden oluşuyordu. Mülkiyet yeterliliğine tabi olarak, ömür boyu meclis üyesi/senatör olarak hizmet ettiler. Bu nedenle, üyeliğin düzenli olarak değiştiği demokratik Yunan kent konseyleriyle keskin bir tezat oluşturmaktadırlar. Roma eyaletlerinin bir parçası haline gelen Yunan kentlerinin konseyleri genellikle Roma çizgisinde yeniden düzenlendi.

Pek çok Yunan *polis*inin, konseylerine ek olarak, bir de ihtiyarlar konseyi (*gerousia*) vardı. Bazen, *gerousia*, Sparta'da olduğu gibi, etkili bir şekilde konseyin rolünü üstlendi. Atina'da, yaşlılar konseyine, toplandıkları kayalık tepeden dolayı

Areopagus adı verildi ve eski *archon*lardan (baş *magistra*lar) oluşuyordu. İkincil dönemde, İ.Ö. 462'de yapılan bir anayasa reformunun yetkilerinin çoğunu elinden aldığı zamana kadar büyük etkisi oldu. Daha sonra Atina tarihinde, özellikle Roma döneminde daha da önemli hale geldi. Yaşlılar meclisleri, özellikle Helenistik ve Roma dönemlerinde, gerçek işlevleri her zaman net olmasa da, diğer *polis*lerde de oldukça yaygın bir şekilde bulunmuşlardır (Mitchell, 2006:374; Jones, 1940:225-226).

Atina'da oylama el kaldırma usulüydü (Aristoteles, 1944:44.3 ve 61.1); Sparta'da ise alkışlarla yapılıyordu. Aristoteles'e göre (1944:1272a.4-12) Sparta meclisinde hiçbir tartışma yoktu. Meclis, konsey (*gerousia*) tarafından kendisine sunulan konulara basitçe oy veriyordu. Yine de, başta Thucydides olmak üzere diğer kaynaklar farklı bir resim sunmaktadır ve bilim adamları bu konuda ikiye bölünmüş durumdadır (Mitchell, 2006:372-373). Aristoteles haklıysa, Sparta bu bakımdan genel olarak Yunan *polis*ine, hatta oligarşik olanlara bile benzemiyordu. Pek çok tarihçi tarafından güçlü bir şekilde oligarşik olarak tasvir edilen üçüncül dönemin Roma imparatorluk *polis*lerinde, konuşanlar çoğunlukla zenginler olsa bile, Plutarch ve Dio Chrysostom gibi yazarların yazılarından da anlaşılacağı gibi tartışmalar yaşanıyordu (Zuiderhoek, 2008:422-427).

Romalılar, benzersiz bir şekilde, meclislerinde (*comitia*) bireysel olarak değil, grup olarak oy kullandılar. Cumhuriyet döneminde, *comitia centuriata*'nın oy kullanma yöntemi sayesinde (bkz. bölüm 2.4) yüksek sınıfların *centuriae*'nin çoğunluğunu kontrol etmesi sebebiyle derinden oligarşikti. *Comitia centuriata* baş *magistra*larını (*censor*ler, *konsül*ler, *praetor*lar) seçiyordu, yasaların çoğu ise *comitia tributa* aracılığıyla kabul edildi. Kabileye veya coğrafi bölgeye göre oy veren *comitia tributa*, oldukça rastgele bir vatandaş seçimine yol açtığından elitlerin daha az egemenliği altındaydı (North, 2006:260-263). Tartışma olmazdı; vatandaşlar, *magistra*lar tarafından sunulan bir öneriye lehte veya aleyhte veya bir adayın lehinde veya aleyhinde oy kullanırdı. Genellikle meclislerden önce, ilgili konuların *magistra*lar tarafından konuşmalarda sunulduğu daha gayri resmi bir kamu toplantısı olan bir *contio* gelirdi; ancak burada bile, sıradan halkın tartışması için çok az yer vardı (Morstein-Marx, 2004). Roma kentindeki meclisler, üçüncül dönemin başında, erken imparatorluk döneminde siyasi rollerini

kaybettiler. Ancak İtalya'daki Roma kentlerinde ve eyaletlerde, *magistra*ların seçimi için *curiae* adı verilen gruplarda oy veren vatandaş meclisleri siyasi sistemin bir parçası olarak kaldı.

Yunanlılar yasaları ve prosedürleri sorumlu *magistra*ya göre sınıflandırırlardı (Osborne, 1997:79). Çünkü Yunan *polei*si ve Roma *civitates*'i, tüm yetişkin erkek vatandaşların kolektif siyasi katılımı ilkesine göre örgütlenmiş vatandaş-topluluklarıydı. Sonuç olarak, bireysel bir vatandaşa emanet edilebilecek yürütme gücü düzeyini tam olarak sınırlamak için güçlü bir ihtiyaç duyuldu. Bu en açık şekilde demokratik kentlerdeki durumdu. Seçilmiş olan generaller (*strategoi*) ve saymanlar dışında Atinalıların çoğu memuru kura ile seçme tercihi, kesinlikle kendilerine emanet edilen otoriteyi kötüye kullanması fakir bir adamdan daha kolay ve olası olan varlıklı ve nüfuzlu vatandaşların eline çok sık düşmesini engellemek isteğinden kaynaklanıyordu. Memurlukların genellikle zenginlerin ayrıcalığı olduğu oligarşik topluluklarda, iktidarlarına getirilen sınırlamalar ve bir rotasyon sistemi öncelikle seçkinler arasındaki yıkıcı, öldürücü çatışmaları önlemek için işlev gördü ve bunun için tasarlandı.

Yunan ve Roma sivil yüksek memurluklarının en belirgin iki özelliği ortaklık ve süreydi. Birkaç istisna dışında, *magistra*lar çiftler halinde veya komiteler halinde çalışırlardı. Böylece, ünlü Roma *imperium*'u ya da *magistra*ların en yüksek komuta yetkisi, genellikle ona sahip olan *magistra*lar arasında paylaşılırdı: bunlar her yıl iki *konsül* ve başta iki, daha sonra dört ve çok daha sonra sekiz *praetor* idi (Lintott, 1993).

Kısmen bu meslektaşlık ilkesi nedeniyle, antik kentlerde, özellikle de Yunan kentlerinde, meclis üyelerini dâhil edersek, Klasik Atina örneğinde binin üzerinde olmak üzere, genellikle çok sayıda görevli vardı (Hansen, 1991:230). Genel olarak Arkaik dönemden geç Roma İmparatorluğu'na kadar olan Yunan kentleri için, kaynaklar şaşırtıcı derecede çok sayıda *magistra*dan söz eder, bunların çoğu muhtemelen görevleri bakımından çokça benzerdir, ancak çoğu zaman farklı kentlerde farklı unvanlar kullanırlar (Ehrenberg, 1969:65-71; Mitchell, 2006:375-378). Roma kentlerinde daha az çeşitlilik vardı. Yunanlılardan farklı olarak, Romalılar daha sistemliydiler ve *magistra*larını katı bir artan kıdem sırasına göre, ünlü *cursus honorum*'a göre

düzenliyorlardı. Ayrıca, Roma *civitates*, *coloniae* ve *municipia*'nın idari yapısı, orijinal olarak Latium Vetus *civitate*s'lerinin modeline göre modellenmiştir, bu da daha büyük bir tekdüzeliğe yol açmıştır (Lomas, 1996:195-214). Yine de Cumhuriyetçi Roma'da, büyük ölçüde imparatorluğun talepleri nedeniyle, bazı yüksek derecedeki memurluk sahiplerinin sayısı zaman içinde önemli ölçüde arttı; örneğin Sulla zamanında iki yerine sekiz *praetor*, Julius Caesar zamanında ise kırk *quaestor* vardı (North, 2006:263-266).[17]

Bu kadar genel çeşitliliğe rağmen, genel olarak Yunan ve Roma kentlerindeki *magistra*ları birkaç geniş kategoriye göre gruplandırabiliriz. İlk olarak, başlıca siyasi, adli ve askeri yetkililer vardır. Örneğin, Atina'da *archon*lar ve *strategoi*, Sparta'da *ephor*lar ve *nauarch*'lar, Roma'da *konsül*ler ve *praetor*lar ve Roma kolonileri ve belediyelerinde *duoviri* ve *quattuorviri*. Baş *magistra*yla ilgili olarak, Yunan *polis*i ile Roma *civitas*ı arasında önemli bir fark vardı. Roma düşüncesindeki *imperium* kavramı Yunan yönetim uygulamalarına yabancıydı. Yunan *magistra*ları esasen halkın hizmetkârlarıydı. Oysa Theodor Mommsen'in etkili teorisini kabul edersek, Roma'daki baş *magistra*lar yetkilerini elbette, halkın üzerinde duran eski Roma krallarından devralmışlardı (North, 2006:263).

Daha sonra, genel olarak çeşitli vatandaşlık hizmetleri ve altyapısıyla ilgili bir görevli kategorisi bulunmaktaydı: *Agoranomoi* (piyasa denetçileri), *sitonai, sitophylakes* (tahıl tedarikinin kontrolörleri), *gymnasiarch*'lar (jimnastik salonu/hamam yöneticileri), *epimeletai* (bina kontrolörleri), *agonothetai* (festival müdürleri), *aediles* (pazarların, yolların, kanalizasyonların, kamu binalarının, festivallerin ve oyunların kontrolörleri) ve her türden mali/sekretarya görevlileri kategorisi (örneğin *quaestors, tamiai* ve *grammateis*). Yunan kentlerindeki *eirenarch*'lar ve batı Roma kasabalarındaki *aedile*ler gibi kamu düzeninden sorumlu bir memur kategorisi daha ekleyebiliriz (Zuiderhoek, 2017:160).

Doğal olarak, bu geniş kategoriye uymayan birçok onaylanmış memuriyet de bulunmaktadır. Örneğin, Roma'daki *pleb tribün*ü ve *censor*lar, Yunan kentlerindeki

[17] Roma kentlerinin devlet memurları ile ilgili ayrıntılar için bölüm 2.4'e bakınız.

meclis üyeleri ve jüri üyeleri ve imparatorluk kenti Roma'nın birçok valisi bunlardan sadece birkaçıdır. Ancak özet olarak, az önce sunulan genel bakış, antik kentlerde yapılması gereken kamusal görevlerin kaba bir listesini vermektedir.

Devlet memuriyetlerine duyulan aşırı heves antik yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Örneğin, Apuleius'un eseri Altın Eşek'te, bir müşterinin pazar tezgâhından yeni satın aldığı balığı, bir *aedile* ücretin çok yüksek olması nedeniyle parçalar (Apuleius, 2004:12-13) . Bunun tam zıttı ise yolsuzluk suçlamasıydı: Petronius'un Satyricon'unda, *aedile*'yi ekmek fiyatlarını yüksek tutmak için kentin fırıncıları ve zengin tahıl istifçileriyle gizli anlaşma yapmakla suçlayan karakterler bulunmaktadır (Petronius, 2000: bölüm 44).

Bununla birlikte, genel olarak memuriyete bağlılık yüksek görünmektedir. Çoğu zaman sadece mütevazı bir ücret olan çok sayıda sıradan Atina vatandaşı, yaşamlarının yıllarını demokratik *polis*in sayısız görevlerine adadı. Klasik sonrası Yunan *polis*i ve Roma İtalyan ve batı eyalet kentlerinden gelen sayısız yazıt, çok sayıda önde gelen vatandaş tarafından ücretsiz olarak ve çoğu zaman önemli ölçüde özel harcamalarla tutulan birçok yüksek memuru listelemektedir. Elbette statü ve saygınlık kazanılacaktı ve belki başka kazançlar da vardı, ancak şunu anlamalıyız ki, bu tür bireylerin ortak çabası olmadan antik kentler nesiller boyu işleyemezdi.

1.7. Antik Kentlerde Ayinler, Festivaller, Kültür ve Kimlik

Roma, kendisini Doğu Akdeniz'e dayattıkça, sayısız Yunan kentinin kültürel uygulamalarında kendisini giderek daha fazla hissettirdi. Bunlardan en dikkate değer ve arkeolojik olarak görünür olanı, sivil hayırseverlerin onurlandırılmasıdır. İzmir'deki Kyme kentinin vatandaşları, önceki yıl *prytanis* (meclis başkanı) görevinde bulunan önde gelen vatandaşları Kleanax'ı onurlandırmaya karar verdiler: "*Prytanis* (Kleanax) Yeni Yıl Günü'nde tanrılar için atalardan kalan geleneğe uygun bir şekilde tanrılara kurbanlar sundu, *polis*teki herkese tatlı şarap ikram etti, herkes için pahalı gösteriler düzenledi… Birkaç gün boyunca belediye binasında (*prytaneion*) birçok vatandaş ve yerleşik

Romalıyı ağırladı. Ayrıca günü geldiğinde ölüler için adaklarını atalardan kalan geleneğe göre yerine getirdi ve kurbanın kalıntılarını, süt ve un lapasını kentteki herkese, özgür insanlara ve kölelere dağıttı. Toygar Bayramı'nda,… vatandaşlara, Romalılara, komşulara ve yabancılara kahvaltı veren ilk ve tek kişi oydu. Defne Alayı'ını (Apollon için yapılan bir ayin) düzenledi ve rahiplere, kutsal oyunların galiplerine, kent *magistra*larına ve birçok vatandaşa kahvaltı verdi. Ayrıca, Asya eyaleti tarafından imparator için düzenlenen şenlikte, söz verdiği gibi, kurbanlar ve şenlikli ziyafetler verdi (Schmitt Pantel, 1992:255–256)."

Kleanax'ın kentine yaptığı iyilikler Roma'da üçüncül kentleşme dönemini başlatan Augustus'un bütünleşme ideallerinin çevredeki kentlere festivaller yoluyla yayılmasıyla ilgiliydi. Kariyerinin daha erken bir aşamasında, Dionysos rahibi olarak, kentin sakinlerine birçok ziyafet vermiş ve kendi servetinin çoğunu tanrı için dini şenliklerinin süslenmesine ve ayrıntılandırılmasına yatırmıştı. Kızının düğününde yine cömert bir halk ziyafeti vermişti Schmitt Pantel, 1992:255).

Kleanax, elbette, Roma'daki onur düşüncesinin özellikle üçüncül dönemde oluşturduğu büyük kamu hayırseverlerinin tipik bir örneğidir ve daha sonraki Roma imparatorluk dönemlerinde sivil yaşamın basmakalıp bir figürüdür: O, onur sever (*philotimos*) bir zengin vatandaştır; servetini toplum yararına kullanır ve karşılığında ün ve saygınlık kazanır. Bu tür insanlar paralarını genellikle Yunan ve Roma kentlerinin kamusal yaşamının etkinliklerini finanse etmek için kullandılar. Kleanax adına dikilmiş olan yazıtta da bu tür etkinliklere rastlıyoruz. Bunlar, Pantel'in Yunan *polis*indeki halka açık ziyafetler üzerine yaptığı çalışmasında "kolektif faaliyetler" olarak adlandırdığı şeydir: tüm vatandaşlık topluluğunu veya büyük bir bölümünü kapsayan dini bayramlar, oyunlar gibi halka açık, şenlikli etkinlikler, dini ayinler, törenler, halk şölenleri, vs. (Schmitt Pantel, 1992; Iddeng, 2012:19).

Antik kentlerde bu tür kolektif faaliyetlerin tipik özelliği, modern bir gözlemcinin ayrı toplumsal alanlar olarak kabul edeceği unsurları zahmetsizce bir araya getirmeleridir: politik, dini, eğlence ve sosyallik anlamında kültürel, toplumsal ve ekonomik alanları. Kleanax, önemli bir siyasi göreve sahipken kamu kurbanları, tören alayları gibi dini

ayinlerin düzenlenmesiyle uğraştı. Bununla birlikte aynı zamanda bu etkinlikler, tüm aşamalarda, katılımcılar arasında halka açık dağıtımlar şeklinde eğlence ve sosyalleşmeyi içeriyordu: Oyunlar, gösteriler ve özellikle kentin en önemli siyasi binalarından birinde, yani belediye binasında çeşitli vesilelerle düzenlenen halka açık ziyafetler, tatlı şarap, yulaf lapası, kurban eti ve hediyeler. Davet edilenler arasında, bazıları işlev, statü veya liyakate göre seçilen ve böylece sıradan vatandaşlardan açıkça ayrılan Kleanax'ın hemşerileri vardı: rahipler, kutsal oyunların galipleri ve *magistra*lar. Bununla birlikte, ziyafetlere davet edilenler arasında Kyme vatandaşı olmayan, ancak yine de kentin sakinleri olan grupların varlığı dikkate değerdir: yerleşik Roma vatandaşları, köleler ve diğer belirtilmemiş sakinler. Kenti ziyaret eden yabancılar bile zaman zaman etkinliğe dâhil oldular. Bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, siyaset ve siyasi kurumlar açısından, Yunan ve Roma antik kenti bir vatandaşlar topluluğu olarak tanımlanabilir, çünkü yetişkin erkek vatandaşlar tam siyasi haklara sahip tek sakinlerdi, yani sadece vatandaşlar yasama yapabilir, oy verebilir, yargıçlık yapabilir ve resmi görev alabilirdi. Diğer bağlamlarda, kent, vatandaşlara ek olarak, çok çeşitli vatandaş olmayan ve yarı vatandaş grupları içeren çok daha geniş bir topluluk olarak algılanabilir: kadınlar, çocuklar, azatlılar, yerleşik yabancılar ve köleler.

Antik kentlerde, kolektif faaliyetler diyebileceğimiz pek çok etkinliğin önemli bir bileşeni olan dini ayinler bağlamında sivil toplum çok geniş bir şekilde tanımlanabilir. Örneğin Klasik Atina'da *metoikoi*, yani kadınlar ve erkek yerleşik yabancılar, en ünlüsü tanrıça Athena'nın yıllık festivali olan *Panathenaea* sırasındaki büyük geçit töreni olmak üzere önemli dini bayramlara Atina vatandaşlarıyla birlikte düzenli olarak katıldılar (Maurizio, 1998). Roma kentlerindeki tiyatrolar ve amfi tiyatrolar genellikle daha düşük statülü ve kadınlar, azatlılar, vatandaş olmayanlar ve hatta kölelerden oluşan vatandaş olmayan gruplar için özel olarak tahsis edilmiş alanlara sahipti. Böylece onların tam vatandaşlarla birlikte oyunları ve gösterileri izleme deneyimini paylaşmalarına izin veriliyordu (Van Nijf, 1997:212-215). Elbette, toplu etkinliklerin veya bunların gerçekleştiği ortamların çoğu zaman yapılandırılmış olması, vatandaş olmayan veya yarı-vatandaş grupları gerçek vatandaşlardan ayırt etmenin açıkça mümkün olması toplumsal hiyerarşiyi veya ayrımcılığı ifade ettiği kadar, kapsayıcılığa da işaret ediyordu.

Sivil kültürü ve kimliği kolektif faaliyetler merceğinden gözlemlemek antik kentlerin toplumsal yaşamını anlamak için önem arz etmektedir. Doğal olarak, Greko-Romen sivil kültürü çeşitli perspektiflerden incelenebilir. Kolektif uygulamalar perspektifini seçmemin nedeni, tarihi bir varlık olarak antik kente odaklanan bir çalışmada sivil kültürü topluluk düzeyinde incelemenin bir yolunu sunmasıdır. Buna ek olarak, kolektif uygulamalar veya etkinlikler, Klasik Antik Çağ'da ve aynı zamanda diğer tarihsel dönemlerde ve bölgelerde modern öncesi sivil yaşamın belirgin bir özelliğiydi. Örneğin, erken modern İtalyan kentlerinde canlı sivil tören yaşamı, dönem tarihçileri arasında uzun zamandır önemli bir çalışma alanı olarak ele alınmaktadır (Trexler, 1980; Muir, 1981).

İkincil dönemden itibaren antik kentlerin çoğu, bir köyde mümkün olduğu gibi toplumsal uyumu sağlamak için tüm topluluk üyeleri arasındaki sürekli yüz yüze etkileşime tamamen güvenemeyecek kadar büyüktü. Bununla birlikte aralarındaki en büyük olanlar bile, örneğin imparatorluk Roma'sı, bir bütünlük sağlamak için anıtlar veya heykeller aracılığıyla tamamen sembolik iletişime açık olması itibariyle yeterince küçüktü. Büyük bir alana hükmeden devletlerin çoğu zaman olması gerektiği gibi, aidiyet duygusu bu sembollerle sağlanıyordu. Çoğu bölgesel devlet, büyüklüklerinden dolayı sadece "hayali topluluklar" olabilir (Anderson, 2006). Bunun aksine antik kentler, bu iki uç nokta (yüz yüze köyün toplumu ve bölgesel devletin hayali topluluğu) arasında, kitlesel kolektif etkinlikler sayesinde bir kolektif kimlik yönetim biçimi geliştirdiler. Kolektif etkinlikler yeterince fazla sayıda topluluk üyesini içermesiyle, etkinlikte bulunanların tüm kentsel topluluğu temsil ettiği algısını oluşturabiliyordu. Bu nedenle, örneğin, oyunlar için tiyatroda, amfi tiyatroda veya sirkte toplanan seyirci kitlesinin bütünüyle Roma'nın kentsel *pleb*lerini temsil ettiği düşünülebilir. Genelde orada bulunan hüküm süren imparatorun eylem ve kararlarından memnuniyetlerini veya hoşnutsuzluklarını alenen ifade ederek buna göre davrandılar ve onların sözleri de imparatorlar tarafından tüm kentin duygularını temsil ediyormuş gibi yorumlandı (Hopkins, 1983:14-20). İmparatorluk kenti Roma'da oyunlar ve gösteriler için yapılan toplu mitingler, ölçeği açısından, antik dünyadaki sivil toplu etkinliklerin en etkileyici örneğiydi. Kolektif uygulamalar, eski vatandaşlık kültüründe önemli bir unsurdu ve

toplumsal uyumu teşvik etmişlerdi. Bu konuda son yıllarda yapılan araştırmaların önerdiği, birbirine bazen aykırı bazen örtüşen perspektifler bulunmaktadır.

Ayinler, bayramlar ve festivaller gibi kolektif uygulamalar, kentsel hafızanın oluşturulmasında çok önemli bir rol oynadı. Ayrıca, sivil ayinler yoluyla topluluğun tarihini canlı tutmak, kolektif bir kimlik duygusunun oluşturulmasına ve sürdürülmesine önemli şekillerde katkıda bulundu. Örneğin, Libya'daki Cyrene *agora*sında, geleneğe göre, bir grup kolonistin İ.Ö. yedinci yüzyılın sonlarında Delphi kâhininin tavsiyesiyle Libya'da bir *polis* kurmasını sağlayan Thera vatandaşı olan kentin kurucusu Battus'un mezar anıtı duruyordu. (Scott, 2012:14-44). Cyrene vatandaşları Battus'a bir kahraman olarak, yani yarı tanrısal güçler atfedilen ve kültü hak eden vefat etmiş gerçek veya efsanevi bir birey olarak tapıyorlardı.

Kahraman kültler, Arkaik ve Klasik Yunan'da yaygındı ve birçok ayırt edici özelliği vardı. Olimpus tanrıları gibi gerçek tanrıların kültlerinin aksine, kahraman kültleri genellikle ölen atalar için de gerçekleştirilen ölüm ayinlerinin unsurlarını içeriyordu. Sıradan ölüler gibi, kahramanların da mezarlarında bulunduğu düşünülür ve bu nedenle törensel olarak yiyecek ve içecek sunulurdu. İlgili bir başka özellik de, kahraman kültlerinin genellikle gerçek veya sözde mezar anıtlarına odaklanmış olmalarıydı. Yani, kahramanlara tapınma çoğunlukla belirli bir yere, bir aileye, bir gruba, ama çoğunlukla bir kente sıkı sıkıya bağlıydı. Başka bir deyişle, Walter Burkert'in belirttiği gibi, bir kahraman kültü "yerel grup kimliğinin merkezi" olarak işlev gördü (Burkett, 1985:206). Bu nedenle, Eireann Marshall (2000:13), kahraman olarak Battus'a tapınma pratiğinin, "tıpkı vefat etmiş bir akrabanın anma töreninin sıradan Cyreneli ailelerini birleştirmesi gibi Cyrenelileri birleştirdiğini" savundu. Ayrıca, Battus Cyrene'nin kurucusu olduğu için, kült, ayinlerle birleşen Cyrenaeans'lılara kentlerinin şanlı kökenlerine doğrudan sembolik bir bağlantı sağladı ve böylece sivil kimlik ve toplumsal hafızanın güçlü bir bağı olarak işlev gördü. Kahramanların bir kural olarak, kentlerinin geçmişinde kurucular, efsanevi yöneticiler veya kahraman savaşçılar olarak gerçek veya hayali örnek teşkil eden bir rol oynadıkları düşünüldüğünde, Cyrene durumu hiçbir şekilde benzersiz değildi. Bu nedenle kolektif uygulamaların (bu durumda kamusal

dini ayinler) antik kentlerde hem kolektif kimliğin hem de toplumsal belleğin geliştirilmesinde önemli bir rol oynuyorlardı.

Roma imparatorluk Efes'i, bize, bu durumda bir festival alayı şeklini almış olsa da, sivil görünüm, bellek, kimlik ve kolektif pratiklerin unsurları arasındaki güçlü bağlantıların benzer bir örneğini sunmaktadır. Efes'te yaklaşık iki haftada bir imparatorluk ailesinin üyelerinin ve Efes kentinin önde gelen *magistra*larının, kentin tarihi ve mitolojik geçmişinden önemli şahsiyetlerin ve kentin koruyucu-tanrıçası Artemis'in heykellerini taşıdığı bir tören alayı, kentin ana caddelerinden geçecekti. Bu, Roma İmparatorluğu ve Efes'in siyasi ve toplumsal kurumlarının kişileştirmelerini sağlamanın harika bir yoluydu. Guy Rogers'ın analizine göre tören alayı, çeşitli aşamalarında "Ephesos'un ardışık kuruluş efsanelerinin kronolojik sırayla yürüdüğü" bir rota izliyordu. Yürüyüş alayı, Efesliler'in ilk nüvelerinin atıldığı ve nihai sivil kimliklerini buldukları Ortygia korusunda büyük Artemis tapınağından başlayarak, Helenistik hanedan Lysimachos[18] tarafından inşa ettirilen surdan geçerek "İmparator Augustus'un saltanatından bu yana esasen yeniden kurulmuş olan" yukarı kente, Roma tapınakları ve anıtlarıyla tamamen dolu olan bölgeye yapılıyordu. Böylece alay, önce kentin bu kısmına girerek, eski Yunan *polis*inin sivil kimliğindeki yeni Roma unsurunu vurgularken, aynı zamanda Helenistik yer değiştirmesine veya "ikinci kuruluşuna" geri dönüyordu. Kentin içinden geçerek Efes'in geçmişi ve bugünüyle bağlantılı çok sayıda bina ve anıtın yanından geçen alay, sonunda yine Koressos kapısından geçerek kentin dışına çıkıyordu ve katılımcılarına efsaneye göre ilk Efes kentini bu bölgede kuran Atina prensi Androklos'u hatırlatıyordu. Oradan alay, Artemis tapınağına geri dönüyor, böylece hem fiziksel hem de tarihsel olarak tam bir daire çiziyordu (Rogers, 1991:80-126). Greko-Romen dünyasındaki sayısız benzer festival ve tören alayının tek bir kentten yalnızca bir örneği olan bu tören alayının düzenli olarak tekrarlanan ayini, Efeslilere bugünleri ve geçmişleriyle ilgili mesajların iletilip içselleştirilmeleri için bolca fırsat sunuyordu. Ayin, sivil kimliklerini, aidiyet duygularını ve sivil bir topluluk olarak uyumlarını sağlayıp güçlendirmekle kalmıyor, kentlerinin geçirdikleri dönemleri onlara tekrar yaşatıyordu.

[18] İlk çağlarda İ.Ö. üçüncü yüzyıl Efes'ini yeni bir yere taşımıştı.

Kolektif uygulamalar, diğer şeylerin yanı sıra, sivil toplumsal hafızayı ve kolektif kimliği güçlendirmeye hizmet ettiyse ve bunlar da sivil toplumun uyumuna katkıda bulunduysa, o zaman kolektif pratiklerin bir toplumda sosyopolitik anlamda epeyce işlevsel olduğu söylenebilir. Çünkü eğer Yunan ve Roma kentleri gerçekten politik olarak adem-i merkeziyetçi topluluklarsa, yani kalıcı bir kurumsallaşmış güç merkezine sahip olmayan topluluklarsa, hem toplumun geri kalanından ayrılmış hem de topluluğu idari ve sembolik olarak bir arada tutmaktan sorumluydular ve o zaman kolektif pratiklerin önemli bir sosyopolitik rolü olabilirdi (Berent, 2000). Moshe Berent'in *polis*le ilgili olarak belirttiği gibi, uygun bir devlet yönetiminden yoksun olan adem-i merkeziyetçi siyasi topluluklar, üyelerini topluluğa bağlayarak uyum ve birlik duygusu sağlayan diğer güçler tarafından bir arada tutulmadıkça dağılmaya eğilimlidir. Berent tarafından tanımlanan güçlerin başında savaş geliyordu: *Polis* topluluğunun yetişkin erkek vatandaşlarının çoğunluğunu içeren Arkaik ve Klasik Yunan *polis*leri arasındaki aralıksız savaş, vatandaşlar arasındaki uyum duygusuna güçlü bir şekilde katkıda bulundu (Berendt, 2000).

Kolektif uygulamaların bu türden bir başka güç olabileceği iddia edilebilir. Vatandaşlık vurgusunun temele alındığı ikincil dönemde vatandaş festivalleri, şölenler, oyunlar ve halk ayinlerinin tümü, vatandaşlığın birlik ve beraberliğini vurgulama etkisine sahipti. Bununla birlikte kozmopolis fikrinin imparatorluklar için daha kullanışlı olduğu üçüncül dönemde, kadınları, çocukları, azatlıları, köleleri ve yerleşik yabancıları da içeren, bu grupları şenlikli katılım yoluyla sembolik olarak sivil topluluğa bütünleştiren kolektif etkinliklerin kapsamı genellikle vatandaşların ötesine geçti. Bu bağlamda tarihçilerin sık sık Roma dinini benzer terimlerle, yani tüm vatandaş topluluğunu veya en azından onun önemli bir bölümünü kapsayan ve böylece onun dinini simgeleyen kamusal bir ayinler ve uygulamalar dizisi olarak analiz ettikleri belirtilmelidir (Kindt, 2012:16-35).

Kolektif uygulamalar ve etkinlikler gerçekten de benzer bir bütünleştirici rolü üstlendiyse ve batıdaki antik kenti merkezi olmayan bir siyasi topluluk olarak kabul edersek, Yunan ve Roma kentlerindeki festival kültürünün yoğunluğu için burada en

azından kısmi bir açıklamamız bulunmaktadır. Aslında, kolektif uygulamaların ve etkinliklerin bütünleştirici işlevi zamanla önem kazanmıştır. Akademisyenlerin belirttiği gibi, Klasik zamanlarda zaten çok zengin bir festival hayatından başlayarak, Helenistik ve Roma imparatorluk dönemlerinin Yunan *polis*inde sivil festivallerin ve oyunların sayısı katlanarak artıyor gibi görünmektedir (Chaniotis, 1995:148-149). Bu eğilimin, savaşın giderek kralların, Romalı generallerin ve daha sonra da daimi ordularıyla imparatorların ayrıcalığı haline gelmesi ve sonuç olarak *polis* vatandaşlarının savaş alanında grup uyumunu pekiştirme şansının giderek azalmasıyla ilgisi olabilir. Geç Helenistik dönemde başlayan ve imparatorluk döneminde devam eden sivil cömertlikteki (*euergetism*) büyük artış, onurunu savaşta gösteremeyen seçkinlerin etkinlikleri araçsallaştırması şeklinde açıklanabilir (Zuiderhoek, 2009a). Bu, birçok yeni festival ve oyunun yaratıldığı ve ayrıca kendi kolektif pratiklerini, yani hayırseverlerin topluluk tarafından onurlandırıldığı kamusal övgü ayinlerini üreten bir mekanizmaydı. Zafer kazanma yoluyla yerine getirilemeyen Romalı onur, itibar, mertlik gibi idealler, festivallerde cömertlik sunularak ifade ediliyordu.

Kolektif uygulamalar, analitik olarak bir yanda köylerin yüz yüze etkileşimi ile bölgesel devletlerin "hayali topluluk" sembolizmi arasına yerleştirilebilen, modern öncesi kentler için tipik bir uyum inşa etme biçimi olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, Yunan ve Roma kentlerinde bu tür kolektif uygulamaların ve etkinliklerin yoğun bir şekilde çoğalması, kısmen antik kentin tipik siyasi adem-i merkeziyetçiliği ile açıklanabilir. Roma'nın Cumhuriyetten imparatorluğa dönüşmesi sonucunda siyasal düşüncenin öngördüğü siyasal yapılanma, kentlerin toplumsal birliğini festivallerin, bayramların ve ayinlerin artırılması yoluyla korunmasını gerektirmiştir.

Kolektif etkinlikler sivil birliği vurgulamaya hizmet ettikleri kadar, sivil toplumsal hiyerarşiyi ve tabakalaşmayı güçlendirmenin bir aracı olabiliyordu. Klasik dönem boyunca Yunan dini halk festivallerinin, aralarında dağıtılan kurbanlık hayvanın eşit et parçaları ve *koinonia* (birliktelik) ile sembolize edilen, vatandaş-katılımcıların siyasi eşitliğinin (*izonomia*) altını çizmeye hizmet ettiği ileri sürülmüştür. Vatandaş-topluluk, onların kamusal müşterekliği yoluyla ifade edilmektedir (Schimidt Pantel,

1992). Roma kamusal ortaklılığının, aksine, öncelikle katılımcılar arasındaki toplumsal hiyerarşiyi ifade ettiği düşünülmektedir. Kurbanlık ziyafetler sırasında, porsiyonlar toplumsal rütbeye göre dağıtılırdı, önce en yüksek statüdeki kişi veya gruplar porsiyonlarını alırdı. Bu tabi ki en büyük porsiyonlar ve en kaliteli etlerdi. Ardından hemen altındakiler gelirdi ve bu böyle devam ederdi (Van Nijf, 1997:152-156). Dini olmayan halka açık yemekler, özel akşam yemeği partileri de aynı prensipte işlemektedir. Örneğin Suetonius (1913:239-240), İmparator Augustus'un ziyafetlerinde konukların durumuna gösterdiği yakın ilgiden dolayı onu över.

Yakından ilişkili bir sivil kolektif etkinlik türü olan yiyecek veya paranın kamuya dağıtılması, Roma İmparatorluğu kentlerinde benzer şekilde işledi. Sivil toplum içindeki çeşitli statü gruplarını ayırt etmeye büyük özen gösterildi ve toplumsal hiyerarşide daha yüksek bir yer işgal edenler daha büyük veya daha kaliteli sadakalar aldı. İmparatorluk altındaki İtalyan kentlerinden elde edilen kanıtlar, nakit yardımların her yerde benzer bir hiyerarşik örüntü izlediğini, sürekli olarak en çok *decurion*ların (belediye meclis üyeleri), ardından *augustales*'in[19] ve ardından sıradan vatandaşların veya *pleb*lerin geldiğini doğrulamaktadır. *Pleb*ler arasında, meslek birliklerinin (*collegia*) üyeleri gibi alt gruplar seçilebiliyordu ve bunlar sıradan vatandaşlardan veya vatandaş olmayan sakinlerden kişi başına biraz daha fazla alabiliyordu (Duncan-Jones, 1982:141-143; Van Nijf, 1997:152-155).

Roma imparatorluk dönemleri boyunca, üçüncül dönemin ideolojisine uygun olarak Yunan kentlerindeki halka açık ziyafetlerin ve dağıtımların da giderek sivil toplumun içsel olarak katmanlaşmış doğasını vurgulamaya başladığı gözlemlenmiştir. Zamanla odak, vatandaşlar arasındaki siyasi eşitliği (*izonomia*) vurgulamaktan toplumsal hiyerarşiyi temsil etmeye kaydı (Van Nijf, 1997:155-156). Örneğin, *prytanis* Kleanax'ın halka açık yemeklerin sunumunda Kyme'deki çeşitli statü grupları olan vatandaşlar, vatandaş olmayanlar, yabancılar, azatlılar ve köleler arasında net bir ayrım yapılmıştı. Efes'te, Vibius Salutaris, bir alayı finanse etmenin yanı sıra, çok sayıda sivil alt grubu

[19] Bunlar, Augustus kültünün ve Julii'nin bakımıyla ilgilenmek için başlangıçta Tiberius tarafından kurulan Roma din adamlarının oluşturduğu birlik idi.

ayırt ederek, belirgin bir şekilde hiyerarşik hatlar boyunca ayrıntılı bir dağıtım şeması oluşturmuştu (Rogers, 1991:39-72). Daha sonraki evrelerinde, bu gelişme kuşkusuz kısmen Roma örneğinden esinlenmiş olsa da, önceki Helenistik dönemde Yunan sivil toplumunun artan biçimde oligarşik hale gelmesiyle ve zengin vatandaşların kamu hayırseverleri olarak artan önemiyle de ilgilidir. Bunlar söz konusu ziyafetlerin ve dağıtımların çoğunu ödeyen kişilerdi. Bu nedenle, dağıtım ve ziyafet uygulamalarındaki değişim, "geç Helenistik ve Roma dönemleri boyunca Yunan *polis*inin kolektif kimlik imajındaki" bir değişikliği temsil etmektedir (Van Nijf, 1997:157). İmparatorluk döneminde, *polis*teki meclis üyelerinin ve ailelerinin sivil seçkinlerinin, Roma modelinde bir *ordo decurionum*'un (belediye meclis üyelerinin) özelliklerini üstlenmeye başladığı ve bu durumun Roma modeline doğru daha ileri bir gelişmeyi tetiklediği söylenebilir (Zuiderhoek, 2008a:425-429). Bir başka çarpıcı işaret, imparatorluk döneminde Yunan doğusunda, sivil kolektif pratikler için mükemmel mekânlar olan tiyatroların, belirli koltuk bloklarını belirli makamlar için ayırarak oturma düzeni yoluyla toplumsal hiyerarşiyi vurgulayan Roma geleneğini giderek daha fazla benimsemeye başlamasıdır (Van Nijf, 1997:209-240).

Öte yandan, Klasik dönem boyunca vatandaş topluluğu arasındaki hiyerarşik ayrımlar hiçbir şekilde eksik değildi. Ancak bunlar daha sonraki dönemlerde İ.Ö. beşinci ve dördüncü yüzyıllarda siyasi alaka düzeylerinin çoğunu kaybetmiş gibi görünmektedir. Ayrıca, daha önce belirtildiği gibi, Klasik Yunan *polis*indeki dini bayramlar, genellikle çeşitli statü gruplarının, vatandaşlar ve vatandaş olmayanların katılımıyla karakterize edilirdi. Tören alaylarında Klasik sonrası *polis*teki festivaller ve dağıtımlar sırasında olduğu gibi çeşitli gruplar arasında fark açıkça belli oluyordu. İlginç bir şekilde, Klasik Yunan dini araştırmacıları, bu tür geniş dini katılımı, sivil ayinin kapsayıcılığının bir işareti olarak yorumladılar. Klasik sonrası *polis*te de toplumsal olarak tabakalaşmış kolektif pratiklerin yorumlanmasının anahtarı burada yatmaktadır (Parker, 1996:91).

Klasik *poleis* gibi, Helenistik ve Roma dönemi Yunan kentleri de her şeyden önce vatandaş toplulukları olarak kaldılar ve festivaller gibi sivil kolektif uygulamalarda yer almak, kişinin sivil topluluğa ait olduğunu vurgulamaya hizmet etti (Van Nijf, 1997:156).

Bu izlenim, imparatorluk dönemindeki sivil *euergetizm* (kamu cömertliği) tarafından doğrulanmaktadır: Yerel hayırseverler cömertliklerini hemşerileri için göstermişlerdir (Veyne, 1976). Böylece, tören alayları, tiyatro gösterileri, halka açık yemekler ve şenlikli sadakalar sırasında statü gruplarının farklılaşması kesinlikle sivil hiyerarşiyi güçlendirmeye hizmet ederken, bu tür etkinliklerin bir parçası olduğu kolektif ayinler aynı zamanda bir bütün olarak sivil toplumun kutlamaları olarak işlev gördü. Roma kentlerindeki toplu uygulamalar benzer şekilde hem statü farklılaşmasına hem de topluluk ruhuna odaklandı. Çünkü Roma ideolojisi bir yandan Roma'da ve eyaletlerindeki kentlerde seçkinlerinin kentli erdemlerini göstermek diğer yandan da vatandaşların bu ideolojiye bağlılığını pekiştirmek üzere tasarlanmıştı. Örneğin, yukarıda belirtildiği gibi, Roma kurban ziyafetlerinde statü grupları arasında kesinlikle bir farklılaşma olsa da, ziyafetler bir kentin tüm *pleb*lerini içeren kapsayıcı etkinliklerdi (Van Nijf, 1997:154-155).

Eğer toplumsal hiyerarşiler, sivil kolektif pratikler sırasında ve bu uygulamalar aracılığıyla doğrulanabiliyor ve doğallaştırılabiliyorsa, elbette bunun anlamı, sivil hiyerarşinin tepesindekilerin elinde bulunan iktidarın bu şekilde meşrulaştırıldığıdır. Greko-Romen düşüncesinde, böyle bir güç ve meşruiyet kazanılması gereken bir onurdu. Yunan ve Roma vatandaşları genellikle, kendi vatandaşları arasında kendilerini toplum için bir şekilde özellikle değerli olduğunu kanıtlamış olanlara, örneğin siyasi liderlik, askeri başarı, atletik yetenek ya da kamu cömertliği açısından topluma değer katmış olanlara siyasi konum, toplumsal statü ve saygınlık verirlerdi (Adkins, 1972:60-61). Kamusal onur ayinleri biçimindeki kolektif uygulamalar, üçüncül dönem Roma kentlerinde statü, güç ve saygınlığın verilmesi ve meşrulaştırılmasında etkiliydi. Başarılı Romalı generallerin kazandığı zaferle muzaffer unvanı alması, Olimpiyat oyunlarından birinde galip gelen atletlerin kendi kentlerine şenlik yapılarak girişi veya tiyatroda cömert sivil hayırseverin saatlerce devam edebilen kitlesel alkışları bunun örneklerinden birkaçıydı (Zuiderhoek, 2009a:113-153).

Aristoteles (1944:1321a), kendi zamanının Yunan kentlerinde siyasi makam sahibi olma, festivallere ve kamu binalarına yapılan katkılar başta gelmek üzere kamusal

hediyeler ve özellikle oligarşik *polis*te kamu onurlarının verilmesi arasında açık bir bağlantının olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, Klasik *polis*in en demokratik olanı Atina'da bile yüksek toplumsal saygınlık, ayinlerin icra edilmesi yoluyla kazanılabilir ve muhafaza edilebilir ki bu genellikle halka açık etkinliklerin, örneğin bir tiyatro gösterisinin veya halka açık bir ziyafetin finansmanını gerektirmekteydi. Özellikle bir kişi yasal olarak gerekli olandan daha sık ayin yaptığında veya ayin başına daha fazla katkıda bulunduğunda ön plana çıkıyordu. Bununla birlikte, demokratik Atina, cömert vatandaşlarını açık kamusal onurlarla ödüllendirmeye uzun süre karşı kaldı (Deene, 2013:99-157). İkincil dönem Yunan *polis*i ve Roma kentleri, vatandaşları arasında cömert zenginleri onurlandırma konusunda daha az titiz davrandılar, bunların çoğu aynı zamanda önemli sivil yüksek rütbeli memurlukların da sahibiydi. İster büyük onur yazıtlarında açık bir şekilde ifade edilmiş olsun, isterse Cicero, Plutarch ve Dio Chrysostom'un konuşmaları gibi edebi yazılarda bulunsun, kaynaklarımızda makam sahibi olmanın, festivaller ve ziyafetler gibi toplu sivil etkinliklere katkıların büyük bir önemi olduğu defalarca karşımıza çıkmaktadır (Zuiderhoek, 2007).

Greko-Romen sivil toplu etkinlikleri, özellikle siyaset bilimcilerin, toplumsal hiyerarşide özgür vatandaşlar tarafından mevcut iktidar yapılarına rızanın ifadesi olarak atıfta bulundukları şeye uygundu: Bunlar, iktidarın meşrulaştırılması sürecinin temel bir unsuruydu (Beetham, 1991). Böylece minnettar bir vatandaş, aynı zamanda önemli bir makam sahibi olan bir sivil hayırseveri alenen onurlandıracak ve böylece bu bireyin toplumsal ve politik gücünü fiilen artırarak rıza gösterdiğini ifade edecekti. Onurlandırılmanın şartı, topluma siyasi, askeri veya maddi olarak fayda sağlayarak değerini kanıtlamaktı. Örneğin, Roma Cumhuriyetçilerinin seçim hediyeleri bu işe yarıyordu. Kentin kolektif etkinlikleri iktidar, meşruiyet, kent kimliğinin ifadesi ve kent hafızasının yüceltilmesinin kesintisiz bir şekilde iç içe geçmesini sergiledi. Böylece kentin geçmişinin, bugününün ve siyasi seçkinlerinin hırs ve çabalarında olası geleceğinin tablosunun canlı bir görünümünü sundu.

1.8. Kentsel Toplum, Toplumsal Hareketlilik ve Tabakalaşma

Bazı antik tarihçilerin düşündüğü gibi antik kentler de bir orta sınıf, bir burjuvazi barındırıyor muydu? Eğer barındırıyorsa kentleşmenin hangi döneminde daha güçlüydüler ve hangi düşünce biçimi onları palazlandırmıştı?

Michael Rostovtzeff, Helenistik ve Roma toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin klasik çalışmalarında, Helenistik dünyanın ve erken Roma İmparatorluğu'nun refahlarını, aslında analitik olarak uygunsuz bir kavramlaştırma olan bir "kent burjuvazisi"nin çabalarına borçlu olduğunu savundu. Bunlar, bir yanda tüccarlar, dükkân sahibi üreticiler ve tefeciler gibi kentli profesyoneller, diğer yanda toprak sahibi kentsel seçkinlerden oluşuyorlardı (Rostovtzeff, 1941). Diğer uzmanlar orta sınıfları başka yerlerde aradılar: Roma atlı sınıfı (*equites*),[20] özellikle Geç Cumhuriyet döneminde *publicani*[21] adı verilen vergi toplayıcılığına ve tefeciliğe kamu görevlisi olarak dâhil olmaları nedeniyle, uzun süredir gözde bir aday olmuştur (Hill, 1952). Bununla birlikte *equites*, kendiliğinden ortaya çıkmış bir toplumsal sınıf değil, kesinlikle yasal olarak belirlenmiş bir grup, bir sınıf (*ordo*) idi ve neredeyse hepsi büyük toprak sahipleriydi. Roma imparatorluk seçkinlerinin bir alt kümesi olarak, onlarda "orta sınıf" veya "burjuva" denilebilecek hiçbir şey yoktu. Emanuel Mayer, Roma imparatorluk kentlerinde uygun bir orta sınıfın, güçlü bir çalışma etiği, ticari gurur ve çekirdek aileye bağlılık gibi Avrupa orta sınıflarının özelliklerinin çoğunu sergilediğini iddia ettiği bir orta sınıfın varlığını savundu. Bunlar evlerini ve mezar anıtlarını süsleyen sanatta ifade ettikleri farklı, elit olmayan bir kültürel kimliğe sahiptiler. Bununla birlikte, Mayer'in analizi, Rostovtzeff'inkiyle aynı noktada, onun "orta sınıfı"nın ayrı toplumsal katmanların yapay bir birleşimi olduğu konusunda bocalamaktadır. Her şeyden önce Mayer (2012), aristokrat olmayan ticari ve profesyonel gruplara odaklanırken, sözde orta sınıfının konut ve sanat eserlerine ilişkin analizinde, kentsel seçkinleri de tanıma dâhil ediyor gibi görünmektedir.

[20] Bu sınıf, Antik Roma'nın mülk temelli sınıflarının ikincisini oluşturuyordu ve senatör sınıfının altındaydı.
[21] Antik Roma'da, resmi sıfatıyla genellikle Roma lejyonlarına ve ordusuna tedarik ettikleri, liman vergilerinin toplanmasını yöneten ve kamu hizmetini denetleyen kamu müteahhitleriydi. Ayrıca, Roma Cumhuriyeti ve daha sonra Roma İmparatorluğu için vergi tahsildarları olarak hizmet ettiler, Roma eyaletlerinin vergilerini topladılar ve çeşitli vergi türlerinin toplanması için sözleşmelere Roma'daki Senato'dan teklif verdiler.

Gerçekte, antik kentlerde, siyasi açıdan önde gelen, kent temelli, kültürel görünümleri ve eğitimleri bakımından epeyce tek tip, zenginliğini ticaret, finans, sanayi veya kamu hizmeti gibi mesleklerle kentten alan varlıklı insanlardan oluşan erken modern Avrupa anlayışında bir burjuvazi yoktu. Antik kentlerdeki varlıklı ve politik açıdan önde gelen gruplar işadamları değil, çoğunlukla toprak sahipleri, tarımsal kira toplayıcılarıydılar. Ancak bu, antik kentlerde toprak sahibi seçkinler ve "diğerleri" arasındaki ayrımın ötesinde hiçbir toplumsal tabakalaşmanın olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu durum, tabakalaşmanın sonraki Avrupa kentlerinde bulunduğundan farklı bir karaktere sahip olduğu, farklı toplumsal ve politik sonuçlar doğurduğu anlamına gelmektedir.

Antik tarihçilerin uzun zamandır kabul ettiği gibi, antik kentlerdeki hem seçkinler hem de seçkin olmayan nüfuslar kendi içlerinde farklılıklara sahiptiler. Son yıllarda, bilimsel ilgi özellikle seçkin olmayan kentsel nüfusun iç tabakalaşmasına odaklandı. Kent toplumunun en yoksul ve en zengin katmanları arasında toplumsal ve ekonomik olarak yer alan sözde orta gruplar çok dikkat çekmiştir. Bu gruplar, pek de yoksul olmayanlardan, epeyce varlıklı olanlara kadar neredeyse alt düzeydeki geniş bir yelpazeyi kapsıyordu ve özgür doğmuş olanlar ve azatlılar, vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar da dâhil olmak üzere bir dizi farklı statü grubuna ait bireylerden oluşuyordu. Çiftçiler, üreticiler, tüccarlar, perakendeciler veya bir tür hizmet sağlayıcıları olabilirlerdi. Yukarıda tanımlanan anlamda orta sınıf olmasalar da, kentsel yaşamdaki varlıklarının ve rollerinin tanınması, antik kent toplumunun işleyişini anlamamız için hayati önem taşımaktadır.

Geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca, Yunan ve Roma kentlerinin önemli derecede toplumsal hareketlilik ile karakterize edildiği de giderek daha açık hale geldi. Kentsel toplumsal gruplar durağan varlıklar değildi: bireyler ve aileler gerçekten de toplumsal hiyerarşide yukarı veya aşağı hareket etme fırsatıyla veya riskiyle karşı karşıya kalabilirlerdi. Bu tür bir hareketliliğin nedenlerinin ve sonuçlarının tanınması, antik kentlerdeki toplumsal ve siyasi yaşamın dinamiklerini anlamamızı önemli ölçüde geliştirmiştir. Yunan ve Roma kentlerinde tabakalaşma ve sosyal hareketlilik üzerine yapılan bazı araştırmaları, özellikle orta grupların belirlenmesi ve rolüyle ilgili son çalışmalara vurgu yapmanın önemi burada ortaya çıkmaktadır.

Antik kentin tipik özellikleri olarak düşünülebilecek şeyleri ana hatlarıyla belirtmek ve antik kent toplumu incelemesinde önemli gelişmeler olarak görülen şeyler hakkında bir fikir vermek için bu gerekli görünmektedir.

*Polis*in, genellikle, devlet ve toplumun bir kaynaşmasını temsil ettiği, yani *polis*in özünde, vatandaşlar ve onların *oikoi*'si (hane halkı) olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle, *polis* analizlerinde, toplumsal alan etkili bir şekilde politik alandan ayrılamamaktadır (Finley, 1963:49-50). Bu bakış açısının, devlet ve toplum kaynaşmasını eleştiren Hansen'in dediği gibi, "*polis*'in, yaşamın her alanında; din, aile, yetiştirme, eğitim, barınma, üretim ve ticarette vatandaşlarının davranışlarını kontrol ettiği" anlamına gelip gelmediği tartışmalıdır. Hansen, bu şekilde formüle edildiğinde, bunun Klasik Sparta'ya uyduğunu, ancak Atina'ya ya da vatandaşların kamusal ve özel alan arasında ayrım yaptığı ve yetiştirme, eğitim, tarım, zanaat, ticaret ve benzeri alanlarda çok az düzenlemenin bulunduğu diğer demokratik *polis*lere uymadığını ileri sürmektedir (Hansen, 2006:122-124).

Bununla birlikte, antik kentteki toplumsal alanların ayrılmazlığı kuramı, *polis*in tüm toplumsal yaşam üzerindeki sözde totaliter denetiminden daha derin bir şeyin göstergesidir. Bunun vatandaş topluluğunun üyeleri açısından vatandaşlar olarak siyasi statülerinin diğer toplumsal alanlardaki faaliyetleri üzerinde derin etkileri olduğu gerçeğiyle çok daha fazla ilgisi vardır. Örneğin, ekonomik, toplumsal ve yasal ayrıcalıklar[22] onlara dini alanda belirli roller verdi. Siyasetin kendisi dini ayinlerle doluyken, sivil festivaller ve oyunlar kesinlikle siyasi bir boyuta sahipti. Ayrıca, bazı bilim adamlarının iddia ettiği gibi, *polis*ler devletten ziyade, profesyonel politikacılar ve yöneticilerden yoksun, kitle konseyleri ve meclisleri aracılığıyla yetişkin erkek vatandaşlar topluluğu tarafından yönetilen devletsiz toplumlarsa, toplumun kendisi veya en azından özgür vatandaşlar *polis*i ve siyasetini kontrol ediyordu, Çin'deki gibi tam tersi değil.

Bununla birlikte, antik kent toplumunu incelemenin devlet odaklı olanından daha yararlı bir yolu daha vardır. Zira nasıl bir antik kenti siyasal yönüyle vatandaş topluluğuyla, maddi

[22] Bu imtiyazlar arasında toprak sahibi olma hakkı, doğrudan vergilerden muafiyet, belirli yargı usul ve cezalarından korunma ve temyiz hakları bulunmaktadır.

yönüyle de belirli bir kentsel peyzajla özdeşleştirebiliyorsak, bir toplum olarak da kenti, sakinlerinin bütünlüğüyle eşitleyebiliriz. Bir toplum olarak Yunan ya da Roma kenti, karmaşık bütünün ayrılmaz ve büyük bir parçasını oluştursalar bile vatandaşlarının toplamından çok daha fazlasıydı.

Bir Yunan veya Roma kenti elbette vatandaşlarına, eşlerine ve çocuklarına ev sahipliği yapmaktaydı. Bununla birlikte geçici olarak mevcut yabancılardan yasal olarak kayıtlı yerleşik yabancılara (*metoikoi, incolae*), yeni fethedilen topraklarda kurulan kentlerdeki bağımlı yerli nüfusa, Sparta ve Girit'teki *polis*lerde görülen serf benzeri gruplara ve tabii ki kölelere de ev sahipliği yapmaktaydı. Ayrıca, Roma kentlerinde siyasi görevde bulunmaları yasaklanmış olsalar bile nitelikli bir vatandaşlık biçimi kazanmış ve Yunan *polis*inde yerleşik yabancı statüsü (*metoikoi*) kazanmış olan azat edilmiş köleler de toplumun bir parçasını oluşturuyordu. Ek olarak, piçler veya haklarından mahrum bırakılmış vatandaşlar gibi çeşitli başka kategoriler de bulunuyordu (Cohen, 2000:72).

Bu çeşitli gruplar içinde de bir kısmı kurumsallaşmış pek çok çeşitlilik vardı. Örneğin Atina'da vatandaş nüfus, İ.Ö. altıncı yüzyılın başlarındaki kanun koyucu Solon'un reformlarından itibaren resmen dört mülk sınıfına ayrılmıştı. Roma'da, Kral Servius Tullius'a atfedilen, ancak belki daha sonraki bir tarihe ait olan ve Cumhuriyet döneminde kesinlikle daha fazla ayrıntılandırılan bir reform, benzer şekilde Roma vatandaşını mülk temelli bir hiyerarşiye böldü. Bu bölünmeler, kurumsal geçerliliklerini en azından bir süreliğine açık siyasi ve askeri ihtiyaçlara hizmet etmelerine borçluydu. Bununla birlikte, antik kent toplumunu oluşturan hukuken tanınmış temel toplumsal gruplar içindeki sosyoekonomik veya statü farklılaşmasının çoğu daha çok toplumsal yargıların oluşturduğu gayri resmi bir türdendi.

Gruplar, Yunan vatandaşlık düşüncesine uygun olarak yelpazeleniyordu. Yelpaze yukarıya doğru, kanunen eski efendilerine bazı hizmetler borçlu olan şartlı azatlı köleler, *metoikoi* kategorisi haline gelen şartsız azatlı köleler, gerçek yani özgür doğmuş *metoikoi*, normalde tam yetişkin erkek vatandaşların ayrıcalığı olan *polis*'te toprak sahibi olma hakkı elde etmiş imtiyazlı *metoikoi*, evlilik dışı doğan vatandaşlar, haklarından mahrum bırakılmış vatandaşlar, vatandaşlığa kabul edilmiş vatandaşlar ve son olarak tam vatandaşlar şeklinde

yükseliyordu. Kamen'in tartıştığı köleler, ayrıcalıklı *metoikoi* ve vatandaşlığa kabul edilmiş vatandaşlar gibi tam olmayan vatandaş kategorilerinin bazıları bilim adamlarından büyük ilgi görürken, diğerleri daha az çalışılmıştır (Garlan, 1988; Whitehead, 1977).

Atina vatandaşlarıyla özgürce etkileşime giren bu tür zengin vatandaş olmayanlar, bilim insanları tarafından genellikle istisnalar olarak görülmüştür (Whitehead, 1977:120; Raaflaub, 1983:532; Todd, 1993:173). Bununla birlikte, son yıllarda Yunan tarihçileri, ikamet, kamusal alanların kullanımı, dini ayinlere katılım ve özellikle ekonomik işbirliği anlamında Atina yaşamında vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar arasındaki her türlü etkileşimin kanıtlarına giderek daha fazla odaklandılar (Whitehead, 1986:82-85; Millett,1998; Vlassopoulos, 2007b).

Aslında dönemin çağdaşları, zengin ve fakir vatandaşlar arasında orta halli bir kategorinin varlığının açıkça bilincindeydiler. Aristoteles (1944:1295b–1296a), tüm *polis*lerde, vatandaşların zenginler, yoksullar ve orta sınıf (*hoi mesoi*) olmak üzere üç kısma ayrıldığını ve en istikrarlı *polis*lerin orta halli vatandaşların çok olduğu yerler olduğunu belirtir.

Bazı bilim adamları, Arkaik dönemden itibaren Yunan dünyasındaki yeni yoğun tarım rejiminin gelişimi ile *polis*in yükselişi arasında güçlü bir ilişki olduğunu savundular. Örneğin, Victor Davis Hanson, Aristoteles'in Politika'sındaki (1944:1291b-1292b, 1295b, 1318b) 'çiftçi demokrasisi'ni idealleştirmesinden ipucu alarak, Arkaik çağın tarımsal yeniliklerinin geniş bir tabakanın gelişmesine yol açtığını savunmuştur. Bu gelişmeler sonunda *polis* demokrasisinin toplumsal omurgasını oluşturacak olan yerleşik, orta halli çiftçilerden oluşan bir grubun çıkmasına olanak tanımıştır (Hanson, 1995). Morris ve Ober ise Arkaik ve Klasik dönemlerde siyasi eşitlikçiliği ve ekonomik büyüme fikrinin gelişimi ve bununla ilişkili kurumlar ve uygulamalar arasında daha genel bir bağlantıyı vurgulamışlardır (Morris, 1994:365, Morris, 2004:722; Ober 2010:270-275). Açıkça görünen şey, erken Arkaik dönemden itibaren yüzyıllar boyunca, *polis*'teki sosyo-ideolojik iklimin orta halli vatandaşlar için giderek daha elverişli hale geldiğidir. Bu, en güçlü şekilde, Yunan *polis*inde İ.Ö. altıncı yüzyıldan itibaren, ancak kökleri en azından İ.Ö. sekizinci yüzyıla kadar uzanan bir "orta sınıf ideolojisi"nin gelişimine işaret eden Ian Morris (2000) tarafından tartışılmıştır. Kökenleri, Arkaik şiirde ideolojik olarak ifade

edilen, gelişmekte olan *polis*teki seçkinler arasında uzun süredir devam eden çatışmalarda yatmaktadır.

Morris'e göre, bu literatürde, aristokrat topluluklar arası misafir arkadaşlıklar, birlikte içmek anlamında bir *sempozyum* kültürü ve doğunun kültürel etkisi ile ilişkili elitist bir ideolojinin, diğer elitler tarafından benimsenen orta halli bir ideolojiyle çatıştığı görülmektedir. Diğer elitlerden kasıt *polis*i ve onun vatandaş topluluğunu birincil güç ve otorite kaynakları olarak gören seçkin kesimler olan aristokratlar ve aristokrat olmayan yeni zenginlerdir. Orta halli ideolojinin toplumsal ideal tipi, *metrios*, (orta halli adam), kendi toprağına sahip olan, ne çok zengin ne de yoksul, böylece aşırılıklardan kaçınan, kendi kendine yeten bir çiftçi, savaşçıların bir üyesi, aile babası, evli, çocuklu, dindar, sorumluluk sahibi ve kendini kontrol eden bir tipti (Morris, 2000:116). Bu, servetini idareli bir şekilde sergilemesi ve bir kısmını sivil toplumun yanı sıra küçük vatandaş-çiftçi yararına kullanması durumunda, büyük toprak sahibinin kendini temsil biçimi olarak benimsenebilecek bir imajdı (Ober, 1989:220-221). Hem zayıf oligarşik biçimiyle (seçkin bir konseyinin yanında bir vatandaş meclisi olan) hem de daha radikal demokratik çeşitliliğiyle Yunan *polis*inin siyasi eşitlikçiliğine çok iyi uyuyordu. Gerçekten de Morris, Yunan *polis*inde demokrasinin gelişmesi için orta halli ideolojinin gerekli bir koşul olduğunu savunmaktadır (Morris, 1996:40-45).

O halde genel olarak, Yunan ekonomik ve sosyopolitik tarihi üzerine yapılan araştırmalar, ekonomik, politik ve daha çok ideolojik terimlerle, Arkaik ve Klasik Yunan *polis*inin geniş bir orta vatandaş (ve vatandaş olmayan) kesiminin yükselişine son derece elverişli bir ortam olduğunu göstermektedir. Bu tür orta halli grupların *polis* toplumunun gelişmesinde önemli bir rol oynadıkları da ortaya çıkmaktadır. Yine de hem ekonomik gelişmeler hem de politik ve ideolojik değişimler tarafından teşvik edilen bu tür sosyal farklılaşma, belirli bir düzeyde toplumsal dinamizm önermektedir: Bireyler ve aileler, kişisel bir yaşam süresi içinde veya daha uzun bir süre nesiller boyunca toplumsal hiyerarşiyi geçebilmelidir. Burada toplumsal hareketlilik konusu devreye girmektedir. Yunan *polis*inin sakinleri toplumsal olarak ne kadar hareketliydi?

İster vatandaş ister vatandaş olmayan Klasik Yunanlıların kendi yaşamları boyunca veya bir-iki nesil içinde servet biriktirmeleri ve dolayısıyla kendilerini geliştirmeleri mümkündü. Atina için J.K. Davies, İ.Ö. beşinci yüzyılın sonlarından itibaren, dar manada tarım dışı zenginlik kaynaklarının[23] Atina vatandaşları tarafından giderek daha fazla sömürüldüğünü göstermiştir. Böylece zenginlik kaynaklarındaki bu çeşitlenme, gelirini kısmen geleneksel olmayan bu kaynaklardan elde eden mülk sahibi bir sınıfı ve Atina siyaset sahnesinde birçok yeni zenginin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Davies, 1981:38-72).

Bununla birlikte, Davies'in açıklıkla gösterdiği şey, zenginliğin kırılganlığıdır. J. K. Davies, en zengin Atinalıların *litürji*[24] adı verilen önemli kamu katkılarını ödeyebilenler olduğunu ve bunun için en az üç ila dört *talent*[25] (18.000–24.000 drahmi) arasında bir servet gerektirdiğini savundu. İ.Ö. dördüncü yüzyılda, bu *litürji* sınıfı yaklaşık 300-400 kişiden oluşuyordu (Davies, 1981:9-37). Davies, İ.Ö. 600-300 dönemlerini kapsayan Atinalı mülk sahibi ailelerle ilgili araştırmasında, beş kuşak boyunca Atina'nın varlıklı seçkinlerinde, yalnızca bir ailenin *litürji* sınıfının bir parçası olarak kalmayı başarabildiğini tespit etti. Beş aile dört kuşak, 16'sı üç kuşak, 44'ü iki kuşak ve 357'si yalnızca bir kuşak *litürji* sınıfında kalmayı başarabilmişlerdi (Davies, 1981:85-87).

Davies, Atinalı seçkinlerde gözlemlenen nesiller arası istikrar kaybı için bazıları ekonomik ve politik, diğerleri ise demografik ve yasal olmak üzere çeşitli açıklamalar önerir.[26] Bebekler ve küçük çocuklar arasındaki yüksek ölüm oranı, baba soyunun neslinin tükenmesinin nispeten sık bir olay olduğu anlamına geliyordu. Alternatif olarak, herhangi bir *primogeniture* ilkesinin[27] yokluğu, hayatta kalan çok sayıda varisi olan bir ailenin, mirasının parçalanmasıyla karşı karşıya kalabileceği ve bireysel mirasçıların varlık seçkinlerinden düşmesine neden

[23] Örneğin, atölyelerde ve gümüş madenlerinde köle çalıştırma, gayrimenkul kiralama, tefecilik, bu türden faaliyetlerdendi.
[24] Litürji, Antik Yunan'da, *polis*in zengin üyelerinin az çok gönüllü olarak kişisel servetleriyle *polis*i finanse ettiği bir kamu hizmetiydi.
[25] 1 *talent*, yaklaşık 26 kilograma eşit antik bir ağırlık birimidir. Aynı zamanda bu saf gümüş miktarına eşit değerdedir.
[26] *Litürji*nin maliyeti; özel vergilerin düzensiz oranı, her ikisi de vatandaş olan zengin Atinalılar tarafından ödenen olağanüstü bir emlak vergisi ve siyasi muhaliflerin saldırılarının etkileri bunlara örnek gösterilebilir.
[27] *Primogeniture* (ilk doğan hakkı), bir kişinin mülkünün, ölümü üzerine ilk doğan meşru çocuğuna geçtiği bir miras sistemidir.

olabileceği anlamına geliyordu (Davies, 1981:73-87). Demografik olarak teşvik edilen bu tür toplumsal hareketlilik ve özellikle ölüm oranlarının olumsuz etkilerini önlemek için geliştirilen stratejiler,[28] Atinalı hanelerin davranışlarını yöneten baskılar hakkında çok şey ortaya koydu. Bazı ailelerin aşağı yönlü hareketliliği ya da neslinin tükenmesi, yeni gelenler için mevcut olan yüksek statülü pozisyonları işgal etme ve önemli ölçüde yeni servet edinme fırsatları yarattı (Deene, 2013:49-52).

Atina toplumunda çeşitli vatandaş olmayan kategorilerinin (köleler, *metoikoi*) zenginlik elde etme olasılıkları vardı, ancak toplumsal hareketlilik, bireysel ekonomik refahta bir artıştan veya azalmadan daha fazlasını gerektirmektedir. İnsanların toplumsal hiyerarşiyi geçerken kazanılabileceği veya kaybedilebileceği metalar olarak sosyal ayrıcalıklar, statü ve itibar da devreye girer. *Metoikoi*ler, tıpkı vatandaşlar gibi, örneğin *litürji* için ödeme yaparak *polis*e fayda sağlayarak saygınlık ve ayrıcalıklar kazanabilir (Whitehead, 1977:6-26). Bu tür katkılar karşılığında *metoikoi*, Atina'da gayrimenkul sahibi olma hakkı veya uygulamada esas olarak muafiyet anlamına gelen 'eşit vergilendirme' hakkı olan *isoteleia* gibi imtiyazlar alabilirdi. *Metoikoi*'ye çok daha nadiren bahşedilen bir ayrıcalık vatandaşlık verilmesi veya vatandaşlığa kabul edilmesiydi (Kamen, 2013:79-86). Vatandaşlık kazanmak, toplumsal açıdan hırslı *metoikos*'un en büyük başarısı olarak düşünülebilir, ancak bazı iyi belgelenmiş vakaların farkında olmamıza rağmen, vatandaşlık *metoikoi*'ye çok sık verilmezdi (Osborne, 1983: 4:297).

Edward Cohen, vatandaş için yaygın olarak kullanılan ve kibar kelimesinin karşılığı olarak kabul edilen *astos* kelimesinin aslında 'özgür yerel kişi/Attika'da ikamet eden' anlamına geldiğini ve dolayısıyla vatandaşların (*politai*), *metoikoi'*yi içerdiğini öne sürerek bu sorunu aşmaya çalışmıştır (Cohen, 2000). Ancak filolojik olarak bu doğru değildir. Kaynaklarda böyle bir okumayı destekleyen hemen hemen hiç pasaj yoktur. Ayrıca, *astoi*'nin bu şekilde okunuşu Perikles'in İ.Ö. 450 veya 451 tarihli ünlü vatandaşlık yasasını anlamsız hale getirecektir.

Alternatif bir yaklaşım, vatandaşlığın ve vatandaşlığa kabulün, toplumsal açıdan hırslı tüm *metoikoi*'lerin kapsayıcı endişeleri olduğu fikrini bırakmak olabilir. Son araştırmaların

[28] Evlat edinme, baba veya anasoylu akraba grupları içinde evlilik veya mülklerin bölünmesine karşı koymak için mirasçıların ortak mülkiyeti bu önlemlerin başında gelenleridir.

gösterdiği gibi, Atina toplumsal hayatı aslında katılım, uyum, statü ve saygınlık elde etmek için birçok yol sunuyordu. Böylece Kostas Vlassopoulos, yetişkin erkek vatandaşlar, kadınlar, *metoikoi* ve köleler arasında 'özgür alanların', yani *agora*, atölye, *taberna* gibi yerlerin Atina sakinlerinin çeşitli sınıfları arasında "kimliklerin bulanıklaşması" ve kârlı bir işbirliği için alan yarattığını dile getirmiştir (Vlassopoulos, 2007b).

Bazı akademisyenler ise katı yetişkin erkek vatandaş/yetişkin olmayan erkek vatandaş ayrımının ötesine geçen daha kapsayıcı bir Atina toplumu modeli arayışında, "*polis*te paylaşım" kavramına dayalı olarak "*polis* üyeliği" kavramını tanımladılar. Bu, diğerlerinin yanı sıra *polis* sakinlerinin çeşitli gruplarının dini ayinlerine katılımlarıyla ifade edilebilecek bir paylaşma biçimiydi (Demosthenes, 23.65). Böylece *metoikoi*, tam vatandaşlarla birlikte *polis*in dini yaşamına aktif olarak katılarak ve kurbanlarda, festivallerde ve bayramlarda katkıda bulunarak Atina topluluğuyla bütünleşebilir ve onun içinde statü kazanabilirdi. Bu analize göre, *polis* dinine katılım, topluluk üyeliğinin çok önemli bir göstergesiydi ve yetişkinlere yönelik erkek vatandaş siyasi katılımından çok daha büyük bir öneme sahipti (Blok, 2005; Wijma, 2014).

Akademisyenler aynı zamanda derneklerin hem vatandaşlar arasındaki ekonomik farklılaşmayı ifade eden bir alan hem de zengin vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar arasındaki etkileşim için bir araç oluşturan rolüne işaret etmişlerdir. Atina'da, *demes* ve *phylai* gibi *polis*in siyasi ve idari işleyişine bağlı olan birleştirici kurumlar, genellikle demokrasinin siyasi eşitlikçiliğini yansıtıyordu ve bu nedenle elit olmayanlar arasındaki sosyoekonomik farklılaşmaya kurumsal bir anlam veremiyordu. Bununla birlikte, kamu yönetimine daha az bağlı olan diğer dernekler bunu yapabilirdi. Bilim adamları, bir örnek olarak farklı zenginlik ve statüdeki vatandaş gruplarındaki *fratri*lere (kardeşlik grupları) ve bunların alt bölümlerine işaret etmişlerdir (Lambert, 1993:59-141; Jones, 1999:214-220). Akraba, kült, ekonomik faaliyet ya da başka bir temele dayanan *fratri*lerin bu tür alt gruplarında, Atinalılar, bir süreliğine demokratik *polis*in amansız siyasi eşitlenmesinden kaçarak, benzer zenginlik ve statüdeki hemşerilerle kardeşlik kurabildiler. Nicholas F. Jones (1999:218-220), kadınların ve vatandaş olmayanların bile, *fratri*nin kendisiyle gevşek bir şekilde bağlantılı olan bu tür derneklere

(*thiasoi*) üye olabileceğini savundu. Böyleyse, zenginlik ve toplumsal konum benzerliklerinin siyasi ve statü engellerini geçersiz kılabileceği büyük bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atina toplumunun etkileşim odaklı ve kapsayıcı, katılım temelli analizleri, daha fazla araştırma yoluyla rafine edilmeleri gerekmektedir. Muhtemelen, hem anayasal statü kategorileri içinde hem de bunlar arasında ekonomik ve toplumsal farklılaşmaya ilişkin kanıtları ve toplumsal hareketliliğin dinamiklerini standart üçlü 'vatandaşlar-*metoikoi*-köleler' modeline göre daha kolay yerleştirebilirler. Her halükarda bu yaklaşımlar, Atina toplumunun toplumsal ve politik olarak çok çeşitli orta katmanlarından bir burjuvazi inşa etmeye yönelik anakronik girişimlere tercih edilmelidir. Birçok türden orta katmanın varlığını mümkün kılan sosyo-politik faktörlerin çeşitliliğinde ise ortak olan şey Yunan dünyasının düşünme biçimlerinde "vatandaş" kavramına yaptığı vurgu ve bunun kentle olan doğrudan bağlantısıdır. Zenginleşen bir ailenin *litürji* sınıfına dâhil edilip ondan kentleri için fedakârlıklar beklemesinin temelinde yatan düşünce "kişisel zenginliğe yalnızca kentten yetki verilmesi yoluyla sahip olunur" düşüncesiydi.

Roma kentlerinde tabakalaşma ve hareketliliği incelemek isteyen bir araştırmacının ilk karşılaşacağı şey bir tür paradokstur. Seçkinler tarafından ve seçkinler için üretilen edebi ve yasal kaynaklar, bir yandan Roma toplumunun küçük bir senatörler, atlılar (*equites*) ve belediye meclisi üyeleri (*decuriones*) kümesinden oluşan yüksek üçlü sınıfına atıfta bulunurken, diğer yandan büyük bir yoksul *pleb* kitlesinin, özgür vatandaş olmayanların ve kölelerin oluşturduğu alt sınıflara dayanan ikili bir görünümün sunmaktadırlar. İkinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Roma ceza hukuku giderek bu ikiliği yansıtmaya başladı. Senatörler, atlılar, askerler ve ordu gazilerinden oluşan *honestiores*, daha ağır cezaların kendilerine mahsus olduğu geri kalanlardan, yani fakir vatandaşlar, özgür vatandaş olmayanlar ve kölelerden (*humiliores*) sıkı bir şekilde ayrılıyordu (Garnsey, 1970). Bu yukarıdan aşağıya ikili sıralama, Roma toplumsal yapısının modern açıklamalarının çoğunda kendine yer bulmuştur ve bilim adamları genel olarak yasal kategorilerin gerçek toplumsal ve ekonomik bölünmeleri yeterince yansıtmadığı konusunda ısrar etmektedirler. Bununla birlikte, Walter Scheidel'in (2006:44) şu sözleri bazı şüphelerin ne kadar haklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir: "Emperyal toplumun

küçük bir elit ve geniş bir mütevazı kitle olarak düzenlenmesi sıklıkla tamamen yasal bir yapı olarak açıklanmaktadır ve yaşanan gerçeklere ilişkin değerlendirmelerimize bu hukuki ayrım sızmaya devam etmektedir."

Öte yandan, Roma tarihçileri, Roma kent toplumunda (her şeyden önce İtalya'da, ama aynı zamanda birçok taşra kentinde) genellikle "orta halli" olarak görülen belirli bir insan kategorisinin, yani azat edilmiş kölelerin (*liberti*) varlığının her zaman farkında olmuşlardır. Romalılar, özellikle kentsel bağlamda çalıştırdıkları birçok köleyi serbest bıraktılar ve resmen azat edildikten sonra *liberti*ler Roma vatandaşı oldular, ancak vatandaşlıkları bazı olumsuz niteliklerle geldi. Azatlılar kamu görevinden, bazı rahipliklerden ve lejyonerlik hizmetlerinden men edildi. Azatlılar yukarıda özetlenen ikili durum şemasına nasıl sığdırılabilir? Romalı seçkinler için, bu sorunun cevabı prensipte açıktı: azat edilenler senatör, atlı veya lejyoner gazileri olamadıkları için *humiliores* sınıfına aittiler.

Bununla birlikte azatlılar homojen bir grup değildi. İmparatorluk hane halkına veya büyük senatör ailelerine mensup azatlılar, zenginlik ve güç kaynaklarına yakınlıkları nedeniyle çok zengin ve etkili olabilirlerdi. Yerel kentsel düzeyde de hali vakti yerinde birçok azatlı adam bulunmaktaydı. Bunun nedeni, kentli azatlı birçok kişinin eski efendileri tarafından idari, ticari veya imalat işlerinde çalıştırılmış olmaları hatta onlarla birlikte çalışmış olmaları ve bir zamanlar iyi kullanılabilecek beceri ve uzmanlık kazandıkları gerçeğiydi (Weaver, 1972). Pek çok epigrafik anıtın da gösterdiği gibi çoğu, zanaatkâr, tüccar ve hizmet sağlayıcı olarak aynı mesleklerde devam etti ve genellikle geçimlik gelirlerin üzerinde gelir elde etti. En başarılı olanlar, sivil seçkinlerin üyeleriyle eşit düzeyde bir zenginlik düzeyine ulaşabilirdi. Sivil görevde bulunmaları yasaklanmış olan bu tür azatlı kişiler, çoğu zaman, imparatorluk kültüyle bağlantılı olabilecek ve üyelikleri çoğunlukla, ancak bununla sınırlı olmamak üzere zengin *liberti*lerden oluşan sivil derneklere, *augustales*'e üye oldular (Mouritsen, 2011). Bazı araştırmacılara göre, *augustales* giderek bir sınıf görünümünü aldı. Kent meclis üyelerinin sivil seçkinleri (*ordo decurionum*) ve *pleb*ler arasında yer alan *augustales*'in bazen resmi olarak kurulmuş bir tür belediye orta sınıfı, ikinci bir düzen oluşturduğu düşünülmüştür. Henrik Mouritsen'in de gösterdiği gibi, *augustales* dernekleri, yapıları, işlevleri ve üyeliklerinin

toplumsal profili, onları sivil toplumda açıkça tanımlanmış bir sınıf veya düzen olarak sunma girişimlerini cesaretlendirecek kadar büyüktür (Mouritsen, 2011:248-261).

Bazı azatlıların elde ettiği gerçek zenginlik ve güç seviyeleri ile onların kölelik kökenleri arasındaki karşıtlık, senatör ve atlı seçkinler arasında ara sıra kızgınlığa neden olmuş olabilir. Ancak azatlıların daha geniş özgür kentsel toplum arasında sistematik olarak hor görüldüğüne dair çok az işaret vardır. Kentli azatlılar genellikle kentsel nüfusun profesyonel ticaret, imalat ve hizmet sağlayan kesimlerine kolayca karışmış gibi görünürken, özgür insanlar için *augustalis* olma olasılığı ancak *euergetizm* (hayırseverlik) yoluyla mümkündü. Özgür doğmuş sivil seçkinlerin üyeleri gibi, *augustales* de sıklıkla kentlerinin hayırseverleriydi (Mouritsen, 2011:258).

Sonuç olarak, kentli azatlıların genellikle köle olarak edindikleri idari, ticari veya imalat becerileri ve aralarında birçoğunun da dâhil olduğu patronlarının sürekli desteği göz önüne alındığında, azatlılar kendi başına orta grup olarak adlandırılamayacak kadar çeşitli bir kategoriydi. Serbest bırakıldıktan sonra, birçok *liberti* orta halli bir tabakanın parçası olmak için iyi bir şansa sahip olacaktı. Yakın tarihli bir kontrollü parametrik varsayım çalışmasında, Walter Scheidel ve Steven J. Friesen, "orta grupların" imparatorluk nüfusunun kabaca onda birini oluşturduğunu tahmin ettiler. Tahminlerine göre bunlar toplam gelirin yaklaşık beşte birini oluşturmuş olabilirdi. Bu da genel ekonomik önem açısından onları aynı şekilde gelirin yaklaşık beşte birini oluşturan seçkinlerle (senatörler, biniciler, *decuriones*) eşit hale getirdi. Elbette, seçkin nüfus toplam nüfusun sadece küçük bir kısmını oluşturuyordu (Scheidel ve Friesen, 2009). Yapılan tahminler gerçeğe yakınsa, Roma İmparatorluğu'nda orta grupların sosyoekonomik önemi sanıldığından çok fazlaydı.

Paul Veyne ve Andrew Wallace-Hadrill, orta halli *pleb*ler (*pleb media*) ile gerçekten yoksullar, alt sınıf *pleb*ler, (*plebs humilis*) arasında Yaşlı Pliny[29] tarafından çizilen bir ayrıma işaret etmişlerdir (Wallace-Hadrill, 1990:146-147; Veyne, 2000:1170). Veyne, orta halli

[29] Pliny, burada bir hastalıktan bahseder ve "...hastalığın ne kadınlara ne kölelere ne de alt sınıflara ya da aslında orta sınıflara saldırdığını, ancak selamlaşma eylemi için gerekli olan temas yoluyla soylulara saldırdığını…(1855: 26.3)" anlatır.

*pleb*lerin sosyal profilini oluşturmaya Pliny'nin bıraktığı yerden devam etmektedir. Bu bireyleri özgür doğmuş, çoğunlukla orta düzeyde varlıklı vatandaşlar olarak tanımlar: esnaflar, tüccarlar, profesyoneller ve orta büyüklükteki mülk sahipleri. Kısacası, Veyne'e göre, *pleb media*, toplumsal ve ekonomik açıdan, Roma kentinde *equites* sınıfının altında veya diğer İtalyan ve eyalet kentlerindeki meclislerin seçkinlerinin (*ordo decurionum*) altında bulunan özgür doğmuş tüm vatandaşları içeriyordu. Bunlar hiçbir mülkiyete sahip olmayan ve günlük yaşayan gerçekten yoksul vatandaşlardan (*plebs humilis*) daha üstündü (Veyne, 2000:1175-1188). Wallace-Hadrill, Pompeii ve Herculaneum'da bulunabilen "orta büyüklükteki ve orta sınıftaki çok sayıda hane halkına" sahip olabilecek bir toplumsal grubu belirleme girişiminde, aynı şekilde Pliny'nin terminolojisini benimser ve bunların seçkinler ve yoksullar arasında büyük ve farklı bir grup olan *pleb media* olduğu sonucuna varır. "…Campania kentlerinden elde ettiğimiz neredeyse tüm belgesel kanıtların isimlendirilmesine bakılırsa, bunların büyük bir bölümünün köle kökenli olması muhtemeldir. Akeolojik kanıtlara göre, kentin ticareti ve zanaatıyla yoğun bir şekilde ilgileniyorlardı (Wallace-Hadrill, 1990:190-191)."

Wallace-Hadrill'in gözlemlerini takiben, orta halli *pleb*lerin Veyne'nin iddia ettiği gibi sadece özgür doğanlardan değil, hem özgür hem de azatlı insanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu aynı zamanda, orta halli *pleb*lerin, pek çok azatlının da dâhil olduğu derneklerin üyeliklerinin büyük kısmını elde ettiği sosyal tabaka olduğunu makul bir şekilde iddia eden Roma meslek birlikleri (*collegia*) üzerinde çalışan tarihçilerin bakış açısıdır (Van Nijf, 1997:18-28; Liu, 2009:162-163). Bu görüşe göre *collegia*, orta halli *pleb*lerin sivil toplumla bütünleşmesi için çok önemliydi. Hem doğuda hem de batıda imparatorluğun birçok kentinde bulduğumuz birlikler, tüzükler, üyelik koşulları, yöneticiler ve genellikle ortak bir hazine ile resmi bir yapıya sahipti. Muhtemelen üyelerinin ekonomik ve ticari çıkarlarını ilerletmeye, onları ortak ibadetle meşgul etmeye ve sosyallik için bir odak sağlamaya hizmet ettiler. Üyelerinin sivil ayinlere, festivallere ve törenlere katılımı yoluyla, meslek birlikleri, özgür vatandaşlar dâhil orta halli *pleb*lerin sivil toplumsal hiyerarşiye dâhil edilmesi için bir araç işlevi gördü (Van Nijf, 1997; Harland, 2003). Buna ek olarak, birlikler muhtemelen üyeleri için toplumsal ve siyasi bir platform sağlayarak, onların sivil seçkinler içindeki, sıklıkla derneklerin hamisi ve hayırseveri olarak hareket eden güçlü bireylerle müzakere etmelerine ve kalıcı

temaslar kurmalarına izin verdi. *Collegia* belki de orta halli *pleb*lerin çıkarlarına hizmet eden baskı grupları olarak çalışabilir ve yine de ara sıra seçkinler ile kentsel nüfusun geri kalanı arasında arabulucu bir rol üstlenmiş olabilirdi (Patterson, 2006:258-260).

Kentsel meslek birlikleri ve *pleb media* arasındaki bağlantı, orta halli *pleb*lerin "kentin ticaret, zanaat ve üretimine" kapsamlı katılımı fikrine daha fazla destek vermektedir (Wallace-Hadrill, 1990: 190-191). Yine de Veyne'nin daha önce tartıştığı gibi, orta halli *pleb*lerin ekonomik temelinin ticaret ve imalatla sınırlı olması pek olası değildir. Aralarında önemli sayıda toprak sahibi olabilir, ya gelirlerini yalnızca bundan elde eder ya da tarımı imalat veya perakende ile birleştirebilirdi (Veyne, 2000:1174-1175). Roma Cumhuriyeti senatoryal sınıflarının mülkiyet eşiklerinden başlayarak Scheidel, toplam 1,15 milyon haneden 4 milyon vatandaşa sahip geç Cumhuriyet İtalya'sında üçüncü ve dördüncü sınıfa ait yaklaşık 225.000 hane olabileceğini tahmin etmektedir. Bunlar birinci sırada gelen senatoryal sınıf için gerekli olan 100.000 sikkeye sahip olanlar ile beşinci sınıf için gereken 375 sikke ile karşılaştırıldığında, 20.000-50.000 sikke arasındaki değerde toprak mülkiyetine sahip olarak bir orta grup oluşturmaktadır (Scheidel, 2006:48-50). Karşılaştırma yapmak gerekirse, imparatorluk döneminde bir kent meclisi üyesi (*decurion*), yani sivil seçkinlerin bir üyesi için asgari mülk şartı 100.000 sikke idi. Kayıtlar Roma imparatorluk İtalya'sında epeyi geniş bir orta sınıf arazi sahibinin varlığını öne sürmekte, böylece Scheidel'in geç Cumhuriyet Roma'sının tahminleri için bir miktar destek sunmaktadırlar. Benzer bir mülk sahibi tabaka, Roma Mısır'ında da tespit edilmiştir (Bagnall, 1992:42). Bu tür orta büyüklükteki mülk sahiplerinin tümü olmasa da büyük bir kısmı kent sakinleriydi.

Veyne, Wallace-Hadrill ve meslek birlikleri üzerine çalışan tarihçiler, orta halli *pleb*lerin daha sonraki Avrupa çizgisinde hiçbir şekilde ticari bir burjuvazi oluşturmadığını vurgulamaktadır (Veyne, 2000:1174; Wallace-Hadrill, 1990:91). Yunanlı benzerleri gibi, Roma'nın kentsel orta katmanları da kendi içinde çeşitlilik arz ediyordu ve net bir toplumsal profilden yoksundular. Ayrıca, ekonomik ve demografik koşullara ve elitlerden gelen himaye desteğinin boyutuna bağlı olarak bireyler sıklıkla sosyal olarak yükselmekte veya batmakta olup, üyelikleri geçici olmuş olabilirdi (Mouritsen, 2015:17-18). Bununla birlikte, orta gruplar

Roma kent toplumunun hayati bir bileşeniydi, çünkü birçok temel görev ve hizmet sağladılar. Roma kentlerinin karakteristiği olan sayısız atölyeyi (*tabernae*) ve mütevazı ama konforlu evleri doldurdular.

Kentsel orta gruplar, Roma sivil toplumu için Roma kentlerindeki sosyal hareketlilik açısından da çok önemliydi. Romalı kent elitleri temelde makam sahiplerinin (*magistra*lar ve belediye meclis üyeleri) seçkinleriydi ve ilke olarak bunlar yeterince zengin, popüler ve sosyal açıdan yetenekli *novi homines*'e *(*yeni gelenlere) açıktı. Özellikle iki faktör, zamanla kent meclis üyelerinin bir aileden başka bir aileye geçmesine yol açabilirdi. Bunlardan birincisi, Yunan kentlerinde olduğu gibi, özellikle bebekler ve küçük çocuklar arasında yüksek ve öngörülemeyen ölüm oranıydı. Ölüm oranlarının ikili etkileri, yani seçkin ailelerin babasoylu bir şekilde yok olması ve mülklerin parçalanması, hem Roma'daki senatör elitleri hem de İtalyan ve taşra kentlerindeki kentsel seçkinler için çokça araştırma konusu edilmiştir (Brunt,1982; Hopkins, 1983; Jongman, 1991: 311-329; Saller, 1994; Mouritsen, 1997; Scheidel, 1999). Ölüm oranlarının kötü etkilerini azaltmak için evlat edinme veya evlilik ittifakları şeklinde stratejiler mevcuttu ama yine de genel olarak ölüm oranları, seçkinlerin toplumsal ve genetik devamlılığını önemli ölçüde tehlikeye atmış gibi görünmektedir. İkinci faktör ise kentlerin, imparatorluğun çok daha geniş toplumsal ve idari sistemiyle bütünleşmesiydi. Yerel kentsel seçkinlerin en zengin ve en yetenekli üyeleri, giderek atlılar ve senatörlerden oluşan imparatorluk seçkinlerine dâhil edildi (Patterson, 2006).

Bu iki süreç tarafından yaratılan yüksek sınıftaki boşlukları doldurmak için kentler, zengin ama toplumsal olarak daha az yüksek gruplardan yeni üyeler almaya geri dönmek zorunda kaldı. Yerleşik ailelerden uygun askerlere ihtiyaç bulunmaktaydı. *Pleb media*'sının üst kademeleri, yani zengin tüccarlar ve imalatçılar, varlıklı dükkân sahipleri, orta ölçekli mülk sahipleri ve gaziler, özellikle emekli yüzbaşılar, boşlukları doldurmak için en belirgin adaylardı (Zuiderhoek, 2011:190-191). Romalı hukukçu Callistratus'un isteksizce kabul ettiği gibi, kentler, ihtiyaç duyulan bir "namuslu adam" (*honesti viri*) eksikliği ile karşı karşıya kaldıklarında, "gıda ticareti ve satışıyla uğraşanların" konsey üyeliğini reddetmemeliydi. (Scott, 1932:50.2.12). İşe alınanlardan bazıları mesleki birliklerin üyeleri, genellikle birlik

yöneticileri idi. Bu da mesleki birliklerin zaman zaman bu tür bir sosyal hareketlilik için bir sıçrama tahtası görevi görebileceğini düşündürmektedir (Royden, 1988:232-233). Babaları *augustales* olan ve hatta bir kent onuru ile ödüllendirilmiş olan zengin azatlıların oğulları hala fiili görevde bulunmaları ve konseye girmeleri yasaklanmış olsa da, gelecek vaat eden adaylardan oluşan bir başka grubu oluşturuyordu (Mouritsen, 2011:261-263). Babalarının aksine onlar hür doğmuşlardı.

Bu tür bir toplumsal hareketliliğin sonucu, elbette, kendi içlerinde katmanlaşmış ve dinamik olan sivil seçkinler, yerel bir aristokrasi (*ordines decurionum*) oldu. Kent meclislerindeki resmi yazışmalarda, meclis üyelerinden *primores viri* (önde gelenler) ya da *honesti* (onurlular) ile *inferiores* (aşağıdakiler) ya da *e plebe* (*pleb*ler*)* şeklinde yapılan ayrımlar Roma'da süregelen bir durumdu (Mouritsen, 2015). Yine de yukarıdan gelen bu tür bir küçümseme, fırıncının, boyacının, kuyumcunun, armatörün, tüccarın, mesleki birlik yöneticisinin ya da zenginlik ve ün kazanmış eski yüzbaşının özgüvenine muhtemelen çok az zarar verdi. Bir beyefendiye yakışır şekilde kârını toprağa yatırdı ve çabalarının konsey üyeliği ile ödüllendirildiğini gördü (Zuiderhoek, 2011:190-191). Oğlunun daha da yükseğe tırmanabileceğini umuyordu.

Ramsay MacMullen (1974:89), Roma toplumsal ilişkileri üzerine bir kitapta, "orta sınıfı bugün onu bulmaya alıştığımız yerde, nüfusun kentsel ticari ve endüstriyel kesimlerinde aranması gerektiğini" söylemişti. Bu önerme, orta sınıf ile daha sonraki Avrupa modelinde bir burjuvazi kastedilmesi şartıyla doğrudur ki zaten MacMullen'in buradaki niyetinin de bu olduğu açıktır. Bununla birlikte, aynı şekilde, antik kent toplumunu sadece zengin ve fakirlerden ibaretmiş gibi basit bir şekilde ikiye bölünmüş olduğuna dair izlenim doğru değildir. Yunan ve Roma kentleri, seçkinler ve gerçekten fakirler arasında yer alan bir dizi orta grupla karmaşık ve tabakalı toplumlardır. Bu gruplar antik kent yaşamının çok önemli bir bileşenini oluşturuyordu. Greko-Romen kentleri onlarsız kesinlikle farklı görünür ve farklı işlev görürdü. Ancak onlar burjuvazi değillerdi. Başka bir deyişle, modern dünyamıza uygun toplumsal ve politik terminoloji çoğu zaman antik olana uymamaktadır (MacMullen, 1974:92).

1.9. Antik Kentler ve Devlet İlişkisinde Dönemler

Aristoteles'in (1944:1252b) ve Plutarch'ın (1914:391-392) öncülüğünü yaptığı kentin bir vatandaşlar ve onların hanelerinden oluşan bir topluluk olduğuna dair antik görüş, modern yorumcuların zihninde tam oturamamaktadır. Bu tanımlama, orijinal biçimleriyle aslında antik kent temelli siyasi düşünce ve uygulamalardan türetilmiş olan siyaset, vatandaşlık ve cumhuriyet gibi ortak siyasi kavramların modern çağrışımlarıyla pek uyuşmamaktadır. Bunların hepsi modern tabirle devletle ilişkilendirilme eğiliminde olan kavramlardır. Gerçekten de bu ilişki o kadar doğaldır ki geçmişteki ve şimdiki birçok tarihçi, siyaset filozofu ve diğer bilim insanları, alışılmış bir şekilde vatandaş temelli antik kentin gerçekten de bir tür devlet olması gerektiğini varsayma eğilimindedir. Yine de bu tedirginlik hiçbir zaman tam anlamıyla ortadan kalkmadı ve hemen hemen her modern Yunan ya da Roma tarih ders kitabında yer verilen kabulde, "kent devleti" (*Stadtstaat, cité-état*) terimi kullanışlı olmasına rağmen, antik dönem düşünürlerinin bir topluluğa *polis* veya *civitas* dedikleri zaman ne demek istediklerini tam olarak karşılamamaktadır.

Antik kentlerin gerçekten de bir tür devlet olup olmadığı ve antik dünyadaki diğer siyasi varlıklarla, özellikle de devlet olarak da adlandırılan krallıklar ve imparatorluklarla ne tür bir ilişki içerisinde oldukları sorusu bu açıdan önem arz etmektedir. Bununla birlikte, elbette "devlet" terimiyle gerçekte ne kastedildiğine dair bazı fikirlere veya tanımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Hukukçular ve siyaset bilimciler arasında geniş bir fikir birliğini yansıtan Uluslararası Sosyal ve Davranış Bilimleri Ansiklopedisi'nde, devlet "herhangi bir dış otoriteden tam bağımsızlık ile karakterize edilen (egemenlik) ve içeride yargı tekelini ve şiddetin meşru kullanımını elinde tutan tek bir yönetim altında sınırları çizilmiş bir bölgede yaşayan homojen bir nüfustan oluşur (Reinhard, 14972)."

V. Gordon Childe, kent devrimi modelinde, dünyanın çeşitli yerlerinde kentlerin bağımsız olarak yükselişini, devletlerin yükselişiyle açık bir şekilde ilişkilendirdi. Onu takip eden birçok neo-kurumsalcı arkeolog ve antropolog da bu ilişkiyi kurdu (Childe, 1950; Smith, 2009:6-8). Childe'a göre "kentler, karmaşık devlet düzeyinde toplumların ortaya çıktığı genel sürecin yalnızca bir bileşeniydi (Smith, 2009:7)." Bu evrim modeliyle ilgili sorun, dünya

çapında (örneğin erken Mezopotamya, Hint alt kıtası, Batı Afrika ve tabii ki ilk dönem Yunanistan ve İtalya'da) kentlerin, kapsayıcı devlet yapılarının yokluğunda uzun süreler boyunca ortaya çıkıp gelişmesidir (Smith, 2003b:14-15). Bu ikilemi çözmenin bir yolu, devleti kentin sınırları içine yerleştirmek, başka bir deyişle, daha sonra tipolojik olarak daha büyük bölgesel devletten veya makro devletten ayırt edilebilecek olan kent devletinden bahsetmektir. Bazı arkeologlar ve tarihçiler, dünya tarihinin büyük genişliğinde, dünya çapındaki devletlerin genellikle bu iki türden birine dönüştüğünü vurgulamışlardır (Trigger, 2003:91-119). Elbette, bir kent devletleri kümesi sonunda bir makro devletin bir parçasını oluşturabilir ve gelişebilir. Aynı şekilde makro devletler de gevşek bir kent devletleri kümesine bölünebilir. Başka bir deyişle, kent devletinden makro devlete doğrudan evrimsel bir gelişme yoktur. Örneğin, göreceğimiz gibi Çin nükleer bir kent olarak doğmuş, büyük bir hanedanlık devleti haline gelmiş, ardından kent devletlerine bölünmüş ve son olarak bir imparatorluk olarak yeniden birleşmiştir.

Tarihçiler arasında Mogens Hansen ve Kopenhag *Polis* Merkezi'nden meslektaşları bu ayrımı savundular ve geliştirdiler. Hansen, kent devleti kültürleri arasında ayrım yapar. Bir yanda aynı dile, aynı dine, aynı kültüre ve aynı geleneklere sahip bir halkın yaşadığı, fakat politik olarak, her biri bir kent ve onun yakın hinterlandından oluşan çok sayıda küçük devlete bölünmüş bölgeler bulunurken, diğer yanda çok sayıda kentin bulunabileceği geniş bir bölgeyi içeren makro devletler veya kır devletleri bulunmaktadır. Hansen, daha yaygın olarak kullanılan "bölgesel devlet" yerine "makro devlet" veya "kır devleti" terimlerini tercih eder. Bunlar, "kent devleti"nin karşıtı olarak kullanılır (Hansen, 2006:9-11).

Antik Yunan ve Roma kentleri genellikle kent devletlerinin başlıca örnekleri olarak kabul edilir ve Hansen, "antik Yunan kent-devleti kültürünün" erken birincil dönemin Arkaik zamanlarından kentin özyönetiminin daha kısıtlı hale geldiği üçüncü dönem İmparator Diocletianus'un saltanat dönemine (284-305) kadar var olduğunu düşünür. Başka bir deyişle, Helenistik monarşik ve Roma imparatorluk yönetimi altındayken Yunan kentlerinin gerçek kent devletleri olarak kaldığını ima etmektedir. Eğer bu *polis* tipinin Roma eyalet kentleri için mümkün olduğu söylenebilirse, o zaman İtalya'daki kentler ve batı eyaletleri için söylenmesi

çok daha kolaydır. Yine de Yunan *polis*i veya çeşitli yasal görünümleriyle (*civitas*, *municipium*, *colonia*) Roma kenti gerçekten bir tür devlet miydi? En azından Yunan *polis*i için bu soru hararetle tartışılmıştır.

Geleneksel olarak "*polis* bir devlet miydi?" sorusu pek sorulmamıştır. Eski Yunan siyasi kurumlarının iki ünlü standart açıklamasının, Georg Busolt'un Griechische Staatskunde'sinin ve Victor Ehrenberg'in Yunan Devleti'nin başlıklarının önerdiği gibi, antik tarihçiler arasında en azından on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın çoğu için açık bir fikir birliği vardı: *polis* bir devletti (Busolt,1926; Ehrenberg, 1969). Peki nasıl bir devletti?

Antik kent devletinin önemli bir özelliğini vurgulayan, Arkaik ve Klasik Yunan *polis*i ve Roma Cumhuriyeti'ndeki siyaset hakkında yazan Moses Finley'di: Ne Yunan *polis*i ne de Cumhuriyetçi Roma, siyasi kararları uygulamak için zorlayıcı bir aygıta sahip değildi. Kolluk kuvvetleri yoktu ve Atina donanması, Sparta, oligarşi ve tiranlıklardaki bazı özel kuvvetler gibi kısmi istisnalar dışında, kentlerin düzenini korumak ve kanunu uygulamak için daimi orduları yoktu (Finley, 1983: 18-20). İ.Ö. dördüncü yüzyıldan itibaren Yunan kentleri tarafından giderek artan bir şekilde istihdam edilen paralı askerler, iç sivil siyasette hiçbir zaman rol oynamadı. Roma Cumhuriyeti döneminde, ordunun elbette kent siyasetine müdahale ettiği söylenebilir ancak bu şaşırtıcı bir şekilde birkaç istisnai durumda oldu. Geç Cumhuriyet döneminde vatandaş-asker olmaktan çıkan Roma ordusunun bu dönemde başkentin siyasetine müdahaleleri, Cumhuriyet'i yıkan iç savaşların beraberinde getirdiği ve dolayısıyla kuralı bozmayan istisnaları oluşturmaktadır. Andrew Lintott, "Genel olarak, Yunan ve Roma toplumunda, bir insanın,…meşru müdafaa, bir hasmı adalete teslim etmek, mahkeme emirlerini uygulamak da dahil olmak üzere, şimdi devlet tarafından yapılan birçok eylemi resmi olmayan yollarla gerçekleştirmesi bekleniyordu. Polislik kendi işini kendi görme ve arkadaşların, komşuların ve ailenin yardımıyla kendini savunmaktan ibaretti (Lintott, 1982:26)."

Devletin modern tanımlarında meşru şiddet tekeli, çoğu zaman devletleri diğer siyasi örgüt türlerinden ayıran merkezi bir unsur olarak kabul edilmesi Max Weber'e kadar uzanır. Yine de kurumsallaşmış bir zorlayıcı aygıtın yokluğunda şiddet tekeli nasıl korunabilir? Bunun gibi düşünceler, son zamanlarda bazı bilim insanlarını *polis*in aslında bir devlet olarak kabul

edilmemesi gerektiğini tartışmaya sevk etmiştir (Osborne, 1997:79; Cartledge, 1999:467-468). Bunların başında, Yunan *polis*inin antropologların "devletsiz toplum" dediği şey olduğunu savunan Berent bulunmaktadır. Devletsiz toplum, kendisini toplumsal yaşamın geri kalanından ayıran ve şiddet kullanımını tekeline alan bir kurum olan "hükümet"in yokluğu ile karakterize edilir (Berent, 2004:107). Devletsiz bir toplumda şiddet araçları, topluluğun potansiyel olarak silahlı üyeleri arasında dağıtılır. Yunan *polis*inde her yetişkin erkek vatandaş gerektiğinde kenti için savaşırdı.

Berent'e göre *polis*, bir "kamusal baskı aygıtının" yokluğuna ek olarak, "hükümet kurumlarının toplumsal yaşamın geri kalanından, yani kurumların vatandaş topluluğundan farklılaşmaması veya ayrılmaması" ile de karakterize edilir. Bu, aynı zamanda devletsiz toplumların tipik bir örneğidir (Berent, 2004:111). *Polis*in neredeyse hiç bürokrasisi, yani profesyonel memurları yoktu. Klasik Yunan dünyasının en büyük *polis*i olan Akdeniz'e hükmeden İ.Ö. beşinci yüzyılın Atina'sının bile. *Polis* yargıçları amatörlerdi, sıradan vatandaşlardı, Atina gibi demokratik *polis*lerde genellikle kurayla, yalnızca kısa bir süre, genellikle bir yıl görev yapmak üzere seçilmişlerdi. Politikacılar da amatördü; yani, yalnızca zamanlarının çoğunu siyasete ayırmaları anlamında "politikacı" olan bireylerdi. Onları en iyi tanıdığımız Atina'da, Demosthenes gibi politikacılar genellikle varlıklı, resmi bir anayasal konumu olmayan, mecliste önerilerde bulunan veya bunları savunan, retorik olarak eğitimli ve karizmatik bireylerdi. Esasen kendi başlarınaydılar, arkalarında bir parti ya da onları destekleyecek kurumsallaşmış bir baskı aygıtı olmayan şahsi vatandaşlardı (Berent, 2004:111; Finley, 1985:38-75).

*Polis*in en önemli siyasi kurumu olan meclis (*ekklesia*), halktan oluşuyordu. *Demos*'tan, vatandaşlar topluluğundan farklı değildi. Aynı şey, bazı değişikliklerle, çoğu Klasik ve erken Helenistik *polis*lerinde halk konseyi (*boule*) ve Atina ve diğer demokratik *polis*lerdeki hukuk mahkemeleri (*dikasteria*) için de geçerliydi (Robinson, 2011:225-226). Her üçü de esasen, her yeni nesille bileşimi değişen yetişkin erkek vatandaşların toplantılarından oluşuyordu. Bu nedenle *polis*, politik olarak adem-i merkeziyetçi bir toplumdu. Modern Weberci anlamıyla devleti Yunan *polis*ine yerleştirmek kesinlikle mümkün değildir.

Berent'in tezine, özellikle bir kent-devleti ve kelimenin modern anlamıyla bir devlet olarak *polis* kavramını savunan Hansen tarafından şiddetle karşı çıkıldı (Hansen,2002:17-47; Hansen, 2006:63-65). Hansen'in Berent'e karşı argümanları çoğunlukla ampiriktir. Bu nedenle Hansen, Berent'in zorlayıcı bir aygıtın olmadığı Yunan *polis*inde, bireylerin çoğunlukla kendi işini kendilerinin gördükleri fikrini sorgulamaktadır. Atina'dan bir vatandaşın kendi işini kendi görmesi hakkına sahip olmasını anlatan kaynaklara işaret etmektedir. Failin suçüstü yakalanması halinde bir suçluyu öldürme olgusu, zina, geceleri ev hırsızlığı, vatana ihanet ve sürgün gibi sadece sınırlı sayıda suçla sınırlandırılmıştı. Bu dördü dışındaki tüm konularda, Hansen "hiç kimsenin yasayı kendi eline almasına izin verilmediğini ve bir suçlunun *polis* tarafından atanan bir mahkemede yargılanması gerektiğini" savunmaktadır (Hansen, 2002:32-33). Ayrıca, sözü edilen dört davada bile bir vatandaş suçluyu infaz etmeyi veya bu kirli işi kendisi yapmak yerine faili suçüstü yakalandığında sulh yargıçlarına teslim etmeyi ve yargılamayı onlara bırakmayı seçebilirdi. Ancak Berent'in işaret ettiği gibi, Hansen burada hukukun üstünlüğünü meşru güç kullanımı tekeliyle karıştırmaktadır. Berent'e göre (2004:115), bireysel şiddete başvurmadan barışçıl bir anlaşmazlık çözümü, "kamuoyunun şiddet tekeline sahip olduğu" anlamına gelmez, çünkü zorlayıcı bir aygıt olmadan *polis* "şiddet tekeline sahip olamazdı." Berent (2004:115) ayrıca, Hansen'in sınırlı bir kendi işini kendi görme kavramıyla çalıştığını ileri sürmektedir. Atina'da çoğu durumda sıradan vatandaşlar tarafından gerçekleştirilen suçluların yakalanması ve kovuşturulması da elbette kendi işini kendi görme biçimleriydi (Hunter, 1994:134).

Hansen'in Berent'e karşı en önemli argümanı, Berent'in devleti tanımlamasıyla ilgilidir. Hansen, Berent'in devlet tanımının Weberci şiddet tekeli kavramına odaklanarak muğlak ve tek yanlı kaldığını ileri sürer. Devletler kendi hükümetlerinden daha fazlasıdır; ayrıca belirli bir bölge içinde belirli bir nüfusu içerirler. Hansen'e göre (2002:26-27), devletler ve devletsiz toplumlar arasındaki temel farklılıklardan biri, devletlerin açıkça tanımlanmış toprak sınırlarına sahip olmaları iken, devletsiz toplumların göçebe kabileler gibi olmamasıdır. *Polis* genellikle açıkça tanımlanmış bölgelere sahipti, dolayısıyla bunlar devletlerdi.

Berent buna, modern antropologların, göçebe kabileler gibi devletsiz toplumların gerçekten de belirli bölgeleri işgal ettiğini ve bu anlamda "bölgesel birimler" olduklarını kabul ettiklerini belirterek karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte, bölgeleri tarafından tanımlanmazlar. Tersine, bölge onlar aracılığıyla, şu ya da bu kabileye ait olan toprak olarak tanımlanır. *Polis*, pek çok tarihçinin belirttiği gibi politik bir birim olarak benzer biçimde kendi bölgesi tarafından tanımlanmıyordu: O, vatandaşların yaşadığı bir bölge değil, belirli bir bölgede yaşayan bir vatandaşlar topluluğuydu (Berent, 2004:121-123). Berent ayrıca, karmaşık bir şekilde, Weber'in şiddet tekeli kavramını anahtar bir kıstas olarak kullanmaktaki amacının, devleti değil, daha ziyade devletsiz toplumu tanımlamak olduğunu, Yunan *polis*inin de bu şekilde tanımlanıp tanımlanamayacağını görmek olduğunu ileri sürmektedir. Devletin modern tanımlarının çoğu Weberci bir versiyon içerdiğinden, verili bir tarihsel yönetim biçiminde şiddet tekelini elinde tutan ya da hedefleyen kurumların yokluğu, bu yönetimin bir devlet olmadığını pekâlâ gösterebilir (Berent, 2004:117).

İlginç bir şekilde, Berent'in tanımladığı ve onun tarafından Yunan *polis*ine uygulandığı şekliyle devletsiz topluluğun bir dizi özelliği, Hellenistik monarşiler ve Roma yönetimi altındaki Yunan ve Roma kentlerinin yanı sıra Cumhuriyet Roma'sına da uymaktadır. Finley ve Lintott, Cumhuriyetçi Roma'da bir polis gücünün en azından İ.Ö. 107'de Marius'un kalıcı, profesyonel bir ordunun oluşumuyla sonuçlanan reformlarına kadar bulunmadığını dile getirmişlerdir (Finley, 1983:18-20; Lintott, 1982:26). Yunan *polis*inde olduğu gibi, İ.Ö. ikinci yüzyılın sonlarına kadar Roma Cumhuriyeti'nde şiddet araçları siyasi topluluğun üyeleri arasında dağıtıldı. Roma meclisleri, tıpkı Yunan *ekklesiai*'leri gibi vatandaşlardan oluşan kurumlardı. Aynı şekilde, Yunan *polis*i gibi, Cumhuriyet de profesyonel bir bürokrasiden yoksundu ve *magistra*ları da generalleri de amatördü ve prensipte her seçimde bir yıl görev yapıyorlardı. Bu nedenle, Yunan *polis*inde olduğu gibi, Cumhuriyet'te de hükümet kurumları vatandaş yapısından çok fazla ayrılmamış veya farklılaşmamıştır ve şiddetin meşru kullanımını tekelleştiren açıkça tanımlanabilir bir kurum yok gibi görünmektedir.

Ancak Yunan ve Roma arasında bu bağlamda farklılıklar da vardı. Her şeyden önce, Roma'nın *konsül*leri ve *praetor*larının sahip olduğu en yüksek komuta gücü olan *imperium*

kavramı, Yunan uygulamalarına tamamen yabancıydı. Roma'nın önde gelen *magistra*ları, Cicero'nun yazdığı gibi, "açık hukuk" (*lex loquens*) idi "ve hukuk sessiz bir *magistra*ydı (Cicero, 2016:68)." Bu nedenle onlara itaat edilmesi gerekiyordu. Oysa Yunan *magistra*lar, en azından demokratik *polis*'te *demos*un yöneticileriydi ve sürekli onun kontrolü altındaydı. Ayrıca, Roma'nın *magistra*ları yalnızca varlıklı seçkinler arasından, tercihen üyeleri daha önce görevde olan aileler arasından seçilirdi. Çoğu *magistra*, Roma'daki tek daimi siyasi organ olan Senato'nun ömür boyu üyesi olurdu.

Cumhuriyetçi Roma'nın, Klasik Yunan *polis*inden biraz daha açık bir şekilde kurumsallaşmış siyasi seçkinleri vardı. Bununla birlikte, *magistra*ları seçen halk meclislerinde bulunan halktı ve elde ettiği büyük saygıya rağmen, Senato'nun fiili anayasal yetkileri ciddi şekilde sınırlıydı: Yasaları geçiremez, *magistra*ları ya da yargıçları seçemezdi; sadece onlara tavsiye verebilirdi (North, 2006:266-267). Bu nedenle Roma Cumhuriyeti'nde bir devlet hükümeti, yani açık bir siyasi merkez bulmak zordur. Senato kesinlikle bu role uygun değildir. İktidarın topluluğa yayılması Cumhuriyet'i Berent'in devletsiz *polis*ine çok benzetmektedir.

İkincil dönemin sonlarına doğru geç Cumhuriyet'te, Roma lejyonlarının profesyonelleşmesi ve uzun vadeli diktatörlükler, sürekli olarak yenilenen eyalet komutanlıkları, *triumviri* gibi olağanüstü *magistra*ların artan yaygınlığı ile Roma ancak İ.Ö. birinci yüzyılda daha merkezi, belki de devlet benzeri bir siyasi sisteme benzemeye başladı. Ama o zamana kadar Cumhuriyet işlerliğini kaybederek ölme sürecine girmişti.

Üçüncül dönem Roma İmparatorluğu'ndaki Yunan *polis*leri ve Roma *civitas*larında ise açık bir siyasi merkez olarak hükümet kendini gösterdi ve zamanla kentlerdeki hâkimiyetini artırdı. Özellikle imparatorların kenti olan Roma, aşırı bir güç ve otorite merkezi haline geldi. Bu dönemlerde krallar ve imparatorlar şiddet araçlarını tekellerine almaya çalıştılar. Kentler, toplumu savunmak için kendi vatandaşlarına daha az çağrıda bulunmak zorunda kaldı. Bununla birlikte daha önce olduğu gibi, vatandaşların oğulları (*iuvenes*), silahlı genç adamlar (*epheboi*) geçici amatör güvenlik görevlileri rolünü yerine getirmeye devam ettiler. Bunun dışında, düzenin korunmasına yönelik sivil kurumlar, örneğin bir polis gücü ilkel de olsa bir şekilde geliştirilmişti (Nippel, 1995:85-112). Yine de otorite topluluk içinde görece olarak yayılmaya

devam etti ve kurumlar toplumun geri kalanından, yani vatandaş yapısından ayrılmadı. *Magistra*lar amatör olmaya devam ettiler ve sadece bir yıllığına seçildiler. Halk meclisleri onları seçmek için toplanmaya ve Roma Senatosu gibi eski *magistra*lardan oluşan, ancak büyüklükleri yaklaşık yüz ila beş-altı yüz arasında değişen kitle örgütleri olarak kalan kent konseyleriyle birlikte kararnameler çıkarmaya devam ettiler. Fakat hem Doğu Yunan'da hem Batı kentlerinde kent meclis üyeleri ve kent *magistra*ları şimdi neredeyse yalnızca zenginler arasından seçiliyorlardı. Eyaletlere ayrılan Roma topraklarında vali *magistra* olmaktan ziyade artık bir imparatorluk yöneticisine indirgendi. Seçim organı, artık imparatorluğun onaylanmasının bir aracı olan Senato olarak değiştirildi. Çok basit bir bakış açısıyla, imparatorluğun kurulması, monarşinin başka bir adla yeniden kurulması olarak görülebilir. Bu nedenle İmparator, bir zamanlar kralların sahip olduğu yetkileri üstlendi, ancak bunları kullanmak için cumhuriyetin aygıtlarını kullandı. Örneğin imparator, en yüksek temyiz mahkemelerine başkanlık ediyordu.

Berent, Arkaik ve Klasik dönemlerde *polis*ler arasındaki savaşların sıklığına, Yunanlılar arasında sürekli bir iç çatışma olmasına, *polis*te demokrasi siyasetinin gelişimine ve Yunan hukukunun kendine özgü doğasına bakarak devletsiz, politik olarak merkezi olmayan bir toplum olarak *polis* teorisi geliştirdi (Berent, 2004:120-121). Hansen ise, Yunan ve dünya çapındaki diğer tarihi "kent devleti kültürleri" arasında geniş kapsamlı karşılaştırmalı çalışmalara olanak sağlamak için "Yunan kent devleti kültürü" kavramını geliştirdi (Hansen, 2000). Finley ise, sonunda devlet terimini bırakmayı reddetmesine rağmen, Klasik Atina modelini ve daha az ölçüde Cumhuriyetçi Roma modelini gerçek katılımcı siyasi sistemler olarak kullandı (Finley, 1983). Bunların hepsi ciddi tarihsel, hatta tarih ötesi öneme sahip meselelerdir.

Bu meseleye pragmatik yaklaşmak daha uygun olacaktır. Sorulması gereken soru Yunan *polis*i ve Roma *civitas*larına devletler demenin analitik olarak faydalı olup olmadığıdır. Başka bir deyişle bunu yapmak, Yunan ve Roma siyaseti, toplumu ve tarihi hakkındaki anlayışımızı gerçekten derinleştirmekte midir? Kanımca bu sorulara hayır cevabı verilmelidir. Antik kentlere "kent devleti" ya da "vatandaş devleti" (Runciman, 1990) yaftası vurulsa bile, "devlet"

demekte ısrar etmek, devletin ortak modern tanımını oluşturan unsurlarının anlamlarının çoğunu devleti kaybedecek kadar esnetmektir. Antik kentlerde, vatandaş yapısından ayrılmış bir hükümeti, kurumsallaşmış idari ve zorlayıcı aygıtlarıyla açık bir şekilde konumlandırmaya yönelik herhangi bir girişim, çok sayıda analitik ve tanımsal akrobasi gerektirmekte ve antik kentlerdeki siyasi süreçlerin anlaşılmasına çok az katkıda bulunmaktadır.

Devletin çok gevşek tanımlarından başlamak da aynı şekilde yararsızdır. Bu tanımlarda devlet, çok az açıklayıcı güce sahip bir tür geniş kapsamlı terim olarak bulunmaktadır. Son olarak, bazı akademisyenlerin yaptığı gibi "bürokratik devletler", "askeri-komünal köleci devletler", "kutsal devletler", "emperyal bürokratik olmayan devletler" gibi erken devlet tiplerinin *polis*e veya *civitas*'a uyan birini icat etme ümidi, anlayışımızı derinleştirmekten ziyade karmaşayı artırmaya hizmet etmektedir (Grinin, 2004).

Antik kentleri tanımlarken "devlet" terimini terk etmek, ikincil dönemin sonlarında ve üçüncül dönemde daha büyük hegemonya, kraliyet veya emperyal güç yapılarının[30] parçası haline gelen kentlerin nasıl tanımlanacağı ikilemini de çözmeye yardımcı olmaktadır. İ.Ö. 338'deki Chaeronea Savaşı'ndan sonra, Yunan kentlerinin özerkliklerini Makedon krallığına kaptırmaları nedeniyle *polis*in etkin varlığının sona erdiği geleneksel argümanı Hansen ve Kopenhag Polis Merkezi'ndeki meslektaşları tarafından reddedildi (Hansen, 2003:269-270).

Hansen aynı zamanda *polis*in de bir devlet olduğu ve Klasik dönem sonrası çağda da devlet olmaya devam ettiği konusunda ısrar etmektedir ve bu bir sorun yaratmaktadır. *Polis*'in bir devlet olduğu önermesi, daha önce gördüğümüz gibi mini devletlerle dolu bir Roma İmparatorluğu tasavvur etme gibi tuhaf bir beklentiye götürmektedir. Hansen, bu zorluğu ancak devlet tanımını radikal bir şekilde yumuşatarak, önemli bir özellik olarak herhangi bir dış otoriteden bağımsızlık anlamında özerkliği rafa kaldırarak çözebilirdi. Bununla birlikte, herhangi bir dış otoriteden bağımsızlık anlamında özerklik, bu bölümün başında alıntılanan tanımda belirtildiği gibi, modern devlet anlayışlarında çok önemli bir unsurdur. Hansen, dış otoriteden bağımsızlık anlamındaki özerkliğin hiçbir zaman *polis*in veya Roma *civitas*'ının

[30] Emperyal güç yapılarından kastedilen Pers İmparatorluğu, Atina İmparatorluğu, Sparta Peloponez Birliği, II. Philip ve İskender dönemi Makedonya, Helenistik krallıklar, Roma Cumhuriyeti ve Roma İmparatorluğu'dur.

ortak bir özelliği olmadığı konusunda haklıysa, o zaman *polis*i devlet olarak adlandırmanın analitik bir anlamı yoktur. Özellikle, antik Yunan ile modern siyaset ve yönetim biçimleri arasındaki varsayılan ortak noktaları vurgulamaya her zaman hevesli olan ve Yunan *polis*inin kelimenin tam anlamıyla bir devlet olduğunu her zaman savunan Hansen için *polis*in devlet olması bu manada hiçbir anlam ifade etmemektedir (Hansen, 2003:264-265). Pragmatik çözüm, kuşkusuz, *polis* ve *civitates*'i ya bağımsız ya da daha büyük bir siyasi yapının parçası olabilen, kendi kendini yöneten vatandaş toplulukları olarak düşünmektir. Bu da bizi yine dönemselleştirme argümanımıza götürmektedir ki *polis*i, Yunan *polis*lerinin önce Helenistik krallar sonra Roma tarafından güçlü bir imparatorluğa dâhil edilmesinden önce kent-devleti, sonrasında ise üçüncül dönemin imparatorluk kentleri olarak görülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Yunan ve Roma kentleri, muhtemelen kelimenin modern anlamıyla "devlet" olarak kabul edilemedikleri için, "kent devletleri" olarak tanımlanmaktadır. Birincil ve ikincil dönem Yunan veya Roma kentleri "kent devleti kültürünün" bir parçasıdır.

Antik Yunan kentleri, üçüncül dönemde başta krallıklar ve imparatorluklar olmak üzere, antik dünyada bulduğumuz diğer daha büyük siyasi yapılarla ilişkiye girdiklerinde nasıl bir tavır takındılar? Siyasi ideolojileri İyonya'daki eski *polis*leri, kendilerini zaman zaman önce Lidya monarşisinin, ardından Perslerin ve ardından İskender ve onun kraliyet ardıllarının egemenliğinde bulduğunda ne öngörüyordu? Yunanlılar, özellikle Perslerle karşı karşıya geldikleri andan itibaren, kendi kendilerini yöneten vatandaş topluluklarında yaşayan, özgürlüğü seven, bağımsız insanlar olarak kendilerine dair bir tür Helenik imaj çizdiler. Pers tebaası Yunanlıların gözünde vatandaş değil, Pers Kralı'nın zalim despotizmi altındaki kölelerdi (Cartledge, 2002:34-45).

Klasik Yunan dünyasında özgürlük güçlü bir terimdi ve kesinlikle otomatik olarak siyasi özerkliği ima ediyordu. Pek çok *polis*, bir zamanlar tek bir güçlü hegemonya *polis*i, Mora'da Sparta ve doğu Akdeniz'de imparatorluk Atina'sı tarafından yönetilen birliklerin üyesi olsa da kendi içlerinde özerkti. Özgürlüklerinin tehdit altında olmadığı hegemonyacı olmayan kent birlikleri (*koina*) de vardı. Bazen bunlar, Yunan dünyasının daha az kentleşmiş bölgelerinde var

olan etnik veya "kabile yönetimleri"nden doğdu. Akha ve Aetolia Birliği, Helenistik dönemde özel bir siyasi öneme sahipken, Roma İmparatorluğu altındaki birçok eyalet kenti bir tür birliğe (*koinon*) aitti (Mackil, 2013). Antik kentlerin üçüncül dönemi bu büyük ölçekli siyasi oluşumlarla gerçekleşmiştir ve kentlerin kaderini en çok onlar belirlemiştir.

Geleneksel olarak bilim adamları Klasik dönem sonrası *polis*'i klasik atalarının soluk yansımaları olarak gördüler. Helenistik krallıkların ağırlığı altında *polis*, çok değerli siyasi özerkliklerini kaybederken, kentlerde klasik demokratik modele halkın katılımı yavaş ama kalıcı bir düşüşteydi: Kurumsal bir demokrasi görünümünün arkasında zengin seçkinler bulunuyordu.

Her iki gelişmede de kısmen Yunanlılarının ve *polis*lerinin zayıflığı suçlandı, ama çoğunlukla krallar ve imparatorlar suçlandı. W.S. Ferguson' göre (1928:22-25), "Yunan kent devletlerinin ölümcül zayıflığı, her şeyi kucaklayan bir koalisyon oluşturmadaki yetersizlikleriydi…" Böylece, "devletlerinden, belediye haklarından ve parçası oldukları ülkenin işlerinde söz sahibi olmaktan tamamen yoksun kaldılar." Halk katılımının azalmasına ve *polis*ler içinde gayri resmi oligarşilerin yükselişine gelince, Jones (1940:166), "dış politikada kentlerin uğraşmak zorunda olduğu en önemli kişilerin krallar, onların bakanları ve geç dönem Roma *magistra*ları olduğunu" kaydetti. Bütün bunlara, varlıklı ve statülü vatandaşlara *pleb* demagoglarından daha fazla saygıyla yaklaşma olasılığı çok daha yüksekti.

Bu tür görüşler daha yakın tarihli araştırmalarda sürmeye devam etti. Hatta sosyolog Runciman, Klasik *polis*'in "yok olmaya mahkûm" olduğunu ilan etti çünkü esas olarak krallıklarla rekabet etmek zorunda oldukları değişen bir Akdeniz ortamına kurumlarına uyum sağlayamadılar. Runciman'a göre *polis* çok demokratikti, hatta oligarşik olanlarda bile iktidar çok fazla vatandaş arasında paylaşıldı. Bu nedenle güç asla tepede, *polis*'in krallıklarla daha etkili rekabet etmesine imkân oluşturacak küçük yönetici seçkinlerin elinde yoğunlaşmadı (Runciman, 1990).

Tarihçiler, "kentler imparatorluğa nasıl uyum sağladı?" gibi sorular sormaya devam etmektedir (Strootman, 2011). Strootman'a göre tartışma, bir takım yanlış anlamalarla çarpıtılmaktadır. Bu yanlış anlamaların en önemlilerinden birincisi Helenistik *polis*'in bağımsız

bir dış politikası olmadığıdır. Strootman'a göre bu doğru değildir çünkü kentler sürekli olarak krallar ve komşu ülkelerle müzakere etmek zorunda kalmaktadırlar. Buna ek olarak, kendi aralarında kavga etmeyi asla bırakmamışlardır. İkinci yanlış anlama ise imparatorluğun sivil özerklik için kötü olduğu fikridir. Strootman'a göre çoğu *polis*i egemenliği altına alan Helenistik krallıklar, başta Makedon ve Seleukos krallıkları, temelde sadece ince bir idari kontrol uygulayan ve kültürel olarak heterojen bir şekilde nispeten az gelir toplayan haraçları düzenleyen askeri örgütlerdi. Krallar büyük ölçüde kentlere bağımlıydılar çünkü "kentler altyapıya komuta ediyor ve artı ürünlerin toplandığı yerleri oluşturuyordu; bunların ikisi de imparatorlukların temel işi olan savaş" için gerekliydi. Güç kullanmak, yani kentleri askeri olarak kendi isteğinize göre bükmek, onları kuşatmak anlamına geliyordu ki bu epeyce maliyetli, zaman alıcı ve tehlikeli bir işti, bu yüzden krallar bunun yerine *polis*lerle barışçıl ilişkilerle işbirliği kurdular (Strootman, 2011:143-145).

Üçüncül dönem kentleşmenin lokomotifi olan bu işbirliği, kraliyet sarayında ikamet edebilecek veya *polis*lerinde kalabilecek, genellikle zengin ve çeşitli *polis*lerin önde gelen vatandaşları olan imparatorların dostları ağı aracılığıyla gerçekleştirildi (Strootman, 2011:147-150). Kentlerinin elçileri veya savunucuları, aynı zamanda imparator ile *polis* arasında aracı olarak hareket ettiler ve imparatorluk taleplerinin kentlerde gerekli siyasi ilgiyi almasını sağladılar (Bringmann, 1993:17-20)). İmparatorlar ve kentler arasındaki ilişkinin pratik ve söylem açısından aldığı şekil, büyük ölçüde *euergetizm* (kamu cömertliği) biçimindeydi. İmparatorların kentlere sunduğu koruma, kentlerin aldığı özerklik hibeleri, vergi muafiyetleri, ticaret ayrıcalıkları, para veya tahıl bağışları, bunların hepsi, kendisini kurtarıcı olarak sunabilen imparator tarafından yapılan iyilikler olarak yorumlandı. Buna karşılık *polis*, imparatorun egemenliğini kabul ederek, ona ilahi onurlar sunarak, istediği haraçları ödeyerek ve gerektiğinde askeri yardım teklif ederek kralı onurlandırdı. Bu bir tür hediye değiş tokuşuydu.

Imperium Romanum üç kıtanın büyük bölümlerini içine alan ve kendi iç denizine sahip olan çok geniş bir toprak imparatorluğuydu. O da askeri ve idari aygıtını finanse etmek ve düzeni sağlamak için esas olarak vergi toplamaya odaklanmıştı. Yine de devasa boyutuna rağmen doğudaki muadillerine göre çok küçük bir yönetime sahipti (Garnsey ve Saller,

2014:35). İlk imparatorluk döneminde imparatorluk fiilen "bürokrasisiz yönetiliyordu", bu da vergilerin toplanması, yerel yönetim ve yargı gibi birçok hayati görevin taşra kentlerine ve yerel seçkinlere düştüğünü gösteriyordu (Garnsey ve Saller, 2014:35-54). Buna modern öncesi toplumlar için tipik olan iletişimin yavaşlığını ve ulaşım zorluklarını eklersek, imparatorluğun bazı küçük kesintilerle iki yüzyıldan fazla bir süre boyunca barış ve birliği korumayı başardığı gerçeği bir tür tarihsel merak haline gelmektedir.

Olası bir açıklama sembolik iletişimdir. Helenistik krallıkların aksine Roma İmparatorluğu bir kentten, bir *civitas*'tan büyüdü. Bu durum Roma imparatorlarının "ilk vatandaşlar" (*principate*) olarak eski Cumhuriyet'teki seçkin vatandaşlardan beklenen ve hala tüm dünyadaki kentlerin sivil elitlerden beklenen tipik kamu rollerini büyük ölçekte gerçekleştirmelerine izin verdi. Bu nedenle, Richard Gordon, imparatorların rahip (*pontifex maximus*) olarak topluluk adına kurban kesme ve yüce hayırseverler olarak rollerini yerine getirmesinin (*euergetes*), imparatorluk genelinde yerel seçkinler tarafından benimsenebilecek bir şablon sağladığını savundu (Gordon, 1990:227). Bu şekilde, bürokratik zorunluluktan ziyade sembollerin ve görüntülerin yayılması yoluyla imparatorluk genelinde ayinler ve sosyopolitik pratikte bir miktar tutarlılık tesis edildi. Ancak daha da önemlisi, rahipler ve kamu hayırseverleri olarak rolleri, seçkin vatandaşların statü kazanmalarına izin verdi. Bunlar, otorite konumlarını meşrulaştırmaya hizmet eden onurlardı (Zuiderhoek, 2009:15-34). Dahası imparatorluk örneğini taklit ederek, seçkinlerin kendi yerel sivil otoritesi, imparatorların otoritesiyle doğrudan bağlantılı olarak algılanmaya başlandı ve sembolik olarak bu otorite tarafından güçlendirildi.

Simon Price da Anadolu'da imparatora tapınma üzerine yaptığı çalışmasında yönetici ve yerel sivil topluluklar arasındaki sembolik iletişimin önemini benzer şekilde vurguladı (Price, 1984). Roma imparatorlarına veya imparatorluk ailesinin diğer üyelerine tapınmanın neden genellikle kentlerin inisiyatifiyle ortaya çıktığını açıklamaya yönelik bir girişim içinde Price, hükümdara tapınmanın özünde *polis* tarafından ne tamamen yabancı (Pers krallarının olduğu gibi) ne de *polis*in sınırlarıyla sınırlı olan (Yunan tiranlarının gücü gibi) kraliyet iktidarıyla ilgilenmektedir. Yunan *polis*leri (Sparta hariç) arasında kurumsallaşmış bir monarşi

geleneğinin yokluğu göz önüne alındığında, bu kadar güçlü ama tamamen yabancı olmayan güçlerle başa çıkmak için mevcut tek şablon, tanrıların da Yunan olduğu göz önüne alındığında, ilahi ibadetti. Roma, yine de hiçbir *polis*in erişemeyeceği bir güce sahipti. İmparatorluk döneminde imparatora tapınma, taşra kentleri ile imparatorluk merkezi arasında bir "değişim sistemi"ne dönüştü; imparatorluk kültü açıkça bu amaç için yaratılmamış olsa da, hem imparatorlara hem de kentlere, aralarındaki iletişim ve müzakereleri kolaylaştırmaya hizmet eden bir söylem ve bir dizi beklenen davranış sağladı. Kentler imparatorlara kült, imparatorlar da karşılığında kentlere onursal unvanlar ve imtiyazlar teklif etti. Sistemin katıksız esnekliği, yani tipik hediye alışverişi, her iki tarafa da çok önemli manevra alanı sağladı. İmparatorlar kibarca reddedebilir, ancak daha sonra ilahi onurları kabul edebilir veya yalnızca Senato aracılığıyla kabul edebilirdi; kentler de sundukları şeyleri değiştirebilirdi.

Kentler ve yöneticiler tarafından oynanan roller hem bir davranış dizisine yol açtı hem de etkileşimi çoğaltarak çatışma olasılığını azalttı. Clifford Ando bir dizi idari süreç, ayinler ve iletişimsel medya aracılığıyla yönetenler ile yönetilenler arasında sürekli bir günlük etkileşimin olduğunu savundu. İdari süreçler arasında nüfus sayımı, sadakat yemini, vergilerin ödenmesi ve *prokonsül*ün (vali veya Roma yöneticisi) nafakasının ödenmesi vardı. Ayinlerde ise emperyal kült ve Roma dini formları ve uygulamaları bulunmaktaydı. İletişimsel medyaya gelince; devlet belgeleri, yazıtlar, sikkeler ve sanat eserleri üzerindeki imparatorluk portreleri, imparator heykelleri ve Roma emperyalist temalarını içeren imparatorluk yapıtları bunların en bilinenleriydi. Bunların hepsi zamanla taşradaki kentlerde ikamet edenler arasında Roma yönetiminin meşruiyetine ilişkin ideolojik bir fikir birliği yarattı (Ando, 2000). Diğer akademisyenler, imparatorluğun kurumsallaşmış bir bürokrasinin yokluğunda bile işlemesine izin veren ve zorlama olmadan işbirliğini yaratan, verilen ve borçlu olunan iyilikler ağı içinde emperyal ağların ve eyalet seçkinleriyle sıradan halkı birbirine bağlamak için kullanılan patronaj ağlarının önemini vurguladılar (Saller, 1982; MacMullen, 1988; Garnsey, 2010). Geç Cumhuriyet döneminde Akdeniz bölgesinin kararsız siyasi ve askeri koşullarında hami-müvekkil modeli, güçlü Romalılar (generaller, senatörler) ile tek tek kentler arasındaki ilişkiye kadar genişletildi (Eilers, 2002). Belirgin bir şekilde imparatorluk altında kentlerin bu tür himayesi, sivil dikkat giderek yalnızca imparatorun şahsına odaklanmaya başladığından, İ.S.

birinci yüzyılda ortadan kalktı. Yine de tek tek kentler, genellikle yerel sivil seçkinlerden türeyen sözcülerini korudu. Bunlar, imparatorluk hizmetinde bir kariyerle veya görünüşte daimi ve ayinsel bir tarzla başkent Roma ve memleketleri arasında gidip gelen birçok sivil elçiliğe tekrar tekrar üyelik yoluyla sarayda bağlantıları olan adamlardı. İmparatora övgüler sunmak ve kentleri için onurlu unvanlar, iyilikler ve lütuflarla geri dönmek imparatorluğu bir arada tutmaya yardımcı oluyordu.

Elbette yukarıdakilerin hiçbiri, garnizonların konuşlandırılmasında ve yerel yolların yapımında zorunlu çalışmadan, ağır vergi yüklerinden, kent topraklarının veya yerel fonların gerektiğinde kamulaştırılmasından yerel anlaşmazlıklara kanlı müdahalelere kadar, imparatorların ara sıra yaptığı kent nüfusuna verebileceği gerçek sefalet ve sömürüyü inkâr etmeye hizmet etmemelidir. Kentler, yöneticilerin ve onların emperyal seçkin adamlarının rant peşinde koşmalarına ve yağmalarına karşı nihayetinde savunmasızdı (Bang, 2012:199-201). Bununla birlikte rant arayışına güçlü bir şekilde odaklanmanın, özellikle uzun vadede seçkinler ve yöneticiler için faydalarının yanı sıra maliyetleri de vardı. Her şeyden önce, sürekli tetikte olmayı ve toplumun silahlı bir kampa dönüştürülmemesini gerektiriyordu. Haksızlıklar bastırılması maliyetli bir direnişi tetikleyebilirdi. Bu nedenle baskı, yasallık ve meşruiyet açısından en azından örtülü veya gizli olmalıydı. Bununla birlikte işbirliğinin zorunlu olmaması, gönüllü ve görünüşte kendiliğinden olması daha iyiydi. İmparatorlar, bazı maliyetler üstlenip bir dereceye kadar baskıyı sınırlamak zorunda kalsalar da onların yönetilenlerin bazı hak iddialarını kabul etmek anlamına gelen hayırsever rollerini benimsemeleri en azından iktidarın tükenmesini sınırlayıp toplumsal çöküş riskini azaltıyordu.

2. ANTİK ROMA'DA DÜŞÜNCE MEKÂN DİYALEKTİĞİNDE KENTLER

2.1. Efsaneler (Mitoloji) Etrafında Kent Devletinin Ortaya Çıkışı

Antik kent incelemelerinde mitolojik efsanelerin önemi büyüktür. Antik Roma da dâhil olmak üzere hemen her antik kentin bir kurucu ataya veya kutsal güçlere dayandırılarak onun efsanevi bir biçimde kentini zorluklarla kurmasına atıf yapıldığı bir mitolojik anlatısı bulunmaktadır. Birincil dönem kentleşmesinde Roma kentini bir krallık olarak ortaya çıkaran düşüncenin gerisinde bu efsaneler bulunmaktadır. Bununla birlikte Roma tarihi ilerledikçe ve ikincil hatta üçüncül dönemlerde bile efsaneler Roma kenti ve etrafındaki yönetimleri için epeyce kullanışlı olmuştur, yeri geldiğinde yeniden yaratılmışlardır. Romalılar bir yandan değerlerini korumak bir yandan da gelene açık olmak zorundaydılar. Bu ikircikli tutum, Roma'nın kozmopolit bir dünya başkenti haline geldiği süre boyunca birçok anlatı sayesinde biricikliğini koruduğu tecrit zihniyetinin klasik bir ifadesidir ve sürekli olarak yabancılara açık olma ile ataların işleri yapma şekline bağlılık arasında bir gerilim olarak ortaya çıkmaktadır (Stambaugh, 1988:8).

Bu kararsızlık, kentin başlangıcıyla ilgili çeşitli efsanelerde açıkça görülmektedir. Bunlardan birine göre, Aeneas Truva Savaşı'nın ardından İ.Ö. 12. yüzyıl civarında Truva'dan geldiğinde, Tunç Çağı'nda kentin merkezine kurucu ata olarak Yunanlıları taşımaktaydı. Bir başkasına göre Roma, İ. Ö. 753'te, Romulus'un, ikizi Remus'un yardımıyla ve bazı engelleri aşmasıyla kurulmaktadır. Aeneas Efsanesi, Roma'yı Yunan mitolojisinin kahramanca dünyasıyla birleştirmektedir. Bir yanda Aeneas Efsanesi, İ. Ö. 3. ve 2. yüzyılların Helenistik dünyasındaki diğer tüm önemli kentler tarafından oluşturulan asil soyağacına Roma'nın da sahip olduğunu gösterirken, Romulus ve Remus geleneği ise yerli Roma erdemlerini ve değerlerini önermektedir (Hanson, 1884:228). Latin ırkının ilk tanrısı Mars'tan gelen ikiz, Tiber'de ölüme bırakılmış, tipik bir Orta İtalya taşkınıyla Palatine Tepesi'nin eteğindeki

bataklık araziye sürüklenmiş, çiftçiler ve çobanlar olarak büyümüş ve sonunda tanrıların himayesinde kentlerini kurmuştur.

Roma'nın kent devleti olarak kuruluşunun izlerini gördüğümüz ilk efsane Aeneas efsanesidir. Greko-Romen mitolojisinde Aeneas, Truva prensi Anchises ve Roma tanrıçası Venüs'ün[31] oğlu olan bir Truva kahramanıydı. Babası, Truva Kralı Priam'ın birinci dereceden kuzeniydi. Böylece Aenas da Hector ve Paris'in kuzeniydi. Aeneas, Roma mitolojisinde, en yaygın olarak, Romulus ve Remus'un atası olarak rol aldığı Vergilius'un Aeneas adlı eserinde geçmektedir. Bunun yanında diğer bir kaynak, Yaşlı Cato'nun Menşeler isimli eseridir (Stout, 1924:153). Aeneas efsanesi Vergilius'un zamanında iyi biliniyordu ve dönemin birçok tarihi eserinde görünmekteydi.[32] Roma'nın ilk gerçek kahramanı oydu.

Efsane, Aeneas'ın Truva düştüğünde öldürülmeyen veya esir olarak alınmayan birkaç Truvalıdan biri olduğunu söylemektedir. Aeneas, tanrılar tarafından kaçmaları emredildikten sonra, topluca Aeneadlar olarak bilinen ve daha sonra İtalya'ya giden ve Romalıların ataları olan bir grubu topladı (Hanson, 1884:20, 35, 40, 52, 86, 107, 257) . Truva'nın ev tanrılarının Lares ve Penates'in idollerini yanına alarak onları İtalya'ya taşıdı.

Yeni bir ev bulmak için yapılan birkaç girişim başarısız oldu. Bu duraklardan biri, babası Anchises'in huzur içinde öldüğü Sicilya'ydı. Juno'nun[33] isteği üzerine gruba karşı gönderilen kısa ama şiddetli bir fırtınadan sonra, Aeneas ve donanması altı yıl dolaştıktan sonra Kartaca'ya geldiler. Aeneas'ın Kartaca kraliçesi Dido (Elissa olarak da bilinir) ile bir yıllık bir ilişkisi oldu. Dido, Aeneas'a Truvalıların kendi topraklarına yerleşmesini ve kendisi ile Aeneas'ın halkları üzerinde ortaklaşa hüküm sürmesini önerdi. En sevdiği kentin sonunda Truvalıların torunları tarafından yenileceği söylenen Juno'nun kışkırtmasıyla Dido ve Aeneas arasında bir tür evlilik düzenlendi. Aeneas'ın annesi Venüs, oğlunun ve takipçilerinin, gelecek yolculuk için kendilerini güçlendirmek üzere geçici bir dinlenmeye ihtiyaçları olduğunu fark etti. Ancak haberci tanrı Merkür, Jüpiter ve Venüs tarafından Aeneas'a yolculuğunu ve amacını

[31] Afrodit'in Roma uyarlamasıdır.
[32] Yunan tarihçi Halikarnaslı Dionysius'un "Roma Antikitesi", Livius'un "Ab Urbe Condita"sı ve Gnaeus Pompeius Trogus'un çalışmaları buna örnek olarak gösterilebilir.
[33] Juno eski bir Roma tanrıçası, devletin koruyucusu ve özel danışmanıydı. Yunan mitolojisinde tanrıların kraliçesi Hera ile eş tutulmuştur.

hatırlatmak için gönderildi ve onu gizlice ayrılmaya zorladı. Dido bunu öğrendiğinde, Kartaca'yı Roma'ya karşı sonsuza kadar karşı karşıya getirecek bir lanet okudu. Bu daha sonra Pön Savaşları ile sonuçlanacak bir düşmanlıktı. Daha sonra Aeneas'a ilk tanıştıklarında verdiği kılıcıyla kendini bıçaklayarak intihar etti (Hanson, 1884:44-98).

Kartaca'da bir süre kaldıktan sonra Truvalılar, Aeneas'ın bir yıl önce ölen babasını onurlandırmak için cenaze oyunları düzenlediği Sicilya'ya döndü. Topluluk nihayetinde İtalya'nın batı kıyısına demir attı. Aeneas yeraltına indi, burada ona torunlarının geleceğini ve dolayısıyla Roma tarihini gösteren babasıyla konuştu (Hanson, 1884:98-120).

Latinlerin kralı Latinus, Aeneas'ın sürgündeki Truvalı ordusunu memnuniyetle karşıladı ve onların yaşamlarını Latium'da yeniden kurmalarına izin verdi. Kızı Lavinia, Rutuli kralı Turnus'a vaat edilmişti ancak Latinus, Lavinia'nın başka bir ülkeden biriyle, yani Aeneas ile nişanlanacağına dair bir kehanet aldı. Latinus kehaneti dikkate alınca Turnus, Juno'nun ısrarı üzerine Etrüsklerin Kralı Mezentius ve Latinlerin Kraliçesi Amata ile birlikte Aeneas'a savaş açtı. Aeneas'ın güçleri galip geldi, Turnus öldürüldü (Vergilius, 1998).

İkinci efsanemiz Romulus ile ilgili mitler, Romulus ve ikiz kardeşi Remus'un mucizevi doğumu ve gençliği; Remus'un öldürülmesi ve Roma'nın kurulması; "Sabine Kadınlarına Tecavüz" ve ardından Sabinlerle savaş; Titus Tatius ile ortak bir yönetim dönemi; çeşitli Roma kurumlarının kurulması; Romulus'un ölümü ve tanrılaştırılması şeklinde bir sıralamayı takip etmektedir. Roma mitolojisine göre Romulus ve Remus, tanrı Mars'ın Rhea Silvia'dan doğan oğullarıydı. Anne tarafından büyükbabaları, Alba Longa'nın[34] meşru kralı Numitor'du ve ikizler hem Truva kahramanı Aeneas'ın hem de Latium kralı Latinus'un soyundan geliyordu (Williams, 2008:6-8).

İkizlerin doğumundan önce, Numitor'un tahtı, Numitor'un oğullarını öldüren ve kızı Rhea Silvia'yı Vesta rahibesi yaparak sonsuza kadar bekârete mahkûm eden kardeşi Amulius tarafından gasp edildi (Livy, 1912: 1.3; Dionysius of Halicarnassus, 1960: 1.76). Rhea hamile kaldığında tanrı Mars tarafından ziyaret edildiğini söyledi. Amulius onu hapse attı ve ikizler

[34] Alba Longa, Orta İtalya'da, Roma'nın 19 km. güneydoğusunda, Alban Tepeleri'ndeki Albano Gölü civarında kurulan eski bir Latin kentidir.

doğduğunda Tiber Nehri'ne atılmalarını emretti. Ancak nehir yağmurla taştığından, bebekleri nehre atmakla görevli hizmetçiler nehir kıyısına ulaşamadılar ve ikizleri Palatine Tepesi'nin eteğinde bir incir ağacının altına bıraktılar (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 1.77).

Geleneksel anlatımda ikizleri, kralın çobanı Faustulus ve karısı Acca Larentia bulana kadar bir dişi kurt emzirdi. Faustulus, çocuklar büyüyünce onlara kökenlerini anlattı. İki delikanlı arkadaşlarının yardımıyla Amulius'u pusuya düşürüp öldürerek dedeleri Numitor'u tahta çıkardılar (Livy, 1912: 1.3-6). Prensler daha sonra kendilerine ait bir kent kurmak için yola çıktılar.

Bebekken bırakıldıkları yer olan Tiber'e bakan tepelere geri döndüler. Yeni kenti hangi tepede kurmaları gerektiği konusunda anlaşamadılar. Tartışmayı çözecek bir kehanet net bir gösterge sağlamadığında çatışma tırmandı ve Romulus veya yandaşlarından biri Remus'u öldürdü (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 1.85-87). Anlatıya göre kehanetler, gelecekteki kentin duvarlarını sınırlamak için Palatine Tepesi çevresinde kare bir oluk açmaya başlayan Romulus'u tercih edince Remus, işgalcilere karşı ne kadar yetersiz olduklarını göstermek için alaycı bir şekilde "duvarların" üzerinden atladığında, Romulus onu öfkeyle yere serdi.

Romulus'un ilk işi Palatine'i güçlendirmek oldu ve bu sırada tanrılara adak adadı. Sürdüğü bir karık ile kentin sınırlarını belirledi, başka bir kurban sundu ve takipçileriyle birlikte kenti inşa etmeye başladı (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 1.88). Romulus, kral olmak için halkın rızasını istedi. Numitor'un yardımıyla onlara hitap etti ve onaylarını aldı. Romulus, Jüpiter'e kurban kesip dua ettikten ve olumlu alametleri aldıktan sonra tacı kabul etti (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 2.3-6).

Romulus, vergi almak ve askeri amaçlarla halkını Ramnes, Titienses ve Luceres olarak bilinen üç kabileye böldü. Her kabileye *tribün* olarak bilinen bir yetkili başkanlık etti ve ayrıca her biri *curio* olarak bilinen bir yetkili tarafından yönetilen on *curia* veya birime bölündü. Romulus ayrıca halkın yararına her birime bir toprak parçası tahsis etti (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 2.7). Kabilelerin ve curia'ların vergilendirilme şekli hakkında hiçbir şey bilinmiyor, ancak askeri harç için, her *curia*, yüzlük olarak bilinen bir birlik olan yüz piyade ve on süvari sağlamaktan sorumluydu. Böylece her Romulus kabilesi yaklaşık bin piyade ve yüz

süvari sağlıyordu; üç yüz süvari "süratli" (*celeres*) olarak tanındı ve kraliyet muhafızlarını oluşturdu (Livy, 1912: 1.13-15).

Romulus, önde gelen ailelerden yüz adam seçerek Roma senatosunu kurdu. *Patres* dediği bu adamlar, kentin babaları; onların soyundan gelenler, Roma'daki iki büyük toplumsal sınıftan birini oluşturan "*patrici*ler" olarak bilinmeye başladı. "*Pleb*ler" olarak bilinen diğer sınıf ise hizmetçiler, azatlılar, Roma'ya sığınan kaçaklar, savaşta esir düşenler ve zamanla kendilerine Roma vatandaşlığı verilenlerden oluşuyordu (Livy, 1912: 1.9; Dionysius of Halicarnassus, 1960: 2.8-13). Kentin büyümesini teşvik etmek için Romulus, bebek öldürmeyi yasakladı ve Capitoline Tepesi'nde kaçaklar için bir sığınma evi kurdu. Burada hem özgür insanlar hem de köleler koruma talep edebilir ve Roma vatandaşlığı arayabilirlerdi (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 2.15).

Yeni kent, çoğu genç ve bekâr erkeklerden oluşan sömürgecilerle doluydu. Sığınma arayan kaçaklar nüfusun büyümesine yardımcı olurken, bekâr erkekler kadınlardan çok daha fazlaydı. Roma ve komşu topluluklar arasında hiçbir evlilik olmadığı için, yeni kent sonunda başarısız olacaktı. Romulus, komşu kasabalara elçiler gönderdi ve Roma vatandaşlarıyla evlenmelerine izin vermelerini istedi, ancak teklifleri reddedildi. Romulus, diğer yerleşim yerlerinden kadınları elde etmek için bir plan hazırladı. Önemli bir festival olacağını ve bu festivalde oyunlar düzenleneceğini duyurdu ve komşu kentlerin insanlarını davet etti. Birçoğu, özellikle de sürüler halinde gelen Sabinler festivale katıldılar. Önceden ayarlanmış bir işaretle Romalılar, evlenecekleri kadınları misafirlerinin arasından alıp götürmeye başladılar (Livy, 1912: 1.9). Mağdur kentler tamamen birleşmiş olurlarsa Romulus'u yenebileceklerini biliyorlardı. Roma ile savaşa hazırlandılar ancak Sabinlerin hazırlıklarından sabırsızlanan Latin kasabaları Caenina, Crustumerium ve Antemnae, müttefikleri olmadan harekete geçti. İlk saldıran Caenina oldu, ordusu hızla yenildi ve kasaba alındı. Caenina prensini kişisel olarak teke tek dövüşte yendikten ve öldürdükten sonra Romulus onun zırhını çıkardı, *spolia*

opima'yı[35] ilk elde eden oldu ve Jüpiter Feretrius'a[36] bir tapınak sözü verdi. Antemnae ve Crustumerium sırayla fethedildi. Halkından bazılarının, özellikle de kaçırılan kadınların ailelerinin Roma'ya yerleşmesine izin verildi (Livy, 1912: 1.10).

Latin kentlerinin yenilgisinin ardından, Titus Tatius'un önderliğindeki Sabinler, güçlerini toplayarak Roma'ya doğru ilerlediler. Kenti savunmakla görevli Romalı komutanın kızı Tarpeia'ya rüşvet vererek kalenin kontrolünü ele geçirdiler. Romalılar savaş alanında, kalenin avantajı olmadan Sabinlerle karşılaşmak zorunda kaldılar. Çatışmanın kritik bir noktasında, Romalılar Sabinlerin ilerlemesi karşısında korkuya kapıldılar. Romulus, soyunun kırılmaması için Jüpiter Stator'a[37] bir tapınak sözü verdi. Sabin kadınları, bir yanda babalarına ve erkek kardeşlerine, diğer yanda da kocalarına silahlarını bırakıp barışmaları için yalvararak iki ordu arasına girerek kan dökülmesine son verdi. Her iki tarafın liderleri bir araya geldi ve barış yapıldı. Romulus ve Tatius tarafından ortaklaşa yönetilecek bir topluluk oluşturdular (Livy, 1912: 1.11-13).

Tatius, tanrılarına kurban sunmak için gittiği Lavinium'daki bir isyanda öldürülmeden önce, iki kral büyüyen Roma kentine birkaç yıl başkanlık ettiler. Otuz yedi yıllık bir saltanattan sonra, Romulus'un Campus Martius'taki[38] birliklerini gözden geçirirken ani ve şiddetli bir fırtına sırasında bir kasırgada kaybolduğu söylenir. Livius, Romulus'un ya senatörler tarafından öldürüldüğünü, kıskançlıktan parçalara ayrıldığını ya da savaş tanrısı Mars tarafından cennete yükseltildiğini söylüyor. Livius, efsanevi kralın ölümüyle ilgili son teoriye inanmaktadır çünkü Romalıların tanrıların kendi saflarında olduğuna inanmalarını istemektedir. Roma'nın, Romulus'un adı altında genişlemeye devam etmesinin bir nedeni de tanrıların bu inayetidir (Livy, 1912: 1.14-15).

Kısa özetlerini sunduğumuz iki kuruluş efsanesi Roma ve Romalılık hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Efsanelerin otantikliğinden ziyade bir inanç olarak Roma düşüncesine

[35] Zengin ganimetler anlamına gelen "spolia opima" eski bir Romalı generalin teke tek bir çarpışmada katledilen rakip bir komutanın vücudundan çıkardığı zırh, silah ve diğer eşyalara denmektedir.
[36] Feretrius, Roma tanrısı Jüpiter'in unvanlarından biridir. Bu sıfatla Jüpiter, sözleşmelerin ve evliliklerin imzalanmasına tanık olmaya çağrılırdı. Jüpiter'in, yalan yere yemin etmesi durumunda kişiyi öldürmesini isteyen bir yemin edilirdi.
[37] Stator; kurma, tesis etme, inşa etme yetkisine sahip olan anlamına gelen Jüpiter'in unvanlarından biridir.
[38] Campus Martius, antik Roma'nın yaklaşık 2 kilometre kare büyüklüğünde kamuya ait bir alanıydı.

olan etkilerine odaklanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Roma'da kentin kurucusunun nasıl algılandığını ve Roma kent düşüncesinin kökeninde neler olduğuna dair efsanelerin içerdiği önemli göstergeler bulunmaktadır. Örneğin, İtalya'da birçok kentin Aeneas tarafından kurulduğu kabul edilmekte ve ona tapınılmaktaydı.

Anlatılarda Aeneas, Romalıların çıktığı Lavinium'u kurarak Roma'nın ilk atası unvanını almaktadır. Vergilius, Aeneas destanını yazarak Truva tanrılarını İtalya'ya taşımıştır. Destan boyunca Aeneas'ın bir kahraman olarak cesaretten, coşku ve tutkudan mahrum oluşu dikkat çekmektedir. Bir kent kurmak için denizleri aşarken yaşanabilecek epik maceraların çoğu Aeneas'da bulunmamaktadır. Hâlbuki Homeros'un Odysseia'sı bu tür anlatılar için zengin içerikler barındırmaktadır. Aeneas'dan durmadan dindarlığı ile bahsedilir. Aeneas, savaşçı olmasına rağmen, bir tehlike anında *penate*lerine[39] sığınan, titizlikle onlara danışan, hiç olmadık şeyler için tanrılara yakaran, savaşmak kaçınılmaz olduğunda ellerini göğe açıp yakınan biridir. Hatta onun durmadan kehanetlerin kendisini soktuğu durumdan şikâyet ettiğini ve bazı tehdit anlarında ağladığını da görürüz (Vergilius, 1998:52, 364, 87).

Vergillius bize savaşçı bir kahramandan ziyade bir dindar rahip göstermektedir. Romalıların gözünde kurucu atalarının amacı kahramanlık yapmaktan ziyade tanrılarını kurtarmak ve onları kurulacak yeni kente sağ salim ulaştırmaktır. Kendisinden evinden düşman tarafından çıkarılmış bir dindar olarak söz etmektedir. Tutkusuzluğunu, olur olmaz yiğit çıkışlar yapmamasını erdem saymaktadır zira isteklerini kalbine gömmesi tanrıların emridir. O, Truva'nın tanrılarını korumak için seçilmiştir, onun yüce amacı budur. Truva yıkıldığı gece Hector rüyasına girip Truva'nın ocak tanrılarını (*penate*leri) ona emanet ettiğini söylemiştir ve tapınağın içinden kutsal ateşi ona kendi elleriyle vermiştir (Vergillius, 1998:53). Yüce görevi yok olan Truva kentini yeniden kurmaktır, onun sayesinde ocak sönmemiştir ve tapınılacak tanrılar yok olmamıştır.

Destan boyunca yaşanılan maceralarda da Aeneas bir fon olarak kullanılmakta, düşman tanrılarla Truva'nın, ileride de Roma'nın tanrıları arasında geçen mücadeleler anlatılmaktadır.

[39] Antik Roma dininde, penateler, ev içi ayinlerde en sık dua edilen ev tanrıları arasındaydı. Aile yemek yediğinde, penateler için ocağın üzerindeki ateşe yediklerinden biraz atarlardı (Schilling, 1981:138).

Kentin yerinin seçimi de Aeneas'a bırakılmayacak, tanrıların dediği olacaktır. Dido ile kalmak istediğinde ve ona verilen görevi unuttuğunda yine tanrılar müdahale ederek ona görevini hatırlatırlar. Nihayetinde fırtınalar, bir kadının aşkı gibi türlü engeller aşılarak zafere kavuşulur.

Antik kentlerin kuruluşunda gördüğümüz dini düşüncenin etkileri Roma'da fazlasıyla karşımıza çıkmaktadır. Antik kent-devletleri birbirleriyle savaşa tutulduğunda insanlar ve tanrılar beraber savaşıyorlar, galip gelen kentin tanrısı da galip geliyordu. Kentin ele geçirilmesi kentin tanrılarının da esaret altına girmesi anlamına gelmekteydi. Hatta Roma'nın da içinde bulunduğu antik kent-devletlerinde içinde tanrısı bulunan kentin düşmesinin imkânsız olduğu düşünülmekteydi. İşte Aeneas, Yunanlıların Truva'yı fethettiklerini gördüğünde tanrılarını alarak yeni Truva'sını kurmakla görevlendirilmiş bir kurucu atadır.

Kentin en kutsal yeri şüphesiz Aeneas ile birlikte gelen tanrıların yer aldığı sunaklardır. Sunağın içindeki kutsal ateşin söndürülmesi, kentin yaşamsal faaliyetinin sona ermesi anlamına gelmekteydi. Romalılar kentin kaderinin kutsal ateşin devamlı yanıyor olmasına bağlı olduğuna inanmaktaydılar. Vesta bakirelerinin görevi bu ocağın sönmesine engel olmaktı. Onlara gösterilen saygının altında görevlerinin kutsallığı yatmaktaydı. Bir *konsül* bile yolda karşılaştığı Vesta rahibesine silahını eğerek tazimde bulunuyordu. Bununla birlikte, bir Vesta rahibesi görevini ihmal ederek ocağın sönmesine izin verirse veya saygınlığına aykırı bir eylemde bulunursa rencide olmuş tanrıları yeniden memnun etmenin tek yolu bakirenin canlı canlı gömülmesiydi. Livius'un (xcvi.27) naklettiği bir olay, kentin yok olmaması için kenti yaşatan ve koruyan halk ocağının nasıl titizlikle korunması gerektiğini anlatır. Vesta tapınaklarına yakın bir evde yangın çıkar. Geleceğini tehlikede gören Roma alarm durumuna geçer. Tehlike savuşturulduktan sonra Senato olayı sorgulamak üzere bir *konsül*ü görevlendirir. *Konsül*, araştırmasından sonra Roma'da ikamet eden bir Capualıyı[40] suçlar. Aslında elinde sağlam bir delili yoktur ama yine de şöyle düşünmekten kendisini alıkoyamaz: "Geleceğimizi tehlikeye atan bu yangın, olsa olsa düşmanlarımız tarafından çıkarılmıştır. Hanibal'ın müttefiki olan hırslı Capualılar, bizi İtalya'dan atmak ve yerimize geçmek istemektedirler. İşte sonsuz ocağımızı

[40] Antik Capua'nın İ. Ö. 600'de Etrüskler tarafından Napoli'nin 26 km. kuzeyinde kurulduğu düşünülmektedir.

yakarak bizi yok etmek isteyenler bunlardır." Romalı *konsül* için bir kenti yok etmenin en elverişli yolu ocağını söndürmekten geçmektedir.

Aeneas efsanesindeki anlatımlardan biri de Latinus'un Aeneas ile gelenleri kendi evinde değil de bir tapınakta kabul etmesi; burada bir kurban sunularak yemeğe geçilmesi ile ilgilidir (Vergillius, 1998:237). Yeni gelenlere kucak açan yerli kral Latinus da dindar bir kişiliktir. Romalıların geleneklerine bağlılıklarını ifade ederken sıkça bahsettiği ataların iş yapma şeklinin öncülerinden biri de Latinus'tur.

Aeneas için söylenebilecek son önemli konu da onun yazılış amacı ve zamanıyla ilgilidir. Augustus çağından itibaren Roma, daha önce başka hiçbir kentin olmadığı kadar şiirsel bir varlık haline gelmiştir. Aeneas destanı Vergilius'ta ilk kez genel olarak kenti ve özelde Roma kentini destansı bir şiirin ana teması haline getirmiştir. Zaten eserine esnek ve anıtsal cümlelerle başlamaktadır: Aeneas 'kentini kuruncaya kadar' acı çekmesi ve mücadele etmesi gereken bir adamdır (Vergilius, 1998:9). 'Kent' hikâyeye nesne olarak girmektedir, kent kahramanın yolculuğunun nesnesidir. Aslında bu açılış cümlesinde, biri Aeneas'ın tanrılarını Latium'a taşıyarak kendisinin kuracağı, diğeri ise Romulus tarafından üç yüzyıl sonra kurulacak olan iki kent vardır. Bu ikinci kentle birlikte cümle sona erer ve 'yüce Roma'nın surları' tabiriyle doruk noktasına ulaşır. Roma hakkında söylenecek en temel şey yüce olmasıdır. Sur kelimesi aracılığıyla Vergilius maddi ve güvenlikle ilgili temel gerçekleri ortaya koymaktadır. Aeneas, diğer şeylerin yanı sıra, kurtuluşla ilgili bir destandır: Vergillius, kurtuluşu, ustası Lucretius gibi bireysel ve soyut olarak kurtarıcı bir felsefede değil, toplumsal olarak, temelli bir güvenlik içinde geleneklerde, kurumlarda, toprakta ve kentte aramaktadır (Jenkyns, 2013:116). Mutluluk için insanın, fikirler ve özlemlerin yanı sıra sağlamlığa da ihtiyacı olduğunu öğretmektedir. Bu yüzden destanın ilk cümlesi yalnızca Roma ile değil, Roma'nın fiziksel dokusuyla, yani surlarıyla bitmektedir.

Şüphesiz Romulus efsanesi, Roma kent-devletinin bir krallık olarak kurulması ve Roma örf ve adetlerinin yerleşmesine yönelik daha ayrıntılı anlatılar içermektedir. Efsane, kurucu ataların yine bir tanrının soyundan gelmiş olması, kentin bir kehanetle kurulması hatta kehanete boyun eğmeyen kardeşin öldürülmesi, bir kentin kurulması işinin ayinlerden bağımsız

yapılamayacağı, kral olsa dahi halkın onayını almadan taç giyilmemesi, toplumun örgütlenmesinde kabile sisteminin getirilmesi ve Roma kent yönetiminin esaslarının belirlenmesi, ileride "*patrici*" ve "*pleb*" olarak ayrılacak olan Roma vatandaşlığının kaynağının verilmesi ve aile kurmadan kentin kurulamayacağına yönelik anlatıları barındırmaktadır.

Efsaneye göre, Palatine'deki ilk yerleşim, her koloni kurulduğunda kullanılan törenlerle kurulmuştur. Bir çukur kazılmış, bu çukur mundus "dünya" olarak adlandırılmış ve içine ilk meyveler gömülmüş; sonra bir boğa ve bir inekten oluşan bir çift sığır sabana koşulmuş, kurucu ata saban ile şehrin dört bir yanına karık açmıştır. Böylece yerleşimin fiziksel duvarlarını tanrıların korumasıyla güçlendiren kutsal bir sınır olan *pomerium*'un sınırları belirlenmiştir. Romulus, bazı ayinleri yakınlardaki Latin kasabalarından, bazılarını ise Yunanlılardan ve Etrüsklerden ödünç almıştır. Ayrıca İtalya'nın her yerinden insanları, hatta kaçakları yerleşmeye davet ettiği de söylenmektedir. "Sabine Kadınlarının Kaçırılması"nın (Livy, 1912: 1.9) ünlü öyküsü, erken Roma toplumunun genişleyen etnik tabanını yansıtmaktadır.

Evlilik antik dönemde çok kutsal bir müessese kabul edilmesine rağmen "Sabin Kadınlarının Kaçırılması" gibi dönemin ruhuna taban tabana zıt bir anlatı şüpheyle karşılanmalıdır. Coulanges (2011:342-343), bu durumu evlenme hakkının elde edilmesi şeklinde açıklamaktadır. Ona göre kentlerin kökeni farklı olduğunda iki kent arasında evlilik yasağı bulunmaktaydı. Örneğin ilk Romalılar kökenleri aynı olan Albalı kadınlarla evlenebilirken Sabin kadınlarıyla evlenememekteydi. Romulus, efsanede kadından ziyade evlilik hakkını elde etmeye çalışıyordu. Böylece Sabin halkı ile düzenli ilişkiler de kurulabilecekti. Dinsel bir bağ olmaksızın düzenli bir ilişki kurmak mümkün olmadığı için, Romulus Sabin tanrısına tapınmakta bir beis görmedi ve onun adına düzenlenen bayramlara katıldı. İşte bu bayram sırasında kadınlar kaçırılacak ve onlarla evlenilecekti. Fakat bu tür bir evlilik, kızın babası tarafından teslim edilmesi esasına dayanan törelere göre kutlanamazdı. Romulus amacına ulaşabilmek için halkıyla birlikte Sabinlerin dinsel ayinlerini yaptıkları kurbanlara katıldı. Artık kadınların kaçırılmasına gerek yoktu zira evlilik hakkı ayinlere katılmasıyla elde edilmişti.

Efsanede geçen önemli bir ayrıntı Romulus'un halkının gezgin maceracılardan oluştuğu, Romulus'un kendi halkını serserilerden ve hırsızlardan herhangi bir seçim yapmadan yarattığı ve bu toplanan insanların ganimetlerini saklamak için birkaç kulübe inşa ettikleri sık sık tekrarlanır. Burada Roma'nın bir kent olarak büyüme eğilimlerini daha kuruluş aşamasında taşıdığına yönelik ciddi işaretler bulunmaktadır. Bununla birlikte antik dönem yazarlarının, Romulus'un çağırdığı insanları topladığı bariyerlerle çevrili bir tapınaktan söz ettikleri görülmektedir. Aslında Romulus, kentleri kuran birçok kişinin örneğini izliyordu. Bu sığınak bir kent değildi hatta kent kurulduktan ve tamamen inşa edildikten sonra Roma'nın bir uzantısı olarak açılmıştı. Romulus'un kendisi bile kentte değildi. Çünkü kent Capitoline tepesinin eteğinde Palatine platosunda bulunuyordu. Roma nüfusunda iki unsur vardı: Sığınaktakiler evi olmayan maceracılardı. Palatine'dekiler ise Alba'dan gelen, bir toplum olarak eskiden beri örgütlenmiş, soy ve klan birimleri olarak dağılmış ev-tapınakları ve yasaları olan insanlardı. Sığınak, kulübelerin rastgele ve kuralsız olarak inşa edildiği bir tür küçük köy veya gecekondu mahallesiydi ancak Palatine'de dini ve aziz bir kent yükselmekteydi. Bu kentin antik çağda nasıl kurulduğuna dair pek çok bilgi bulunmaktadır. Halikarnaslı Dionysius, Plutarch, Ovidius, Tacitus ve Yaşlı Cato gibi antik dönem yazarları bize Roma'nın kuruluşuna damgasını vuran dini tören anlatılarını sunmaktadırlar (De Coulanges, 2011:131-132).

Antik Roma'da, bir kentin kurulmasının aslında kutsal bir eylem olduğu ve Romulus tarafından bile her yerde bulunan geleneklere zorunlu olarak uyulduğu görülmektedir. Kurucunun dikkat ettiği ilk görev yeni kentin yerini seçmektir. İnsanların kaderini etkileyecek olan bu seçim her zaman tanrıların kararına bırakılmıştır. Kehanet bilimini öğrenmeye yeni başlayan bir Latin olarak Romulus, Etrüsklerin de etkisiyle tanrılardan yargılarını kuşların uçuşuyla duyurmalarını istemiş, tanrılar da ona Palatine'i göstermişlerdir.

Kentin kuruluş günü geldiğinde önce bir kurban sunmak gerekir. Romulus'un arkadaşları çalı çırpı toplayarak ateş yakarlar ve her biri bu zayıf ateşin üzerinden atlar (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 1.88). Böylece kent kurmak gibi kutsal bir eylemi gerçekleştirecek kişiler ahlaki kusurlardan arındırılmış olur. Bu ilk törenle halk artık büyük temel için hazırdır ve ardından Romulus küçük dairesel bir hendek kazar. Alba kentinden

getirdiği toprak parçasını hendeğe atar. Sonra arkadaşlarının her biri çukura yaklaşır ve memleketlerinden getirdikleri toprak parçasını hendeğe atarlar (Plutarch, 1914:120-121). Bu ayin çok dikkat çekicidir. Bu insanlar Palatine tepesine gelmeden önce Alba veya diğer komşu kentlerde yaşıyorlardı. Ocakları oradaydı, babaları orada yaşadı ve gömüldü. Ancak dinleri, ocağın bulunduğu ve ataların yattığı yerden ayrılmayı onlara yasaklıyordu. Bu nedenle, bu kişilerin her biri sapkınlıkla suçlanmamak için bir kurgu kullanarak, yanlarında atalarının gömülü olduğu kutsal topraklardan bir sembol olarak bir parça getirmişlerdir. Kabul ettiği yeni yeri göstererek "Bu topraklar ataların yurdu burası benim ülkem, işte ailemin toprağı" derdi. Herkesin toprak parçasını attığı çukura *mundus* denirdi, oysa bu kelime eski dilde ataların ruhunu ifade ediyordu (Plutarch, 1914:121). Eski ülkelerinin toprak parçasını çukura atarak atalarının ruhlarını da kapatacakları fikrindeydiler. Burada toplanan ruhlar sonsuz tapınmaya sahip olacak ve soylarına sahip çıkacaklardı. Romulus buraya bir sunak koydu ve ateş yaktı. Burası artık kentin kutsal ocağı, yani kalbidir (Coulanges, 2011:133, 134).

Kent bu ocağın etrafında yükselmektedir. Romulus çevre duvarını belirleyen bir iz bırakır. Burada da dinsel düşünce en küçük ayrıntıları bile düzenler. Kurucu, bakır pulluk kulağı kullanır. Sabanın beyaz bir boğa ve beyaz bir inek tarafından çekilmesi gerekmektedir. Romulus, başı örtülü ve bir rahip cübbesi giymiş halde, sabanını kolundan tutar ve dua okuyarak sürer. Arkadaşları sessizce arkasından yürürler. Saban demirinin kaldırdığı toprak parçaları dikkatlice çevre duvarına atılır. Böylece hiçbir kutsal toprak parçasının yabancı topraklara gitmesine izin verilmez (Plutarch, 1914:121).

Dinin çizdiği bu çevre duvarı ihlal edilemez. Yabancı veya vatandaş bu çizgiyi aşmaya kimsenin hakkı yoktur. Bu çizginin üzerinden atlayan dinden aforoz edilir. Roma geleneğine göre kurucunun kardeşi bu saygısızlığı yapmış ve hayatıyla ödemiştir (Plutarch, 1914:119). Ancak kente girip çıkabilmek için sabanın geçtiği birkaç yer boş bırakılmıştır. Bunun için Romulus saban demirini düzenli aralıklarla kaldırıp bu mesafe boyunca taşır, bu aralıklara *portae* denir. Bunlar kentin kapılarını oluşturur. Bu kutsal yolun üzerinde veya biraz arkasında surlar yükselir ki bunlar da kutsaldır (Cicero, 1933:382). Onlara kimse dokunamaz, surlar yüksek din görevlilerinin izni olmadan onarılamaz. Bu surların iki yanını çevreleyen birkaç

adımlık yer dine ayrılmıştır; buna *pomoerium* (duvarın arkası) denir (Livy, 1912: 1.44). Pulluk buradan geçemez ve üzerine inşaat yapılamaz.

Çok sayıda antik tanıklığa göre, Roma'nın kuruluş töreni bu şekilde gerçekleşmiştir. Bu tören her yıl bir yıldönümü günü ile tekrarlanır ve bu güne Roma'nın doğum günü denirdi. Bu bayram tüm antik çağ boyunca her sene kutlanırdı ve Roma halkı bu bayramı 21 Nisan'da kutlardı. Coulange'a göre (2011:135-136) bu tür törenlerin ilk kez Romulus tarafından tasarlandığını varsaymak makul ve mantıklı değildir. Roma'dan önce birçok kentin aynı şekilde kurulduğu kesindir.

Efsanenin Roma'nın yönetimi ve nüfusun dağılımına dair anlattığı önemli bir anlatı, Romulus'un kent senatosunu kurarak yönetime getirdiği soylu *patrici* sınıfı hakkındadır. Efsaneye göre Romulus, *patrici*ler ve onların yanaşmaları sayılabilecek *pleb*ler olmak üzere nüfusu iki sınıfa bölmüştür. Palatine tepesinde törenle kurulan kent *patrici*lerin kentiyken; Capitoline tepesinin yamacında ise evsiz ve kutsal kente girmesi yasak olan *pleb*lerin sığınakları çevrili bir alanda yer almaktadır. Bu insanlar Roma'ya daha sonra gelmişlerdir ve doğal olarak Roma kentinin dinine yabancı olduklarından kutsal çevre surunun, dolayısıyla kutsal kentin dışına yerleştirilmişlerdir.

Bize Romulus hakkında bilgi veren antik kaynaklar, İ.Ö. 2. yüzyıldan İ.S. ikinci yüzyıla kadar Roma'nın kuruluşuna canlı bir tarihsel yer duygusuyla bakan yazarların eserleridir. Bu topografik anlam, Aeneas'ın gelişinden önce burada yaşayan Yunan mültecilerin bulunduğu (Vergilius, 2011:368) ve Romulus'un müstahkem yerleşimini kurduğuna inandıkları Palatine'e odaklanmıştır.

Bu arkeolojik yapıtlardan biri Romulus'un evi olan "*Casa Romuli*" idi. Palatine'in batı köşesinde, Circus Maximus'a[41] ve Forum Boarium'daki[42] siteye yüksekten bakıyordu. Burası geleneğe göre Romulus ve Remus'un Tiber nehrinde yıkandıkları yerdi. "Onu daha etkili kılmak için hiçbir ekleme yapmayan yetkililer tarafından bir tapınak olarak korunurdu. Zamanın ve doğanın yıpratmaları olursa onarılır ve aslına uygun bir şekilde restore edilirdi

[41] Circus Maximus antik Roma'nın araba yarışı stadyumu ve toplu eğlence mekanıdır.
[42] Forum Boarium, antik Roma'da kentin en büyük et ve balık pazarına ev sahipliği yapan Tiber nehrinin kıyısında yer alan bir bölgeydi.

(Dionysius of Halicarnassus, 1960: 1.79).” Krallık Roma’sında Romulus’un bir tapınağının ve rahiplerinin bulunması ve ona tapınılması, her ne kadar senatörler tarafından boğazlansa bile kentin kurucusunun tapınılma hakkının elinden alınamayacağının bir göstergesidir. Kentin kurucusu olarak Romulus’a adanmış bir bayram vardı. Kurucu ata tanrılaştıktan sonra bayram talep ediyordu. Bunun yanında Romulus hakkında Titus Livius’un söylediklerinden çıkarılan önemli bir durum da Roma krallarının yaşarken rahip olarak kabul edilmeleriydi. Romulus kehanet biliminde eğitim görmüştü ve kentini dinsel törenlere göre kurmuştu. Dinsel görevlerin çoğunu yerine getirmekle kalmayıp ardıllarının çoğunlukla savaş alanlarında Roma dışında olacaklarını öngörerek din görevlilerinden oluşan bir kurul oluşturmuştu (Livy, 1912: 1.18; Dionysius of Halicarnassus, 1960: 2.6).

Roma’nın kuruluşunun diğer hatırlatıcıları, Roma’nın kuruluş tarihinde Romulus’un himayesini aldığı nokta olduğu düşünülen Circus Maximus’a bakan Tepe’nin alnında, Roma Quadrata olarak bilinen kare biçimli çıkıntıydı ve Tepenin eteğinde olan bir mağara, Romulus ve Remus’u emziren dişi kurdun ini olarak kabul edilir ve kutsal sayılırdı (Williams, 2008:7).

Birincil dönemin kutsallığa dayalı Roma kenti için ilk arkeolojik kanıtlara baktığımızda bu geleneğin tarihi temelleri olduğunu görüyoruz. Palatine’in batı köşesinde tam da Dionysuis’un *Casa Romuli* dediği yerde, kulübelerden oluşan bir köyün kalıntıları çıkartıldı. Kazıların en alt düzeyinde arkeologlar ocaklar buldular. Bunlar İ.Ö. 8. yüzyılda merkezi İtalya’da bulunan çömlek çeşitleriyle doluydu. Palatine’deki bu kulübe köyüne ek olarak arkeologlar sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Roma yerleşimlerini gösteren başka deliller de keşfettiler. Mezarlar, tunç kaplar ve o dönemde Alba tepelerinde yaşayanların kültürünü temsil eden çömlekler içeriyordu. Çocuklarınki de dâhil olmak üzere bazı mezarlar lüks eşyalar açısından boldu (Cornell, 1995:45). Bu da bize nispeten daha varlıklı ve toplumsal statüsü yüksek aile gruplarının ortaya çıktığını göstermektedir.

Roma’nın kuruluş efsaneleri, neticede bizlere dini düşünce ekseninde gelişen geleneklerin ve atalarının iş yapma şekillerinin bir kurucu ata merkezinde kenti nasıl kurduğunu anlatmaktadır. Bir yanda Aeanas, yeni kentine tanrılarını sağ salim ulaştıran ve yeni kentine varmasıyla ailesinin devamlılığını sağlamış bir kahraman olarak sunulurken, diğer yanda

Romulus, kentin geleceğine damga vuracak toplumsal, siyasi ve demografik törelerin başlatıcısı olarak sunulmaktadır. Efsanelerde dikkat edilmesi gereken önemli bir çıktı, Roma dininin kahramanlarına, Çin'de görmeye aşina olduğumuz şekilde nüfusun diğer kalanının mutlak bir itaatiyle sonuçlanacak kutsallığı yüklememesidir. Efsanelerden anlaşılacağı üzere kent, kutsallığı kabul edilmiş bir krala itaatten değil, kabileler halinde yaşayan sitelerin birbirleriyle olan mücadelesinden doğmaktadır. Roma dininin bu özelliği, çatışmalardan doğacak işbirliklerinin, kurucu lider olsa dahi, kentle ilgili kararlarında muhakkak bir danışma kuruluna (Roma'da bu Senato olarak karşımıza çıkacaktır) danışılmasını gerekli kılmıştır. Roma kenti küçük bir krallık olduğu dönemlerde dahi Cumhuriyet düşüncesinin nüvelerini barındırmaktadır ki bu başta Roma kentine, daha sonra da bütün *civitas*larına yön verecek olan düşünceyi barındırmaktadır.

2.2. Kent Devleti'nin Genişleme ve Kolonileşme Süreçleri

Romulus zamanını takip eden iki buçuk yüz yıl boyunca yazılı kayıtların eksikliği bulunmaktadır. Kayıtlar, İ.Ö. 509 yılında Capitoline'de[43] inşa edilen Jüpiter Optimus Maximus tapınağına kadar başlamamaktadır. Roma tarihçileri daha sonraki Cumhuriyet döneminin ilk yılları hakkında da pek bir şey söylememektedirler. Bilinen tek şey İ.Ö. altıncı yüzyılın sonlarına doğru bu köyler yavaş yavaş kentlere dönüşmeye başlamıştır. Gelenek bize 753'den 509'a kadar yedi tane kralın varlığını söylemektedir (Morey, 1901:23-54). Birincil dönem kentinin büyümesinin ayrıntıları birçok farklı antik kayıtta çeşitli şekillerde gösterilmektedir. Genellikle bu gelişme iki döneme ayrılmaktadır. Birincisi, Roma'nın siyasi, dini ve askeri geleneklerini oluşturan ve kentin sınırlarını genişleten dört kral dönemi; ikinci dönem ise Tarquinius'un Etrüsk kenti Tarquinia'dan Roma'ya gelip yeni hanedanı kurmasıyla başlamaktadır. Geleneğe göre ikinci dönemin üç kralı Circus Maximus'u ve Forumu geliştirdiler; kenti, Quirinal, Esquiline ve Caelian tepelerini de içine alacak şekilde büyüttüler; onu savunma hendekleri ile korudular ve kenti dört bölge şeklinde tekrar düzenlediler.

[43] Roma'nın yedi tepesinden en yüksek olanıdır. Diğer tepeler, Palatine, Viminal, Esquiline, Aventine, Quirinal ve Caelian tepeleridir (Heiken, vd., 2005:1).

Capitoline'deki anıtsal Jüpiter tapınağının inşasını başlattılar ve dünyanın en eski kanalizasyon sistemlerinden biri olan *Cloaca Maxima*'yı inşa ettirerek atık suları kentin içinden Tiber Nehri'ne akıttılar (Morey, 1901: 45-52).

Roma'nın ilk dönemdeki gelişmelerini anlayabilmekte Roma dinine dayanan iki kayıt türü bize yardımcı olmaktadır. Bunlardan birincisi, Palatine, Esquiline ve Caelian tepelerinde oturan halk tarafından bütün Cumhuriyet içerisinde kutlanan bir festival olan *Septimontium*'dur (Fulminante, 2014:75). Diğeri ise kentin çeşitli bölgelerinde Mart ve Mayıs'ta tören alayı şeklinde ziyaret edilen küçük tapınakları listeleyen *Argeorum Sacraria* ayinleridir (Fulminante, 2014:92). Bunlar da Palatine, Esquiline, Quirinal ve Caelian tepelerinde bulunuyordu. Bu ayinlerin ikisi de kentin birleşmesinden hemen sonraki bir zamanı bize göstermektedirler ve geleneksel olarak da Etrüsk krallarına işaret etmektedirler.

Bu noktada arkeoloji bizim anlayışımızı keskinleştirmektedir. Böylece kentin nasıl büyüdüğü biraz daha iyi anlaşılabilmektedir. Bunlar yine geleneksel tarihi destekleyecek şeyler olmaktadır. Son zamanlarda yapılan kazılar ve analizler iki temel dönemin olduğunu göstermektedir. İlk dönem, diğer merkezi İtalyan yerleşimlerine çok benzemektedir. Forum'un içerisinde çok fazla mezar bulunmamaktadır ki bu durum, alanın sadece yaşayanlar tarafından kullanıldığı anlamına gelmektedir. İ.Ö. sekizinci yüzyılın ilk başlarında Esquiline'deki mezarlarda bulunan tunç kaplar, çömlekçiliğin ve dolayısıyla o dönemde ılımlı bir gelişmenin varlığını göstermektedir. Neredeyse İ.Ö. sekizinci yüzyılın sonlarına tarihlenen bir mezarda savaş arabası ve tunç silahın bulunması da aristokrasi sınıfının varlığını göstermektedir (Fulminante, 2014:74).

Bu dönem boyunca Roma'nın yaşam standartları Tiber Nehri'nin diğer tarafında bulunan diğer komşularından daha az gelişmiştir. Etrüsk kentlerinde bir aristokratik sınıf yeni bir medeniyet şekillendirmişlerdir. Bu Etrüsk kentleri Yunan ve Fenikelilerle yapılan ticaret etkisinde daha kentleşmiş, yazıya geçmiş ve gelişmişlerdir. Tiber Nehri'nin güneyinde 7. yüzyıl boyunca aristokratik olarak gelişmiş, kentleşmiş toplumlar bulunmaktaydı (Stambaugh, 1988:13). Roma'da ise her biri de kendi ahşap ve toprak surları olan bir grup farklı yüksek tepe köyleri görülmektedir. Her ne kadar Roma mezarları bu dönemde diğer yerlerde bulunanlar

kadar zengin olmasa da onların birkaç tanesinin yeteri kadar gösterişli olması, kentte diğerlerinden çok daha iyi durumda olan sakinlerin bulunduğunu göstermektedir. Nüfus geliştikçe evler eski köy sınırlarını zorladı, böylece onları Forum alanının dışına doğru yaydı. Bu durum, doğal olarak insanları birbirine daha da yakınlaştırdı ve birlikte hareket edebilme yetilerini de cesaretlendirdi. Birlikte o dönemde tehdit edici komşulara karşı ortak bir savunma anlayışı geliştirdiler, Forum'da bir pazar kurdular, köy sınırlarının dışında kalan yerlerin işlenmesi ve toprakların kullanımı ile ilgili bazı anlaşmalar yaptılar (Stambaugh, 1988:14).

Plutarch'ın eserinin ikinci kral Numa'nın hayatını anlattığı bölümlerde ticaret loncalarının bir listesi bulunmaktadır. Bu liste Roma'da 6. yüzyılda oluşturulan iş örgütlenmesinin vardığı noktayı göstermektedir: Müzisyenler, kuyumcular, marangozlar, boyacılar, deri işçileri, sepiciler, maltızlar ve çömlekçiler (Plutarch, 1914:367). Kent yaşamının ölçeği inşaat işçilerini, hatta demircileri bile gerektirmiyordu ve fırıncılık, çamaşır yıkama gibi aktiviteler herhangi bir uzmana ihtiyaç duyulmaksızın evde yapılıyordu.

Kent bilincinin geliştiğinin ilk arkeolojik ispatı olan kanalizasyon ve Forum Romanum'a[44] döşenen taşlar medeni bir birliğin göstergeleri olarak bu döneme rastlamaktadır. Forum'a döşenen taşlar Roma kent tarihinde, üç Etrüsk kralı dönemine denk düşen ve kamu işlerinin inşaatını vurgulayan yeni bir dönemin başlangıcının habercisidirler. İlk gerçek kent duvarları kentin en savunmasız sınırında, Esquiline'de inşa edilmiştir. Forum Boarium'da, Capitoline'de ve Esquiline'de inşa edilen ilk gerçek tapınak binaları ise Etrüsk tapınaklarında olduğu gibi tuğladan yapılmış ve pişmiş toprakla kaplanıp dekore edilmiştir (Plutarch, 1914:359). Kenti çevreleyen bölgelerde sistematik bir drenaj sisteminin bulunması birleşmiş bir kooperatif çabanın ve Etrüsk kentlerinde karşılaştığımız teknolojik becerilerin var olduğunu göstermektedir. Bunların hepsi tepelerden ve vadilerden oluşan, birleştirilmiş bir sur tarafından çevrilen ve örgütlü bir alan sisteminin oturtulduğu bir kenti hayal etmemizi sağlamaktadır. Roma'da kent fikri, dinin yaşanılmasını mümkün kılan bir yerleşim olarak doğmuştur. Merkezine baktığımızda içerisinde aynı zamanda kamu binaları olarak kullanılan tapınakların

[44] Latince adı Forum Romanum olarak da bilinen Roma Forumu, Roma kentinin merkezindeki birkaç önemli antik hükümet binasının kalıntılarıyla çevrili dikdörtgen bir *forum*dur. Antik kentin vatandaşları, başlangıçta bir pazar yeri olan bu alana, Forum Magnum veya sadece Forum olarak atıfta bulundular.

kent yaşamına hükmettiği bir merkez olduğu görülmektedir. Roma dininin renkli tapınaklarının en göze çarpanları Capitoline'de sıralanan hepsi de birer Tanrıya (Jüpiter, Juno ve Minerva) adanmış tapınaklardır (Stambaugh, 1988:14-15).

Dinin ve iktidarın mekâna yansımasının en güzel örneklerinden biri olarak doğan Roma kenti Cumhuriyet döneminde geliştikçe dönüşüm geçirdi. Marcus Junius Brutus önderliğinde bir grup *patrici*nin Tarquinler hanedanlığını kentten sürmesiyle, oligarşik bir cumhuriyet kuruldu (Burry, 2010:7). Kralların sürülmesi Roma'nın tiranlara olan bakış açısının bir sonucuydu. Birincil dönemi bitirip kurulan cumhuriyet yönetimi ile ikincil dönemi başlatan da bu düşünce sistemi oldu. Aslında Roma cumhuriyetçiliği, tarihi ve güncel siyasi pratiklerin, kurumların ve değerlerin devleti bir arada tutmak için tasarlanmış idealler haline geldiği "gerçekçi bir ütopya" tasarısı olarak görülmelidir (Atkins, 2018:2-3).

İlk üç buçuk yüzyıl kentlerin de fiziksel gelişimine yansıyan bir sağlamlaştırma ve genişleme dönemi oldu. Başlangıçta kentin kültürel dünyası Güney İtalya'daki Yunanlarla ve Etrüsklerle iletişimi nispetinde idi. İ.Ö. üçüncü ve ikinci yüzyıllar boyunca Roma'nın ufku genişledi, böylece Akdeniz'de en önemli askeri ve siyasi güç oldu (Burry, 2010:19-78).

Tarihçiler Roma'nın tipik bir Etrüsk kentinden bağımsız bir Latin Cumhuriyete geçişini yazarken, Tarquin'in Roma'yı yeniden ele geçirme çabalarına ve güneydeki Latinlerle ve kuzeydoğudaki Vei Etrüskleri ile olan savaşlara sıkça değinirler. Bu gelenek cumhuriyetin iç tarihine kendini ilk yüzyıllarda soylu "*patrici*"lerle sıradan "*pleb*ler" arasındaki mücadele şeklinde yansıdı. Ardından peyderpey uzlaşma süreci geldi. İ.Ö. beşinci yüzyıl ayrıca tapınak bağlılığının yüzyılıydı. Büyük tapınakların inşası, Capitoline tepesinde, dış görünüşü Etrüsk tarzında, Forum Romanum'un ve kentin üzerinde Etrüsk kralların kentleşme hırsını hatırlatır biçimde 400 yıl boyunca beliren kocaman bir yapı olan Optimus Maximus Jüpiter Tapınağı ile başladı (Stamper, 2005:6). Bu tapınak aynı zamanda cumhuriyetin kurulmasını da anlatmaktadır çünkü *magistra*ları onu yeni düzenin korunmasıyla eşdeğer görmüşlerdi.

Cumhuriyet'e geçiş ilk yüzyıllarda Roma kentinin gelişiminde gözle görülür bir değişiklik oluşturmadı. Tanrılara adanan tapınaklar ve dini düşüncenin mekânı olarak kent genişlemeye devam ediyordu. Birçok tapınak, Castor ve Pollux, Merkür ve Apollo gibi Yunan

tanrılarına ithaf edildi (Stamper, 2005:37). Bununla birlikte kentteki sınıf mücadeleleri tapınaklar yoluyla yansıtılıyordu. Roma'nın komşu kentler üzerindeki büyüme etkisinin anısına Aventine'deki Diana Tapınağı ve Forum Romanum'daki Castor Tapınağı inşa edildi. *Pleb*lerin artan gücü ve bazı bireysel *pleb*lerin zenginleşmesi tüccarların tanrısı Mercurius tapınağı ve tarımın ruhani güçleri Ceres Liber Libera Tapınağı[45] ile onaylandı. Sonuncusunun tapınağı Aventine'deydi ve her zaman *pleb* yönetiminin özel ilgisini gördü. Tapınaklar ayrıca kentin fiziksel gelişiminin de göstergesiydi. Bu gelişim Forum Romanum'dan başlayıp Circus Maximus vadisi boyunca Aventine Tepesi yamaçlarına sıçrıyordu. Aventine Tepesi zaten her zaman *pleb*lerin ve yabancıların yerleştikleri yer olarak bilinirdi (Mignone, 2016:8).

Beşinci yüzyılın ortalarında bir dizi kanun yapıldı. Bunlar da düşünce sisteminin oluşturduğu aynı toplumsal ve topografik gerçeklikleri göstermekteydi. Aventine'de *Pleb*lerin yerleşmesini sağlayan İ.Ö. 450'de çıkan 12 Levha Kanunları ile arazi parçaları dağıtıldı, evler ve bazı dükkânlar inşa edildi (Dionysius of Halicarnassus, 1960: 10.31-32). Bu yasalar, tüccarlar, düzenli pazar günleri ve efendi ile yanaşma arasındaki ilişkide kurumsallaşmış tabakalı bir toplumsal düzene oturtulmuş bir toplumu yansıtmaktaydı. Birkaç yasa, ölü yakma ateşi içeren cenaze törenlerinde servetin teşhir edilmesini kısıtladı. Bunlar, soyluların açıkça zenginlik ve ayrıcalık gösterişlerini yumuşatmaya ve Etrüsk aristokrasisiyle ilişkilendirilen ayrıntılı cenaze törenlerini caydırmaya yönelik bir girişimdi (Stambaugh, 1988:17).

Arkeolojik kazılardan Etrüsk mimari tarzının İ.Ö. beşinci yüzyılın büyük bölümünde devam ettiği bilinmektedir. Ayrıca, yüzyılın ortalarına kadar uzanan mezarlarda düzenli olarak ithal Yunan çanak çömlekleri bulunmuş, ardından Yunan etkisinde ani bir düşüş yaşanmıştır. Bu, Romalıların İ.Ö. 450 ile 400 yılları arasında İtalya'nın geri kalanının Helenleştirici atmosferinden çekilip kent devletlerini kendi şartlarına göre oluşturmakla meşgul oldukları anlamına gelebilir. Yerli dini gelenekler, yeni yabancı kültleri yasaklayan bir yasanın kabul edildiği 428'de onaylandı. (Livy, 1912: 4.30; 9-11). Kökleri Capitoline'de olan *Saturnus* ve Quirinal'deki *Dius Fidius* olmak üzere iki yerel tanrı için yeni tapınaklar inşa edildi. Roma

[45] Ceres, Liber ve Libera Tapınağı, sırasıyla Demeter, Dionysus ve Ariadne'ye eşdeğer Ceres, Liber Pater ve Libera'ya İ.Ö. 494'te adanmış bir tapınaktı.

kenti kendi inanç sistemiyle dışarıdan gelen kültürlerin uygun bir şekilde sentezlenmesine dayanıyordu.

Forum'un güneydoğu ucunda, eski kraliyet sarayının bulunduğu yerde, yeni cumhuriyet, eski aile hayatı biçimlerini ve kralın dini görevlerini uyarladı. Kraliyet ocağı, şimdi, kralın kızlarının özel görevlerini üstlenen altı Vesta Bakiresi tarafından yönetilen halka açık bir ocak olarak bir kenara bırakıldı (Rykvert, 2011:71). Bakireler Atrium Vestae'de[46] yaşıyorlardı. Regia (kral evi) kutsal aletler için bir depo olarak yeniden inşa edildi ve evin yakınında, devletin adına kralın sorumluluğunda olan kutsal ayinleri yerine getiren *Domus Publica* kuruldu (Van Deman: 1909:13). Yüzyılın sonlarında, 435 civarında, Campus Martius'ta askeri komutanların kullanımı için bir *Villa Publica* inşa edildi. Aristokrat kent evlerinde kullanılan *atrium*, *domus* ve bir banliyö villası dâhil olmak üzere bu binalar, şimdiki savaşçı cumhuriyet vatandaşlarının geçmişteki kraliyet yaşamını nasıl devam ettirdiğini ve kamusal yaşamın ve binaların bu aristokratik yaşam tarzı üzerinde nasıl modernize edildiğini yansıtmaktadır (Rykvert, 2011:78).

İ.Ö. beşinci yüzyıl Roma'sı, Etrüsk ve Yunan kentlerine nazaran daha sade ve taşralı olarak düşünülebilir. Farklı toplumsal sınıflardan bireyler kentte dağılıyorlardı: Forum'un yakınında büyük evleri olan *patrici*ler, çoğu tüccar *pleb*ler ve daha küçük kulübelerde yaşayan yoksul vatandaşlar. Bir Yunan vatandaşı için Roma, muhtemelen sevimsiz, köylerin ve küçük kasabaların birleşmesi mantığıyla kurulmuş bir yer olsa gerekti. Bu Roma kentinin yukarıda bahsedilen kendi inanç değerlerini korurken dışarıdan gelene de açık olma düşüncesinin bir yansımasıydı.

İ.Ö. dördüncü yüzyılda Roma'nın genişlemesi Roma Cumhuriyet düşüncesinin savaşçı idealleriyle birlikte gerçekleşmişti. Roma siyasi kültüründeki onur, şan, şeref, kahramanlık ve itibar gibi idealler Roma cumhuriyet seçkinlerini askeri başarılar elde etmeye itiyordu. Etrüsklerle, Aequianlarla, Volscianlarla, Latinlerle ve Samnitlerle süregelen savaşlar sonucunda Roma, siyasi etkisini dışarıda genişletti. Sınırlı da olsa bu savaşarak genişleme isteği

[46] Vesta Bakireleri Evi (Atrium Vestae), Roma Forumu'nun doğu ucunda, Regia ve Palatine arasında dairesel Vesta Tapınağı'nın arkasında bulunan Vesta Bakirelerinin ikametgâhıydı.

içerideki *patrici* ve *pleb* çatışmasını büyük ölçüde halletti. İ. Ö. 396'da Veii bozgunu, Roma'nın İ.Ö. 390'da Galyalılar tarafından yıkılması, savaş hakkının *pleb*lere verilmesini ve zengin *pleb*lere yönetimde yüksek yerlerde yer alma hakkı tanıyan İ.Ö. 367'deki Sextio-Licinian kanunlarının çıkarılmasını sağladı. Bunlarla birlikte Romalıların üstünlüğünü merkezi İtalya'da tanınmasıyla sonuçlanan Latinlerle İ.Ö. 338'de yapılan anlaşma bu yüzyılın önemli olaylarıydı (Morey, 1901:45-69). Samnitler Romalılar tarafından oturmuş kentli bir medeniyetin düşmanları olarak görülen dağlı bir kavimdi ve yüzyıl boyunca bunlarla savaşıldı (Roberts, 2020). Bu savaşlar Roma'nın saygınlığını arttırarak Roma'nın kentsel güvenini güçlendirdi. Dış etkileri bir Roma kentsel sentezine uyarlamak ve içeri aktarmaktaki uzmanlıkları Roma'ya büyük avantajlar sağladı. Roma'nın bu dönemdeki en büyük kentsel kabiliyeti dışarıdan gelen gelenekleri ve düşünceleri içine alıp eritmesinde bulunuyordu.

Vatandaşların yaşamları, büyük ölçüde kamusal ve özel hayatlarının tüm yönlerini yönlendiren onur ve utanç algıları tarafından düzenleniyordu. Bu savaşta zafer kazanan bir generalin kentine tapınaklar ve kentin ihtiyacı olan diğer yapıları hediye ederek zaferini ölümsüzleştirme isteğiyle kendini gösteriyordu. Örneğin Veii'nin mağlup edilmesinden ve Galyalıların geri püskürtülmesinden sorumlu General Marcus Fulius Camilius'un inşaat faaliyeti İ.Ö. dördüncü yüzyılın gidişatını belirlemekteydi. Onun destekleriyle Forum Boarium'daki Fortuna[47] ve Mater Matuta[48] türbeleri, yan yana yerleştirilmiş Etrüsk tarzında iki tapınak ile anıtsallaştırıldı. Aslen Veii'nin koruyucu tanrıçası olan Juno Regina (Yunan mitolojisindeki Hera ile eş tutulan Kraliçe Tanrı), Etrüsk kentinden Aventine Tepesi'ndeki yeni tapınağa yerleştirildi. Camilius, *patrici*ler ve *pleb*ler arasındaki farklılıkların barışçıl çözümünü kutlamak için Forum Romanum'da Concordia Tapınağı'nı inşa etti (Platner, 2015:138). Bu tapınak Yunan tanrılarını içselleştirmek için inşa edilen bir dizi mabetten ilkiydi. Yeni kültlere duyulan ilgi o kadar yoğunlaştı ki, İ.Ö. 367'de resmi kültlerin bakımını denetlemek için bir komisyon kuruldu. Roma kentinin genişlemesi, dini inanç sistemlerinin ihraç edilmesiyle bire

[47] Yunan tanrıçası Tyche'ye eşdeğer olan Fortuna, talih tanrıçası ve Roma dininde şansın kişileştirilmesidir.
[48] Mater Matuta, Romalıların sonunda şafak tanrıçası Aurora ve Yunan tanrıçası Eos'a eşdeğer hale getirdiği yerli bir Latin tanrıçasıydı.

bir devam ediyordu. Surların dışında, Roma'nın komşuları üzerindeki artan egemenliği, güneye ve nehirlere giden yol boyunca inşa edilen tapınaklarla sembolize edildi (Stambaugh, 1988:20).

İ.Ö. dördüncü yüzyıldaki büyüme ve gelişme eğilimleri, İ. Ö. 312'de *censor* olarak kentin ve nüfusunun ihtiyaçlarını ele alan Appius Claudius Caecus'un faaliyetleriyle doruğa ulaştı. Forum Boarium yakınlarındaki bir çeşmeye su besleyen Roma'nın ilk su kemeri Aqua Appia'yı inşa etti (Evans, 1997:15). Appius ayrıca güneye giden ve Campania ile iletişimi sağlayan Via Appia yolunun döşenmesinden ve Samnitler ile yapılan savaşların sıkıntılı olduğu topraklardan sorumluydu. Senato'nun listesini gözden geçirirken, Appius ve diğer *censor*lar, azad edilmiş kölelerin oğulları da dâhil olmak üzere kökenleri alt sınıflarda olan yeni üyeleri vatandaşlığa dâhil ettiler. Ayrıca, kırsal hinterlandında yaşayan Roma vatandaşlarının aleyhine kent sakinlerinin oy verme gücünü artırmak amacıyla kabile oylama birimlerinin üyeliğini revize ettiler. Bu tartışmalı önlem İ.Ö. 304'te iptal edilmiş olsa da, bir yanda *patrici*lerin soyluları ve zengin *pleb*lerin eski *konsül*leri ile diğer yandan azatlıların oğullarını bile içeren yukarı doğru hareket eden bir grup arasında, nüfusun çeşitli sınıfları arasında gerilimler olduğunu göstermektedir. Livius'un (9.46.14) onlara "*forum* kalabalığı" olarak atıfta bulunması azatlı kölelerin zenginliğinin kaynağının ticaret olduğunu göstermektedir.

İ.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısındaki kentleşme faaliyetinin birçok yönü, Roma'nın askeri, fiziksel ve ticari büyümesinin çözüm gerektiren sorunlar ürettiğini varsaymayı mantıklı kılmaktadır. Kentin surları içinde yer alan devasa alan, büyük bir nüfus beklentisini ima etmektedir. Koloniler, yeni edinilen toprakları kontrol altında tutmak üzere gönderildi. Bu durum kolonilerde, mülksüz ve pek çok kaynağı olmayan, kendilerine bu yolla toprak ve statü verilmesini hoş karşılayan bir miktar fazla nüfus olduğunu göstermektedir.

Nehir kıyısındaki rıhtımlarda Forum Boarium'un geliştirilmesi, yerleşik bir kentli nüfusun sanayi, taşımacılık ve ticaret yaptığını gösterirken, ticaret Roma'ya daha fazla yabancıyı çeken ve ayrıca zengin ve fakir arasındaki uçurumu genişleten yeni istihdam fırsatları yarattı. Aşağı yukarı aynı zamanlarda, İ.Ö. dördüncü yüzyılın sonlarında Forum Romanum özellikle politikacıların ve yabancı paraları Roma parası ile değiştiren sarrafların mekânı haline gelmişti. Bu da ticaretin ve siyasi katılımların uluslararası ölçekte olduğunun kanıtı

sayılmaktadır. Bakkallar, kasaplar ve balıkçılar gibi Forum dükkanlarının eski kiracıları, muhtemelen Argiletum'daki (Roma Forumu'na kadar popüler Suburra semtini geçen antik Roma'daki cadde) kendi pazarlarına taşındılar (Stambaugh, 1988:22).

İ.Ö. dördüncü yüzyıl Roma'sı bir önceki yüzyıla göre daha gelişmiş bir kentti. Kentin genişliğine dağılmış yeni tapınaklar vardı ve yeni sur daha bilinçli bir kentsel kimliği ifade ediyordu. Sokaklarda daha fazla insan vardı, limanda ve Argiletum'un özel pazarlarında daha fazla canlılık vardı. Yine de, bir Yunan vatandaşı için hala küçük bir kasaba görünümü vardı. İ.Ö. 390'daki Galya istilasından sonra çok hızlı bir şekilde inşa edilen evler, Demir Çağı'ndan günümüze İtalyan tepe kasabalarının kalabalık kıvrımlı görünümüne sahipti. İ.Ö. 343'te Roma'nın ittifak kurduğu, akıllıca planlanmış bir alana sahip olan Campania'daki Capua gibi bir kentle karşılaştırıldığında, Roma'nın görünümü taşralı kalıyordu.[49]

Roma'nın genişleme süreçleri göz önüne alındığında, dışarıdan gelen etkilere epeyce açık olduğu görülmektedir. Roma kentinin hâkimiyet alanı genişledikçe yeni Tanrıların benimsendiğini, böylece çevredeki Etrüsk ve Yunan kentlerinin tanrılarının kentin içine dâhil edildiği bir düşünce yapısının oluştuğu göze çarpmaktadır. Bu kentin görünümüne yansıdığı gibi, kentsel toplumun *patrici* ve *pleb* şeklinde ayrımına ve kentin sınıf mücadelesinin mekânı haline gelmesine yol açmıştır. Ayrıca Romalıların siyaset anlayışının oldukça pratik olması, felsefenin uzun yıllar boyunca aşağılanması ve soyut felsefi düşüncelerden ziyade çiftçi-asker zihniyetinde bir düşünce yapısına sahip olması bu genişleme süreçlerinde doğrudan etkili olmuştur. Romalılar için öncelik savaşmak, fethetmek, savaşla birlikte servet sahibi olmak ve yönetmekti. Kolonileşme süreçleri buna hizmet ediyordu. İtalya'nın ve daha sonra eyaletlerin fethi sırasında Roma devleti büyük miktarda toprak elde etti. Cumhuriyet döneminde, mağlup edilen düşmanların topraklarına sıklıkla el konulur ve *ager publicus*'a (Roma devletinin sahip olduğu topraklar) dönüştürülürdü. Roma devletinin bu toprakları kullanabilmesinin bir yolu da üzerinde koloniler kurmaktı.

[49] Cicero, yıllar sonra bile, bu karşıtlığın hâlâ geçerli olduğundan yakınmaktaydı: "En açık ova ve kendi güzel caddeleri olan Capua ile kıyaslandığında dağlar ve vadiler arasında kurulmuş, adeta dimdik duran ve tavan arasında yükselen, yolları pek iyi olmayan ve çok dar sokakları olan Roma'ya gülecekler ve onu hor görecekler (Cicero, 1856:2.96)."

Bu kolonilerin Cumhuriyet döneminde İtalya üzerinde büyük etkisi olmuştur. Roma'nın yenilmiş düşmanları üzerinde kontrol sahibi olmasını ve hegemonyasını sağlamlaştırmasını mümkün kıldılar, kentlerin her zaman var olmadığı bölgelerde kentsel yerleşimler yarattılar ve bazen "Romalılaşma" olarak da adlandırılan İtalya'nın kültürel bütünleşmesini etkilediler. Roma kent kültürünü İtalya'nın kırsal bölgelerine yayan arketipik kasabalar olarak koloniler, düşman halkları Romalılara karşı savaşmaktan caydırmak ve daha sonraki fetihler için köprübaşı görevi görmek amacıyla yeni fethedilen toprakların istikrara kavuşturulmasında önemli araçlardı. Askeri amaçların yanı sıra koloniler, Roma'nın sürekli artan nüfusu için ek alan sağlayarak Roma'nın ekilebilir arazileri üzerindeki baskıyı azaltmaya da hizmet ediyordu. Tam olarak nasıl göründükleri ne olursa olsun koloniler, yoksulların toprağa erişmesinin önemli bir yoluydu. Romalıların soyutlama anlamında geliştirdikleri şey, siyaset felsefesinden ziyade iç sorunlarını çözecek pratik hukuk kurallarıydı. Bu, *patrici*ler ile *pleb*ler arasındaki toplumsal problemleri halletmenin yoluydu ve pratik gündelik yaşamla doğrudan ilgiliydi.

2.3. Kent Devletinden İmparatorluğa Kent Anlayışının Gelişimi

İkincil dönemin ortalarında İ.Ö. 300'den 200'e kadar olan yüz yıl boyunca, Roma'nın görünümü muazzam bir şekilde genişledi. Romalıların savaş anlayışı bunda çok etkili oldu. Samnitler ile devam eden savaşlar, Romalıları, İtalya ve Sicilya'nın Yunan kentleri ile daha yakın ilişkilere soktu. Bu yüzyıl, zor kazanılmış askeri zaferler dizisinden ilham alan, eskisinden daha anıtsal ama yine de temkinli ve muhafazakâr olan bir kent anlayışının yüzyılıydı.

İ.Ö. üçüncü yüzyılın zorlu savaşları önce İtalya'da, ardından Sicilya, Sardunya ve İspanya'da Roma gücünün tanınmasıyla sona erdi. Birinci Pön Savaşı sonunda İ.Ö. 241'de Sicilya bir eyalet olarak ele geçirdi, ardından İ.Ö. 238'de Sardunya ve Korsika alındı (Burry, 2010:54). Bütün bu Yunan kentlerinin alınması, Roma kent anlayışında açık bir Yunan etkisi yarattı. Ünlü Kartaca komutanı Hanibal'in İkinci Pön Savaşı'nda güney Galya'yı ve Alpler'i geçerek savaşı Roma kent surlarına taşımasının kentin üzerinde ciddi etkileri oluyordu (Southern, 2006:230). Hanibal'in yolu üzerindeki Romalı vatandaşların sahip olduğu küçük

çiftlikler Hanibal'in ordusu tarafından baskına uğradılar. Böylece kır nüfusu kentlere doğru, özellikle de Roma'ya akın etmeye başladı. Savaş bir bakıma bazı Romalılara servet de getirdi. Bazı yatırım ve sermaye sahipleri Sicilya'dan denizyoluyla tahıl getirerek sattılar ve savaş ekonomisinin olmazsa olmazı silah ve köle ticaretinden çok yüklü miktarlar kazandılar. Aynı zamanda kent, hem köleler hem de özgürlerden oluşan yeni etnik gruplar, bunlarla birlikte gelen yeni dinler, dolayısıyla geniş bir şekilde yeni bina aktiviteleri ile birlikte bütün olarak zenginleşti. Bunların hepsi kentin daha kalabalık, daha karmaşık ve daha ilginç bir hale gelmesinde yardımcı oldu. Üçüncü yüzyılın Roma kentleşmesinin karakteristik özelliği olağanüstü bir Yunan kültürü etkisi ve askeri siyasi soyluluğun baskın rolü olmuştur (Stambaugh, 1988:23).

Bir general zafer kazandığında Senato genellikle onu *triumphator* (muzaffer) olarak tanıdı. Böylece ona zaferinden dolayı bir unvan vermiş oluyordu. Karşılığında general bir tapınak inşa ettirirdi. Bu sadece koruyucu Tanrıya teşekkürünü sunmak değil, ayrıca kenti de güzelleştirmek ve insanların önüne kendi ve ailesinin adına bir şeyler koymaktı (Thomas, 2008:28). Bu tarz zafere dayalı kent sanatı özellikle Jüpiter Victor, Victoria ve Bellona tapınaklarına adanmaktaydı ve zafer kutlamalarının ayinleri de durmadan gelişmekteydi.

Kamu hizmetinin sorumlulukları ve ödülleri yönetici sınıf içerisinde genişlemesinin Roma için fiziksel sonucu büyük bir anıtsallığın ortaya çıkması oldu: tapınaklar, heykeller, resimler ve anıt mezarlar. Soylular, senatodaki üyelikleri yoluyla Roma Cumhuriyeti'ndeki siyasal yaşamı yönlendirdiler ve onların aile hayatlarının özellikleri o kadar yaygın hale geldi ki belli kamu amaçlarına göre yapılan binaların modellemeleri bile onların malikânelerinin yapısına uygun hale getirildi. Bunların en tanınmışı Atrium Vestae (Vesta Bakireleri Evi) idi (Van Deman, 1909:41), fakat üçüncü yüzyıl boyunca, bir arşiv binası olan Atrium Publicum, senatörlerin binası Atrium Libertatis, kapalı bir alışveriş merkezi ile bazı resmi işlemleri birleştiren binalar Atrium Maenium ve Atrium Titium, ayakkabı yapıcıların binası olan Atrium Sutorium, açık arttırma salonu olan Atrium Licinia gibi örnekleri bolca bulunmaktaydı (Van Deman, 1909:45).

Bu muzaffer soylu elitler tarafından inşa edilen tapınaklar bizlere onların arzularından daha fazlasını anlatmaktadır. Onların dertleri sadece tanrılara teşekkür etmek veya kendileri için bir isim yapmak değildi. Bunların yanında halka, Roma bütün parçaları ile güzelleştiriliyor mesajı veriliyordu. Campus Martius'un aşağılarında, *pleb*lerin şampiyonu bir komutan olarak Gaius Flaminius Nepos, adını onurlandırmak için 220'de büyük bir anıt olan Circus Flaminus'u inşa ettirdi (Livy, 1912, 20.1). Yapı çok geçmeden sembolik önem kazanarak *pleb*ler için bir toplanma yeri haline geldi.

Roma üstünlüğünün bütün İtalya, Sicilya ve Sardunya üzerindeki yayılmasının, kent hayatının kalitesi üzerinde kaçınılmaz sonuçları oldu. Toplumsal yapı içerisindeki tartışmalardan ve yerli gelenekler ile dışarıdan gelen yenilikler arasındaki çatışmalardan vatandaşlar daha fazla haberdar oldu. Böyle bir çatışma kentte yaşayanlar ile kendi çiftliklerinde yaşayanlar arasında baş gösterdi. Roma vatandaşlarının bütün İtalya'da çiftliklere sahip olması ve bu çiftliklerin çoğunun çok uzaklarda olması, bu vatandaşların Roma'ya geri dönmesine izin verilip verilmeyeceğinin ve izin verilirse bunların vatandaş olarak haklarının neler olacağının sorgulanmasına sebep oldu. Artık kent nüfusu çok daha kalabalık, çok daha yoğundu ve kendi özel ihtiyaçlarının ve güçlerinin de bilincinde idiler. Çıkar çatışmasını çözmek için yapılan girişimlerden birine, her sekiz günde bir düzenlenen *nundinae* (kent pazarının kurulduğu günler) ile ilgili bir düzenleme örnek olarak gösterilebilir: Davaların görülmesi ve halk meclisinin yasayı onaylamak için toplanması, çevredeki kırsal kesimden çiftçilerin ürünlerini getirdiği kentte kurulan pazar günlerinde gerçekleşiyordu. İ.Ö. 287'de çıkarılan ve *patrici*ler ile *pleb*ler arasındaki uzun mücadelenin nihai sonucu olarak kabul edilen Lex Hortensia, meclis toplantı günlerini pazarın kurulduğu günlerin haricindeki günlere taşıdı (Rüpke, 2011:62-63). Meclisin amacı toplantıları daha ciddi bir şekle sokmak, böylece pazarın gürültüsünden uzakta dikkatleri dağılmadan toplantı yapabilmekti. Ama bu durum, daha az çiftçinin kente gelerek bu toplantılarda oy vermesi ve böylece kent nüfusunun daha büyük bir siyasi güç elde etmesiyle sonuçlandı.

İ.Ö. üçüncü yüzyıl boyunca dengeler çok daha kentte oturanların lehine dönmeye başladı. Birinci Pön Savaşında ordu hizmetinin ganimetleri adilane bir şekilde dağıtılmıştı.

Epeyce fazla olan deniz savaşları, kentteki toprağı olmayan fakirlerin iş bulabilmesini sağlıyordu. Gemide çalışıyorlar ve gerçekten savaşıyorlardı. Böylece toprak sahipleri kara savaşlarında hizmet fırsatı bulabiliyorlardı. İkinci Pön savaşlarında bu özgür toprak sahipleri sınıfları bütün İtalya'da açık bir şekilde darbe aldılar. Hanibal'ın ordularının geldiği yerlerde, ailelerini korumak için daha güvenli alanlara yani kentlere göç etmek zorunda kaldılar. Savaş bittiğinde bu toprak sahiplerinin çoğu topraksız kalmıştı çünkü kendi arazilerine dönemeyecek kadar kentlileşmişlerdi. Onlar da aileleri ile birlikte kentlerde özellikle de Roma'da yerleşmeye karar vermişlerdi. Ayrıca evleri tamamen yok edilen Roma'nın Latin müttefiklerinden yenik düşmüş askerler de savaşta kente göç ettiler ve kendi geleneksel Roma vatandaşlıklarını iddia ettiler (Bernard, 2016:51).

Bu gerilim mevcut Roma kurumları yüzünden de gelişiyordu. Orijinal olarak bu kurumlar basit bir tarıma dayalı kent devletinin yönetimi için öngörülmüştü. Şimdi bu kurumlar kıtasal bir imparatorluğu yönetme gerçeği ile sınanıyorlardı. Örneğin Pirus Savaşı'ndaki durumu ele alalım. Roma'nın geleneksel savaş açma usulü, düşmanın sınırlarına yürüyerek orada bazı ayinler gerçekleştirecek bir grup rahibi (*fetiales*) gerektirmekteydi (Rich, 2011:191). Ama denizler aşırı bir yerde, örneğin Yunanistan'da savaşıldığı zaman bu nasıl mümkün olacaktı? Uyarlama söz konusu olduğunda her zaman becerikli ve kanuna sadık kalan Romalılar tutsaklarından birine daha sonra bu ayinin amaçları için düşman bölgesi olarak hizmet edecek küçük bir Roma toprağı arsası satın aldırır, savaş açma ayinini dışarı çıkmadan burada gerçekleştirirdi (Potter, 1999:141-142).

Romalı yerli gelenekler ile ithal edilen diğer gelenekler arasındaki ilişki de ayrıca sorun oluşturuyordu. İ. Ö. 290'larda Yunan Tanrıları onuruna bir sürü tapınak inşa edilmişti ama sonraki birkaç on yıl boyunca yapılan tapınakların, Quirinius, Summanus, Consus, Tellus, Pales, Ianus, Portunus gibi geleneksel İtalyan tanrılarına adandığı görülmektedir. İtalyan, Etrüsk ve Pön Savaşları'nın sonucunda bu tanrılar da kente giriş yapmışlardı. Bununla birlikte Yunanlılar Roma'ya daha öncekinden çok daha büyük sayılarda geldiler ve kentteki kültürel gelgiti kendi çıkarlarına kullandılar. Sicilya'da uzun bir dönem boyunca bulunan Yunan kültürü, büyük bir Romalı asker nesline önce Birinci Pön savaşları boyunca Yunan

medeniyetini dayattı. Daha sonra İkinci Pön savaşları boyunca Tarentum'dan ve Sirakuza'dan getirilen ganimetler ve köleler yeni zenginlikler ve Roma zevkine yeni standartlar getirdi (Fronda, 2010:18).

Roma'nın geçmişine dair duyguları bile keskinleşti. Askeri zafere ve soyluların zafer anıtlarına yapılan vurgu edebiyat ifadelerinde bile Yunan terimleri ile ifade edilmeye başladı. Şair Naevius ve tarihçi Fabius Pictor daha önceki Roma tarihini Helenistik geleneklerin terimleriyle yeniden inşa ettiler ve Roma'nın büyük ailelerine efsanevi katkılarda bulundular (Biggs, 2020:82). Sonuçta çiftçi savaşçıların vahşileri nasıl fethettiğine yönelik bir mitoloji ortaya çıktı.

İkinci Pön Savaşı sona erdiğinde İ. Ö. 204 yılında Roma kenti demografik olarak öncesinden daha karışıktı. Kentin fiziksel görünümü yeni binalarla hala geleneksel İtalo-Etrüsk tarzında idi. Önceki yüzyıldan çok daha kozmopolit bir kent vardı ama Campania ve Sirakuza gibi Helenistik kentlerle karşılaştırıldığında Roma hala kasaba gibi kalırdı. Livius (40.5.7), İ.Ö. ikinci yüzyılın başlarında Makedonya'daki Yunan askerlerinin ağzına kentin olumsuz bir değerlendirmesini koyar. Bir Roma kaleminden gelen bu değerlendirme, kentselliğin mütevazı başlangıçlarından utanmanın yanı sıra kültürel yoksunluk konusunda keskin bir farkındalığı ortaya koymaktadır. "Bazıları Romalıların gelenek ve görenekleri ile bazıları başarıları ile alay etti, bazıları aristokrat sınıfının üyeleriyle, bazıları ise düpedüz kentin görünüşüyle, kamusal ve özel alanların hala henüz güzel olmadığı ile alay etti (Livy, 1912: 40.5.7)."

Daha yoğun bir nüfus, daha lüks yaşam standartları ve daha geniş sınırlara taşınan siyasi üstünlük, kaçınılmaz olarak Roma'nın fiziksel görünümünde etkili oldu. Pirus ve Pön savaşları Romalıların dünya anlayışını genişletti. İ.Ö. ikinci yüzyılın birinci yarısında bu kozmoploitlik Akdeniz boyunca fethedilen yerlerden akan bir zenginlik olarak şekil ve ifadesini buldu. İspanyol madenlerinden gelen gelirler ve eyaletlerdeki vergiler bu zenginliği artırıyordu. Helen kültürünün gittikçe daha fazla ithal edilmesi Roma'nın kent anlayışını büsbütün geliştirdi. Roma, bir dizi savaşlar sonucunda Doğu Yunanistan'da, Makedonya'da, Archea'da, Küçük Asya'da, Suriye ve Mısır'da diplomatik antlaşmalar imzaladı. Bunların hepsi Roma'nın İ.Ö. 146 yılında mutlak siyasi hâkimiyeti ile tamamlandı.

Polybius, Roma anayasasının birçok kuşak boyunca "birçok mücadele yoluyla" geliştiğini ileri sürer (Polybius, 1889: 6.10.14). Bu da göstermektedir ki mevcut Roma siyasi kültürünün ve temel anayasal hükümlerin, *pleb*ler ve *patrici*ler arasındaki çatışmalardan geldiğini varsaymaktadır. Polybius'a göre siyasetin amacı artık Platon, Aristoteles ve klasik Yunan siyasi düşüncesinin çoğunun aradığı uyum veya oybirliği (*honoia*) değildir. Polybius, çatışmayı ortadan kaldırmak yerine, iyi tasarlanmış bir yapıyla bunun nasıl verimli hale getirilebileceğini gösterir. Roma siyasi kültürünü daha geniş siyasi topluluğun ortak iyiliği veya avantajı ile tanımlayan güç, onur ve statü için hırçın arzuyu birbirine bağlayan Roma, elli üç yıldan daha kısa bir sürede (İ.Ö. 220-167) dünyayı fethetmiştir (Atkins, 2018:24).

İ.Ö. ikinci yüzyılın ilk yarısında kentlerini değerli bir dünya başkenti yapmaya çalıştıkça kendilerine özgü kentsellik tiplerinde ilk örnekleri oluşturmaya başladılar. İlk zafer kemerleri 196'da, ilk sütunlu girişler 193'te, ilk bazilika 184'te, ilk taş köprü 179'da, ilk taşla döşenmiş caddeler 174'te ve ilk mermer tapınak 146'da inşa edildi. Tarih ve heykelcilikte kendi formlarını arayışında Yunan modellerini buldular ve onları taklit ederek uyarladılar. Böylece Roma'nın mimari yenilikleri Yunanistan'ın doğusundan ilhamla gerçekleştirildi (Waddell, 2017:134-176).

Romalılar İ.Ö. üçüncü yüzyıldaki temaslarından dolayı bir dereceye kadar Yunan etkisi için hazırdılar. Bununla birlikte zenginliğin ve kölelerin bu derece artması ve sanatın Roma caddelerine yayılması kentin zafer alayı formunu karşı konulmaz hale getiriyordu. Yıllar geçtikçe birbiri ardına gelen zaferler savurgan ganimet gösterilerini sıradanlaştırdı (Waddell, 2017:159). Zafer kazanmış generaller kendi başarılarını hatırlanabilir kılmak için hayal gücünü daha fazla zorlamaya başladı. İ.Ö.196'da kazanılmış küçücük bir zaferde bile büyük miktarlarda altın ve gümüş dağıtıldı (Livy, 1912: 33.27; 1-4). Bir sürü başarılı general yeni ve lüks olan şeylerin üzerinde duruyordu (Plutarch, 1914:438-448). Daha önceki generaller gibi onların da kente katkıları çoğunlukla tanrılara adanmış tapınaklardı. Bu anıtsal binalar, Cumhuriyet uğruna katlandıkları çileleri kolayca hatırlatacak yerlere yerleştirilmişti. Her ne kadar İ.Ö. üçüncü yüzyılda senatoryal aristokrasisinin liderlik yetkileri eşit bir şekilde dağıtılmış olduğu için bütün adanmış tapınaklar birbirine benzer şekilde tutucu bir

dekorasyonla inşa etme eğilimi gösterse de İ.Ö. ikinci yüzyılın generalleri kendilerini zaferlerinin hatırlanmasında yarışır halde buldular. Bu durum doğal olarak göze çarpan eserlerin Roma'yı yavaş yavaş bir müzeye dönüştürmesi oldu.

Kentin girişlerine giden ana yol sağlı sollu tapınaklarla ve kamu binalarıyla süslendi. Kentin güneyinde inşa edilip süslenen Honos et Virtus tapınağında, Sirakuza'nın fethinde ele geçirilen ganimetler sergilendi. Kentin kuzey tarafında, 193 yılının *aedile*leri, Campus Martius'taki kapıdan Mars Altarına uzanan bir sütunlu kemeraltı ile kentin anıtsallığını daha belirgin hale getirdiler (Livy, 1912: 35.10.12).

Anıtsallığa paralel bir diğer mimari gelişme de, tapınakları ortak bir kutsal alana bakan sıralar halinde düzenleme eğilimiydi. Bu, merkezi noktalarda çok sayıda tapınağın gruplandırılmasının bir sonucuydu, aynı zamanda iyi bir izlenim yaratma arzusunu da dile getirmekteydi.

Yukarıda belirtildiği üzere, Roma yüzyıllardır ya doğrudan ya da Etrüskler aracılığıyla Yunan biçimlerini ödünç almıştı. Ancak, İkinci Pön Savaşı ile İ.Ö. 146'da Kartaca ve Korint'in yıkılması arasındaki bu yıllar, Yunan dekoratif motifleri, Yunan entelektüel fikirleri ve Yunan siyasi manevraları, çok daha büyük bir cumhıriyeti yönetmenin sorumlulukları ve asil ailelerin ve güçlü generallerin saygınlık isteklerinin üstüne gelmişti. Romalılar, derin bir ilişki içinde olmak zorunda oldukları insanlarla kendi algılarını birleştirmeye çalıştıkça, toplumsal ve siyasi yaşamlarını yönetecekleri uygun bir mimari düzenle ilgili olarak büyük bir gerilim yaşıyorlardı.

Yunan etkisi elbette mimariyle sınırlı değildi. Tüm kent halkının, zenginlerin olduğu kadar fakirlerin de yaşam tarzında hissediliyordu. Yoksullar, Hanibal savaşının ardından gelen değişikliklerden zarar gördü. Köle akını, kente iş için yeni bir rekabet getirdi ve yiyecek genellikle kıttı. Yukarıdan aşağıya pek bir servet akmadı, ancak rıhtıma gelen gemiler, sürekli inşaat projeleri ve hizmet verilecek artan nüfus tarafından iş fırsatları yaratıldı. Artık daha önce hiç olmadığı kadar lüks malları karşılayabilen zenginler her türlü olanaktan yararlandı. Kaynaklarımız mobilya, tekstil, kozmetik ve köleler için modalardan bahsetmektedir (Livy, 1912: 39.6.7-9). Yunan edebiyatı pek çok düzeyde kenti işgal etti. Yunan komedisi, Plautus'un oyunlarında yeniden uyarlandı. Terence'in oyunları, Yunan orijinallerinin ruhuna daha sadıktı

ve daha rafine zevklere hitap ediyordu (Hanses, 2020). Yunan fikirleri, Bacchus kültüne ilgi duyan alt sınıflarda bile ilgi buldu. Bu din, güney İtalya'da ve hatta yüzyılın ilk yarısında Roma'da taraftar kazandı. Onun üst sınıftaki karşılığı, Yunan filozoflarının Roma'da karşılanmalarındaki coşkuydu: İ.Ö. 159'da kinik Krates büyük bir heyecan yarattı ve 155'te Atina'daki üç büyük felsefe okulunun temsilcisinin Roma'ya gelmesi sevinçle karşılandı (Gellius, 1927:63-64).

Scipio ve benzer zevke sahip olanlar mümkün olduğunca tüm Yunan kültürünü benimserken, bazıları bu gidişatı isyan ve hatırı sayılır bir telaşla izlediler. *Censor* Cato onların en iyi bilinen temsilcisidir. Kamuoyu açıklamalarında, Roma İtalya'sının sağlam mirasına Yunan kültürünü geçirmeyi reddetti. Kendilerini ithal kozmetiklerle boyayan erdemli Romalı kadınların temsil ettiği ahlaki yozlaşmaya karşı küskündü (Livy, 1912: 34.2.4). Yunanlıların edebi etkinliğiyle alay etti. 186'da Bacchus dininin kamu ahlakına zararlı olduğu gerekçesiyle sınırlandırılması, 173'te iki Yunan Epikürüsçü filozofu ve 161'de kalan tüm filozof ve retorikçileri dışlayan senatör fermanlarının arkasında dile getirdiği şüpheler yatıyordu (Livy, 1912: 34.2.8).

Cato eski Roma geleneklerine bağlı kalmayı savunuyordu. Onun kariyeri kentsel toplumsal şartlara iyi bir örnektir. Kamu imajında o vatandaş-asker-çiftçi Romalı fikirlerin yılmaz savunucusuydu. Oğlunu kendi eğiten bir aile babası, Roma tarihinin derleyicisiydi. Gerçi kökeni itibariyle Tusculum'dan geliyordu. İkinci Pön savaşları sırasında Roma'ya gelmiş ve geleneğe bağlılığıyla ün kazanmıştı. Kentin adamıydı, *censor*luğunu kent yaşamını geliştirmek için gerekli önlemlere adamıştı (Livy, 1912: 39.44). Tarımdaki çabası sadece geleneksel İtalyan çiftçilerin hayatını güzelleştirmeyi amaçlamıyordu. Bunun yanında savaş sırasında zenginlik kazanmış ve bu zenginliği toprağını terk eden çiftçilerden satın almakta kullanan kent sakinlerinin refahını artırmaktı. Kariyerinin sonlarına doğru *censor*luğunden vaz geçerek her kentli iş adamı gibi ticarette para kazanma yolunu tercih etmişti (Plutarch, 1914:356-369).

Cato, Roma'daki Hanibal savaşlarının sonrasında ortaya çıkan kentli nüfusun bir temsilcisiydi. Savaş esnasında çiftçileri çiftliklerine ve Roma'ya gelen İtalyanları kendi

evlerine gönderme çabalarına rağmen (Livy, 1912: 28.11.8-9) nüfus kontrol altına alınamadı. Bu insanlar kentin surları içerisinde kendilerini evlerinde ve güvende hissediyorlardı (Livy, 1912: 39.3.4-6). Roma'nın etrafındaki çiftliklerdekiler bile genellikle kentteki evlerinde yaşıyorlar, çiftliklerde ise köleler kalıyordu. Kentsel mekâna yapılan bu baskılar surların içerisinde herhangi bir tarım arazisinin kalmaması sonucunu doğurdu.

Erken Cumhuriyet günlerinden miras kalan eski mütevazı binaların olduğu dar, dolambaçlı sokaklar, şimdi, Roma'nın gücünü ve fethetmekle meşgul olduğu toprakların kültürel ihtişamını ilan eden anıtsal binalarla donatıldı. Kentin sokakları artık Akdeniz'in her köşesinden insanlarla dolup taşıyordu ve apartmanlar birkaç kata ulaşmıştı. Bu kentsel ortamda *forum*lar ve tapınak bölgeleri, ferahlık ve dinlenme alanları haline gelmişti. Plautus'un (2011:115) muhtemelen İ.Ö. ikinci yüzyılın başlarında yazdığı Amphitryon'da belirttiği gibi kentte birilerini aramak Romalıları yorar hale gelmişti.[50]

Kartaca ve Korint'in İ.Ö. 146'daki yıkımı Roma'nın emperyal genişlemesinde yeni bir dönem açtı. Artık Romalılığı sağlamlaştırmanın ve örgütlenmenin, *patrici*lerle *pleb*lerin, Romalılarla İtalyanların arasındaki tansiyonu rahatlatmanın vakti gelmişti. Büyük savaşlar kazanılmıştı ve İ.Ö. ikinci yüzyılın ikinci yarısında zaferlerin anısına neredeyse hiç bir tapınak inşa edilmemişti. Bunun yerine kentin, daha iyi bir su ve yemek arzı gibi pratik ihtiyaçları ön plana çıkmıştı. Bu ihtiyaçların dışında Sulla, Pompei ve Sezar gibi birtakım yeni güçlü bireyler ortaya çıkmıştı. Bunlar siyaset arenasını tamamen domine eden kişilerdi. Hâkimiyetin önemli bir parçası her birinin kent planlama programıydı. Her üçü de Capitoline'deki Tarquin tapınağından itibaren daha önce görülmemiş büyüklükte inşaatlar yaptılar.

Birçok Romalı asker-vatandaş kendi çiftliklerini kaybetmişlerdi ve Roma'yı kalabalıklaştırmışlardı. Dokunaklı bir konuşmasında Tiberius Sempronius Gracchus şöyle söylüyordu: "Vahşi hayvanlar İtalya boyunca dolaşıyor ve onların her birinin kendi inleri, kendi sığınakları, kendi evleri var. Ama İtalya'nın uğruna savaşıp da ölenlere gelince, bunlar evsiz,

[50] "Bütün sokaklarda, jimnastik salonlarında, parfümeri dükkânlarında, çarşıda, kasapta, güreş salonlarında, *forum*da, doktorlarda, berberlerde ve tüm kutsal tapınaklarda aradım. Aramaktan yoruldum. Onu hiçbir yerde bulamıyorum."

yuvasız, karısız ve çocuksuz bir şekilde dolaşıyorlar... Ne aile sunakları var ne de cenazelerini gömecekleri bir yerleri. Savaştılar ve öldüler. Onların sayesinde diğerleri zenginliğin ve lüksün tadını çıkarıyorlar (Plutarch, 1914:166-167).” Kent, onun için savaşan ve onu sonuna kadar hak eden onurlu vatandaşların hakkıydı.

Gelişmiş su ve tahıl sistemi kırsal alanda yaşayan fakir Romalılardan ve ayaktakımı İtalyanlardan kente daha fazla insanın gelmesini sağladı. Bunlar kent yaşamını daha rahat buldular. Cumhuriyet Roma’sı kente göçü hoş karşılıyordu. Bu aynı zamanda yeni bir inşaat patlaması demekti. Gaius Marius İ.Ö. ikinci yüzyılın son yıllarında topraksız kent sakinlerini askere alarak geleneği tersine çevirdi. Onlara dünyayı görme ve savaşlardan sonra çiftliklere yerleşme vaadinde bulundu.

Bununla birlikte, askere alınan topraksız kentlilerin çoğu, yardımcı birliklerde savaşan Romalı olmayan İtalyanlarla birlikte yeni bir güç duygusuyla Roma’ya geri döndüler. İ.Ö. 95 yılında İtalyanları kendi memleketlerine geri döndürme çabasında bulunuldu. Senato, Romalı olmayan İtalyan müttefiklerin katkılarını tanımayı reddettiğinde Roma’da kanlı bir iç savaş patlak verdi. İsyan 93’den 89’a kadar sürdü, sonunda Latinlere vatandaşlık hakkı ve eşit statü tanınarak çözüldü. Bu durum daha fazla İtalyanın Roma’ya gelmesini cesaretlendirdi. Tiberius Gracchus suikastı 80’li yıllarda, proleterlerin lideri Gaius Marius ile 81 yılından 79 yılına kadar diktatör olan eski *konsül* Lucius Cornelius Sulla arasındaki iç savaşı yeniden alevlendirdi. Sulla, senatonun elindeki güçleri sağlamlaştıran yeni bir anayasa çıkardı. İktidar mücadelesi devam eden nesilde de sürdü. Bu iç savaş Gnaeus Pompey Magnus’un senato düzenini sağlamlaştırması ile bitti. Ardından Julius Sezar’ın yükselişi geldi. Sezar Roma’ya silahlı askerleriyle girerek kentteki birçok Cumhuriyet yapısının güzelliğini göz ardı ederek kenti tahrip etti.

Cumhuriyetin prestij kentleşmesine uygun olarak Julius Sezar’ın kenti için çalışmaları, kentin tahribatından hemen sonra Roma tarihinde ilk defa bir master plan geliştirerek gerçekleştirildi. Cumhuriyet içinde tek adam oldukça başkenti için yaptığı planlar daha hırslı hale gelmeye başladı. Cicero, Sezar’ın İ.Ö. 45 yılında Tiber’in akışını batı yönünde değiştirmeyi amaçlayan ve böylece Campus Martius’un genişliğini iki katına çıkartabilecek bir

planı olduğundan söz etmektedir (Cicero, 2016:181). Pompey'e rakip olacak bir tiyatro (Dio Cassius, 1916:53.13), büyük bir Mars Tapınağı ve Roma'nın ilk halk kütüphanesi (Suetonius, 1913:62) Sezar tarafından planlanmıştır. Bununla birlikte, onun planlarındaki en önemli unsur Forum Iulium'du (Sezar Forumu).

Sezar ile birlikte Roma'daki kent anlayışında yeni bir dönem başlamaktadır. Bu ikincil dönemin sonu ve üçüncül dönem Roma kentleşmesinin habercisi sayılabilir. Artan ihtişamlı anıtları bir kesyapın rastgele parçaları gibi yan yana koymaya yönelik eski uygulama, yerini bir birlik olarak kent duygusuna bırakıyordu. Cumhuriyetin özgürlük idealleri yavaş yavaş yerini imparatorluğun birlik ve bütünlük ideallerine bırakıyordu. Sulla bu fikre yaklaşmıştı ama bunu başaran Sezar oldu. Bunları görecek kadar uzun bir şekilde yaşayamadı ama Sezar'ın başlattığı işi varisleri bitirdi.

Roma devletinin büyümesi, hem nüfusun yapısında hem de Roma'nın görünümünde başkaca yansımaları oldu. Çünkü kent vatandaşlara tahıl, lüks mallar ithal etme, köle ticareti, emlak spekülasyonu gibi yeni para kazanma fırsatları sunuyordu. Bu avantajlardan faydalanan yeni büyük bir sınıf ortaya çıkıyordu (*negotiatorres*). Bunlar, Korint ve Kartaca'nın yıkımını takip eden yüzyılda Roma'ya akan muazzam bir servet ve lüksün belirtileriydi. Cicero (1856:232), bunları Yunan lüks mallarına ivme kazandıran moda belirleyicileri, Pliny (1855:36,48-50) ise iç dekorasyon için bir sürü para harcayanlar şeklinde anmaktadır. Bu dönemde kutsal bir varlığa adanmadan veya askeri bir zaferin bir hatırlatıcısı olmadan sadece kişisel güvenlik amacıyla kişi adına tapınakların inşa edildiği ve portre heykelciliğinin revaçta olduğu görülmektedir.

Sulla, Pompey ve Sezar'ın kent inşa programlarında yeni bir kentsel estetik sentezini geliştirecek, klasik Roma mimarisi için standartları ortaya koyacak çabalar görülmektedir. Aynı şekilde İ.Ö. birinci yüzyılda şekil ve içerikleri klasik Roma edebiyatını standardize edecek dört önemli yazar vardı. Bu yazarlar eserlerinde Roma'nın dönüştüğü kent üzerine bireysel ama uyumlu bakış açılarını yansıtırlar.

Cicero, aktif bir katılımcı ve son Cumhuriyet döneminin sağlam bir gözlemcisi olarak onun tanıdığı zengin ve karmaşık bir kent resmeden birçok yazı bıraktı. Cicero'ya göre bu kent,

doğru mahallede yaşamanın ve doğru insanlarla görülmenin önemli olduğu, hala yapım aşamasında olan bir kentti. Onun kenti yaratım süreci içerisinde olan bir sahneydi. Kent, siyasetin yüksek dramı için bir sahne ve çete savaşının yürek parçalayıcı manzarasıydı. O bir taşra çocuğuydu ve Roma'nın kıra duyduğu geleneksel sevgiyi paylaşıyordu. Villasına çekildiği zamanlarda veya emekli olduğunda kentten mümkün mertebe uzak kaldı. Ama her zaman kentteki siyasi hareket ortamına geri dönmeye çok istekliydi. Romulus bu kenti devletin temel ilkesi olarak ilahi bir ilham alarak kurmuştu (Cicero, 2014:162). Çok ayrıntılı bir şekilde oyunları sahnelediği için Pompey'i eleştiriyordu (Cicero, Letters to His Friends, 7.1) ve pis kokan süprüntü kentsel halk tabakasından şikayet ediyordu (Cicero, Letters to Atticus 4.16.11). Bununla birlikte, Sezar'ın Forum Iulium inşaatını destekliyordu (Cicero, Letters to Atticus 4.16.8). Ne zaman sürülse veya kent dışında bir hükümet görevine gönderildiğinde her şeyin döndüğü bu kentten uzak olmaktan ve kendisinin orada olmamasından acı bir şekilde şikâyet ediyordu.

Varro da Cicero gibi İtalya kırlarından gelmişti ve siyasi olarak bir muhafazakâr olan bir entellektüeldi. Pompey ile özdeşleştirilen eski yöntemleri ve geleneksel değerleri benimsemişti. Sezar iktidara geldiğinde onu iki defa affetti ve en sonunda onu kütüphanecilerin şefi olarak onun için ideal bir akademik işe soktu. Varro tam bir antik dönem hayranıydı ve bu onun Roma kentini algılamasına da yansıdı. Eski yöntemleri seviyordu ve mevcut toplumla onları karşılaştırdı. Bulduğu şey korkunç bir manzaradan başka bir şey değildi. Ona göre, o dönemin Romalıları onun doğuştan gelen haklarını sirklere veya tiyatrolara sattılar. Sokaklar o kadar güvensizdi ki alt düzeydeki bir *magistra* bir bozguncu tarafından günışığında öldürülebilirdi (Varro, On Agriculture, 1.69). Kır yaşamının gelenekleri kent yaşamından daha güvenli, daha soyluydu. Varro böylece Cato'nun eski Romalı kırsal yaşamının üstünlüğü üzerindeki ahlaki söylemlerini olduğu gibi kabul ediyordu.

Galya'daki Sirmio'nun varlıklı bir taşralı ailesinden gelen Gaius Valerrius Catullus, Roma'nın yaşamı için çok daha fazla zevk sergiledi. Cicero'yu çok heyecanlandıran ve Varro'yu dehşete düşüren politik yaşamda, onun tecrübesi, bildiğimiz kadarıyla Bithinya'daki bir görev gezisiyle sınırlıydı. Bu çok mutlu bir deneyim değildi ve Catullus'un siyaset

dünyasına ara sıra yaptığı göndermeler, sokak köşesi duvar yazılarının kelime dağarcığı ve tarzında yapılmış, gelişigüzel ve kinayeli bir küçümseyicilik taşımaktadır (Catullus, 1894: 49, 52 ve 57. şiirleri). Şiirleri çoğunlukla son derece kişisel bir görüşü ifade eder, ancak kullandığı kelimelere baktığımızda, hem yoksulluk (Catullus, 1894: 13 ve 23. şiirleri) hem de lüks (Catullus, 1894: 64. şiirin 43-52 satırları arası) ile dolu bir kentsel dünyayı yansıtmakta olduğu görülmektedir: Babalarından daha özgür aristokrat bayanlar; şehrin meydanlarına ve ara sokaklarına kesinlikle şeytani bir ambiyans getiren bir grup fahişe kadın ve düşkün erkek (Catullus, 1894: 10, 37, 55, 56, 58. şiirler) bunlardan sadece birkaçıdır.

Titus Lucretius Carus hakkında özel bir bilgimiz ve bağımsız bir bilgi kaynağımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte, eseri De Rerum Natura'sında kent hayatına dair yeteri kadar hikâye bulunmaktadır. Lucretius, eserinde daha çok zenginlerin lüks malikânelerinden, demircilerin ve marangozların atölyelerinden bahsetmektedir. Simgesel yapılar tiyatrolar ve Circus Maximus'tur. Lucretius (1910:86), kenti çeşitli renklerle ve renkli insanlarla dolu kalabalık bir yer olarak sunar.

Roma'nın, kent devletinden imparatorluğa geçtiği yüzyılları Roma düşüncesindeki onur, namus, sabır, çalışkanlılık, cesaret ve saygı erdemlerinin kentlere yansıttıkları, savaşın damgasını vurduğu yüzyıllardır. Romalılar, aldıkları kenti kendilerine dönüştürmek yerine onları içeride kendilerine mal etmeyi çok iyi başarıyorlardı. Burada Roma düşüncesindeki insanın veya toplumun üstünde bir ilahi kudret fikri epeyce etkili olmuştur. Boyun eğilmesi gereken bu kudret karşısında insan, istediği şeylere ulaştığında o kuvvetle gönülden işbirliği yaptığını düşünür, korktuğu şeyler başına geldiğinde de mutlak kaderci bir anlayışla, bundan kaçındığı için felaketi buyur ettiği sonucuna varırdı. Bu, aslında bir nevi tanrısal görev duygusuydu ki dışarıdan gelen etkileri, özellikle de Yunan etkisini çok büyük itirazlarla karşılaşmadan kentlerinde uygulamalarına imkân veriyordu. Savaştıkları ve ele geçirdikleri toprakların kent anlayışlarını kendilerine mal etmede, dinlere olan bakışlarındaki bu yüce güç inancının büyük etkisi bulunuyordu.

Zafer kazanan bir generale Senato'nun muzaffer unvanı vermesiyle kente katkı sunmasına müsaade ediliyordu. Romalıların onur kavramına bakış açılarını yansıtan bu

karşılıklı alışveriş kentin görünümüne doğrudan yön veriyordu. Zaferinin unutulmamasını isteyen generaller, kentte mümkün olduğunca kalıcı eserler bırakmaya gayret ediyorlardı. Bu da Roma için prestij kentleşmesi dediğimiz olguyu doğurdu. Bunun yanında, zaferle gelen onur anlayışı Cumhuriyetin büyümesini ve Roma'nın her tarafında var olan kentlerin fethedilmesi ve yeni kentlerin kurulmasını tetikleyerek kent anlayışında yeni fikirlerin de Roma'ya girişini sağlıyordu. Roma diktatörlerinin hâkimiyetin bir parçası olarak kent planlama programları da yine bu onur anlayışından kaynaklanıyordu.

Geleneksel duyarlılıklar ile değişimin zorunlulukları arasındaki gerilim de yine geleneksel bir anlayışa, onur ve saygınlığın, kendini kanıtlamanın gerekliliği duygusuyla aşıldı. Zafer kazanmadan da kişisel onur duygusunu tatmin etme amaçlı kent yapılarına yapılan yatırımlar bunun en bariz göstergeleriydi.

Sezar'la birlikte gelişen birlik olarak kent duygusu yaratma girişimi ise cumhuriyet değerlerinin peyderpey aşınmasının işaretleri olarak okunabilir. Cumhuriyet düşüncesi toplum ve siyaset alanlarında işlerliğini hırslı liderlerin iç çatışmalarıyla yitirmeye başladığında, olağanüstü yöneticiler olan diktatörler toplumu bir birlik anlayışıyla bütünleştirme çabasına sokmuştu. Bunun için de kentin kendisini çok kullanışlı bulmuşlardı. Bu da daha sonraki imparatorluk Roma'sının pratik ve düşünsel kent fikrine geçiş aşamasını oluşturmuştur. Kente karşı dönemin yazarlarındaki ikircikli tutum, aristokrat gelenekler ile toplumsal değişim arasında kalan bu geçiş döneminin geriliminin yansıması olarak okunabilir.

2.4. Kentin Siyasal ve Toplumsal Örgütlenmesinin Geçirdiği Aşamalar

Roma kentinin siyasal ve toplumsal örgütlenmesi cumhuriyet dönemine kadar krallık kurumuna ve onun anayasasında belirtilen kurumlara dayanmaktadır. Roma Krallığı Anayasası, esas olarak emsallerden kaynaklanan yazılı olmayan bir kurallar ve ilkeler dizisiydi (Straumann, 2011:281). Roma Krallığı yıllarında, anayasal düzenleme, yardımcıları atama ve onlara özel yetkilerini devretme yetkisine sahip olan kral, toplumsal hiyerarşinin en tepesinde bulunmaktaydı. Aristokrasinin hâkim olduğu Roma Senatosu, kralın danışma konseyi olarak görev yaptı. Çoğu zaman, kral Senato'dan çeşitli konularda oy vermesini istedi, ancak kendisine

verilen tavsiyeleri görmezden gelmekte özgürdü. Kral, aynı zamanda görmezden gelmekte özgür olduğu halk meclisi (*comitia curiata*) tarafından çeşitli konularda bir oylama talep edebilirdi. Halk meclisi, Roma halkının görüşlerini ifade edebileceği bir araç işlevi gördü. İçinde insanlar kendi *curia*larına (klan birimleri) göre örgütlendi. Ancak, vatandaşların duyurulardan haberdar olmak için kullandıkları bir forum olması gibi halk meclisinin başka işlevleri de vardı.

Efsaneye göre kentin kurucusu olmaları nedeniyle görevde olan Romulus dışındaki kralların tümü, Roma halkı tarafından ömür boyu hizmet etmek üzere seçilmiştir ve kralların hiçbiri tahtı kazanmak veya korumak için askeri güce güvenmemiştir. En yüksek merci olarak kral, her kralın saltanatının başlangıcında, Antik Roma anayasasında *magistra*ların iktidarı elinde tutma haklarını onaylayan yasa anlamına gelen "*lex curiata de imperio*"nun kabulüyle *comitia curiata* tarafından krala resmen verilen *imperium*[51] kullanımı yoluyla en yüksek askeri, yürütme ve yargı yetkisine sahipti. Kralın *imperium*'u ömür boyu sürerdi ve onu eylemlerinden dolayı yargılanmaktan korurdu. Kral o sırada Roma'da *imperium*'un tek sahibi olduğu için, tüm Roma lejyonlarının başkomutanı olarak nihai yürütme gücüne ve kontrolsüz askeri otoriteye sahipti. Ayrıca, monarşik dönemde vatandaşları *magistra*ların *imperium*'u kötüye kullanmalarından koruyan yasalar da yoktu (Everitt, 2012:23).

Kralın bir başka gücü de, tüm yetkilileri görevlere atama ya da aday gösterme gücüydü. Kral, hem Roma'daki Ramnes kabilesinin *tribün*ü[52] hem de kralın kişisel koruması olan *celeres*'in komutanı olarak görev yapmak üzere bir *tribunus celerum* atamaktaydı. Kralın göreve başladıktan sonra *tribün*ü ataması gerekiyordu ve *tribün* kralın ölümü üzerine görevi bırakmak zorundaydı. *Tribün* kraldan sonra ikinci sıradaydı ve ayrıca *curiate* meclisini toplama ve önüne yasa koyma yetkisine sahipti. Kralın atadığı bir diğer memur, kentin muhafızı olarak görev yapan *praefectus urbi* idi. Kral kentte olmadığında, kent muhafızı vali (*prefect*), kentin içindeyken *imperium* (yönetme yetkisi) ile bahşedilme noktasına kadar kralın tüm güçlerini ve

[51] Emretme yetkisi anlamına gelmektedir.
[52] Tribün kelimesi Roma kabilelerinden (tribe) türetilmiştir. Ramnes, Tities ve Luceres olarak bilinen üç kabilenin her biri, her kabileyi sivil, dini ve askeri konularda temsil eden bir tribün tarafından yönetiliyordu (Dionysius of Halicarnassus, iii, 4)

yetkilerini elinde tutuyordu. Kral, Senato'ya *patrici*leri atayan tek kişi olma hakkına bile sahipti (Everitt, 2012:25-29).

Birincil döneme hâkim olan dini düşünce sistemi, kralı baş kâhin olarak Roma adına kehanet hakkına sahip olan tek kişi yapıyordu ve tanrıların himayesi aracılığıyla ortaya çıkan kral iradesi olmadan hiçbir kamu işi gerçekleştirilemezdi. Halk, kralı kendileriyle tanrılar arasında bir arabulucu olarak görüyordu[53] ve böylece halk, krala dini bir huşu ile bakıyordu. Bu, kralı Roma dininin başı ve baş yöneticisi yapıyordu. Roma takvimini kontrol etme yetkisine sahip olarak, tüm dini törenleri yönetir ve daha düşük dini makamlar ve memurlar atardı. Kral Numa Pompilius, bir tür papalık düzenini kurdu ve yüksek düzeydeki bu din adamları aracılığıyla Roma'nın dini inançlarının temellerini geliştirdi (Everitt, 2012:31-36).

Kralların altında, Senato ve *curiate* meclisi'nin çok az gücü ve yetkisi vardı. Kendi istekleriyle bir araya gelme ve devlet sorunlarını tartışma hakları olmadığı için bağımsız değillerdi. Sadece kral tarafından bir araya çağrılabilirler ve yalnızca kralın önlerine koyduğu konuları tartışabilirlerdi. *Curiate* meclisi, kral tarafından sunulan yasaları geçirme yetkisine sahipken, Senato fiilen bir onursal konseydi. Krala eylemi hakkında tavsiyede bulunabilir, ancak hiçbir şekilde onun harekete geçmesini engelleyemezdi. Kralın Senato ve *curiate* meclis'nin onayı olmadan yapamayacağı tek şey yabancı bir ulusa savaş ilan etmekti (Everitt, 2012:37).

Daha sonraki dönemlerde Roma'nın yönetiminde şekil değiştirse bile yönetim anlayışına yön veren *imperium* düşüncesi krallık döneminde dini bir anlayışla krala meclis tarafından verilen bir imtiyazdı. Kralın *imperium*'u ona bir yandan askeri güçler verirken diğer taraftan Roma'nın baş adaleti olarak her durumda yasal hüküm verme yetkisi sunuyordu. Bazı davalarda küçük hâkimler olarak görev yapmak üzere rahipler atayabilse de, önüne getirilen hem hukuki hem de cezai tüm davalarda en yüksek yetkiye sahipti. Bu, kralı hem savaş hem de barış zamanlarında üstün kılmaktaydı. Krala yardım etmek için bir konsey, tüm duruşmalar

[53] Kralın başrahip olarak bu unvanı Latince *pontifex* olarak adlandırılır ve insanlar ve tanrılar arasında "köprü kurucu" anlamına gelmektedir.

sırasında ona tavsiyelerde bulunurdu ancak bu konseyin, kralın kararlarını kontrol etme yetkisi yoktu (Everitt, 2012:43-44).

Curiate meclisi, Roma Krallığı boyunca altıncı kral Servius Tullius tarafından düzenlenen *comitia centuriata*'ya kadar gelişen başlıca meclisti (Duncan, 2016:45) ve Roma daha krallık iken halkının örgütlenmesi bu meclis yoluyla gerçekleştiriliyordu. Bu ilk yıllarda, Roma halkı "*curiae*" adı verilen otuz birimde örgütlendi (Beard, 2015:103). *Curiae*, doğası gereği etnikti ve bu nedenle, erken Roma ailesi temelinde veya daha özel olarak, otuz *patrici* klan temelinde örgütlendi (Abbott, 1901:250). *Curiae*, yasama, seçim ve yargı amaçları için bir meclis oluşturuyordu. *Curiate* meclisine *pleb*ler katılabilirken, yalnızca *patrici*ler oy kullanabilirdi.

Birincil dönem Roma kentinin siyasal ve toplumsal örgütlenmesinde kralların egemenliği ve ailelerin oluşturduğu klan birlikleri bulunuyordu. Cumhuriyetle birlikte ömür boyu seçilen krallar yerlerini her sene değişen ve yine seçimle iş başına gelen *konsül*lere bıraktılar. Romalıların üzerinde ısrarla durduğu *libertas* (özgürlük) düşüncesi, onları kralların tiranlığından kurtulmaya götürüyordu. Ab Urbe Condita'nın ilk kitaplarında Livius, *libertas*'ın yalnızca krallıktan kurtuluş anlamına gelmediğini, aynı zamanda despotizme karşı çıkan özgür Roma halkı tarafından cumhuriyetin kurulması için daha şiddetli bir şekilde savaşılması gerektiğini belirtir. Özgürlük, onsuz Roma'da yaşamanın veya Roma halkının bir parçası olmanın imkânsız göründüğü koşuldu: "Bu duada hepsi birleştiler, böylece kendi kentlerinde özgürlüğün sonunun görüldüğü gün, kentin sonu da görülebilirdi (Livy, 1912: 2.15.3)".

İ.Ö. 509'dan sonra, Romalılar cumhuriyeti -en azından teoride- diğerlerinin yanı sıra kendi siyasi örgütlenmesiyle ilgili çeşitli farklı meselelerle ilgilenme görevi olan bir topluluk olarak anladılar. *Res publica* ya da "kamusal şey" belirli bir şey değildi.[54] Claudia Moatti'nin (2017:34) belirttiği gibi, *res publica* kesin bir anlama sahip değildi, vatandaşların ortak eylem yoluyla ya da aracılığıyla yaptığı şeydi. "*Res publica, res populi*," diyordu Cicero, Scipio'nun ağzından, ama *res*'in ne olduğunu açıklamaya gerek duymadı ve *populus* üzerinde yoğunlaştı (Cicero, 1928:1.39). *Res publica*'nın "halkın ortak şeyi" olduğu kesindi. Kurumsal bir yönü

[54] Latince'deki *res* kelimesi çok çeşitli anlamlara sahiptir ve *res publica* kombinasyonu da eşit derecede geniştir.

içermesinin yanı sıra duygusal tarafı daha az önemli değildi. Basit bir çözümden daha fazlası olarak kabul edildi; *res publica*'nın bir bedeni, düşünceleri ve duyguları vardı, canlı bir şeydi; adına vatandaşları öldürmenin bile mümkün olduğu vatandaşlar için en büyük ve en sevgili davaydı (Hammer, 2014:30-31).

Bir Romalı vatandaş için halkın ortak şeyine katılmamak onursuzluktu. O yüzden Romalılar bir tür doğrudan demokrasi uyguladılar ve vatandaşlar her meclisten önce oy kullanırdılar. Yine de vatandaş-seçmenlerin oy kullanma yetkisi dışında hiçbir yetkileri yoktu. Her meclise tek bir Roma *magistra*sı başkanlık ediyordu ve bu nedenle, usul ve yasallık konularında tüm kararları veren başkanlık *magistra*lardı. Sonuçta, başkanlık *magistra*sının meclis üzerindeki gücü neredeyse mutlaktı. Soylu bir Romalı için kısa süreliğine de olsa *imperium*dan bir parça koparark yönetim sayesinde saygınlık kazanmak ulaşılması gereken bir idealdi. Cumhuriyetin siyasal düşünce biçiminin dayandığı ilkelerden biri de siyasi yetkilere sahip olmaktı. Bu yetki üzerindeki tek kontrol, diğer *magistra*lar tarafından verilen vetolar biçimindeydi ve başkanlık *magistra*ları tarafından alınan kararlar da daha yüksek rütbeli *magistra*lar tarafından veto edilebilirdi. Buna ek olarak, İ.Ö. 493'ten sonra, *curiate* meclisi ile ilgili olanlar da dâhil olmak üzere, başkanlık eden bir *magistra* tarafından verilen herhangi bir karar, *pleb tribün*ü[55] olarak bilinen bir *magistra* tarafından veto edilebilir hale geldi. Cumhuriyetin kentleri aynı zamanda sınıf mücadelesinin kıyasıya verildiği mekânlardı.

Roma'nın doğrudan demokrasi sisteminde, yasama, seçim ve yargı konularında oy vermek için çeşitli toplantı türleri kullanılırdı. İlki meclis anlamına gelen *comitia* idi (Lintott, 1999:42) *Curiate* meclisi bir *comitia* idi. *Comitia*lar, *curiate* meclisinin yaptığı gibi *pleb*leri dışlasalar bile tüm vatandaşları temsil ediyorlardı ve kanunların çıkarılması gibi resmi amaçlar için kullanılıyorlardı. Meclis kararlarına tüm Roma vatandaşlarının uyması gerekiyordu. İkinci bir toplantı türü, belirli bir vatandaş sınıfının buluştuğu bir forum olan Konsey (*concilium*) idi. Buna karşılık, kongreler (*conventio*), toplu iletişim için kullanılan resmi olmayan bir forumdu. Kongreler, Romalıların, örneğin siyasi bir konuşmayı dinlemek gibi belirli gayri resmi

[55] *Pleb tribünü*, Roma devletinin *pleb*lere açık ilk kurumuydu ve Cumhuriyet tarihi boyunca Roma Senatosu ve *magistra*lar tarafından oluşturulan iktidar üzerindeki en önemli kontrol aracıydı.

amaçlarla bir araya geldikleri forumlardı (Lintott, 1999:42). Siyasi görevde olmayan özel vatandaşlar, bir *comitia* veya *concilium* önünde değil, yalnızca bir *conventio* önünde konuşabilirdi (Abbott, 1901:253). Kongrelerde hiçbir yasal karar alınamazdı. Seçmenler her zaman önce tartışmaları dinlemek ve oylamadan önce diğer işleri yürütmek için kongrelerde sonra da oy kullanmak için meclislerde veya konseylerde toplanırlardı (Taylor, 1966:2).

"Servian örgütlenmesi" olarak bilinen nüfus sayımı, Roma'nın erkek vatandaş nüfusunu statü, zenginlik ve yaşa göre sınıflara ayırdı. Her sınıf, *centuriae* (yüzlükler) adı verilen, uygulamada değişken sayıda olmakla birlikte yazılı olarak yüz erkekten oluşan gruplara bölündü. Bunlar da kendi aralarında 46-60 yaş arası kıdemliler (*seniores*) ve 17-45 yaş arası gençler (*iuniores*) olarak bölündü. Kıdemliler kentte hizmet vermeye uygun yaştaki erkekler "ev muhafızları" veya kent polisi iken gençler gerektiğinde cephe birlikleri olarak hizmet etmek üzere ayrılmışlardı (Cornell, 1995:180-181). Yetişkin erkek vatandaşlar, çağrıldıklarında askerlik hizmetini, mali imkânlarına göre yapmakla yükümlüydüler. Bu nedenle, bir vatandaşın zenginliği ve sınıfı, sivil hiyerarşilerdeki ve bir noktaya kadar ordu içindeki konumlarını tanımlardı (Cornell, 1995:186).

*Censor*luk kurumu ve *comitia centuriata*, Servius'un Roma aristokrasisinin sivil ve askeri gücünü aşındırma ve sivil konularda yeni oy hakkına sahip vatandaşlarının doğrudan desteğini arama, gerekirse de silahaltına alma girişimi olarak değerlendirilmektedir (Cornell, 1995:184-187). *Comitia curiata*, krallık ve Cumhuriyet dönemleri boyunca işlemeye devam etti, ancak Servian örgütlenmesi, yetkilerini büyük ölçüde sembolik bir "üst meclis"in yetkilerine indirgemişti; asil üyelerinin *comitia centuriata*'nın kararlarını onaylamaktan başka bir şey yapmamaları bekleniyordu.

İ.Ö. 241'de *centuriate* meclisi, alt sıradaki yüzlüklere daha fazla ağırlık vermek ve böylece meclisi daha az aristokrat hale getirmek için yeniden düzenlendi (Abbott, 1901:74). Eski sistemde toplam 193 yüzlük varken, yeni sistemde toplam 373 yüzlük vardı. Yeni sisteme göre, 35 kabilenin her biri 5 yaşlı askerler ve 5 genç askerler olmak üzere 10 yüzlüğe bölünmüştü. Bu 5 yüzlüğün her biri, 5 mülkiyet sınıfından birine atanmıştı. Bu nedenle, her kabile, 5 mülk sınıfının her birine tahsis edilmiş 2 yüzlüğe (bir yaşlı asker ve bir genç asker)

sahipti. Ek olarak, muhtemelen 5 sınıfın her biri için mülk gereksinimleri artırıldı. Toplamda, 350 yüzlük askere alınıyor, 18 yüzlük subaylar ve 5 yüzlük silahsız askerler de yeniden tasarıma dâhil ediliyordu (Abbott, 1901:75). Bundan sonra kayıtlı yüzlüklerin üçüncü sınıfı oy kullanmaya başlayana kadar çoğunluğa ulaşan oylama bitiyordu.

Cumhuriyetçi Roma'da Atina'ya kıyasla çok önemli siyasi katılım sorunu bulunmaktadır. Mouritsen (2001:34), Cumhuriyet'in son döneminde vatandaşların yalnızca yüzde 3'ünün oy kullandığını ve oy kullanmayan meclislere daha azının katıldığını tahmin etmektedir. Atina'daki katılım dalgalanma gösterse de, en azından teoride önemli kabul edildi. Örneğin, toplantılara daha yüksek katılımı teşvik etmek için ücretlendirme bile yapıldığı olmuştu. Demokratik Atina rejiminin tanımlayıcı ilkesi olan siyasi eşitlik, Roma cumhuriyetçi ideolojisi içinde çok az bulunmaktaydı. Cumhuriyetçi Roma'yı demokratik Atina'dan ayıran önemli bir faktör bulunmaktaydı: eskinin aristokratik siyasal kültürü. Polybius (1889: 6.47.1), Roma'nın "geleneklerini ve yasalarını" tartışırken, dini Roma siyasal kültürünün kalbine yerleştirmektedir. Roma dini, "Roma anayasasının (*politeia*) üstünlüğüne katkıda bulunan en büyük etken" ve "Romalıların kamusal meselelerini bir arada tutan şeydir (Polybius, 1889: 6.56.6-7)." Kendi aristokrat önyargılarını açığa vuran Polybius, "çokluk"un "daima kararsız ve kanunsuz arzular, mantıksız öfke ve şiddetli tutkularla dolu" olduğundan, seçkinlerin onları dinin "görünmez korkularıyla kontrol etmesi" gerektiğini savunur (Polybius, 1889:6.56). Polybius'a göre, Roma *politeia*'sını temelden şekillendiren bu aristokratik toplumsal kontrol yöntemi, senatonun üstünlüğünü koruyarak Roma'nın daha demokratik rakibi Kartaca üzerindeki üstünlüğüne katkıda bulunmuştur.

Centuriate meclisindeki en alt sıradaki yüzlük, yani silahsız beşinci yüzlük (*proletarii*), her zaman oy kullanılan son yüzlük olduğundan seçimler üzerinde hiçbir zaman gerçek bir etkisi olmadı ve bu nedenle o kadar kötü kabul edildi ki nüfus sayımı sırasında görmezden gelindi. İ.Ö. 107'de, ordudaki yüksek işsizlik ve ciddi bir insan gücü sıkıntısına yanıt olarak, General ve *Konsül* Gaius Marius ordunun örgütlenmesini yeniden düzenledi ve mülkü olmayan kişilerin askere alınmasına izin verdi. Bu reformların bir sonucu olarak, bu beşinci silahsız yüzlük neredeyse tüm Roma ordusunu oluşturur hale geldi (Taylor, 1966:86). Ordudaki

askerlerin çoğunun üst sınıflara verilen haklardan mahrum bırakılması, İ.Ö. 27'de Roma Cumhuriyeti'nin düşmesine yol açan kaosta önemli bir rol oynadı.

İ.Ö. 82'den İ.Ö. 80'e kadar olan diktatörlüğü sırasında Lucius Cornelius Sulla, eski Servian örgütlenmesini bu meclise geri kazandırdı. Bu reform, Sulla'nın destekçileri ile eski *Konsül* Gaius Marius'un destekçileri arasındaki son iç savaşın bir sonucu olarak yürürlüğe koyduğu anayasal reformlar listesinden biriydi. Reformları, anayasa üzerinde aristokratik kontrolü yeniden sağlamayı ve böylece başka bir Marius'un ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlıyordu. Sulla İ.Ö. 78'de öldü ve İ.Ö. 70'de *Konsül*ler Pompey Magnus ve Marcus Licinius Crassus, Sulla'nın Servian örgütlenmesini bu meclise geri getirmesi de dâhil olmak üzere anayasal reformlarını yürürlükten kaldırdılar. Daha az bir aristokratik örgütlenmeyi restore ettiler. *Centuriate* meclisinin düzeni, İ.Ö. 27'de Roma Cumhuriyeti'nin düşüşünden sonra, yetkilerinin tümü ilk Roma İmparatoru Augustus tarafından Roma Senatosu'na devredilene kadar bir daha değişmedi.

Cumhuriyet Roma'sında yönetimin; meclisler, senato ve *magistra*lar olmak üzere üç temel kurum tarafından sağlandığını görüyoruz. Meclisler, siyasi iktidarın en yüksek insan kaynağı olarak hizmet eden ve *magistra*ları seçme, yasaları kabul etme veya reddetme, adaleti uygulama ve savaş veya barış ilan etme yetkisine sahip olan insanlardan oluşuyordu. *Magistra*lara tavsiyede bulunan Senato başlı başına yasal yetkileri olmayan fakat siyasi kararlara etki etmede güçlü olan bir kurumdu (Lintott, 1999:40-66). *Magistra*lar ise halk tarafından Cumhuriyet'i kendi adlarına yönetmek üzere seçilen, dini, askeri ve yargı yetkilerini kullanan ve meclislere başkanlık etme ve toplantıları çağırma hakkını kullanan üst düzey yöneticilerdi (Abbott, 1963:157). Bu üçü arasında karmaşık bir kontrol ve dengeler sistemi geliştirildi. Örneğin, meclisler teorik olarak tüm gücü elinde tutuyordu, ancak tartışmayı kontrol eden, onlar üzerinde hâkim etki uygulayan *magistra*lar tarafından çağrılır ve yönetilirdi. Yine *magistra*lar, cumhuriyetin sonlarına kadar nadiren gerçekleşmiş olsa da meclislerin kabul ettiklerini veto edebilirdi (Flower, 2010:83). Benzer şekilde, *magistra*ların gücünü kontrol etmek için, her *magistra* bir meslektaşını veto edebilir ve *pleb*ler, bir *magistra*nın eylemlerini veto edebilecek olan *tribün*leri seçerdi (Abbott, 1963:155).

Cumhuriyetin anayasası, biçimlendirmeye ve gelişime açık olsa da hala sağlam yerleşik normlara sahipti. *Konsül*ler, senato ve *tribün*ler gibi kurumlar erken cumhuriyette önemli ölçüde gelişti ancak İ.Ö. dördüncü yüzyıldan itibaren nispeten sabit kaldı. *Patrici* egemenliği döneminden başlayarak iç çatışmalar, sonunda *pleb* vatandaşlarına eşit siyasi haklar verirken, aynı zamanda *patrici* gücünü kontrol etmek için *tribün*lüğü yarattı ve Roma'nın *pleb*lerinden oluşan bir meclis olan tam yasama yetkisine sahip bir *pleb* meclisini güçlendirdi (Lintott, 1999:121).

Roma vatandaşları üç tür oylama biriminde örgütlendi: *curiae*, *centuria* ve *tribus* veya kabileler. Bunlar üç farklı meclis türüne karşılık geliyordu: *Curiate* meclisi, *centuriate* meclisi ve kabile meclisi. Her birim (*curia*, yüzlük ve kabile) kendi meclislerinde bir oy kullanırdı. Herhangi bir yüzlükteki, kabiledeki veya *curia*'daki bireysel oyların çoğunluğu, o birimin nasıl oy kullanacağını belirlerdi (Lintott, 1999:48).

Roma Cumhuriyeti'ndeki baskın siyasi kurum elbette Senato idi. Senato özgür siyasi tartışmaların yapılabileceği birkaç yerden biriydi. Senato'nun başlıca rolü, dış ve askeri politika konularında *konsül*lere danışma konseyi olarak görev yapmaktı ve *konsül*lerin karar alma süreçlerinde büyük bir etkiye sahiptiler. Senato, *magistra*lar arasındaki anlaşmazlıkları çözer ve kamu kaynaklarının *magistra*lara tahsisini denetlerdi. Ayrıca eyaletlere *magistra*ları da Senato atardı (Lintott, 1999:86). Roma tarihinde, Senato'ya bir yasayı geçersiz ilan etme yetkisi veren belirli yasalar çıkarılmıştı (Lintott, 1999:87).

Yukarıda sıkça bahsedilen yüksek devlet adamları olan *magistra*lar, kamu işlerinin yürütülmesi için halkın temsilcileri olarak görev yapan seçilmiş yetkililerdi. İki geniş *magistra* kategorisi vardı: cumhuriyet anayasasının ürünleri olan *konsül*ler gibi olağan *magistra*lar ve monarşik anayasanın kalıntıları olan ve acil durumlarda ortaya çıkarılan diktatörler gibi olağanüstü *magistra*lar. Her *magistra*, makamın gelenek veya kanunla verilen yetkilerini kullanma yetkisi anlamına gelen *potestas*'a sahipti (Lintott, 1999:95). *Konsül*ler ve *praetor*lar gibi en güçlü *magistra*lar, *imperium* olarak bilinen bir tür otoriteye, askeri veya adli anlamda komuta etme yetkisine sahipti (Lintott, 1999:96).

Olağan *magistra*lar hiyerarşik olarak iki bölüme ayrılmaktaydılar: *konsül*ler, *praetor*lar, onların muadilleri sayılan *censor*lardan oluşan yüksek *magistra*lar ve *tribün*ler, *aedile*ler, *quaestor*lar ve diğer küçük pozisyonlardan oluşan alt *magistra*lar. Tüm yüksek *magistra*lar *centuriate meclisi* tarafından seçilirdi (Abbott, 1963:156).

En güçlü olağan *magistra*, bir yıl süreyle görev yapan iki *konsül*dü. Bu *konsül*lerin halk meclislerini çağırma yetkisi vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yargı ile ilgili sorumluluklar yargıçlara ve daha sonra daimi mahkemelere taşınana kadar yargısal görevleri de üstlendiler; benzer şekilde, mali görevler *quaestor*lara devredilene kadar mali sorumlulukları da üstlendiler (Abbott, 1963:176-177). *Konsül*ler ayrıca, krallardan miras kalan dini görevleri ve daha önemlisi askeri işlevleri de üstlendiler ve Roma ordularının başkomutanı olarak hizmet ettiler.

Hiyerarşide bir sonraki *magistra*, Cumhuriyet boyunca sayısı artan ve esas olarak yargıç olan *praetor*du. Geç Cumhuriyet döneminde, *praetor*lar giderek artan bir şekilde eyaletlere vali olarak, özellikle de görevden alınan *magistra*ların yerine hizmet etmek üzere gönderildiler (Abbott, 1963:187). Roma'da önceleri iki tür *praetor* vardı; sırasıyla vatandaşları ve yabancıları ilgilendiren davalardan sorumlu *praetor urbanus* ve *praetor peregrinus*. Bunlar ayrıca, Cumhuriyet'in sonlarında, belirli cezai yargı yetkisine sahip çeşitli daimi mahkemelere de atandılar. *Konsül*ler seferdeyken, *praetor*lara orduları yönetme ve *konsül*lerin yerine hizmet etme yetkisi verildi. Bu durumlarda ayrıca meclisleri çağırma ve mevzuat çıkarma yetkisine sahiptiler (Lintott, 1999:109).

Zamanla, Roma Cumhuriyeti'nin toprakları büyüdükçe, bir yıllığına seçilen iki *konsül*, bölgedeki birçok ordusuna komuta etmek veya birçok eyaletini yönetmek için yeterli olmaktan çıktı. Bu sorunu çözmek için mevcut *konsül*lerin ve *praetor*ların yetkilerini normal sürelerinin ötesine geçerek sahada komuta etmeye devam edebilmeleri normal hale geldi. Bununla birlikte, zamanla, yetkin generallere ve yöneticilere artan ihtiyaçla birlikte, *magistra*ların görevden alınması bir norm haline geldi ve *magistra*lık kurumu, giderek artan bir şekilde meclisler tarafından, popüler politikacılara *imperium* vermek için kullanıldı (Lintott, 1999:115).

*Censor*luk kurumu ise özellikle nüfus sayımını yürütmek için atandı. Bu görev, Roma halkını saymayı, mülklerini değerlendirmeyi ve onları uygun *centuria* ve *tribus*'a atamayı

içeriyordu. Her dört veya beş yılda bir seçilirlerdi (Abbott, 1963:191). *Lex Ovinia*'nın[56] geçişinden sonra, *censor*lar da Senato üyeliğini kontrol etme yetkisini *konsül*lerden aldılar. *Censor*lar, nüfus sayımıyla ilgilenmenin ana sorumluluğunun yanı sıra mülkiyet anlaşmazlıkları, kamu sözleşmeleri ve kamu arazilerinin yönetimiyle de ilgilendiler (Lintott, 1999:119-120).

Alt *magistra*lar, *pleb* konseyi tarafından seçilen *pleb*lerin *tribün*ü ile kabile meclisi tarafından seçilen *aedile*leri ve *quaestor*ları içeriyordu.

Tribün unvanı kutsaldı, o kadar dokunulmazdı ki kutsallığını ihlal edenler için yargısız infaz ilan edebilirdi (Abbott, 1963:196-197). *Tribün* herhangi bir siyasi eylemi veto edebilirdi. Bunun yanında herhangi bir bireyi, bir *magistra* tarafından işlenen bir adaletsizliğe karşı koruyabilirdi. Bu güç, geç cumhuriyette giderek artan bir şekilde kamu işlerini engellemek için kullanıldı ve *tribün* yalnızca bir bütün olarak halkın iradesine karşı çıkamayacağı durumlarda bu gücü kullanamıyordu. *Pleb*lerin *tribün*ü yanında, Roma ordusunun bazı bölümlerine komuta eden ve daha yüksek *magistra*lara bağlı askeri *tribün*ler de vardı. Roma ordusundaki çeşitli subaylar da *tribün* olarak biliniyordu. Bu unvan, Roma tarihi boyunca diğer birçok pozisyon ve sınıf için de kullanıldı.

*Aedile*ler, tapınakların, sokakların, su kaynaklarının ve kamu binalarının (*aedēs*) bakımı gibi çeşitli belediye görevlerinden, halk oyunlarından ve halk festivallerinin düzenlenmesinden sorumluydular. Ayrıca, modern yerel yönetime benzer şekilde, Roma kentinin iyi bir şekilde beslenmesini ve sivil altyapısının iyi korunmasını sağlamak için kamu düzenini ve görevlerini uygulama yetkilerine de sahiptiler (Lintott, 1999:131-132). İki çift *aedile* vardı. İlki "*pleb aedile*leri" idi ve bu makama sadece *pleb*ler sahip olabiliyordu. İkincisi ise, dönüşümlü yıllarda hem *pleb*lere hem de *patrici*lere açık olan "*curule aedile*leri" idi.

Aedile makamı genellikle, geleneksel olarak *quaestor*luktan sonra *praetor*luktan önce, yüksek siyasi makamlara çıkmayı amaçlayan genç erkekler tarafından tutuldu. Bu kurum görev merdiveninin (*cursus honorum*) zorunlu bir parçası değildi, dolayısıyla eski bir *quaestor*, *aedile*

[56] Roma Senatosu'nun üye listesini gözden geçirme yetkisini *konsül*lerden *censor*lara devreden Pleb Konseyi'nin İ.Ö. 312'de çıkarttığı bir girişimdir.

pozisyonuna sahip olmadan *praetor*luğa seçilebilirdi (McGeough, 2004:160). Bununla birlikte, aday politikacının kamu hizmetine olan bağlılığını gösterdiği ve aynı zamanda ona halka açık festivaller ve oyunlar düzenleme fırsatı verdiği için avantajlı bir pozisyondu. Hevesli bir politikacının adının tanınmasının artırmasının mükemmel bir yoluydu.

Cicero (2016:69-70), *aedile*lerin işlevlerini üç başlık altında toplamaktadır: 1. Kentin bakımı: Tapınakların, kanalizasyonların ve su kemerlerinin onarımı ve korunması; sokak temizliği ve taşların döşenmesi; trafik, tehlikeli hayvanlar ve harap binalarla ilgili düzenlemeler; yangına karşı önlemler; hamam ve meyhanelerin denetimi; tüketim yasalarının uygulanması; kumarbazların ve tefecilerin cezalandırılması; yabancı hurafelerin önlenmesi ve meziyetlerin tescili de dahil olmak üzere genel olarak kamu ahlakına özen gösterilmesi. Ayrıca, kamu arazilerinden çok büyük bir paya sahip olanları veya devlet meralarında çok fazla sığır besleyenleri de cezalandırırlar. 2. Erzak bakımı: Tedarik edilen eşyaların kalitesinin ve ağırlık ve ölçülerin doğruluğunun araştırılması; ihtiyaç halinde düşük bir fiyata tahıl satın alınması. 3. Oyunların düzenlenmesi: Masrafları kendilerine ait olmak üzere hem kendileri hem de özel şahıslar (örneğin cenazelerde) tarafından verilenlerin yanı sıra halka açık oyunların gözetimi ve düzenlenmesi. Cicero, hırslı kişilerin, devlet görevinde ilerleme amacıyla halkın beğenisini kazanmak için genellikle bu şekilde çok büyük meblağlar harcadıklarını ilave etmektedir.

*Quaestor*lar döneme bağlı olarak farklı işlevler gördüler. Roma Krallığı'nda *quaestores parricidii* (yargı yetkisine sahip *quaestor*lar) kral tarafından cinayetleri araştırmak ve davasını görmek üzere atanırdı. Roma Cumhuriyeti'nde *quaestor*lar devlet hazinesini denetleyen ve denetimler yapan seçilmiş memurlardı. Görev merdiveninde en düşük sıralamada bulunan pozisyondu (Lintott, 1999:133). Mali denetimle görevlendirilen *quaestor*lar, Satürn Tapınağı'ndaki *aerarium'*u (kamu hazinesi) denetledikleri için *quaestores aerarii* olarak da adlandırıldılar (Livy, 1912:1,3,5). Görevin ilk kökenleri belirsizdir ancak İ.Ö. 420 civarında her yıl *comitia tributa* tarafından seçilen dört *quaestor* vardı. İ.Ö. 267'den sonra sayı 10'a çıkarıldı.

Quaestor seçildikten sonra, Romalı bir erkek Senato'da oturma hakkını kazanır ve görev merdiveninde ilerlemeye başlardı. Her Roma *konsül*ü ve her eyalet valisi görevine bir *quaestor* olarak başlamıştır. Bazı *quaestor*lar kentte çalışmak üzere, bazıları ise askeri görevli olarak

eyaletlerde görevlendirildi. Bazı eyalet *quaestor*ları, Roma eyaletlerinde askeri generallere kurmay olarak ya da valilerin ikinci komutanı olarak görevlendirildi. Bazıları ise askeri maliyeyi denetlemekle görevlendirildi (Smith, 1875:98). Bir *konsül* ordusuyla savaşa girdiğinde yanında her zaman bir *quaestor*u olurdu. Bu o kadar genel bir hal almıştı ki, *quaestor* adeta özel bir sekreter ile bir valinin kıdemli teğmeni arasında bir şey haline geldi. Sanki bu ilişkide salt resmi yaşamdan daha sıcak ve daha yakın bir şey varmış gibi, düzenlemeye belirli bir kutsallık bağlandı; öyle ki, *quaestor konsül*ün oğlu olarak adlandırıldı ve bir oğlun babasına karşı beslediği saygı ve bağlılığı hissetmesi gerekiyordu (Thompson, 1962:346).

Roma'nın siyasal örgütlenmesi yukarıdaki gibi özetlenebilir. Bu siyasal örgütlenmenin altında toplumsal yapının zamanla geçirdiği değişimin izleri görülmektedir. Antik Roma'da toplumsal sınıf, çoklu ve örtüşen hiyerarşilere sahiptir. Bir bireyin bir hiyerarşideki göreli konumu, diğerinden daha yüksek veya daha düşük olabilir, bu da Roma'nın toplumsal bileşimini karmaşıklaştırmaktadır (Verboven, 2007:861).

Cumhuriyet döneminde özgür Romalıların statüleri birkaç farklı şekilde belirlenmiştir: 1. Soya göre statü (*patrici* veya *pleb*); 2. Nüfus sayımlarında ortaya çıkarılan, bazı rütbelerinin sıradan vatandaşın üzerinde yükseldiği, zenginlik ve siyasi ayrıcalığa dayalı statü (*ordo*); 3.Cinsiyet; 4. Değişen hak ve ayrıcalıklara sahip dereceleri olan vatandaşlık.

Antik Roma'nın toplumsal yapısı, *patrici*ler ve *pleb*ler arasındaki ayrım etrafında dönüyordu. *Patrici*lerin statüsü onlara *pleb*lerden daha fazla siyasi güç veriyordu. Geleneksel olarak, *patrici*ler aristokrat üst sınıfın üyelerini, *pleb*ler ise alt sınıfa atıfta bulunanları ifade etmekteydi (Mathisen, 2006:1012). En iyi toprakları *patrici*ler kontrol ettiler ve Roma senatosunun çoğunluğunu oluşturdular. Bir *pleb* için İ.Ö. 444'e kadar senatör olmak, imkânsız değilse de nadirdi. Antik Roma'da yaygın bir toplumsal ilişki türü, bir efendi ve yanaşmalarını içeren himaye sistemiydi. *Patrici*ler çoğunlukla efendilerdi ve çoğu zaman birden fazla *pleb* yanaşmaları olurdu. Efendiler, efendinin savaşa girmesi durumunda destek vaadi karşılığında yanaşmalarına birçok hizmet sundular. Bu himaye sistemi, Roma toplumunu birbirine en sıkı şekilde bağlayan ve aynı zamanda aristokrat toplumsal ayrıcalıkları koruyan sınıf ilişkilerinden biriydi. Himaye sistemi, antik Roma'nın hemen her döneminde, geç Roma toplumuna kadar

devam etti. *Patrici*ler ayrıca, nüfus sayımını kontrol eden, senatörleri atayan ve toplumsal ve politik hayatın diğer yönlerini denetleyen *censor*luğu münhasıran kontrol ediyorlardı. Bu devlet görevi sayesinde, *patrici*ler *pleb*ler üzerindeki hiyerarşilerini koruyabiliyorlardı (Mathisen, 2006:1014-1015).

Livius'a göre, Romulus tarafından senatör olarak atanan ilk 100 erkeğe "babalar" (*patres*) deniyordu ve bu adamların torunları *patrici* sınıfı oldu (Botsford, 1906:499). Bu yüz adamın senatoya atanması onlara asil bir statü kazandırdı. Bu soylu statü, *patrici*leri *pleb*lerden ayıran şeydi. Diğer görüşlere göre, aristokratlar (*patrici*i) babalara dayanan kişilerdi, yani üyeleri başlangıçta tüm vatandaşları oluşturan klanların (*gentes*) üyeleriydi (Clay, 1911:931). Soylu sınıf *patrici*ler ve Roma halkı *pleb*ler arasındaki ayrım, Antik Roma'nın başlangıcından beri vardı. Bu ayrım toplumda giderek daha önemli hale geldi.

*Patrici*lere, Senato'ya seçildiklerinde asil statüsü verildi, bu da onlara en azından Cumhuriyet'in ilk zamanlarında, *pleb*lerden daha geniş bir siyasi etki sağladı. Soylu sınıftan olmak, *patrici*lerin hükümete ve siyasete katılabilmeleri, *pleb*lerin ise katılamaması anlamına geliyordu. Roma meclislerinde *patrici*ler daha iyi temsil ediliyor, sadece *patrici*ler diktatör, *konsül* ve *censor* gibi yüksek siyasi görevlere sahip olabiliyordu ve tüm rahiplikler *patrici* olmayanlara kapalıydı. Bu ayrıcalık Antik Roma tarihinde önemliydi ve iki sınıf arasında büyük bir bölünmeye neden oldu. Bu ayrım aslında dini düşünceden gelmekteydi. *Patrici*lerin Roma tanrılarıyla daha iyi iletişim kurduklarına, böylece kutsal ayinleri tek başlarına gerçekleştirip himayelerini alabileceklerine dair bir inanç vardı. Orta ve geç Cumhuriyet döneminde, dini düşüncenin zayıflamasıyla bu etki yavaş yavaş aşındığı için, *pleb*lere çoğu alanda eşit haklar verildi. Örneğin, yalnızca *pleb*ler, *pleb*lerin *tribün*ü olarak hizmet edebilirdi. Resmi makamlar için kontenjanlar vardı. İki *konsül*lükten biri *pleb*lere ayrılmıştı. Bir *patrici* olmak saygın kalmasına rağmen, minimum düzeyde pratik bir öneme sahipti. Siyasi güçten yoksun bazı dini makamlar dışında, *pleb*ler, *patrici*lere açık olan tüm makamları temsil edebiliyorlardı. Senatör sınıfının *pleb*leri, cumhuriyetin zirvesindeki aristokratlardan daha az varlıklı değildi. Örneğin aslen soylu olan Publius Clodius Pulcher, *pleb tribün*ü olarak atanmaya hak kazanmak için *pleb* bir aile tarafından evlat edinilmişti (Tatum, 1999:239).

İkinci toplumsal sınıf ayrımı mülkiyete dayalı olarak *centuriate* meclisinde yapıldı. Geç cumhuriyet döneminde senatör sınıfına üyelik de mülkiyete dayanıyordu. Senatörler en yüksek mülkiyete sahip olan kişilerdi. Hem *patrici*lerden hem de *pleb*lerden oluşan orduda yalnızca kendi zırhını alacak kadar zengin olan Romalıların hizmet etmesine izin verildi. Bir vatandaş zırh alabildiği sürece asker olabilirdi. *Centuriate* meclisi, toplumu, kişinin ne kadar zengin olduğuna ve zırhını ve silahlarını sağlama yeteneğine göre gruplara ayırdı (Mathisen, 2019:123).

Scipio, sınıf dinamiklerinin Roma anayasasının farklı unsurları içinde devreye girdiğini kabul eder. Bu nedenle, *centuriate* meclisinin gelişimine ilişkin açıklamasında Scipio, azınlıkta olsa da zengin aristokrasinin en büyük güce sahip olmasını sağlayan düzenlemeleri ayrıntılı olarak gösterir (Cicero, 1928:2.39). Scipio'ya göre Roma anayasasının "halkçı" öğesi gerçekten "demokratik" değildir; aslında, Roma anayasasının halkçı unsurunun gelişiminin, Atina demokrasisinin kalbindeki "sayısı en fazla olan en büyük güce sahip olmalıdır" (Cicero, 1928:2.39) ilkesini reddettiğini onaylayarak savunmaktadır. Farklı sınıflar arasındaki karışıma gelince, Scipio, karışımın "eşit" değil "adil" (Cicero, 1928:2.57) olması gerektiğini vurgular ve sunduğu ve onayladığı Roma anayasası versiyonunun aristokrasiden yana olduğunu vurgular.

Roma toplum örgütlenmesinde üçüncü bir ayrım da cinsiyete dayalı idi. Roma toplumu en saf anlamıyla ataerkildi; hanenin erkek reisi *pater familias*'dı,[57] kendisine ailesinin tüm üyeleri üzerinde yargı yetkisi (*patria potestas*) veren özel yasal yetkilere ve ayrıcalıklara sahipti (Mathisen, 2019:87). Babalar oğullarının eğitiminden sorumluydu. Ek olarak, yetişkin erkek çocuklar genellikle evlenir ve babaları ölünceye ve *pater familias* sorumluluğunu üstlenene kadar aile hanesinde yaşamaya devam ederdi. Ataerkil Antik Roma'da özgür doğan kadınlar vatandaştı (*cives*), ancak oy kullanamıyor veya siyasi görevde bulunamıyorlardı. Kadınlar, babaları, kocaları ya da bazen en büyük erkek kardeşleri olan *pater familias*larının münhasır kontrolü altındaydı. Kadınlar ve çocukları, *pater familias*larının toplumsal statüsünü alıyorlardı. Kadınlar siyasi alana dâhil edilmediler ve ev dışında çok az etkileri oldu. Bununla

[57] *Pater familias*, bir hanede yaşayan en yaşlı erkekti ve geniş ailesi üzerinde yasal olarak otokratik otorite uygulayabiliyordu. Terim, "ailenin babası" veya "aile mülkünün sahibi" anlamına gelmekteydi.

birlikte, daha zengin ailelerin kadınları, etkilerini kamusal, siyasi eylemlerin perde arkasında gösterebildikleri için, yoksul kadınlardan daha fazla siyasi güce sahiptiler (Milnor, 2009:278).

Toplumsal hiyerarşide vatandaşların yanında azatlılar ve köleler en alt seviyede bulunmaktaydı. Köleler (*servi*) vatandaş değildi ve özgür doğmuş yabancılara tanınan yasal statüden bile yoksundu. Köleler mülk olarak görülüyordu ve Roma'daki herhangi bir mal gibi alınıp satılıyorlardı (Runciman, 1983:167). Köleler çoğunlukla borçluların ve savaş esirlerinin soyundan geliyordu. Bunlar özellikle Yunanistan, İtalya, İspanya ve Kartaca'daki kuşatmalar ve diğer askeri seferler sırasında yakalanan kadın ve çocuklardı. Cumhuriyetin sonraki yıllarında ve İmparatorluğun içine, Galya, Britanya, Kuzey Afrika ve Küçük Asya'nın yeni fethedilen bölgelerinden daha fazla köle geldi (Runciman, 1983:170). Roma'nın Yunanistan'ı fethinin bir sonucu olarak birçok köle elde edildi. Kölelik, antik Roma döneminde, Yunanistan hariç, antik dünyanın herhangi bir yerinde olduğundan daha belirgindi (Wood, 2002:22).

Beceri veya eğitimden yoksun olan köleler, tarımsal veya diğer el emeği gerektiren işlerde çalıştırıldılar. En fazla tarım işlerinde kullanılıyorlardı (Wood, 2002:25). Şiddet uygulayan veya itaat etmeyen veya her ne sebeple olursa olsun toplum için tehlike teşkil eden kişiler, insanlık dışı koşullarda acı çektikleri madenlerde çalışmaya mahkûm edilebilirlerdi. Köle sahiplerinin, kusurlu oldukları veya satıcının kölenin üretkenliğini etkileyecek herhangi bir şey gizlediği takdirde, kölelerini paraları için geri vermelerine izin verilirdi. Hasta veya kusurlu olduğu tespit edilen köleler genellikle çok düşük fiyata satılırdı. Efendiler, satışlarından yeterince para almazlarsa, para biriktirmenin bir yolu olarak bazen hasta veya yaşlı köleleri azat ederlerdi çünkü onları azat etmek işe yaramaz bir köleyi beslemekten ve barındırmaktan daha ucuzdu. Köleler yasal olarak mülk olduğundan, sahipleri tarafından her zaman elden çıkarılabilirdi (Runciman, 1983:172-175).

Kadın kölelerden doğan tüm çocuklar köleydi. Geçimini sağlayacak eğitim ve becerilere sahip olan köleler, genellikle sahiplerinin ölümü üzerine, vasiyetinin bir koşulu olarak azat edilirdi (Runciman, 1983:176). Efendileri için ticaret yapan kölelerin de kendileri için para kazanmalarına ve biriktirmelerine izin verilirdi. Hatta bazıları nadir de olsa kendi özgürlüklerini satın alabiliyordu (Runciman, 1983:177).

Azat edilmiş adamlar (*liberti*) azatlı kölelerdi ve azat edildiklerinde tam Roma vatandaşı olurdular, ancak eski köle statüleri ya da eski kölelerin soyundan gelmeleri nedeniyle diğer vatandaşlarla eşit görülmezdiler, böylece alt tabakadaki *pleb* sınıfına katılırdılar. Birkaç nesil sonra eski kölelerin torunları sınıflarını atlayabilirlerdi. Sayıları arttıkça Cumhuriyet boyunca *liberti* statüsü gelişti. Askerlik hizmetleri, zanaatkârlık ve ticari girişimler gibi çabalar yoluyla, azatlı erkekler, geç Cumhuriyet'in döneminde genellikle büyük servetler biriktirdi (Runciman, 1983:179).

Antik Roma'nın kısaca ele aldığımız siyasal ve toplumsal örgütlenmesinde Roma'nın önce asil soy düşüncesiyle başlayan örgütlenmesinin zamanla zenginlik ve askeri başarı temellere dayanmasının hikâyesi görülmektedir. Siyasal örgütlenmede toplu bir şekilde karar almak için gerekli kurumları kendi içinde daha krallık zamanında bile çıkarabildikleri görülmektedir. Toplum ile yönetim mekanizmasının iç içe geçtiği bu örgütlenme biçiminin temelinde vatandaş düşüncesi yatmaktadır. Vatandaşlık, toplum içinde her ne kadar hiyerarşik bir yapılanma olsa da akrabalık, bölge ve sınıf farklılıklarını aşan bir ortak payda olarak görülmektedir. Özgürlük fikri Romalılarda vatandaşlıkla bire bir ilişkilendiriliyordu ve Romalılar son kraldan sonra monarşi fikrinden nefret etmişlerdi. Müzakereci konseyler, her düzeyde meclisler ve bu meclislerin seçtiği *magistra*lar cumhuriyetçi idealler sonucunda ortaya çıkan kurumlardı. Roma'nın toplumsal ve siyasal kültürü çok rekabetçiydi. Tüm Roma vatandaşları, sınıfı ne olursa olsun, başkalarının gözünde ayakta durma ve saygınlık ile ilgileniyorlardı. *Pleb*ler için bu duruş onları kölelerden ayırdı; seçkinler için saygınlık, kamu onurunu başarıyla alarak, askeri başarı elde ederek ve siyasi görevde bulunarak korundu ve güçlendirildi.

2.5. Antik Roma'da Toplum Yapısının Dönüşümü

Roma cumhuriyetçiliğinin hem eski savunucuları hem de eleştirmenleri, analizlerinde Roma siyasi kültürünü kullandılar. Vatandaşların toplumsal davranışlarına ek olarak, Roma siyasi kültürü, ceza hukuku ve kamu hukuku, devlet dini, ordu, iç ve dış politika gibi kamu kurumlarını düzenliyordu (Hölkeskamp, 2022:4-12). Roma'nın siyasi kültürü için önemli

terimler, *honor* (onur, namus), *gloria* (şan, şeref), *decus* (kahramanlık, görkem), *virtus* (mertlik, cesaret), *nobilitas* (soyluluk, asalet), *dignitas* (itibar, haysiyet), *auctoritas* (unvan, yetki), *imperium* (iktidar, güç), *pietas* (sadakat, sorumluluk), *religio* (din, hürmet), *ius* (hak, hukuk), *lex* (yasa, ilke), *mos* (adet, gelenek), *aequalitas* (birlik, eşitlik), *libertas* (özgürlük, samimiyet) ve *mos maiorum* (ataların yolu)'dur. Bu terimlerin Roma siyasi düşüncesi için anlamları ve önemi kentlerdeki yaşamın ve toplumsal yapının oluşumuna ve şekil almasına yön veriyordu.

Nasıl ki Yunan "anayasa" ya da *politeia* fikri bir topluluğun yaşam biçimini (*bios*) kapsamaktadır, Roma anlayışının da siyasi kurumlara, *magistra*lara ve prosedürlere dayandığı görülmektedir. Roma âdetleri (*mores*), belirli siyasi kurumlara, yargılanma hakkı veya özel mülkiyete sahip olma gibi geleneksel vatandaş haklarına (*iura*) özel bir ağırlık vermiştir. Roma'daki vatandaş haklarının ve kurumların özel statüsünün nedeni, her şeyden önce, Roma tarihinde özellikle uzun süredir devam eden ve siyasi açıdan önemli olan geleneklerdir (Atkins, 2013:141-44). İkinci yüzyılın hukukçusu Ulpianus, bu adetlerin neden böyle bir güç taşıdığını güzel bir şekilde anlatır. Ulpianus, İ.Ö. birinci yüzyılda yaşamış dilbilimci ve bilgin Varro'nun formülasyonunu tekrarlayarak, adetleri (*mores*) "insanların uzun süreli alışkanlıklar yoluyla zamanla pekiştirilen zımni rızası" olarak tanımlar (Ulpianus, 1932:1.4). Adetler, zaman içinde onaylanan halkın rızasını temsil ediyorsa, siyasi davranışı oluşturmak, yönlendirmek ve kısıtlamak için önemli bir güce sahiptirler.

Roma toplumunun zirvesinde, önemli *magistra*lıklardan birini elinde tutan veya o sırada Senato'ya giren aile grupları bulunmaktaydı. Bunların oluşturdukları topluluğa senatöryal topluluk deniyordu. Bu seçkinler grubunun da üstünde, ailenin geçmişinde ya da bugününde bir *konsül* çıkarmış daha da küçük bir soylu grup bulunuyordu. Bu senatör aristokrasisi, Roma'yı ve İmparatorluğunu yöneten büyük aileleri temsil ediyordu. Geleneklerinden duydukları yoğun gurur, yurtseverliklerini ve kendi aralarındaki rekabeti körüklüyordu. Bu aileler, Cumhuriyet döneminde siyasetin ve savaşların liderliğini yürütmüşlerdi. Kent ve devlet yaşamına hâkim olduklarını biliyorlardı ve kent dendiğinde, dahası devlet dendiğinde kendilerinin kastedildiğini düşünüyorlardı. Özverileri, zamanları ve becerileri ile birlikte ceplerinden çıkan parayla,

düzenledikleri oyunlarla ve kente kazandırdıkları binalarla devletten onur ve statü sembolleri kazandılar (Orlin, 2022:50).

Konum ve saygınlık için birbirleriyle rekabet ettiler ama özel ve aile çıkarlarının gerektirdiği bir dostluk (*amicitia*) çerçevesinde birbirleriyle işbirliği yapmayı ihmal etmediler (Cicero, The Officiis, 1.92). Birbirleriyle geniş çaplı evlilikler yaparak dini değerlerinin onlara emrettiği karşılıklı güven temelinde anlaştılar. Bugünkü mahalle baskısı kavramına yakın bir şekilde, akranlarının ne düşüneceği kaygısıyla kendi ve komşularının davranışlarını düzenlediler.

Değişen toplumsal koşullar, özellikle İ.Ö. ikinci ve birinci yüzyıllarda alt tabakaların varlığını ve çıkarlarını tanımaya zorladığında, direnme veya eğilimleri kullanma girişimleri, onları birbirleriyle silahlı çatışmaya soktu ve bu, tüm ülkeyi iç savaşa sürükledi. Eski ailelerin çoğu öldü, geçici olarak muzaffer olmuş bir düşman grubun kurbanları oldular. İmparatorluk, Augustus ve onun Julio-Claudian halefleri altında kurulduğunda, senatöryal topluluğunun eski aileleri, kendilerini gururlu geleneklerinin çok da anlam ifade etmediği bir dünyada yaşarken buldular. Caligula ve Neron gibi imparatorlar, eski aristokrasiyi sistematik olarak aşağıladı ve rahatsız etti. Senato'ya birçoğu taşradaki eyaletlerden gelen yeni aileler girdi ve eski senatör ailelerin yaşam tarzı değerlerini hızla özümsediler.

Siyasete katılmayan zengin özgür adamlar, mülkleri 400.000 gümüş değerinde ise, atlı sınıfının üyeleri olarak listelenmişti (Gibbon, 1869:520). Bu isim, birçoğu devlet adına vergi topladıkları için erken Roma'da bir at satın alma ve bakımını yapma yeteneklerinden türetilmiştir. Bunlar, senatör dostları üzerindeki etkilerini yaygın ticari çıkarlarının korunmasını sağlamak için kullandıkları için, onları da yönetici sınıfın bir parçası olarak görmek daha uygun olacaktır.

Üçüncü bir etkili grup, İtalya ve İmparatorluğun belediyelerinin ve kolonilerinin yerel aristokrasisinden oluşmaktaydı. Bu aristokratların birçoğu atlı statüsüne sahip olmak için yeterli toprağa sahipti ve birçoğu Roma'ya gelerek devlet işlerinde faaliyette bulundular, Roma'da bulunan senatörlerin ve üst sınıftakilerin dostluk bağlarından yararlanarak Senato'ya girdiler. Eşit olmayan toplumsal statüye sahip kişiler arasındaki böyle bir ilişki, Roma toplumunun en

yaygın ve karakteristik unsurlarından biriydi ve yanaşma sistemi (*clientela*) olarak biliniyordu (Tan, 2017:167). İnsanlar birçok şekilde hamisinin yanaşmaları olabiliyordu. Senato'nun siyasi çıkarları için çalışan yerel aristokratlar olabilirdi. Hamisinin emrinde hizmet etmiş eski bir asker, babası hamisinin yanaşması olan biri, kente taşınan kiracı bir çiftçi ya da özgür bir köle de olabilirdi. Yanaşma, yasal koruma, ara sıra yiyecek ve para, bir tür güçle temas duygusu için hamiye ihtiyaç duyuyordu. Buna karşılık, kişiye göre değişen, ancak neredeyse her zaman her sabah *toga*sında hamisini selamlamak ve büyük adamın maiyetini halka göstermek için Forum'a resmi bir yürüyüşte ona eşlik etmek görevini içeren hamilik yükümlülüklerini yerine getirirdi (Juvenal, 1873:1.96).

Yanaşma ayrıca seçim zamanında hamisine destek vermekle yükümlüydü ve senatörün kendi adına katılamayacağı uzun mesafeli ticaretlerde hamilerinin mali çıkarlarını temsil edebilirdi. Yanaşma, On İki Levha Kanunlarının çıkartıldığı erken bir tarihte dahi ihmalkâr bir patrondan açıkça korunuyordu ve *clientela* sistemi, imparatorluk dönemine kadar iyi bir şekilde devam etti. Bu, geç Cumhuriyet'in büyük politikacılarının geniş siyasi taraftarlar kazanmalarını sağlayan bir mekanizma ve Augustus ile haleflerinin tüm kenti ve imparatorluğu desteklediğini iddia ettikleri modeldi. Azınlıktaki aristokrasinin muazzam bir ülkeyi ve imparatorluğu yönetmesine izin vermek için büyütülmüş ve değiştirilmiş bir köy geniş ailesinin tipik aygıtıydı (Stambaugh, 1988:93).

Alt ekonomik sınıflar, aristokrasinin ilkeli küçük kasaba değerlerini paylaşmak zorunda değillerdi. Siyasi bildiriler, siyasi konuşmalar ve etkin bir halkla ilişkiler aygıtı olan bina ve heykellerin aracılığıyla bu değerler onlara dayatılmak isteniyordu. Ancak kent yaşamı onlar için çok vahşi olabilirdi ve alt sınıfların büyük bir kısmı, Plautus'un eserlerindeki köleler ve Petronius'un Satyricon'unda anlattığı ortamcıların da ifade ettiği gibi, değerleri küçümseyici, sokak akıllı kentsel alışkanlıkları ve tutumları benimsedi (Petronius, 2000:11-18). Yine de, bu alt sınıflar arasında da statü ayrımları önemliydi ve en değerli ayrımlardan biri vatandaş ve vatandaş olmayan arasındaki ayrımdı.

Roma vatandaşlığı, iki vatandaş anne babanın veya bir Romalı ile yasal evlilik hakkına (*connubium*) sahip bir yabancının çocuğu olmakla elde ediliyordu (Launspach, 2005:155). Ama

Vatandaşlık hakkı, belirli koşullar altında Roma'nın müttefiklerine de genişletildi ve iç savaştan (İ.Ö. 91-87) sonra, İtalya'nın tüm sakinlerine verildi. Bazen, eyaletlerin halkları veya bir topluluğun bireysel sakinleri, bir generalden veya bir validen vatandaşlık alabiliyorlardı. Bir vatandaş bir köleyi azat ettiğinde, köle özgürlüğüyle birlikte Roma vatandaşlığı da alıyordu. Nihayet üçüncül dönemin en olgun zamanında, İ.S. 212'de Caracalla imparatorluğun tüm özgür sakinlerine, dünya-kentinin vatandaşlığını verdi (Hooper, 1979:472).

Cumhuriyet döneminde vatandaşlık, askerlik hizmetinin sorumluluklarını ve evlenme, oy kullanma ve görevde kalma ayrıcalıklarını taşırdı. Eyaletlerde, Roma valisinin yargı yetkisinden de muaf tutulmayı gerektiriyordu. Bu ayrıcalıklar çoğunlukla zenginlere somut fayda sağlıyordu: vatandaşlık belirli bir toplumsal saygınlık kazandırırken, cumhuriyette kamuya, daha sonra da İmparator'a başvurma hakkını barındırıyordu (Boatwright, 2012:9).

Vatandaşlığın nişanı üç ada sahip olmaktı (*tria nomina*). Temel olarak bir *praenomen*, *nomen* ve bir *cognomen*'den oluşuyordu (Gavrielatos, 2017:155). *Praenomen* kişisel isimdi ve o kadar azdı ki neredeyse her zaman yazılı olarak kısaltıldılar (Gaius, Lucius, Marcus, Titus). *Nomen*, soyun ve ailenin adıydı (Cornelius, Tullius, Ovidius). *Cognomen* ise aslında Calvus (kel), Naso (burun) Scipio (şey), Cicero (nohut) gibi ayırt edici ve tanımlayıcı bir sıfattı fakat genellikle *nomen* ile birlikte kalıtsaldı.

Roma vatandaşları, önce askerler, ardından tüccarlar, nakliyeciler ve vergi acenteleri olarak fetih hatları boyunca kentlere yayılıyorlardı. Aynı zamanda yabancılar sokakları doldurmuş ve kent yaşamının dokusunu zenginleştirmiştiler. Kentin nüfusundaki yabancıların oranını tahmin etmek için girişimlerde bulunuldu, ancak olağan istatistik eksikliğinin ötesinde, bir bireyin ne zaman yabancı olmayı bırakıp Romalı olduğunu tanımlama ve bir yabancının kente gelmeden önce Roma vatandaşlığı alıp almadığını belirleme sorunları meseleyi daha da karmaşıklaştırmaktadır. Roma vatandaşlığını yabancılara genişletmek Romulus ile başlayan eski bir Roma geleneğiydi. Yabancı prensler, belediye aristokratları, bazı müttefik kasabaların vatandaşları, hatta azatlı köleler bile vatandaşlık aldı. Sosyal piramidin tepesindeki senatör düzenin kendisi, imparatorluğun birinci yüzyılında sadece İtalya'dan değil, aynı zamanda

İspanya ve Galya'dan, ikinci yüzyılda Yunanistan, Suriye ve Afrika'dan üyeler içeriyordu (Boatwright, 2012:12-23).

Yine de Roma büyük bir kent haline geldikçe, yabancıların kente akını kızgınlık uyandırmıştır. Bu duygular, Cumhuriyet döneminde yabancıların periyodik olarak sınır dışı edilmesinde ve Roma'nın bir Doğu Pazarı haline geldiğinden sürekli şikâyet eden Juvenal metinlerinde görülmektedir (Juvenal, 1873:58-125). İmparatorluğun her köşesinden Roma'ya yabancılar geldi, yanlarında kendi yerel kıyafetlerini ve dillerini getirdiler. Örneğin Yunanca, büyükelçiler, öğretmenler, işadamları ve köleler tarafından her yerde duyurulmuş olmalıydı.

Suriye kıyılarındaki tüccarlar tipik bir örnek sunmaktadır. Bir yazıttan, Puteoli'nin Liman Kasabası'nda ve Roma'da yabancı bir iş adamı olarak hissettikleri bazı özel kaygılarını ifade eden bir Suriyeli tüccarlar örgütü olduğunu biliyoruz. Yine de bazıları Roma'daki hayata iyi uyum sağlamıştır. Örneğin Marcus Antonius Gaionas, küçük bir devlet görevi dahi olsa sivil yönetimin bir üyesi olmayı başarmıştı. Bununla birlikte, Suriye kökenlerinin izini kaybetmedi. Nitekim başka bir yazıt onu, Janiculum'daki Suriye Tanrılarının tapınağında buluşan bir dini cemaatın sadık bir üyesi olarak tanımlıyordu. Görünüşe göre, ziyafetlere başkanlık ederken ve atalarının evini hatırlatan bir toplumsal atmosferde kutsal sular için bir havzaya katkıda bulunurken (devlet görevi buydu), atalarının tanrılarına tapınmaya devam etmekten memnuniyet duyuyordu (Stambaugh, 1988:94-95).

Roma yaşamının her düzeyinde mevcut olan kölelik kurumu çelişkilerle doluydu. Kölelerin neredeyse hiçbir yasal hakkı yoktu ancak düşünen insanlar olarak onlara genellikle hemşire, öğretmen ve doktor gibi önemli sorumluluklar verildi. Hem belirli bir hane içindeki köleler arasında hem de efendinin statüsüne bağlı olarak çeşitli köle grupları arasında farklı statü hiyerarşileri mevcuttu. İmparatorun köleleri, özellikle sarayda çalışanlar, yüksek saygınlığın tadını çıkardılar ve daha sonraki Julio-Claudian döneminde, efendilerinin işlerini yapan İmparatorluk idaresinin bürokratik işlerini üstlendiler. Kasaba evlerinde ve kır villalarında aşçı, kişisel hizmetli, hemşire, öğretmen, eğlendirici ve terzi olarak hizmet veren ev köleleri; bazen yatırım yapmak ve kendi takdirlerine bağlı olarak kullanmak için bir miktar para ile efendisinin ticari işletmelerinde çalışırlar. Daha düşük ölçekte, sokakları temizlemek,

su kemerlerini onarmak, hamamlarda ateş yakmak için kamu köleleri görevlendirildi. En sefil durum, çiftliklerde, kadırgalarda, taş ocaklarında ve madenlerde prangayla birbirine zincirlenmiş halde çalışan, menkul mal sayılan kölelerininkiydi (Bradley, 1994:10-30).

Bireyler savaş esiri olarak köleleştirildi, çoğunlukla korsanların ve adam kaçıranların ellerine düştüler ve başkalarının ticari malı haline getirildiler. İmparatorluk zamanında kapsamlı denizaşırı savaşların azalmasıyla birlikte, İmparatorluğun kenarlarındaki ve hatta Frigya, Lidya ve Karya gibi Anadolu'nun orta bölgelerindeki köle tacirleri, muhtemelen akınlar yoluyla stoklarını koruyorlardı (Bradley, 1994:31-56). Bazı köleler efendilerinin ailesinde doğup büyüdüler ve "*vernae*" olarak özel statüye sahip oluyorlardı. Buluntu çocuklar (*alumni*) da aileye alınabiliyordu.

Roma köleliğinin dikkate değer bir yönü, efendinin kölelerini, özellikle de yetenekli olanları azat etme sıklığıydı. Azat edildikten sonra, azatlı (*libertus*) eski efendisinin yanaşması olmak gibi belirli yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı. Kölenin, özgürlüğün bedelini ödemeye yetecek kadar ruhundan tasarruf ettiğini düşünen efendiler kölelerini azat ederlerdi. Bununla birlikte, bir köleyi azat etmenin asıl sebebi maliyetiydi. Azat edildikten sonra eski köle aile dışında yaşayacak, böylece eski efendi ailesinden bir boğazı eksiltebilecekti. Azat etme, bir zenginlik ve güç işareti ya da sadık hizmet için basit bir minnettarlık jesti olabilirdi. Kadın köleler zaman zaman serbest bırakıldı, böylece efendi ile evlenebildiler, çünkü özgür ve köle arasında evlilik yasal olarak tanınmıyordu. Azattan önce doğan çocuklar, anneleri azat edilmemiş eşler olduğu için köle olarak kalırlardı. Ancak azattan sonra doğan çocuklar tam vatandaş olarak kabul edilirdi (Bradley,1994:142-147).

Genel olarak azatlılar, hamilerine ve kentin kurumlarına sadık olmaya meyilliydi. Ne de olsa onlar için sistemin çalışması gerekiyordu ve bazıları Roma'da önemli roller üstlendi. İmparatorun eski köleleri bürokratik bir elit oluşturdu. Daha mütevazı azatlı erkek ve kadınlar, küçük imalatçılar, esnaf, kasap, parfümeri, mor boya satıcıları, metal işçileri, gündelikçi olarak iş buldu. Birçoğu, hamilerinin ticari acentesi olarak hizmet etti, bazıları bunda epeyce başarılıydı. En fazla verilen örnek muhtemelen Petronius'un Satyricon'da yerdiği kurgusal karakter, kaba ama zengin azatlı Trimalchio'dur. Aristokrasinin kültürlü konuşmasını taklit

ederken aynı zamanda köle kökenini açıkça kabul eden Trimalchio'ya, efendisi öldüğünde, özgürlüğünün yanında büyük bir servet miras kaldı. Yeni servetini ticarette değerlendirmek istedi, gemisini hazırlatıp yola çıkardı fakat gemisi kaza geçirip battı. Ancak aynı dönemlerde azat edilmiş karısının mücevherlerini kullanarak başka bir gemiyi donatabildi. Bu ticari sefer, ona tarım arazilerini (geleneksel zenginlik kaynağı) satın alacak ve ayrıca onu fevkalade zengin yapan ticari yatırımlar (köle sığırları borç para vererek) yapacak kadar kazandırdı (Petronius, 2000:18-60).

Gerçek hayattaki azatlı örnekleri, fırıncı Eurysaces ve karısıydı. Porta Praeneatina'nın yanında Sepulcrum Eurysacis adındaki görkemli mezar, Eurysaces'in karısı için yaptırılmıştı. Mezar, onların ticari başarılarını ve kentin bürokrasisinde bir *apparitor*[58] olarak atanmış konumlarını ilan ediyordu (Petersen, 2006:84-121). Bir diğer çift ise, evleri artık Pompeii'nin tüm modern ziyaretçileri tarafından bilinen varlıklı Vettius kardeşlerdi (Petersen, 2006:61).

Kadınlar Roma edebiyat ve sanatında genellikle erkeklerle ilişkileri açısından karşımıza çıkmaktadır (Chrystal, 2015:8). Kızlar özel olarak bir isim almazlar, sadece babalarının soyunun adını alırlardı, örneğin Tullia, Marcus Tullius Cicero'nun kızıydı ve hayatı boyunca bu ismi taşıdı (Hallett, 1984:80). Kızlarına düşkün babalar tarafından özel bir şefkatle muamele gördüler ama hepsi, babalarının potansiyel müttefikleri olan siyasi arkadaşlarıyla duygusuz evlilikler yaptılar.

Üst sınıfın eşleri, hem basmakalıp sevgi hem de basmakalıp küçümseme ile anılırlar. İktidarlarına tabi oldukları kocaları veya babaları dışında hiçbir yasal hakları yoktu ve hala imparatorlukta kullanılan eski moda bir övgü, evliliğe "bir karı satın almak" denmesiydi (Smith, 2008:60). Yine de karı kocanın birbirini sevdiği ve saygı duyduğu iyi evlilikler vardı. Aslında Romalılar, Romalı oldukları için Yunan kadınlardan daha fazla saygı görüyorlardı ve Etrüsk kadınları kadar hafif olmadıkları için gurur duyuyorlardı.

Anne olarak, kadınlara çok saygı duyulurdu ve çocuklarını Roma'nın saygınlığına göre yetiştirmekle görevlendirilirdi. En güzel rol modellerden biri, Scipo Africanus'un küçük kızı

[58] Antik Roma'da, bir apparitor maaşı kamu hazinesinden ödenen bir memurdu. Apparitorlar, *magistra*ların yardımcılarıydı. Aralarında dört meslek derecesi (decuriae) vardı. En üst sıradakiler, kâtipler veya noterlerdi.

ve Tiberios ile Gaius Gracchus'un annesi Cornelia'ydı (MacLachlan, 2013:67). Romalı kadınlar, bazen siyasi olayları etkileme fırsatına sahip olmalarına rağmen, bunu ailelerindeki erkekler aracılığıyla yalnızca dolaylı olarak yapabiliyorlardı.

Üst sınıf kadınlar, geç Cumhuriyet'in ve imparatorluğun artan fırsatlarıyla birlikte daha fazla faaliyet özgürlüğü elde ettiler. İ.Ö. ikinci yüzyılda, giyebilecekleri mücevher miktarını kısıtlayan bir yasa çıkarıldı. Cato gösterişli giysiler, takılar ve arabalar kullanmalarına karşı çıktı ve yasanın kadınların lehinde olduğunu uzun uzun anlattı. Her halükarda onlar, güzelliklerini ve kocalarının servetini gösteren bir eş gibi davranmalıydılar (Livy, 1912: 34.1-8). Cumhuriyetin sonlarında edebiyat metinlerindeki kadınlar çok daha bağımsız hareket edebiliyorlardı. Cicero karısı Clodia'yı dövmek zorunda kaldığını söyler (Cicero, 2003:53). Bunun sebebi olarak da karısının emlak ticareti yapmak, kölelere komuta etmek, genç erkeklerle yarı kamusal ilişkiler yürütmek ve her zaman perde arkasında gizlice siyasi kararları etkilemek gibi suçları olduğunu gösterir (Cicero, 2003:54). Geç Cumhuriyet döneminde avukat ve hatip rolünü üstlenen Afrania ve Hortensia, daha çok halk ruhluydu (Deminion, 2020:206).

Ama bunlar elbette istisnalardır. Normalde, güçlü iradeli üst sınıf kadınlar bile, kaynaklarda göründükleri ölçüde, etkilerini erkekleri için ve erkekleri aracılığıyla kullandılar. Augustus'un karısı Livia ve Neron'un annesi Agripina, bunun güzel bir örneğidir. Kocasına cesaret örneği olarak kendini öldüren Arria da hatırlanması gereken figürlerdendir (MacLachlan, 2013:131-138). Pompeii aristokrasisi arasında, Eumachia gibi bir kadın (Forum'da kendi adını taşıyan büyük bir binayı adamıştı), önemli bir resmi kültün rahibesi ve Pompeii'nin kıyafet doldurucuları loncasının patroniçesi olarak kamuda öne çıkan bir konuma sahip olabilirdi. Ama yine de Eumachia konumunu aristokrasinin kızı ve karısı olmasına borçluydu (MacLachlan, 2013:203-213).

Özgür ve azatlı kadınlar işçi sınıfı arasında kendi paylarını alıyorlardı. Pompeii'de görülen duvar yazıları, Ostia'da ortaya çıkarılan mezar oymaları ve zaman zaman edebiyattaki referanslar bize kadınları dokumacı, terzi, kopyacı, ebe, şifacı, bakkal, hancı, barmen, eğlendirici ve berber olarak göstermektedir. Bunlar, geleneksel düşüncenin bazı kısıtlamalarından kurtulmuş olurdu. Aileye ekonomik katkıları çok önemliydi ve

gecekondulardaki veya köle oldukları evin yatakhanelerindeki geçmişleri, onları aristokrat kadınlığın incelikleriyle toplumsallaşmalarına müsaade etmezdi (Stambaugh, 1984:99).

Şair Propertius'un aşkı Cynthia, Propertius üzerinde böyle bir büyü yapabilen bir kadın, neredeyse tanımı gereği çok tipik olmasa bile, bize ilginç bir örnek sunar. Evlenmemiş bir fahişe mi, yoksa özgür bir kadın mı, yoksa ihmalkâr bir kocayla evli bir vatandaş mı olduğundan emin olamayız, ancak her halükarda Propertius, onu evlenmesi için uygun olmayan biri olarak tasvir eder (Propertius, 2004:105). Suburra'da[59] Romalı köleleriyle birlikte yaşamaktadır (Propertius, 2004:385). Önemli bir politikacı da dâhil olmak üzere pek çok kişiyle flört etmekte (Propertius, 2004:141), Belçika ve İngiltere'den gelen ürünlerle en yeni makyajları yapmakta (Propertius, 2004:153), çarşılarda ve Campus Martius'ta gezinmekte (Propertius, 2004:171), Vesta ve Isis Tapınağı'nı ziyaret etmekte (Propertius, 2004:205,219) ve sık sık kent dışında Roma yakınlarındaki kır tatil yerlerine geziler yapmaktadır (Propertius, 2004:155).

Görüldüğü üzere antik Roma'da kentsel toplum yapısı sınıflı bir toplum yapısını yansıtmaktadır. Üst sınıflarda rekabetçi bir toplum yapısı, Romalıların *pietas* dediği devlete, aileye, dostlara karşı ödev duygusuna ve ahlâksal davranışlara bağlılığa olan düşkünlüğü yansıtmaktadır. Roma düşüncesinde, özellikle Cicero'da adalet, cesaret, iffet gibi erdemlerin toplumsal alanda önemli işlevleri bulunmaktadır. Sadakat, dürüstlük, hakseverlik ve cömertlik gibi erdemler senatoryal sınıfın ayrılamayacakları değerlerdi ve kendi içlerinde hem rekabeti hem de dostluğu bu değerlerle pekiştiriyorlardı. Alt sınıflarda ise kuvvetli bir güçle temas duygusu vardı ve bu duygu yanaşma kurumunun toplum içinde etkili olma çabasını tetikliyordu. Ekonomik olarak daha aşağı sınıflarda olanlarda ise kentsel tabakalaşmanın meşruiyet aracı olarak kentin bileşenlerinin kullanıldığı görülmektedir.

2.6. Antik Roma'da Kent Yönetiminde Dönemsel Farklılıklar

Antik Roma'da kent yönetimi Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde farklılıklar barındırmakla birlikte aynı dönem içinde de Romalılar, kontrolleri altına alınan kentlerde birçok

[59] Suburra, Antik Roma'nın geniş ve kalabalık bir mahallesiydi.

yönden birbirinden farklı yönetim biçimleri bulmuşlardır. Kent *magistra*larının sayıları, unvanları ve işlevleri ile halkın veya aristokrasinin işlerin kontrolünde sahip olduğu pay bakımından farklıydılar. Örneğin, eski İtalyan kentlerinin çoğunda baş *magistra*lar, *praetor*, *diktatör*, *interrex* veya *konsül* gibi çeşitli unvanlarla adlandırıldı. Afrika'da genellikle *sufes* olarak biçimlendirilirken, Yunan topraklarında farklı unvanlar kullanılıyordu (Abbott, Johnsons, 2012:56). Genellikle *magistra*lar kurulu iki üyeden oluşuyordu. Doğu'da yerel senato, en azından ismen, Batı'da olduğundan daha hızlı bir şekilde halk iradesine yanıt veriyordu çünkü Yunan kentlerindeki üyeleri sık sık doğrudan halkın oylarıyla seçiliyor ve görevlerinde yalnızca bir yıl süreyle görevde kalıyorlardı. Batı senatolarında ise büyük ölçüde ömür boyu hizmet eden eski *magistra*lardan oluşuyordu.

Roma Cumhuriyet anayasasının temel kurumları, *magistra*ları ve prosedürleri, ilk önce başkenti Roma'nın, ardından da koloni ve belediyelerin şekillenmesinde en önemli etkenler olarak görülmektedir. Meclislerin oluşumu en başta, kentteki sınıfların onaylanması anlamına gelmektedir. *Curiata* meclisi, toplumu kabilelere bölerken, *centuriate* meclisi toplumdaki bireyleri mal varlıklarıyla sınıflandırmıştır. *Tributa* meclisi kentlerin yönetiminde söz sahibi olan küçük *magistra*ların seçimi için toplanırken, *pleb*lerin meclisi yüzyıllar süren bir sınıf mücadelesinin bir kazanımı olarak ortaya çıkmıştır. Bunların yanında, karar alma yetkisi olmasa da, cumhuriyet fikrinde önemli bir rolü olan konsey toplantıları, politikacıların danıştığı, bilgilendirdiği ve halkı bir araya getirdiği birincil araç olarak hizmet ederek, özgürlük ve halkın egemenliği üzerine kurulu özgür res publica'nın temel ilkelerini somutlaştırmıştır (Mouritsen, 2017:80).

Batı'da, cumhuriyet döneminin bitmesinden önce belediye sistemine büyük ölçüde tekdüzelik getirildi. Bu değişiklik büyük ölçüde batı eyaletlerindeki kentlerin arkalarında nadiren uzun siyasi geleneklere sahip olmalarından ve dolayısıyla hazır bir sistemi kabul etmekte büyük bir zorlukla karşılaşmamalarından kaynaklanıyordu. Aslında dünyada Roma kurumları ve Latin dili hızlı bir ilerleme kaydetti ve kısmen gönüllü taklit, kısmen yasama yoluyla Roma kentlerinde gelişen sistem hâkim oldu. Ancak doğuda Yunan kültürü ve Yunan dili, Latin kurumlarının hemen benimsenmesinin önünde duruyordu ve nesiller boyu var olan

unvanlar ve uygulamalar kolayca değiştirilemezdi. Ancak eski unvanlar ve biçimler inatla muhafaza edilirken, yönetici işlevlerin ve temel yönetim yöntemlerinin batı uygulamasıyla daha uyumlu hale getirildiği ve artık üçüncül dönemde Caracalla'nın anayasasının ilan edilmesinden sonra tek biçimlilik eğiliminin çok belirgin olduğu ortadadır. Bu nedenle, batıda bile tüm ayrıntılarıyla hiçbir betimlemenin her kente uygulanamayacağı gerçeğini kabul ederken, batı ve doğunun belediye sistemlerini ayrı ayrı ele almak gerekmektedir (Reid, 1913:7). Bununla birlikte bu çalışmanın sınırları doğrultusunda batıdaki sistemi ele almak amacımıza daha iyi hizmet edecektir.

Roma dünyasının her yerindeki belediyeler, tam veya sınırlı bir özyönetimden yararlanmışlardır. Kendi *magistra*larını seçtiler ve kendi kararnamelerini çıkardılar. İçlerindeki yönetici güçler yerel *magistra*ları, yerel senato ve halk meclisiydi. Batıda, bu üç yönetim organının unvanları ve işlevleri, cumhuriyetin sonuna doğru kozmopolit fikirlere uygun olarak makul ölçüde tek biçimli hale getirildi.

Populus ya da kentsel *pleb*ler, koloniler ve belediyelerdeki vatandaşlardan ve yerleşik yabancılardan (*incolae*) oluşuyordu. Her iki sınıf da *munera*'ya tabiydi ve her ikisinin de oy kullanma hakkı vardı. Ancak yerleşik yabancıların üçüncül döneme kadar görevde bulunmalarına izin verilmedi. Yerleşik yabancılar da mahkeme süreçlerine ve memleketlerinin *munera*sına tabiydi (Donahue, 2017:121). Antik Roma'da *munera*, yüksek statülü ve varlıklı kişiler tarafından Roma halkının yararına sunulan bayındırlık işleri ve eğlencelerdi. *Munera* (tekili *munus*) "görev, yükümlülük ve cömertlik" anlamına gelir ve bireyin kendi topluluğuna bir hizmet veya katkı sağlama sorumluluğunu ifade eder. Bu kelime genellikle gladyatör dövüşünün eşanlamlısıydı ve ölen bir Roma soylusunun varisi tarafından uygun bir cenaze töreni yapma görevi olarak başlamıştı. *Munera*, devlet tarafından desteklenen oyunlar, atletik yarışmalar veya gösteriler olan *ludi*'nin aksine, bireylerin özel cömertliğine bağlıydı (Bispham, 2007:17).

Yerel vatandaşlık, Roma kentinde olduğu gibi, doğumla ya da evlat edinme ve azat edilmeyle, daha sonrasında üçüncül dönemde ise imparator veya yerel senatonun lütfuyla kazanıldı. Oylama amacıyla vatandaşlar, kabileler veya yüzlüklerde gruplandırıldı. Roma veya

Latin vatandaşı olan yabancılar kura ile halk meclisindeki *curiae*lerden birine atandılar ve muhtemelen diğer belediyelerde de benzer bir uygulama izlendi (Livy, 1912: 25.3). Özellikle merkezi hükümetin belediyelerle olan ilişkilerine baktığımızda yerleşik yabancılarla bağlantılı olarak belediyelerde bir emperyal güç uygulaması bulunmaktaydı. Cumhuriyet döneminde, halk birçok konuda yasama yetkisini özgürce kullanmış gibi görünmekle birlikte, imparatorluk döneminde halk meclisinin başlıca işlevi, *magistra*ların veya rahiplerin seçilmesiydi.

Batı belediyelerindeki baş *magistra*lar genellikle *duumviri*lerdi (iki adam). Altlarında *aedile*ler vardı. Bazen bu iki kurul tek bir kolej oluşturdu ve üyeleri *quattuorviri iure dicundo* (yasayı uygulayan dörtlü) ve *quattuorviri aediles* (dört *aedile*) olarak biliniyordu. Genellikle kolonilerdeki *magistra*lara *duovirs* ve belediyelerdekine *quattuorvirs* denirdi (Hartmann, 2020:86). Her beş yılda bir baş *magistra*lar nüfus sayımını yapar ve ardından *quin-quennales* (beşlik) ünvanını alırdı. *Duumvir*lerin yokluğunda onların yerini bir kaymakam alırdı. Hazine, genellikle iki kişiden oluşan *quaestor*lar tarafından yönetiliyordu (Magoffin, 2009:32).

*Duovir*liğe uygunluk koşulları, Cumhuriyet döneminde Heracleensis tabletlerinde[60] ve imparatorluk döneminde ise lex Municipalis Malacitana'da[61] büyük bir kesinlikle ortaya konmuştur ve uygun olmayan hiç kimsenin *magistra* olmaması şartı aranmaktaydı. Sezar'ın zamanına ait Heracleensis tabletlerinde yaş şartı otuz iken (Johnson, vd., 1961:95), İ. Ö. 1. yüzyılın sonlarına doğru en az yirmi beşe indirilmişti. Belki de bu değişiklik Augustus tarafından yapılmıştı (Pliny, 1855: 79.2). Bir adayın elbette özgür doğmuş bir vatandaş olması, mahkemelerde asla hüküm almamış veya aşağılık bir ticaret yaparak itibarı zedelenmemiş olması ve *quaestor*luk ve *aedile*lik yoluyla *cursus honorum*'u (kamusal görev hiyerarşisi) izlemesi gerekmekteydi.

Baş *magistra* olarak *duovir*lerden biri, halk meclisi ve senato toplantılarına başkanlık ederdi ve bu organlardan herhangi biri tarafından kabul edilen önlemleri yerine getirirdi. Sadece bayındırlık işleri ve binalardan değil, aynı zamanda kamu fonlarından da sorumluydu. Halk

[60] Lucania'daki antik Heraklea bölgesinde bulunan iki parçaya ayrılmış bronz tabletlerdir (Lassard, 1961:93-97).
[61] Malaca'nın Flavian yasası olarak da bilinen, duoviri iuri dicundo'nun resmi faaliyetleriyle ilgilenen Latin yerel yasalarını taşıyan bronz bir tablettir. Tablet 20. yüzyılda Malaca (modern Málaga) yakınlarında bulunmuş olup İ. S. 81-84'e, yani Domitian'ın ilk saltanatına tarihlendirilmiştir. Malaca, özgür doğan kişilere Roma vatandaşlığı ayrıcalıkları veren bu yasaya göre yönetiliyordu (Galsterer, 2012).

festivallerini ve oyunlarını yönetir ve her beş yılda bir nüfus sayımı yapardı. Belediye *magistra*sı cezai ve medeni yargı yetkisine sahipti (Berger, 1968:446).

Duovir'in cumhuriyet döneminde İtalya'da uyguladığı cezai yargı yetkisi, erken imparatorluk döneminde *praetor*'a (kent valisine) devredildi. Eyaletlerde vali, yerel *magistra*nın yargı yetkilerini kullandı. Emperyal hükümetin belediye *magistra*larının işlevleri üzerindeki bu el uzatması, birden değil yavaş yavaş meydana geldi. Augustus tarafından kurulan *praefectus praetorio* makamına yalnızca askeri görevler verildi (Richardson, 1976:61). Düzeni korumak *praefectus urbi*'nin (kent valisi) göreviydi ve doğal olarak ona, suç işleyenleri cezalandırmak için yetki verildi (Loewenstein, 1973:258). Bu şekilde, Roma'dan yüz mil uzakta olan kentlerde belediye *magistra*ların cezai yargı yetkisine son verildi. İtalya'nın geri kalanında bu noktadan sonra cezai yargı *praetorian* valinin kontrolü altındayken, eyaletlerde vali tarafından yönetiliyordu. Bu yetki devriyle, belediye *magistra*ları işlevlerinin önemli bir bölümünü kaybettiler ve itibarları da buna bağlı olarak azaldı (Loewenstein, 1973:258).

Cumhuriyet döneminde Roma'daki *konsül*lerde gözlemlenen aynı meslektaş dayanışması ilkesi *duovir*ler için de geçerliydi. Her biri diğerinin eylemini belirli sınırlar içinde veto edebilirdi. Sadece bir *duovir*in görev yapabildiği konularda tercih hakkı genellikle büyük olana verilirdi. Tıpkı Roma'daki *praetor*ların *konsül*lerin meslektaşları olması gibi, belediye *aedile*leri de *duovir*lerin meslektaşlarıydı. Ancak *praetor*lar gibi onlar da küçük meslektaşlardı ve *duovir*lerin eylemine karşı çıkamazlardı (Gargola, 1995:54).

Birçok kentte, bir *magistra*nın göreve başlama ücreti ödemesi ve görev süresi boyunca halk oyunlarına katkıda bulunması istenirdi ve kendisinden, doğduğu kentin gelişmesi veya halkın eğlencesi için büyük meblağlar vermesi bekleniyordu. Görevdeyken ona hizmetliler yardımcı olurdu, tiyatroda özel bir koltuğa sahipti ve diğer bazı ayrıcalıklardan yararlanırlardı (Loewenstein, 1973:36).

Belediye *aedile*sinin işlevleri, Roma kentinki muadili ile aynıydı ve bu nedenle burada açıklanmasına gerek yoktur. Aslında, *aedile*liğin çeşitli İtalyan kentlerinde bağımsız olarak gelişmediği, ancak Roma tarafından doğrudan onların belediye sistemlerine dâhil edildiği görülmektedir (Long, 2016:968). Birçok belediyede, yetkileri Roma'daki *quaestor*larınkine

benzer olan *quaestor*lar vardı. *Quaestor* makamının eksik olduğu durumlarda, görevleri, amaç için seçilen üçüncü bir *aedile* veya *duovir*lerden biri tarafından devralınırdı (Demircioğlu, 1987:444). Cumhuriyetten imparatorluğa geçildiğinde önemi azalan *magistra*larla bağlantılı olarak kentlerin yerel rahipleri, papaları, *augur*ları, ve imparatorluk altında *flamen*leri de dikkate almalıyız. Bu rahiplerden bazılarının seçimi yerel meclislerde yapılırdı (Duruy, 1886:4). Bu rahipler arasında imparator ve imparatorluk kültüne bağlı olan *flamen*ler, imparatora sadakatin geliştirilmesinde ve imparatorluğun birliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynadılar. Besledikleri imparatorluk kültü aracılığıyla, kentleri, eyaletleri ve imparatorluk yönetimini daha yakın ilişkilere sokmada önemli bir etkiye sahip olan eyalet konseyleri gelişti (Bunson, 2002:213).

İtalya kentlerinde belediye senatosuna genellikle *senatus* deniyordu (Ando, 2000:162) ancak Roma resmi unvanlarının Roma dışındaki *magistra*lar veya kurumlar tarafından kullanılmasına izin vermek Roma duyarlılığına aykırıydı ve yeni kolonilerde senatörlere genellikle *decurion* deniyordu. Yerel senatonun genellikle yüz üyesi vardı. Bu sayıyı oluşturmak için ihtiyaç duyulan eklemelerle birlikte, eski *magistra*ların listesindeki kişiler tarafından beş yıllık aralıklarla atanırlardı. Bununla birlikte, bazı Yunan kentlerinde, halk seçimi ya da oybirliği yönteminin takip edildiği görülmektedir. Hemen hemen her belediyede özgür doğmak üyelik için bir ön koşuldu, ancak Urso, Korint ve Kartaca gibi Sezar'ın muhtemelen pek çok azatlı adam götürdüğü bazı denizaşırı kolonilerde, özgür doğma şartı bir süreliğine gevşetildi. Yerel vatandaşlık bir uygunluk koşulu olmasına rağmen, zaman zaman senatoya kabul edilen yerleşik bir yabancı ile karşılaşılırdı (Strabo, 1924: 8.6.23). Mülkiyet yeterliliği genellikle yüz bin gümüştü (DiLuzio, 2016:42). Başlangıç ücreti, bir kentten diğerine miktar olarak değişiyordu. *Decurion*lar karakteristik bir elbise giyerlerdi, oyunlarda özel koltukları vardı, belirli ceza türlerinden muaftılar ve idam cezasına çarptırıldığında imparatora başvurabilirlerdi (Abbott, Johnsons, 2012:66).

Yerel bir senatodaki prosedür, Roma senatosununkine göre modellenmişti. Belirli meseleler halledilirken sabit sayıda senatörün mevcudiyetini öngören tüzüklerde bulunan maddeler, yalnızca Roma senatosunun uygulamalarını hatırlatmakla kalmaz, aynı zamanda en

önemli olarak kabul edilen iş konularını da gösterir. Üyelerinin üçte ikisi, yeni su kemerlerinin inşasına veya festival günlerinin seçilmesine izin vermek için hazır bulunmalıydı ve yasa uyarınca aynı sayı hesapları denetlemek ya da bir sorunu çözmek için hazır bulunmalıydı (Abbott, 2012:55). Elli üye, elçiliklerin gönderilmesi, binaların yıkılması, kamu fonları, kamu binaları, meydanlara ve yollara ilişkin yasaların çıkarılmasına yetki verilmesinde ve oyunlarda halka açık yerlerde insanlara yer tahsisinde bir yetersayı oluşturdu. İlgilendikleri iş kalemleri, *decurion*ların sahip olduğu geniş yetki yelpazesini göstermektedir. Birinci yüzyılda belediyelerde yönetici gücün *magistra*larda değil, onlarda olduğu açıktır. Belediye meclisi, daha önce de belirttiğimiz gibi, pratikte hiçbir yasama yetkisine sahip değildi. Senato'nun yetkisinin belediyede baskın olduğu gerçeği göz önüne alındığında, daha sonraki dönemde, merkezi hükümetin vergi toplamakta zorlandığı durumlarda, sorumluluğu *decurion*lara yüklediği görülmektedir (Abbott, 2012:58).

Antik Roma'da kent yönetiminin yukarıda anlatılan şekilde düzenlenmesinin temelinde *munera* kavramı yatmaktadır. Bu kelime hem görevler hem de cömertlik anlamlarına gelmektedir ve bireyin topluma muhakkak bir katkı sağlaması gerekliliği düşüncesinden doğmaktadır. Toplumun her kesiminden herkesi bağlayan bu kavram bir gladyatör için canını bağışlama, bir köle için efendisinin emrinden çıkmama, özgür vatandaşlar için uğraştığı işlerde en iyisini ortaya çıkarma, bürokratik bir görev alan yöneticiler içinse göreve başlarken büyük bir meblağ bağışlamasını ve görevde iken tüm onurunu ve saygınlığını koruyarak kamu hizmetlerini sağlamalarını ifade etmektedir. Hatta *munera* kamu hizmetlerinin kendilerine atıfta bulunmak için de kullanılmıştır.

Bununla birlikte *munera* kavramının anlamında cumhuriyetten imparatorluğa bazı değişiklikler oluşmuştur. *Munera*, askerlerin ve imparatorluk hanehalkının barınmasını, imparatorluk kullanımı için çeşitli hammaddelerin sağlanmasını, kamu görevi için hizmet ve malzemeleri, ordu ve birliklerin nakliyesi atların ve askerlerin üretimini içerir hale gelmiştir. Vatandaşlar için ise kömür yapmak, kireç yakmak ve ekmek yapmak gibi fiziksel emek gerektiriyordu. Ayrıca, alt sınıflar, kamu atölyelerinde, madenlerde, taş ocaklarında ve kamu binalarının, otoyolların, köprülerin ve diğer bayındırlık işlerinin inşaat ve onarımında çalışmak

zorundaydı. Geç İmparatorluk döneminde, vergi sisteminin ayrılmaz bir parçası olan bu zorunlu hizmetler, giderek orta ve alt sınıflara düştü.

*Munera*sını en iyi şekilde yerine getiren üst sınıftakiler Roma'daki kariyer basamaklarını ifade eden görev düzenini takip ederdi (*cursus honorum*). Dini görevlerin kendisinde bile bir rütbe hiyerarşisi bulunmaktaydı. Aslında bu hiyerarşinin oluşmasında Roma onur kurallarının büyük bir etkisi bulunmaktaydı. Roma onur yasasına göre zenginlik, halkın, şan ve itibarın peşinde koşmaya adanmış daha geniş bir yaşamın kurucu bir parçasıydı - bu nedenle, yalnızca "dürüst yollarla" takip edildiğinde değere sahipti (Pliny, 1855:7.139). Pliny'ye göre, daha önce ancak onurlu bir rekabetle elde edildiğinde değer kazanan zafer arzusu, yozlaşarak başkaları üzerinde güç kullanma arzusuna dönüşmemeliydi. Şöhret için aşırı arzu yerini güç arzusuna bırakmamalı ve bu arzu da hükmetme arzusuna yol açmamalıydı.

Romalı düşünürler, genel itibariyle siyasetteki, dolayısıyla kent yönetimindeki yolsuzlukların ortadan kaldırılmasıyla ilgili pasajlarında ideal olan duyguların nasıl yozlaştırıldığına dikkat çekmektedirler. Onlar, toplumsal olarak yıkıcı hırsları düzeltici olarak saygı ve minnet gibi olumlu duyguları vurgularken, cumhuriyetçi gelenek tarafından yeterince kullanılmayan erdemlere işaret ederler. Kamu yararı üzerindeki etkisini yitirmiş istikrarsız onur kurallarına bağlı olan cumhuriyetçi erdemlerin artık özgür bir cumhuriyeti sağlayamadığını düşünmektedirler. Tutkuların kusuru, vatandaşlar arasında işbirliğini kolaylaştıran vatandaşlık erdemlerinin olmadığı bir duruma yol açmıştır.

Lucretius *pietas*, *religio*, *honor*, *gloria, virtus, nobilitas, dignitas, auctoritas* ve *imperium* gibi değerlerde somutlaşan Roma siyasi kültürüyle ilgilenir. İkinci kitabın önsözü, geleneksel Roma *cursus honorum*'u ve buna eşlik eden rütbe, onur, zenginlik ve siyasi ustalık için düşmanca rekabeti anlatır (Lucretius, 1910:65-68). Seneca'nın De Beneficiis (Faydalar Üzerine) eseri, Roma'nın "armağan ekonomisi" bağlamında faydaların uygun bir şekilde, yani rasyonel olarak nasıl alınıp verileceği konusunda tavsiyelerde bulunur (Seneca, 2009). Roma armağan ekonomisinde toplum - özellikle elit toplum - bireyler arasında karşılıklı olarak özgürce verilen iyilikler veya nezaketlerle bir arada tutulur. Cömertlik, adalet kadar önemli bir

erdemdir. Bir kişi bir hediye aldığında, bağışçıya karşı nazik bir mizaç sergileyerek bile olsa, onu bir şekilde geri ödeyeceğine dair güçlü bir beklenti vardı.

Roma her ne kadar yolsuzluklarıyla anılsa da kent yönetimini bu değerler üzerine kurmaya çalıştı. Rütbeler hiyerarşisi içinde *decurion*dan başlayarak *praetor* makamına kadar bütün kent yönetimi ideal olarak bu düşünce sistemine uygun olarak düzenlenmiştir.

Cicero'nun dengeleyici bir dil kullandığı birkaç pasajdan birinde yönetim güzel bir şekilde özetlenir: "*Magistra*larda güç (*potestas*), aristokratların müzakerelerinde otorite (*auctoritas*) ve halkta özgürlük (*libertas*)" dengesi olmalıdır (Cicero, 1928:2.57). Önemli olan yöneticilerin resmi gücü değil, *auctoritas*ı, yani etkisidir. Cumhuriyet ideallerine göre *auctoritas* tam olarak güce (*potestas*) veya emir verme yetkisine (*imperium*) sahip olmamak anlamına gelir. Bu, senatonun Roma geleneğine sıkıca bağlı olmasından ve resmi yasal güçten yoksun olmasından kaynaklanan bir tavsiyedir (Oakeshott, 2006:226). Hâlbuki imparatorluk dönemine gelindiğinde imparatorum *imperium*undan nasibini almış kent yöneticilerinin imparator adına iş görmektedirler.

Cicero'nun politik çatışmayı ele alış biçimi *pleb*ler ve *patrici*ler arasındaki çatışmaya dayanmaktadır. Cicero'nun De Republica'sının ikinci kitabında özetlenen Cumhuriyetçi anayasanın gelişimini bu çatışma şekillendirmektedir. Cicero'nun şan ve imparatorluk mücadelesinin aristokratik özgürlük için gerekli olduğuna dair inancı göz önüne alındığında, devlet adamının en önemli görevi, farklı siyasi düzenler arasında uyumun sağlanmasıdır (Cicero, 1928:2.69). Devlet adamı, kendini gözlemleme ve eğitim yoluyla, kendisini diğer vatandaşlara bir ayna olarak sunar (Cicero, 1928:2.69). Bir cumhuriyet, adalet ve uzlaşıdan ve bunları eğitim ve ikna yoluyla gerçekleştirebilecek erdemli devlet adamlarından yoksunsa, çatışmayı yönlendiren Cumhuriyet kurumları yeterli değildir.

Cicero'nun anayasal rejim hakkındaki görüşleri, önce Roma devletinin bütününde, sonra da bütün kentlerindeki yönetim anlayışına etki etmiştir. Kent, toplumsal sınıfların bir çatışma alanıdır ve onu yönetmenin temelinde, aristokratik değerleri üzerinde toplamak yatmaktadır. Önce anayasal kurumların, ardından kentsel kurumların oluşumunda *patrici*ler ile *pleb*ler arasındaki çatışma ve senatoryal değerlerin korunması arasındaki gerilimler

bulunmaktadır. İmparatorluk dönemi *duovir*den *preator*e ve *decurion*a geçen kent yönetimi bu çatışmada senatoryal değerlerin galip geldiğini göstermektedir.

2.7. Antik Roma'da Dönemlere Göre Yerel Yönetim Birimleri

Cumhuriyet sona ermeden önce Roma, kontrolü altına aldığı farklı toplulukları siyasi statülerine göre iyi tanımlanmış beş veya altı kategoriye yerleştirmişti. Ancak bu ayrımlar, kentin fiziksel sınırları dışında kalan en erken yerleşimler veya toprak edinmeler için geçerli değildi. Roma topraklarında ilk zamanlarda ortaya çıkan küçük pazar kasabalarının ayrı bir siyasi varlığı yoktu ve buralarda yaşayanlar, orada ikamet ettikleri için hiçbir siyasi hak veya ayrıcalıktan yararlanamadılar. Ostia'nın bile başlangıçta hiçbir yerel *magistra*sı yoktu. Kendi yerel *magistra*larına İ.Ö. 49'da kavuşmuştu (DeLaine, 1995.86). Roma kent devletinin bir parçasıydı. Başka bir deyişle, Roma, birincil dönem krallığında kendisine veya egemenliğine bağlı herhangi bir toplulukta yerel özyönetim olasılığını kabul etmedi. Bu politika, Roma belirli toplulukları kontrolü altına aldığında, ancak önceki egemenliklerinin bir kısmını ellerinde tutmalarına izin verdiğinde ihlal edildi. Halkı kısmen Romalı kolonistlerden ve kısmen de daha önceki yerleşimcilerden oluşan Antium, geleneğe göre yeni uygulamayı ilk kez benimseyen kentti (Goodfellow, 1935:12). Bu tür toplulukların kendi tüzükleri vardı ve şimdiye kadar Roma tarafından gönderilen valilerin yerini seçilmiş *magistra*lar aldı. Bu değişikliğin ortaya çıkmasında yerelin eski kurumlarını ve geleneklerini mümkün olduğunca koruma arzusu ve sakinlerin bir köyün işlerini yerleşik olmayanlardan daha iyi yönetebilecekleri duygusu büyük rol oynadı. Roma'nın bu özyönetim taleplerine boyun eğmeyi akıllıca bir politika olarak mı düşündüğünü yoksa en az direnişle karşılaşacağı bir yol mu izlediğini söylemek zordur.

Her halükarda, bir ölçüde yerel özerkliğe sahip toplulukların Roma devletine dâhil edilmesinin yolu açıktı. Böyle bir siyasi birime, kent şeklini alsın ya da almasın *civitas* deniyordu, oysa *oppidum* terimi sadece bir kent için kullanılıyordu. Romalılar için yerel özerkliği bulunan bir vatandaş topluluğunun bulunması o yerleşim biriminin *civitas* sayılması için yeterliydi. Onlar, oranın kentsel özellikler barındırmasıyla ilgilenmiyorlardı. *Civitas* kelimesinin hem Romalılar hem de Romalı olmayan topluluklar için özgürce kullanımı İ.Ö.

ikinci yüzyılda başlamıştır (Abbott, Johnson, 2012:4). O zamandan önce, genellikle yalnızca yerli topluluklara uygulanıyordu, Roma kökenli olanlar ise koloni (*coloniae*) veya belediye (*municipia*) olarak adlandırılıyordu.

Koloniler, Roma tarafından gönderilen yerleşimcilerden oluşan kentlerdi. Yerleşimcilerin siyasi haklarına ve kolonin statüsüne göre, *coloniae civium Romanorum* (Romalı vatandaşların kolonisi) ve *coloniae Latinorum* (Latinlerin kolonisi) olmak üzere iki sınıfa ayrıldılar (Heater, 2007:55). Bir kolonin kurulması egemen bir eylemdi ve bu nedenle, erken cumhuriyet döneminde bir *konsül* tarafından gerçekleştirildi, imparatorluk döneminde ise bu imparatorun ayrıcalığıydı. Cumhuriyet döneminde bir kolonin kurulması, halk meclisi tarafından özel bir yasanın çıkarılmasını gerektiriyordu. Bu kanun, kolonin yerini ve tahsis edilecek devlet arazisinin miktarıyla birlikte, yerleşimi yapmakla görevli komiserlerin sayısını ve görevlerini belirlemiştir. Bir koloni kurma yönteminin tipik bir örneği, ilk örnek olan Antium'dur (Livy, 1912: 3.1).[62] Geçiş döneminde Sulla ve Sezar özel bir yasanın geçmesini sağlamakta zorlanmadılar; kendilerine verilen genel yetkiler sayesinde hareket ettiler. Böylece Urso kolonisi, *Colonia iussu C. Caesaris dictatoris deducta*[63] şeklinde tek bir fermanla kuruldu. Üçüncül döneme geçerken de *triumvir*ler (Augustus, Marcus Antonius ve Marcus Aemilius Lepidus), koloni kurma haklarını üçlü yönetimi kuran Lex Titia'ya[64] dayandırdılar. Bu yetki devri gerçekleştiğinde komisyon üyelerini tabii ki yeni imparator seçti. Kolonistleri dışarı çıkarmak, onları topraklara yerleştirmek, hükümet biçimini kurmak ve ilk görevdekileri aday göstermek komisyon üyelerinin göreviydi. Kolonistlere bu amaç için ayrılmış fethedilmiş topraklar verildi (Bradley, 2006:171).

Cumhuriyet döneminde bir Roma kolonisindeki yerleşimciler, *Socii*'nin[65] sayesinde Roma vatandaşlarıydı ve İtalya'da toprakları üzerinde tam mülkiyet hakkına sahiptiler (*ex iure*

[62] Livius, Antium'un koloni olarak kuruluşunu *patrici-pleb* çekişmesine dayandırmaktadır.
[63] Koloni, diktatör Sezar'ın emriyle kuruldu.
[64] *Lex Titia*, İ.Ö. 43'te kabul edilen ve Octavianus, Marcus Antonius ve Lepidus'un İkinci Triumvirliğini beş yıl boyunca yasallaştıran bir Roma yasasıydı. Kanunla kurulan üçlü yönetim İ.Ö. 38'de yenilendi.
[65] *Socii* Roma'nın konfederasyonlarıydı ve Roma vatandaşları (*Cives*), Latinler ve Roma İtalya'sındaki Latinler olmak üzere üç yasal topluluktan birini oluşturuyordu. Aynı anda hem özel müttefikler (*Socii Latini*) hem de yarı-vatandaşlar (*Cives Latini*) olan Latinler, Roma'nın bir parçası olduğu aynı adı taşıyan Latinler ile eşit tutulmamalıydılar. Bu üçlü örgütlenme, İtalya'daki Roma genişlemesinden (İ.Ö. 509-264) iç savaşa (İ.Ö. 91-87) kadar sürdü ve ardından tüm yarımada sakinlerine Roma vatandaşlığı verildi.

Quiritium). Romalı yerleşimciler, Roma *magistra*larına sahip olmak dışında Roma vatandaşlarının diğer tüm kamu ve özel haklarından yararlandılar (Macnair, 2020:38). Bu ayrıcalığın kullanılmasında bir süre kısıtlandılar. İmparatorluk döneminde Roma kolonileri taşrada kurulduğunda, toprak genellikle diğer eyalet topraklarının sorumluluğuna verildi.

Latinler, Roma kolonilerinden büyüklük, kompozisyon ve siyasi statü bakımından farklıydı. Bir Roma kolonisine gönderilen kişi sayısı gelenek gereği üç yüzdü (Livy, 1912: 8.21.11), nadiren 2000 veya 3000'e kadar çıktığı da oluyordu (Livy, 1912: 39.13). Bir Latin kolonisine gönderilenlerin çoğu Latinler veya Roma'nın İtalyan müttefikleriydi, ancak Roma vatandaşlıkları yerine Latin olarak kalmayı kabul etmeye istekli Romalılar da bulunmaktaydı. Erken dönemin Latin kolonileri, Latin Birliği üyelerinin Roma ile kurduğu ilişki biçiminin aynısını kurmuşlardı. Haraç ödemekten kurtulmuşlardı. Kendi paralarını basma hakları vardı. Kendi *magistra*ları ve yasaları vardı ve Roma vatandaşları ile aynı özel haklardan yararlanıyorlardı (Mommsen, 1894:627). Öte yandan, erken Roma kolonilerindeki yerleşimciler düzenli askerlik hizmetinden muaf tutulurken, her Latin kolonisinin yardımcı kuvvetlerde hizmet etmek için bir askeri birlik sağlaması gerekiyordu. Ancak İ.Ö. 268'den sonra kurulan on iki Latin kolonisinin ayrıcalıklarında bir azalma yaşandı. Para basma ve Romalılarla evlenme haklarını (*ius conubii*) kaybettiler ve Roma vatandaşlığı elde etmek onlar için çok daha zorlaştı (Abbott, Johnson, 2012:6). Önemli bir değişiklik İ.Ö. 89'da, İtalyanlara Roma vatandaşlığı verilmesi sayesinde Po'nun güneyindeki tüm Latin kolonilerinin Roma belediyelerine dönüştürülmesiyle gerçekleşti. Aynı yıl Galya'daki kentlere, İ.Ö. 49'da Roma vatandaşlığına dönüştürülmek üzere Latin vatandaşlığı hakları verildi. Sonuç olarak, bundan böyle yarımadada Latin kolonileri kalmamıştı.

En eski koloniler, yeni edinilen toprakları elinde tutmak ve Romalılaştırmak için askeri ileri karakollar olarak kuruldu. Roma kolonilerinin en karakteristik özelliği kıyıda kurulmuş olmalarıydı. Bu uygulama, Roma kolonilerinin Mutina, Parma ve Saturnia'ya gönderilerek kuralın ihlal edildiği İ.Ö. 183 yılına kadar istisnasız olarak takip edildi (Livy, 1912: 39.55.6-9). Kolonileri Roma'nın ihtiyaç sahibi nüfusunu rahatlatmak, kırsal bölgelerin refahını artırmak ve ticareti teşvik etmek amacıyla kullanan Gracchus'un altında, kolonilerin kurulmasına yol açan

güdülerde bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Gracchus'un *proletarii* sınıfını orduya kabul etmesi (İ.Ö. 107), doğal olarak onu ihtiyaç sahibi gaziler için koloniler kurmaya yöneltti (Pearson, 2008:215). Politikadaki bu değişikliğe bakan bir adım, Romalı askerler ve İspanyol kadınlardan doğan oğulların yerleştiği İspanya'daki Carteia örneğinde İ.Ö. 171 kadar erken bir tarihte atılmıştı. Böylece, Carteia'da kurulan ve Gracchus tarafından devralınan, kolonilere gazileri yerleştirme geleneği, imparatorluk altında ve *triumvir*ler tarafından serbestçe takip edildi (Rostovtzeff, 1926:199-231).

Cumhuriyetçi adlandırma sisteminin İ.Ö. birinci yüzyılın diktatörleri altında geçirdiği değişim iktidar anlayışının değişimi ile birebir örtüşmektedir. Otokratik kurucusunun onuruna bir koloniye isim verme uygulamasının en eski örneği, muhtemelen *Konsül* Gaius Marius Gracchus'un kurduğu Colonia Mariana'dır. Ardından Diktatör Sulla da Aleria kolonisini kurdu (Pliny, 1855:3.12). Uygulama, imparatorluk döneminde kabul gören bir uygulama haline geldi ve bir koloninin kuruluş tarihini belirlemede yardımcı oldu.

İ.Ö. birinci yüzyılda kolonilerin de rolü giderek değişti. Koloniler generallerin kıdemli askerlerini ödüllendirmenin en önemli yolu haline geldi; emekli olduklarında generalin kurduğu bir koloniye yerleştirildiler. Bu onların eski generallerine olan sadakatlerini garantiledi ve general için sadık bir takipçi havuzu oluşturdu. İtalya'da arazi çok az olduğundan Sezar ve Augustus eyaletlerde birçok koloni kurdu. Hadrian'ın yaptığı gibi Flavius imparatorları da imparatorluğun çeşitli bölgelerine birçok koloni yerleştirdi. Bu kolonilerin hukuki statüsü Cumhuriyetçi yapılanmadan epeyce farklıydı. Zaman ilerledikçe koloni, başka yerlerden gelen yerleşimcilerden oluşan bir yerleşimi ifade eden bir terim olmaktan ziyade, belirli bir yasal statünün göstergesi haline geldi. Koloninin statüsü, avantajlı vergi statüsü ve sosyal saygınlık gibi belirli ayrıcalıkları da beraberinde getiriyordu. Roma İmparatorluğu'nun genişlemesi sona erdiğinde, mağlup olmuş halklardan daha fazla toprak fethedilmedi, dolayısıyla kolonilerin yerleşmesi için daha az toprak kaldı. Yavaş yavaş yeni bir kolonizasyon biçimi daha yaygın hale geldi: Gerçek bir yeni yerleşimci akışı olmadan, mevcut kasabalara fahri koloni unvanının verilmesi.

Municipium, bir koloni gibi yeni bir yerleşim yeri değildi, fethedilen bir şehrin Roma devletine dâhil edilmesiyle oluşuyordu. Yerel *magistra*ların işlevleri ve yetkilerine getirilen sınırlamalar, her durumda kendisine verilen tüzükle belirlenirdi. Bir belediyenin sakinleri, ya Lanuvium ve Aricia'da olduğu gibi tam Roma vatandaşlığı aldılar ya da Fundi ve Formiae'de olduğu gibi onu sınırlı bir biçimi olan *sine suffragio*[66], veya daha sonra Salpensa ve Malaca eyalet belediyelerinin sahip olduğu sınırlamalarla aldılar (Livy, 1912: 8.14.10). Po nehrinin güneyindeki tüm belediyelere İ.Ö. 90-89'da Lex Plautia Papiria[67] tarafından Roma vatandaşlığı verildi. Romalı kolonistler gibi, *municipia*daki vatandaşlar lejyonlarda hizmet etmekle yükümlüydü ve Roma vatandaşlarının tabi olduğu tüm *munera*lara tabiydi. Gerçekten de antik Romalılar, *municipium* kelimesinin *munus* ve *capere*'den türetildiğine inanıyorlardı. Çoğulu *munus* olan *munia*'nın temel anlamı aynı zamanda 'yükümlülükler' veya 'görevler', yani 'örf ve adet tarafından emredilen işler' (Pinsent, 1954:158), *capere* ise tutmak anlamına geliyordu. *Municipium* bir anlamda vergi yükümlülüğü ile ilgili bir kelime idi (Isidore, 2006:306). Hukuki konumlarında belediyeler, yerel *magistra*lar tarafından görülen davalarda geleneksel usullerini sürdürebilmeleri, oysa kolonilerin Roma hukukuna uyması bakımından kolonilerden farklıydı. İtalya'da bir *municipium* Roma yasasını kabul ederse, *municipium fundanum* olarak adlandırılırdı. O zaman bir *municipium fundanum*, kendisine hak ve yükümlülükleriyle birlikte vatandaşlık teklif eden bir yasanın *fundus*u[68] haline gelen yer oluyordu (Wordsworth, 1874:471).

Eyaletlerde, vatandaşları Romalı olanlar ve vatandaşları Latin vatandaşlığı ile sınırlandırılmış olanlar olmak üzere iki ana *municipia* sınıfı bulunmaktaydı. İkinci sınıfın bazı kentleri *Maius Latium*'a, diğerleri ise sadece *Minus Latium*'a sahipti. *Maius Latium*'a sahip topluluklardaki vatandaşlar, yerel senatoya kabul edildiklerinde Roma vatandaşlığı kazandılar. *Minus Latin* haklarına sahip kasabalarda, yalnızca yerel bir *magistra*ya seçilmek onlar için bu

[66] Civitas sine suffragio (oysuz vatandaşlık), Roma Cumhuriyeti'nde halk meclislerinde oy kullanma hakkı dışında Roma vatandaşlığının tüm haklarını veren bir vatandaşlık düzeyiydi. Bu statü ilk olarak İ.Ö. 338'de Latin Birliği'nin dağılmasının ardından Cumhuriyet'e dâhil olan bazı kent devletlerini kapsayacak şekilde genişletildi. Fethedilen bölgeleri Roma İmparatorluğu'na dâhil etmek için standart Romalılaştırma politikası haline geldi.
[67] Lex Plautia Papiria, İ.Ö. 89'da iç savaş sırasında yürürlüğe giren bir Roma plebisitiydi. Pleblerin Tribünleri, Plautius Silvanus ve Papirius Carbo tarafından önerildi. Kanun, bu savaş sırasında daha önce Roma'ya isyan etmiş olan İtalyan topluluklarına Roma vatandaşlığı veriyordu.
[68] Fundus, çiftlik anlamına gelmektedir.

ayrıcalığı kazanılabilir hale getiriyordu (Abbott, Johnson, 2012:9). Eyalet belediyeleri, koloniler ve İmparatorluğun Roma vatandaşı olmayan özgür yabancılar gibi, haraca tabiydi. Ius Italicum[69] ile kayırılan belediyelere verilen bir hak olan arazinin tam mülkiyetine sahip değillerdi. Bu hak, yasal bir kurgu ile topraklarını İtalya'nın bir parçası haline getirdi ve bu nedenle, sahiplerine tam mülkiyet veya hâkimiyet ve ayrıca haraç ödememe özgürlüğü verdi. Yerel yönetim söz konusu olduğunda, çoğu belediye az ya da çok kendi eyaletlerini valisinin kontrolü altındayken, koloniler yerel meselelerde kesinlikle özerkti. Bu fark, neden bu kadar çok eyalet belediyesinin imparatorlara onları koloni yapmaları için yalvardığını kısmen açıklamaktadır.

Roma'daki yerel yönetim birimleri koloni ve belediyelerle sınırlı değildir. Abbott ve Johnson'un aktardığına göre (2012:9) Gallia Cisalpina eyaletinin kuruluş yasasının yazarı, belirli bir hükmün uygulanacağı Cisalpine Galya'daki toplulukları belirtirken, *oppidum*, *municipium*, *colonia*, *praefectura*, *forum*, *vicus*, *conciliabulum*, *castellum*, *territorium* gibi terimlerden bahsetmektedir. *Oppidum*, Oppidum, 'müstahkem idari merkez veya kasaba' anlamına gelir ve başlangıçta Romalı olmayan kasabaların yanı sıra Roma kontrolü altındaki taşra kasabalarına atıfta bulunmak için kullanılır. *Territorium* ise bir yerleşimin sınırları dışında, ancak ona ait olan ülke bölgesi için kullanılır (Isidore, 2006:305). Listedeki diğer kelimelerin aşağı yukarı belirli teknik anlamları vardır ve eğer onlara *pagus*, *gens*, *canabae* ve *saltus* terimlerini eklersek, muhtemelen Batı'da daha küçük idari birimlere verilen isimlerin tam bir kataloğuna erişmiş oluruz. Bu terimlerin ilk üçü, *municipium, colonia* ve *praefectura*, açıkça tanımlanmış türlerdeki toplulukların dışında çoğunluğu oluşturan yerel yönetim birimleridir. Yerel meselelerde özyönetim haklarından yararlanmayan *praefectura,* koloni ve belediyelerden bu yönüyle ayrılmaktadır. Aslında *praefectura* (valinin yönetimi), özyönetim hakkından tam olarak yoksun olan herhangi bir topluluğa uygulanabilir genel bir terim olarak düşünülebilir. Bu anlamda, göreceğimiz gibi, yukarıda verilen listede kendisinden sonra gelen *territorium* hariç tüm terimleri kapsamaktadır.

[69] Ius Italicum, Roma İmparatorluğu'nun başlarında, imparatorların İtalya dışındaki kentlere İtalyan topraklarında olduklarına dair yasal bir hak vermelerine izin veren bir yasaydı. Bu, kentin yerel hukuktan ziyade Roma hukukuna göre yönetileceği, eyalet valileriyle ilişkilerinde daha fazla özerkliğe sahip olacağı ve kentte doğanların otomatik olarak Roma vatandaşlığı kazanacağı anlamına geliyordu (Potter, 2014:65).

Praefectus unvanı, yüksek *magistra*ların belirli işlevleri yerine getirme yetkisini devrettiği bir memura verilirdi. İmparatorluğun köyleri ve kentleri söz konusu olduğunda, otoritenin kaynağı Roma'daki merkezi hükümet ya da kanunla bir araya getirilmiş veya bir yasa tarafından varlığı kabul edilmiş herhangi bir vatandaş topluluğu anlamında *civitates*lerden biri olabilirdi. Birinci türden görevliler, Roma tarafından kurulan ya da Roma tarafından ilhak edilen yerleşim yerlerinde adaleti sağlamak üzere kent valisi tarafından gönderilen *praefecti iure dicundo* ve ayrıca adaylık üzerine mecliste seçilen özel *praefecti iure dicundo Capuae Cumis* idi (Brennan, 2001:259).

Valilik terimi, bağımsız bir statüye sahip olmayan, ancak komşu bir *civitas*a bağlı olan küçük topluluklara da uygulanabilirdi. Bu durumda valinin yetkisi Roma'dan değil, *civitas*tan geliyordu. Roma ile bağlantılı İtalyan vilayetlerinde yaşayanlar erken dönemde bazı vatandaşlık haklarından yoksundu ancak daha sonra bu topluluklar ya *municipia* konumunu elde ettiler ya da *praefecturae* adını korurken, *municipia*dan çok bir farkları yoktu. Diğer *praefecturae* sınıflarına gelince, bunlar geç bir tarihe kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. *Civitates* genellikle kendilerine bağlı topraklara sahipti. Genellikle kırsal mezralarda dağılmışlardı ve yöneten kentlerden uzaktaki köylerde, belediye yetkilileri tarafından bu amaçla gönderilen bir vali buralarda diğer bazı yetkilerle birlikte adaletten sorumluydu.

Birkaç küçük topluluk arasında kesin bir ayrım çizgisi çizmek imkânsızdır, ancak sınıflamada kolaylık sağlamak amacıyla *fora*, *conciliabula*, *vici* ve *castella* bir araya getirilebilir. Bunlar da, bir yanda *fora* ve *conciliabula*, diğer yanda *vici* ve *castella* olmak üzere iki gruba ayrılır. İlk iki sınıfın yerleşim yerleri her zaman merkezi hükümet tarafından yetkilendirildi ve bu nedenle kolonilerle belirli bir benzerlik taşıyordu (Mouritsen, 1998:50-52). Gerçekten de, en erken dönemde Roma kolonilerinin, daha sonraki zamanlarda *fora* ve *conciliabula*'nın yaptığı gibi Roma ile aynı yasal ilişkiye sahip olması mümkündür (Mommsen, 1894:77). *Forum*lar için bu resmi ilişki, *forum popili* ve *forum livi* gibi tipik isimlerle belirtilir. Bunların çoğu, bir yol inşa etmekle görevlendirilen Romalı *magistra*lar tarafından kurulmuştur ve bu isim en sık kuzey İtalya'da ve cumhuriyet döneminde yapılan yerleşimler için bulunur

(Mouritsen, 1998:50-52). Cumhuriyetin son yüzyılında, *forum*ların ve *conciliabula*ların çoğu, yerel özyönetimin tüm haklarına sahip topluluklar halinde inşa edilmiştir.

Vici ve *castella* biraz daha düşük bir konumda duruyordu. Isidore (2006:306) bunlar için şöyle diyordu: "*Vici* ve *castella* kaba adamların yaşadığı, *civitates* onuruyla payelendirilmemiş köylerdir ve küçük boyutları nedeniyle daha büyük bir *civitates*e atfedilirler." *Vici*, en azından, dış dünyaya kapalı özel yerleşim yerleriydi, *castellum*'un ise kalesi olan *vici*ler olduğu görülmektedir. *Castellum*un kuruluşunda inisiyatif muhtemelen askeri bir otorite tarafından alınmıştı ve komutan, başlangıçta yerel *magistra* olarak hareket etmişti. *Castella*nın çoğu doğal olarak sınır bölgelerindeydi. *Vici* ve *castella*nın bir kısmı zamanla bağımsız topluluklar haline geldi. Bazen de bir *civitas*, bağımlı bir *vici* konumuna indirgendi.

Canabae kelimesi ise genel anlamıyla tüccarlar tarafından kurulan geçici dükkân ve kulübeler için kullanılmıştır. *Canabae* kampların çevresinde ortaya çıkan tüccarların ve kampçıların yerleşim yerleriydi. Genellikle kampın surları ile köyler arasında boş bir alan bırakacak şekilde yerleştirildiler. Topluluk, yerleşik Roma vatandaşlarına dayanıyordu ve *magistra* veya küratörleriyle *conventus civium Romanorum*'a[70] yakın bir benzerlik taşıyordu. Kalıcı kalelerde üsse hizmet eden ve konut ihtiyacı olan askerler ve sivil müteahhitlerle birlikte tüccarlar, zanaatkârlar, yiyecek ve içecek satıcıları, fahişeler ve ayrıca askerlerin ve çocuklarının resmi olmayan eşleri *canabae*ların nüfusunu oluşturuyordu. Bu nedenle çoğu kalede *vici* veya *canabae* vardı. Muhtemelen kamptaki askerlerin çocuk sahibi oldukları yerli kadınlar bu yakın köylerde yaşıyorlardı, bu nedenle gazilerin terhis olduktan ve evliliklerinin yasallaştırılmasından sonra eşleri ve çocukları ile birlikte *canabae*ya yerleşmeleri doğaldı. Büyümelerini, Roma vatandaşlarına ilk yerleşimden belediye imtiyazı verilmesine kadar takip edilebildiği için Roma belediyesinin tarihinde *canabae*lar özel bir öneme sahiptirler. Bu, örneğin Apulum, Aquincum, Carnuntum ve özellikle Lambaesis için geçerlidir. Carnuntum gibi bu yerleşim yerlerinden bazıları bir koloninin saygınlığını bile kazanmıştır (Abbott, Johnson, 2012:12-14).

[70] Conventus civium romanorum terimi, büyük kentlerin taşra bölgelerinde yaşayan Roma vatandaşlarının topluluklarına denmekteydi.

Pagus, şimdiye kadar bahsedilen tüm topluluklardan esasen farklıydı. Terimin anlamı bir dönemden diğerine ve Roma dünyasının bir bölümünden diğerine biraz farklılık gösteriyordu. Bununla birlikte kanton (*pagus*) her zaman kırsal bir idari birim olarak düşünüldü ve bir anlamda *civitas urbs* veya *oppidum*um karşısında yer alıyordu. Romalılar bu kırsal alt bölümleri İtalya'yı ve batı dünyasının diğer bölgelerini fethederken buldular. Bunlar genellikle bozulmadan korundular ancak adları bir Roma ismiyle değiştirilirdi. Sezar bu terimi yerli bir kabilenin bir bölümünü belirtmek için kullanmıştı ancak imparatorluk döneminde kesinlikle bölgesel bir birimi belirtmek için kullanıldı (Abbott, Johnson, 2012:14).

Bir kantonun sakinleri dağınık veya mezralarda (*vici*) yaşayabilirdi. Festivallerin kutlanması ve yerel kültün sürdürülmesi gibi dini amaçlar ve yolların onarımı ve su kaynaklarının paylaştırılması gibi idari amaçlar için bir komün oluşturdular. Cemaat yaşamının dini yönü de *pagus* kelimesiyle karşılanmaktaydı. Pagan sözcüğünde bu kelimenin bulunması boşuna değildir. Bazı kantonlar, kendi *magistra*ları ve kararnameleri olmasıyla belirli bir özerkliğe sahipti. Daha sonraki yıllarda *pagi*ler özyönetim haklarını büyük ölçüde kaybettiler (Abbott, Johnson, 2012:14).

*Pagus*tan daha büyük bir kırsal birim, *gens* ya da *populus* idi. Örneğin İspanya ve Galya'da Romalılar, kabile örgütleriyle uğraşmayı ve bu kabilelerin geleneksel olarak kabul edilen daha küçük kantonlara bölünmesini kabul etmeyi uygun buldular. Örneğin Helvetler, Sezar'ın zamanında dört kantona bölünmüştü. Bir aşiret veya kantonlar grubunun başına bir yargı valisi getirildi. Bu durumlarda Roma, tek tek kentlerle değil, bütün bir halkla ilgilendi. Bununla birlikte her kabilenin bir veya daha fazla köyü vardı ve bunlar yönetim merkezleri haline getirildi. Bunların önemi artarsa, özerk kentlere dönüşebilir ve Latin veya Roma haklarını alabilirlerdi (Abbott, Johnson, 2012:14-15).

Özyönetimden yararlanma söz konusu olduğunda, ölçeğin en altında, büyük özel ve emperyal mülklerdeki koloniler vardı. Büyük mülklerin büyümesi, Roma'nın *ager publicus*[71] ile benimsediği politikayla yakından bağlantılıdır. Fethedilen bir halkın toprakları otomatik

[71] Antik Roma'nın kamu arazisinin Latince adıdır. Genellikle Roma'nın düşmanlarından kamulaştırma yoluyla elde edilmiştir.

olarak Roma mülkiyetine geçiyordu. Ekili arazilerin bir kısmı bir koloninin yeri olarak kullanılabilir, bir kısmı da kiralama karşılığında yerlilere geri döndürülebilirdi. İşlenmemiş toprağa gelince, gelişmesi için sermayeye ihtiyaç vardı ve büyük ölçüde zengin Romalı toprak sahipleri tarafından işgal edildi. Bu sistem altında, hem İtalya'da hem de eyaletlerde devasa mülkler özel mülk sahiplerinin kontrolüne girdi. Bu özellikle, Pliny'nin (1855:13.12) Neron'un zamanı için "İmparator Neron onları öldürdüğünde altı efendi Afrika'nın yarısına sahipti" dediği Afrika için geçerliydi. Pliny'nin sözlerinden anlaşılabileceği gibi ilk imparatorlar, bu durumun hükümeti ve toplumu tehdit ettiği siyasi ve ekonomik tehlikeyi açıkça görmüş ve onu ortadan kaldırmak için çalışmaya koyulmuşlardır. Arazi devlete ait olmalıdır. Mülkiyetteki bu değişiklik, kısmen miras yoluyla, ancak daha büyük ölçüde müsadere yoluyla gerçekleştirildi. Arazi, bundan böyle imparator tarafından idare edilecek olan kamu arazisi haline geldi ve Flavianların zamanında büyük mülklerin çoğu imparatorun arazileri haline getirildi (Rostovtzeff, 1926:287). Komşu kentlerin sınırlarına dâhil edilemeyecek kadar büyüktüler. Bu nedenle bağımsız bir temelde örgütlendiler ve *saltus*un (imparatora ait meralar) oluşumuyla birlikte imparatorluk sistemine yeni ve geniş kapsamlı bir ilke getirildi. Şimdiye kadar Roma, *civitas*ı politik ve sosyal birim haline getirmişti. Bireyle, idari olarak ait olduğu topluluğunun *magistra*ları veya kararnameleri aracılığıyla ilgilenilmişti. İmparatorluk mülkündeki kolonilerin ise hiçbir siyasi örgütlenmesi yoktu ya da en fazla ilkel bir örgütlenme vardı. Bu nedenle, imparatorla veya onun kişisel temsilcisiyle doğrudan ilişkilere girdiler. Belirli bir bölgede bulunan topraklar için bu hükümet planını uygularken, yeni edinilen bir eyalet durumunda izlenenden farklı olmayan bir yöntem benimsendi.

Tıpkı cumhuriyet altındaki bir senato komisyonunun, vatandaşların merkezi hükümetle ilişkilerini ve içinde bulundukları eyaletin yönetim biçimini belirlemek için bir yasa hazırlaması veya imparatorların belediyelere imtiyazlar vermesi gibi, imparatorun temsilcileri, belirli bir bölgenin toprakları için bir tüzük hazırladı. Her mülk veya *saltus*tan genellikle azat edilmiş bir adam olan bir *procurator saltus* (mera yöneticisi) sorumluydu ve belirli bir bölgenin tüm yöneticileri, atlı sınıfından olan bir *procurator tractus*un altındaydı. Bazen bu iki memur arasında bir yönetici *regtonis* vardı. Yöneticiler, *prokonsül*ün (ileride *konsül* olacak olan siyasetçiler) kontrolü altında değillerdi, ancak doğrudan imparatora karşı sorumluydular

(Hirschfeld, 1902:123). Bir mülkün ticari işleri, hür veya azatlı olan bir şefin sorumluluğundaydı. Arazinin çoğu, beş yıllık sözleşmeler kapsamında kiracılara kiralandı ve her kiracı, kira bedelini imparatorluk tahsildarına ödemekle kişisel olarak sorumluydu. Ödeme yapılmaması durumunda bir yönetici kendisine karşı dava açabilirdi. Bir mülkteki arazinin bir kısmı yönetici tarafından kiralanabilir ve doğrudan onun tarafından çalıştırılabilir veya kiracılara kiralanabilirdi (Rostovtzeff, 1926:443). Bu araziyi işlemek amacıyla, her kiracıdan yıllık olarak belirli sayıda günlük işçilik talep edebilirdi.

Kanunların ve imparatorun müteakip kararlarının dayattığı formların sınırları içinde ve bunlara uygun olarak, savcı (*accusator*), alanın idari ve adli memuruydu. Düzeni sağlamak onun göreviydi ve bu amaçla asker bile çalıştırabilirdi. İmparatora dilekçe verme hakları ve bir hâkimleri olmasına rağmen, hiçbir yerel yönetim biçimine sahip değillerdi; açıkça ilkel bir siyasi örgütlenmeleri vardı. Hiçbir *civitas*a bağlı olmadıkları için, herhangi bir siyasi varlığın sahip olduğu siyasi haklara bile sahip değillerdi. Alanların belediye dışı olması, bazı avantajların yanı sıra dezavantajları da beraberinde getirdi. Böylece daha sonraki dönemde vatandaşlar üzerinde çok ağır bir yük olan tüm belediye masraflarından kurtulmuş oldular. Siyasal durumlarının kötü yanı, sınırları iyi belirlenmiş bir bölgede, büyük bir güce sahip memurlar altında özel bir toplumsal sınıf oluşturmalarında yatıyordu. Tek çareleri imparatora başvurmaktı ve ona başvurmak zor ve tehlikeliydi. Merkezi hükümetin uzak bölgeler üzerindeki kontrolü zayıfladıkça, ortaklar giderek daha fazla aracı memurların insafına kaldılar (Abbott, Johnsons, 2012:21-23).

Yerel yönetim birimlerinin cumhuriyetten imparatorluğa gelişen bu seyri, Roma düşüncesindeki zafer kazanma duygusuyla birlikte sürekli genişleme ve kozmopolitanizm düşüncesinin sonuçlarıdır. Bir Yunan kentinin yerel bir topluluk ve vatandaşları bu topluluğun tam üyeleri iken, Roma kenti, cumhuriyetin ilk yıllarından sonuna bu seyri yavaş yavaş kaybetmiştir. Vatandaş düşüncesinin aşınmasıyla birlikte imparatorluk döneminde kent, komşu yerel topluluklardan farklılığını korumak isteyen yerel bir topluluk olmaktan çıkarak Roma devletinin siyasi ve dini merkezi haline gelmiştir. Birbirine ait olan ve Roma'ya ait olan

insanlardan oluşan bir topluluk olarak görüldüler, Roma'da yaşamayan erkekleri de içermeye başladı ve topluluk dışından, bağlılıkları olduğu müddetçe yeni üyeler kabul etti.

Roma dünyası kentlerle doluydu: ilk yüzyıllarda, vatandaş ve Latin kolonilerine ek olarak, Roma ile çeşitli anlaşmaları olan ama pratikte hepsi Roma'ya tabi olan müttefik kentler vardı; daha sonra ana kategoriler koloni ve belediye oldu. Kişi kendi kolonisinin veya belediyesinin üyesi olabilirken aynı zamanda Roma vatandaşı olabilirdi. Cicero *municipia*nın tüm üyelerinin, biri doğası gereği, diğeri devlet tarafından olmak üzere iki anavatanı olduğuna hükmediyordu: "…yardımseverliğimiz söz konusu olduğunda, adını devletten ve genel vatandaşlıktan alan uğruna ölmemiz, güvenliğimizi kendisine teslim etmemiz, her şeyimizi vermemiz ve âdeta kendimizi adamamız gereken memleketimizi diğerinin önüne koymalıyız. Bununla birlikte, beni dünyaya getiren memleketime, beni vatandaşlığa alan memleketten daha az sevgi besliyor değilim. Bu yüzden ben onu da memleketim olarak görmekten vazgeçmeyeceğim, öbürü daha büyük olsa da bu memleketim de onun içinde bulunmaktadır (Cicero, 2016:35)."

Cumhuriyetin sonlarına doğru Roma yönetimi, kozmopolit düşünce gereği yerel farklılıklara saygı gösterirken, aynı zamanda belirli bir homojenlik talep ediyordu. Roma'daki yerel yönetimler bu yüzden tamamıyla vatandaşlık vurgusu üzerinden tanımlanıyordu. *Polis* ya da *civitas* yerine yukarıda sayılan terimlerin kullanımı, kendi yasaları ve vatandaşlık kriterleri ile birlikte düzenli bir yönetim anlayışı taşıyordu.

Askeri zafer için özenle yetiştirilmiş bir zevkle birlikte güç ayrıcalığı, Roma egemenliğini genişletmek için yeterli neden ve gerekçeydi. Yine de, Romalılar kendilerini özellikle insancıl bir imajla beslediler ve en azından İ.Ö. birinci yüzyıldan itibaren devletlerini kozmopolit bir idealin hizmetinde olmakla tanımlayıp rasyonalize edebildiler. Bu ekümenik tutuma birbiriyle ilişkili üç siyasi koşul katkıda bulunmuştur. İlk olarak, geniş bir imparatorluğu yönetmenin pragmatik baskıları uygulamaların belli bir tekdüzeliğini gerektiriyordu. Aynı şekilde, daha önce rahipler veya papazlar tarafından yönetilen takvim, Augustus döneminde profesyonel matematikçilerin yardımıyla rasyonalize edildi. Gramerciler nasıl doğru konuşulacağını ve yazılacağını dikte etmeye başladığından dil bile etkilendi. Wallace-Hadrill'e

göre tüm bu dönüşümlerin ortak noktası, geleneksel ve belirli topluluklara özgü yerel bilgilerin yerini evrensel bir bilgi ya da bilimin almasıdır. Uzak bir imparatorlukta dini bir kutlamanın - ya da imparatorun doğum gününün kutlanmasının- tarihini belirlemek, küçük bir kentin ihtiyaçlarına hizmet eden rastgele eklemelerin aksine, astronomik olarak ayarlanmış doğru bir yıl gerektiriyordu. Latince standartlaştırılmalıydı çünkü Latium, onu konuşan insanların çoğunun atalarının evi değildi. Hukuk, Roma devleti ile aynı karmaşıklıkta büyüdü. Augustus'un en büyük erdemi, yeni düzenin gelenek ya da alışkanlık temelinde değil, oran ya da akıl temelinde inşa edilmesi gerektiğini algılamasıydı (Wallace-Hadrill, 1997:22). Bu yüzden yerel yönetim birimleri ne kadar küçük olursa olsun örnek başkent olan Roma'ya eyaletler sistemiyle bir şekilde bağlanarak kozmopolisin bir parçası olarak hizmet görmesi sağlandı.

2.8. Antik Roma'da Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemi Eyalet Yönetimi

İ.Ö. üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren Romalılar, ele geçirdikleri eyaletleri kontrol etme ve yönetme sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Geç cumhuriyet dönemine gelindiğinde bu amaçla bir takım yöntemler ve kurumlar oluşturmuşlardır. Bu gelişmeleri anlamanın en iyi yolu, geç cumhuriyetin valilerinin pratikte nasıl çalıştıklarını görmektir. O zamanlarda yaşayan en üretken yazar olan Cicero'nun, kariyerinin sonlarında bir eyalet valisi olması sebebiyle bu konuda şanslı sayılabiliriz. Dolayısıyla valilikleri hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz iki kişi, muhtemelen İ.Ö. 51 ile 50 yılları arasında Kilikya'da görev yapan Cicero ve İ.Ö. 73 ile 70 yılları arasında Sicilya'da vali olan ve kötü yönetimi nedeniyle Roma'ya dönüşünde Cicero tarafından yargılanan Gaius Verres'di. Sonuç olarak, Cicero'nun valiliğine ilişkin elimizdeki veriler büyük ölçüde olumlu, Verres'inki ise tamamen olumsuzdur (Gildenhard, 2011:1-20).

Senato, denizaşırı eyaletleri için valiler bulması gerektiğinde, kendilerine devletin verdiği yetkiye (*imperium*) sahip olanlara yönelmişti. Bunlar Roma'daki kent *magistra*larıydı - devletin en üst düzey yöneticileri olan iki *konsül* ve daha genç *magistra*lar. Bütün bu görevliler Roma halkı tarafından birer yıl görev yapmak üzere seçilmişlerdi ve seçilmeleri için belli bir yaşa ulaşmaları gerekiyordu. Ayrıca, *magistra*ları sabit bir düzende tutmak zorundaydılar. Bu

nedenle, görevler hiyerarşisindeki (*cursus honorum*) en küçük mevki olan *quaestor*lar otuz yaşına gelene kadar bu görevi alamazlar; kırk yaşına kadar da *praetor* yapılamazlar ve kırk üç yaşına gelinceye kadar *konsül* olamazlardı (Richardson, 1976:29).

Bu yıllık *magistra*lar sistemi, Roma'nın kendisi gibi bir kent devletine uyacak şekilde tasarlandı. Bu tasarım bir eyaleti yönetme amaçları için uyarlanmamıştı. Bölgeye ulaşmak için uzun mesafeler kat etmenin zorluğu, orada sadece on iki ay kalma ihtimalini gülünç hale getirmiş olmalıdır. Daha da önemlisi, eyaletlerin çoğu çok önemli askeri bölgelerdi ve bu durumlarda sadece bir yıllığına orada olan bir komutan, ancak Roma'ya geri dönmek zorunda kalacağı zaman kırsal bölgeyi ve düşmanının doğasını anlamaya başlardı. Sonuç olarak, Romalılar sistemde bir değişiklik yapmaya karar verdiler: Görev sürelerinden sonra onların yerine hareket ettikleri söylenen kent *magistra*larının yetkilerini genişlettiler ve onlara *prokonsül* veya *propraetor* unvanı verdiler. İlk günlerde, örneğin İspanyol eyaletlerinde, bu *magistra*ların hiçbirini elinde bulundurmayan *prokonsül*ler atandı ve daha sonra eski bir *praetor*un orada *prokonsül* valisi olması olağan hale geldi (Richardson, 1976:29).

Bununla birlikte, genellikle, bu *promagistra*lar, ya *konsül* ya da *praetor* oldukları için atanan kişilerdi ve cumhuriyet döneminin çoğunda, eyalet valisi olarak görev süreleri, sıradan bir *magistra* olarak görev yaptıkları dönemde devam etti ve iki ya da üç yıl sürdü. Kayırma suçlamasından kaçınmak için, senato belirli bir valinin hangi eyalete gideceğini seçemedi. Senatonun görevi, valilere ihtiyaç duyan eyaletlerin bir listesini hazırlamaktı ve *praetor*lar ve genellikle *konsül*ler kura çekilerek vilayetlerine atandılar (Millar, 1966:159). *Konsül*lerin atandığı daha önemli eyaletler söz konusu olduğunda, İ.Ö. 123 veya 122'de radikal *tribün* Gaius Gracchus tarafından kabul edilen bir yasa, eyaletlerin *konsül*ler seçilmeden ve görevlerine atanmalarından aylar önce altı tane olmak üzere seçilmesi gerektiğinde ısrar edecek kadar ileri gitti.

Uygulamada, cumhuriyet dönemini eyalet valileri, Roma halkı tarafından bir *magistra*lığa seçilmiş kişilerdi. Bu nedenle özellikle yurt dışında yapacakları görevler için seçilmediler, bu da eyaletlerine götürdükleri kadroya ayrı bir önem veriyordu. Bunlardan en önemlilerinden biri olan *quaestor*'un seçimi valiye bırakılmadı. *Quaestor*, tıpkı valinin kendisi

gibi, halk tarafından seçilen ve belirli bir eyalete kura ile atanan genç bir *magistra*ydı. *Quaestor*, eyaletin maliyesinden sorumluydu ve vali, onu seçemese de yönetimle ilgili görevleri kendisine verebilirdi. Cicero'nun *quaestoru*, Atticus'a yazdığı bir mektupta söylediği gibi, "sıradan bir adamdı, çocuksuydu ve muhtemelen aptal, uçarı ve kendine hâkim olmaktan acizdi (Cicero, 2016: 6.3)."

Bununla birlikte, personelinin diğer üyeleri söz konusu olduğunda, valinin belirli bir seçme özgürlüğü vardı. Bu kurmay subayların en önemlileri, valinin kendisinin zaman bulamadığı işlerin çoğunu yürütmek zorunda kalacak olan, astları olan yasal kişilerdi. Bu adamlar yine senato tarafından atanıyordu ancak genellikle valinin kendisi, yanında olmasını istediği kişileri tavsiye ederdi. Cicero, ikisinin daha önce eyalet yönetiminde deneyime sahip olduğunu bildiğimiz böyle dört asistan almıştı: Biri, Gaius Pomptinus, önemli askeri başarı elde ettiği Transalpine Galya'da valiydi; bir diğeri, Cicero'nun kardeşi Quintus, üç yıl boyunca zengin ve barışçıl Asya eyaletini yönetmişti. Bunlara ek olarak, valinin kendisi, genellikle *praefecti* olarak bilinen küçük askeri komutanları atama yetkisine sahipti (Barrandon ve Hurlet, 2021:82).

Seçtiği yöneticilerin uzmanlığının yanı sıra, valiye açık olan başka bir yardım kaynağı daha vardı. Bu, küçük türden profesyonel devlet memurları olarak tanımlanabilecek olan *apparitor*lar topluluğuydu. Bu adamlar, kâtipler, ulaklar, haberciler gibi devlet tarafından meslek kuruluşları olarak örgütlendi ve düzenli bir maaş aldı. Herhangi bir kent *magistra*sı veya eyalet valisi göreve başlamadan önce, muhtemelen yine kura ile personelini bu organlardan alırdı. Eyaletler söz konusu olduğunda, bu küçük memurların, eyaletin kendisinden değil Roma'dan geldikleri için, gidecekleri bölge hakkında fazla bir şey bilmeleri olası değildi ancak genel olarak önemli bir yönetim bilgisine sahiptiler (Hartmann, 2020:63).

Son olarak, valiye eyaletlerinde eşlik eden başka bir grup daha vardı. Bunlar, deneyim kazanmak için yurtdışına davet edilen genç erkekler ve genellikle valinin kişisel arkadaşları ve akrabaları olan komitelerdi. Böylece Cicero, kendi oğlu ve yeğenini ve ayrıca arkadaşı Atticus'un genç bir akrabasını da yanına aldı (Richardson, 1976:31). Bu adamlar da vali tarafından eyalette çeşitli işler yapmak üzere görevlendirilebilirdi.

Valinin görevlerinin başında eyaletin başkomutanı olmak geliyordu (Lintott, 1993:47). Eyalet valisi, Roma halkının oylarını almayı başardığı için bu makama ulaşmıştı. Yine de bir kez kendi bölgesinde olduğunda, gücü tüm niyet ve amaçlar için mutlaktı. Özellikle, Roma'da seçilmesinin nedenleri ne olursa olsun, kendi eyaletindeki Roma kuvvetlerinin başkomutanıydı. Romalı *magistra* kesinlikle profesyonel bir asker değildi ve hayatının çoğunu Roma'daki sivil siyaset dünyasında geçirmiş olabilirdi.

Vali, sadece savaşta askeri güçlere liderlik etmekten değil, onların bakımından da sorumluydu. Roma valisinin her şeyden önce Roma'nın bölgedeki askeri gücünün temsilcisi ve Roma kuvvetlerinin başkomutanı olduğu açıktır (Lintott, 1993:49). Bir valinin zamanının çoğunu alan diğer görev, orduya liderlik etmek kadar teknik bir meseleydi: Eyaletindeki çok sayıdaki hukuk davalarını karara bağlamaktan sorumluydu (Lintott, 1993:57). Askeri görevlerde olduğu gibi, bir valinin yasal konularda uzman olduğu söylenemezdi. Pek çok Romalı politikacının, örneğin Cicero'nun yaptığı gibi, Roma'daki mahkemelerle çok işi vardı ve genellikle kentte *praetor*luk yaptıklarında mahkemelerden birine başkanlık ettiler. Öte yandan, tıpkı askeri işlerde olduğu gibi, belirli bir valinin teknik bilgisi çok az olabilir ve tavsiye vermek için mahkemede onunla birlikte bulunan personelinin üyelerine bağımlı olması gerekebilirdi.

Bir başka zorluk da valinin uyguladığı yasanın, Roma'da karşılaşmış olabileceği yasaya benzese de tam olarak aynı olmamasıydı. Ana hat, eyalet için özel bir yasada belirlenirdi (*lex provinciae*). Eyalet yasası, eyalet doğrudan Roma kontrolüne alındığında genellikle on senatörden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanırdı. Temel fark, Roma'nın kendisinde Roma hukukunun tüm vatandaşlara ve vatandaşlarla bir davaya karışan vatandaş olmayanlara uygulanmasına karşın, eyaletlerde mahkemelerin olağan işlerinin büyük bir kısmının eyaletlerdeki kentlerin yetkisi altına girmesiydi. Mahkemeler bu kentlerin *magistra*ları tarafından yönetiliyordu. Vali, genellikle, iki farklı taşra kentinden vatandaşlar arasında bir anlaşmazlığın olduğu veya bir Roma vatandaşının dâhil olduğu davalardan doğrudan sorumluydu. Bu gibi durumlarda bile, davanın nerede görülmesi gerektiğini (ki bu seyahatlerin

yavaş ve pahalı olduğu antik dünyada önemli bir konuydu) ve ayrıca izlenecek prosedürün ayrıntılarını belirleyen yerel düzenlemeler vardı (Stevenson, 1939:82-84).

Roma'da hukukun diğer önemli kaynağı valinin kendisinden gelmekteydi. Vali, kendi eyaletinde göreve başladığında, tıpkı Roma'daki mahkemelerden sorumlu yargıçların yapmak zorunda olduğu gibi, davaları görmeye hazır olduğu gerekçeleri belirten bir ferman yayınlardı. Fermanda yer alan şeylerin belirli bir miktarı muhtemelen bir validen diğerine aktarılırdı. Bununla birlikte her biri, ekleme veya çıkarma konusunda epeyce serbest hareket ederdi. Mahkemeye gelenlerin elinde tutabileceğinden ve getirmeye çalıştığı değişikliklerin başarısı veya başarısızlığı büyük ölçüde bu bölümlerin yorumlanmasına bağlı olacağından, bu bölümlerin nasıl yazıldığına özellikle dikkat etmesi gerekiyordu (Stevenson, 1939:85).

Tüm bu karışıklıklara rağmen valinin kendi mahkemelerinde büyük bir yetkisi vardı. Bazı istisnalar dışında, bölgesindeki herkesi kırbaçlama veya ölümle ve ayrıca büyük çapta kamulaştırma ile cezalandırabilirdi. İstisnalar, ilk olarak, orduda olmadıkları sürece, bir eyalet valisi tarafından kırbaçlamaya veya ölüme mahkûm edildikleri takdirde, bir meclis (*iudicium populi*) önünde yargılanmaları için Roma halkına başvurma hakkına sahip olan Roma vatandaşlarıydı. Ayrıca eyaletlerdeki bazı kentlerin Roma ile vatandaşlarını koruyan özel anlaşmaları vardı, böylece valinin bu müttefik topluluklardan (*civitates foederatae*) erkekler üzerindeki yargı yetkisi kısıtlandı. Bazı yasal ayrıcalıkları olan bir başka kategori de 'özgür' kentlerdi (*civitates liberae*) ve burada da valinin yerel mahkemelere müdahale etme konusunda dikkatli olması gerekiyordu. Bu iki türün eyaletler arasındaki dağılımı eşit değildi. Örneğin, Yunanistan'daki tüm kentler "özgür"dü, Sicilya'da ise sadece beş "özgür" ve iki "müttefik" vardı. Bununla birlikte çoğunluğun bu türden hiçbir özel ayrıcalığı yoktu ve valinin adalet yönetiminin doğrudan ağırlığı altına girebilirlerdi (Richardson, 1976:35).

Valinin yetkileri teoride büyüktü. Pratikte daha da büyük olma eğilimindeydiler. Roma'da mahkemesindeki bir vali (*praetor*) tüm kentin gözleri önündeydi ve bu kaçınılmaz olarak faaliyetlerinin kapsamını kontrol altına alırdı. Oysa eyaletlerde valilik, yargı yetkisi üzerindeki yasal sınırlamalara rağmen çok daha özgür bir kurumdu. Bir dava, eyaletlerin kendileri tarafından idare edilen yerel mahkemelerin düzeyinin ötesine geçtiğinde, eyaletindeki

ana adalet kaynağı valiydi. Bu gerçekten şaşırtıcı değildi çünkü o, askeri güçleri kontrol ederek kararlarını uygulama gücüne herkesten daha fazla sahipti; ama bu, valinin kendi eyaleti içinde hem iyi hem de kötü anlamda sahip olduğu büyük güce daha da fazla katkıda bulundu (Richardson, 1976:36-37).

Valinin mali sorumlulukları, vergilendirme sisteminin bir eyaletten diğerine önemli ölçüde değişmesi yüzünden çok karmaşıktı. Çoğu eyalet, her yıl sabit bir miktarda, genellikle para olarak, ancak bazı yerlerde mal olarak ödenen bir vergi veya maaş ödüyordu. Romalılar genellikle bölgeye yerleştiklerinde bölgede buldukları vergilendirme sistemini uyarladıklarından, sistemin ayrıntıları bölgeden bölgeye değişiyordu. Sicilya, Sardinya ve Asya'da ise vergi sabit maaş değil, hasat edilen mahsulün onda biri olan bir ondalık (*decuma*) ödemesiydi (Scullard, 2013:183). Her iki durumda da, valinin sorumluluğu, eyaletindeki bazı kentlerin statüsü ile sınırlandırılıyordu. 'Müttefik' kentler bu vergilerden muaf tutuldu ve ayrıca vergiden muaf olma ayrıcalığı verilen az sayıda özgür kent de öyleydi. Bu ana vergilere ek olarak, daha az önemli olan diğer vergiler, özellikle limanlardan ve eyaletlerin sınırlarından geçen mallardan alınan gümrük vergileri *(portoria)* vardı (Scullard, 2013:184-185).

Bir valinin eyaletindeki mali görevleri, orada toplanan belirli vergi türlerine bağlıydı. Vergiler kanunla düzenlendiği için hukukun baş kaynağı olarak tüm süreçten vali sorumluydu. Toplanması çok basit bir vergi olan aylık vergiler (*stipendium*), muhtemelen doğrudan valinin maliye memuru olan *quaestor* ve personeli tarafından idare ediliyordu (Lintott, 1993:74). Dolayısıyla vali, kendi eyaletinde neredeyse tam anlamıyla kendi başına bir kanundu. Pratikte adaletin idaresi ve vergilendirme sürecinin çoğu üzerinde tam kontrole ve kararlarını destekleyecek askeri güce sahipti. Bunun neden böyle olduğunu anlamak için, valinin faaliyetlerinin ayrıntılarından biraz geri durmalı ve Romalıların, özellikle de senatörlerin kontrol ettikleri eyaletlere bakış açılarına bakmalıyız.

Roma Cumhuriyeti zamanında eyalet valisinin nasıl bu kadar geniş yetkilere sahip olduğunu görmek için, Romalıların eyaletler hakkında nasıl düşündüklerine ve onu ilk gönderdiklerinde bir valiye ne tür bir görev verdiklerine bakmamız gerekir.

Modern anlayışta bir eyalet, idari amaçlarla örgütlenmiş coğrafi bir bölgedir ve bu nedenle, bir eyalet içinde o bölgenin yönetimini yürütmek için idari mekanizma bulunur. Daha önce gördüğümüz gibi, bu, geç cumhuriyet dönemindeki Roma eyaletlerinin çoğu için geçerlidir; ancak bunun *provincia* kelimesinin temel anlamı olmadığını anlamak önemlidir. Bir eyalet, Romalılar için bir sorumluluk alanıydı ve genellikle bu sorumluluk askeri sorumluluktu. Dolayısıyla eyaletleri coğrafi bölge olarak anlamak yanlış olacaktır. Örneğin, İkinci Pön Savaşı (İ.Ö. 218-202) sırasında, *konsül*lerin eyaletlerinden biri, herhangi bir coğrafi özelliği olmaksızın düzenli olarak 'Hannibal'e karşı savaş' ile anlamlandırılıyordu. Benzer şekilde, yargı alanında, belirli kategorilerdeki yasal davalardan sorumlu olan kent valisinin (*praetor urbanus*) sorumluluğu *provincia* olarak tanımlandı (Lintott, 1993:61).

Elbette çoğu amaç için ve çoğu durumda, belirli bir bölgenin eyaleti - bir *magistra*nın askeri yetkisini (*imperium*) kullanabileceği bölge - anladığımız şekliyle bir eyalet haline geldi. Ancak kelimenin kökenleri, özellikle Roma'nın taşralara karşı tutumunu açıklamaya yardımcı olan iki şekilde, kullanım şeklini etkilemiştir. İlk olarak, senato belirli bir bölgenin bir sonraki yıl belirli bir *magistra*nın eyaleti olacağına karar verdiğinde, o bölge üzerinde tamamen aynı şekilde bir toprak iddiasında bulunmuyordu. Böylece Makedonya en azından İ.Ö. 213 gibi erken bir tarihte bir eyalet olarak atandı, ancak İ.Ö. 167'ye kadar bir nevi krallık olarak kaldı ve İ.Ö. 146'ya kadar bir eyalet değildi (Woolf, 2003:62).

Unutulmaması gereken ikinci nokta, eyaletin başından beri askeri bir fikir olduğudur. Eyaletin sınırları, bunlar belirlendiğinde, valinin askeri gücünün sınırlarıydı ve daha barışçıl zamanlarda bile askeri işlevleri, vali olarak faaliyetlerinin temeliydi. Bu nedenle, Roma vatandaşları ile taşralılar arasında ve taşralıların kendi aralarında, özellikle eyalet içindeki farklı topluluklardan olduklarında, hakem olarak yargısal faaliyetleri, Roma askeri gücünden kaynaklanmış gibi görünmektedir. Eğer Roma, Roma hukuk sistemini sınırları boyunca yaymaya hevesli olsaydı, o zaman bu kanunun her düzeyde çok daha kapsamlı bir şekilde dayatıldığını görürdük. Bunun yerine, yerel yasaların uygulanmadığı veya bir anlaşmazlık sonrasında temyize gidildiği durumlarda nihai kararı vali verdi. Bunun pratik açıdan nedeni açıktır. Bölgedeki askeri kuvvetlerin komutanı olarak aldığı kararları uygulama yetkisine

sahipti. Benzer şekilde, valinin kendi eyaletindeki vergilendirme konusundaki genel sorumluluğu, bölgedeki başkomutanlık rolüyle bağlantılıydı. Başlangıçta vergi, orada görev yapan birliklere ödeme yapmak için alınıyordu ve geç cumhuriyette bile, Romalı yazarlar tarafından öne sürülen gerekçe buydu (Arnold, 1879:102-110).

Bir valinin görevinin güçlü askeri eğilimi göz önüne alındığında, bize doğal olarak denizaşırı bir mülkün valisine ait gibi görünen işlevlerin çoğunu üstlenmemesi şaşırtıcı değildir. Bariz bir örnek, eyaletlerde vergilerin en azından bir kısmını toplamak için kullanılan kamu görevlilerinin (*publicani*) bulunmasıdır (Fox, 1951:3). Roma valileri, çeşitli kentlere dayalı toprak birimlerine bölündüklerinde eyaletlerini yönetmeyi daha kolay buldular. Akdeniz bölgesinin çoğu boyunca, özellikle Doğu Akdeniz'in ve Sicilya'nın Yunan uygarlığından güçlü bir şekilde etkilenmiş olan bölgelerinde bu tür kentler zaten mevcuttu. Transalpine Gaul ve İspanya'nın çoğunda olduğu gibi, bunların bulunmadığı yerlerde, onları kurmak için devletten gelen doğrudan bir teşvik vardı. Bu süreç, imparatorluk döneminde daha belirgin hale geldi.

Vali üzerinde bir kontrol aramayı bekleyebileceğimiz ilk yer, devletin günlük işlerinin yürütülmesinde en büyük payı olan organ olan senatodur. Gerçekten de senato, valinin faaliyetlerini yakından takip etmeye çalıştı ve zaman zaman kendi bölgesinde neler olup bittiğine dair raporlar bekledi. Pratikte bu çok nadir bir olay olmasına rağmen, bir valiye talimat bile gönderebilirlerdi. Anlaşılır bir şekilde senatonun en çok endişelendiği şey valinin askeri faaliyetleriydi ve diktatör Sulla İ.Ö. 80'lerin sonlarında bir valinin yapabileceklerini ve yapamayacaklarını kesin olarak sınırlayan ayrıntılı bir yasa çıkardı (Arnold, 1879:44). Örneğin, senatonun izni olmadan savaş ilan ederse veya ordusunu eyaletinin dışına çıkarırsa vatana ihanetten suçlu olurdu. Sezar Galya'yı fethettiğinde bu suçlamayla karşı karşıya kalmıştı. Bu hükümlerle ve valinin askeri faaliyetlerini kontrol eden senato fikriyle ilgili zorluk, valinin, senatonun kendisi için ayarladığı *imperium* nedeniyle ordusunu doğrudan kontrol etmesi ve büyüyen sınırlarla artan uzun mesafeler boyunca antik dünyadaki yavaş iletişim, onu kendi eyaletindeyken Roma'daki herhangi bir otoriteden fiilen bağımsız hale getirdi.

Valinin eylemlerini kontrol etmenin bir diğer yöntemi, valiliği sona erdikten sonra, genellikle yasadışı yollardan ele geçirilen malları ve parayı geri almak için yargılama yapmaktı

(Richardson, 1976:44). Valinin devlet tarafından değil, özel bir kişi tarafından yargılanması gerektiği gerçeği bize tuhaf gelse de, Romalılar için olağandı. Sulla'nın yukarıda bahsedilen yasasına göre vatana ihanetten kovuşturma bile özel bir kovuşturmaydı. Görevi, kanunu çiğnediğinden şüphelenilen kişilere karşı yasal işlem başlatmak olan bir *magistra* yoktu. En azından İ.Ö. 123 ve 122'de *pleblerin tribün*ü olan Gaius Gracchus zamanından itibaren, mülkün geri alınmasına ilişkin yasa (*lex de rebus repetundis*), taşralıların, görev süresinden sonra kötü bir valiye saldırmak için sahip oldukları başlıca araçtı (Lintott, 1993:67). Eyaletler kendileri dava açabiliyordu ve yasada, mahkemeden sorumlu *praetor* tarafından şikâyet eden tarafa bir Roma vatandaşının atanması hükmü yer alıyordu. Bu savcıya eyalette araştırma yapması için özel kolaylıklar tanınmıştı. Vali suçlu bulunursa, sadece aldığının iki katını geri vermek zorunda kalmaz, aynı zamanda bu rezalet, Roma'daki gelecekteki kariyerine büyük zarar verirdi (Hill, 2013:573).

Eyaletler, sakinleri Roma vatandaşları olan *coloniae* ve *municipia* olarak bilinen kentleri de içeriyordu. *Coloniae* aslen orduda savaşanlardan oluşan askeri yerleşimlerdi, belediyeler ise doğal olarak çok sayıda İtalya'da bulunan Roma vatandaşlığını kazanmış mevcut kentlerdi. Bunlar eyaletlerde müttefik kentler kadar işlev görüyordu ancak kurumları anlaşılır bir şekilde Yunan kentlerinden çok Roma'nınkilere benziyordu. Roma vatandaşlığının muazzam ek avantajına sahiptiler, bu da valilerin onlara nasıl davrandıkları konusunda çok daha dikkatli olmaları gerektiği anlamına geliyordu (Richardson, 1976:51).

Özellikle cumhuriyet döneminde, eyaletlerin normal günlük idaresi olarak kabul ettiğimiz şeylerin çoğunun valiyi hiç ilgilendirmediğini görebiliriz. Askeri komutasına dayanan işlevleri, modern bir yöneticiyle karşılaştırıldığında çok az sayıda görevle sınırlıydı. Bir valinin, kendisine yardım edecek nispeten küçük ve nispeten deneyimsiz bir ekibe sahip olmasına rağmen, kendi eyaletinin yönetimini sürdürmesini elbette mümkün kılan şey buydu (Richardson, 1976:52).

Roma eyaletlerinin yönetimi için kentler, sistemin onsuz çalışamayacağı en önemli örgütlenme ilkesiydi. Geç cumhuriyetteki durum net olmaktan çok uzaktır. Edebi kaynaklar, kentsel yaşamın çok düzensiz bir görüntüsünü elde etmemize izin verirken, arkeolojik keşifler,

kazı yapılan kentlerin cumhuriyetçi seviyelerine çok nadiren uzanmıştır. Ancak bilgimizin sınırlı durumu göz önüne alındığında bile, Roma kontrolü ve batı eyaletlerinin vergilendirilmesi için ortaya çıkan kent merkezlerinin önemini hala görebiliriz. Örneğin İber yarımadasında Tarraco (Tarragona), Emporiae (Ampurias/Empu'ries), Carthago Nova (Cartagena), Corduba (Kordoba), Hispalis (Sevilla), Gades (Cadiz) ve Olisipo (Lizbon) tümü, İ.Ö. ikinci ve birinci yüzyıllarda Roma askeri ve idari üsleri olarak kabul edilirken (Houten, 2021), Transalpine Galya'da İ.Ö. 121'de kurulan Narbo Martius (Narbonne) kolonisi benzer şekilde önemli bir role sahiptir (Ebel, 1976:60).

İmparatorluk dönemi eyalet yönetimi yerel seçkinlere dayanıyordu. Roma'nın batısında önemli ölçüde kentsel gelişmeyi tetikleyen, iç savaşlardaki zaferinden sonra Augustus'un başlattığı eyaletlerin yeniden düzenlenmesiydi. Her eyalet, her biri açıkça tanımlanmış bir kırsal bölgeden (*ager* veya *territorium*) ve yerleşik bir kentsel merkezden (*oppidum* veya *urbs*) oluşan kendi kendini yöneten sivil toplulukların bir mozaiğini oluşturdu. Kırsal köyler (*vici*) ve daha küçük çekirdekli topluluklar - örneğin *castella* - politik olarak, topraklarında bulundukları *civitas* başkentine tabiydi. Bazen bir *civitas* bölgesi, örneğin Afrika'daki geniş Kartaca ve Cirta bölgelerinde (Gascou, 1983:182) veya Arelate (Arles) bölgelerinin *pagi*'lerinin bulunduğu Gallia Narbonensis'te olduğu gibi *pagi* olarak bilinen kırsal alt bölümleri içerebilirdi. (Edmondson, 2006:254).

Her kentin, yerel vergiler ve kiralık olarak kiraladığı araziler de dâhil olmak üzere kendi gelirleri vardı. Fakat bu kaynaklar, sivil yaşamının tüm yönlerini desteklemek için yetersizdi ve bu nedenle yerel seçkinler tarafından yapılan mali katkılarla takviye edilmesi gerekiyordu. Zaman zaman kentler, yakın bölgelerinin sınırlarının çok ötesindeki arazileri de kontrol ediyor, çoğu zaman onu kiralıyor ve dolayısıyla ondan gelir elde ediyorlardı (Duncan-Jones, 1990:9).

Bu kentsel ağ, çeşitli şekillerde Roma yönetiminin merkezinde birleşiyordu. Birincisi, kentler vergilerin toplanması ve adaletin idaresi için odak noktaları olarak hizmet etti. Her eyalet tarafından Roma'ya borçlu olunan doğrudan vergiler, topluluk tarafından değerlendirildi ve yerel sivil seçkinler, bunları toplayıp eyaletin maliyesinden sorumlu Romalı yetkiliye (*quaestor*) aktarmaktan sorumluydu. Nadiren mahsul arızalarından veya diğer sorunlardan

sonra, yerel seçkinlerin bir üyesi, kentinin vergi yükünün orantısız bir şekilde büyük bir kısmını üstlenebilirdi. Yargılama amacıyla, her eyaletin toplulukları, her biri tek bir kent olan, kent merkezi olarak adlandırılan büyük ilçeler (*conventus*) halinde gruplandırılmıştı. Bu nedenle, örneğin, Baetica eyaletinin Corduba, Astigi, Gades ve Hispalis merkezli dört hukuki *conventus*'u vardı (Pliny, 1855: 3.7). Öte yanda Dalmaçya eyaleti; Salona, Narona ve Scardona merkezli üç *conventus*'a bölünmüştü (Pliny, 1855:3.139-142). Roma eyalet valisi, davaları dinlemek, dilekçeleri almak ve anlaşmazlıkları çözmek için yıllık adli görev turunda her bir merkezi ziyaret ederdi. Roma'nın batısındaki bazı bölgelerde bu bölgeler imparatorluk kült faaliyetlerinin örgütlenmesinde rol oynamaya başladı (E´tienne, 1958:177–95). Böylece Hispania Tarraconensis eyaletinin başkenti Tarraco'da, sırasıyla Asturica ve Bracara merkezli *conventus*'un Roma rahiplerini (*sacerdotes*) ve Augustus'u onurlandırmak için heykeller dikildi ve adaklar yapıldı (Edmondson, 2006:255).

Buna ek olarak, kentler kendi topraklarından geçen yolların bakımından ve devlet işleri için seyahat eden Romalı yetkililerin ulaşımını sağlamaktan sorumluydu. Ayrıca Roma ileri gelenlerini ziyaret etmek için konukseverlik sağlamak zorundaydılar ve acil durumlarda Roma devletinin talep ettiği her türlü malzemeyi toplamak zorunda kaldılar. Güney İspanya'daki Urso (Osuna) kolonisinde, 14 ila 60 yaş arasındaki tüm kolonistler, yılda beş günlük angarya iş gücüne katkıda bulunmak zorundaydı (Edmondson, 2006:256). İspanya'nın merkezindeki Ercavica'dayken, yerel bir eşraf kente bir miktar para miras bıraktı, böylece bunu Caesaraugusta'ya (Zaragoza) giden yolun sekiz millik (yaklaşık 12 km) bölümünü finanse etmek için kullanabilirdi (Alföldy ile 1985:73). El koymaya gelince, Claudius'un saltanatının başlarında Roma ordusu Moritanya'daki bir isyandan sonra ortalığı temizlerken, Cebelitarık Boğazı'nın karşısındaki Baetica kentlerinin Roma birliklerini beslemek için tahıl sağlaması gerekiyordu (Dio Casius, 1916:430).

Son olarak, Roma'nın batısındaki birçok özerk sivil topluluğun büyümesi, Roma kontrolünün sürdürülmesinde çok önemli bir aracı rol oynayan istikrarlı bir yerel seçkinlerin oluşumuna ve kendi aralarında dayanışmasına izin verdi. Bu kentlerin siyasi anayasaları, seçkinlerin yerel meclis üyeleri (*decuriones*) olarak hizmet etmelerini ve siyasi, adli ve dini

yetkilerini düzenli olarak kullanmalarını zorunlu kılan bir dizi *magistra* ve rahiplik makamına sahip olmalarını gerektiriyordu. Kısacası, kentler seçkinlere hemşerilerine karşı toplumsal ayrımlarını sürdürebilecekleri ve Roma'ya olan bağlılıklarını ilan edebilecekleri ideal bir aşama sağladı. Hizmetlerinin karşılığı olarak, bu yerel seçkinlerin üyeleri genellikle gelişmiş kişisel statü ile ödüllendirildi. Birçoğu Roma vatandaşlığı, bazıları Roma atlı sınıfı ve hatta senatörlük statüsü kazandı. Ancak toplumsal güçlerinin yerleşmesine izin veren yerel sivil çevreleriydi. Bu nedenle, Roma eyalet yönetiminin bu tür kentler ve her birinde gelişen toplumsal düzen olmadan etkin bir şekilde işleyemeyeceği iddiasında bulunmak abartı olmaz (Edmondson, 2006:255).

Roma'da eyalet yönetimi ve valilerin eyaletlerdeki konumu, Roma siyasi düşüncesindeki *imperium* kavramına dayanmaktadır. *Imperium* esasen yönetme yetkisi anlamına gelmekteydi ve emperyalizm kavramı bu kelimeden türemektedir. Yine de günümüzdeki anlamından farklı bir içeriğe sahip olduğu unutulmamalıdır. Roma örneğinde *imperium sine finibus*, modern emperyalizm kavramlarıyla tam olarak örtüşmez (Finley 1978; Lintott 1982; Richardson, 1976). Katı sosyal normlardan kişisel sapmalara alenen hoşgörü göstermediği için Yunanlılara yabancı olan Roma toplumu, sosyal onaylanmama ve yasal yaptırım yoluyla etkilenen ahlaki kurallar tarafından düzenlenmiştir. *Imperium* da Roma hukukuna yansıyan önemli bir kuraldı.

Cumhuriyet sırasında halk meclisleri yasa çıkarma konusunda tek yetkiye sahipti ve seçimler yoluyla, güç kullanımının meşruluğu için çok önemli olan komuta yetkisini (*imperium*) yalnızca *magistra*lara emanet edebilirdi. En eski Roma Meclisi olan *curiate* meclisi, geç Cumhuriyet döneminde yalnızca resmi yetkiye sahipti. Bu meclisin ana işlevi, en yüksek seçilmiş *magistra*ların komuta (*imperium*) yetkilerini onaylamaktı. Eyalet valilerine yönetme yetkisi de seçilmiş *magistra*lar olmalarından geliyordu.

Halkın siyasi topluluğun kararlarını onayladığı fikri, Roma cumhuriyetçi ideolojisine derinden yerleşmişti. Bu kavram, çeşitli oylama meclisleri tarafından sağlanan halkın rızasının, yasaların ve kıdemli *magistra*ların *imperium*unun geçerliliği için gerekli bir koşul olduğu ölçüde, Cumhuriyetçi Roma'daki siyasi gerçekliği yansıtıyordu. Augustus'la birlikte

imparatorluk döneminin başlamasıyla *imperium* kavramının da içeriği değişerek, daha geniş bir anlam kazanmaya başladı. Hem Roma içinde (*consular imperium*) hem de Roma dışında (*proconsular imperium*) *imperium*dan yararlanan Augustus, valilerin *imperium*unu da sağlamlaştırdı. Seneca (1900: 1.1.2) *imperium*u, insanlar tarafından değil, onu temsilcileri olarak seçen ve dünya için yaşam ve ölüm güçlerini uygulamak için seçen tanrılar tarafından prenslere emanet edildiğini dile getiriyordu. Prenslerin hesap vermesi gereken tanrılardır (Seneca, 1900: 1.1.4).

Augustus, daha önce *magistra*lar arasında dağıtılan *imperium*'u kendi elinde sağlamlaştırdı. Sonuç olarak, Roma yönetici sınıfının üyelerinin saygınlığına katkıda bulunan siyasi ve askeri ihtişam türü için mevcut olan kamusal alanı büyük ölçüde azalttı. Böylece eyalet yönetiminin yerel seçkinlere dayandığı yeni bir dönem başladı. Cumhuriyet düşüncesinde seçilmiş bir *magistra* olarak Roma'dan atanan *imperium* sahibi olan vali, imparatorluk döneminde ise eyaletlerde imparatordan sonra ikinci adam olarak onun adına hareket eden ve *imperium*unu doğrudan ondan alan bir konuma yükselmişti.

2.9. Antik Roma'da Kentleşme ve Kentsel Hiyerarşinin Aşamaları

Roma'da nerenin kent sayıldığı ve nerenin sayılmadığı arasındaki antik ayrımlar hiçbir zaman açıkça ifade edilmedi ve genellikle keyfiydi (Erdkamp, 2012:241). Antik yazarların nerenin kent sayıldığına dair kesin bir tanım yapmaları pek mümkün değildi. Bu yüzden Roma'da kentler Cumhuriyet döneminde itibarlarından ziyade büyüklüklerine göre sıralanıyorlardı.

Çoğu modern kent tarihçisi ve coğrafyacısı, kentin esas olarak ikincil ve üçüncül faaliyetlerle uğraşan bireylerin istikrarlı bir yerleşimi olarak tanımlanabileceği konusunda hemfikirdir. Kentleri birincil yerleşimler; köyler, mezralar ve bazen askeri üsler, dini merkezler, sanayi siteleri gibi diğer yerleşim türlerini ikincil yerleşimler olarak ayrılması genel geçer kural haline gelmiştir. İlk grubun normalde kentsel işlevler sağladığı kabul edilirken, ikincisi genellikle kentsel olmayan işlevlere sahip olarak görülür, ancak bu genellikle askeri, dini, ticari

veya endüstriyel olanlar gibi bazı özel roller içeren kendi toplumsal, politik ve ekonomik işlevlerine sahip olmalarını engellemez.

Bunu tanımlamak için çoğu yazar, "kent" veya "kasaba" yerine "kent merkezi" terimini kullanmayı tercih etmiştir. Bu, çekirdekli bir yerleşim oluşturan mekânsal yerleşim yoğunluğu olarak tanımlanabilir (Malanima, 2009:3). Genellikle yakın çevresindeki veya daha geniş peyzajdaki yerleşimlerden çok daha yüksek bir nüfusa ve nüfus yoğunluğuna sahip olacak ve bu nedenle çok daha geniş bir mekânsal yayılıma sahip olacaktır. Normalde buna kamusal alanların, büyük ve küçük yolların, anıtsal mimarinin ve çok sayıda ev yapısının gelişimi eşlik eder. Genellikle siyasi, idari veya hukuki statüsü ve tarihsel veya süregelen toplumsal, kültürel ve ekonomik önemi ile ayırt edilecektir.

Bu nedenle, kentsel hiyerarşi incelenirken kentlerin nüfusu üzerinde yoğunlaşılsa da, farklı toplumsal, politik ve ekonomik roller dâhil olmak üzere farklı işlevlerini göz önünde bulundurmak da önemlidir. Ancak Bairoch'un (1988:8-9) öne sürdüğü gibi, bu kıstasların hiçbiri kendi başına kentleşme için mutlak ve yeterli bir koşul oluşturmaz, bu nedenle onları birleştirmek ve 'ayrıca nitelemek' gerekir.

Bazı alanların göreceli büyüklüklerini yaklaşık olarak tahmin etmek için metinsel ve arkeolojik materyallerin bir karışımını kullanmak mümkündür ve bu da nüfusları için bir işaret olarak kullanılabilir. Benzer kanıtlar, anıtsallıklarının farklı boyutlarını ve toplumsal, politik ve ekonomik rollerinin göstergesi olarak kullanılabilecek farklı vatandaşlık statülerini belirlemek için kullanılabilir. Bu yaklaşım mükemmel olmasa da bu yöntemler, Bairoch'un "kentselliğin özü" dediği üretim, hizmetler ve ticaret gibi kentsel işlevleri sağlama olasılığı en yüksek olan yerleri belirlememize izin vermelidir (Bairoch, 1988:9).

Kentlerin işlevlerine ilişkin doğrudan bir kanıt bulunmamakla birlikte, farklı anıtlarını incelemek ve bunların sağlayabileceği işlevlere bakmak mümkündür. En önemlileri, akropoller ve güçlendirilmiş tepeler, *agora* ve *forum* gibi kamusal alanlar, *bouleuteria* (meclis binası), *ekklesteriae* (halk meclisi), *curiae* (senato binası), *comitia* (halka açık toplantı alanları), *dikasteria* (mahkeme binaları), *basilica* (kamu işlerinin görüldüğü bina), *macella* (kapalı pazarlar) ve diğer pazarlar gibi ilgili kamu binaları, kentsel ızgaralar gibi mekânların

planlanmasıdır. Kemerler ve sütunlu caddeler, *gymnasia* (sporcuların eğitim binası), *palaestrae* (güreş salonları), tiyatrolar, *odea* (müzik binası), amfi tiyatrolar, stadyumlar ve hipodromlar ve sirkler gibi spor ve eğlence yapıları da bunlara dâhil edilebilir (MacDonald, 1986). Diğer önemli özellikler, çoğu kutsal alan, tapınak ve türbeler, hamam, *nymphaea* (kuyu anıtları), su kemerleri, çeşmeler, sarnıçlar ve kanalizasyon sistemleri gibi su yapıları, duvarlar ve surlar gibi savunma yapıları ve son olarak heykel grupları ve heykeller gibi daha küçük yapılar ve küçük sivil süsleme veya iyileştirme eylemleridir (MacDonald, 1986).

Kamusal alanlar çoğu kentin kalbiydi ve bir dizi etkinlik için kullanılıyordu. Toplumsal, politik ve ekonomik işlevlerin tümünü temsil ederlerdi. İlgili kamu binaları, *magistra*lar, konsey ve meclis toplantıları da dâhil olmak üzere kentin ana günlük işleyişi için kullanılırdı. *Dikasteria* ve *basilicalar*, hukuki ve yasal konuların tartışılması ve çözüme kavuşturulması için kullanılırken, pazarlar mal ve hizmetlerin alım satımı için kullanıldı. Tiyatrolar ağırlıklı olarak drama için; *odea*, şiir ve müzik için; amfi tiyatrolar, efsanevi ve tarihi savaşların yeniden yaratılması ve Roma İmparatorluğu'nun çeşitli düşmanlarına karşı zaferlerini anmak için kullanılırken, stadyumlar yarışlar, hipodromlar ve sirkler at ve araba yarışları için kullanılırdı. Kutsal alanlar, tapınaklar ve türbeler gibi dini yapılar, antik yaşamın hemen her alanında dini faaliyetin egemenliğini yansıtan kurban ve festivallerin odak noktalarıydı. Hamam, *nymphaea*, su kemerleri, sarnıçlar ve kanalizasyon sistemleri gibi su yapıları, sadece yemek pişirme, yıkama ve banyo yapma gibi sıradan işler değil, aynı zamanda ticari ve endüstriyel faaliyetler de dâhil olmak üzere bir dizi farklı faaliyet için de kullanılmıştır.

Bunu söyledikten sonra, bu yapılardan herhangi birini ayrı ayrı bulmak alışılmadık bir durumdur. Bu nedenle her bir kentin tüm anıtsal topluluğu, yukarıda belirtilen işlevleri yerine getirip getirmediğini belirlemek için incelenmelidir. Bu nedenle, bu anıtların bulunduğu alanlar, ikincil ve üçüncül faaliyetleri kolaylaştıracak veya teşvik edecek bir dizi tarihi, toplumsal, kültürel, dini, siyasi, idari, hukuki ve ekonomik işlevi yerine getirmesinin en muhtemel olduğunun bir göstergesi olarak kullanılabilir. Kentlerin vatandaşlık durumları, yerine getirdikleri farklı işlevlere bakmak için de incelenebilir. Bununla birlikte, bu terimlerin bir tür siyasi, idari veya hukuki statüyü temsil ettiği ve bir kent, kasaba, köy veya çiftlik gibi belirli bir

yerleşim türüyle ilgili yukarıdaki bölümlerde bahsedilen bazı karışıklıklar vardır. Bu nedenle, kentsel hiyerarşiyi araştırırken, antik dünya devletlerinin kanun ve düzenin korunması, adaletin sağlanması veya vergi ve haraç toplanması yoluyla nasıl işlediğinin ayrılmaz bir parçası olan statülere odaklanmak gerekmektedir. Bu, kendilerini ve yakın hinterlandlarını yönetmek için bir miktar sorumluluğu olan ve kendi yetkilileri, konseyleri ve vatandaş meclislerine sahip olacak, böylece sosyal ve politik merkezler ve ayrıca hukuk merkezleri olarak hareket eden kentlere odaklanmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kentsel hiyeraşi sınıflandırması, eyalet başkentleri, *conventus* başkentleri, *metropolis* başkentleri, *nome* başkentleri, koloniler, *municipia* ve vatandaşlık ve vergiden muafiyet gibi çeşitli haklar ve ayrıcalıklar verilen *civitas* ve *polis*lere odaklanmaktadır (Cornell, Matthews, 1982).

Hiyerarşinin en tepesinde elbette imparatorluğun başkenti Roma bulunmaktaydı. Roma Devleti'nin kurucu kenti olan Roma, başlangıcından bu yana siyasi yapının tüm güçlerinin merkezi olmuştu ve Romalılara göre *caput mundi*, yani dünyanın başkentiydi (Brunt, 1990:441).

Hiyerarşi sıralamasında ikinci olarak eyalet başkentleri geliyordu. Eyalet başkentleri önemliydi çünkü bunlar her eyaletin valisinin ve barışı, kanun ve düzeni korumak, adalet dağıtmak ve vergi ve haraç toplamak gibi bir dizi siyasi ve idari işlevi yerine getiren personelinin oturduğu yerdi. Bu başkentlerden bazıları bölgedeki tüm kentler, kasabalar ve diğer topluluklardan temsilcilerin katıldığı yıllık konseyler (*concilia*) düzenlerdi (Goodman 2007:130). Bu toplantılar esas olarak belirli ayinleri ve ibadetleri gözlemlemek için toplanırdı, ancak aynı zamanda memurları seçmek, imparatorluk yöneticileriyle bağlantı kurmak ve başkente elçiler göndermek için de bir araya gelirdiler.

Cumhuriyet döneminde Roma'nın 15 eyaleti bulunmaktaydı. Sirakuza, Carales, Tarraco, Corduba, Selanik, Zama Regia, Kartaca, Efes, Narbo Martius, Gortyn, Nicomedia (İzmit), Antakya, Tarsus, Cirta ve Mutina Cumhuriyet döneminin eyalet başkentleriydi (Hanson, 2016). Augustus döneminde, Roma eyaletleri, gücün Senato veya imparator tarafından kullanılmasına bağlı olarak, halk veya imparatorluk eyaletleri olarak sınıflandırıldı (Bury, 1893:33). Genel olarak, Cumhuriyet döneminde var olan eski eyaletler halk eyaletleri

olarak kaldı. Halk eyaletleri, Cumhuriyet döneminde olduğu gibi, atanan eyalete bağlı olarak eski *konsül* veya eski *praetor* olan senatörler arasından kura ile seçilen bir pro*konsül* tarafından yönetiliyordu.

Eyalet başkentleri Roma dünyasına dağılmış ve Roma İmparatorluğu'nun genişlemesine paralel olarak bölgelere göre ve zaman içinde gelişmiştir. Başlıca imparatorluk eyaletleri, aynı zamanda *konsül*lük veya *praetor*luk rütbesinde bir senatör olan bir *legatus Augusti pro praetore* altındaydı (Dio Casius, 1916:225). Mısır ve içinde hiçbir lejyonun bulunmadığı bazı küçük eyaletler, imparatorun atlı sınıfında senatör olmayanlar arasından seçtiği bir vekil (Mısır'da *praefectus*) tarafından yönetiliyordu (Dio Casius, 1916:223).

İmparatorluk döneminde fetih veya mevcut eyaletlerin bölünmesi yoluyla eyaletlerin sayısı ve büyüklüğü de değişti. Daha büyük veya en ağır garnizonlu eyaletler (örneğin Suriye ve Moesia), bir valinin çok fazla yetkiye sahip olmasını önlemek için daha küçük eyaletlere bölündü. O yüzden başkent sayıları artarak 40'ı buldu. İskenderiye, Korint, Tarraco, Emerita Augusta, Salona, Burdigala, Lugdunum, Ankara, Durocortorum, Augusta Vindelicorum, Corduba, Marktbreit, Singidunum, Caesarea Maritima, Kayseri, Tingis, Septem, Caesarea, Virunum, Londinium, Patara, Xanthos, Philippopolis, Forum Claudi Ceutronum, Amasya, Sinop, Trabzon, Panticapaeum, Cemenelum, Segusio, Samsat, Malatya, Antalya, Mogontiacum, Agrippinensium, Petra, Bostra, Ulpia Traiana, Sarmizegetusa, Nicopolis, Artashat, Amida, Dara, Nisibis, Cirta, Antakya, Edessa ve Serdica kentleri Roma İmparatorluk eyaletlerine başkentlik yapmışlardır. İ.S. ikinci yüzyılın sonlarında Roma'da 40 eyalet başkenti bulunuyordu (Hanson, 2016:124).

Kentsel hiyerarşinin üçüncü sırasındaki *conventus* ve *metropolis* başkentleri, eyaletlerin birçoğunun yasal ve adli nedenlerle bölündüğü ve çevredeki ilçe için ağır ceza mahkemelerinin merkezi olarak hareket eden daha küçük birimlerin merkezleri oldukları için önemliydi (Lewis, 1981:121). İ.Ö. ikinci yüzyılın başlarında İtalyanlar (özellikle doğuda) seçilmiş *magistra* altında başta dini sonra da diğer amaçlar için birleştiler. Geç cumhuriyette bu oluşumlar *conventus civium Romanorum* olarak anılmaya başlandı. *Conventus*lar genellikle yerel olarak büyük siyasi öneme sahip bir konum kazandılar. Eyalet valisi, jürilere ve konseyine (*consilium*)

hizmet ve yerel koşullar hakkında tavsiye için onlara güvenirdi. Sezar ve Augustus döneminde bu tür birlikler genellikle yeni kolonilerin ve *municipia civium Romanorum*'un kurulmasının çekirdeğini oluşturdu. İmparatorluk döneminde bu oluşumlar bazen Yunan kent yetkilileriyle birlikte kararnameler çıkardılar; bazı bölgelerde sorumlu idareciler altında örgütlendiler. Uzun vadede Romalılaşmanın özellikle batıda yaygınlaşmasıyla bu birliktelikler ortadan kalktı (Burton, 1975:92-95).

Aslında *conventus* ve *metropolis*lerin işlevi adaletle yakından ilgilidir. Geç cumhuriyette çoğu ilde eyalet valisinin mahkemeyi gördüğü yer sabit merkezlerde yapıldı. İmparatorluk döneminde, ağır ceza merkezlerinin statüsü, çok aranan bir ayrıcalık haline gelen imparatorun armağanı olarak imparatorluk kültünün merkezi haline geldi. Örneğin, en az 300 kentsel topluluğa sahip olan Asya eyaletinde, İ.Ö. ikinci yüzyılda on dört büyük *conventus* merkezi vardı. Bunlar, eyalet valisinin yıllık değerlendirme turu, tüm rutin idari ve yargı görevlerini yerine getirdiği pratik çerçeveyi oluşturuyordu (Burton, 1975:92).

Conventus (Latince manastır) başkentleri neredeyse tamamen Asya, Dalmaçya ve Hispania Tarraconensis ile sınırlıdır ve neredeyse tamamen İ.Ö. birinci yüzyılın bir ürünüdür. *Metropolis* başkentleri çoğunlukla Levant ve Küçük Asya ile sınırlıdır ve çoğunlukla İ.S. ikinci ve üçüncü yüzyıllara tarihlenir. Bugün Türkiye üzerinde bulunan *conventus* ve *metropolis* başkentlerinden örnekleri şu şekilde sıralanabilir: Adramyttium (Edremit), Alabanda (Doğanyurt), Celaenae (Dinar), Ephesus (Efes), Laodicea (Eskihisar), Pergamum (Bergama), Sardis (Sart), Smyrna (İzmir), Synnada (Şuhut), Tralles (Aydın), Iconium (Konya), Isaura (Ulupınar), Tarsus ve Cibyra (Gölhisar). İ.S. ikinci yüzyılın sonlarında Roma'da 41 *conventus* başkenti, 72 *metropolis* başkenti bulunuyordu (Hanson, 2016:124).

Hiyerarşinin dördüncü sırasında Mısır ile sınırlı olan *nome* başkentleri bulunmaktadır. *Nome* başkentleri aslında, antik dünyanın farklı yerlerinde farklı terimlerin, özellikle Latin batıda *conventus*, Yunan batıda *metropolis* ve Mısır'da *nome* isimlerinin kullanımının bir sonucu olarak çıkmış ve *conventus* ile *metropolis*lere eş statüde sayılabilir. Mısır'da eyalet başkenti İskenderiye dışındaki kentler, daha öncesinde zaten var olan *nomoi* olarak bilinen geleneksel bölgelere ayrıldı. Yöneticileri, valinin adına ülke yönetiminin çoğunu gerçekleştiren

ve Mısırlı üst sınıflardan seçilen askeri işlevleri olmayan sivil yöneticilerdi (Jördens, 2012:58). Kentlerin her birindeki yöneticiler, üst düzey yerel yetkililerdi. Eyalet valisi ve köyler arasında aracı olarak hizmet ettiler ve birkaç yıl boyunca görevdeyken yönetimden ve kendi davranışlarından yasal olarak sorumluydular.

Antaeopolis, Antinoopolis, Aphroditopolis, Apollonopolis, Arsinoe, Athribis, Bubastis, Busiris, Coptos, Cussae, Cynopolis, Diospolis Inferior, Diospolis Magna, Diospolis Parva, Elephantine, Heliopolis, Heracleopolis Magna, Heracleopolis Parva, Hermonthis, Hermopolis Magna, Hermopolis Parva, Heroonpolis, Hypselis, Latopolis, Leontopolis, Letopolis, Lycopolis, Memphis, Mendes, Metepolis, Nilopolis, Ombos, Oxyrhynchus, Panopolis, Pelusium, Phacus, Ptolemais, Sais, Sebennytus, Tanis, Tebtunis, Thinis, Thmuis ve Xois bilinen *nome* başkentleridir. İ.S. ikinci yüzyılın sonlarında Roma'da 45 *nome* başkenti bulunuyordu (Hanson, 2016:124).

Beşinci sırada koloniler ve belediyeler gelmektedir. Koloniler içindeki yöneticilerinin konumuna göre üç parçalı bir siyasi sisteme sahiptiler. Birincisi, kendi içinde büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılan *magistra*lardı. Büyük *magistra*lar genellikle *duovir* veya *duumviri* olarak adlandırılan üst düzey yetkililerdi. Bunlar, kentlerin başkanları olarak sayılabilir. Küçük *magistra*lar ise *quaestor*lar ve onlar tarafından desteklenen *aedile*lerdi. İkincisi, *decurion*lar (*decuriones*) adı verilen üyelerini servete dayalı olarak sınırlı bir vatandaş sınıfından çeken bir müzakere ve danışma konseyi *ordo decuriones* idi. Üçüncüsü de, geri kalan vatandaşlardan oluşan ve dolayısıyla nüfusun geri kalanının sınırlı bir grubundan seçilen bir oylama ve yasama meclisiydi (*populus*) (Boatwright 2000: 44-6). Kolonilerin tümü, kentlerin genel statüsü nedeniyle Roma vatandaşlığına sahipti. İ.S. ikinci yüzyılın sonlarında Roma'da 512 koloni bulunuyordu (Hanson, 2016:124).

Belediye, aynı temel *magistra* gruplarını, bir konseyi ve bir meclisi içeren hemen hemen aynı sisteme sahipti (Boatwright, 2000:44-6). Bununla birlikte, kolonilerin aksine, yalnızca *magistra*lar ve konsey üyeleri Roma vatandaşlığına sahipken, nüfusun geri kalanının yerel vatandaşlığı vardı. En azından İ.S. ikinci yüzyılda durum böyleydi. Daha sonra imparatorların

popülist politikaları sonucunda hemen her belediye vatandaşlık hakkına sahip oldu. İ.S. ikinci yüzyılın sonlarında Roma'da 556 belediye bulunuyordu (Hanson, 2016:124).

Hiyerarşinin altıncı sırasında *civitates* bulunuyordu. Bu terim genellikle bir tür yerel yetkililer ve bir tür konsey ve meclis de dâhil olmak üzere bir tür cumhuriyetçi anayasaya sahip bir kabile gibi Romalı olmayan bir topluluğa atıfta bulunmak için kullanılıyordu. Bu topluluklar çeşitli hak ve ayrıcalıklara sahipti. Bunların en önemlileri, genellikle Roma'ya sözleşmelerle bağlanan ve genellikle İtalya'da olan *civitas foederata* ve genellikle bu tür sözleşmeler olmaksızın Roma'ya bağlanan ve çoğunlukla eyaletlerde bulunan *civitas sine foedere* idi. Bu sözleşmeler genellikle, *civitas stipendiaria* (devlete tabi olan ve vergilendirilen), *civitas libera* (kendi idaresi olan ve çeşitli mülk türleri üzerinde vergiden muaf olan) ve *civitas immunis* (kendi yönetimleri olan ve vergilerin yanı sıra çeşitli haraçlardan tamamen muaf olan) olmak üzere farklı türde mali yükümlülükler veya feragatlerle sonuçlandı (Boatwright 2000: 52-53). Bununla birlikte, hak ve imtiyazların özel doğası, verildikleri veya kazanıldıkları koşullara bağlı olarak büyük ölçüde değişiyordu, bu nedenle durumun gerçekliği çoğu zaman karmaşıktı.

Yunan dünyasındaki kentlerin (*poleis*) de üçlü bir politik sistemi vardı. En önemlileri *archons* (*archontes*) olarak adlandırılan *magistra*ları; üyelerini zenginliğe dayalı kapalı bir vatandaş grubundan alan başka bir danışma konseyi (*boule*) ve tüm nüfusun yalnızca sınırlı bir bölümünden oluşan bir vatandaşlar meclisi (*ekklesia*) vardı (Boatwright 2000: 187). Bununla birlikte, bu yerleşim yerlerinin çoğu, bu makamların yerel türevlerini ve zaman zaman kendilerine özgü konseylerini veya meclislerini korudu. Bu *magistra*ların en önemlileri, binaların, sokakların ve yolların bakımından sorumlu olan *astynomoi* idi. Bu görevlerin yanında piyasaları, ağırlıkları ve ölçüleri denetlemek veya güvenlik ve erzak sağlamak gibi çeşitli görevleri de bulunmaktaydı (Jones, 1940:51-59). *Poleis*, Roma döneminde *civitates*'in eşdeğeri olarak görülüyordu ve çoğu zaman aynı türden hak ve imtiyazlardan yararlanıyordu. Bu nedenle sıklıkla *civitas* olarak anılırlardı ve *foederata, libera, immunis* veya hem *libera* hem de *immunis* olarak tanımlanırlardı (Alcock, 1993:23). İ.S. ikinci yüzyılın sonlarında Roma'da 465 *civitates* bulunuyordu (Hanson, 2016:124).

Kentsel hiyerarşinin en altına alabileceğimiz, antik metinlerde veya yazıtlarda *oppida, conciliabula, vici, pagi, cannabae, mutationes, stationes, mansiones, castra* veya *castella* olarak tanımlanan ve çeşitli müstahkem yerleşim yerleri, köyler, ikincil veya üçüncül merkezler olarak sınıflandırılabilecek tarım toplulukları, yol istasyonları veya kalelerden oluşan yapılar bulunmaktadır. Bu siteler, kendi kendilerini yöneten veya özerk merkezler olmadıkları ve bazılarının küçük dernekleri veya kurumları olmasına rağmen *magistra*lar, konseyler veya meclisler gibi kendi siyasi veya idari yapılarına sahip değildiler (Jones 1974: 31-32).

Yedi aşamalı bir kentsel hiyerarşi içinde yukarıda sayılan her bir grup, karmaşık toplumsal, politik ve ekonomik güçlerin sonucu olan yasal yapılardı. Roma'da kentsel hiyerarşiyi oluşturan statüler, hiçbir zaman gerektiği gibi rasyonelleştirilmedi, müzakerelerin sonucu oldukları için son derece karmaşıktı ve her halükarda geniş çaplı suistimallere açıktı. Bununla birlikte, uğrunda saldırgan bir şekilde savaşıldıkları ve kıskanç bir şekilde korundukları ve kentlerin toplumsal, politik ve ekonomik açıdan konumlarında gerçek bir fark yarattığı için, sivil statüler göz ardı edilemez.

Kent hiyerarşisi, Roma'da yönetimsel olarak öneminden başlayarak, vatandaşlık statülerine göre sıralanıyordu. Zira önemli vurgu kentlerin gelişmesini de sağlayan vatandaşlık haklarında yatıyordu. Cumhuriyetçi fikirler sivil erdem ve vatandaşlığa dayanıyordu. Kentlerin konumu da adlandırması da yönetim birimi olarak nasıl kullanıldığına ve vatandaşlık haklarına ne derecede sahip olduğuna göre değişiyordu.

Cicero'ya göre (1856:Dom.80) vatandaşlık (civitas), *magistra*lar ve diğer vatandaşlar tarafından şiddete (*vis*) karşı özgürlüğü (*libertas*) koruyan bir haktır (*ius*). Livius'un (3.45.8) Roma Cumhuriyeti'nin gelişimine ilişkin anlatısı, özellikle özgürlük için merkezi olan dört vatandaş hakkını saymaktadır: *provocatio* (temyiz hakkı), *appellatio* (yardım veya *auxilium* için *tribün* isteme hakkı), *conubium* (evlenme hakkı) ve *sufragium* (oy hakkı). Roma kentleri arasındaki hiyerarşi de bu haklara ne kadar sahip olduklarıyla ilişkili olarak biçimlendi.

Roma, yabancıları imparatorluğuna dâhil etmek için bir dizi yöntem kullandı. Erken Cumhuriyet'ten yaklaşık İ.Ö. 200'e kadar, Roma komşu halklara *civitas sine suffragio* (oy hakkı olmadan vatandaşlık) bahşederdi. *Civitas sine suffragio*'ya sahip bir halk, diğer

vatandaşlarla aynı adli korumadan yararlandı, ancak oy kullanamadı, Roma vatandaşlarıyla evlenemedi veya yönetimde söz hakkı edinemedi (Livy, 1912: 9.43.23). Aynı şekilde, Roma kökenli olmayan kentler olan belediyelerin üyeleri, oy verme ve Roma *magistra*larına sahip olma dışında tüm hak ve yükümlülüklere sahip Roma vatandaşlarıydı. Belediyeler kendi yasalarını ve kurumlarını korudular. Vatandaşlığı genişletmenin bir diğer yolu kolonilerdi. İki tip vardı. Roma kolonileri, genellikle ordu gazileri olan nakledilen Roma vatandaşlarından oluşuyordu ve Roma imparatorluğunun kenarlarında istikrar sağlamak için ileri karakol görevi gördü. Roma kolonileri, Roma yasalarını ve kurumlarını benimsedi; bazen Roma halkının küçük yansımaları olarak tasvir edildiler (Aulus Gellius, 1927:16.13). Latin kolonileri ise Romalı olmayanlardan oluşuyordu. Ama Latin göçmenler otomatik olarak Roma vatandaşı olabilirlerdi. Belediyeler gibi, Latin kolonileri de kendi yasaları ve hükümetleri altında yaşama konusunda büyük ölçüde özerkliğe sahipti. İ.Ö. 89'da vatandaşlık Latinlere de tanınana kadar, Latin kolonistler vatandaşlar ve tebaa arasında bir tür yarı statüye sahiptiler. Ticari (ticaret yapmak) ve *conubium* (evlenmek) hakları vardı. Vatandaşlık haklarını elde etmek için Roma'ya göç edebilirlerdi.

Bununla birlikte geç Cumhuriyetin sonlarında başlayarak, evrensel bir vatandaşlık düşüncesi imparatorluk döneminde hâkim oldu. Dönemin tarihçileri ve düşünürleri, vatandaşlığı genişletme fikrinin ataların iş yapma usulüne (*mores maiorum*) uygunluğunu destanlarda bulmakta gecikmediler. Aeneas ve Romulus'un Roma kuruluş mitleri, vatandaşlığı yabancılara genişletmeye açık referanslar içeriyordu. Uzak geçmişlerinde, Romalılar İtalyan topraklarında doğmadılar, onlar göçmenlerdi, Aeneas tarafından Truva'dan İtalya'ya götürülen yabancı gezginlerdi; ilk kralları Romulus, Roma'yı vatandaşlığı geniş ölçüde genişleterek inşa etti. Bu mitleri yansıtan Roma cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı evrenselleştirici bir yönelime sahipti.

Roma, çifte vatandaşlığa izin vermedi. Roma, müttefikleriyle yaptığı anlaşmalara, özel ve yerel meseleleri düzenlerken Roma hukukunu veya yerel hukuku takip etme seçeneğini dâhil ediyordu fakat ödün verilmemesi gereken şey, Roma imparatorluğunun üstünlüğüydü ve geç Cumhuriyet'in çoğu Roma antlaşması, müttefiklerinin Roma Cumhuriyeti'nin üstünlüğünü

korumasını gerektiren bir üstünlük maddesi içeriyordu (Livy, 1912: 38.11.2). Roma kentine ait olan vatandaşlık düşüncesi, Roma'nın üstünlüğü düşüncesi ile yumuşatılarak evrensel bir vatandaşlık fikrine doğru evriliyordu.

Geç Cumhuriyet döneminde, vatandaşlığın bu daha tikel yönleri henüz hukuki özünden tamamen koparılmamıştı. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminde yurttaşlığın genişlemesine karşı direniş, temel yasal ve evrenselci yönleri *Principate*'den çok önce zaten yerinde olsa bile, daha tikelci bir yurttaşlık anlayışının yürürlükte olduğunu gösteriyor. Roma vatandaşlığının genişletilmesi, Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle, yani Roma düzeninin dünyaya dayatılması ve dünya üzerindeki kontrolü ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıydı.

Aynı şekilde, evrenselci yurttaşlık türünün zaferi, kavramın seyrelmesine ve artan ilgisizliğine yol açtı. Bir kez herkese yayıldığında, vatandaşlık artık sahiplerine statü kazandırmıyordu. Örneğin, vatandaşlık kendi başına artık tüm vatandaşlara, eskiden yalnızca kölelere ve diğer vatandaş olmayanlara yasal olarak uygulanan aşağılayıcı ceza türlerinden korunma garantisi vermiyordu. Bu tür korumalar yasal olarak yalnızca senatörleri, gazileri ve belediye aristokrasisinin üyelerini içeren bir grup olan "daha onurlu" vatandaşlar için garanti altına alındı (Beard, 2015: 528). Roma vatandaşlığı, Cumhuriyet'in sonlarında Romalı müttefiklerin yaptığı gibi, artık savaşmaya ve uğruna ölmeye değecek bir şey değildi. Böylece imparatorluk döneminde kentsel hiyerarşisinde belirleyici olan vatandaşlık kavramından çıkarak, kentin yönetim birimi olarak hangi statüde olduğu noktasına varmıştı. Hiyerarşisini *colonia* veya *municipia* olup olmadığına değil, bir eyalet başkenti, bir *conventus*, bir *metropolis* olup olmadığına borçlu hale geldi.

2.10. Antik Roma'da Kent Planlama Sürekliliği

Avrupa ve Akdeniz bölgesindeki Roma kentlerinin ayakta kalan kalıntıları, kent odaklı kültürlerinin en güçlü hatırlatıcılarından biri olduğundan, Roma kent kurma geleneği yüzyıllardır bilimsel ilginin konusu olmuştur. Kent planlaması, gelecekteki bir kentin temel düzenini mekânda oluşturmayı ve kentin fiziksel gelişimi için parametreler yaratmayı

içeriyordu. Birçok kent tasarımı arkeolojik kayıtlarda hayatta kaldığından, bilim insanları bu kaynakları Roma'da kent kavramının amacını ve gelişimini yorumlamak için kullanmışlardır.

Roma kent planlaması, Roma yerleşimlerinin kurulması, inşası, genişletilmesi ve altyapı bakımında kullanılan ilke ve uygulamaları içermekteydi. Yeni bir kentsel alan açmak; tahkimatları, taş sokakları, binaları ve birçok kentsel unsur için inşaata hazırlanmayı gerektiriyordu. Bu nedenle, Roma kent planlaması çalışması ve Roma kent mimarisi çalışması kısmen iç içe geçmiştir. Geleneksel olarak, kent planlamasının en güçlü yönü, birçok Roma kentinin sahip olduğu birbirini dik açıyla kesen (ortogonal) bir sokak ızgarasıdır (Edmondson, 2006:267). Düzenli sokak sistemleri, kent planlamasının ayakta kalan en belirgin yönüdür. Yine de yeni bir yerleşimin kurulması, yeni bir kentsel nüfusun kurulması gibi arkeolojik olarak daha az somut süreçleri de içeriyordu. İlk kuruluştan sonra, bir kentin zaman içindeki fiziksel gelişimi genellikle içindeki alanların periyodik olarak yeniden planlanmasını içeriyordu. Kentleri planlamak için kullanılan yöntemler aynı zamanda bazı kentsel olmayan ya da kent çevresi yerleşimlerini tasarlamak için de kullanıldı (Philips, 2013:161).

Roma kent planlaması uygulamasının ne zaman başladığı, metinsel ve arkeolojik kaynakların belirsizliği nedeniyle tam olarak bilinememektedir. Roma'nın kendisi büyük bir boyuta ulaşmış olsa da, hiçbir zaman ortogonal bir sokak ızgarasına sahip olmadı (Livy, 1912: 5.55). Sezar, Augustus ve Trajan tarafından başlatılan büyük yeni *forum* projeleri gibi kentin belirli bölgeleri, tarihi boyunca yeniden planlandı, ancak bütüncül bir plan eksikti. Bu, Romalı yazarlar tarafından kabul edilen bir gerçekti. Roma kent planlamasının başlangıcı için, Roma'nın bölgesel genişlemesinin ardından yaratılan yerleşim yerlerine bakmak gerekir. Roma'nın bir koloninin kuruluşuna dâhil olduğuna dair ilk referans, İ.Ö. altıncı yüzyılın sonlarına aittir. Latin kolonilerinin 16'sının İ.Ö. dördüncü yüzyılın ortalarından önce kurulduğu bildiriliyor, ancak görünüşe göre diğer Latin kent devletlerinin katılımıyla kurulmuşlardır. Arkeolojik bir bakış açısıyla bu erken kolonilerle ilişkili alanlar, yazılı kaynaklar tarafından sağlanan koloni kuruluş tarihlerinden daha geriye uzanan yerleşim tarihlerini göstermektedir (Goodman, 2007:3-7). Bu anlamda, İ.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısından önce Roma tarafından bir koloninin kurulması, yeni bir yerleşimin yaratılmasını değil, daha çok

kolonistlerin mevcut bir yerleşime gönderilmesini içeriyor gibi görünmektedir. Arkeolojik kanıtlar şu anda bu yerleşimlerin kentsel merkezlerinin kolonileşmenin hemen ardından ve bunun bir sonucu olarak sistematik bir şekilde yeniden geliştirildiğini göstermektedir.

Elimizde hangi Roma yerleşiminin sıfırdan inşa edildiğini güvenle belirlemek için yeterli arkeolojik veri bulunmamaktadır. Ostia'daki küçük bir kıyı kalesi ilk olabilir, ancak Roma tarafından bilinen hiçbir Roma öncesi yerleşimi olmayan bir bölgede tek başına kurulduğu bilinen ilk koloni kenti İ.Ö. 328'de kurulan Fregellae'dir (Livy, 1912: 8.22). Samnit tehdidine karşı koymak için ortogonal olarak planlanmış ve Liri nehrinin kıyısına yerleştirilmiştir (Potter, 1990:46). En azından İ.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar, Roma'da yeni yerleşimleri planlamak için haritacılar çalıştırıyordu.

Bilim insanları, Roma kent planlama uygulamalarının kaynağını uzun zamandır tartışmaktadırlar. Po ovasındaki *terramare* kültürlerinin bazı Tunç Çağı yerleşimleri dikey olarak yerleştirilmesi, bunun İtalyan yarımadasındaki resmi kent planlamasının kökenlerini temsil ettiği şeklinde artık kabul edilmeyen bir teoriye yol açtı. 1950'lerde Castagnoli, Roma kolonilerinin ve Etrüsk yerleşimlerinin ızgara modelinin Miletli Hippodamos tarafından yapılan çalışmalardan türetildiğini öne sürdü (Castagnoli, 1956). Bu Yunan kent plancısının, İ.Ö. beşinci yüzyılda Atina'nın liman kenti Pire'nin yeniden geliştirilmesinde yer aldığı bilinmektedir (Aristoteles, 1975:48-49). "Hippodamusçu plan" terimi, klasik antikitenin ızgara sokak sistemleriyle hala eşanlamlı olsa da, yanıltıcıdır. Güney İtalya ve Sicilya'nın Yunan kolonilerinde görüldüğü gibi, Hippodamos doğmadan önce Yunan kentlerinde ızgara planlar kullanılmıştır. Etrüskler, Marzabotto yerleşiminde İ.Ö. beşinci yüzyılın başlarında, sokak planında yansıtılan bu fikirleri uyarlamış görünmektedirler (Bentz, Reusser: 2008:31-33). Antik Latin Gabii kasabasının düzenli bir sokak planına sahip olduğu da keşfedilmiştir (Becker, vd., 2009:630). Gabii'nin Roma'ya yakınlığı, Romalıların bu yöntemleri önceden düşünülenden çok daha önce öğrenmiş olabileceklerini göstermektedir. Ancak kanıtlarda eksik olan, İ.Ö. dördüncü yüzyılın sonlarına tarihlenen planlı bir Roma yerleşimidir.

Erken Roma kent planlamasının çağdaş Helenistik uygulamalarla pek çok ortak yanı vardır, bu da daha geniş Akdeniz ve İtalya'daki eşzamanlı gelişmelerin etkili olduğunu

düşündürmektedir (Sewell, 2010:42-45). İtalyan yarımadasında Bruttium ve Lucania'da İ.Ö. dördüncü yüzyılın sonlarında düzenli yerleşimler kuruluyordu (Roselaar, 2010:49). Eski Etrüsk merkezleri ve Latium'daki bazı kabileler kendi bölgelerinde küçük müstahkem merkezler kuruyorlardı. Makro düzeyde, bu, Büyük İskender ve halefleri tarafından yüzlerce kentin kurulmasıyla birlikte, Akdeniz'in doğu yarısında kentleşme için en dinamik dönemdi. Kent planlamasında gezici uzmanların sayısında buna uygun bir artış olmalıdır. Bu durum büyük ihtimalle Romalılar da dâhil olmak üzere Akdeniz'in kentsel kültürleri arasında kent planlama uygulamalarının yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bazı Yunan kavramları, İ.Ö. 338'den sonra Roma kent planlamasının ilk örneklerinde kendini gösterse de, hepsi böyle değildir. Bazı eski İtalyalı özellikler de uyarlanmıştır. Ek olarak, Romalılar da başlangıçtan itibaren yenilikçiydiler ve diğer kentsel kültürlerin yerleşim biçimlerinde görülmeyen gelenekleri kullanıyorlardı.

Roma tarafından, cumhuriyet sırasında ve Augustus döneminde zaten epeyi kentleşmiş bir İtalyan yarımadasında (Laird, 2016:205) birçok yeni kent kuruldu ve birçok ilhak edilmiş mevcut yerleşim yeri daha sonra yeniden planlandı. Roma'nın İ.Ö. üçüncü yüzyıl ile İ.S. birinci yüzyıl arasında Akdeniz ve Avrupa'daki bölgesel genişlemesinin ardından, birçok durumda Roma'nın en çok deneyime sahip olduğu bir yerleşim modeli yaratıldı: bölgesel birimleri yöneten bir kent merkezleri ağı. Sonuç olarak, imparatorluğun Roma kent planlaması ile yakından ilişkili bölgeleri, Roma'nın kent kavramını ilk kez getirdiği eyaletlerdi.

Roma kent planlaması ile ilgili birkaç antik metin kaynağı bulunmaktadır. Augustus döneminde Vitruvius tarafından yazılan "Mimarlık Üzerine On Kitap", yeni bir kentin yerinin nasıl seçileceğini, surunun planlanmasını ve inşasını, sokakların düzenlenmesini ve kamusal alanların tahsisi gibi konuların yanı sıra bir kentin düzenlenmesi için bazı teknik prosedürleri de anlatmaktadır (Vitruvius, 1914). Ölçme el kitaplarının günümüze ulaşan bir koleksiyonu olan Corpus Agrimensorum Romanorum, muhtemelen İ.S. beşinci yüzyılda derlenmiştir (Campbell, 2000). Her ne kadar öncelikle kentlerin dışındaki arazilerin bölünmesi ve işaretlenmesiyle ilgili süreçler ve konularla ilgilense de, kentsel mekânı planlamakla uğraşanlar tarafından benzer teknikler kullanılmıştır. İ.S. altıncı yüzyıldan önemli bir tanıklık, mevcut kentlerin sürekli kentsel canlılığını sağlamak için evlerin tasarımını ve yeniden planlanmasını

yöneten yönetmelikleri belirleyen Ascalonlu Julian'ın incelemesi tarafından sağlanmaktadır (Hakim, 2001:8). Hayatta kalan birçok yazıt, zaman içinde kentlerin fiziksel gelişimine katkıda bulunan bina projelerine atıfta bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde yeni bir kentsel alanın seçimini birbirine bağlı bir dizi faktör etkilemiştir. İmparatorluk dönemdeki en önemli edebi kaynağımız olan Vitruvius, ilginç bir şekilde, yalnızca bir düşünceyi tartışmaktadır: Bir sitenin toprakları, rüzgarları ve yakındaki su kaynakları açısından ne kadar sağlıklı olduğu (Vitruvius, 1914:17). Onun görüşüne göre, bu nitelikler insanları ya sıhhatli kılar ya da hastalık ve ölüme yol açar. Bugün, artık biliyoruz ki yer seçiminde başka birçok faktör etkili olmaktadır. Koloniler sıklıkla yeni fethedilen topraklarda kuruldu ve cumhuriyet döneminde, genellikle kentsel nüfusu potansiyel olarak düşman komşulardan veya işgalcilerden korumak için savunulabilir konumlar tercih edildi. Yüksek bir zemin bulunmadığında, bir kasabanın çevresine koruma sağlamak için doğal suyollarından yararlanılabilirdi. İmparatorluk döneminde, yüksek arazi mevcut olduğunda bile alçak yerler seçildi. Bu sadece daha barışçıl zamanların bir işareti değil, aynı zamanda uzun mesafeli iletişim yollarına kolay erişimin getirdiği faydalardan da kaynaklanabilir. Romalıların halka açık yollar inşa etme alışkanlığı ve ulaşıma elverişli nehirleri ve doğal limanları kullanmalarıyla birlikte, kentler imparatorluğun ulaşım ağındaki düğüm noktaları haline geldi. Yeni kurulan Roma kentleri genellikle doğrudan mevcut yerli yerleşim yerlerinin içinde veya yakınında yer aldı ve hem cumhuriyet hem de imparatorluk döneminde etkili bir şekilde onların yerini aldı. Latince *colonia* kelimesi, imparatorluk döneminde belirli bir yasal statü ile daha yakından ilişkili hale gelmesine rağmen, başlangıçta "ekicilerin yerleşimi" anlamına geliyordu (Sewell, 2014:7557-7558). Bu da toprak işlemeye uygun bitişik arazinin varlığının genellikle bir ön koşul olduğunu gösteriyordu. Kentler, madenler veya yapı malzemeleri gibi diğer doğal kaynakların ticari olarak kullanılmasıyla ilgili olarak da yerleştirilebilirdi. Tatlı su, yeni bir kent için temel bir gereksinimdi ve su arzını güvence altına almak, kentin nereye yerleştirileceğine dair kararı etkilerdi (Gargola, 1995:45-54).

Yeni yerleşim yerlerinin planlanmasına kimlerin dâhil olduğu hakkında çok az şey bilinmektedir. Kolonizasyon projesine ilişkin olarak, Cicero (1856: Agr.2.32) haritacılardan,

mimarlardan, kâtiplerden, sekreterlerden ve tellallardan bahsetmektedir. Bir kentin topraklarındaki hisseleri kurmaktan sorumlu olan mimarlar muhtemelen sokak sistemini de oluşturmuştur. Hyginus Gromaticus, bir koloni için ya kent içinde ya da olabildiğince yakın bir yerde yeni bir arazi bölümü sisteminin merkezi dik açılı kesişme noktasının kurulmasını tavsiye eder, böylece sokak sisteminin yönlendirilmesi ve tarım arazilerinin sınırları aynıdır (Campbell, 2000:xxxvi-xxxvii). Görünen o ki birçok Roma kentinin planlanmasında bu yöntem uygulanmıştır.

İmparatorluk döneminde, Roma ordusundan uzmanlar da kent planlamasına dâhil olmuşlardır. Bir kentin kuruluşu, gelecekteki kentin sınırlarını belirlemek için kehanet (kuşların uçuşunu yorumlama) ve *sulcus primigenius* (saban çekme ayini) gibi kutsal bir eylemle başlatılırdı. Bu çevre, anıtsal olarak, cumhuriyet döneminde Roma kentlerinin vazgeçilmez bir unsuru olan surların inşasıyla oluşturulurdu. İmparatorluk döneminin birçok yeni kentine başlangıçta tahkimat verilmemişti. İnsan gücü gereksinimleri ve inşa etme süreleri nedeniyle surların inşası pahalıydı. İmparatorluğun sınırlarında güvenliği sağlamak ordunun rolüydü. Huzurlu iç bölgelerde, surların imparatorluk lütfuyla bahşedilen bir ayrıcalık olduğuna dair bazı görüşler bulunmaktadır (Sewell, 2014:7558).

Arkeologlar tarafından Roma kent planlarının açıklamalarında, *decumanus maximus* (ana doğu-batı caddesi) ve *cardo maximus* (ana kuzey-güney caddesi) terimleri sıklıkla kullanılmaktadır. Bu terminoloji, Romalı mimarlarının yazılarından alınmıştır ve kesişen düz arazi bölünmesi eksenlerine uygulanmıştır. Uzun zamandır bu terimlerin kentsel sokaklara da uygulanabileceği varsayılmıştı ve gerçek bir kentsel *decumanus* örneği, İtalya'daki Latin Aquileia kolonisindeki iki yazıttan bilinmektedir. Bu kentin planının ana noktalara göre yönlendirildiği bilinmektedir. Bu da bu terimlerin sokaklar çok hizalı olmadığında bile uygulandığını göstermektedir. Roma kentsel sokak sistemleri teoride doğu-batı ve kuzey-güney hizasında olmalıydı fakat çoğu kent böyle değildi. Bir sokak ızgarasının yönelimini hangi faktörlerin belirlediğini belirlemek genellikle zordur. Vitruvius (1914:24-31), kentsel sakinlerin sağlığının bozulmasını önlemek için ızgarayı hâkim rüzgarlara eğik olarak yönlendirmeyi önerir. Sitenin doğal topografyası gibi pratik hususlar da önemli bir rol oynamaktadır. Bazı

kentler, ekseni kentsel sokak sistemini etkileyebilecek olan kamu yollarının güzergâhları boyunca kurulmuştur.

Arkeologlar, kenti oluşturan sokaklarla çerçevelenmiş düz çizgili blokları tanımlamak için normalde Latince *insula* (ada) terimini kullanırlar. Antik dönemde bu terim özellikle Roma'da Augustus döneminde yaygın olan ve iyi korunmuş örnekleri Ostia'da görülebilen büyük apartmanları belirtmek için kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan başlıca Roma ölçü birimleri *pes* (Roma fiti) ve *actus* (120 fit) idi. İmparatorluğun belirli bölgelerinden gelen diğer birim biçimleri yerel olarak kullanılmıştır. Roma kentlerinin çoğaltılmış planları genellikle onları düzenli gibi gösterse de, zeminde her bir kent bloğunun boyutlarında hemen hemen her zaman farklılıklar vardır (Sewell, 2014:7559-7560).

Kurucular için muhtemelen arazide düz çizgiler çizmekten çok daha zorlayıcı olan planlama sürecinin diğer yönleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Her şeyden önce, kentsel planlama, genellikle binlerce bireyden oluşan yeni bir nüfus için yapılı bir çevreye şekil kazandırmakla ilgiliydi. Roma kolonilerinin kurucuları ve onların temsilcileri, bölgede yeni nüfusu oluşturmaktan, araziyi çiftliklere dağıtmaktan ve muhtemelen kentteki evlere yönelik arazileri tahsis etmekten sorumluydu. Bu, evleri inşa edilene kadar geçici barınağa ve ilk hasatlarına kadar gıda kaynaklarına ihtiyaç duyacak olan kolonistler için büyük bir zorluk ve stresli bir süreç olmalıdır. Kent kurmak maliyetli bir işti. Finansın yönetilmesi ve işgücü ve inşaat malzemelerinin tedarik edilmesi gerekiyordu. En azından Geç Cumhuriyet döneminde, kamu inşaatı genellikle karmaşık, yasal olarak bağlayıcı maddeler içeren sözleşmelerle üstlenildi. Zaman baskısı da bir sorundu. Cumhuriyet döneminde, koloni komisyon üyelerinin görev süresinin üç yıl olduğu biliniyor, ancak muhtemelen uzun vadede yeni kentin patronları olarak kaldılar (Gargola, 1995:35). Bu nedenle, arkeolojik olarak konuşursak, kentsel planlama ile ilgili süreçlerin çoğu neredeyse görünmezdir ve kentsel planlama ile ilgili yayınlarda Roma yerleşimlerinin fiziksel düzenine orantısız bir modern vurgu ile sonuçlanır.

Roma kentlerinin biçimi bölgelere göre de farklılık göstermiştir. Kentlerin her biri ayrıydı ve büyüklükleri büyük ölçüde değişiyordu. Ancak belirli planlama kuralları tekrar tekrar kullanıldı. Ortogonallik, çoğu kentin bir özelliğiydi ve genellikle Küçük Asya'daki Bergama

gibi mevcut kentlerin büyük uzantılarına uygulanmıştı. İlhak edilmiş yerleşimler düzenli ızgaralarla yeniden planlanabilir, ancak Gallia Narbonensis'teki Glanum, Afrika'daki Thuburbo Majus (Alexander, vd., 1980:34) gibi bazı kuruluşunda düzensiz yerleşimlerde büyük bir değişiklik olmadan gelişmeye devam etti. Kare *insula*lar (kent adaları) güçlü bir Roma ilişkisine sahiptir, ancak bu aşırı vurgulanmamalıdır. Belki de Plasentia ve Cremona'nın Latin kolonileri kare bloklara sahip ilk yerleşimlerdi, ancak dikdörtgen *insula*lar Roma planlamasında yaygın olmaya devam etti. Surlarla çevrili bir kentin her zaman tüm sur içi alanını dolduran bir sokak sistemi yoktu. Olduğunda ise, normalde bir sokak duvarın tüm iç yüzünü kaplıyordu (Sewell, 2014:7560).

Birbirini dik açıyla kesen sokaklar olarak planlanmış kentler (ızgara planlı) genellikle *forum*u, ana kapılardan uzanan ana caddeler üzerinde birleşecek şekilde yerleştirirdi. Ancak bu her zaman kentin geometrik merkezi ile ilişkili değildi. Cumhuriyet döneminde, uzun dikdörtgen *forum*lar norm haline gelmişti. İmparatorluk döneminde, kareye yakın örnekler de dâhil olmak üzere daha fazla çeşitlilik görüldü. Belirgin araziye sahip kentlerde, *forum* genellikle düz bir zemine yerleştirildi ve genellikle Yunan uygulamasının tam aksine yüksek bir konum tercih edildi. Ek *forum*lar genellikle ilk kuruluştan bir süre sonra oluşturulmuş olsa da, bazı kentlerde birden fazla *fora* olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde, kentlerin, *forum* yakınında bulunan yönetici sınıfının evlerine ayrılmış alanlarla planlandığına dair bazı işaretler bulunmaktadır (Sewell, 2014:7560).

*Forum*lar, genellikle dini yapılarla birlikte, ticaret ve yerel yönetimle ilgili binaları içerecek şekilde zamanla gelişti (Goodman, 2007:38). Cumhuriyet döneminde, bazı kentler, *forum*un kenarlarına, gelecekteki kamu mimarisi için tasarlanan benzersiz büyüklükte *insula*lar yerleştirdi. Genellikle bir *forum*un yanları boyunca *taberna*lar (dükkânlar) inşa edildi ve Geç Cumhuriyet'ten itibaren yakınlarda bir *macellum* (pazar) bulunabilirdi. *Forum*un siyasi işlevi, sık sık bir *curia* (senato binası) gibi bir tür siyasi toplanma yerine sahip olması gerçeğinde yansıtılırdı ve Roma kentlerinde oylamalar *forum* binalarından birinde yapılırdı. Böylece, bir *forum*un mevcudiyeti, bir topluluğun kendi işlerini yürütme yeteneğini yansıtırdı. Bir *civitates*

olmanın göstergesi olarak *forum*, kenti kasabadan ayıran önemli bir göstergeydi (Fumurescu, 2013:103).

Özellikle belirgin bir arazide yer alan bir kentte, genellikle en yüksek noktalar, en önemli kutsal alanları ve kutsal mimari için ayrılmıştı. Eğer kent daha düz bir zemine kurulmuşsa, büyük tapınaklar bunun yerine *forum*un yanına veya üzerine yerleştirilirdi. Bir ucunda eksenel olarak yerleştirilmiş büyük bir tapınağın egemen olduğu bir *forum*, İtalya ve İspanya'da İ.Ö. ikinci yüzyıldan itibaren bir Roma mimari özelliği olmaya başlamıştı. İmparatorluk döneminde, Roma'da Sezar Forumu ile başlayan bu düşünce yeni bir ivme kazandı. *Forum*un karakteri, yayalaştırılarak ve imparatorların saygı gördüğü bir yer haline getirilerek değiştirildi. Bir ucunda bir tapınak bulunan eksenel olarak düzenlenmiş bir *forum*, batı eyaletlerinin çoğunda yaygınlaştı. Mimari kökenleri İ.Ö. ikinci yüzyıla dayanan fakat Augustus döneminden itibaren batı *forum*larında daha yaygın olarak inşa edilen bir *basilica* özellikle adalet, ticaret ve yerel yönetimin uygulanmasıyla ilişkili çok işlevli bir salondu. Bavay, Trier ve Amiens'te olduğu gibi bu idari bina, *forum*un ana tapınağının eksenel olarak karşısına yerleştirildi (Roymans, 2011:143). Mimari kompozisyonlardaki eksenlilik, Roma çağrışımlarına sahip bir özellikti.

Yunan planlama uygulamalarına benzer şekilde, kent plancıları tarafından bazı temel kentsel imar çalışmaları yapılmıştır. Bir kentin yüzölçümünün en büyük kısmı ev mimarisine yönelikti. Sokaklar, *forum*lar ve kutsal alanlar gibi ortak alanlar baştan tanımlandı (Vitruvius, 1914:31). Kent dışındaki alanlar nekropoller için ayrılmıştı, ancak ilk planlama sırasında tahsis edilip edilmediği belli değildir. Kentler endüstriyel üretim tesislerinin hâkim olduğu alanlara sahip olacak şekilde gelişebilirdi, ancak bu tür bölgelerin başlangıçtan bir kenara ayrıldığına dair çok az işaret bulunmaktadır. Ticaret, *forum*la güçlü bir şekilde ilişkili olsa da, Pompeii'yi ziyaret eden herkes, kentin birçok bölgesinde mağaza ve meyhanelerin bulunduğunun ve zamanla en işlek caddelerde gelişme eğiliminde olduklarının farkındadır (Richardson, 1988).

Kent planlaması ve Roma'nın kent gelişiminde büyük önem taşıyan askeri tesisler ilişkisi de ayrıca önemliydi. Çoğu Roma askeri üssü, bazı Roma kentleriyle aynı şekilde düz arazide kent kurmak için uygun bir çözüm olan doğrusal biçimlere sahiptir. Yine de durum daha

karmaşık olabilir, çünkü Romalılar tarafından inşa edilen ilk sıfırdan planlı yerleşimin, doğrusal, kalıcı bir kıyı kalesi olan Ostia olduğu düşünülmektedir (Boin, 2013:20). Küçük boyutu (2.44 hektar), savunması ve *forum* eksikliği nedeniyle bir kale olarak tanımlanabilir. Çoğu akademisyen, İ.Ö. dördüncü yüzyılın ortalarına veya daha sonrasına tarihlendiğine ve Roma yakınlarındaki sahili savunmak için yerleştirilmiş bir Roma vatandaş kolonisi olduğuna inanmaktadır (Brandt, 1985:43). Daha sonra, İ.Ö. üçüncü yüzyılın sonundan önce, eski Romanus'un (Roma kamu arazisi) kıyı kesimlerinde on kadar benzer vatandaş kolonisi inşa edildi. İ.Ö. ikinci yüzyılın başlarından itibaren vatandaş kolonisinin karakteri değişti. Yeni örnekler çok daha büyüktü ve bir *forum*a sahipti, bu da onları küçük kentler haline getirdi. Bir örnek Picenum'daki Potentia'dır (İ.Ö. 184). Yaklaşık 18 hektar büyüklüğünde olmasına rağmen, tıpkı daha küçük öncülleri gibi dikdörtgen şeklindeydi, muhtemelen her surda bir kapı ve onlardan çıkan caddelerin merkezi bir kesişimi vardı (Gross, Torelli, 2007:244). Bu tasarım, Aosta, Barcino (Barselona) ve Torino'nun Augustus kolonilerinde görüldüğü gibi kullanılmaya devam etti.

Benzer şekilde, planlı kaleler ve yerleşimli müstahkem yerler, ordu onları boşalttığında Batı eyaletlerindeki kentlerin temeli haline gelebilirdi. Örneğin Britanya'da, Colchester'daki lejyoner kalesinin sokak sistemi, İ.S. birinci yüzyılda ordudaki askerler için bir koloninin çekirdeği haline geldi (Crummy, 1977:65-78). Ordu, Wroxeter'deki lejyoner üssünden çekildikten ve onu yıktıktan sonra, sokak sistemi, Cornovii'nin *civitas* merkezi olan bir sivil yerleşime dâhil edildi (Crummy, 1977:79).

Kentlerin dışında kalan ve *civitates* olarak kabul edilmeyen kent dışındaki yerleşimlere gelince, genellikle kentsel sokak sisteminin hizalamasına çok az saygı gösterilerek geliştiği görülmektedir (Goodman, 2007:165-176). Bununla birlikte, kentin kuruluşundan kısa bir süre sonra inşa edilen ve daha sonra Roma Köln'ü haline gelen Oppidum Ubiorum'un güney kapısının önünde olduğu gibi, ortogonal olarak planlanmış bazı sur dışı yerleşimler bilinmektedir (Huffman, 2018:17-28). Benzer şekilde, idari kent merkezlerinin topraklarındaki birçok ikincil yerleşim, düzenli sokak sistemleri olmadan gelişmiştir. Galya'daki Epomanduorum (Mandeure) gibi özel girişim yoluyla kurulmuş olabilecek birkaç tanesi

ortogonal olarak planlanmıştır. Burası, sonunda 120 hektarlık bir alanı kapladı ve anıtsal kamu binalarına sahipti (Goodman, 2007:167).

Kent planlaması için fiziksel kanıtlar, daha sonra haritacıların çizgilerine uygun olarak inşa edilen yapıların ve sokakların arkeolojik kalıntıları tarafından sağlanmaktadır. İlk etüt tamamlandıktan sonra, bir kent planının binalarla doldurulması uzun bir süreç olabilir. Örneğin, İ.Ö. 273'te kurulan Latin Cosa kolonisinde bulunan hiçbir ev İ.Ö. ikinci yüzyıldan öncesine ait değildir (Giorgi, 2019:5). Kamu binalarının inşası pahalıydı ve mevcut fonlara bağlıydı, bu da genellikle zaman içinde ayrı ayrı inşa edildikleri anlamına geliyordu. İ.Ö. ikinci yüzyıldan itibaren kentleşme daha hızlı bir tempoda gerçekleşti. Kentler kamu finansmanını projeler inşa etmek için kullanabilse de, süreç, seçkinler arasında servetlerini halkın iyiliği için bağışlamak için yeni ve hızla büyüyen bir sözleşmeyle hızlandırıldı. Elitlerin kentlere hediyesi (*euergetism*), bilindiği gibi, imparatorluk genelindeki kentlerde kamu binalarının, sokakların, su kemerlerinin ve diğer yapıların yaratılması için itici bir güç haline geldi (Houten, 2021:93).

Büyük bina projeleri, bir kentin planını zamanla değiştirebilirdi. Orijinal planın mevcut tüm boş alanları doldurulduktan sonra kent dışında yeni evler ve kamu binaları inşa edilebilirdi. Boş kentsel alan eksikliği, amfi tiyatrolar gibi birçok büyük yapının neden bir kentin sınırında veya hemen dışında bulunduğunun açıklamalarından biridir. Bir kentin sürekli büyümesi, dağlık arazide yer almadığı sürece, genellikle orijinal planlamasının kısıtlamalarıyla sınırlı değildi. Augusta Treverorum'da (Trier), İ.S. ikinci yüzyılın sonlarına doğru orijinal yüzey alanını 80'den 285 hektara çıkaran yeni bir sur inşa edildi (Ploetz, 1951:227). Ayrıca, yeni bina komplekslerine yer açmak için yeniden planlanan birçok sur içi alan örneği vardır. Bu, en çarpıcı biçimde Roma'da imparatorların inşaat projeleri aracılığıyla gösterilmiştir. Örneğin, İ.S. 104'ten sonra oluşturulan Trajan hamamları, doğrudan *Domus Aurea*'nın (Nero'nun sarayı) üzerine inşa edilmiş, 10 hektardan fazla bir alanı çevreleyen bir alana sahipti (Coarelli, 2014:182). Daha küçük ölçekli projeler, orijinal planlarını değiştirerek İtalya'daki ve taşradaki kent merkezlerini yeniden şekillendirdi. Roma kentlerini dinamizmi, bu terk etme, yeniden planlama, değişen sınırlar ve yeni inşaat kalıplarına yansımaktadır. Kentler, büyüdükleri gibi küçülebilirlerdi. Bu, özellikle geç antik çağda Galya ve Yunanistan'da çok iyi belgelenmiş bir

olguydu. Buralarda, ciddi biçimde küçültülmüş bir kentsel alanı kapsayan pek çok yeni savunma sistemi ortaya çıktı.

Roma kent planlaması hakkında bazı genellemeler yapılabilse de, imparatorluk genelinde kentlerin biçiminde, boyutunda ve gelişiminde belirgin bölgesel farklılıklar göze çarpmaktadır. Yerel geleneklerin açıkça bir etkisi oldu, ancak belirli farklılıkların neden farklı bölgelerde kendini gösterdiğini belirlemek genellikle zordur. Roma İmparatorluğu'nun büyüklüğü ve kentsel çeşitliliği nedeniyle, kent planlamasıyla ilgili yayınlar tek tek kentlere, eyaletlere veya bölgelere odaklanma eğilimindedir. Roma kent planlaması, İtalya ve batı eyaletleri ile daha güçlü bir şekilde ilişkilidir, çünkü orada Roma'nın doğusunda olduğundan daha fazla yerleşim kuruldu ve doğudakilerin çoğu imparatorluğa dâhil edildiğinde zaten kentleşmişti. Yunanistan'da büyük ölçekli Roma müdahaleleri çok azdı: Sezar, İ.Ö. 44'te Korint'i bir Roma kolonisi olarak yeniden kurdu (Oster, 1995:16). Patras, Actium savaşından sonra Epirus'ta yeni bir kent olan Nikopolis adlı yeni bir kent kuran Augustus'un altında kıdemli koloni haline geldi ve yakındaki *poleis* vatandaşlarının atalarının evlerini terk ederek yeni kente yerleşmeleri emredildi (Stobart, 2020:178). Ayrıca Augustus tarafından Makedonya, Asya, Suriye ve Pisidia'da koloniler kuruldu (Everitt, 2012:43). Mevcut birçok doğu kenti, planlı kentsel genişlemeler ve büyük ölçekli inşaat programlarıyla ilişkili daha küçük yeniden planlama projeleri yoluyla dönüştürüldü. Ürdün'deki Gerasa ve bugün ülkemiz sınırlarında olan Karya'daki Aphrodisias gibi bazı yerlerde, arkeolojik kayıtlara Roma dönemine ait fiziksel kalıntılar hâkimdir. Roma egemenliği altındaki doğunun kamusal alanlarının ve evsel ve anıtsal mimarisinin karakteri, genellikle yerel geleneklerden güçlü bir şekilde etkilenmiştir ve sonuçta ortaya çıkan kavramsal kaynaşma, bilimsel literatüre ana tema olarak girmiştir.

Roma'nın batısında, Roma fetihlerinin bir sonucu olarak çok sayıda koloni ve diğer kentsel merkezler kuruldu. Kuzey Afrika, Güney Galya ve İberya gibi bazı kıyı bölgeleri, Yunanlılar ve Fenike Kartaca kültürleri tarafından zaten kısmen kentleşmişti. Augustus döneminden itibaren, İngiltere, İspanya ve Gallia Comata gibi daha önce kentleşmemiş bölgelerde kentler kuruldu. *Civitates peregrinae* (sakinlerinin Roma vatandaşı olmadığını ifade eder) olarak adlandırılan bölgesel birimler, imparatorluğun daha önce kentleşmemiş

bölgeleriyle ilişkilidir. Bunlar gevşek bir şekilde Roma öncesi etnik sınırlara dayanıyordu ve çoğu zaman yaratılmaları genellikle bir tür kentsel planlamayı içeren kentsel merkezler tarafından yönetiliyordu. Ancak bu kentler, yani *civitates peregrinae* kentleri, Romalılar tarafından sistematik olarak kurulmamış, zaman içinde çeşitli süreçlerle ortaya çıkmıştır.

Roma'da kent planlaması, yukarıda anlatılanlar doğrultusunda tek tip değildi ve yerel şartlara göre değişiklik gösteriyordu. Romalıların başka gelenekleri içine almadaki marifeti ve bunu yapabilmek için uygun düşünsel altyapısı buna müsaade ediyordu. Roma mimarisi belirli tarihsel anların bilinçli ürünüyken, tarih boyunca gelişimi için kritik olan, İtalya yarımadasının ve daha geniş Akdeniz dünyasının çeşitli kültürleri arasındaki etkileşimdi. Bu sürecin ilk aşamalarında, Latin kabileleri, Latin olmayan komşularından öğrenilen fikirlere açıktı: Kendi yaratıcılıklarından ve çevrelerindeki doğal kaynaklardan yararlandılar, malzemelerin özelliklerini keşfederek ve yol boyunca gelişerek, "Romalılar" olacak olan torunları için köklü gelenekler haline gelecek olan biçim ve mekânsal düzenleme ilkelerini geliştirdiler.

Bununla birlikte, kentlerin planlanmasında genellikle takip edilen Yunan dünyasından alınan ızgara planında bir düzen düşüncesinin izini sürmek mümkündür. Zira Roma mimarlık tarihine daha geniş bir açıdan bakıldığında, Romalı mimarların ve kent plancılarının kendilerini ne geçmişten radikal bir şekilde koptuklarını ne de bir gecede yeni mimarlık ilkeleri oluşturduklarını düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Vitruvius değerlendirmesi Roma kent planlamasındaki ortak fikirlerin ortaya çıkarılmasında uygun görünmektedir.

İdeal bir kentin sokaklarının düzenli ızgaralardan oluşması ve *forum*un kara veya denizle çevrili bir kasabanın merkezinde bulunarak *forum* alanının kentsel ağa bu şekilde bağlanması, pratik mekânsal düzenlemeden çok daha fazlasını düşündürtmektedir: Kendini *forum*da gösteren yaygın bir doğrusal düzen fikri. Düşüncenin kozmogoniden kozmolojiye geçtiği bir dönemin zihinsel dünyanın üyesi olan Vitruvius'a göre de kent planlama sadece inşaattan oluşmamaktadır, bunun yanında mimarinin zaman ve makine sanatlarını da içerdiğini söylemektedir (Vitrivius, 1914:1.3.1). Bu üç dalı- yapı, zaman ve makine- tek bir mimarlık başlığı altında birleştiren ve aynı zamanda mimarinin yapıdan önceki sırasını belirleyen şey doğadır. Evrenin dönme mekanizması, zamanın ölçüldüğü gök cisimlerinin ilişkilerini ortaya

koymaktadır (Vitruvius, 1914:9.1.2). Bu kozmik mekanizmanın kendisi mimarın *natura*'yı nasıl yaratacağını gösterir (Vitruvius, 1914:9.1.3). Mimarların binalarını yükseltmeye yardımcı olan makineler için model olarak gördükleri şey kozmik düzendir. Benzer şekilde, bir tapınağın mimarı, ideal insan vücudunda bulunan, doğanın iyi tasarım ilkeleri olarak modüler orantı (simetri) ve "iyi biçim" veya görsel uyumu (*eurythmia*) ortaya koyar (Vitruvius, 1914:3.1.1-4). O halde, doğada düzenleyici bir güç olarak mimari zaten evrenin temelini oluşturmaktadır. Öngörülen grafik yöntemlerle planlama, mimarın vizyonunu doğanın otoritesine uygun olarak ortaya koyması demektir. Mimarın planları belirli tekniklerle çizim yüzeyinin düzleminde gerçekleştirildikten sonra, kozmik düzene uygun bir kentin yaratımına geçilmektedir.

Hippodamusçu bir planlama geleneğinin takip edilmesi siyasi eşitliğin ve vatandaşlık düşüncesinin mekânsal temsili olarak planlama anlayışının da bir göstergesi olarak okunabilir. *Forum* alanı genellikle eksenel ilişkileri vurgulayan bir dikdörtgene uymakla kalmaz, aynı zamanda birleşik veya yanındaki sütunlu cephelerin cömert kullanımı da iki boyutlu sokak düzenini ve üç boyutlu bir mekânsal ızgarayı oluşturur. Genellikle bu eksensellik, mükemmel bir ızgara gerçekleştirilemediğinde bile mevcuttur. Bir *forum* girişinden geçiş, orada gerçekleşen tüm olası faaliyetler için sıralı bir çerçeve oluşturdu ve bir göz önünde olma ve başkalarını görebilme duygusunu teşvik etti. Görmek ve görülmek, Vitruvius'un metninin geri kalanında bir *forum* alanının en önemli yönleridir (Vitruvius, 1914: 5.1.1). Benzer şekilde, bir *forum*un ek binaları bütüne uygun bir ölçekte mevcut olmalıdır. *Curia*, bir kentin saygınlığını yansıtmak için yeterli büyüklükte olmalıdır, ancak mekânın saygınlığını daha doğrudan *basilica*ya ve ana tapınağa verir (Vitruvius, 1914:5.1.6).

Bir İmparatorluk Roma kentindeki *forum* alanı bu yönleriyle, merkezilik, otorite, ikna edicilik ve sivil katılım hakkında bir dizi Romalı düşüncenin mekâna yansıtılmasıdır. Sonuç olarak *forum*, çevresindeki yapılar tarafından fiziksel bir mekân olarak biçimlense de, mimari olduğu kadar toplumsallık fikri aşılayan bir olgudur. Bu soyutlamaları tezahür ettirmek ve bir şekilde sabitleştirmek kent plancılığının göreviydi ve farklı bina tipleri sadece çeşitli pratik işlevleri barındırmak için değil, aynı zamanda bu işlevlere anlam veren daha geniş fikir çerçevesine biçim vermek için ortaya çıktı: en yaygın olarak *basilica*lar, *curia*lar, podyum

tapınakları, dükkânlar ve revaklar, halka açık salonlar, çeşmeler, hapishaneler ve bazen listeye eklenen ikincil tapınaklar. *Forum*un kolektif fikri, bu binaların bazılarının veya tümünün yakınında ifadesini buldu. *Forum*un kentin kalbi olarak hizmet ettiğini söylemek, insanı aynı anda oraya, sivil yaşamın bu merkezi idealleri için sembolik bir kap olarak hizmet eden açık alana ve ayrıca sivil işlevleri barındıran binalara odaklanmaya götürür. Roma kent planlaması, Romalı idealleri sembolik olarak *forum* alanına yansıtmak üzere evrilmiştir.

2.11. Antik Roma'da İktidarın Mekâna Yansımasının Bir Ürünü Olarak Anıtsal Mimari

Antik Roma'da muazzam miktarda anıtsallık olduğu açıktır. Dio Chrysostom, Rodos kentine hitaben 31. Nutuk'unda şöyle der: "Kentinizle ilgili, kendinizle övünmekte haklı olduğunuz pek çok şey var. Her şeyden önce yasalarınız ve hükümetinin düzeni var ki en çok bununla övünmeye alışkınsınız. İkinci olarak, tapınaklar, tiyatrolar, tersaneler, surlar ve limanlar gibi zenginliğinizin, yüksek arzularınızın, tanrılara karşı dindarlığınızın ve büyüklüğünüzün kanıtı olan şeyler görüyorum. Heykellerinizin çokluğundan haklı olarak daha az sevinmezsiniz çünkü sadece diğer adanmış anıtlarınızın yaptığı gibi bu tür şeyler yapmakla kalmıyorsunuz, aynı zamanda her şeyden çok kentinizin gücünü ve karakterini ortaya koyuyorlar (Dio Chrysostom, 1940:31.146-147).

Antik kentlerin fiziksel gelişimi hakkındaki bilgilerimizin çoğu, Roma, Ostia, Pompeii, Lepcis Magna, Palmyra, gibi tek tek kentlerin veya kent gruplarının vaka incelemelerine dayanmaktadır (Gates, 2003:13). Ayrıca, belirli yapıların inşasını veya onarımını anlatan yazıtlar gibi çeşitli tanıklıklara dayanmaktadır. Altyapılarının daha ayrıntılı bir resmi, yalnızca inşaatın gerçekte ne kadar gerçekleştiğini değil, aynı zamanda kentsel çevreye yapılan yatırımın oranı, *euergetism* oranları ve bu anıtları inşa eden bireylerin öncelikleri hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olacaktır (Wilson 2011: 163).

Roma cumhuriyet ideolojisinde, bir kente siyasi bir anayasa verilmesinin anıtsal bir merkezin inşasıyla damgalanması gerektiği yönünde bir beklenti olduğu açıktı. Kentlerden elde

edilen arkeolojik kanıtlar bu genel tabloyu doğrulamaktadır. Bununla birlikte sürecin Roma'nın batısındaki tüm bölgelerde aynı hızda veya aynı yoğunlukta meydana gelmediği görülmektedir.

Anıtsallık tartışmasına, kentlerin tasarımı için tek bir model olup olmadığı ve bunların gelişimi için kimin para ödediği konuları etrafında dönen iki tartışma hâkim olmuştur. İlk olarak, kentlerin bir Roma kentinin nasıl olması gerektiğine dair tek bir düşünceye göre mi modellendiği konusunda bir tartışma oldu (Zanker, 2000:25-41). Bazı bilim adamları, kentlerin bir *forum* merkezli, düzenlenmiş tek tip bir tasarım izlediğini öne sürdüler. Kent muhakkak bir ana tapınak, *curia* veya *comitia* ve *basilica* gibi önemli anıtları içeriyordu. Bununla birlikte, Roma dünyasının kentlerinde çok fazla çeşitlilik olduğu ve bunların Roma egemenliğinin gelişimine farklı şekillerde cevap verdiğini söyleyenler oldu (Nevett ve Perkins, 2000; Quinn ve Wilson, 2013). Her halükarda anıtsal mimarinin Roma'da onur (*honor*) düşüncesinin yansımasında ve iktidarın kentlere yayılmasında önemli bir rolü bulunmaktaydı. İmparatorluk sanatının ve anıtlarının dağılımı, imparatorluk kültü aracılığıyla ortak bir takvim ve tarih yaratılmasında ve Roma'nın eylemlerini Roma İmparatorluğu'nun fikir birliği üzerine kurma arzusunda benzer birleştirici ve evrenselleştirici eğilimleri vardı.

Çeşitli alanların haritaları ve planlarının gösterdiği gibi, bazıları bir *agora* veya *forum* ile düzenlenmiş ve kentsel ızgaralara sahip olsa da, çoğu tepeler, kıyı şeritleri ve nehirler boyunca veya yolların kesişme noktalarında olduğu gibi daha doğal bir şekilde genişlemiştir. Ayrıca içinde bulundukları toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullara bağlı olarak zaman içinde farklı anıtlar edinmişlerdir. Dahası, bu yapıların parasını ödemekten ve inşa etmekten kimin sorumlu olabileceği konusunda çok fazla tartışma yapıldı. Bu faaliyetin çoğu, çeşitli şekillerde *'euergetism'*, lütuf ve cömertlik olarak adlandırılan bir himaye sistemi aracılığıyla finanse edildi (Lomas ve Cornell, 2005:1-12). Bu, esasen, kentin olağan bakım ve gelişiminin çoğu için hem projelerin yönetimini hem de tamamlanma maliyetlerini üstlenen özel kişilere doğrudan sorumluluk verdiği bir mekanizmaydı. Bu çalışmanın çoğu, seçildikleri zaman kentlerine gönüllü olarak *summae honoraria* olarak bilinen bir meblağ ödemekle kalmayıp, aynı zamanda görevdeyken kentlerinin kasasına *litürji* veya *munera* olarak bilinen meblağları koymaya devam eden *magistra*lar tarafından finanse edildi (Boatwright, 2000:44-5). Bununla birlikte,

seçkinlerin diğer üyeleri de, toplumdaki konumlarını artırma veya itibar kazanma arzusuyla *cursus honorum* bağlamı dışında *euergesia*, *benefiicium*, *munificium* ve *indulgentia* olarak adlandırılan hediyeler verdiler. Bu hediyeler, kamu binaları ve tesisleri için zorunlu bağışlar, halk festivalleri ve oyunlar düzenleme ya da özel servet ve kamu fonlarının bir karışımından finanse edilen daha çeşitli spontane hediyeleri içermekteydi (Finley, 1973:153). Buna göre, bu himaye en iyi, kentin toplumsal ve kültürel yaşamıyla ve siyasi bağlamıyla derinden bağlantılı olan popüler gelenek ve kamuoyunun baskılarını içeren zorunlu ve onurlu bir uygulama olarak anlaşılmaktadır. Bunun yanında kentteki seçkinler arasındaki rekabeti, farklı kentler arasındaki rekabeti ve kentsel yaşamdaki gerçek gururu gösteren bireysel hırsı da yansıtmaktadır (Jones 1940: 248-50). O halde, *euergetism* sadece bir estetik sorunu değil, aynı zamanda bir toplumsal ve politik statü sorunuydu çünkü özyönetim ve yerel özerklik kavramı temelde gerçek bir kent gibi görünen ve çeşitli vatandaşlık statülerine veya haklara ve ayrıcalıklara sahip olan bir yer fikrine dayanıyordu (Hopkins, 1978:68).

Anıtsal mimarinin konusu birçok kent öğesi olabiliyordu. Bu anıtlarda kaçınılmaz olarak muazzam bir çeşitlilik vardı, bu yüzden genel kalıpları ve eğilimleri incelemek için onları bir dizi türe ve alt türe ayırmakta fayda vardır. Bu kategoriler şunlardır:

1. Akropoller, *agora*lar, *forum*lar, pazarlar, kemerler, kentsel ızgaralar, sütunlu caddeler, limanlar ve köprüler gibi altyapı sistemleri,

2. *Bouleuteria* (Yunan dünyasındaki meclis binaları), *ekklesteriae* (yine Yunan topraklarındaki meclis) *curiae*, *comitia, dikasteria* (halk mahkemeleri), *basilicae* (çok işlevli büyük kamu binaları) ve *forumbasilicae* (tipik olarak kent *forum*unun yanında inşa edilmiş *basilica*lar) gibi siyasi ve idari yapılar,

3. *Capitolium* (efsanedeki dişi kurt heykeli), imparatorluk kültleri, diğer tapınaklar ve kutsal alanlar gibi dini yapılar,

4. Hamamlar, jimnastik salonları ve *palaestrae* (güreş okulları), tiyatrolar, *odea* (opera benzeri müzik binaları), tiyatrolar, amfi tiyatrolar, hipodromlar, sirkler ve stadyumlar gibi eğlence yapıları,

5. Su kemerleri, *nymphaea* (havuzlar), çeşmeler gibi sıhhi yapılar,

6. Kale duvarları ve kent surları gibi savunma yapıları,

7. Askeri amaçla kurulan kaleler ve deniz üsleri gibi askeri yapılar.

Hamilerine bu kadar onur ve ün kazandıran kamu binalarının biçimleri genel olarak bunlardan oluşuyordu. İkinci yüzyılda hem ekonomik refah hem de sosyal hareketlilik yaşayan Kuzey Afrika'da, kapsamlı epigrafik belgeler ve iyi korunmuş arkeolojik kalıntıların birleşimi, bireylerin sosyal tutkuları ile belirli mimari formlar arasında bağlantı kurmamıza yardımcı olmaktadır. Örneğin, yüzyılın ortalarında henüz bir *municipium* olmayan, ancak eyalet başkenti Kartaca'nın yetkisi altındaki Roma vatandaşlarından oluşan bir *pagus* ve bir *peregrini civitas*'tan oluşan Thugga'da, yerel ailelerin toplumsal saygınlık kazanmak için anıtsal mimariyi nasıl kullandıkları görülebilir (Thomas, 2007:73).

İmparatorluğunun batısında başka yerlerde de benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Geç Flavian döneminde, seçkin bir askeri kariyerin sonunda yerel bir *magistra* olarak hizmet eden atlı sınıfından Caius Sappius Flavus, Güney Galya, Vasio'daki topluluğuna, hamamların önündeki bir revakın mermerle süslenmesi için 50.000 sikkelik bir miras bıraktı. Hem biçim hem de malzeme, ölümünden sonra insanların onu hatırlaması için uygun şekilde gösterişliydi (Goudineau ve de Kisc, 1991:101). Birkaç yıl sonra, aynı zamanda yerel bir *magistra* olan başka bir atlı, tiyatronun *proscaenium*unu (sahne önü kemeri) süslemek için yüklü bir para bıraktı (Goudineau ve de Kisc, 1991:105).

En azından İ.Ö. ikinci yüzyılın başlarından itibaren Romalı generaller tarafından kendi askeri ihtişamlarını anmak için dikilen zafer anıtları, İmparatorluk döneminde hızlanarak devam etti. Anıtsal bir yapı inşaat etmek, toplumdaki haysiyet göstergesi olarak zenginlerin yarıştığı bir olgu haline geldi. Öyle ki artık anıtsal bir yapı inşaat etmek için zafer kazanmak gerekmiyordu, doğum, düğün, ölüm gibi insan hayatının aşamaları gibi en basit olayların bile hatırlanmasına yönelik anıtsal yapılar inşa ediliyordu.

Anıtsal mimarinin toplumsal ilişkileri veya kültürel kimliği ifade etmek için kullanımı, toplumsal ölçeğin aşağısındaki özgür vatandaşların işlerine döndüğümüzde daha da açıktır,

çünkü onlar için kamu binalarının himayesi bir toplumsal hareketlilik aracıdır. İyi bir örnek, imparatorluk dininde görev yapan ve aristokrat kent konseyinin altında ayrı bir düzenin üyeleri olan *augustales*'tir. Bunlar bir tür belediye orta sınıfıdır. Bu düzenin verdiği statü, özellikle belediye meclisinin sadece hür doğmuş üyelerine açık olan kamu görevlerine uygun olmayan, ancak *augustalis* veya *sevir augustalis* rütbesi aracılığıyla, yine de genellikle muazzam servet biriktirme fırsatına sahip olan azatlılar için zenginliklerini mimari yardımlar, köprüler, tiyatro tenteleri ve sokak döşemeleri gibi bayındırlık işlerinde veya mahkemeler ve podyumlar gibi iktidar sembollerinin inşaatında kullanmak için önemliydi (Thomas, 2007:76). Carsulae'de bir bağışçı, bir su kemeri adağını ekmek ve şarap sunan bir halk kabulü ile kutladı. Revaklar ve gösterişli süslemeler kamusal önem sunan, cömertliğin yaygın nesneleriydi. Saepinum'da bir *augustalis*, pazar binasını sütunlar ve mermer süslemelerle süsledi. Puteoli'de, bir grup *augustales*, Victoria Augusta tapınağının süslenmesi için para ödedi. Parma'da, mermer heykeller ve çeşmelerin eklenmesiyle yeniden döşenmiş bir cadde anıtsallaştırıldı (Thomas, 2007:70).

Doğu eyaletlerindeki kamu binalarının biçimleri, toplumsal ve kültürel anlam ifade etme konusunda benzer bir potansiyele sahipti. Doğu'da, kamu mimarisinin özel himayesi konusunda uzun bir gelenek vardı (Ward-Perkins, 1998:378). Roma İmparatorluğu altında, özel olarak finanse edilen bu tür kamu binaları, yalnızca bir hami ve onun topluluğu arasındaki ilişkiler hakkında değil, aynı zamanda Roma'nın kendisiyle ilişkileri hakkında da bir takım göstergeleri bulunmaktaydı. Efes'teki Polemaeanus gibi, büyük bir servet edinmiş ve senatörlük statüsü kazanmış ya da imparatorluk hükümetinde üst düzey konumlara ulaşan birçok kişi, büyük kamu binaları inşa etmek için kendi topluluklarına geri döndü (Halfmann, 1979:52-70). Diğerleri, gelecekte Senato'ya kabul edilme umuduyla harekete geçtiler ya da daha fazla siyasi ilerlemeyi amaçladılar ve bu nedenle Roma'ya bağlılıklarını ifade etmek istediler (Halfmann, 1979:26-27). Finanse ettikleri, tamamen 'Roma' karakterli eserler bunu göstermek için tasarlandı. Roma İmparatorluğu döneminde Küçük Asya mimarisinin bugün en görünür özellikleri arasında, büyük tiyatrolar, stadyumlar ve amfi tiyatrolar vardır. Bu tonozlu yapıları oluşturan bireysel bölümlerin (*psalid*ler) çoğunun finansmanı görevliler tarafından

ödendi. Bu tür binalar, yerel seçkinler tarafından bir asır önce Pompeii'de dikilmiş olan 'sadakat anıtları' gibiydi.

Anıtsal mimarinin yerel düzeyde kullanımı kentin de statüsüne etkisi olan bir faktördü. Zira Roma ideolojisini anımsatan görüntüler ve mimarilerle süslenenler yalnızca koloniler değildi; yerli topluluklar da dönüştürüldü. İmparatorluk hanedanının heykelleri ve onlara ithaf edilenler, birçok batı kentinin kamu binalarını doldurdu: sadece imparatorluk dinine adanmış tapınaklar değil, aynı zamanda *forum*lar, *basilica*lar, meclisler, anıtsal kemerler, tiyatrolar, amfitiyatrolar, ve hamamlar da anıtsal olarak inşa ediliyordu (Wan, 2019:136). Artık çoğu Roma vatandaşı olan yerel seçkinler, Roma'ya bağlılıklarını ilan eden yeni anıtsal merkezleri finanse ettikçe, en dramatik dönüşümler genellikle belediye statüsüne terfiyi izledi.

Anıtsal merkezlerin yaratılmasının ve yeniden şekillendirilmesinin genellikle yerel seçkinlerin üstünlüğünden kaynaklandığı görülmektedir. Bu, ivmenin çoğunun Roma'dan ve hatta imparatorluk ailesinin üyelerinden geldiği kolonilerde normalde meydana gelenin aksi bir durumdu. İtkinin merkezden geldiği bir başka durum da, Roma imparatorlarının atalarının kentlerini süslemek için müdahale etmeleriydi. Trajan ve Hadrian aileleri, Baetis nehri (modern Guadalquivir) üzerindeki çok daha önemli ve gelişen liman kenti Hispalis'in (Seville) 12 kilometre kuzeyindeki küçük bir belediye olan Italica'dan (Santiponce) geliyordu. İmparatorun ardından koloni statüsüne yükseltilmesi talebinin onu şaşırttığı iddia edilse de, Hadrian bunu kabul etti ve ardından kentin genişlemesini finanse etmeye yardımcı oldu (Dio Casius, 1916:444). Kent daha önce sadece 13,5 hektarlık bir alanı işgal etmişti; Hadrian döneminde alan iki katından fazla artarak 38 hektara ulaştı. Büyük bir amfitiyatro, ilişkili *palaestra* ile yeni bir hamam kompleksi, en az iki kentsel dernek (*collegia*) için toplantı salonları, geniş sütunlu caddeler ve geniş kent evleri ortaya çıkarılmıştır. Kentin yeni bölümünün odak noktası, Hadrian'ın üvey babası, şimdi tanrılaştırılmış Trajan için muazzam bir türbeydi. Tapınağın kendisi cephesi boyunca 30 metre ve yan tarafında 48 metre ölçüldü, bu "Traianeum" denilen kompleksin tamamı yeni kentsel ızgaranın iki adasını işgal etmekteydi (Boatwright, 2000:162–167).

Benzer şekilde, Lepcis Magna'nın kuzey Afrika'daki topografyası, vatandaşlarından birinin, Septimius Severus'un İ.S. 193'te iktidara gelmesiyle kökten değişti. Hamamlar, yeni liman tesisleri, uzun sütunlu bir cadde ve yazıtlardan Forum Severianum veya Forum Novum Severianum olarak bilinen yeni *forum* hızla inşa edildi. İkincisine heybetli bir podyum üzerine inşa edilmiş bir tapınak hâkimdi. Bu *forum*un doğusuna bitişik olan uzun bir *basilica*, tasarım olarak Trajan'ın Roma'daki *forum*da kendi adını taşıyan tasarımına benziyordu (Gros ve Torelli, 1988: 294–299).

Gördüğümüz gibi, geçiş döneminden itibaren Roma kolonileri güç merkezi tarafından yerleştirilen kentlerdi. Senato ve Roma halkı, kurulan koloniyi denetlemek için bir *deductor* (vergilerin düşürülmesinden sorumlu bir memur) atadı. Bu sorumluluk, İ.Ö. 42'de *konsül* olan Lucius Munatius Plancus'un, Campania'daki Caieta (Gaeta) yakınlarındaki türbesine kendi mezar taşına yazacak kadar önemli hissettiği bir sorumluluktu. *Deductor*, kent merkezinin ilk planlamasından, koloninin topraklarındaki arazilerin paylaştırılmasından ve ilk yerel konseyin (*ordo decurionum*) seçiminden sorumluydu. Böylece koloninin ilk seçkinlerinin oluşturulmasında epeyce etkili bir rolü bulunuyordu. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Roma'dan gönderilen bu yetkili, bir kentin nasıl olması gerektiği konusunda açıkça Romalı fikirlere sahipti (Ward-Perkins, 1991:23). Bu nedenle koloniler, Aulus Gellius'tan (1927:16.13.9) alıntı yapacak olursak, "Roma halkının büyüklüğünün ve görkeminin küçük ölçekli görüntüleri ve yansımaları" olarak görülmeye başladı. Roma kentinin kendine özgü topografyası ve uzun süren evrimi, onun hiçbir şekilde kolonyal bir kuruluş için en iyi model olmadığı anlamına geliyordu. Böylece İ.Ö. dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda kıyı İtalya'sını savunmak için Roma tarafından gönderilen koloniler, Placentia (Piacenza), Luna (Luni) ve Comum (Como) gibi yerlerde Po vadisi ve Cisalpine Gaul'da kurulan koloniler oldu. Bunlar sırasıyla İ.Ö. 218, 177 ve 89'da kurulmuş olup, erken imparatorluk döneminde batı eyaletlerine ihraç edilen planları sağlamıştı (Zanker, 2000:33-36).

Bir Roma kolonisinin "Roma halkının büyüklüğünü ve görkemini" nasıl yansıttığına dair güzel bir örnek Colonia Augusta Emerita (Güneybatı İspanya'da Merida) tarafından sağlanmaktadır (Mateos Cruz, 2001:196-198). Koloni, Augustus'un İspanya'nın uzak kuzey ve

kuzeybatısındaki Cantabria ve Asturia'daki savaşlarının ilk aşamasında yer alan Legia V Alaudae ve X Gemina gazileri için İ.Ö. 25'te kuruldu (Dio Casius, 1916:262). Daha önceki yerleşime dair bazı dağınık arkeolojik kanıtlar olsa da, Augustus burayı bu yeni koloninin yeri olarak seçtiğinde açıkça büyük bir yerleşim yeri değildi. Anas nehrinin karşısındaki 56 kemerli anıtsal köprü, koloninin en eski bina projelerinden biriydi ve İspanya iletişim ağındaki kilit bir düğüm olarak önemini vurguluyordu (Alvarez Martinez, 1983). Hemen bir kentsel ızgara oluşturuldu ve ara sokaklarının birçok izi ve bunların altında bulunan bazı kanalizasyonlar inşa edildi. Koloniye, başlangıçtan itibaren kapıları ve kuleleri olan etkileyici bir çevre suru sağlanmıştı ve bu, Augustus ve Tiberius döneminde basılan madeni paralarda yer alan ana görüntülerden birisiydi (Burnett ve Amandry 1992:69-73). *Cardo maximus* (kuzey-güney caddesi) ve *decumanus maximus*'un (doğu-batı caddesi) kesişim noktasında, odak noktası başlangıçta yerel granitten inşa edilmiş ve alçı ile süslenmiş, yüksek bir zemin üzerine yükselen bir tapınak olan koloninin *forum*u için kentsel ızgaranın altı adası (*insulae*) açık bırakıldı. Uzun zamandır yanlış bir şekilde "Diana tapınağı" olarak bilinen bu tapınak, neredeyse kesinlikle imparatorların kültüne adanmış bir tapınaktı (Edmondson, 2006:261).

Roma'nın seçkinlerin altındaki taşralı tebaalarının bu anıtları çoğunlukla nasıl gördükleri bizim için belirsizliğini korumaktadır. Neron Britanya'sındaki Camulodunum'daki (modern Colchester) koloninin durumu, taşralıların bu yeni ve bir şekilde aşırı güçlü komplekslerin her zaman istekli alıcıları olmadığını düşündürebilir. Tacitus, orada tanrılaştırılmış Claudius'a inşa edilen tapınağın yerel halk tarafından "sonsuz egemenliğin bir kalesi" (*arx aeternae dominationis*) olarak görüldüğünü ve taşralıların dinin temsilcileri olarak seçilmesi gerçeğini, Romalılar tarafından yerel seçkinleri "dini bağlılık bahanesiyle tüm servetlerini ortaya koymaya" zorlamak için tasarlanmış alaycı bir mekanizma olarak görüldüğünü aktarmaktadır (Tacitus, 1937:158-159). Bu inşaat programlarına karşı bir miktar muhalefet olmuş olsa da genel olarak, daha büyük kent merkezlerinin pratik kolaylıkları ve görsel ihtişamı, kalıcı herhangi bir hoşnutsuzluk kazanmış gibi durmamaktadır.

Açıkça yerel seçkinler bu inşaat projelerini destekliyorlardı, çünkü pek çoğuna sponsor oldular ve onları ziyaret eden Romalı yetkililerden ve daha uzaklardaki imparatorlardan

çabaları için övgüler aldılar. Bu tür anıtlar, seçkinlere, kamusal faaliyetlerini yürütecekleri ve özellikle de egemen güç olan Roma ile ilgili olarak kimliklerini şekillendirecekleri etkileyici bir sahne sağladı. Tapınaklar, çoğu kentte, tanrıların lütfunu geliştirmenin sivil önemini vurgulayan en belirgin binalardı. Hem yerel hem de imparatorluk hanesine yönelik kültler, kentlerin fiziksel peyzajına giderek daha fazla egemen olmaya başladı (Beard, North ve Price 1998:313-363). *Forum*lar, konsey binaları ve *basilica*lar, Roma tarzı siyasi ve adli işlerin uygun şekilde yetkili ortamlarda yürütülmesine izin verdi. Hamamlar ve jimnastik salonları, zihinsel olduğu kadar fiziksel egzersizin de merkezi olduklarından, bedenin bakımının ve zihnin yetiştirilmesinin Romalı bir yaşam tarzının temel unsurları olduğunu vurguladı. Tiyatrolar, amfi tiyatrolar ve sirkler, genellikle dini ayinler ve imparatorluk kült faaliyetleri bağlamında oynanan Roma tarzı eğlencelerin birçok kente yayılmasına ve merkez ile çevre arasında bir dereceye kadar ortak deneyim yaratmasına izin verdi. Kısacası, bu eyalet kentlerinin yapılı çevresi, özellikle Roma tipi bir sivil yaşamın gelişmesine izin verdi.

Anıtsallığın toplam maliyeti ordu aracılığıyla imparator ve yerel seçkinler arasında paylaşıldı. Bu sistemin güzel bir örneği, Boatwright'ın Hadrian ve Roma İmparatorluğu kentleri arasındaki ilişkiye dair kapsamlı çalışmasında anlatılmaktadır. Hadrian, tahttaki 21 yılı boyunca en az 130 kente 210'dan fazla bireysel lütuf sunmuştu (Boatwright, 2000:206). İlginç bir şekilde, bu yardımların en büyük kategorisi, eğlence ve dinlenme için tapınakların ve binaların inşası, su kemerlerinin oluşturulması, liman ve yol çalışmalarının tamamlanması dâhil olmak üzere, kentlerin mimarisinde ve altyapısında yapılan değişiklikleri içerir (Boatwright, 2000:207-209). Bu cömertlik eylemlerinin bir krize veya doğal afete yanıtın bir parçası olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. Bunu, imparator ile Roma dünyasının kentleri arasında var olan karmaşık güç ve yükümlülük bağının bir parçası olarak anlamak daha isabetli olacaktır. Bu anıtsal yapılar, imparatorun üstünlüğünün tezahürü ile yerel seçkinlerin özerkliğine verilen tavizler arasında hassas bir dengenin sürdürülmesinin göstergesiydi (Boatwright 2000:57). En ünlü örneklerin çoğu kaçınılmaz olarak Yunanistan ve Küçük Asya'nın yanı sıra Vezüv bölgesinden gelse de, yerel seçkinler ve kentleri arasındaki ilişkinin birkaç örneği olduğu açıktır.

İmparator tarafından, kamu veya özel şahıslar olarak seçkinler tarafından ve diğer yatırımcılar tarafından ne kadar ödendiğini hesaplamak zordur ve her halükarda bu, kentten kente, ayrıca bölgeden bölgeye göre önemli ölçüde değişmiş olmalıdır. Bununla birlikte, genellikle, kale duvarları, kent surları ve su kemerleri gibi en büyük zaman, emek ve para harcamasını gerektiren projelerden imparatorun sorumlu olduğu varsayılırken, yerel seçkinler dini yapılar, hamamlar ve muhtemelen eğlence yapıları gibi daha mütevazı girişimlerden sorumluydu.

Anıtsal mimarinin en önemli amacı cumhuriyet döneminde cumhuriyetçi ideolojinin, imparatorluk döneminde ise imparatorluk ideolojisinin yayılmasıydı. Mimari sembolizmin tümü, özellikle de anıtsallık, okuma yazma bilmeyenler için yaratıcı bir düşünme aracı sağladı ve bu nedenle, görüş ve algıları en az kaydedilen nüfusun geniş kesimlerine erişim sağlanmasında etkili oldu. Örneğin, çerçeveleyen sütunların doğrusal ve yukarı doğru hareketi ile kemerlerin bir araya getirilerek dikey boyuta uyarlanması yükseliş fikrini önermek için kullanılıyordu (Arnheim, 1947:68). Roma dünyasındaki diğer büyük tapınakların anıtsallığı da benzer şekilde ifade edildi.

Bir kamu binasının adanması, elini kapı sövesine koyan ve tanrılara dua eden *magistra*nın bir hayranlık ve saygı nesnesi olduğu kamusal resmi bir törendi (Whitehorne, 1969:34). Bu törenle *magistra* aynı zamanda binaya bağlı ahlaki değerlerle donanmış oluyordu. Tapınak en yüksek anıtsal biçimdi ve buna göre, onu törenle adama ayrıcalığına sahip olmak büyük bir siyasi onurdu. Anıtsal kamu mimarisinin dili, İmparatorluk döneminde yeniden yorumlanabilecek hiyerarşik olanaklar sunuyordu. Yunan dünyasındaki Helenistik krallarda olduğu gibi, muazzam büyüklük, yükseklik ve diğer binalar üzerindeki hâkimiyet kıstası, erken Roma imparatorlarının mimari ideolojisinin önemli bir özelliğiydi. Yüksek binalar, inşaatçılarının otoritesini somutlaştırıyordu. Dolayısıyla yeni rejim, kamu binalarının ölçeğindeki bir büyümeyle kendisini gösteriyordu. Kamu binalarındaki bu tür insanüstü ölçek, daha büyük bir otoriteyi barındırmak için ölçeğin artmasına kolayca izin veriliyordu (Jones, 2003:149–51). Örneğin, Augustus tarafından Roma ve İtalyan tanrılarına adanan mermer tapınak, İtalya'nın Augustus anıtsallaşmasını ifade ediyordu. İmparatorun Roma'yı tuğladan

mermere dönüştürdüğüne dair ünlü iddiası, benzer şekilde Roma'nın imparatorlar altında güzelleştiği anlamını taşıyordu (Beranger, 1953:75).

Augustus döneminde sütunlu düzenler yeni toplumsal düzeni ifade etmek için kullanılabilirdi. Böylece, Marcellus Tiyatrosu'nun düzenleri, yalnızca eski toplumun üçlü hiyerarşisini değil, aynı zamanda yeni imparatorluk özel düzenlemelerini de simgeliyordu. Tiyatro koltuklarının sıralamasında en alttaki on sıra senatörlere, onların üstündekiler atlı sınıfının üyelerine ve bunun üzerindekiler de özgür vatandaşlar için düzenlenmişti (Suetonius, 1913:196-197).

Anıtsal mimari, Roma kentlerinde bir kamusal veya sivil kimlik duygusunu güçlendirdi. Ancak, bir kamu binası bir kentin siyasi gücünü ortaya koyabileceği ve bunu yaparken rakip bir kentin isteklerine meydan okuyabileceği için, bir bütün olarak İmparatorluk bağlamında potansiyel olarak istikrarsızlaştırıcıydı. Bir kentin kentsel kimliğini canlandıran ve Roma'ya sadık yerel seçkinlerin gücünü destekleyen kentsel biçimlerin gelişimi ile İmparatorluğun birliğinin sağlamlaştırılması arasında bir denge kurulması gerekiyordu. Kamu binaları, kentlerinin ayrı kimliğinin sembolleriydi, ancak aynı zamanda Roma'nın ve yöneticilerinin gücünü de temsil edebilirlerdi. Eyalet başkentlerinin kamu binaları esas olarak yerel seçkinlerin cömertliği tarafından finanse edilse de, bunlar aynı zamanda emperyal girişimlerin veya yerel finansman ve emperyal desteğin bir birleşiminin sonucu olmalıydı. Taşra kentlerinin mimari görünümünü kontrol etme veya "uyumlaştırma" girişimi, imparatorun ve personelinin bu katılımını yüreklendirdi. İmparatorlar döneminde sözde sivil binalar "emperyal mimari" haline geldi. Eyalet kentlerindeki yeni binaların yerelden ziyade emperyal bir ideolojiyi desteklediği görülmektedir.

Birçok kentin kentsel dokusuna ilişkin, tek tek kentlerin metinsel açıklamalarının yanı sıra ve binaların inşasını, adanmasını veya onarımını kaydeden bir dizi yazıt gibi arkeolojik kanıtların bir birleşiminden elde edilen büyük miktarda kanıt vardır. Bu kanıtların çoğu nispeten sistematik olarak derlenmiştir, bu nedenle yararlanılabilecek çok sayıda mevcut çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, büyük ölçüde beklendiği gibi, anıtsallığının çoğunun İtalya, doğu, batı ve kuzeybatının bazı bölgelerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Antik dünyanın

farklı bölgelerinde bu kentsel dokulara ve binalara yapılan yatırım düzeyinde önemli farklılıklar vardı ve bu, Roma İmparatorluğu boyunca kaynakların tahsisinde nispeten büyük miktarda eşitsizliğe işaret ediyordu.

Her kentteki anıtların sayısı zamanla değişti, İ.Ö. 100'de toplam 1803'ten İ.S. 300'de 3928'e yükseldi ve İ.Ö. birinci yüzyılda İtalya, Levant, Asya ve Yunan anakarasından 3. yüzyıla kadar Roma dünyasının diğer kentlerine yayıldı. Bu durum, bu yapıların sayısının zamanla arttığını ve doğudan batıya doğru yayıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, zamanla anıt sayısındaki artış eşit değildir. Anıt sayısı İ.Ö. birinci yüzyılda 712, İ.S. birinci yüzyılda 546, İ.S. ikinci yüzyılda 652 ve İ.S. üçüncü yüzyılda 215 arttı (Hanson, 2016:122).

3. ANTİK ÇİN'DE DÜŞÜNCE MEKÂN DİYALEKTİĞİNDE KENTLER

3.1.Efsaneler (Mitoloji) Etrafında Çin Kentinin Ortaya Çıkışı

Her kültürde olduğu gibi Çin de efsaneleri bol bir geleneğe sahipti ve bu efsaneler ilk kentlerin kurulmasıyla yakından ilişkiliydi. Bu efsaneler ilk kültürlerin kurulmasında kahraman liderlere vurgu yapmasıyla antik Çin kentlerinin güçlü bir kral veya onun görevlendirdiği asil soya mensup liderler etrafında doğup gelişmesini betimliyordu.

Batılı akademisyenler Çin uygarlığını genellikle Chou Hanedanlığı ile başlatmaktadırlar. Bununla birlikte Çin'de uygarlık Chou'dan öncesinde filizlenmeye başlamıştır. Efsanelerin verdiği bilgilere göre ilk Çin kentlerinin kurulması İ.Ö. 4000'lere kadar dayanmaktadır. Daha sonradan yazılan tarih kitaplarında, bu tarihi İ.Ö. 2700 yıllarında giyim, gıda temini, evlenme, devlet sistemi gibi bir medeniyetin esas unsurlarını keşfedip halka öğreten bilge krallarla başlatan gelenekselci Çin tarihçilerinin aksine, yapılan arkeolojik kazıların ışığında bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını düşünen modern araştırmacılar, Çin'de yüksek bir kültürün bu kadar erken bir dönemde başlamasının mümkün olmadığını belirtmektedirler (Eberhard, 1987:12). Bununla birlikte, Çin mitolojisinde, kültürün dayandırıldığı üç hükümdar ve beş imparatordan bahsedilir. Tanrısal güçlerle donatılmış olan bu yöneticilerin, İ.Ö. 2852- İ.Ö. 2070 yılları arasında hüküm sürdüğü, halklarına insanca bir yaşamın gerekliliklerini öğrettiği inancı yaygındır.

Üç kralın, yeteneklerini halklarının yaşamlarını iyileştirmek ve onlara temel beceri ve bilgileri vermek için kullanan tanrı-krallar veya yarı tanrılar oldukları söylenirdi (Eliade, 1987:133). Beş İmparator, çok uzun süreler yaşamış, büyük bir ahlaki karaktere sahip olan ve büyük bir barış dönemi boyunca hüküm süren örnek atalarının bilgeleri olarak tasvir edilir. Üç Egemen'e farklı Çin tarihi metinlerinde çeşitli kimlikler atfedilir.

Bu kralların ateşin kullanımını tanıtmaya yardımcı oldukları, insanlara nasıl ev yapılacağını öğrettikleri ve çiftçiliği icat ettikleri söylenir. Huangdi'nin karısı Leizu, ipek

kültürünün icadıyla tanınır. Tıbbın keşfi, takvimin icadı ve Çin yazısı da beş imparatora atfedilir (Morton ve Lewis, 2005:14). Onların döneminden sonra Büyük Yu, Xia Hanedanlığı'nı kurmuştur.

Dünyanın yaratılmasında yer alan Beş İmparator efsanesinde, Youchao-shi, Suiren-shi, Fuxi-shi ve Shennong-shi ve Nüwa-shi efsanevi beş imparatordur. Başka versiyonlarda Yao ve Shun isimleri de geçmektedir. Üç kralın ise Suiren-shi, Youchao-shi ve Shennong-shi olduğuna inanılmaktadır. İnanışa göre, Suiren, insanların kolayca göç edebilmeleri için onlara ateş için odun kesmeyi; Youchao ise, insanlara ahşaptan evler inşa etmeyi öğretmiş; böylece insanlar ovalara taşınarak mağaraları terk edebilmişlerdir. İnsanların sayısı arttıktan sonra, Shennong ise insanların gıda sorunlarını çözmek için uygun otlar bulmuştur (Hucker, 1975:21).

Shi, klan veya aile anlamına gelir, bu nedenle tarih öncesi çağlarda hiçbirinin tek bir kişi olmadığı, kabileleri ve en önemlisi kurucu ataları temsil ettiği sonucu çıkartılmaktadır (Hucker, 1975:22). İleride göreceğimiz gibi asil soyun, Çin medeniyeti ve kentleri için zorunlu bir öğe olması yaratılış efsanelerinde dahi göze çarpmaktadır.

Çin ortak medeniyetinin doğuşu, doğudaki hemen her yerde görüldüğü gibi, insanların yaşamsal faaliyetlerini sürdürecek asgari bir tarım yapabileceği alanların ıslahı ile başlamaktadır. Sarı Nehir vadisinde birbirinden kopuk bir yığın kabile nerede yiyecek bulduysa oraya yerleşmiş ve nüfus da bu bölgelerde çoğalmıştır. Kuzeyde bulunan tarıma elverişli arazilerde darı, güneydekilerde ise pirinç yetiştirilmiştir (Li, 1983:22). Darı ve pirincin birbirinden farklı etnik ve kültürel toplulukları binlerce yıl sürecek bir süreçte beslediği görülmektedir. Kuzeydoğu'da avcı, biraz da tarımla uğraşan, domuz besleyen bir kültür; kuzeyde çoban göçebe, sığır besleyen bir kültür; kuzeybatıda önce avcı, sonra çoban olan ve at yetiştiren bir kültür; batının dağlık bölgelerinde koyun besleyen bir kültür; güneyde ise pirinç yetiştiren bir tarım kültürü İ.Ö. 2000'lere kadar birbirlerine karışmışlar ve batıda Yangshao kültürü ile doğuda Hongshan kültürlerini oluşturmuşlardır. Madenin kendilerince bilinmediği, tarım ve hayvancılık ekonomisinin hâkim olduğu, halkının tamamen etrafı çamur surlarla çevrili köylerde saman kaplı çamurdan evlerde yaşadığı, kendilerini henüz Çinli olarak görmeyen bu kültürler, sonraki Çin medeniyetinin ilk temsilcileri olmuşlardır (Eberhard,

1987:22). Çin'de bu dönem yerleşik hayata geçen köy grupları dönemidir ve bir kentten henüz bahsedilememektedir. Bununla birlikte, kabile liderlerine yapılan güçlü bir atıf bulunmaktadır.

Çin'in ilk dönem yerleşimleri birbirleriyle karşılıklı etkileşimleri sınırlı olan kabile topluluklarıdır. Çin toplumunun ilk temsilcileri olan bu toplulukların dağılımına bakıldığında henüz bir siyasi birliğin oluşmadığı, her birinin kendi toprakları üzerinde egemenliği olan kabile liderleri tarafından yönetildiği görülmektedir. Düşünce henüz aile bağlarının ve ailelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenlenmesi üzerine kurulmuş olup, güçlü bir kral ve ona atfedilen kutsallık üzerine temellendirilmemiştir. Bu dönem, Çin metinlerinde, toplum kurallarını birincil ilişkilerin belirlediği, büyüğe saygı ve küçüğe sevgi şeklinde formalize edilebilecek bir ilişki biçiminin hâkim olduğu kentsiz bir altın çağ olarak sunulmaktadır. Değişim o kadar yavaştır ki nesillerin hayatları birbirleriyle hemen hemen aynıdır.

Bununla birlikte Tarih Kitabı'nın (Shu Ching)[72] bize bildirdiği efsanevi krallar Yao ve Shun hakkındaki hikâyeler, bazı kabilelerin birleştirilerek ilk dönem küçük kabile devletlerin kurulmuş olabileceğini göstermektedir. Kitabın birinci bölümü Kral Yao'nun yönettiği ülke "Thang'ın Kitabı" adını taşımaktadır ve Kral Yao'nun kişiliğini, yönetiminin genel sonuçlarını, takvimin ve tarım işçilerinin düzenlenmesindeki özel çabalarını, tahrip edici bir sel felaketiyle başa çıkma yollarını anlatmaktadır. Kitaba göre Yao, saygıdeğer, başarılı, düşünceli ve hoşgörülü bir kral olarak dokuz akraba kabileyi birleştirmiş, insanları medenileştirip akıllandırmış, pek çok devleti bir araya getirmiş ve uyumu sağlamıştır (Legge, 1879:31-36). Takvimin düzenlenmesi, mevsimlerin ve dolayısıyla yetiştirilecek olan zirai ürünlerin ne zaman ekilip biçileceği bilgisinin öğretilmesi anlamına gelmektedir ki bu durum yerleşik hayatın ve tarımın gerekliliğidir. Hemen bunun ardından bahsedilen tarım işçilerinin düzene sokulması, o gün için toplumsal iş bölümünün tanzim edilmeye başlandığını göstermektedir. Sel felaketleri ise daha ilk dönemden itibaren Çin'in su kenarlarında doğan bir uygarlık olduğunun metinlere yansıması olarak okunabilir.

[72] Belgeler Kitabı, Vesikalar Kitabı olarak da anılan Shu Ching, İ.Ö. 2357-657 tarihleri arasındaki olayları anlattığını iddia edilen, çoğunlukla imparator buyruklarından ve ileride hatırlanması için kayıt altına aldırdıkları çeşitli yerlerde yapmış oldukları konuşmalardan oluşan belgelerin derlendiği bir kitaptır. Konfüçyüs öncesi dönemde saray tarihçileri tarafından derlenmiştir.

İkinci bölüm ise Yao'nun damadı Kral Shun'a ayrılmaktadır. Erdemli bir devlet yöneticisi olarak Shun, Kral Yao'nun dikkatini çekmiş ve onun başbakanı olarak otuz yıl, Yao'nun ölümünden sonra da kral olarak elli yıl olmak üzere toplam seksen yıl devleti yönetmiştir. Kitapta onun başbakan olarak yapmış olduğu icraatlar, dört yöne yapmış olduğu yolculuklarla ağırlık ve uzunluk ölçülerinin standartlaştırılması, atalar tapınağında yapılacak olan ayinlerin belirlenmesi, toprağın on iki eyalete bölünmesi, bazı suçlara uygun cezaların öngörülmesi, yolsuzluk yapan bakanların sürgüne gönderilmesi, isyan eden kabilelerin bastırılması şeklinde sıralanmaktadır. Kendi krallığı döneminde Shun, yetkin bakanlar atayarak devleti emin ellerle birlikte yönetmiştir (Legge, 1879:37-45). Tarih Kitabı'nın bize verdiği bilgiler ışığında, Çin medeniyetinin nüvelerinin Shang Hanedanlığı, hatta Hsia Hanedanlığı öncesinde en azından kabilelerin birleştirilerek küçük siyasi yapılar şeklinde kurulduğu yorumu yapılabilmektedir.

Ünlü antropolog Karl Wittfogel'ın Fırat ve Dicle'nin Mezopotamya'sı, Nil'in Mısır'ı ve İndus'un ilk Hint uygarlıklarını doğurmasıyla ilgili söylediği "hidrolik medeniyetler" ifadesinin (Wittfogel, 1957:3) bu bağlamda Sarı Nehir'in Çin uygarlığı için de geçerli olduğu sorulabilir. İlk bakışta bu bölgelerin sulamaya dayalı ekonomik hayatın ilk kentleri doğurduğu bölgeler olduğu görülmektedir. Fakat bir medeniyete maddi bir temel sağlayan su olgusu kendi başına kent hayatını doğurmaya yetmese de yukarıda bahsi geçen Çin'in efsanevi krallarının bölgedeki hâkimiyetlerinin sulamayla olan bağlantısı açık bir şekilde bellidir. Yine de Wittfogel'ın (1957:12) Marx'ın "Asya Tipi Üretim" modelini esas alarak ürettiği doğu despotizmi toplum tipi için Çin epeyce beklemek durumundadır. En azından Çin için tarihin bu bölümünde siyasi kuruluşlar kabileler halinde iken, kurumsal bir din anlayışı henüz mevcut değildir.

Tarih Kitabı yeni tarım tekniklerini çevre kültürlere kral Yu'nun öğrettiğini yazar (Legge, 1879:64-72). Fakat gelenekte tanrısal yönleri olan kralın gerçekte bu işi tek başına yapmış olması mümkün değildir. Muhtemelen yeni teknikleri öğretmek için merkezden bir göç hareketi gerçekleştirilmiştir. Tarih Kitabı'nda bahsedilen dokuz kabileye (Legge, 1879:74) atanan hükümet görevlileri önceleri tarımı güçlendirecek faaliyetlerde bulunmuş, daha sonra

merkezdeki krallık için lazım olan madenin, tuzun ve diğer kaynakların tedarik edilebilmesi için çalışmışlardır.

Tarih Kitabı'nın kayıtlarına göre, kabile şeflikleri olan küçük siyasi yapılardan sonra Çin tarihinde ilk büyük siyasi birlik olan (varlığı halen tartışmalı) Hsia Hanedanlığı'nın[73] yönetiminin başlaması da nehrin ıslahına dayandırılmaktadır. Bilge İmparator Yu, Sarı Nehir'in taşmasını engellemek için kanallar inşa ettirir. Daha sonra etrafındaki bütün eyaletlere gider ve topraklarının durumunu tahlil edip, açılan kanallarla toprakları tarıma elverişli hale getirmenin yollarını araştırır. Oralardaki vahşi kabilelere de tarımı ve hayvancılığı öğretir. Böylece halkın takdirini kazanan Yu, otoritesinin ve meşruiyetinin bir göstergesi olarak vergi toplamaya başlar (Legge, 1879:64-72).

Childe'nin bir kentin ortaya çıkması için ön koşul olarak kabul ettiği nüfus yoğunluğu Çin'de çok erken zamanlarda gerçekleşmiştir. Ancak kentsel bir topluluğun ortaya çıkması için nüfus yoğunluğu tek başına yeterli olmamaktadır. Tarımsal arazinin artan nüfusa yetmediği durumlarda bu köyler bölünmek zorunda kalmakta ve yeni yerleşim yerleri kurulmaktaydı. Böylece kentsel bir topluluğun oluşması için gerekli olan yerleşimin boyutunda önemli bir değişiklik gerçekleşmemekteydi. Childe'ye göre teknik yetersizlikler olduğu müddetçe bir kent boyut olarak küçük kalmakta ve artı ürün çok sınırlı bir şekilde üretilmekteydi. Tarımın ilerleyerek nüfusun gereksinimlerinin çok daha ötesinde bir artı ürünün elde edilmesi kentlerin ve kentsel yaşamın ortaya çıkışındaki itici güç olduğu kabul edilmektedir (Childe, 2007:105-129). Artı ürün elde edildiğinde ulaşılan refah sayesinde toplumun bir kısmı tarımsal faaliyetler yapmak zorunda kalmadığı; kabiliyetlerini çömlekçilik, dokumacılık, metalürji gibi fiziksel mesleklerde ve aynı zamanda yöneticilik, din adamlığı, sanat gibi zihinsel faaliyetlerde kullanabildiği kentsel mesleklerin oluştuğu geniş nüfuslu bir yerleşim yeri olarak kentin

[73] Eberhard'a göre Hsia devleti veya kültürü Yangshao kültürünün yeni bir şekli olan Güney Shansi'de kurulan küçük bir devlet olsa gerektir (Eberhard, 1987:23). Birçok batılı araştırmacıya göre Hsia devleti, Chou Hanedanlığı'nın Shang Hanedanlığı'nı ortadan kaldırmasının meşruiyeti olarak kurgulanan bir kurgudur (Creel, 1937:105). Ancak batılı araştırmacıların Hsia Hanedanlığı'nın varlığı hakkındaki kuşkuları yeni bulgularla günden güne azalmaktadır. Çinli araştırmacıların çoğu ise Hsia'nın varlığını kabul edip, Erlitou kültürüyle özdeşleştirmektedirler (Tan, 2014:8). Bir başka yoruma göre Hsia Hanedanlığı'nın kuruluşu Çin toplumunda medeniyetin başlangıcını işaret etmektedir. Hsia kelimesi antik insanlar tarafından uygarlığın mecazi anlamı olan "zerafet" olarak yorumlanmıştır (Chinese Civilisation Centre, 2007:24,25).

doğduğu söylenmektedir. Childe'nin "kentsel devrim" olarak nitelendirdiği bu durum, Çin'de ortaya çıkan ilk kentler için belirleyici olmaktan ziyade ivme kazandırıcı bir niteliğe sahiptir.

Tarih kitabının Hsia'yı anlattığı bölümlerin sonu, kendi zevklerini önceleyip halkının mutluluğunu unutan krallara (Legge, 1879:78,79), yozlaşmış hükümet görevlilerine (Legge, 1879:81) ayrılmaktadır. Nihayet Shang'a ait olan ilk bölümde Hsia'nın yıkılmasının sebepleri arasında yöneticilerin Hsia kentlerinin halklarına yaptığı zulümden bahsedilmektedir (Legge, 1879:85). Bu pasajlar merkezin çevreyi sistematik bir biçimde sömürdüğünün göstergesidir. Kısacası, Hsia kentleri arasında askeri olarak egemen olunmuş, merkezden göçlerle takviye edilmiş, yine ayin sistemine göre belirlenmiş bir merkez-çevre ilişkisinin oluştuğu söylenebilir.

Bu anlatılar, antik Çin'de kentleri kuran efsanevi ataların önemine vurgu yapmaktadır. Erken dönem Çinli efsane anlatıcılarını cezbeden temalar toplumsal düzen ve toplumsal ahlaktı. Ölüm hikâyeleri üzerinde durulmamıştır. Çinlilerin tanrılarıyla ilişkilerine hâkim olan genel uyum, Apollo, Artemis ve Athena gibi savaşçı tanrı ve tanrıçaların kendilerini Aşil veya Hektor gibi ölümlülerin yaşamlarına dâhil ettiği erken dönem Yunanistan'ın kahramanca ve düşmanca evreniyle güçlü bir tezat oluşturur. Erken Çin toplumuna akrabalık bağları hâkimdi, kraliyet ataları cennetteki akrabalık biriminin en kıdemli üyelerini temsil ediyordu. Tanrılar ve insanlar arasında çok az anlaşmazlık vardı (Keightley, 1990:34).

Cennette olduğu gibi dünyada da itaat ve sadakat hüküm sürdü. Bu nedenle, böylesine iyiliksever bir dünyada erdemin ödüllendirileceğine dair beklenti vardı. Erken Çin mitolojisi gibi erken dönem Çin düşüncesi teodiseye çok az ilgi göstermiştir. Temel bir iyimserlik, kötülüğün varlığına ilişkin herhangi bir açıklamayı gereksiz kılmaktadır (Metzger, 1985-1987:64-66). Örneğin, Çin tufan efsanesinin ana işlevi, bir zamanlar orijinal anlatı ayrıntıları ne kadar zengin olursa olsun, bilge imparator Yu için bir arka plan olarak hizmet etmekti (Boltz, 1981:143). Mitin günümüze ulaşan hiçbir sürümü tufanın ahlaki önemine değinmez. Erken Çin mitolojisi bu şekilde insan başarısına içerleyen ya da insanı yok etmek için komplo kuran kötü niyetli tanrıları sunmaz. Çinlilerde ne Prometheus gibi tanrılara kafa tutan bir kahraman ne de aldatılabilir bir Zeus bulunuyordu. Bu ilahi düşmanlığın eksikliğini yansıtan Çin'de ölüm, Yunanistan'da olduğu kadar, yaşayanlara bir hakaret olarak görülmedi; daha çok, kaçınılmaz

ve uyumlu düzenin bir parçası olarak, trajediden çok ayinin bir konusu olarak görülüyordu. Bu uyum yaşamlarının her alanına etki ediyordu. Kentler de bu uyuma uygun olarak güçlü bir kral etrafında oluşuyorlardı.

3.2. Devlet ve Kentin Kurulmasında Krala Atfedilen Anlam

Düşüncelerimizde kenti genellikle sokakları, kamu binaları, pazar alanları ve tapınakları olan bir yerleşim yeri olarak hayal ederiz. Bunların hiçbiri anıtsal yapı olarak ilk Çin kentlerinde yüksek öneme sahip değildir. Göze çarpmayan görünüşleri nedeniyle, bakışımızı gerçekten önemli olana, yani insana – bir araya gelmiş insanlara, örgütlenmiş insanlara, ortak çıkarları olan ve çatışan çıkarları olan insanlara, arzusu, güçlü iradeleri olan insanlara yöneltmeliyiz. Bu bağlamda, başka yerlerdeki medeniyetlerin olduğu gibi ilk Çin medeniyetinin de vazgeçilmez unsurları vardır: Siyasi krallık, ona bağlı bir dini sistem ve hiyerarşi, farklılaşmış soylar, çoğunluğun sayısı az soylu elitler tarafından ekonomik olarak sömürülmesi, teknolojik uzmanlaşma, sanatta, yazımda ve bilimde karmaşık kazanımlar...

Bu unsurlar, Shang Hanedanlığı zamanında güçlü bir kralın etrafında kurulan, Çin'in antik kentleri Yanshi, Chengchou ve Yinshu'da görülebilir. Bu isimler aynı zamanda Honan eyaletindeki modern kentlerin de isimleridir ve Shang tarafından İ.Ö. I850-1000 arasında bırakılan eski kent kalıntılarını ifade etmek için de kullanılırlar. Metinsel kayıtlarla ortaya çıkarılan Hsia toplumunun doğası, birçok temel şekilleriyle Shang'la özdeş bulunmaktadır. Ancak Shang'ın iktidara gelmesiyle birlikte, Çin kentlerinin fiziksel belirtileri tanımlanabilir ve bu belirtileri açıklayan çok sayıda faktöre güvenle bakılabilir hale gelmektedir. Shang kentleri, bize ilk Çin kentlerinden bir model sunmaktadırlar (Chang, 1974:1).

Birçok tarihçi Çin tarihini Shang Hanedanlığı ile başlatmaktadır. Bunun sebebi, kanıtlanmış ilk belgelerin, Shang'ın bir dönem başkentliğini yapan Anyang kentinde bulunan imparatorluğa ait kehanet kemikleri kayıtlarında yatmaktadır. Kaplumbağa kabuklarına ve sığırların kürek kemiklerine yazılan toplam 17000 parçadan oluşan kehanet kayıtları,[74]

[74] Günümüze kadar gelen en eski Çin yazıları, kaplumbağa kabuklarına ve hayvanların özellikle kürek kemiklerine yazılan kehanet kemikleri kayıtlarıdır. Bu adı almasının sebebi, insanların kahinlere gelecekleriyle ilgili sordukları

döneminin Shang kralının 59 yıllık uzun saltanatının günlüklerini içermektedir. Geç Shang dönemi tarihini anlatan kehanet kayıtları, devleti ilgilendiren temel konuları ele almaktadır (Keightley, 2014:247). Bu ilk dönem fala bakma amacıyla kullanılan kemik yazıları, kentlerin yönetimine dair önemli bilgiler içermektedir. Kent yönetimi bu kayıtlarda çıkan sonuçlara göre yapılmaktadır. Kent hakkındaki kararların hemen hepsi, kehanetlerde çıkan sonuçlar doğrultusunda alınmaktadır. Bunların yanında, Chou Hanedanlığı döneminde kaleme alınan Shang Hanedanlığı hakkındaki klasik metinler, başında kralın bulunduğu Shang dini ve düşünce sisteminin kentlerine nasıl yön verdiğini göstermektedir.

Tarih Kitabı'nda Shang Hanedanlığı'nın kurulması ilk Shang kralı Thang'ın halkına seslenmesiyle dile getirilir. Burada Hsia hükümdarının erdemini kaybederek birçok suç işlemesinden dolayı Gök'ten gelen yıkılma kararını kral Thang gerçekleştirmektedir. Halkın yapılan zulüm karşısında Hsia'ya saldırıp onu cezalandırması için Thang'ı çağırması ve onun da Tanrı'dan korkarak Hsia Hanedanlığı'na son vermesi anlatılmaktadır. Eski Hsia kralının halkının gücünü sömürmesi ve Hsia kentlerinde halkına her türlü baskıyı yapması sonucunda, halkının ona olan bağlılığının kopması Hsia'nın sonuna sebep olarak gösterilmektedir. Gök tarafından atanan Thang, sözlerinin sonunda, halkını sözlerine itaat edilmemesi durumunda çocukları ile birlikte ölüme göndereceği ve itaatsizliği bağışlamayacağı tehdidini yapmayı da ihmal etmez (Legge, 1879:85-86). Bu konuşmadan sonra iyiliksever despotların yönetimi Shang hanedanlığının ve ilk antik Çin kentlerinin karakteri olagelmiştir. Bu ifadelerden Shang kentlerine yön verenin de kendisine kutsallık atfedilen ve bu sayede esenliğin kaynağı olan bir kraldan oluştuğu görülmektedir.

Çin geleneğinde *Sandai*- Üç (san) Hanedanlık (Dai)- ismiyle tanımlanan, Hsia, Shang ve Chou Hanedanlıklarının birbiri ardına gelmesini ifade eden bir tanım bulunmaktadır (Chang, 1983a:495). Bu devamlılık, Shang'ın Hsia'dan düşünce yapısını ve kurumlarını devralarak sürdürmesini sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, ilk olarak Hsia'da kurulan ayinler sistemi, güçlü bir kral ve merkeziyetçiliğin güçlenmesiyle Shang döneminde de devam etmiştir. Shang

soruların kahin tarafından kemiklere veya kaplumbağa kemiklerine yazılıp ateşe atılmasından sonra üzerinde oluşan çizik, yarık veya diğer izlerin yorumlanmasına dayanmaktadır (Bloom, 2003:53).

Hanedanlığı kentlerini oluşturan proto-bürokratik yapı, güçlü bir kralı merkeze alan bu ayinler sisteminin anlaşılmasında yatmaktadır.

Antik dönemin ilk hanedanlıklarında başkentlerin yerlerinin sabit kalmadığı, sürekli değiştiği görülmektedir. Başkentlerin yerinin değişmesi Çin'de daha ilk dönemlerden itibaren görülmeye başlanmış, daha sonraki dönemlerde ise gelenek haline gelmiştir. Atalar kültünü yaşatmanın önemi ön planda tutulduğundan, başkentin mekânı sabit kalmamakta, ruhani güçlerin emrine göre sürekli değişmektedir. Ruhani güçlerin emirlerinin gündelik yaşamın gerekliliklerine göre gelip gelmediği bu dönem için henüz bilinmemektedir. Bununla birlikte, kurucu metinler halkın en iyi yönetileceği ve onlar için erdemli bir yaşamın sürdürülebileceği yerlerin tercih edilmesi gerektiğini bildirmektedirler.

Buradan Çin kentini doğuran asıl motifin ne tarım ne de ticaret olmadığı, kentleri doğuran güdünün kendisine kutsallık atfedilen bir kralın etrafında atalar kültünün yaşatılması olduğu sonucuna ulaşılabilir. Mumford'un deyişiyle (2007:21) "mıknatıs kaptan önce gelmektedir." Çin kentinin çekim gücü daha çok dini motiflere dayanmaktadır. Dışarıdan gelene düşman olarak bakan köyün aksine kentte bir nüfus yoğunluğunun oluşabilmesi için heterojen grupları bir arada tutacak güçlü bir dinamizm gerekmektedir. Bu mıknatıs, Çin için kutsal bir kral ve tanrılaşmış atalarının bulunduğu kozmik anlama sahip yerler olarak tapınaklardır. Kentin ilk tohumlarının insanların hac amacıyla gittikleri bir törensel toplanma yeri olduğunu söyleyen Mumford'un hipotezinin Çin kentlerinin ortaya çıkmasına bir dereceye kadar uyduğu söylenebilir. Kent, Çin'in ilk hanedanlığının kurulduğu bölgede Çinliler için gündelik hayatın dışında ruhani ve doğaüstü güçleri olan, hayatlarına anlam katan bir çekim merkezidir. Bununla birlikte, kent Çin'de mekândan ziyade kutsal bir kralı ifade etmektedir. Zira kutsal olan mekân değil, ilahi güçlerle donatılmış kralın ta kendisidir. Kral başkenti değiştirme kararı aldığında önceki başkentin kutsallığı kalmamaktadır.

Araştırmacıların çoğu Hsia'dan sonraki Shang devletinin de teokrasi ile yönetildiğini belirtmektedir[75] ki bu görüşün gerçek olduğu metinlerden de anlaşılmaktadır. Din, Shang

[75] Eberhard, imparatorun bir çeşit başrahip olduğunu söyler (1987:30). Goodrich kralın bir çeşit rahip işlevi gördüğünü belirtir (1963:14).

devletinin hem ortaya çıkışında hem de meşruiyetini sağlayıp varlığını sürdürmesinde önemli bir rol oynamaktadır. En büyük tanrı olan *Shang Ti*'nin, kralın atalarıyla iletişime geçmesi ve ataların ruhunun *Ti* ile aracılık etmesi sayesinde bereketli hasatlar verdiğine[76] ve savaşlarda ilahi yardımlarda bulunduğuna inanılıyordu. Shang atalarına tapınma böylece Shang krallarının siyasi egemenliğine güçlü bir psikolojik ve ideolojik destek sağlıyordu. Bütün güç teokrat kraldan ortaya çıkıyordu çünkü o toplumu doğrudan etkileyecek olan ataların lütfuna başvuracak veya onların lanetlerini giderecek tek aracı idi. Sunmuş olduğu kurbanlarla, yapmış olduğu ayinlerle hasatları bereketli, zaferleri mümkün kılan, Göğün Oğlu[77] olan kralın ta kendisiydi. Kralın, öncülüğünde yapılan ayinler yoluyla iyi bir hasat veya zafer yaratma yeteneği, onu siyasi olarak daha güçlü hale getirmekteydi (Keightley, 1978:213).

Shang dininde kral atalarına bağlıydı. Fakat atalar da güçlerini elde etmek için kralın onlara sunacağı tahıla, şaraba, gerek hayvanların gerek insanların etinden ve kanından oluşan kurbanlara ihtiyaç duymaktaydı. Kurbanın sunulacağı atanın yüceliğine göre kurbanın miktarı ve büyüklüğü değişmekteydi. Hanedanlığın ayakta kalmasının ancak kraliyet dininin sürdürülmesiyle mümkün olduğuna olan inanç, Shang'ın maddi refahını ve askeri gücünü artırmak için güçlü bir neden oluşturuyordu.

Krallara asıl gücünü sağlayan Shang dininin temelinde atalara duyulan saygının kutsallaştırılması yatmaktadır. Bu kutsallaştırma kendini ata öldüğünde tanrılaştırma, yaşarken ise sınırsız itaat şeklinde göstermektedir. Kaynağını dinden alarak, toplum içinde ataerkil ilişki biçimlerinin doğduğu Shang dönemi, daha sonra Çin dinine en yakın kurucu metin olan Değişimler Kitabı'nda[78] felsefileşecektir. Değişimler Kitabı, düz ve kesik çizgilerin birleşiminden oluşan bir kehanetler kitabıdır. En yetkin çizgileri oluşturan Gök'ün karşılığı devlette ve kentte kral, ailede ise babadır.

[76] Ayinler Kitabı'nın "Farklı Aylarda Hükümetin Hareket Tarzı" adlı bölümünde iyi bir hasadın ancak uygun ayinler yoluyla alınabileceği belirtilmektedir (Legge, 1885a:273).
[77] Tarih Kitabı, Shang hükümdarlarından sıklıkla "Göğün Oğlu" şeklinde bahsetmektedir (Legge, 1879:113,120). Oysa bu tabir, Hsia hanedanları için kullanılmamaktadır. Bu durum dini hiyerarşiye dayalı ataerkil sistemin Shang ile yerleştiğinin bir göstergesidir.
[78] Çin'in kökeni yazı öncesi kültüre kadar giden ve en kutsal sayılan kitabı Değişimler Kitabı'dır. Çin'in üç bin yıllık tarihinde nerdeyse her düşünür ya bu kitaptan etkilenmiş ya da bu kitaba yorumlarıyla katkıda bulunmuştur.

Buna dayanan bir düşünce sisteminin, yöneten ve yönetilenin kesin çizgilerle ayrıldığı, aileye dayalı ataerkil bir siyasi sistem üretmesi gayet normal sayılmalıdır. Baba ile özdeşleştirilen önce kralın kendisi, sonra da tanrıydı. O yüzden hayatta olduğu süre boyunca kralın unvanı *wang* (boyun eğilen hükümdar), öldükten sonra ise *ti* (tanrı) idi (Wheatley, 1971:52). Hayattayken sürekli itaat gören kral, öldükten sonra da ataların ruhlarından biri olarak tanrılaşıyordu.

Başta kralın bulunduğu, aile temelli ataerkil sistemi yansıtan metin pasajları epeyi fazladır. Ayinler Kitabı'nın[79] yedinci bölümü, ayinlerin kökenini, gelişmesini ve amaçlarını açıklarken krallığın aile mirası olduğunu, nasıl ki bir ailede oğlun babaya mutlak itaat göstermesi gerekiyorsa, bakanların da krala, halkın da bakanlara itaat etmesi gerektiğini söyleyerek aile analojisi üzerinden üretilen bir hiyerarşik düzeni öngörmektedir (Legge, 1885a:366). Yine "Aile Modeli" isimli onuncu bölüm, bu hiyerarşinin halktan kraliyet ailesine kadar nasıl kurulması gerektiğini işlemektedir (Legge, 1885a:449-479). Büyük Öğreti (Ta Hsiao)[80] ülkeyi doğru bir yolda yönetmek için, hükümdarın önce kendi ailesini ıslah etmenin gerektiğini (Özerdim, 1963a:11), memleketin idaresinin ailenin ıslahına dayandığını (Özerdim, 1963a:12) söylemektedir. Yine Büyük Öğreti'de geçen şu pasaj yöneticilerin halkıyla kurması gereken ilişkiyi şöyle açıklar: "Şiirler Kitabı'nda[81] denmiştir ki: 'Halkın ana babası olan prensler ne kadar memnundurlar.' Bir prens halkın sevdiği şeyi sever ve halkın nefret ettiği şeylerden nefret ederse ona halkın anası babası denir (Özerdim, 1963a:4)." Yine Konfüçyüs, "Konuşmalar"[82] adlı eserinde hükümetin kurulmasını, ana babaya bağlılık ile başlatmaktadır:

[79] Konfüçyanist gelenekte kutsal sayılan beş klasikten dördüncüsü, İ.Ö. sekizinci yüzyıl ila beşinci yüzyıl arasındaki Çin dini pratiklerini tasvir eden çeşitli metinlerin koleksiyonu özelliğini taşıyan Li Ching'dir. Legge'nin (1885a) bin sayfayı geçen iki ciltlik çevirisinden de anlaşılacağı üzere klasiklerin en kapsamlı kitabı bu eserdir.

[80] Büyük Öğreti otuz dokuz paragraftan oluşan bir erdemler manzumesidir. Büyük Bilgi'nin genel olarak anlattığı şeyin; bireyden topluma, toplumdan hükümdara, hükümdardan iyi yönetime giden yolun ahlaki erdemlerden ve kişinin sorumluluklarını bilip yerine getirmesinden geçtiği şeklinde özetlenebilir.

[81] Çin'in eski adet ve inanışlarıyla ilgili önemli bir kaynak da Çin'in en eski şiir derlemesi olan, İ.Ö. 12-6. yüzyılları arasında kalan üç yüz beş şiiri içeren, söylentiye göre Konfüçyüs'ün üç bin (Hinnells, 1988:95) şiirin arasından derlediği Şiirler Kitabı, Shi Ching'dir.

[82] Konuşmalar, Konfüçyüs'ün öğrencileri tarafından ölümünden (İ.Ö. 479) yaklaşık yetmiş yıl sonra yazılı ve sözlü ifadelerinden derlenen yirmi bölümlük bir kitaptır. Konfüçyüs, Konuşmalar'da daha çok siyaset felsefesini tartışır. Konuşmalar'ın sıklıkla üzerinde durduğu konu aileye hürmettir (Haiming, 2014:38-39).

“Sen ana babana bağlı isen kardeşlik ödevini yapmış olursun. Bu davranış devlete tesir eder ve aynı zamanda yönetimin kurulmasını sağlar (Özerdim, 2000:27).”

Shang devletinin siyasi varlığının gelenekselci temel karakteri yukarıda anlatılan patrimonyal doğasına dayanmaktadır. Bu, kralın bütün siyasi yönetimi kişisel işi olarak elinde tuttuğu, onun tarafından güvenini alarak atanan hükümet görevlilerinin ona itaat etmelerinden kaynaklanan görev ve sorumluluklarını yürüttüğü ataerkil bir sistemdir. Prenslerin ve soylu kişilerden oluşan devlet görevlilerinin geleneğe veya hükümdarın çıkarlarına karşı gelmedikçe kendi tebaaları üzerinde mutlak hâkimiyetleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Shang siyasi hiyerarşisinin tepesinde kral bulunmaktadır. Göğün isteklerini yeryüzünde gerçekleştirme aracı olarak hükümdar bütün hükümet politikalarından ve alınan kararlardan sorumludur (Wheatley, 1971:52). Kral hükümet, ekonomi ve din hiyerarşisine başkanlık etmektedir, kendisi hem tepede hem de merkezdedir.

Bunlar bize göstermektedir ki Çin’de ilk kentlerin meydana gelmesi, son derece yüksek siyasi kudrete sahip bir krala hizmet etmeye dayalı görevlerden türemektedir. Hükümdarın doğasının ve kurum olarak hükümdarlığın merkezi niteliklerinin ne olduğu ve ne şekilde dönüştüğünün açıklaması olmadan antik Çin’de kentlerin nasıl kurulduğunun ve nasıl evrildiğinin anlaşılması mümkün olmayacaktır.

Shang devletini yatay bir düzlem olarak düşünürsek, kraliyet saray-tapınak kompleksi ve kraliyet mezarlığı kentsel ağın merkezindedir. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, Kuzey Çin ovalarında, başkenti coğrafi olarak olmasa dahi teoride merkezde olan geniş bir yerleşim ağı görülmektedir. Shang’ın dünya anlayışında beş ana yön vardır: Kuzey, güney, doğu, batı ve kral ve sarayının bulunduğu yer olan merkez yön olarak kabul edilen başkent (Lewis, 2006:247). Bu merkez kent, hiyerarşik bir hükümetin etkili bir mekanizması yoluyla diğer yerleşimlere siyasi kontrol uygulamaktadır. Shang devleti, merkezin şemsiyesi altında bu yerleşimlerin güçlü bir şekilde birbirine bağlandığı bir siyasi alan olarak görülebilir. Farklı bir bakış açısıyla devlet hiyerarşisine dikey olarak bakıldığında, kralın belirgin derecede tabakalandırılmış bir toplumsal düzenin zirvesinde olduğu görülmektedir.

Toplumsal düzenin doruğunda kralın bulunduğu aristokratik bir yönetimin en belirgin özelliği asil bir soya dayanmasıdır. Yöneticiler için asil bir soya dayanmak hem devletin dini törenlerinde hem de siyasi yapıda yer almak için büyük bir önem taşımaktaydı. Önceki Hsia sülalesinin yerine yeni bir sülale, Shang kabilesi geliyordu. Bu kabileyi dayandıracak asil bir soy meşruiyetin sağlanması için oldukça gerekli idi. Şiirler Kitabı'nın üçüncü bölümü Shang'ın ilk kralı Thang'ı babası Hsieh'e, onu da annesi eski Sung devletinin kralının kızı ve Khu kralının cariyesine bağlamaktadır (Legge, 1879:307). Bundan daha önemlisi Shang kralları soylarının Sarı İmparator'un torunu İmparator Gao'dan geldiklerini iddia etmektedirler (Chang, 1983a:497). Kralın etrafındaki hükümet görevlilerinin de aynı soydan gelen asilzadelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Güç ve otorite, iddia edilen soyun ana çizgisine yakınlığında yatmaktadır. Akrabalık bağlarının bu derecede üstün tutulması fikri, yönetimi elde tutmanın en etkili yöntemidir.

Bu aristokratik anlayış kentin şekillenmesine de yansımaktadır. Asil soyu sağlayan önceki kralların mezarları atalar tapınağının bulunduğu saraya yakın hatta bitişik olmalıdır. Zira törenlere uzak bir hükümdar Shang Çin'inde mümkün değildir. Belirli ayinleri yapmakla mükellef tutulan kraliyet ailesine mensup olan hükümet görevlilerinin de tapınağa uzak olmamaları gereklidir.

Yeni bir kavram olan "Göğün Yönetimi" anlayışıyla ve daha iyi hareket kabiliyeti ile birlikte Shang Hanedanlığı'nın sınırları genişledi. Shang devleti sınırları, kehanet kemikleri yazılarına göre idari sistemin ve askeri kontrolün birlikte yürüdüğü üç bölgeye ayrıldı (Liu & Chen, 2012:353). Bunlardan birincisi kraliyet bölgesini oluşturan Shang Toprakları (*Dayishang*) idi. İç topraklar olarak da adlandırılan bu topraklar imparatorluk ailesinin sahip olduğu çevredeki koloni kentleri de içine alan başkent bölgesinden oluşmaktaydı. İkinci kategorideki topraklara *tu* (topraklar) veya *situ* (dört yöndeki topraklar) denilmekteydi. Bunlar, fethedilen veya yeni kurulan kentlerde bir yönetici veya askeri bir lider tarafından yönetilen Shang'a bağlı siyasi varlıklardı. Shang kralının egemenliğini kabul etmiş bu kent devletlerinin başında genellikle Shang soyluları, devlet vekilleri, generaller ve Shang öncesi kabilelerin reisleri bulunmaktaydı. Bu bölgeler genellikle dış topraklar olarak adlandırılıyordu. Shang

merkezi hükümeti tarafından gösterilen yönetim sistemi buralarda da geçerliydi. Son kategoride ise *fang* (bölgeler) veya *sifang* (dört yöndeki bölge) adı verilen Shang dışı siyasi varlıklar bulunmaktaydı[83] (Keightey, 1983:530-560; Chang, 1980a:54-73).

Krala doğrudan bağlı olan Shang siyasi varlıkları, Shang kralı tarafından belli bir hiyerarşiye göre[84] belirlenmiş ve zeamet verilmiş sabit topraklara ve nüfusa sahipti. Tarih Kitabı'nda kralın başbakan olarak atadığı Yüeh'in iyi yönetim üzerine yaptığı konuşmada bu hiyerarşinin izleri bulunmaktadır: "Akıllı krallar Göğün yollarına saygıyla uyup, buna uygun hareket ederler. Devletlerin kurulması, başkentlerin inşa edilmesi, egemen kralların, düklerin ve diğer soyluların büyük memurlar, bakanlıklar atamaları bir kişinin tembelliğine ve zevkine hizmet etsinler diye değil, insanları iyi yönetsinler diyedir (Legge, 1879:115)." Burada bahsedilen dükler ve diğer soylular merkezden çevreye doğru zeamet verilen beyleri ifade etmektedirler. Bu beyliklerin kendilerine bakanlar ve memurlar atamaları kendi topraklarının yönetiminde daha sonraki imparatorluklar çağına nispeten özgür olduklarını göstermektedir. Çin düşünce sisteminin ataerkil dokusu merkezden çevreye genişleyerek sürmektedir. Başbakan Yüeh'in yapmış olduğu konuşmada sarayda kralın huzurunda bulunmaları (Legge, 1879:115) Shang sarayında hizmete çağrılabildiklerini göstermektedir (Keightley, 1983:551).

Ayinler Kitabı'nda bu hiyerarşi daha ayrıntılı bir biçimde ele alınır. Legge'nin "Kraliyet Düzenlemeleri" şeklinde çevirdiği üçüncü kitap, devlet düzenlemelerini anlatmaya beş rütbe sayarak başlar (Legge, 1885a:209). Shang kralları bu beyliklerin başındaki zeamet sahiplerine meşruiyetlerini sağlamlaştırmak için hediyeler (genellikle bronz kaplar) göndermekte; karşılığında kralın toplantısında bulunma, yıllık haraç verme, askeri seferlere katılma, ihtiyaç duyulduğunda kral için topraklarını üretime açma ve kralın diğer hizmetleri için çağırıldıklarında bu çağrıya uyma zorunlulukları bulunmaktaydı. Bununla birlikte derebeyi devletlerin elde ettiği topraklar rapor edilmeli ve gerekli görüldüğünde krala sunulmalıydı

[83] Tufang, Qiangfang ve Guifang bunlardan bazılarıdır (Liu ve Chen, 2012:353). Bahsi geçen bağımsız kent devletlerine verilen isimlerin sonlarındaki *fang* ibaresi, bu kentlerin Shang tarafından isimlendirildiğini, dolayısıyla nüfuz alanının dışında olmasına rağmen kültürel ve ticari bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

[84] Bu hiyerarşik yapı zeamet verilecek olan toprakları ve o topraklarda yaşayan insan sayısını belirlemekteydi. Örneğin, ataerkil ilişki içinde önemli akrabalıklar dük unvanıyla daha geniş topraklara ve nüfusa sahipken, merkeze uzak yerlerdeki az nüfuslu küçük topraklara kont unvanıyla krala uzak soylular atanmaktaydı. Asil soyun parçalanarak yöneticilerin atanmasıyla ilgili bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi sunulmaktadır.

(Keightley, 1983:528). Batı Chou'nun daha sonraki feodal sisteminin temelleri Shang'ın yukarıda anlatılan ataerkil sistemiyle atılmıştır.

3.3. Çin Kentinin Genişleme Süreçleri (Antik Çin Derebeylik Sistemi ve Dönüşümü)

Çin kenti, güçlü bir kraldan ve onun soyundan gelen kendisine zeamet verilmiş asil soyluların kent kurma geleneği şeklinde genişlemiştir. Shang krallarının soylu kabilesine, efendi anlamına gelen *Tzu* adı verilmekteydi ve mitolojik olarak siyah kutsal bir kuştan gelmekteydi. Kutsallığı sorgulanamayan *Tzu* kabilesinin iki özelliği yöneten yönetilen ilişkisinin kurulmasının ve kentlerin oluşmasının kaynağını oluşturmaktaydı. İlk olarak, *Tzu* aristokrasisinin tepesinde birbiri ardına gelen farklı, fakat evlilik yoluyla birbiriyle akraba olan iki soy bulunmaktaydı ve bu durum alternatif nesillerde kralları tahta götürme ihtimali taşımaktaydı. Böylece yeni bir kral eski kralın kız kardeşinin oğlu olurdu, ancak o da tahtını kendi kız kardeşinin oğluna bırakacaktı, o da eski kralın akraba torunu olacaktı.

Tzu kabilesinin ikinci kuralı, birkaç (çoğunlukla beş) kuşağın ardından, soyun bazı üyelerinin asil soy üyelerinin topraklarından ve ataların yerleştirildiği soy koridorundan uzaklaşması kuralıdır. Yeni bölgede, bu bölünmüş üyeler, kendi toprağı ve kendi atalarının bulunduğu yeni bir soy kuracaktır. Aynı dağılma süreci birkaç nesilden sonra tekrar edecek ve böylece yeni nesiller elde edilecektir. Bu, Chou metinlerinden *Tsung Fa* olarak ya da modern antropolojik literatürde konik klan[85], ya da parçalı soy sistemi olarak bilinen sistemdir (Chow, 1994:84). Bu soy dağılım sisteminin konumuz açısından en önemli özelliği, kadim kök ve gövde soylarından dışa doğru küçük ve çevresel soylara doğru ilerlediğinde siyasi erkin azaltılmasıdır. Kök nesline yakın biri ayinler sisteminde önemli bir statüde ve doğal olarak siyasal iktidarda olur.

[85] Konik klan, babadan gelen bir soy sistemine dayanan ve ilk erkek evladın hiyerarşide üstün tutulduğu sıralı ve bölünmüş bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Soyağacındaki yerleştirme toplumdaki konumu tanımlamaktadır. Soyağacında, ilk evlatlardan gelmeyle oluşan ortak ataya olan yakınlık, diğer soy gruplarından hiyerarşik üstünlüğü ifade ettiği gibi, ikinci ve üçüncü evlatların soyundan gelenlerin toplumsal statülerinin de zamanla kaybettiği bir durumu oluşturur (Lindner, 1982:692).

Bununla birlikte, *Tzu* klanı, Shang'ın yönetici aristokrasisinin tek unsuru olamazdı. En az iki başka grupla iktidarı paylaşmak zorunda kaldılar. Bunlar *Tzu*'nun evlilik yoluyla akrabalık kurduğu klanlar ve devletin hükmettiği geniş topraklarda *Tzu* prenslerinin doğrudan egemenliği altında olmayan yerleşimlere fiili yönetici olarak hükmeden klanlardı. Böylece, aristokrasi mensuplarını devlete dağıtmak için en az üç yöntem kullanılmaktaydı, her bölgede üst düzey görevlere klanın soyundan gelenlerin atanması, evlilik imkânı olan ortakların yerelleştirilmesi ve yerel güçlerin meşrulaştırılması. Aristokrasinin bütün bu yerelleştirilmiş kesimleri, açıkça yapılandırılmış ve çoğunlukla akrabalık ve evlilik temelinde hiyerarşik bir sistem içinde etkileşime sokulmuştur. Bu anlamda kentler ve kasabalar, yerel seviyedeki soyların mekânlarıydı. Soylar devlet boyunca hiyerarşik olarak düzenlenince, çeşitli kentler, kasabalar ve yerel yerleşimler ortaya çıkıyordu. O yüzden Fei'ye göre (1953:96), "Çin'deki surlarla çevrili bir kent (*ch'eng*), iktidarın hâkim olduğu bir siyasal sistemdeki yönetici sınıfların bir aracıdır. Kent hem iktidarın simgesidir hem de iktidarın korunması için gerekli bir araçtır." Bu ifadeler Shang kentlerini de karakterize etmek için kullanılabilir.

Harita 1. Shang Hanedanlığı Kentleri (Kaynak: Wheatley, 1970:168. Haritadaki İngilizce ifadeler yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.)

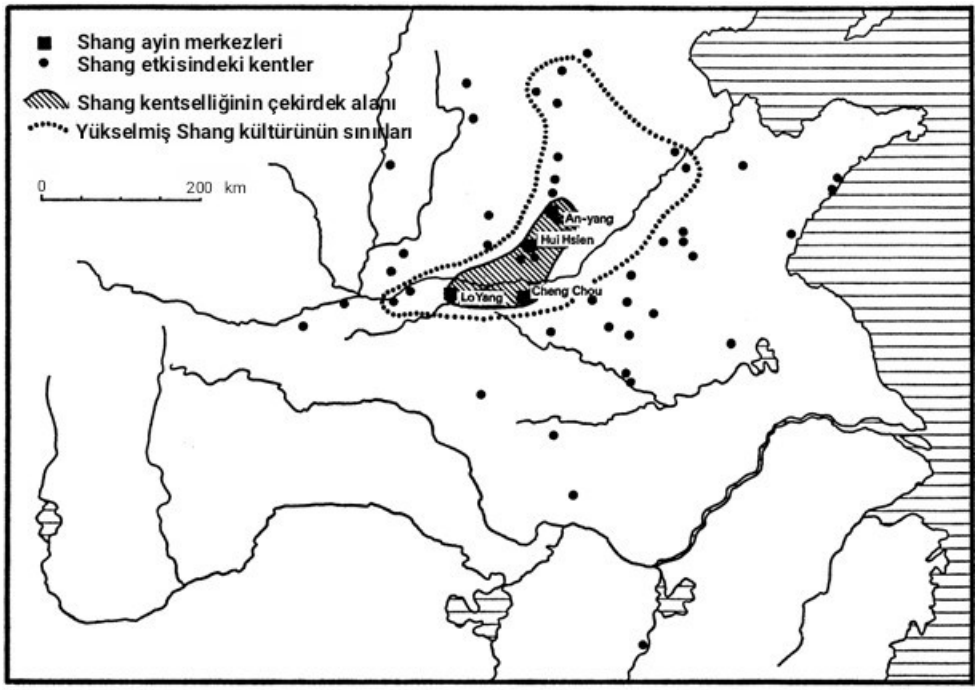

Bu haritada, törensel merkezler özü oluştururken, çevreye doğru sülale kentlerinin yayılımı görülmektedir. Yukarıda bahsedilen *Tsung Fa* sisteminin bir tezahürü olan haritadaki ayin merkezleri ve Shang kentselliğinin çekirdek alanı asil soyun silsilesinden gelen nesiller olarak başta kral olmak üzere hanedanlık üyelerinin kentlerini oluşturmaktadır. Beşinci nesilden sonra merkezden ayrılmaya zorlanarak yerel seviyedeki soylar haline getirilen ve buralarda kent kurdurulan hanedanlık üyeleri ise haritada Shang kültürünün sınırları içinde gösterilen noktalarla temsil edilmektedir. Son olarak yükselmiş Shang kültürünün sınırları dışında kalan noktalarla gösterilen kentler, asil soya boyun eğmiş, artık hanedanlığın bir üyesi olarak sayılmayan soyların ve doğrudan Shang soyunun dışındaki soyların kentleridir.

Uzun bir dönemde yaşayan Chou Hanedanlığı (İ.Ö. 1045-771) dönemine gelindiğinde, merkeziyetçi bir yönetimin devamcısı olan Chou, geniş toprakların yönetiminin başkentten sağlandığı, bu yüzden de başkentin kutsandığı bir kentleşmeye sahip olmaya devam etmiştir. Ataerkil ilişkilerin gelişerek devam ettiği Batı Chou, Konfüçyüs tarafından Çin'in altın çağı olarak addedilmiş, daha sonraki hanedanlıklara ahlak ve etkili yönetim açısından bir model zaman olarak gösterilmiştir (Türdeş, 2004:27, 63).

Daha önceki Hsia ve Shang Hanedanlıklarından gelen atalar kültüne dayalı sistem tarihi zirvesine Batı Chou ile çıkmıştır. Daha sonraki Doğu Chou döneminde yaşanan krizlerle Batı Chou dönemindeki Çin'in kendine has feodalizmi, Konfüçyüsçü klasiklerde daha kapsamlı, daha sistemli hale getirilmiş ve idealize edilmiştir. Başkentlerin feodal sistem için gerekli olan unsurları daha da olgunlaşmış, çevredeki kentler bu sistemin ilkeleri ve uygulamalarıyla uyumlu hale getirilmiştir.

Batı Chou Hanedanlığı'nda kentler açısından en önemli ilişki, Chou kralıyla ona bağlı bölge kent-devletlerin yöneticileri arasındaki siyasi ilişkiydi. Bu nedenle, önce bir kişinin bölgesel yönetici olarak atandığı ve dolayısıyla Chou kralıyla bir ilişki kurduğu ayin izleğini incelemek yerinde olacaktır. Zira bir bölgeye yönetici atamanın o bölgede bir kentin kurulmasını sağlamakla eşdeğer anlamı bulunmaktaydı (Feng, 2003:118-119). Batı Chou kaynakları, kralın derebeyinden yönettiği bölgede bir kent veya kentler oluşturmasını, soyunu orada koruyarak güvence altına almasını beklemektedir.

Batı Chou'da zeamet verme ikili bir ilişkiden ziyade resmi ve kurumsallaşmış, kamusallığı ağır basan bir ayindi. Tören, sabahın erken saatlerinde Chou kralının atalar tapınağına kurban sunmak için geldiğinde gerçekleştiriliyordu. Yüksek bir memur, atanacak kişiyi avlunun merkezine doğru, yüzü kuzeye, kralın bulunduğu tarafa doğru bakacak şekilde bir kapıdan geçirerek yönlendirmekteydi. Bazı durumlarda kral atanacak kişiye şahsen hitap edebiliyordu fakat çoğunlukla saray memurlarından birine,[86] atanacak kişiye sunulmak üzere yazılı bir belge vermekteydi. Daha sonra başka bir yetkili, uzun bir hediye listesi[87] ile birlikte atanan kişiye verilen hükümet görevlerini tanımlayan belgeyi okurdu. Bu yapıldıktan sonra atanan kişi belgeyi alır ve kralın önünde başı yere değecek şekilde eğilirdi. Ardından, avludan dışarı çıkarak krala sunulmak üzere yeşim taşından yapılmış bir tablet ve yarısı yeşim taşı olan bir disk ile geri dönerdi. Feng (2003:121), yaklaşık olarak doksan yazıtın bu töreni tam olarak veya kısmen kaydettiğini aktarmaktadır.

Görüldüğü gibi, bu tören sadece Lord ve derebeyini içermeyen, birçok memurun hazır bulunduğu bir seremoniydi. Atamanın yükümlülükleri sadece atanan bölgesel yöneticiye konulmakta, kralın yükümlülüklerinden hiçbir kayıtta bahsedilmemektedir. Burada önemli olan atanan kişinin, kralın ona verdiği görevleri yerine getirip getirmediğidir. Herhangi bir yemine veya sözleşmeye gerek duyulmadan, kral tarafından verilmiş bir lütufun hakkının verilip verilmediğidir. Atanan kent yöneticisine göre, atanması kendisine kral tarafından verilmiş bir iyilik olarak algılanmakta ve görev süresi hükümetin başı olarak sadece kraldan kaynaklanmaktaydı. Göğün idaresine aykırı hareket eden bir sülale kentinin yöneticisi, kral tarafından başka bir sülale ile değiştirilebilmekteydi. Burada yükümlülük yemin ettirmeyi veya sözleşme yapmayı gerektirmeyecek biçimde siyasi normlara ve kamuya açık sorumluluklara bağlanmaktaydı. Bir bölge yöneticisi, her ne kadar bağımsız hareket edebilse de kentinin Göğün Yönetimine uygun bir şekilde yönetilmesinden ve devamlılığının sağlanmasından krala karşı sorumluydu.

[86] Bu yetkili memur genellikle Başbakan'ın kendisi olmalıdır. Çünkü Tarih Kitabı'nda belirtildiği gibi, çeşitli bölgelerin yönetimine başkanlık etme görevi Başbakan'a verilmektedir (Legge, 1879:228).

[87] Sembolik anlamları olan bu hediyeler, Shang Hanedanlığı'nda olduğu gibi genellikle atamanın ayrıntıları üzerine yazılmış bronz ayin kaplarından oluşuyordu.

Batı Chou Hanedanlığı dönemi siyasi sisteminin en önemli özelliği çok sayıda bölgesel devletin bu şekilde kurulmasıydı. Bu bölgeler, genellikle Shang halkının önceden beri yaşayageldiği yerlerdi. Zeamet verilen soylular, kendi soylarıyla birlikte zorla göçe tabi tutulan veya eski topraklarında yaşayan Shang halkını da alarak verilen bölgeyi kral adına yönetmeye gönderilirlerdi. Başka bir deyişle bölgesel yönetici atamak belirli bir nüfusun kent sahibine verilmesini gerektiriyordu. Zaten o dönemde halka derebeyleri aracılığıyla hükmetmek mümkün olan yegâne yöntemdi. Bunun sebebi toprakların genişlemesiyle birlikte mevcut yolların güçlü orduların geçmesine olanak sağlamamasıydı (Eberhard, 1987:34).

Bölgesel yöneticiler verilen rütbe unvanlarıyla derecelendiriliyordu. Beş rütbe vardı: Dük, markiz, kont, vikont ve baron.[88] Bu unvanlar verilen zeametin boyutuna ve zorla göç ettirilen (çoğunluğu Shang halkı) ve emrine verilen nüfusa göre değişmekteydi. Bu unvanlar ayrıca derebeyin payına düşen askeri destek sağlama ve krala ödenecek haracı belirleyen unvanlardı. En aşağıdaki üç unvana sahip olan derebeyleri bakanlardan veya devlet görevlilerinden de zeamet alabiliyorlardı (Sit, 2010:91). Yerli halk genellikle tarım çiftçileriydi ve hem kendileri hem de ekip biçtikleri topraklar şimdi yeni derebeyine bağlı olmuşlardı.

Beş rütbe derecelendirmesi, Batı Chou'da, daha sonra geleneğin kırılmaya başladığı dönem olan Doğu Chou döneminde olduğu gibi yetki ve sorumlulukların belirginleştiği bir anlam içermemekteydi. Batı Chou'da bu rütbeler farklı kökenlere bağlıydı ve tek bir tutarlı sisteme bütünleşmiş değildi. Başka bir ifadeyle, rütbelerin unvanlandırılması Batı Chou topraklarının yönetim sistemiyle paralellik göstermekteydi. Bu unvanlar, merkezin uzağında bulunan ve doğrudan müdahale imkânı bulunmayan bölgesel devletler ile sarayın bulunduğu başkentin asil soylu yöneticilerine verilen unvanların farklılığından doğmaktaydı. Feng'e göre (2003:135) *Hou* (Markiz), doğudaki bölgesel yöneticilere verilen unvan; *Bo* (Kont), sarayın bulunduğu başkentte soylu ailelerin başkanları için kullanılan unvan; *Zi* ve *Nan* (Vikont ve Baron) ise muhtemelen güneyde Chou'dan olmayan devletlerin veya toplulukların liderleri için kullanılan unvanlardı. Bu sayılanlar rütbeden ziyade, Batı Chou'da belirli roller için ayrılmış

[88] Daha anlaşılır olması için Latincesi verilen bu rütbelerin Chou dönemindeki isimleri sırasıyla *gong* (aile reisi), *hou* (okçu), *bo* (en büyük erkek kardeş), *zi* (erkek evlat) ve *nan* (adam)'dır (Fu, 1993:16).

unvanlardı. Sadece *Gong* (Dük) bir şekilde saygın bir derece veya statü olarak kullanılabilirdi. *Gong* unvanına sahip soylular, Chou sarayında tanınmış figürler olup, sıradan saray yetkilileri veya bölge yöneticileri değil, Chou kralıyla tüm aristokratların arasında bulunan soylulardı. Bölgesel bir yönetici, ancak Chou sarayında bu pozisyonda görev yapmışsa *Gong* unvanını elde edebilirdi (Feng, 2003:134). Anlaşılacağı üzere, bu unvanlar bir şekilde merkeze yakın ve uzak kent-devletlerin yöneticilerini Göğün Yönetimi'ne dâhil etmek için kullanılan unvanlardı ve kent-devletleri arasında bulunan bir hiyerarşiyi tanımlamak için kullanılmıyordu. Zira Chou Hanedanlığı'na bağlı kent-devletleri hiçbir zaman sarayın bulunduğu başkent dışında birbirlerine karşı hiyerarşik bir sadakat bağı göstermemişlerdir. Asıl olan kentlerinin devamlılığını sağlamak ve tek bir Göğün Yönetimi altında tek bir krala hizmet etmeleriydi.

Yol ve Erdemler Kitabı (Tao Te Ching),[89] feodal beylerin küçük devletleri ile sarayın bulunduğu merkez kent arasındaki ilişkiyi şu şekilde idealize etmektedir: "Büyük bir devleti büyük yapan, alçakta duran, aşağı akan bir ırmak gibi olmasıdır. Böylece göğün altındaki daha küçük devletlerin merkezine dönüşür... Büyük devletin dileği insanları birleştirmek, beslemektir yalnızca. Küçük devlet başka devletlerin onu kabul etmesini, ona hizmet etmesini ister. İkisi de istediğini alır, ancak büyük devlet alçakta durmayı bilmeli (Lao Tzu, 2010:78)." Lao Tzu'nun idealize ettiği bu yönetim sistemi, Batı Chou'nun sonunda derebeyiler ile kral arasındaki ilişkinin durumunu özetlemektedir.

Batı Chou'nun kendine özgü feodal sistemi açık olmayan ilişkileri belirginleştirdi. Bundan sonra tarafların görevleri ve sorumlulukları ayinlerin önemli bir parçası haline geldi. Kral tarafından istenen bağların ve görevlerin gücü genellikle kan bağının yakınlığına göre ve bölgesel devletin başkente olan uzaklığına göre belirleniyordu. Ayinlerin ve tapınmaların çeşitliliği ve düzenli haraç sorumluluğu feodal beyler ile kral arasındaki bağın gücünü göstermekteydi.

[89] Tao Te Ching, Taocu düşüncenin başyapıtıdır. Eser, yaşayıp yaşamadığı bile tartışmalı olan Lao Tzu'ya atfedilmektedir.

Çin'de siyasi tek bir otoritenin kalmadığı Doğu Chou Hanedanlığı[90] (İ.Ö.772-221) dönemine gelindiğinde ise bu feodal sistem yok olmuş, yerine beylikler arasındaki güç savaşı geçmişti. Bu dönem geleneğin aşınarak felsefi düşüncenin pratik amaçlarla devletlerin yönetimine yön verdiği dönemdir. Savaş stratejistlerinin, devletlerin başındaki beylerin danışmanı olduğu bu dönem geniş ölçekli bir kent inşasına sahne olmuştur. Bu genişlemenin belki de en önemli sebebi ekonomik büyüme ve özellikle İ.Ö. dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda yükselen yeni teknolojik gelişmeler olmuştur. Demir aletlerin yaygın kullanımı, gelişmiş sulama faaliyetleri ve yeni çiftçilik teknikleri nüfusun artmasına ve refahın genişlemesine büyük katkılarda bulunmuştur.

Birbirleriyle savaşmalarından dolayı devlet başkentlerinin sık sık yer değiştirmesi kentlerin sürekli inşa edilmesine diğer bir neden olarak katkıda bulunmuştur. Bu tür bir hareketlilik, antik Çin tarihi boyunca genel bir özellik olmasına rağmen, yıkılmadan kalan güçlü devletlerin arasındaki çatışmanın şiddetlendiği İ.Ö. dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda bu gelenek çok daha yoğunlaşmıştır. Yeni bir başkent kurmak kent surlarını ve saraylarını ya baştan kurmayı ya da yeniden inşa etmeyi gerektirmiştir. Bununla birlikte eski başkent tamamen terk edilmemektedir.

Siyasi birliğin sıkı bir biçimde kurularak eski Konfüçyanist değerlerle yasacı filozofların danışmanlığında karma bir düşünce sistemiyle yönetilen imparatorluk dönemine gelindiğinde Ch'in'in ardından gelen Han Hanedanlığı, uzun yönetimi boyunca (İ.Ö. 206- İ.S. 220) Ch'in'in oluşturduğu yeni ırk kavramını miras alarak güçlendirdi. Bu dönemde yeni ırk Han ismiyle bilinerek sürdürüldü.[91] Han'ın kuruluşu ile Çin'in siyasi geleceği belirleniyor ve resmi ideolojisi de belirginleşiyordu. Han İmparatorluğu, Çin kültürünü canlandıracak ve sonrasında uygarlık görüşü bir daha asla terk edilmeyecekti (Keay, 2011:114). Han

[90] Chou'nun, İ.Ö. 771'den hanedanlığın fiilen son bulduğu İ.Ö. 221 yılına kadar olan bölümü Doğu Chou Hanedanlığı olarak bilinmektedir. Bu dönem, kendi zamanının literatüründe geleneksel olarak İlkbahar Sonbahar Dönemi (Ch'un Ch'iu) (772-481), ve Savaşan Beylikler Dönemi (Chan-Kuo) (463-221) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

[91] Bugün Han Çin'i tabiri hala birçok insan tarafından Çin'in yerlisi olan etnik grubu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Hanedanlığı, dönemsel olarak 13 imparator görmüş Erken veya Batı Han (İ.Ö. 206- İ.S. 25) ve 12 imparator görmüş Geç veya Doğu Han (25- 220) olmak üzere iki döneme ayrılmaktaydı.

Han Hanedanlığı, Ch'in'in baskıcı rejimine karşı İlk İmparator'un ölümünden hemen sonra çıkmaya başlayan isyanların sonucunda kurulmuştu. Kurucusu Liu Bang, isyancı gruplardan[92] sadece birinin lideriydi. Ona imparatorluğu açan eski inançların etkin bir şekilde propaganda malzemesi olarak kullanılması olmuştu. İ.Ö. 86'da ölen, Çin'in en büyük tarihçisi Sima Qian'ın eseri "Büyük Tarihçinin Kayıtları"nda (Shi Chi)[93] anlatıldığına göre Liu Bang ejderhalarla özdeşleştiriliyordu.[94] Bu da, onu iktidarın en güçlü adayı haline getiriyordu çünkü ejderha iktidarın en belirgin simgesiydi. Kendisine imparatorluk yolunu açan eski inançlara kayıtsız kalamazdı ve böylece Göğün Yönetimi için temel oluşturan değerli bir yöneticinin üstün erdemleri üzerine vurgu yapan Konfüçyanist ilkelerin yerleşerek onaylanmasına gereksinim gördü.

Uzun süren askeri seferlerden zaferlerle çıkan Ch'in'in İlk İmparator'u belirgin bir şekilde siyasi erkin tek bir kişinin elinde tekel oluşturacak şekilde toplanmasına kafayı takmıştı ve bu yüzden de geleneksel değerlere pek önem vermiyordu. Bununla birlikte, Han'ın kurucusu Liu Bang, Yangzi vadisinde mütevazı bir çiftçi ailesinden geliyordu (Tan, 2014:69). Liu Bang, kendisinin de itiraf ettiği gibi[95] başarısına becerileriyle değil, verdiği bazı büyük tavizlere borçluydu. Destek kazanmak için, Ch'in katı yasacılığını reddediyor gibi görünmek zorunda kalmıştı. Bunun anlamı, imparator olduğunda yasacı bir devlet kuramamak, ceza temelli baskıcı bir rejim kuramamak, vergilendirme ve askerlik yükünün hafifletilmesi ve daha uzlaşmacı bir ideoloji ile ulaşılabilir bir imparator portresi çizmekti (Keay, 2011:121). Hâlbuki tartışmasız bir otorite, sıkı düzenlemeler, sınırsız insan gücü ve kaynaklar olmaksızın etkili bir hükümet mümkün değildi. Bu yüzden Hanedanlığın kurucusu Liu Bang (İ.Ö. 202- 194), çok kısa ömürlü

[92] Bu ayaklanmalar, sadece bir grubun değil, toplumsal statüleri farklı kaynaklardan gelen farklı grupların hak talep etmeleri neticesinde çıkıyordu.

[93] Shi Chi (Büyük Tarihçi'nin Kayıtları) Sima Qian'ın efsanevi krallardan başlayarak kendi yaşadığı Han Hanedanlığı'nın İmparator Wu zamanına kadar 2500 yıllık bir zaman dilimini kayıt altına aldığı önemli bir tarih kitabıdır (Li, 2008:275:286).

[94] Anlatıya göre, annesi Liu Bang'a bir ejderhadan hamile kalmıştı. Bunun yanında, kendisi daha kundakta iken üzerinden başka bir ejderha uçmuştu. Dahası kusursuz bir fiziksel yapısı vardı ve görenlere ejderhayı andırıyordu (Watson, 1993a:51).

[95] Liu Bang, Shi Chi'deki kayıtlı biyografisinde bu tavizleri vermekten yakınmaktadır (Watson, 1993c:51-86).

olan Ch'in Hanedanlığı'nın olumsuz tecrübelerinden ders çıkararak ilk önce önemli generallere ve kraliyet ailesinin önde gelen üyelerine zeametler dağıttı. Bunu yapmaktaki amacı Ch'in'den devralınan eyaletlere ve illere dayalı sistemi derebeylik ve yönetimsel valiler olmak üzere çifte yol izleyerek devam ettirmek ve böylece imparatorluk üzerindeki kontrolüne destek sağlamaktı.[96] Böylece, imparatorluğun içinde eyaletlerin krallıklar ve komutanlıklardan (*chun*) oluştuğu karışık bir yönetim ortaya çıkmış oluyordu. Erken Han'ın ilk zamanlarında elli dört *chun*'un sadece on beşi doğrudan merkezi hükümet tarafından atanan valilerle yönetilmekteydi. Geriye kalan otuz dokuz *chun* ise derebeyi devletlerinin zeameti veya markizlik idi.[97] Çok geçmeden derebeyi devletlerinin güçlerinin artması hanedanlığın istikrarına tehdit oluşturmaya başladı. Böylece Han Hanedanlığı'nın imparatorları aşama aşama bu derebeyliklerin gücünü azaltma çabasına giriştiler. Beşinci İmparator Wudi (İ.Ö. 141-87) ile birlikte, bahsi geçen çifte yol sadece isimde kalmıştı; uygulamada ise merkezi hükümet tarafından atanmış memurlar tarafından yönetilen eyaletler ve iller sisteminin bürokratik yönetimi bulunmaktaydı. İ.Ö. 138'den itibaren bu sistem, Wudi'nin toprak genişleme planı dâhilindeki kuzeyde ve batıda yeni fethedilmiş sınır bölgelerine de uygulanarak genişletildi. İ.Ö. 106 yılı itibariyle Erken Han'ın yüzden fazla *chun*'u bulunmaktaydı ve Han kontrol alanı ile Han medeniyeti geniş bir alanda yayılmıştı.

Çin kentinin gelişimi, zeametler dağıtılarak oluşturulan sülale kentleriyle başlamış, feodal ilişkilerin kırıldığı dönemlerde birbirleriyle sürekli savaş halinde olan beyliklerin güç mücadelesi sonucunda ivme kazanmıştı. İmparatorluklar dönemine gelindiğinde ise yönetimsel bir kimlik kazanan kentlerin gelişiminde ticaret ve üretim merkezleri olan kentlerde görüldüğü üzere dönemin şartlarına göre merkeziyetçi unsurlar gözetilmiştir.

[96] Bu durum Han'ın yasacılık ile Konfüçyanizm arasında bir devlet felsefesini kabul ettiğini göstermektedir. İlk Han İmparatorları gelenekselci tavsiyelere kulak vermeye daha yatkındılar fakat bu Ch'in'in otokratik mirasının reddedildiği anlamına gelmiyordu (Keay, 2011:123).

[97] Bu derebeyleri eskiden olduğu gibi asil soydan gelen asilzadelerden değil, küçük ve önemsiz ailelerden gelmelerine rağmen zenginleşip geniş toprak sahibi olan bir sınıftı.

3.4. Antik Çin'de Kent Anlayışını Gelişimi: Sülale Kentinden İdari Kente

Antik Çin'de kent anlayışı asil soyun klanı için kentler kurması ve geleneğe dayalı ayinler sisteminin devam ettirilmesiyle yakından ilgili olmuştur. Antik Çin'in birincil kentleşme dönemlerinde kent asil soyun devamı için oluşturulan bir mekândır. Bronzun kullanımı asil soya dayalı dini sistemin, dolayısıyla kentlerin yayılmasına yardımcı olmuştur.

Bronza hâkim olmanın, siyasi gücü elde tutmayı sağlamasının iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi Hsia krallarının merkezde işlenen savaş aletlerini prenslere ve derebeylere onları güçlendirmek için dağıtması ve onları kendine bu yolla bağımlı kılmalarıdır. Asıl sebep ise dini ayinlerde yatmaktadır. Atalar yolunu betimleyen Ayinler Kitabı'nın (Li Ching) birçok bölümü, yönetici sınıfın atalara ve tanrılara sunulacak olan kurbanlarının[98] içine konulacak olan bronz kaplar hakkında bilgiler vermektedir (Legge, 1885a:238, 252, 263...).

Ayin amaçlı bronz kaplar, ayinleri gerçekleştirmenin önemli bir aracı haline gelmiştir. Öyle ki ayin amaçlı bronz kaplara sahip olunmadan yönetici sınıfına ait ayinlerin gerçekleştirilmesi imkânsız hale gelmiştir. Kabile şefleri, kendi hâkimiyetlerini meşru kılmak için bu bronz kaplara ihtiyaç duymaktaydılar. Kabile liderleri için eski bilge kralların ruhlarıyla ve tanrılarla haberleşmek Hsia krallarının sadece merkezde işlenebilen bu bronz kapları kendilerine vermesi sayesinde mümkün olmuştur. Bu kaplar, onlar için meşruiyetin en sağlam dayanağını oluşturmuştur (Sit, 2010:52).

Hsia yöneticileri güçlerini ve Hsia kültürünü yaymak için bronz kullanımı ve dağıtımını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Böylelikle bronz, ayin sisteminin gelişip yaygınlaşmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Toplum, ayinler ve ibadetler etrafında kültürel bir birleşmeye doğru evirilmiştir. Patriarkal, atalara saygı esaslı, tanrısal ve göksel varlıklara ibadete dayalı tek bir Çin düşünce sisteminin temelleri Hsia döneminde atılmaya başlanmıştır. Hsia'nın yayılması da bakır, kalay ve kurşun kaynaklarının olduğu bölgelere doğru yaşanmıştır (Sit, 2010:51).

Bütün bunlar bize Murry'nin Mısır uygarlığını ele aldığı çalışmasındaki (1963:5-6) kentlerin ortaya çıkışını metalürji ile bağlantılandırdığı hipotezini hatırlatmaktadır. Ona göre

[98] Kurbandan kasıt sadece kesilen hayvanlar değildir. Çeşitli sebze ve meyveler de kurban olarak sunulmaktadır.

metal silahları kullanabilen ilk toplumlar kaba taş yapımı silahları kullananların üzerinde askeri bir üstünlüğe sahipti. Bakırdan, bronzdan ve demirden silah üretmeyi bilmeyen neolitik çiftçiler metal silahlarla donanmış istilacılara kolay yem oluyorlardı. İşgalciler, kendilerini tanrı veya yarı tanrılar olarak gören daha ilkel olan kurbanlarını korkutarak boyun eğdirebiliyorlardı. Böylece işgalciler, yerli çiftçileri köleleri haline getirerek onların topraklarına yerleşiyorlardı. Metal silahların sahipleri yönetimlerini güvence altına almak için adalar ve daha çok yüksek tepeler gibi alanları yerleşim yerleri olarak seçtiler. Böylece tüm bölgeyi kontrol altına alan noktalardan savunma ve saldırı için uygun yerlerde ilk kentler kuruluyordu. Kısaca, ilk kentler kontrol altına alınan bir nüfusun etrafında kurulan kalıcı ordu kamplarından ibaretti. Bu hipotez, bir dereceye kadar Çin'in ilk kentleri için uygun görünse de onun ayinselliğini göz ardı etmektedir. Zira metalürjinin Çin'de ilk kullanımının silahlardan ziyade ayinsel kapların dökülmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hsia krallarının ve bronzu kullanan akraba kabilelerinin elindeki bronz silahların ve kapların savaş gücünden çok sembolik değerleri vardı.

Hsia Hanedanlığı, yönetim bakımından da yeni bir dönemi ifade etmekteydi. Önceki kültürlerde kabile şefleri tahttan feragat edip yerlerine liyakatli kişileri kral olarak atamaktaydılar.[99] Ayinler sistemi yoluyla perçinleştirilen, babadan oğla geçen monarşi sistemi ile yeni kanunlara ve düzenlemelere dayalı, kral ve etrafındaki yöneticilerden oluşan yönetenler ve halktan oluşan yönetilenler olmak üzere iki sınıflı bir toplum doğmaktaydı. Dini ayinlerle yöneticilerin kutsallığı sağlanmaktaydı. Eskinin köylerinde, ki bunlar kabile şefliği idi, kabile şefi dini veya ruhani bir liderden öte görülmüyordu. Hsia'da ise krala tanrısal bir kutsallık yüklenmişti. Bununla birlikte merkezin dışında kralın gücü hala sınırlıydı ve hala uzakta kalan bölgesel kültürlere ve bağımsız kabilelere müdahale gücü bulunmamaktaydı. Saltanata dayalı monarşik bir yapı devleti kentleşmiş bir merkezden erdemle (ayinlerin gücüyle) yönetmekteydi (Chang, 1983a:501). Bu, kabile şeflerini bir arada tutan başrahip olarak Hsia kralının öncülüğündeki bir tür konfederasyondu. Merkez, Sarı Nehir'in güneyinde, dört akarsuyun suladığı verimli toprakları olan ovalarda kurulmuştu. Onun çevresinde ise madenin ve diğer kaynakların aktarımı için kurulan irili ufaklı kentler bulunmaktaydı.

[99] Tarih Kitabı Yao'nun kral olarak Shun'u, Shun'un da Yu'yu atadığını kaydetmektedir (Legge, 1879:37-45).

Bu tür bir hiyerarşinin kurulmasıyla toplumsal tabakalaşmanın artmasındaki asil soyun öneminin anlaşılmasında, kraliyet saray-tapınakları ve kraliyet mezarlarının inşasında sunulan insan kurbanlarının kalıntıları bize epeyce yarar sağlamaktadır. Shang kraliyet mezarlarına eşlik eden insan kurbanlarının sayısı çok çarpıcıdır. Keightley'e göre (1990:30, 2014:50), kral mezarlarından bazıları üç yüzü aşkın kurban veya kralın ölümüne eşlik eden gönüllüyü (!) barındırmaktadır ve yaklaşık yüz elli yıl boyunca kralların ve elbette ki soyluların gömülmesi için ayrılan Hsi-Pei-Kang[100] mezar bloğunda beş bin civarında insan kurbanı bulunmaktadır. Dahası bu rakamlar, atalar dininin anlatıldığı kehanet kemiklerinde kaydedilen on bin insan kurbanını içermemektedirler. Bu kayıtları dışarıda bıraksak dahi, kral başına beş yüz elli kişinin (her yıl otuz üç kurban) kurban edildiği ortaya çıkmaktadır.

Shang insan kurbanları genel olarak iki farklı kategoride ele alınabilir: Ölüm eşlikçileri olarak adlandırılabilecek olan birinci grup Anyang'daki mezarların yüzde ikisinde bulunmuştur (Campbell, 2014:96). İkinci grupta ise savaş esirlerinden oluşan mahkûmlar bulunmaktadır. Ölüm eşlikçileri, kraliyet mensuplarının ve yüksek soydan gelen elitlerin mezarlarında görülen diğer kurbanlardan birçok yönüyle ayrılmaktadırlar. Öncelikle, hayatlarını uygun bir Shang cenaze töreni için veren bu insanların vücutları parçalanmamıştır. Düzgün bir şekilde mezara yerleştirilmiş ve bazıları da tabutlara yerleştirilmişlerdir. Sırf kralın veya soylu elitten birinin ölümüne eşlik etmek için yaşamlarını ister gönüllüce ve önemsemeden vermeleri, isterse de yaşamlarının zorla alınmaları refakatçiden refakatçiye değişebilir fakat değişmeyen tek şey ölüm eşlikçilerinin cesetlerinde herhangi bir şiddetin izine rastlanmamasıdır.[101] Diğer tarafta ise savaş esirlerinden oluşan insan kurbanlarının kalıntıları gerek kraliyet mezarlarında ve saray-tapınak bölgesinde bulunan kurban çukurlarında gerekse de kral ve soylu mezarlarının içinde, vücutları doğranmış, başları kesilmiş, yakılmış veya diri diri gömülmüş bir şekilde bulunmuşlardır (Campbell, 2014:96-97).

[100] Hsi-Pei-Kang kraliyet mezarlığı Sarı Nehir'in kuzey kıyılarında, Yinshu'da kurulan bir mezarlıktır (Wesler, 2012:93-94).

[101] Krallar maiyetiyle birlikte gömülmektedirler. Bu maiyetin içerisinde kraliçeler ve haremindeki cariyeleri, arabacıları, seyisleri ve birtakım hizmetçileri bulunmaktadır (Gernet, 1968:67).

Shang kralları ölümden sonra tanrılaştığında yanına sonraki hayatında köle olarak kullanacağı savaş esirlerini ve ona ölümden sonra da refakat edecek yakınlarını almak istemişlerdir. Eğer Shang yöneticileri hizmetlilerin ve savaş esirlerinin ölümden sonra tekrar dirileceğine inanmasalardı, kraliyet mezarlarının etrafında insanların kurban edilmesi anlamsız olurdu (Poo, 1998:62). Shang'ın insan kurban ettiği dönemlerden çok sonraları yaşamış, geleneğin sıkı bir eleştiricisi olan Mozi, kitabının[102] "Cenaze Törenlerinde Ölçülülük" ismini verdiği bölümde insan kurban edilmesini anlamsız bulmaktadır (Johnston, 2010:215).

Sıradan halkın, kralın veya soylu aristokratların yanında mezara gömülmeyi bir şeref olarak kabul ettikleri kabulü şüpheyle karşılanmalıdır. Nitekim Şiirler Kitabı'ndaki şu şiir de bu şüpheyi destekler niteliktedir: "… Dük Mu ile mezara kim gitti?[103] Tzu-Kü kabilesinin Yen-Si'si. O mezar deliğine baktığında korkudan öyle titreyip küçüldü ki. O yüce maviliğiyle Gök bütün iyi adamlarımızı alıyor. Ah, onu bir fidye kurtarabilir mi? Yoksa hayatlarını verecek bir 100 kişi daha mı (Jennings, 1891:81-82)."

Asıl soru, Shang'da böyle bir kraliyet yetkisini, toplumu kesin çizgilerle ayrıştıracak iktidarın ve servetin eşitsizce dağılımını hangi mekanizmanın üretip koruduğudur. Bu soruya yanıt vermek için başta başında kralın oturduğu aristokrasinin toplumsal yapısının incelenmesi gerekmektedir. Aristokrasinin toplumsal yapısı bu tür bir yöneten yönetilen ilişkisini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda Shang'da kentleri kuran iradenin kaynağını da gösterir. Antik Çin'de kent, asil soyun varlığının devam ettirilmesiyle ve onu uygun bir şekilde sonraki yaşamına hazırlamakla yakından ilgilidir.

Kent ile kır arasındaki ayrımın da fazla bir önemi olmadığı görülmektedir. Tarih Kitabı, Kral Wu Ding'in diline şu sözleri koyarak kırsallık ile kentliliğin arasındaki farkı bir kralın bakış açısından şöyle sunmaktadır: "Ben ilk önce Kan Pan'dan öğrendim. Daha sonra kaba kır insanlarının arasında gizli bir şekilde yaşadım ve ardından Ho kentinin içine gittim ve bir

[102] Çin'de kent devletlerinin hüküm sürdüğü İlkbahar-Sonbahar Dönemi (İ.Ö. 771-476) ve Savaşan Beylikler Dönemi (İ.Ö. 475-221) boyunca ortaya çıkan felsefi okullardan biri Mozi'nin (İ.Ö. 471-391) öncülüğünü yaptığı Mohizm'dir. Mohist düşünce, yüksek tabakaya seslenmekle birlikte, temelde anti-aristokratik bir düşünce sistemi geliştirmeye çabalamıştır. "Yararlılık" ve "topluma hizmet" kavramları, Mohizm'in odak noktası niteliğindedir (Brecht, 1997:9).

[103] Jennings'e göre (1891:249), Chin Dük'ü Mu İ.Ö. 620'de öldü ve sadece kabilenin metinde isimleri geçen üç yiğidi değil, 170 kişi onunla birlikte diri diri gömüldüler.

müddet orada yaşadım. Ho'dan Po'ya geçtim ve sonuç benim aydınlanamamam oldu (Legge, 1879:117)." Bir kral için nüfusun çok büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylüler kaba insanlardır fakat kentler de kişiyi erdemli kılmaktan uzaktırlar. Hayatı boyunca kentsellik bakımından üç seviyeyi (kır, kasaba denilebilecek Ho ve başkent Po) de görmüş olan kral, aydınlanmayı hiçbirinde bulamamaktadır. Kır ile kent arasında sadece insanlarının kabalığı farkı bulunmaktadır ve sıradan insan için kentin hiçbir çekiciliği bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, merkeziyetçi yönetim olmasa kent ile kır arasında neredeyse bir fark bulunmayacaktır.

Antik Çin'de bir hanedanlığı yıkıp yönetimi ele almanın en önemli meşruiyet kaynağı soyun dayandırıldığı en büyük atadır. Çünkü başkentin atalar tapınağında sunulacak olan kurbanların önceden yaşamış ve tanrılara karışmış bir atanın adına sunulması gerekmektedir. Bu durum her yeni hanedanlık için geçerli olmuştur. Yeni kraliyet ailesi epeyce soylu olmalıdır ve kendilerini uzak bir efsanevi çağa götürmelidir. Şiirler Kitabı'na göre Chou Hanedanlığı'nın kökeni darı tanrısı olan Hou-Ki'ye kadar gitmektedir[104] ve bu hanedanlığın kralları kurbanlarını onun adına sunmaktadır (Jennings, 1891:175). Tarih Kitabı'nda geçtiği üzere Hou-Ki, efsanevi kral Shun'un tarım bakanı olarak insanlara nasıl ekip biçeceklerini öğreten bilge kişidir (Legge, 1869: 57,58).

Bunun yanı sıra, Chou sülalesinin kurucu atalarının, daha Shang'a sadık bir derebeyliği iken bile sülalelerini yönetmek için kentler kurduğu görülmektedir. Soyun devamını sağlamanın garantiye alınması demek olan kent kurma görevini başarıyla yerine getiren kurucu atalar daha sonra kutsallık kazanmışlardır. Daha derebeylik iken değişen yerleşim alanları, soyun yok olmasıyla sonuçlanabilecek tehditlerin başka bir yere taşınarak kent kurarak atlatıldığını göstermektedir. Örneğin, Shang'a karşı ilk isyan girişimlerini başlatan Chou beyi Kral Wen'in atası olan Tanfu, kabilesinin ilk yerleşimini İ.Ö. 1158'de Qi'de kurmuştur. Onun oğlu Ji Li o dönemde prenslik olan Chou'nun başkentini Cheng'e taşıyarak, kenti Shang Devleti'nin batı sınırının hemen dışında kurdurmuştur. Onun da oğlu olan "Batı'nın Şefi"

[104] "Halkımızın ilk kökeni Kiang Yun'a (Hou-Ki'nin annesi) kadar geri gider. Bu ilk köken nasıl ortaya çıktı? O bir seferinde elini açarak yalvardı: Zavallı ben, hiç çocuğum yok. Sonra Tanrı'nın ayak parmağının izinden yürüdü. Heyecanlanıp hareketlendi. Bu ona rahatlık verdi, huzur verdi. Hamile kaldı, inzivaya çekildi. Sonra bir bebek onun göğsüne geldi. Bu bebek Hou-Ki idi (Jennings, 1891:175,176)."

lakaplı Wen Wang, Chong kabilesini fethettikten hemen sonra başkenti Wei He nehrinin kıyısına Feng'e kaydırmış, bir yıl sonra da Feng nehrinin kıyısında başkent olan Hao'yu kurdurmuştur. Burada, bir kale hendeği ve ataların ruhlarına adanacak kurbanlar için bir sunak inşa ettirilmiştir (Schinz, 1996:59). Bu iki kuruma sahip olmasından Chou'nun bağımsız bir derebeylik hatta krallık olma hakkını kazandığı sonucu çıkmaktadır.

Çin'in en büyük tarihçisi olarak kabul edilen Sima Qian'ın "Büyük Tarihçinin Kayıtları"nda Chou Hanedanlığı'nın kutsal atalarından itibaren gelen silsilesi büyük bir saygıyla anlatılmaktadır. Yine Sima Qian'ın kurucu ata Tanfu hakkında naklettikleri, erdemli bir kabile şefinin soyunu korumak ve devam ettirmek için kent kurmasına ve Antik Çin'de sülale kentlerinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır: "…O ise babaların ve evlatların kralları için ölmemesi gerektiğini söyleyerek Qi'ye taşındı. Halkı onu izleyerek bu bölgeye geldi. Onun insanlığını duyan yakın devletler de onunla birleşerek Qi'ye geldiler. Daha sonra Tanfu *Rong* ve *Di* kabilelerinin tüm geleneklerini terk ederek, etrafı surlarla çevrili kentlerin ve ailelere özel kapalı meskenlerin inşa edilmesi emrini verdi. Kendi kentinin dışında kentler de inşa ettirdi. Ardından beş temel devlet görevini[105] kurdu (Nienhauser, 1994:56)."

Şiirler Kitabı Qi dağının eteklerinde Tanfu'nun ilk Chou kentinin kurulmasına, kentin kurulmasının iyi olup olmayacağını tanrılara danışmak üzere kaplumbağa kabuklarıyla fal bakarak olumlu yanıtlar alması üzerine giriştiğini kaydeder. Daha sonra halkını cesaretlendirir ve oraya yerleştirir. Kentin kurulacağı alanı dikkatle inceleyerek bölümlere ayırır. Planı önceden yapılan kentin kurulması şu şekilde devam eder: "Çalışmadan sorumlu ustayı (bakanı) çağırdı. Ardından eğitim bakanını çağırdı. Ve onlara evlerin yükseltilmesi görevini verdi. Çizgileri kullanarak onlar herşeyi düzgün bir şekilde yaptılar. Döşeme tahtalarını sıkı sıkıya bağladılar. Böylece atalar tapınağını görkemli olacak şekilde ayağa kaldırdılar. İnsanlar ellerinde toprak dolu sepetlerle geldiler. Onları büyük gürültülerle kalıplara attılar. Hassas darbelerle döverek şekle soktular. Güçlü olana dek duvarları defalarca yonttular. Beş bin

[105] Keightley (1969:259), bu beş temel devlet görevinin eğitim, savaş, çalışma, toprak ve adalet bakanlıkları olduğunu söyler.

arşınlık duvarlar bir anda yükseliverdi. Öyle ki büyük davulların tekerleği hiç devrilmedi.[106] Sarayın yüce devleti yansıtan dış kapısını yükselttiler. Sonra heybetli olan, ustalıkla planlanmış içteki ana kapıyı yükselttiler. Daha sonra bu topraklara gelecek her olayın kaynağı olan büyük sunağı yükselttiler... Meşe ve akdiken ağaçları inceltildi ve seyyahlar için yollar açıldı. (Jennings, 1891:167; Legge, 1861:384,385; Shaughnessy, 1999:301; Wheatley, 1971:34)." Kent yine Göğün isteğiyle kutsal atanın emriyle kurulmuştur.

Sima Qian, Tanfu sonrası kutsal ataların tarihine devam ederken Chou'nun siyasi olarak güçlenerek başkentini taşımasına değinmektedir: "Tanfu ölünce yerine oğlu Ji Li geçti. Onun ölümünden sonra, Kral Wen olarak bildiğimiz oğlu Chang tahta oturdu.[107] Kral Wen, ataları Hou-Ki ve Gongliu'nun yolunu takip etti. Onun yüksek erdemlerini duyan etraftaki kabileler onun yönetimi altında birleştiler. Böylece Kral Wen "Batı'nın Şefi" oldu... Her geçen yıl bir beyliği ortadan kaldırarak batıda tek bir güç olma yolunda ilerledi. Chong beyliğini fethettiğinde başkentini Feng'e kaydırdı. Ertesi yıl Wen ölünce yerine oğlu Kral Wu olarak bilinen Prens Fa geçti (Nienhauser, 1994:55-59)."

Daha krallık haline gelmeden derebeylik iken bile durmaksızın yönetim merkezini değiştiren Chou kabilesinin adları söylenen şefleri, asil bir soyun taşıyıcısı olarak kentleri kurma ve onları yönetme hakkına sahip olmuşlardır. Shang Hanedanlığı'na karşı başlatılan isyanın diğer kabilelerden değil de önceleri Shang ile barbar kavimler olan *Rong* ve *Di* arasında bir koruyucu tampon bölge olarak hareket eden ve bu sıralarda Shang'ın sadık bir kabile devleti olan Chou'dan gelmesi de buna bağlanabilir. Hatta batıdaki diğer kabilelerin bu isyan hareketinde Chou'yu desteklemelerinin birincil sebebi, dayandırılan soyun son derece asil olmasıdır.[108] Göğün Oğlu'na isyan etmek ve Göğün kendisine Shang'ın yıkılma görevini verdiğini iddia etmek her şeyden önce bu hakkı kendinde görmeyi gerektirmektedir. Bunun için de atanın öldükten sonra tanrılaşmış bir şahsiyet olması zorunludur.

[106] Günün sonunda mesainin bittiğini haber veren büyük davullar çalınmaktaydı. Fakat işçilerin çıkardığı inşaat seslerinden bu davulların sesleri bile duyulmaz oldu (Jennings, 1891:167).

[107] Daha önceden de belirtildiği gibi Çin krallarının biri hayattayken insan olarak, diğeri öldükten sonra tanrılar katında anılmasına yönelik genellikle iki ismi bulunmaktadır. Wen ismi, kralın öldükten sonraki onursal-tanrısal ismidir ve "medeni" anlamına gelmektedir (Eno, 2006:3).

[108] Chou Devleti, Shang'ın düşmanları olan bu siyasi yapılarla ve Shu ve Ba kabileleri ile işbirliği yaparak dokuz kabilelik bir birlik kurmuşlar ve Shang'a boyun eğdirmişlerdir.

Bu yer değiştirme, yönetim merkezlerinin en büyük kentleri olan antik uygarlıklar için alışılmadık bir şeydir. Shang'da sıradan bir kent, konumu gereğince ve coğrafi olarak diğer kentlere yollarla bağlantılı bulunmasından dolayı sınırlı bir süre başkent kabul edilmiş olabilir ve bir başkentten diğerine geçiş kehanetle belirlenmiş olabilir. Nitekim Tarih Kitabı'nda Kral Pan Keng, başkenti Yin'e kaydırırken kaplumbağa kemiklerine danışmadan bu eylemi gerçekleştirmemektedir. Önemli olan yenileme eylemi sayesinde Tanrı'nın inayetinin sürdürülmesidir. Yoksa bir kentin yeri veya konumu, tek başına siyasi ve törensel bir değer taşımamaktadır. Hatta başkent taşınınca, başkent olarak kullanılan eski bölge genellikle tarım alanlarına dönüştürülmüştür. Shi Chi'de geçen kayıtlara göre, Shang'ın düşüşünden ve Yin'in imhasından birkaç yıl sonra, son Shang hükümdarının amcası olan Jizi, kalıntıların yanından geçer ve kentin yerinde darı ve buğday tarlaları görür. Yin'in eski ihtişamının çok az izi kalmıştır (Hung, 2012:27, Marshall, 2015:96).[109] Shang için kent, site değil, kurumdu ve bir yerden başka bir yere taşınması kralın tercihine bağlıydı. Yeni kurulacak olan başkentin planlaması da inşa edilmesi de toplumdaki her şeyin üstünde ve merkezinde olan krala hizmet etmek üzere tasarlanmaktaydı.

Shang devletinin yeniden yükselişi Kral Pan Keng'in başkenti kuzeye, Shang kabilesinin merkezine, metinlerde Yin olarak bilinen, arkeologların Yinshu olarak isimlendirdiği, bugün kuzey Henan'daki Anyang'a kaydırmasıyla başlamıştır. Tarih Kitabı, halkın başkentin değiştirilmesine verdiği tepkiyi ve kralın onları ikna etmeye çalışmasına geniş bir şekilde yer vermektedir. Kral Pan Keng, ülkenin durumunu düşmüş bir ağacın kütüğüne benzeterek, filizlerin yeniden sürgün vermesinin bu değişime bağlı olduğunu söylemektedir. Ona göre Gök, emrini Shang'ın lehine olacak biçimde bu yeni kentte sürdürecek, eski krallarının mirası yenilenerek devam edecek, düzen krallığın dört alanında güven altına alınacaktır (Legge, 1879:104). Görüldüğü üzere, Shang kenti için ilerleme ancak güçlü bir merkezin olmasına bağlı olmaktadır. Nitekim türlü zorluklarla başkentin taşınma işi

[109] Jizi'nin kentin yerinde darı tarlaları gördüğündeki hüznünü anlatan şiiri Şiirler Kitabı'nın içine dâhil edilmiştir: "Pirinçler dökülüyor burada aşağı doğru, yaprak yaprak darılar. Yavaşça dolaşırken acı içinde dehşete düştüm. Beni tanıyanlar bildiler ki kederle savaşıyorum. Beni tanımayanlar ise zerre de olsa bir şeyler aramamın nafile olduğunu söylediler. Masmavi Göğün derinliklerinin güçleri! Buna kim sebep oldu? (Jennings, 1891:49)"

tamamlanmış, yerleşim yerleri belirlenip, bütün halkın katılımıyla Yin, Shang'ın yeni başkenti olmuştur.

Batı Chou yenik düşen Shang halkının ve onun müttefiklerinin üzerinde etkili bir hâkimiyet kurmanın aracı olarak derebeylere zeamet verme uygulamasını miras almıştır. Böyle yaparak, fatih devlet kendini zaten katmanlaşmış bir toplum üzerine koymuştur. Shang halkını zorunlu göçe tabi tutmuş ve yeni bir soyluluk hiyerarşisi geliştirmiştir. İlk kral Wu'dan üçüncü kral Kang'a kadar Chou kralları Shang yanlısı 99 beyliği yok etmiş, 652 beyliği de kontrolü altına almıştır. Bunun dışında, 15'i kralların kardeşlerine, 40'ı Chou kabilesinin üyelerine verilen zeametlerle yönetilen 71 yeni beylik kurmuşlar[110] ve itaatkâr Shang kabileleri ile Chou müttefiklerinden oluşan devletlerle, ilk bilge kralların soyundan gelen kabilelere verilen zeametlerle denge oluşturmuşlardır (Sit, 2010:90-91).

Chou Hanedanlığı'na bağlı beylerin bir kısmı kuşkusuz kralın akrabalarından oluşmaktaydı. Bununla birlikte topraklar genişlemekte ve kontrol altına alınması gereken kent sayısı artmakta olduğundan Chou kralının sülalesi yönetici açığını kapatmaya yetmemeye başladı. Geleneğe bağlı sınıflandırıcı akrabalık tanımlamalarının değişmesi gereksinim haline gelmiş, bu yüzden kurgusal soy kütükleri çoğalmaya başlamış, soy sistemi, Chou kraliyet kabilesiyle hiçbir biyolojik bağlantısı olmadığı bilinen zeamet sahipleri de dâhil edilecek şekilde genişletilmişti. Yine de tüm asil soylardan daha asili olan kraliyet ailesinin soyadı hitap şeklinde farklılaşıyordu. Chou kralının kraliyet ailesiyle aynı soyadını taşıyan bir bölge şefine "babadan amca" şeklinde hitap edilirken, farklı soyadına sahip bir yöneticiye "anneden amca" şeklinde hitap ediliyordu.[111]

Böylelikle ailevi ilişkiler devletin siyasi yapısına dâhil edilmekle kalmıyor, aynı zamanda hükümetin idaresi için de bir model sağlıyordu. Chou sarayının otoritesi, siyasi görevlerin aile bağlılığına ilişkin olarak algılandığı ve dini olarak hükümetin de atalara sorumlu

[110] Burada verilen rakamlar muhtemelen İ.Ö. üçüncü veya dördüncü yüzyılda toplanmış olan "I Chou-Shu" (Chou'nun Kayıp Tarihi) isimli esere göredir (Wheatley, 1971:193.

[111] Ayinler Kitabı'nda bu ayrım şu şekilde dile getirilir: "...Krallığın çeşitli bölgelerinden Göğün Oğlu'na gelen mektuplar, Göğün Oğlu'nun hizmetkârları şeklinde imzalanıp yollanacaktır. O ise, onunla aynı soyadını kullananlara babadan amca, farklı soyadını kullananlara anneden amca şeklinde hitap edecektir...(Legge, 1885a:110)."

olduğu öğretisinin vurgulandığı bir dizi tören ve ayin yoluyla sürdürülmekteydi. Bu koşullar altında Chou kralı, tanrısal olarak atanmış statüko yanında yer alan ve bu şekilde çoğunluğu oluşturan derebeylerine güvenmek, kutsal olarak geçerliliği olan düzene ayak uydurmayı başaramayan yenilikçi beyliklere karşı ise önlem almak durumundaydı. Chou başkenti, çıkartılan bütün isyan hareketlerini bastırdıktan sonra, etrafında kendisine bağlı kent-devletlerin bulunduğu bir yapıda kültürel olarak birleştirici olan değerlerin oluşturduğu bir inanç merkeziydi (Wheatley, 1971:193,194).

Çin antik kentinin ikincil dönemi olan Doğu Chou döneminde ise kent anlayışı bağımsız beyliklerle birlikte dramatik bir dönüşüm yaşamıştır. Kentler artık birer inanç merkezleri değil, siyasi güç savaşının mekânları haline dönüşmüştür. Bir süreç içeren bu dönüşümün bütün devletlerde aynı zamanda yaşandığı söylenemez.

Çin kentinin gelişmesinde, İlkbahar Sonbahar Dönemi ve özellikle Savaşan Beylikler Dönemi, askeri ve ticari işlevlerin öneminin arttığı yeni bir dönemi temsil etmektedir. Böylece bu dönemlerin büyük kentlerinde, resmi kentin dışında büyük sayıda vatandaşın, ticari ve endüstriyel işlevlerin büyük bir surla korunduğu, dış kentin (*kuo*) güçlenerek şekillendiği görülmektedir. Bu yeni gelişme eski bir Çin deyişine şöyle yansımaktadır: "Kenti dükü korumak için inşa et, *kuo*'yu vatandaşları geçindirmek için tamamla (Sit, 2010:108)."

Sık yaşanan savaşlar ve teknik gelişmelerin savaşlarda kullanımı yeni bir ordu anlamına gelmekteydi. Yaylı tüfeğin, demir kılıcın ve demir zırhın ortaya çıkması savaşın boyutlarını genişletmekteydi. Savaşın aristokratik tekeli yerini yeni bir otoriter liderliğe bırakıyordu. Her devletin mecburi askerlik hizmetine tabi tutulan çiftçilerden oluşan devamlı bir ordusu bulunmaktaydı. Savaşan Beylikler Dönemi'nde yedi gücün daimî ordusu epeyce büyüktü ve genişletilmiş dış kentte yerlerini almaktaydılar. Buna paralel olarak çok sayıda askeri kale inşa edildi.

Büyük devletlerin sınırları üzerinde koruma amaçlı surlar boyunca ordu kaleleri ortaya çıkmıştır. Bu surlar daha sonra bir araya getirilerek Çin Seddi'ni oluşturacaktır. Kentler çok uzun zamandan beri surlarla çevriliyordu fakat içine askeri birlik yerleştirilen kulelere sahip sur zincirleri Savaşan Beylikler Dönemi'nde ortaya çıktı (Keay, 2011:80-81). Çok sayıdaki küçük

devletlerin hızlı bir şekilde birkaç beylik tarafından yutulduğu ve siyasi hükümranlık hırsının hayatta kalma mücadelesinden doğduğu bir çağda, bir devletin kendi kentlerini güçlendirmeye büyük özen göstermesi çok doğaldı. Bunun sonucu olarak kent "kendini koruma" anlamına gelen *zishou* tanımını kazanmıştır (Hung, 2001:238). Dönemin stratejistlerinin ortaya koyduğu metinler genellikle istilaya açık bir kentin nasıl güçlendirileceğine dair ayrıntılı açıklamalar içermektedir. Örneğin, surların sağlamlığı o dereceye ulaşmıştır ki ünlü savaş sanatı uzmanı Sun Tzu, Savaş Sanatı'nda[112] saldırılmaması gereken istihkâmlı kentlerin bulunduğunu itiraf etmek zorunda kalmış (Sawyer, 2010:232), istihkâmlı kentlere saldırma taktiğinin ancak kaçınılmaz olduğunda hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Sawyer, 2010:221). Bir başka stratejisyen Wei Liao verdiği tavsiyelerden birinde "Kent surlarını örmek için uygun araziyi belirle. Kentin surlarına uygun olarak gereken insan (sayısını) bul. Gereken insan sayısına göre ihtiyaç duyacağın yiyecek miktarını hesapla. Bu üçünü doğru olarak hesapladığında savunman sağlam olur ve zafer kazanabilirsin (Sawyer, 2009:69)" demektedir. Hatta dönemin savaş karşıtı filozofu Mozi, surlara tırmanmak için kullanılan tekerlekli merdivenlere karşı nasıl önlem alınacağını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır (Johnston, 2010:788). Ayrıca Mozi'nin, lağımcılardan kurtulmak için düşmanın kazdığı tünellere duman verilmesi, sellere karşı alınacak önlemler gibi savunmayla ilgili meseleleri aldığı eserinde ayrı bir bölüm bulunmaktadır (Johnston, 2010:731-900). Bununla birlikte, sınırlara kurulan, savunma amaçlı garnizon kentlerin sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir.

Büyük kentler, bunların önemlerini kavrayan filozof yöneticilerin yönlendirmesiyle yeni endüstriyel ve ticari merkezlere dönüşmüşlerdir. Savaşan Beylikler Dönemi'nde bu şekilde yirmi büyük kent bulunmaktadır (Sit, 2010:107). Ticaretin belli başlı Chou kentlerine refah getirdiğinden Sima Qian'ın hiç kuşkusu yoktur.[113]

Bu bilgiler ışığında, Chou kentinin esas olarak kolonyal bir bağlamda müstahkem bir törensel yerleşim bölgesi olarak kurulmasından başlayarak Savaşan Beylikler Dönemi'nde

[112] Savaş klasikleri içinde Batı'da en fazla bilinen eser Savaş Sanatı'dır. Genellikle İ.Ö. beşinci yüzyıla dayandırılan eser, her biri görünüşte başka bir konuya odaklanmış on üç bölümden oluşur (Sawyer, 2010:213).
[113] Kentlerin ticari merkezler haline gelmesi Sima Qian'ın "Para Kazananların Biyografileri" bölümünde açıkça ortaya konmaktadır (Watson, 1993a:445).

mekânsal olarak birleşmiş bir iç bölgeye hizmet eden merkezileşmiş kurumların odak noktası haline gelmesinin izleri okunmaktadır. 1000 yıllık bu dönem boyunca, kentin törensel, tarımsal ve askeri rollerine bazı endüstriyel ve üçüncül ekonomik faaliyetler aşılanmıştır. Bu süreç Max Weber'in orta çağ Avrupa kenti için ortaya attığı kale ve pazarın karışımı sonucunda kurulan kent fikrini hatırlatmaktadır. Bununla birlikte, böyle bir yorumun uygulanabilirliği Çin tecrübesini kavramsallaştırılmak için pek uygun düşmemektedir. Öncelikle, ticari aktivitelerin göreceli artışına rağmen, bunlar standartları olmayan yetersiz gelişmelerdir. Kent sakinlerinin ezici çoğunluğu, daha sonraki Han döneminde dahi, hiç olmazsa yazın, kentin kapılarından çıkıp tarlalarında çalışmaya giden tarımla uğraşan çiftçilerden oluşmaktadır. Kentin nüfusunu oluşturan bu tarım işçilerinin arasında, zanaatkârlar ve tüccarlar sadece küçük bir değiştirme etkisi ürettiler ve kentsel teori için daha da önemlisi, iktidarı ele geçirmek için hiçbir zaman kolektif özerk bir grup oluşturmamışlardır. Chou'nun son dönem kentleri hiçbir zaman merkezi otoriteye karşı yönlendirilmiş bir kavganın mekânı olmamıştır fakat kendileri bu iktidarın uygulanması için araçlar olmuşlardır. Bir siyasi varlığın yöneticisi tarafından yönetilmiş başkentler ve onun yetenekli memurları tarafından yönetilmiş olan kentler, kendi siyasi geleneği içinde başka bir toplumsal sınıfın müdahalesi ile karşılaşmamıştır. İkinci olarak, Weber'in Avrupa kenti, ayinsel bir merkez rolünü kendine hiçbir zaman üstlenmemiştir. Avrupa kenti, kaynağı itibariyle Çin kenti gibi, tek başına devlete geçmişte hizmet etmiş, geleceği için de koruyup gözeten atalarına danışabilecek ve onların şefaatini alabilecek olan bir kralın kenti olmaktan çok uzaktır. Yine Avrupa kenti, tek başına evrensel uyumu yönetebilecek, canlı cansız bütün doğanın uyum içinde çalışmasını sağlayan erdemli bir monarkın merkezi de değildir. Yine o, tek başına evrenin ekseninde kozmik süreçlerin devamlılığını sağlayan yüce bir kralın merkezi de değildir. Avrupa kenti ayinsellikle kurulmamıştır (Wheatley, 1971:178-179).

İmparatorluklar dönemine ise tam anlamıyla bürokratik kent anlayışı hâkim olmuştur. Çin'de siyasi bütünlüğün yasacı felsefe çerçevesinde bütünleşmesinin sonucu olarak ortaya çıkan tek bir merkeze bağlı idari kentlerin Savaşan Beylikler dönemine göre siyasi önemleri de azalmaktaydı. Bir önceki dönemde devletlerin başkentleri olan kentler, imparatorluk sınırları içinde bir valinin kenti olmaktan öteye geçemiyordu. Başkent hariç bütün kentler daha büyük

bir bütünün alt öğeleri haline gelmişti. İmparatorluk içinde kentler sadece siyasal özerkliğini değil aynı zamanda kendi içindeki toplumsal birliğini de kaybetmişlerdi (Lewis, 2006:151).[114]

3.5. Antik Çin'de Kentleşme ve Dönemler Arası Farklar

Hsia kenti, kentin tamamını saran surları olmayan bir merkezdi. Ama saray ve etrafını korumak üzere yapılan bir sur elbette vardı (Steinhardt, 1990:37). Çevrenin sömürüsünden elde edilen hammaddeleri işleyen bir merkez olarak yerleşimin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Gününün teknolojisine uygun olarak sıkıştırılmış topraktan yapılmış büyük evleri olan kentlerin (Bagley, 1980:70) içinde fırınlar, kemikten yapılan malzemeleri üreten atölyeler, yine hammadde olarak gelen bronzun işletilip imalatın yapıldığı büyük imalathaneler olması gerekmektedir. Bu atölyelerin hammaddeyi veren saray tarafından kontrol edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sarayın bulunduğu merkezin, devletin iki büyük kurumuna ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır: Devlet işlerinin görüldüğü Büyük Salon ve soylu yöneticiler tarafından dini ayinlerin yapıldığı Atalar Tapınağı (Schinz, 1996:31). Şiirler Kitabı'nın başlangıç pasajları olan "Tapınak ve Sunak Şiirleri" sıradan halkın ayinlerinden hiç bahsetmez. Bunun yerine devlet yöneticilerinin Atalar Tapınağı'nda sunacakları kurbanlara ve yapacakları ayinlere odaklanmaktadır (Legge, 1879:304-346). Yönetim binası sayılabilecek olan Büyük Salon ile dinsel mekân Atalar Tapınağı'nın birlikteliği ve ayinlerin sadece yönetici aristokrat sınıfa ait olması göstermektedir ki, ilk hanedanlıktan itibaren Çin'deki ayinsel sistem aynı zamanda krallara meşruiyetini de sağlamaktaydı. Bu iki kurum başkentin rolünü, Hsia Hanedanlığı'nın doğasını, ayinlerinin ve politikalarının birliğini, kısaca atasal ve tanrısal tapınma ile kraliyet ailesine dayalı siyasi gücün birleşimini belirtmektedir.

İlk hanedanlık başkentinin kentsel yapısını ve ilk Çin kentlerinin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Sit, 2010:59): İlk başkentler siyasi merkezlerdir. İlk başkentler güçlü

[114] Kaybedilen bu toplumsal birliğin bütünleşmiş bir imparatorluk içinde yeniden toparlanması, Konfüçyanist değerlerle yasacı felsefenin bir karışımı olan yönetim algısının hâkim olduğu Erken Han döneminin gelmesi gerekecekti.

kabile örgütlenmesi ile ataerkil temelli bir sistem üzerine inşa edilmişlerdir. Saray ve tapınak hanedanlık kentinin güçlenmesinde anahtar rol oynamışlardır. Ayin sistemi saray ve tapınağın işlevlerini ve şeklini belirlemektedir.

Sarayın ve birincil merkezlerdeki büyük nüfusu desteklemek için uzak diyarlardaki kaynakların sömürülmesi gerekmiştir. Bunun için de titiz bir lojistik ağ kurulmuştur. Bu ağ, Hsia'da zaten bulunan küçük ölçekli yerleşim alanlarının, kaynakların taşınmasına uygun bir biçimde kentleşmesini gerektirmiştir. Küçükten orta ölçekliye doğru kurulan bir bölgesel kent sistemi bu şekilde kurulmuştur.

Zeametlerin verilmesi ve ayinlerin icrası merkezi ovadaki[115] kültürün çevreye yayılmasını sağlamakla kalmamış, Çin'de daha geniş topraklarda kentleşmeyi de ilerletmiştir. Yeni ele geçirilmiş topraklara kültürlü Shang insanlarının transferi yeni bir kent inşası dalgasını başlattı. Böylelikle, hanedanlığın geniş topraklarında ekonomik ve toplumsal hücreler kurulmuş oldu, her bir hücre kırlarda kurulmuş, surlarla çevrili bir kent ve onun vergi veren halkının yaşadığı tarımsal alanlarını oluşturmaktaydı. Geniş Çin topraklarının doldurulması aslında bu nispeten homojen birimlerin ve hücrelerin çoğalmasıyla gerçekleştirildi; her bir birim surlarla çevrili bir kentin yönettiği ve gözetim altında tuttuğu kırsal bir alandan oluyordu. Az miktarda uzun menzilli ticaret haricinde, bu hücresel yapı daha sonraki devirlerde de sürekli tekrar edildi (Lattimore, 1940:395). Sürülebilecek toprak alanları ıslah edilip temizlenerek genişledikçe ve barbar kavimlerin sınırları geriye itildikçe hücreler ve kentleri de sayıca arttı. Chou Hanedanlığı'ndaki kentlerin sayısı hızlıca 1100'e kadar yükseldi (Turner, 1941:415).[116] Dolayısıyla, temelde tarımsal bir ekonomi olan surlarla çevrili kent, Chou dönemi Çin'inin önemli bir özelliği haline geldi.

Batı Chou dönemindeki kentsel dağılım modeli kendine özgü feodalitesine dayanmaktaydı. Chou kralı, fetihten sonra kendi bölgesel yöneticilerini zeametler vererek

[115] Çin medeniyetinin beşiği sayılan Sarı Nehir'in aşağı kollarında bulunan alan, *Zhong Yuan* olarak adlandırılmaktadır. Eski Çin klasiklerinde bölgesel devletlerin; merkezi ülkeler, doğu ülkeleri ve güney ülkeleri olarak üç kategoriye ayrıldığı görülmektedir. *Zhong Yuan* bölgesi Shang ve Chou hanedanlıklarının başkentlerinin kurulduğu bölgedir. Daha sonraları bu kavramın anlamı Çin medeniyetini ifade edecek şekilde genişlemiştir.

[116] Turner'in verdiği bu rakam bir kesinlik belirtmemekte, sadece bir fikir vermektedir. Bunun yanında, Lattimore (1940:41), Batı Chou'nun sonuna doğru verimli bölgelerde bir kentten diğerine olan mesafenin bir günlük yürüme aralığında olduğunu kaydeder.

stratejik olarak eski Shang kültür alanına dağıtıyordu. Görünen o ki daha uzak alanlara, özellikle hiçbir zaman Shang'ın yönetimi ve siyasi kontrolü altında bulunmayan topraklar olan doğuya da bölgesel yöneticiler atanmaktaydı. Bu zeametlerden bazıları tamamen yeni oluşturulmuş garnizon şeklindeki yeni kent devletleri anlamına gelmekteydi. Chou soyluları hem eski Shang topraklarında hem de kabile topraklarında bu devletçikleri kurarken hücresel birimler şekillenmekteydi. Her iki durumda da bu kentler garnizon karakolları ağını oluşturuyordu. Bunlar aynı zamanda asil soy üyeleri için inanç merkezleriydi. Bu tarz yerleşimlerin sayısı daha önceden de bahsedildiği gibi farklı metinlerde sayısı 100'ü bulmayan rakamlardan 1773'e kadar değişkenlik göstermektedir.

Wheatley (1971:165), Batı Chou'nun üç yüz yıl içinde kayda değer bir kentsel alan genişliğine şahit olduğunu göstermektedir. Kentsel yerleşimler merkezi eyaletlerde hem sayıca artmaktadır hem de Shang kültür alanının sınırlarını bir hayli aşarak ortaya çıkmaktadır. Kentsel gelişmenin ağırlık merkezi, Shang'ın kurulduğu topraklardan kuzeye ve doğuya doğru kaymaktadır.

Feodalitenin sona ermeye başladığı İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin başlarında geleneksel metinler tarafından bahsedilen, birleşik bir krallığın altında gözüken fakat kendi alanlarında tamamen hükümranlık süren 170 devlet bulunmaktaydı.[117] Doğal olarak bütün bu devletler eşit derecede öneme sahip değildi. Kuzey Çin kültür alanında mutlak iktidar için savaşan merkezi devletlerin başında Lu, Cheng, Wei, Sung, Ch'i, Ch'en, Ts'ao, Ts'ai, Chi ve Chou'nun kendisi gelmekteydi. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin başlangıcında bu devletler en güçlü siyasi varlıklardı. Chou'nun ayinsel olarak üstün öneminin devam ettiği siyasi sistem içinde, bunlar da kendi ayinlerini yerine getirmekteydiler. Komşularının çoğundan güçsüz konumda olmasına rağmen Lu devleti, otoritesini Chou Dükü'nden almasından dolayı ayinsellikte Chou'dan hemen sonra gelmekteydi. Lu devletinin ikincil öneminin bir başka sebebi de ayinlerinin ve törenlerinin Chou sarayınınkilere epeyce yakın olmasıydı (Kaizuka,

[117] Bu rakam, Çin tarihçileri tarafından çoğunlukla Konfüçyüs'ün İlkbahar ve Sonbahar Vakayinameleri kitabının yorumlarındaki kayıtlara bakılarak elde edilmektedir. Örneğin Tso Chuan bu şekilde 148 devletin varlığından bahsetmektedir (Hsu, 1999:547).

2002:24). İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin başlangıcında bu merkezi devletler en ileri teknolojilere ve en gelişmiş ekonomilere sahiptiler.

İkincil dönemin başlangıcında Antik Çin'in tören merkezinden daha ileride, çevresel devletlerin bölgesi vardı. Bunlar sekizinci ve daha sonraki yüzyıllarda Çin kültür ortamına dâhil olmalarına rağmen hala bazı eski "barbarca" kültür özelliklerini korumaktaydılar. Bugün Shensi ve Shansi'nin bulunduğu en kuzeyde Ch'in, Chin, Yü, Kuo, Liang Devletleri; kuzeydoğuda Pekin'in yakınlarında Yen devleti bulunmaktaydı. Güneyde, Yangzi vadisi boyunca uzanan nehir kıyılarında, Ch'u, Sui, Shen, Hsi, Hsü, T'eng, Chiao, Chu ve Pa Devletleri; güneydoğuya doğru daha ilerledikçe bugün Jiangsu ve Zhejiang'ın olduğu yerlerde sırasıyla Wu ve Yüeh Devletleri bulunmaktaydı. Son olarak, daha uzak bölgelerde, kuzeydekiler için *Di*, doğudakiler için *Yi*, güneydekiler için *Man*, batıdakiler için *Rong* diye adlandırılan barbar kabileler yaşamaktaydı (Hsu, 1999:549,550). Bu gruplardan bazıları yerleşik hayata geçmişlerdi. Aslında Çinlileşme süreci devam ettikçe ve devletler savaşlarda birbirlerini yendikçe sadece bu kabile halklarının statüsü değişmekle kalmıyor, devletlerin de durumu değiştiriyordu. Örneğin, İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin başında Tso Chuan'da sayılan 143 devletten küçük olanları hızla büyük devletlerin içine katılarak dönemin sonlarına doğru bu rakam 30'a kadar inmişti (Keay, 2011:64).

Kentler, ayinsel özelliklerini bir nebze korumakla birlikte, kurulmalarında geleneksel kurallar önemini yitirerek, dönemin şartları ön plana çıkmıştı. Kentin amacı krala hizmet etmek yerine filozof yöneticinin tavsiyeleri doğrultusunda büyüyerek bütünleşmeyi sağlamaktı. Bu dönemin en aktif ve en azametli kentleri Chou başkenti Wangcheng'den ziyade, gelişmiş bölgesel kentsel merkezler olan Ch'i devletinin başkenti Lin-tzu ve Ch'u devletinin başkenti olan Ying idi. Sima Qian'ın mübalağa sanatını konuşturup edebi bir dille aktardığına göre Lin-tzu 70.000 aileden ve en az 210.000 yetişkin erkek nüfusuna sahipti. Qian'a göre, yollar o kadar kalabalıktı ki arabaların tekerlekleri birbirlerine çarpıyor, insanların omuzları birbirlerine sürtüyor, giysileri sonsuz bir perde oluşturuyordu. İnsanlar kollarını kaldırdıklarında sanki bir çadır varmış gibi görünüyor, terlediklerinde yağmur yağmış gibi oluyordu. Aileler zengin, bireyler varlıklıydı (Nienhauser, 1994:106). Arkeolojik bulgular, bunların sadece tarihçinin

hayal gücünden ibaret olmadığını kanıtlamaktadır (Steinhardt, 1990:46-53). Bu kentler geçmiş dönemin ayinselliğini belirtilen Chou düzenlemelerini takip etmeyi çoktan bırakmıştı.

Savaşan Beylikler Dönemi'ne gelindiğinde kentin fiziksel şekillerinde sürekli bir değişim göze çarpmaktadır. Daha önceki dönemlerdeki antik kentlerin kent tipolojisi kentleri standardize etmek için sınıflamakta ve statik tasarımlara mahkûm etmekteydi. Fakat Savaşan Beylikler Dönemi Çin tarihinde kent yapılanmalarının en yoğun çağı olup, birçok mimari formun ortaya çıktığı bir dönemdir. Başta yasacı reformcu başbakanların ve onların liyakate dayalı olarak işe aldıkları mühendislerin kent-devleti ihtişamlı kılma çabalarının bir ürünü olarak, *Tai* (yükselti), *ge* (teraslı köşkler), *que* (sur kapısı), *guan* (kule) ve yeni tarzda saray yapıları olmak üzere mimaride yeni formlar ortaya çıkmıştır (Hung, 1999:653). Sarayların ve mezarların önceki dönemlerde önemsenmeyen anıtsallığı bu dönemde bir güç göstergesi olarak ön plana çıkmıştır. Savaş ortamında filozof yöneticiler kentleri bir ihtişam sembolü olarak gösterme eğilimindeydiler. Atalar Tapınağı da bunlarla birlikte büyümekte, fakat çoğu ayin, kentin dışındaki toprak altarına ve kabirlere kaydığından Atalar Tapınağı önemini nispeten yitirmişti.

İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde kentler büyüdükçe ve önemleri arttıkça dış surlar da yükselmeye başlamıştır. Kentin büyüyen banliyösü (*fu*) gelebilecek tehlikelere karşı eğer yoksa surlarla çevrilmiş, var olan surların da kapsamı genişletilip eklenti surlar inşa edilmiştir. Savunma ve savaş sanatının vazgeçilmezi olan surlar, bu dönemin kentlerinin başat unsurlarından biri haline gelmiştir.

Kentlerin çoğunun surlarla çevrili dış kenti bulunmaktadır. Dış kentten metinlerde ilk defa İ.Ö. 648'de Tso Chuan'da bahsedilmektedir. Kentsel bütünlüğün eski dağınık özelliği, İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin ikinci yarısında yeni açılan yerleşim yerlerinde devam etmiş gözükmektedir. Oysa çifte surlarıyla daha yeni karmaşık kentsel formlar Savaşan Beylikler Dönemi'nde daha bir yaygınlık kazanmıştır. Eberhard (1956:258-259) bu tür kentlerin "çifte kent" terimi ile sınıflandırılmasını önermektedir. Ona göre, kentin her bir bölümü etnik olarak farklı etnik gruplara bölünmüştür ve bu Chou'nun Shang'ı fethettiğinde başlamıştır. Eberhard, Chou Hanedanlığı'nın, kentleri, fetihten hemen sonra soylular için kaleli iç kent ve dışarıda

kendisine hizmetçi olarak bıraktığı fethedilen Shang halkı için dış kent şeklinde düzenlediğini savunmaktadır. Ona göre, koloniler haline getirilen kentlerde de durum bu şekilde gerçekleşmiştir. Batı Chou zamanı için durum bu şekilde olmasına rağmen, yukarıda aktardığımız bilgiler ışığında İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin sonlarında ve Savaşan Beylikler Dönemi'ndeki kentin doğal yapısının ön koşulu olması için soyun artık pek bir önemi kalmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Dış kentin en önemli öğesi pazar alanlarıydı ve zamanın birçok kentinin birden fazla pazarı bulunmaktadır. Bu pazarlar kent endüstrisi ve mesleki temelli oturma alanlarının çekirdeğini oluşturmuşlardır. Pazar halen uğursuz yön olarak kabul edilen kuzeydeydi fakat önemi gittikçe artmaktaydı. Zaman geçtikçe pazar alanları sadece ticari değişim mekânı olmaktan çıkıp sosyalleşme imkânının da buluşma yeri oldu. İş adamlarının, tezgâh sahiplerinin, yük arabacısının, ev hanımının, oradan rastgele geçen birinin, işsizin ve kentteki günün birkaç saatini geçirmek isteyen herhangi bir vatandaşın kaynaştığı bir yer haline geldi. Aslında pazaryeri, Yunan *polis*inin *agora*sı ile Roma kentinin *forum*unun ekonomik ve toplumsal işlevlerini çok ince bir farkla kendi bünyesinde toplanmıştı (Wheatley, 1971:178). Sjoberg'in sanayi öncesi kentlerinde isabetle tespit ettiği gibi (2002:43) Çin pazarlarında da belirlenmiş bir fiyat bulunmamaktaydı. Alıcılar ve satıcılar arasında pazarlık sonucunda fiyatlar belirleniyordu. Para kazanmak asıl amaç olmadığından alım-satım işleri sakin bir şekilde yürütülüyordu.

Dış kentin öneminin artmasıyla birlikte, dış kente özgün bir kentsel toplum ortaya çıkmıştır. Tarım dışı faaliyetlerde çeşitlilik, eğitimin yaygınlaşması, kültürün ve eğlencenin artması bunun göstergesidir. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik dönüşümleriyle birlikte, dış kent yeni tüccar sınıfının girişimlerinin mekânı haline geldi. Doğu Chou devletinin (gücünü yitirmiş sözde hanedanlığın) temsili başkenti ayinsel işlevlerini hiçbir zaman kaybetmedi. Fakat ticari faaliyetlerini bir üst seviyeye çıkaran kentlerin sayısı epeyce fazlaydı. Bu dönem, Sima Qian'ın söylediği gibi "fakirler için servet kaynağı olan ticaret ve daha az önemi ile zanaatın, yani ikincil mesleklerin çağıydı (Watson, 1993a:450)."

Gerçekleşen siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimler, Doğu Chou döneminde büyüklük ve sayısal açıdan kentlerin hızla gelişmesini sağlamakla birlikte, ortaya çıkan yeni kentsellik tipi bu değişimleri tetiklemiştir. Metinlerden elde edilen bilgiler İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin ortalarından itibaren bağımsızlığına kavuşmuş devletlerin yöneticilerinin yoğun bir şekilde kent kurma ile ilgilendiklerini göstermektedir. Var olan kent surlarının genişletilerek yükseltilmesinin, hendeklerin kazılmasının ve güvenlik amaçlı uydu kasabaların kurulmasının örneklerine özellikle Tso Chuan'da geçen anlatılarda sıkça rastlanmaktadır. Açıkçası bu dönem kentli işlevlerin ön plana çıkarak, kentleşmenin büyük bir hızla yayıldığı bir dönemdir.

Bu dönemin kentsel yayılımını bir harita üzerinde göstermek zordur. Devletler, birbirleriyle o kadar çok savaş halindedir ki kentler sık sık el değiştirmekte, bazıları yok olmakta, başka yerlerde yeni kentler doğmaktadır. Sınırların sürekli değişmesi önemlidir, çünkü birçok kentsel merkez, sınırlarla ilgili olarak yerini bulmaktaydı veya daha açıkçası devletin sınırları içinde hiyerarşik bir anlam kazanan kent, sadece o devletin kendine özel sisteminin bir parçasıydı.

Wheatley (1971:169), ağırlıklı olarak Tso Chuan'a dayandırdığı, diğer metinlerin yardımıyla desteklediği ve arkeolojik olarak kanıtlanmış sitelerle doğruladığı bir haritayla bütün İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde kentsel yayılmanın kümülâtif bir modelini sunmaktadır. Bu harita bize, İlkbahar ve Sonbahar dönemi boyunca kentsel işlevler görmüş olan metinlerde ve arkeolojik bulgularla ortaya çıkarılan yerleşim alanlarını göstermektedir.

Harita 2. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi kentsel yayılımı. (Kaynak: Wheatley, 1971:169. Haritadaki İngilizce ifadeler yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.)

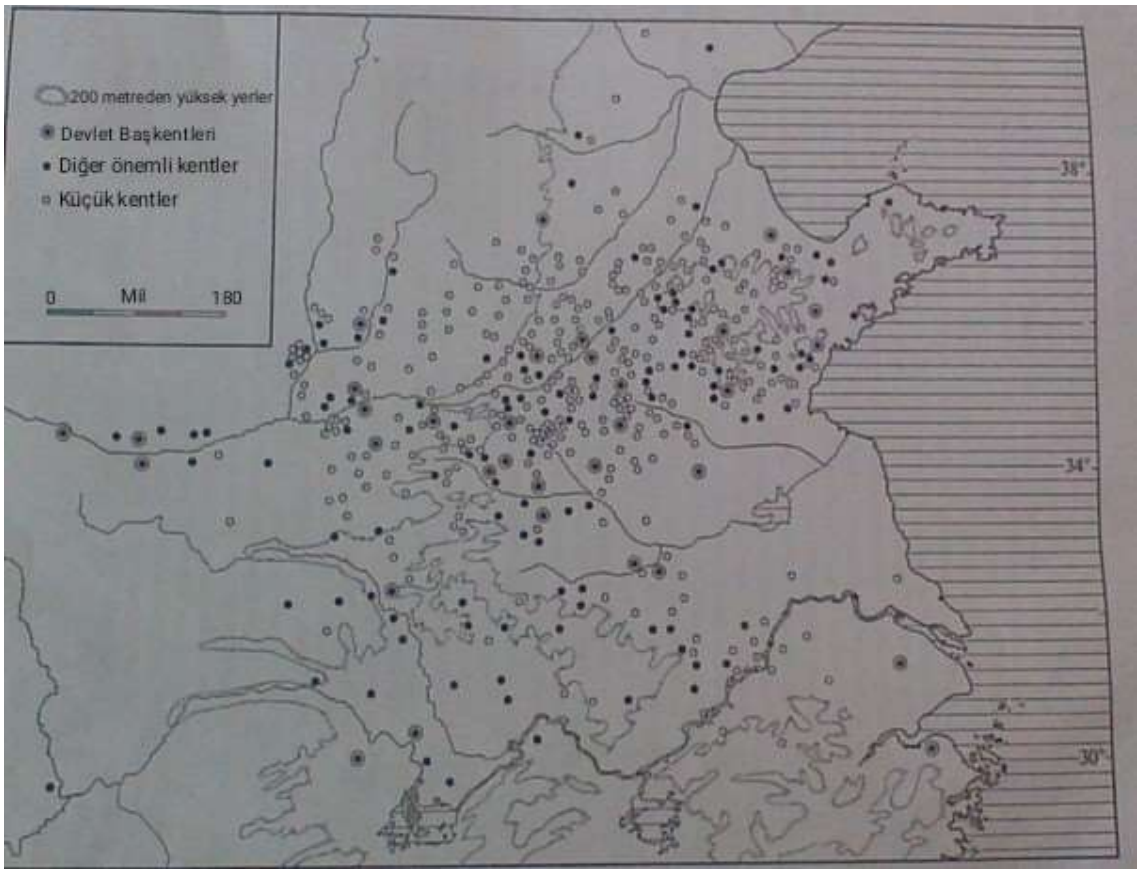

Bugünkü Pekin'in körfezinde Yen devletinin yükselmesi ve Yangzi deltasında Yüeh ile Wu devletlerinin ortaya çıkması, kentsel formların merkezden daha uzaktaki kuzeyde ve güneyde Çinli olmayan halklar tarafından tanınmasına yol açmıştır fakat İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin sonunda kentsel toplumun sınırları halen Batı Chou'nun sınırları içinde kalmaktadır. Görünür bir şekilde, iki buçuk yüzyıl boyunca yukarıda anlatılan toplumsal ve ekonomik değişiklikler hem merkezi devletlerin eski çekirdeğinde hem de Ch'u benzeri dıştaki siyasi varlıklarda kentselliğin yayılmasını teşvik etmiştir. Kentsel yerleşimlerin yoğunlaşmasındaki belli ölçüde görülen bu artış İlkbahar ve Sonbahar Dönemi Vakayinameleri ve ilgili metinlerin ayrıntılarında görülmektedir. Hâlbuki Batı Chou dönemindeki kaynaklar bunun yanında epeyce sınırlı kalmakta idi. Batı Chou gücünü yitirdikten sonra 367 kent iki buçuk yüzyıl içinde kuruldu (Wheatley, 1971:171).

Savaşan Beylikler Dönemi'ne dair bir kent dağılım haritası çıkartılması bir hayli güçtür. Bunun sebebi Savaşan Beylikler Dönemi kentselliğinin mekânsal araştırması için kaynak oluşturan eserlerin hem nicelik hem de nitelik açısından İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'ndekilere oranla yeterli olmayışıdır. Bu kaynaklardan elde edilerek çıkarılacak bir harita burada verilen haritanın daha az ayrıntılı bir sürümü olmaktadır. Bunun başlıca sebebi, İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde ortaya çıkan tarih yoluyla erdem aşılanması kaygısı taşıyan metinlerin içeriğindeki devletlere dair tarihi bilgilerin bolluğunun yanında, Savaşan Beylikler Dönemi'nin metinlerini oluşturan filozofların savaş stratejileri ve yasacı felsefe ile ilgilendiklerinden dolayı sadece kendi devletlerinin durumunu ele almalarıdır. Bu devletler de başta Ch'in olmak üzere birkaç devleti ele almaktadır. Bununla birlikte artık bu dönem yeni kentsellik modellerinin ortaya çıktığı ve kentin kurulmasının soylu sınıfından alınıp, daha doğal toplumsal şartlar içinde gerçekleştiği bir dönemdir. Diğer taraftan Savaşan Beylikler Dönemi daha bilgilendirici kaynaklar barındırmaktadır. Aslında, bu metinler, kentleşen bölgelerin isimlerinden ziyade kentin o dönemdeki doğasının değişikliklerini sergilemektedir.

İmparatorluklar dönemi ise Çin'de merkezileşme ve bütünleşme çağını ifade etmektedir. Ch'in İmparatorluğu'nun merkezden yönetiminin bir sonucu olarak kentler, yapılan reformların ardından çeşitli yollarla birbiriyle bağlantılı hale getirildi. Yolların yapımında en büyük işgücünü angaryaya koşulan çiftçiler, ardından da ele geçirilen savaş esirleri ve diğer muhalif gruplar oluşturmaktaydı. Başkent Hsien-yang'dan başlayıp kuzey, kuzeydoğu, doğu ve güneydoğuya doğru yayılan geniş bir imparatorluk yolu inşasına İ.Ö. 220'de başlandı. Bunun yanında yeni ulusun büyük bölümlerini birleştirmek için sekiz bölgesel kara yolu inşa edildi. Doğuyla batıyı, merkezi ovalarla güneybatı Çin'ini birbirine bağlayan kanallar kazıldı. Bu yollar 30 adım aralıklarla sağlı sollu ağaçlandırılmış epeyce geniş yollardı. 212'den başlayarak, imparatorluğun en önemli generali Meng Tien'e, Düz Yol (*ch'ih-tao*) olarak bilinen büyük bir kuzey-güney karayolunu inşa etmesi emredildi. Bu yol, Hsien-yang'ın kuzeyindeki imparatorun yazlık sarayından başlayıp Ordos çölüne doğru ilerleyen, sonra Sarı Nehir'in kuzey bölümünü aşıp sonunda Chiu-yüan'a varan (modern Wo-yüan, İç Moğolistan'da kalan bir kent), 800 kilometreyi bulan bir yoldu. İlk İmparator 210 yılında öldüğünde yol henüz bitmemişti. Arazinin dağlık olduğu güney kesiminde bu yol genellikle yaklaşık 5 metre

genişliğindeydi, ancak düzlükte kuzeye doğru 24 metre genişliğe ulaşmaktaydı (Bodde, 1986:61).[118]

En büyük inşaat projesi, hiç şüphe yok ki Savaşan Beylikler Dönemi boyunca Yen, Ch'i ve Ch'in devletlerinin oluşturduğu surların temel alınarak birleştirildiği 2250 kilometre uzunluğundaki Çin Seddi idi. Çin Seddi, Ch'in'in büyük ordusuyla birlikte kuzeydeki barbar kabileleri fethetmesi için kuzeye gönderilen meşhur generali Meng Tian tarafından inşa ettirilmişti.[119] Çin edebiyatında Meng Tian'ın suru için kullanılan ifade, daha ileriki dönemlerde "Çin Seddi" için kullanılan *changcheng* ya da *zhongguo* gibi "uzun duvarlar" anlamına geliyordu. Kentler, saraylar ve hatta köyler bile *changcheng* ile çevrelenmişti. Meng Tian'ın suru aslında kesintisiz tek bir sur değil, ileri karakollar dizisiydi ve bu merkezlerin her biri kendi surları ile çevriliydi. Ordos'un kuzeyindeki birleştirilmiş surlar silsilesi olan Çin Seddi savunmadan çok saldırı amacına yönelik olmalıydı. Yasacılık felsefesini benimseyen bir imparatorluk için yayılmacı bir politikanın sonucu olarak inşa edilmiş olmalıydı. Gerçekten de büyük bir atılımın çıkış noktası olduğu kadar, eski *Rong* ve *Di* ülkesinde kalıcı bir askeri üs olarak duvar Ch'in olmayan toplulukların içeri girmesini önlemekten çok, Ch'in'in dışa açılmasını sağlamaya yönelik olmalıydı (Keay, 2011:102-103). Fakat daha sonra az ömürlü Ch'in İmparatorluğu yıkılıp, dış politikasını Konfüçyanist yasacı değerlere göre düzenleyen Han Hanedanlığı döneminde kuzeyde göçebe birliğini kuran Hunların ortaya çıkmasıyla birlikte inşa edilme sebebini yitirmiş olmalıdır.

Çin Seddi'nin Ch'in ardılı Han dönemindeki en büyük etkisi bir ulus bilinci oluşturmasında yatmaktaydı. Çin Seddi'nin içinde yaşayan insanlar temel olarak tarımla uğraşan, *Sandai*'nin (üç hanedan: Hsia, Shang ve Chou) kültürel mirasını paylaşan insanlardı. Bu halk Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan insanları belirgin bir şekilde farklı olarak görmeye başladılar ve çok geçmeden onları barbar olarak niteleddiler. Çin tarihinde ilk defa açık bir

[118] Ch'in imparatorluk karayollarının uzunluklarının çok kaba bir tahminle toplam 6.800 kilometrelik bir uzunluğa ulaşmaktadır (Lovell, 2006:55). Bu, İskoçya'daki Antoninus duvarından Roma'ya ve oradan da Kudüs'e uzanan Roma yol sisteminin toplam uzunluğu olarak Gibbon'un (1998:41) 5.984 kilometrelik tahmininden de uzun bir yoldur.

[119] Sima Qian, Çin Seddi'ne Ch'in generali Meng Tian'ı anlattığı bölümün sonunda değinmektedir. "Meng Tian, bu yolu açmak için dağları kesip vadileri doldurmuştu. Aslında, bu işi yerel halkın gücünü kullanarak başarmıştı (Watson, 1993b:213)."

şekilde Çin bölgesi ve Çin halkı tanımı ortaya çıkıyordu. Bu kavramlar Çinli fatihler tarafından yayılıp güçlendirildi ve Han ve Tang hanedanlıkları altında sınır bölgeleriyle sınır kabileleri üzerinde Çin hükümranlığı artarak devam etti. Yeni tanımlanmış Çin alanı içinde Çin kentselliği ve medeniyeti tanımlayıcı bir mana kazandı ve günümüze kadar bu şekilde sürdü (Sit, 2010:115-116).

Ch'in'in ilk İmparatoru, savaşan devletlerin yerine, onun diktatoryal yönetimi altında yeni ülkeyi birleştirme tasarılarından biri olarak ünlü kentleri parçalama programını başlatmıştır. Bundan dolayı, kentler işlevleri yönünden merkezi hükümetin *chun* ve *hsien* yönetimsel rütbe düzenine göre tasarlandılar. Han tarafından bu uygulama yakın bir şekilde takip edildi. Böylece, hanedanlık tarafından etkili bir bürokrasinin kurulması, Konfüçyanizm'in, devlet dini, hükümetin ve halkın davranış kodu olarak kabulü, kentleşmenin temel dinamiklerini şekillendirdi. Kentler, ülke genelinde tarımsal ekonominin düzenlenmesini, devlet gelirlerinin toplanması, sivil ve imparatorluk emirlerinin ve bildirilerinin uygulanması için eğitim, adli ve yönetim merkezleri ağı haline geldiler. Çin kentselliğinin temel ilkesi olan bu yönetimsel kent modeli, dört yüzyıl boyunca Han Hanedanlığı döneminde ortaya çıkıyordu. İmparatorluğun genişleme arzusunu takip ederek, kentler güneye ve güneydoğuya doğru yayılmakta ve kuzey ve batı sınırlarında Çin Seddi'nin ötesine aşmaktaydı. Kısacası, Çin özellikleri taşıyan bir kentleşme tecrübesi Hsia, Shang ve Chou Hanedanlıkları boyunca uzun bir gebelik dönemi geçirmiş, kademeli olarak evirilerek ve sonunda olgunlaşarak Han Hanedanlığı'nın geleneksel Çin'inin büyük bir bölümüne mekânsal olarak yayılmıştı.

Çin Seddi, doğu sahil şeridi, güneyde ve güneybatıda Himalaya dağları ve uzantılarının sınırlaması ile coğrafi mekânda benzersiz bir alanda, Konfüçyanizm temelli yüksek bir kültürün birleştirdiği seçkinlerin yaşadığı Han kenti şekil alıyordu. Yeni kimlik orta ovaların dışındaki Han olmayan veya barbar toplumlarla karşılaştırma yapılarak şişiriliyordu. Böyle bir kültürel, psikolojik ve mekânsal çerçeve içinde, Çin kentselliği geniş bir ulusal mekânda oluşuyordu ve bu kentsellik dünyanın diğer medeniyetlerinden ayrı bir alanda kendine özgü benzersiz bir gelişme süreci içinde gerçekleşiyordu.

Bu benzersiz Çin kentselliğini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: 1. Kent gelişimine temel olarak yönetimsel unsurlar öncülük etmektedir. 2. Kent hiyerarşisi genellikle büyüklük ve rütbe sıralamasında idari işlevler ve merkeziliğe göre düzenlenmiş yönetimsel hiyerarşiye karşılık gelmektedir. 3. Kentin birincil rolü iç bölgesine, yani imparatorluğun istikrarı ve devamlılığını sağlayan tarımsal bölgeye hizmet etmektir. Böylece, birbirine zıt iki kurumsal yapı olmaktan ziyade kent ve kır arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. 4. Ticari faaliyetler, hala ikincil bir önemde olsa da kent işlevlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ve yüksek derecede devlet kontrolü altında, devlet tarafından düzenlenmektedir. 5. Toprak kullanımı ve kent yapısı kentsel işlevlerin rütbe düzenini ve mekân ve yönlendirme ile ilgili Konfüçyanist değerleri yansıtmaktadır.

Ülke genelindeki ilk yönetimsel öncelikli kent sistemi Ch'in'in İlk İmparatoru tarafından kurulmuştu. 36 *chun* ve 800 *hsien* temeline dayanarak, yaklaşık 800 kentlik bir ağ yarattı. Daha sonra yeni *chun*lar kuzey sınırları boyunca kurularak 44 yeni kentin burada kurulmasına yol açtı. Güneyde, güneydoğuda ve güneybatıda benzer gelişmeler yaşanıyordu. *Chun*'ların sayısı 48'e ulaştı ve *hsien* düzeyindeki kentler de 900'ü buldu. Wudi'nin toprak genişleme politikalarıyla birlikte, Erken Han'ın ikinci döneminde, İ.S. 2 yılında, *chun*'ların sayısı 103, *hsien*lerin sayısı ise 1484 olmuştu. Yönetim ve kentsel büyüme arasındaki bağ hem *chun*'ların hem de *hsien*lerin kent olarak tanımlanacağına ve bunlara bir pazar sağlanacağına dair ferman yayınlayan Wudi tarafından resmileştirildi. Böylece Wudi, son imparatorluk hanedanı olan Qing hanedanlığına (1911) kadar hayatta kalacak olan Çin'in yönetim öncelikli kent sistemi için bir kılavuz oluşturmuştu (Schinz, 1996:111-144).

Harita 3. İ.Ö. Birinci Yüzyılda Han İmparatorluğu yerleşim dağılımı (Kaynak: Norena, 2015:185. Haritadaki İngilizce ifade yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.)

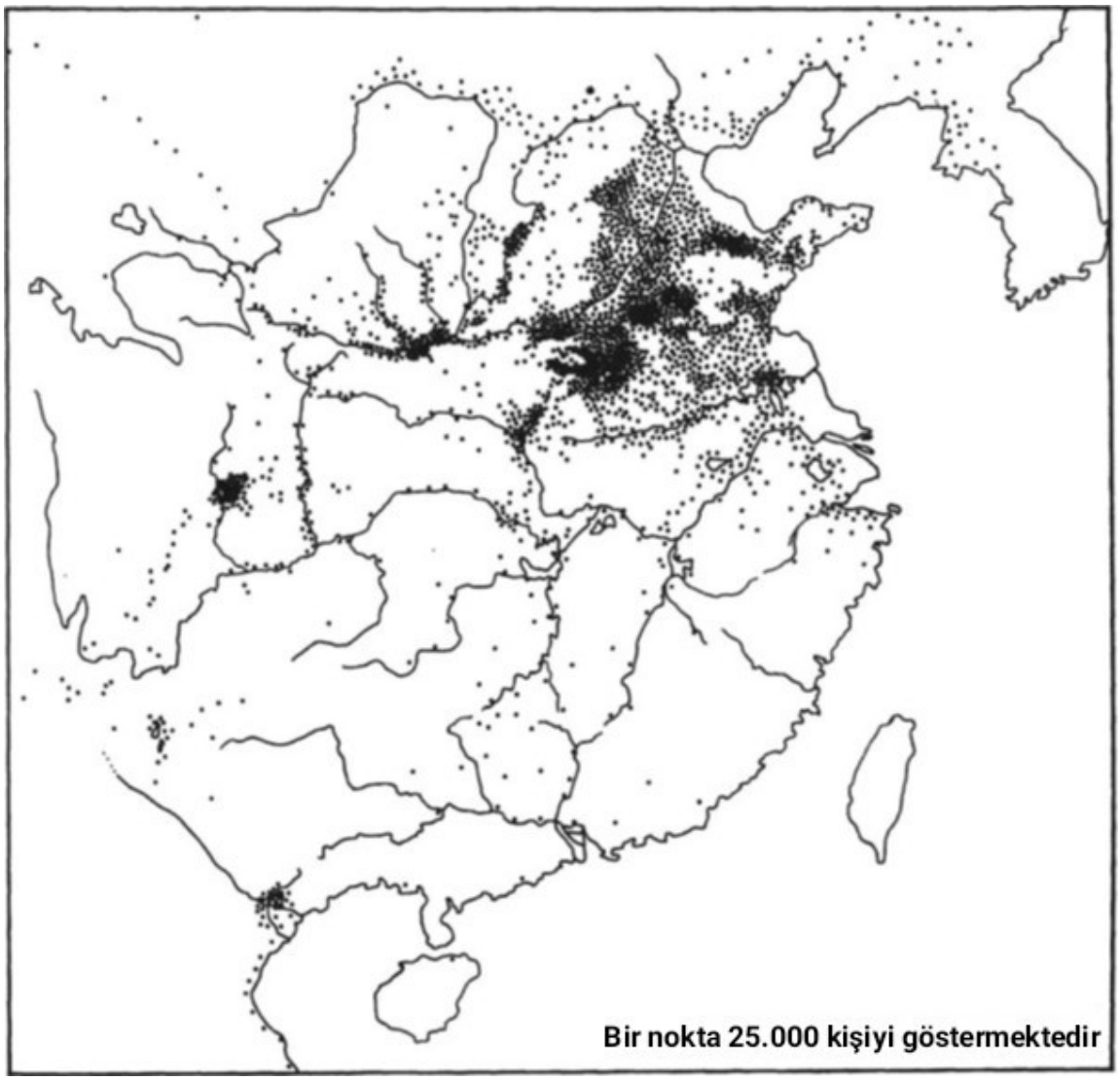

Harita 3, *hsien* ve *chun* bürokratik kentlerinin Han Hanedanlığının birinci yüzyılındaki dağılımını göstermektedir. Bir imparatorluğun bünyesinde, onun genişleme arzusunu tatmin etmek üzere, kentler güneye ve güneydoğuya doğru yayılmış, kuzey ve batı sınırlarında ise Çin Seddi'nin ötesine aşmıştı. Bununla birlikte haritada görülen kentselliğin yayılması çok uzun sürmedi. Wangmang'ın kısa ömürlü Hsin Hanedanlığı kuraklık, seller ve Sarı Nehir'in ana yatağının yön değiştirerek eski ağzının kilometrelerce uzağında denize dökülmesiyle sonuçlanan taşkınlarla birlikte gelen ekonomik felaketler ve savaşlar dönemi açtı (Keay, 2011:161-164). Geç Han'ın başlangıcındaki nüfus yüzde 70 civarında düştü ve kentlerin sayısı

da yarı yarıya düştü. Bu rakamlar İ.S. 140'a gelindiğinde epeyce artmıştı. Kentlerin sayısı 1180'e çıkmıştı fakat bu rakam hala Erken Han döneminin sonlarındaki rakamlardan daha düşüktü (Sit, 2010:123).

Tablo 1. Han Dönemi Kentleşmesi (Kaynak: Sit, 2010:124)

Yıl	*Chun* Adedi	*Hsien* adedi	Kentsel Alan	Kentleşme Seviyesi	Kentli Nüfusu
2	103	1484	70 km.	% 27,7	16,480,000
140	105	1075	70 km.	% 27,7	14,020,000

Komutanlıkların büyüklükleri ve barındırdıkları nüfusa bakıldığında Han kentleşmesinin dengeli olmadığı görülmektedir. İ.S. 1-2 sayımı, birkaç komutanlığın aile ve nüfus rakamlarını vermekte olup, bu konu hakkında bize belli bir fikir vermektedir.

Tablo 2. Bazı komutanlıkların İ.S. 1-2 Nüfus Sayımı (Kaynak: Loewe, 1986:472)

Komutanlık	Kayıtlı Hane Sayısı	Kayıtlı Birey Sayısı
Ying-ch'uan (orta ovaların en küçük eyaletlerinden biri)	432,491	2,210,973
Tsang-ko (güney batının en büyük eyaletlerinden biri)	24,219	153,360
Tan-huang (en uç kuzeybatıdaki eyalet)	11,200	38,335
Ho-tung (merkezde)	236,896	962,912

Savaşan Beylikler Dönemi'nden önce Çin'de var olan kent biçimi, asil soy üyelerinin yaşadığı siyasi bir otorite merkezi idi ve genelde çok fazla ticari faaliyetlerle nitelendirilmiyordu. Ancak, Savaşan Beylikler Dönemi'nde ticaret, zanaat ve para

ekonomisinin gelişmesiyle, beyliklerin ve valilik merkezlerinin başkenti olan kentlerin yanı sıra özellikle stratejik noktalarda ve ticaret yollarında yeni kentler önemli ticaret merkezleri olarak ortaya çıkmışlardı. Diğer bir ifadeyle, büyük Han kentleri, Savaşan Devletler döneminden kalmıştılar. Bunlardan Shensi'de başkent Ch'ang-an; bugünkü Hopei'de Cho, Chi ve Hantan; Honan'da Hsing-yang, Wan ve Loyang; Shantung'da Lint-zu; Szechwan'da Chengdu ve bugünkü Canton yakınlarındaki P'an-yu başta gelen kentlerdi (Schinz, 1996:115). Bu kentlerin çoğunluğunun kuzey Çin'de olduğu gerçeği, ticaretin daha sonra bu bölgeyle sınırlı olduğunu ve orta ve aşağı Yangzi bölgelerine kadar uzanmadığını göstermektedir.

Kent boyutlarındaki genel düşüşün yanında, başkent Ch'ang-an ve sonraki başkent Loyang da dâhil olmak üzere kentlerin çoğunluğu sadece tek bir sura sahiptiler (Sit, 2010:126). Bu Han kentlerinde, eskinin iç ve dış kenti tek bir surla örtülüyordu. Dahası, kent basitçe iç kent anlamına gelmekteydi ve surlar da bütün kenti dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenlik aracı olmaktan ziyade iç güvenliği sağlamak amacıyla yapılan yapılardan oluşur hale geldi.[120]

Birçok Han kenti yüksek yoğunluğa sahip sıkışık kentlerdi, oysaki Savaşan Beylikler Dönemi kentlerinin dış surlarının içinde geniş boş alanlar bulunabiliyordu. Sadece birkaç istisna kent Savaşan Beylikler Dönemi kentlerinin çifte sur anlayışını takip etti. Ülkenin başkentinde saray, artık Atalar Tapınağı ve Toprak Altarı gibi dini kurumlardan ayrı bir yerde bulunmaktaydı.

3.6. Antik Çin'de Kentsel Hiyerarşinin Oluşumu ve Dönüşümü

Hsia ve Shang kentleşmesi, patrimonyal merkeziyetçi bir devletin karakterine uygun olarak başkentlerin üzerine kurulmaktadır. Tarih Kitabı'ndan öğrendiğimize göre, Shang kralları Kral Pan Keng'e kadar beş kez başkentini değiştirmiştir.[121] Başkentlerin sürekli

[120] Baskı ve otoritenin yaygın olduğu kent yönetiminde hırsızlık, cinayet gibi adi suçların yanında isyan gibi büyük bir suçun yerinde bastırılması kent surlarını iç güvenlik aracı haline getiriyordu.

[121] Kral Pan Keng, halkına başkentin değiştirilmesinin gerekliliğini anlattığı konuşmasında şöyle demektedir: "Kaplumbağa kemiklerine danıştım ve şu cevabı aldım: Burası bize göre bir yer değil. Eski krallar önemli bir iş yapacaklarında, dikkatlerini saygıyla Göğün emrine verirlerdi. Özellikle bizim karşılaştığımız gibi durumlarda,

değiştirilmesi Shang devleti içinde yaşanmakta olan bir kargaşanın da bir göstergesidir. Bu kargaşa dönemi bölgesel kentlere de yansımış, onlar da düşüşe geçmiştir. Shang Hanedanlığı'nın düşünsel ortamında, Çin kentleşmesi, ivmesini güçlü bir başkentten almadıkça zayıf kalmaktadır. Atalar kültüne dayalı merkeziyetçi yapı zayıfladıkça, kentleşmenin önündeki engeller de artmaktadır.

Shang'ın değişen başkentleri bundan başka bize başkentin asıl kuvvetinin, kurulduğu yerde veya büyüklüğünde aranmayıp işlevinde yattığını anlatmaktadır. Kurucu metinlere göre Shang'a başkentlik yapmış kentler ve başkentlik tarihleri şu şekilde sıralanmaktadır: İ. Ö. 1766-I557 yıları arasında 209 yıl boyunca Po kenti, İ.Ö. 1557-1534 yılları arasında 23 yıl boyunca Ao kenti, İ.Ö. 1534-I525 yılları arasında 9 yıl boyunca Hsiang kenti, İ.Ö. 1525-I517 yılları arasında 8 yıl boyunca Keng kenti, İ.Ö. 1517-1433 yılları arasında 84 yıl boyunca Pi kenti, İ.Ö. 1433-1384 yılları arasında 49 yıl boyunca Yen kenti, İ.Ö. 1384-1122 yılları arasında 262 yıl boyunca Yin kenti (Chang, 1974:4-5). Bu 7 başkentten sadece üçü arkeolojik olarak bilinmekte ve burada verilen hassas tarihler şüpheli olsa dahi kralın ikamet ettiği başkentin büyüklüğüne bakılmaksızın devletin kent hiyerarşisinin en üstünde bulunduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, başkent ne kadar küçük olursa olsun siyasi hiyerarşide birinci sıradadır. Şiirler Kitabı'nda bu durum şu şekilde ifade edilir: "Shang başkenti kozmik düzenin kentidir. Dört yöndeki kentlerin modeli olacak şekilde. Onun ünü ne kadar yücedir, kutsal gücü ne kadar arındırıcı. Barışın ve sürekliliğin görüldüğü yerdir. Yüce kralın soyundan gelenler için tam bir korunma sağlar (Legge, 1879:313; Cotterell, 2007:3; Jennings, 1891:229)."

Shang, ilk dönemlerinde Hsia'nın devlet gelişmesindeki mantığı takip ederek, iyi bir şekilde örgütlenmiş dört katmanlı kent sistemine dayalı toprakların kontrolü sistemini devralarak güçlendirmiştir (Sit, 2010:73). Sistemin merkezi Hsia ve Shang kabilelerinin yüzyıllarca birbirine karıştığı yine aynı alandır. Sarı Nehir'in orta bölgelerindeki geniş ovalarda büyük bir tarımsal üretim yapılmaktadır. Bu tarımsal üretim, büyük birincil kent merkezleri olan Po ve Batı Po'nun şeklini alan devlet için sağlam temel oluşturmuştur. Yöneticiler ile

onlar halkının rızalarını memnun etmeye çalışmazlar, aynı kentte kalmazlardı. Şimdiye dek başkent beş farklı bölgede kuruldu (Legge, 1879:104)."

çiftçiler arasındaki güçlü bağ halen devam etmektedir. Soylular sınıfı, tarımsal üretim kendilerini desteklediği sürece gücü elde edebilmektedir (Karplus & Deng, 2008:8). Böylece Po ve Batı Po (Chengchou ve Yanshi), düşüş dönemine kadar merkezi gücü elinde tutan hanedanlık kentleri olagelmiştir.[122]

Kurucu metinlerin pek ilgisini çekmese de bu iki merkezden başka etrafı surlarla çevrili büyük bölgesel merkezler bulunmaktadır. Bunlar ulaşımın düğüm noktalarında kaynakların geniş çevre bölgelerinden merkeze ulaşmasında ikincil seviye kentler olarak hizmet etmektedirler. Bronz endüstrisi için hammadde, tuz, yerel ürünlerden toplanan vergiler ve değerli madenler çevredeki derebeyi devletlerden merkeze bu ara kentler sayesinde ulaşmaktadır. Hsia'dakilere oranla bu kentlerin boyutları daha geniştir ve önemli bir fark olarak etrafları surlarla çevrilidir.

Üçüncü seviyedeki bölgesel yerleşimler ise duvarlarla çevrili değildi ve Çin'in birçok bölgesinde bu kasabalar sıkça bulunmaktaydı. Dördüncü seviye yerleşim yerleri ise nehir kıyılarında, Shang devleti için kritik olan tuz ve mineral kaynakların temini için kurulan küçük köylerdi (Sit, 2010:73).

[122] Tarih Kitabı'nda, Hsia'yı ortadan kaldıran kral, Hsia'nın başkenti olan Yanshi'de kalmayıp Shang'ın merkezi Po'ya gelir ve yeni başkenti orada kurar (Legge, 1879:89).

Harita 4. Shang dönemindeki siyasi yapılar ve kentleri (Kaynak: Sit, 2010:65. Haritadaki İngilizce ifadeler yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.)

Harita 4'te de görüldüğü üzere kentlerin ve yerleşim alanlarının bu şekilde katmanlaşmış olması, Shang'ın ataerkil düşünce sisteminin ürünüdür. Bürokratik ve idari hiyerarşi aileyi temele alan beş ilişki sistemine göre düzenlenmiş, prenslerden başlayarak düklere ve oradan baronlara kadar inen hiyerarşik düzen, kentlerin de bu şekilde katmanlaşmasını gerektirmiştir. Shang kralları, bu sistemle hem merkeze aktarılacak olan vergilerin transferini sağlamış, hem de meşruiyetlerinin temellerini sağlama almışlardır. Haritada görülen başkentler Chengchou ve Yinshu kent hiyerarşisinin tepesinde ve coğrafi olarak merkezde; ikincil kentler akraba soyların kentleri olarak hiyerarşik sıralamada ikincil ve coğrafi olarak merkeze nispeten yakın; Shang'a boyun eğen hanedanlık dışı kentler ise büyüklüklerine bakılmaksızın hiyerarşide önemsiz ve coğrafi olarak da merkeze uzak kentler olarak yerlerini almışlardır. Dördüncü seviyede ise köyler ve kabile yerleşimleriyle birlikte merkeze aktarılacak olan ham maddelerin temini için kurulmuş küçük yerleşimler bulunduğu görülmektedir.

Batı Chou'nun erken dönemlerinde, kuzey Çin Ovası'na yayılmış olan yerleşimlerin mozaiği, fetihten önce var olan Shang kentlerini, Chou derebeylerinin gelişine kadar örgütlü bir siyasi yapının dışında varlığını sürdüren kabile köylerini ve belki de bunların en önemlisi olan yeni hanedanlığın garnizon kuruluşlarını kapsamaktaydı. Bu yerleşim biçimlerinin her biri yeni krallığın siyasi yapısına katıldı ve er ya da geç, belirgin kökenlerine rağmen, kentler hiyerarşisinin ortaya çıkmasında bir rol üstlendi. Bu kentsel ağ sisteminin hiyerarşik seviyelerindeki her birim, törensel, askeri ve tarımsal işlevleri barındırmaktaydı. Hiyerarşinin tepesinde Wei vadisinde yer alan krallık başkenti Hao bulunmaktaydı. Başkent, Batı Chou kültürünün entelektüel, dini, toplumsal ve estetik değerlerini çevreye yayan model kentti. Hiyerarşinin çeşitli seviyelerinde, zeamet verilen bölge yöneticilerin kentleri bu işlevleri nispeten tekrar ürettiler, nihayet, geçiş bölgelerinde ve çevrede kalan yerlerde kentsel gelişmenin en alt seviyesi bulunmaktaydı; bakanların yönetimi, yönetici soyluların üyelerinin yönetimi, hatta kabile şeflikleri Çin hayat tarzına doğru bir asimilasyon süreci başlattılar. Bir kent merkezinin devletin siyasal ve idari yapılarıyla ifade edildiği seviye, en azından daha sonraki metinlerin deyimlerinde, onu tanımlamak için kullanılan terimlerde yansıtıldı: Göğün Oğlu'nun başkenti için *Chung-Tu*, güçlü bir soylunun yönetici olduğu kent için *Tu*, daha aşağıdaki seviyedeki zeamet sahiplerinin yerleri için *Yi*, kabile şefleri için *Fu Yung* denildi.[123] Bu durum, metinlerin bazılarında, hiyerarşideki çeşitli rütbeleri ve sıralamayı temsil edecek şekilde mantıklaştırıldı. Örneğin Shi Chi'de "Shun göç ettikten sonra ilk fırsatta bir *Yi* inşa etti, ikinci süreçte bir *Tu* kurdu ve üçüncü süreçte o bir *Kuo* (kent devleti) kurdu ve buraya dört yönden soyluları çekti (Nienhauser, 1994:22)" denilmektedir.

Bu hiyerarşik ayrımların İlkbahar ve Sonbahar Vakayinameleri'nin[124] Tso-Chuan yorumunun derleyicileri tarafından da kabul edildiği anlaşılmaktadır. Tso-Chuan'da Mei adlı bir yerleşimin kuşatılması ile ilgili bir pasajın açıklamasından bu durum görülmektedir: "Mei

[123] Bu terimler, Ayinler Kitabı'nda farklı hiyerarşilerdeki yerleşim birimlerini ifade eden terimlerdir. Legge (1885a), çevirisinde *Chung-tu* için 'great capital', *tu* için 'city' veya 'capital', *yi* için 'town', *fu yung* için ise 'village' kelimelerini kullanmaktadır. *Tu* kavramı Shang zamanında toprak anlamında kullanılırken, Chou döneminde bu kavram da kentsellik kazanmaktaydı.

[124] Bu kitapta Konfüçyüs bağlı olduğu Lu Beyliğinin İ.Ö. 722 yılından 480 yılına denk gelen bir vakayinamesini yazmıştır (Störing, 2015:120). Bu yıllar arasında Lu Beyliğinde görev yapan yöneticilerin idari görevlerini ve bu dönemlere ait siyasi, ekonomik, doğal ve diplomatik olayları anlatmaktadır (Yao, 2000:62).

bir *Tu* değildi. Eski, kutsal yöneticilerinin kitabelerinin yer aldığı Atalar Tapınağı'na sahip bütün yerler *Tu* olarak belirlendiler. Böyle bir tapınağı olmayanlar ise *yi* olarak kaldılar. Bir *yi* surlarla çevrilmiş alandır, fakat bir *tu* müstahkem kalelerle donatılmıştır (Legge, 1872:115)."[125] Alıntılanan bu pasajın ikinci cümlesinden açıkça anlaşılıyor ki, *yi* bir devlet veya derebeylik başkenti olmaktan ziyade bütün kentsel odaklar için kullanılan bir terimdi.

Chou literatürünün daha geniş bağlamında *yi*'lerin küçük köylerden fazla bir şey olmadığına dair pasajlar da bulunmaktadır. Örneğin Değişimler Kitabı (Wilhelm, 2013:48), *yi*'yi açıkça 300 hanelik bir kasaba olarak tanımlamaktadır. Yine Konfüçyüs, Konuşmalar'da (Türdeş, 2004:40) on hanelik bir yerleşim biriminden bahsederken de *yi* terimini kullanmaktadır. Bundan dolayı, bu kavramlara yapılan her referansın bu bağlamda değerlendirilip hemen hepsine kentsel karakter yüklememek gerekmektedir.

Kentsel hiyerarşide büyüklüğün sıralamasına dair metinlerde birçok pasaj geçmektedir. "Herhangi bir büyük kentin (*tu*'nun) sınırları 100 chi'yi (Legge'nin çevirisine göre 3000 arşın, yani yaklaşık olarak 1500 m^2) geçerse, o kent devlet için tehlike oluşturur. Eski kralların düzenlemelerine göre, ilk sıradaki kentlerin genişliği başkenttekilerin üçte birini geçmemelidir. İkinci sıra kentler beşte birini, üçüncü sıradaki kentler ise dokuzda birini geçmemelidir (Legge, 1872:5; Watson, 1989:2)." Tso Chuan yorumunda, başkentin yanında bir devlette büyük kentlerin olmasının devletlerin yıkılmasına sebep olduğu tarihi örnekleriyle sunulur: "Kral danışmanına 'devletin içinde başkentin yanında birçok büyük kent olduğunda olacak olan şey nedir?' diye sordu. (Başdanışman Shen) yanıtladı: 'Ch'ing devletinde King ve Lei (kentlerinin varlığı) Man-pih'in ölümüyle sonuçlandı. Sung devletinde Senou ve Poh (kentlerinin varlığı) Tzse-yu'nun cinayetine sebep oldu. Ch'i devletindeki (büyük kent) Chuchiu, Wu Chih'in katledilmesinden sorumluydu... Bu örneklerin ışığında şu sonuca varılabilir: Böyle kentler devlete zararlıdır. Büyük kanatların kırılması kesindir, büyük bir kuyruk sallanamaz' (Legge, 1872:635)."

[125] Bu ifade, Tso Chuan'ın üçüncü kitabı olan Dük Zhuang zamanının yirmi sekizinci yılından alınmıştır. Legge, çevirisinde *yi* için town, *tu* için city kelimelerini kullanmaktadır.

Burada verilen isimlerin hepsi büyük zeamet sahibi kent-devleti yöneticileriydi. Onların yok olması, Göğün devletlere yolladığı felaket olarak kent-devletlerinin de yok olması demekti. Burada önemli olan, ikincil kentlerin başkentten büyük olmasının felaket getirici bir unsur olarak düşünülmesidir. Bu aynı zamanda bu kuralın ara sıra çiğnendiğini akla getirmektedir. Nitekim Wheatley'e göre (1971:220), kentsel hiyerarşide büyüklüğün pek bir önemi bulunmamaktaydı ve metinlerde geçen pasajlar geçmişin geç bir dönemde mevcut duruma göre sistematize edilmesinden ibaretti. Ona göre, bu arketipleştirilmiş kentsel hiyerarşi kavramı aslında bir parça edebiyat süslemesidir ve var olan duruma zarafet katmak için kullanılmıştır. Çünkü arkeoloji, önemli kentlerin daha büyük surları olduğuna dair metinleri destekleyecek bir kanıt sunmamaktadır. Aksine böyle bir hiyerarşik büyüklük sıralaması olmadığını göstermektedir. Fakat şurası kesindir ki, Batı Chou'da başkentleri ve kentleri düzenleyen törensel resmi kent planlarına göre, kentler, yöneticilerin toplumsal ve siyasal hiyerarşideki konumuna dayalı azalan büyüklük sırasına göre düşünülmüştü. Ama böyle düzenlenmiş sıralı bir kent büyüklüğü ticaret ve zanaat gibi gelişen üçüncül ekonomik etkinliklerin baskısı altında çok fazla sürmedi.

Zaten geleneğin aşındığı Savaşan Beylikler Döneminde, kentsel büyüklük hiyerarşisine uyulmadığı görülmektedir. Büyük kentlerin boyutu ayinsel limit olan 10 kilometre kareyi ihlal etmişti (Sit, 2010:107). Özellikle, Savaşan Beylikler Dönemi'ni kayıt altına alan, antikitenin kentleri ile kendi zamanlarının kentleri arasındaki karşılaştırma yapan tarihçilere göre, kentler arasında hem fiziksel ölçek olarak hem de nüfus ve refahın bolluğu açısından büyük bir farklılık bulunmaktaydı. Örneğin Chao beyliğinin bir bakanı eski kentlerin çevresinin 300 *zhang*'tan (yaklaşık olarak 690 metre) daha büyük olmadığını ve maksimum 300 aileden oluştuğunu fakat şimdilerde bu rakamın 1000 *zhang* genişliğine ve 10.000 aileye ulaştığını dile getirmektedir (Hung, 1999:655).[126] Savaşan Beylikler Dönemi'nde eskinin kent büyüklük hiyerarşisi kuralları uzak bir geçmişte kalan bir hatıra haline gelmiştir.

[126] Hung, yukarıdaki bilgiyi Savaşan Devletlerin Stratejileri (Chan-Kuo Ts'e) isimli eserin 29. bölümünden aktarmaktadır. Gerçi bu rakamlar doğrudan literal anlamıyla anlaşılmamalıdır. Yine de Savaşan Beylikler Dönemi kentinin ulaştığı boyutları göstermesi açısından kayda değerdir.

İmparatorluklar döneminde ise siyasi ve bürokratik kent anlayışına uygun olarak kentsel hiyerarşi yeniden kuruldu. Ch'in devletinin bütün diğer devletleri birleştirmesiyle yeni yönetimsel hiyerarşi dört katmandan oluşuyordu: Merkezi hükümet, eyalet düzeyinde komutanlıklar anlamına gelen *chun*'lar, il düzeyinde *hsien*'ler ve ilçe düzeyinde *hsiang*'lar. Bu sıralama ulusal düzeyde kentsel hiyerarşinin belkemiğini oluşturuyordu (Sit, 2010:114).

Ch'in devleti başka bir devleti eline geçirip hükümranlığı altına aldığında, daha Savaşan Beylikler Dönemi'nde dahi, onu askeri valiler altında yönettiği yönetimsel birimler olan komutanlıklara (eyalet düzeyinde *chun*'lara) çeviriyordu. Komutanlığın merkezi genellikle yerel bölgenin en büyük kenti olarak seçiliyordu. Ch'in'in başlangıçta 36, daha sonra İ.Ö. 210'da yapılan düzenlemelerle eklenen 12'siyle birlikte toplamda 48 *chun*'u ve 800-900 civarında *hsien*'i bulunmaktaydı. Üç katmanlı kent sistemini bir başkent 48 *chun* ve kabaca 850 *hsien* oluşturmaktaydı (Sit, 2010:115).

Ardından gelen Han kentleri modeli böylece siyasi kent modeli haline geldi ve imparatorluğun makro mekânsal gelişmelerini yakından takip etti. Erken Han'da üç kent seviyesi tanımlanmaktaydı: 1. İmparatorluk başkenti: Ch'ang-an, 36 kilometre kare büyüklükte, kent surlarının içindeki nüfusu yaklaşık olarak yarım milyonu bulmaktaydı. Geç Han'da Loyang başkent olmuştur. 2. *Chun*, Komutanlık kentleri: ortalama 3000-5000 metre surları olan, sur içi alanı ortalama 3.5 kilometre kareyi bulan 50.000 nüfusa sahip kentler. 3. *Hsien* seviyesindeki kentler: ortalama 1000-3000 metre surları olan, sur içi alanı ortalama 700 metre kareyi bulan 10000 nüfusa sahip kentler (Sit, 2010:124).[127]

Kuzey sınırlarında ise daha düşük seviyedeki askeri kale kentler bulunuyordu. Bunlar, sınır karakolları olup, her biri, uzunluğu bir kilometreden daha az surları ve hem asker hem de sivil halk olmak üzere birkaç yüz ile birkaç bin arasında değişen bir nüfusu barındırıyordu. Bununla birlikte, kentler batı, güney ve güneybatı sınırları boyunca etrafa yayılmaktaydı, özellikle İpek Yolu boyunca uluslararası ticaretin üzerinde yükselen kentler dikkat çekmekteydi. Örneğin Hexi'de 4 *chun*, batı bölgesinde ise 12 uluslararası kent kurulmuştu

[127] Her ne kadar bu üç düzeyin altında resmi adları bulunan yerleşimler olsa da, bunları kent olarak saymak mümkün gözükmemektedir. Örneğin ilçe olarak isimlendirdiğimiz *hsiang*'ın başına merkez tarafından herhangi bir yetkili atanmıyor, yöneticileri genellikle yerel ailelerin önde gelenlerinden biri oluyordu.

(Ichisada, 1960:385). Ch'ang-an, ülkenin başkenti olarak ayinlerin de merkezi konumundaydı fakat *chun* konumundaki bazı kentler içinde ticari kentler de yükselmekteydi. Ülke genelinde itibarı olan ticari kentler Loyang, Hantan, Lin-tzu, Wan ve Chengdu (beş büyükler), bölgesel ticarette önemi olan kentler Yan, Wen, Zhi, Jiangling, Shouchun, Hefei, Wu ve Panyu idi. Bunlar Erken Han'daki sekiz ekonomik bölgenin oluşumunu yansıtan kentlerdi (Ichisada, 1960:390).

Erken Han'daki kent boyutu genel olarak Savaşan Beylikler Dönemi'ne göre daha küçüktü. Ülkenin başkenti Ch'ang-an haricinde, Savaşan Beylikler Dönemi'nin birçok büyük kenti boyut olarak küçülürken, *chun* ve *hsien* sistemine dayalı kentsel hiyerarşi sıralamasında önemlerini büyük oranda yitirdiler. Bölgesel kentler, yerel toplumların tüm unsurları gibi, imparatorluk emrinin bir parçası haline geldi ve hükümdardan ve hizmetkârlarından oluşan kapsamlı bir siyasi düzene katıldı. Bunlar önceki dönemin *kuo*'su (krallık başkenti), *huo*'su (markizlik) ve *yi*'si (soylu zeameti) iken şimdinin *hsien*i veya *hsiang*ı haline geldiler.

3.7. Antik Çin Kentlerinde Toplumsal Örgütlenmenin Geçirdiği Aşamalar

Hsia ve Shang kentlerinin ekonomisi ve buna bağlı olarak kentsel toplumun yapısı yine dini inançların yaşatılmasından, tanrısal güçlerle donatılmış bir krala ve onun kutlu soyuna hizmet etme şekillerine bağlanmaktaydı. Shang Hanedanlığı'nın başkent bölgesi olan iç topraklar bölgesinde, vergilendirmenin genel şekli özgür vatandaşlardan çiftçilikle meşgul olanlar için kralın, soyluların ve devlet memurlarının zeamet topraklarının ekilip biçilmesinde iş gücü, zanaatkâr olanlar için ise fazladan çalışma ve askerlik hizmeti olarak karşılanmaktaydı. Shang Hanedanlığı "iyi alan" anlamına gelen *Jing Tian* adı verilen bir kamu toprakları sistemi geliştirmişti (Zhang, 1964:103). Mensiyüs'ün yorumuna göre *zhu* olarak adlandırılan bu sistem her bir aileye 70 *mu*[128] toprak verilmesini öngörmekteydi. 630 *mu*'luk kare şeklindeki bir toprak parçası dokuz parçaya bölünerek, dışarıda kalan sekiz 70 *mu*'luk alan sekiz ailenin işlemesine verilir, içeride kalan bir 70 *mu*'luk alan ise kamu toprağı olarak bırakılırdı (Eno, 2006:57).

[128] 1 *mu* 666.66 m^2'lik bir alanı ifade etmektedir. 70 *mu* ise 46.6 dönümlük bir alana denk gelmektedir.

Vatandaşların iş gücü vergisi olarak bu kamu topraklarında çalışmaları gerekiyordu. Hanedanlığın dış topraklar bölgesinde ise aynı sistem uygulanarak toplanan vergiler doğrudan zeamet sahibi tarafından ayni olarak krala gönderilmekteydi. Bunlar yerel tarım ürünleri, mineral kaynaklar ve metaller, değerli taşlar, hatta köleler olabilmekteydi (Sit, 2010:69).

Şekil 1. İyi alan sistemi

70 mu (1. ailenin toprakları)	70 mu (4. ailenin toprakları)	70 mu (6. ailenin toprakları)
70 mu (2. ailenin toprakları)	70 mu (kamu toprağı)	70 mu (7. ailenin toprakları)
70 mu (3. ailenin toprakları)	70 mu (5. ailenin toprakları)	70 mu (8. ailenin toprakları)

Shang Hanedanlığı'na dair yazılı metinlerde ticaretle ilgili herhangi bir kaydın bulunmaması tarım temelli bir toplumda tüccar sınıfına pek fazla ihtiyacın hissedilmediğini göstermekteydi (Chan, 1977:15). Bununla birlikte, tunç endüstrisine olan saray talebi ve sarayın kehanetlerde kullanılan deniz kabukları gibi ihtiyaçları o dönem için ticareti kısmen zorunlu hale getirmekteydi. Ticaretin çoğu devlet tarafından tekelleştirilmesine rağmen sayıları çok az olan özgür tüccarlar da bulunmaktaydı. Fakat ticaret toplumun saygın üyelerinin yapacağı bir meslek olarak görülmüyordu. Tüccarlar, zengin olsalar dahi, hiçbir şey üretmemelerinden

dolayı toplumda saygı görmüyorlardı. Ticaret, çoğu zaman açgözlülük ve ahlaksızlıkla özdeşleştiriliyordu (Ding & Xu, 2015:276).

Yine de Shang kralları başkentin içinde pazarların kurulmasına ve ticaretin artmasına özen gösteriyorlardı. Ulaşım ve iletişim giderek daha fazla önemsenmekteydi. Kehanet kemikleri hem nehirlerde hem de karada taşıma yapıldığına dair kanıtlar sunmakta olup (Zhang, 2015:82), yolların akarsular boyunca kurulduğunu işaret etmektedirler. Shang kralları bununla kalmayıp kaynakların merkeze aktarımını sağlamak ve bu geniş devletin içinde iletişimi ve ulaşımı sağlamak amacıyla, yolların düğüm noktalarında posta istasyonları kurdurdular. Bu istasyonlar aynı zamanda Shang haber alma teşkilatının da bel kemiğini oluşturmaktaydılar (Sheldon, 2003:186).

Shang topraklarının ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Tarımın yaygınlığı ilk metinlerde sıkça işlenmektedir. Öyle ki, Şiirler Kitabı'nın birçok bölümü toprağı ekip biçmenin faziletinden bahseder (Jennings, 1891:49,65,71,94,210,216...). Tarım ve hayvancılıkta Shang ilerlemesi kehanet kemiklerinde de kayıt altına alınmıştır. Özellikle kraliyet ailesinin, soyluların ve bürokratların mülkiyetindeki kamu topraklarında yapılan kolektif tarım, kehanet kemikleri kayıtlarına geçmiştir. Başkent Anyang'a gelen ekonomik kaynaklar arasında tahıl başta olmak üzere, evcil hayvanlar ve madenler gibi endüstriyel ürünler bulunmaktadır. Gelen tahıllar içinde darıya ayrı bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Kehanet kayıtları kralın dört alandaki[129] (doğu, batı, kuzey ve güney) hasatlarla ilgili olduğunu göstermektedir. Fakat Shang dışı devletlerin hasatlarıyla ilgilendiklerine dair bir kanıt yoktur. Bu durum kralların tarımsal üretimde payları olduğunun başka bir göstergesidir. Weber'in (1987:148) tarım türlerini açıklarken Çin'de yaygın olduğunu söylediği "göçmen tarım" tipine bir örnek olan bu sisteme göre etkili birim geniş ölçekli akrabalık gruplarıdır ve kral sadece kendi soyundan olan bu akraba kabilelerden vergi alabilmektedir. Kayıtlarda başkente gelen vergi kalemlerinin arasında atların, sığırların ve koyunların da olduğu görülmektedir (Chang,

[129] Dört Alan, başkentin etrafındaki Shang'a bağlı siyasi yapılanmaların topraklarını ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Antik Çinliler merkezi de yönden sayarlar. Merkezle birlikte beş yön beş temel elementle özdeşleştirilir. Kendileriyle bağdaştırılan renkler ve yönlerle birlikte beş element şöyledir: Tahta- doğu- mavi; ateş- güney- kırmızı; metal- batı- beyaz; su- kuzey- siyah; yeryüzü (toprak)- merkez- sarı (Eberhard, 2000:107). Bu sınıflandırmaya göre dört alan merkez dışındaki diğer toprak parçalarını ifade etmektedir.

1980b:41). Bütün bunlar göz önüne alındığında Shang toplumunun ekonomisinin temel olarak tarım ve hayvancılığa dayandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Tarım ve hayvancılık yönetilen sınıfın meslekleri olagelmiştir.

Chou dininin kentlere yansıması toplumun keskin bir şekilde ikiye bölündüğü toplumsal katmanlaşması şeklinde görüldü. Chou derebeyleri, beraberindekiler ve garnizonların komutanları üst sınıfları veya bu kentlerin soylularını, başka bir deyişle, *yüz isim*'i[130] oluşturdular. Kent nüfusunun geri kalanı genel olarak topraklarını ve soylu statülerini kaybeden fakat ticaret veya zanaat yapmasına müsaade edilen Shang halkından oluşmaktaydı. Yeni hanedanlıkta toprak bulamadıkları için aşağılık meslekler yapmaya zorlanan yenik Shang halkı yabancı statüsünde kabul görmekteydi. Değişimler Kitabı'nda Shang halkından oluşan tüccarlar, yabancılarla birlikte anılmaktadır.[131] Şiirler Kitabı'ndan anladığımız kadarıyla kendilerine aristokratlarca *kara saçlılar* denmekteydi (Legge, 1879:348,420). Her iki sınıf için farklı iki din ve ahlak sistemi gelişmişti (Eberhard, 1987:35).

Bununla paralel olarak soyluların tanrısına Gök, kara saçlı halkın tanrısına *Tao* denmeye başlandı. *Tao* aynı zamanda ahlaki davranış şeklini de ifade etmekteydi. Daha sonra bu davranış kuralları Ayinler Kitabı'nda sistemleştirildi. Kral, ayinleri yerine getirmede bütün insanlara örnek teşkil ediyordu. Ölen krallar, asıl vatanına Göğe ulaşıp tanrılaştıkça atalara tapınma Gök kültü ile birleştirildi ve ayin sistemi daha da ilerledi. Basitçe ifade edersek, Batı Chou'nun ahlaki yönetimi ayinlerin yerine getirilmesine dayalı iyiliksever bir yönetimdi. Toplumun bütün diğer üyeleri rütbelerine göre düzenlenmiş, "beş ilişki biçimi"[132] içinde açık görevlerle ve imtiyazlarla belirlenmişti (Bakken, 2000:150). Her bireyin davranışlarına rehber olan temel değerler ve uyum üzerindeki vurgular toplumda küçüklerin büyüklere büyük bir hürmetle hizmet ettiği, büyüklerin de küçüklere ilgi göstererek iyilik yaptığı bir ilişki sistemi geliştirdi.

[130] Bugünkü Çin dilinde yüz isim, halk veya vatandaşlar anlamına gelmektedir. Fakat o dönemde aristokrat sınıfını ifade etmek için yüz isim veya yüz aile tabiri kullanılmaktaydı.

[131] "Eski krallar (kış) gündönümü zamanı geçişleri kapadı. Tüccarlar ve yabancılar dışarıya gitmedi. Yönetici de taşrayı dolaşmadı (Wilhelm, 2013:103)."

[132] Beş ilişki biçimi, yönetici ve tebaa, baba ve oğul, koca ve karı, büyük kardeş ve küçük kardeş, yaşlı dostlar ve küçük dostlar biçiminde özetlenebilir. Konfüçyüs'e göre bu ilişki biçimi yok olursa insanlar anarşiye batar. Konuşmalar'ın birçok yerinde bu ilişki biçimi vurgulanmaktadır (Türdeş, 2004: 15,16,17,20,34,68,83,90,99,100, 132). Aile bağlarına saygısızlık edenlerin Gök tarafından ağır bir şekilde cezalandırılacağına güçlü bir şekilde inanılmaktaydı.

Birkaç memurun dışında yönetici sınıfından hiç kimse tarımsal ve zanaat işleriyle uğraşmıyordu. Böylece toplumun bütün yapısı çiftçilikle uğraşan ve kendilerine *min* (halk)[133] denilen kesim tarafından destekleniyordu. Soylu aristokratların aksine bu insanların soyadları bulunmamaktaydı ve şecerelerinin tutulmasına gereksinim duyulmazdı; atalarının kim olduğu önemli olmadığı için atalar tapıcılığı bu kesimde gelişmemişti ve ayinlerin doğası ve formaliteleri hakkında çok az bilgi sahibiydiler.[134] Ekip biçtikleri topraklar kendilerinin değildi ve bu topraklarla birlikte onlar da el değiştirirlerdi. Derebeyleri, bunların yaşamları üzerindeki resmi olarak kendisine tanınmış hakkını kullanmaktaydı. Zaten zamanın şartları çiftçilere efendilerini değiştirme şansı vermiyordu. *Min* sınıfı elde ettiği ürünlerden bir kısmını derebeylerine vermekle birlikte, inşaat işlerinde angarya olarak kullanılmakta ve bazen de derebeyinin ordusuna piyade olarak da alınmaktaydı. Bu sistem içinde resmi hükümet işleri ile bir derebeyin kişisel işleri arasında fazla bir ayrım yoktu (Eberhard, 1970:21).

Sıradan insanlar sınıfının altında zanaatkârlar ve tüccarlar bulunmaktaydı. Aynı sistem içerisinde muhtemelen soylu hanelerin üyelerine hizmet eden eşyaları üretmekteydiler. Bunların, Roma'da görülen *collegia* sistemine benzer özerk kurumları da bulunmamaktaydı. Bunların toplumsal bir varlık olarak tanınmaları ancak Doğu Chou döneminde gerçekleşecekti.

Son olarak toplumsal çizelgenin en dibinde hizmetçi sınıfı ve gerçek köleler bulunmaktaydı. Köleler, genellikle savaş esirleri ve suçlulardan oluşmaktaydı ve çok ucuza alınıp satılabiliyordu.

Toplumsal devingenliğin pek mümkün görünmediği böyle bir toplumsal örgütlenme Sjoberg'in sanayi öncesi kentlerinde vurguladığı şekilde gerçekleşmekteydi. Çin'de özellikle Batı Chou dönemi sosyal hareketliliğin en alt düzeyde olduğu bir dönemdi. Asil soydan gelen elitlere gelecek olan tehditlerin içeriden gelmesi beklenen bir durum değildi. Tehdit kentin aşağı sınıflarından değil, dışarıdan gelmekteydi. Sanayi sonrasında oluşan geniş bir orta sınıfa burada

[133] Bu sınıfa farklı kaynaklarda farklı isimler de verilmektedir. Bunlar *shu-jen* (kalabalıklar), *chien* (plep), *hsiao-jen* (sıradan halk) şeklinde sıralanabilir.

[134] Kentlerde yaşayan alt sınıfların, aynı kırda yaşayan köylü sınıfı gibi eğitim görmediğini ve kutsal yazıtların emrettiği zorlu ayinleri yerine getirebilecek araçlara sahip olmadığını hatırlatmakta yarar vardır. Bu, Sjoberg'in (2002:48) tüm sanayi öncesi kentlerde olduğunu tespit ettiği bir durumdur. Bununla birlikte, dinsel sistem kentin bütün toplumsal yapısını etkilemektedir. Özellikle, geleneğin her şeyin üstünde tutulduğu Çin için bu durum daha da belirgindir.

da rastlamak olası değildi. Sjoberg'in dediği gibi (2002:45) "toplumun üretim sistemi, yalnızca küçük bir varlıklılar grubunun bireylerinin gereksinimlerini yeterince karşılayabilecek gıda ve hizmetleri sağlar; bu koşullar altında kentsel bir orta sınıf, yarı-varlıklı bir grup ortaya çıkamaz."

Batı Chou, Shang'ın topraklardan iş gücü olarak alınan vergi sistemini idame ettirdi. Derebeylerin, bakanların, generallerin hizmeti Shang'daki gibi çalışma ve askere alınma şeklinde ödenmekteydi. Bunun için dokuz kare veya iyi alan sistemini Shang'dan ödünç alarak devam ettirdiler. Bu sistem insanlar arasında eşit toprak dağılımını sağlamakta bir araç olarak kullanılmaktaydı. Yeni topraklar açıldıkça ve oraya bir derebeyin önderlik ettiği bir nüfus atandıkça, toprakların nasıl kullanılacağı sorunu da bu şekilde baştan halledilmiş oluyordu.

Tarım ağırlıklı bir toplumda toprakların adilane bir biçimde dağıtılmasının büyük bir önemi bulunmaktaydı. Batı Chou kaynaklarının başında gelen Chou Li (Chou'nun Ayinleri)[135] dokuz alan bölümlemesinin yanında ailelerin geçimlerinin temininde adaletli bir toprak bölümlenmesinin sağlanması için ikinci bir bölümleme sisteminin olduğunu belirtmektedir. Eser, toprakların durumlarını tanımlayan üç terimden bahsetmektedir. Bunlar üst düzeyde verimli toprakları ifade eden *xin*, orta düzeyde verimli toprakları ifade eden *zi* ve az verimli toprakları ifade eden *yu* terimleridir (Li, 1996:89). Bu kavramlar her sene ürün veren topraklar, iki senede bir kez ürün veren topraklar ve üç senede bir kez ürün veren topraklar olarak da çevrilebilmektedir. Bu bölümlemeye göre her sene ürün veren topraklarda aile başına 100 *mu* (yaklaşık 6.6 hektar), iki senede bir kez ürün veren topraklarda aile başına 200 *mu* (yaklaşık 13.33 hektar), üç senede bir ürün veren topraklarda aile başına 300 *mu* (20 hektar) verilmelidir (Li, 1996:89; Needham ve Bray, 1984:429). Bu rakamlar sekiz kişilik (koca, karı, kocanın annesi ve babası, eşlerin dört çocuğu) bir aile için düşünülmüştür. Bununla birlikte ailede yetişkin erkek sayısı arttıkça verilen toprak tahsisatında artış yapılmaktadır. Bu bilgiler ışığında nüfusun arttığı ve kentin ekonomisinin de kıra bağlı olduğu bir toplumsal düzlemde dokuz alan bölümlemesinin esnetildiği kanısına varılabilir.

[135] Chou Li, Chou Hanedanlığı'nın başlangıcında Chou Dükü tarafından derlenip yazıya geçirildiğine inanılan, Chou'nun ayinleri ile birlikte yönetim teorisini barındıran bir eserdir (Knoblock, 1988:45-46).

Böylece, Çin'in kendine özgü feodalizminin düğümlerini şekillendiren kent ve yeni Gök kültü ile atalar tapıcılığı için oluşan düzlem ciddi bir şekilde kırsal ekonomiye dayanmaktaydı. İ.Ö. on birinci yüzyılda T'ai Kung'un danışman olarak Chou Hanedanlığı'nın hükümdarları Wen ve Wu'ya verdiği siyasi öğütlerden ve askeri taktiklerden oluşan "Altı Gizli Öğreti"[136] adlı eserde ilk yapılması gerekenin halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi için tarımın canlandırılması; üretimin artması için ekim zamanında halka müdahalelerden kaçınılması olduğu belirtilmektedir (Sawyer, 2010:77). Tarıma verilen bu önem, Yeni Gök dinine de yansımaktaydı; artık insan kurban etmek gerekmiyordu. Shang, savaşıp esir aldığı kabilelerin üyelerini kurban ediyordu çünkü bu esirler köle olarak kullanılmaya elverişsiz idi. Fakat Shang'ı yıkan Chou'lar eskiden beri çobanlık yapan bir kavimdi ve şimdi tarım yapmasını bilen eski Shang halkı esir durumdaydı. Bunların öldürülmesi Chou eliti için bir fayda sağlamamaktaydı. Chou'lar onları soyluların işlerini gördürmek için hem hizmetçi olarak evlerde hem de tarımda kullanmak üzere iş gücü olarak kullandılar (Eberhard, 1987:35). Bununla birlikte, toplumsal kontrolü elinde tutmanın yolu, halkın büyük bir kısmını saygın bir meslek olarak kabul edilen tarıma yönlendirerek kırsal alanların yoğun bir şekilde işletilmesi, devlet gücünü elinde tutan irili ufaklı memurların da kentlerde gereksinimlerini karşılayacak ve zevklerini tatmin edecek sınırlı bir nüfusla yaşamasını gerektiriyordu.

Kent ile kır arasında kültür ve davranış açısından nitel bir farklılık olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte Çin feodalizminde kentli (*guo-ren*) ve kırlı (*ye-ren*) ayrımı yapılmaktaydı. *Guo-ren* kentlerde veya belirlenmiş yerleşim alanlarında yaşayan soylulardan oluşmaktaydı. Bunlar, eğitim hakkının, devlete hizmet etmenin, 20 yaşından 50 yaşına kadar askeri eğitimin ve orduda komutanlık görevi almanın, yani şerefli işlerin tadını çıkarabiliyorlardı. Yine de bunların çoğu tam zamanlı çiftçi, bazıları da zanaatkârdı. *Ye-ren* ise fethedilmiş Shang'ın veya Shang yanlısı devletlerin topraklarında yaşayan yerli halklarından veya güneyde ve kuzey doğuda açılan yeni toprakların yerlilerinden oluşmaktaydı (Hsu, 1999:549). Bu insanlar yukarıda bahsedilen feodal sisteme katılmış çiftçilerden oluşmaktaydılar. Derebeylerinin

[136] Bu eser, sadece strateji ve taktikleri tartışmakla kalmayıp, aynı zamanda devlet aygıtının etkili bir biçimde kontrolünü ve ulusal refahı sağlamak için devletin alması gereken tedbir önerilerini de sunmaktadır (Sawyer, 2010:49).

topraklarını işlerken vermiş oldukları işgücü vergisi ve diğer hizmetleri karşılamanın haricinde eğitim alamazlar veya kadrolu asker olamazlardı. Köylerde yaşayan sıradan halk, sözde saygın olmalarına rağmen, fiilen köleler gibi çalışıp, efendilerinin topraklarını ekip biçerek onlara vergi ödemeye devam ettiler. Üretilen ürünlerin başında buğday, darı, mısır, pirinç ve fasulyenin yanı sıra geniş çeşitlilikte diğer ekinler ve meyve ağaçları gelmekteydi. Yiyecek ayrıca avlanma yoluyla da elde edilmekteydi. Kadınlar ise daha çok ipek böceği yetiştirmekten sorumluydular. Tarımsal üretimin başarısı kentsel hayatın gelişmesinde başat rol oynamaktaydı. Kentler, durumları zamanın sıradan halkından çok daha kötü durumda olan kölelerle dolmaya başladı. Öyle ki, efendileri onların yaşayıp yaşamamasına bile karar verebilirdi. Sığırlarla aynı derecede statüsü olan kölelerin durumu, Çincede köle anlamına gelen 'hayvan insanlar' kelimesinden anlaşılmaktadır (Kerr, 2013:23).

Chou Hanedanlığı'nın Shang Hanedanlığı'nı yıktığı yıllarda doğmaya başlayan yeni bir sınıf vardı. Göğe sunulacak kurbanların sadece Göğün Oğlu tarafından verilmesi fikri temelinde oluşan Chou dininde kendilerine yer olmadığından Shang'ın din adamları işsiz kalmışlardı. Fakat devlet yönetiminde bilgili, okuma yazma bilen yegâne kişiler oldukları için bazıları resmi işlerde istihdam edilmişti. Pek çoğu ise köylere çekilmiş, yerel halkın bayramlarını yöneten köy şamanları haline gelmiştiler. Böylece Chou döneminin başlangıcında, sonradan "âlimler" adını alacak bir toplumsal sınıf doğmaktaydı. Bu sınıfın üyeleri ne soylu sınıfından sayılıyordu ne de boyunduruk altına alınan sıradan insanlardan sayılıyordu (Eberhard, 1987: 36-37).[137]

İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde yaşanan siyasi ve toplumsal değişikliklerle eşzamanlı olarak ekonomik değişiklikler de yaşanmaktaydı. İlkbahar ve Sonbahar döneminin sonuna doğru tebaa işçilerin kullanımı yerini vergi ve kira sistemine bırakmaktaydı. Derebeyi ve tebaa arasındaki eski ataerkil ilişkinin yerine toprak sahibi ile kiracı ilişkisi doğuyordu. Bu durum, rütbesi olmadan toprak sahibi olan bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı. Bu sermayedarlar stoklarını servetleri ile birlikte arttırdıkça, çizelgenin diğer ucunda topraksız çiftçiler sınıfı

[137] Eberhard'a göre (1987:65), bu sınıfın İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde yükselmesinin nedenlerinden biri de, feodal beylerin eski efsanelerdeki antik kahramanlarla soy bağı olduğunu göstermek istemeleriydi. Kabile efsanesi olmayan soylu ailelere efsane uydurulması gerekiyordu. İ.Ö. beşinci yüzyılda başlanan efsaneleştirme ve kutlu soya bağlama işini en iyi bilginler yapabilirdi. Sahte soy ağaçları için bilginlere olan ihtiyaç onların toplumsal konumunu perçinliyordu.

görülmeye başladı. Böylece bu zıt ama birbirini tamamlayan sarmallar sınıf ayrımını arttıran ve toplumun temelini dönüştüren ekonomik tabakalaşmayı doğurdu.

Bu arada, ticari faaliyetlerin büyümesi, kentsel toplum çerçevesinde bununla paralel bir etki yapmaktaydı. İ.Ö. beşinci yüzyılda, servetlerini siyasi etkinlik elde etmek için kullanan kentli bir tüccar sınıfı doğdu. Sermaye fazlalarını topraklara yatıran bu tüccar grubu topraksız çiftçilerin oluşumuna ve sınıf ayrımının daha da belirginleşmesine katkıda bulundu. Bunlar Sima Qian'ın "Para Kazananların Biyografileri" ismini verdiği bölümde anlattığı modeli oluşturan girişimcilerdi. Bu bölüme Sima Qian ticari faaliyetlerin en az tarım faaliyetleri kadar önemli olduğunu vurgulayarak başlamaktaydı:[138] "Bu dört faaliyet (tarım, zanaat endüstrisi, ticaret ve kaynak kullanımı) insanların giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kaynak oluştururlar. Kaynak geniş olduğunda, herkes için bolluk olacaktır; kaynak dar olduğunda herkes için kıtlık olacaktır (Watson, 1993a:437)."

Sima Qian kitabının bu bölümünde dönemin zenginleşen tüccarların biyografilerini anlatmaktadır. Bunların arasında Chao devletinden çıkan *Cho* ailesi, Yüan'dan çıkan *Kung* ailesi, Lin-Chiung'tan çıkan *Ch'eng-cheng* ailesi, Hantan'dan çıkan *Kuo-Tsung* ailesi ve Ts'ao'dan çıkan *Ping* ailesi bulunmaktaydı. Bunların hepsi de servetlerini Savaşan Beylikler Dönemi'nin sonlarında demir eritme işinden elde etmişlerdi. *I-Tun* aynı başarıyı tuz üretiminden elde etmişti ve bir kralın yöneticisi ile karşılaştırabilecek kadar servete sahip olan *Kuo-Tsung* ile aynı kefeye konmaktaydı (Watson, 1993a:439). Geçidin içindeki alan[139] olarak bilinen bölgede *T'ien, Li* ve *Tu* hâkim tüccar aileleriydi. Savaşan Beylikler Dönemi'nin son yıllarına doğru dul *Ch'ing*, Pa'daki zincifre mineralleri satışı üzerindeki karları manipüle ederek büyük bir servet biriktirmişti. Öyle ki, Ch'in'in ilk imparatoru Shu onu ağırlamış ve Nü-huai-Chi'ng terasını onun onuruna yaptırmıştı (Watson, 1993a:440).

[138] Bilindiği gibi, önceki dönemlerde tarım dışı meslekler ikincil ve önemsiz olarak görülmekteydi. Burada geleneğin tarımın gerekli ve temel iş alanı (*ben*), ticaret ve zanaatı ise gereksiz ve ikincil (*mo*) gören anlayışının dışına çıkılması resmedilmektedir.

[139] Çin'in Wei nehrinin aşağı vadilerini oluşturan, dönemin Ch'in devletinin kurulduğu tarihi bölgesinin yerel dildeki adıdır.

Sima Qian'ın başarılarını anlattığı girişimcilerin miktarı hiç de az değildir. Fakat bunların hepsi namuslu değildir, bazılarının zenginlik kaynağı haydutluktan gelmektedir.[140] *Ch'in-Yang* saban sürücüsüydü; *Ch'ü Shu* mezar soyguncusuydu; *Huan-Fa* kumarbazdı; *Yung-Lo-Cheng* seyyar satıcıydı; *Yung-Po* yağ tedarikçisi olarak, *Chang* ailesi şurup satıcısı olarak, *Chih* ailesi bıçak bileyicileri olarak, *Cho* ailesi kurutulmuş koyun midesi satarak, *Chang-Li* de at baytarı olarak işe başlamıştı (Watson, 1993a:444-447).

Bunların yanında, Savaşan Beylikler Dönemi tüccarlarının prensi ve yeniçağın örneği Markiz Wen zamanında yaşayan kendisi de Chou yerlisi olan Bai Gui (iş adamlarının babası) idi. İşlerindeki başarıları dolayısıyla Wei devletinde başbakanlığa kadar yükselen (Glahn, 2016:64) Bai Gui'nin Sima Qian tarafından anlatılan hikâyesi yaşadığı zamanların girişimci ruhunu sembolize etmesi açısından değerlidir.

Bu yeni tür adamlardan Sima Qian şu şekilde bahseder: "Bunların hiçbiri ne unvan, ne zeamet, ne hediye, ne de hükümet maaşının peşinde değildi, hiçbir zamanda kanunlarda hile yoluna gitmediler, onlar sadece gidişatın nereye doğru olduğunu koşullara bakarak tahmin ettiler ve buna göre hareket ettiler. Keskin gözlerle zamanın fırsatlarını kolladılar, böylece büyük kârlar elde etmeyi başardılar. Servetlerini ikincil mesleklerde elde ettiler ve onu tarıma yatırarak ellerinde tuttular, kriz zamanlarında bu servetlerin ellerinden kaçmasına izin vermediler, denge zamanında da servet ellerinde kaldı. Zamanlarına uyum sağlamaları hususunda özel yetenekleri vardı (Watson, 1993a:453)."

Doğu Chou, de fakto egemen devletlerin bir yığın elitinin yeniden oluşturduğu, siyasi etkinin bütünüyle belirgin olduğu ve siyasi kurumların büyük oranda başarı temeline oturtulduğu, yeni siyasi ve ekonomik tabakalaşmaların toplumsal sınıfların içine katıldığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Bunun yanında başarı temelli siyasi kurumlar dikey bir toplumsal hareketlilik yarattı: Toplumun üst katmanı eski akraba temelli bağlılığını büyük oranda

[140] Sima Qian tüccarları, toplumun yararını da düşünen iyiliksever tüccarlar ve sadece kendi çıkarlarını düşünen bencil tüccarlar şeklinde iki kategoriye ayırmaktadır. Ona göre kısa vadede bencil tüccarlar, uzun vadede ise cömert tüccarlar daha fazla kazanır (Watson, 1993a:437).

yitirirken, yüksek pozisyonlar için rekabetin geçerli olduğu bürokratik kurumların gelişimi liyakatli bireylerin yükselmelerini kolaylaştırdı.

Derebeyi ile toprağı işleyen çiftçi halk arasındaki ilişkideki değişimler ise İlkbahar ve Sonbahar döneminde başlamıştı. Dokuz alan veya iyi alan sistemi halen devam etmesine rağmen, toprak vergisi sistemine doğru bir eğilim başladı.[141] Görünen o ki, çiftçi ailelerin derebeyleri için iş gücü sağlama yükümlülükleri ürettikleri ürünlerden vergi ödeme yükümlülüğüne doğru bir değişim yaşanmaktaydı. Konfüçyüs'ün yaşadığı dönemde, Konfüçyüs geleneksel olarak hasadın onda iki oranında vergi alındığını ima etmektedir.[142] Mensiyüs, kentteki halk ile kırdaki halkın farklı oranlarda vergi ödemelerini öneriyordu (Eno, 2006:58).[143] Yine de verginin oranı ürünlerin onda biri olarak düşünülmekteydi. Vergilerin ürün bazında benimsenmesi iyi alan sistemini temelinden değiştirdi. Toprak işçisi böyle bir vergiyi soylu toprak sahibine ödediğinde fiilen kira ödeyen bir kiracı oluyordu. Ama güçten düşmüş soylu ailelerin toplumsal saygınlıklarını kaybetmesiyle ve siyasi gücün daha küçük toprak parçası üzerinde yoğunlaşmasıyla birlikte, çiftçiler devlette ordunun adamı olarak üstün bir konum elde etmiş başka bir toprak sahibinin kiracısı olmaya başladılar (Tanner, 2010:65).[144]

Bütün Çin kültür alanında sözde kalan bir durum haline gelmiş "Kral, Göğün Oğlu olarak bütün toprakların sahibidir" kurgusu, pratikte hiçe sayılmaktaydı (Tanner, 2010:65). Çünkü bireylerin sahip olduğu araziler büyütülebiliyor, devredilebiliyor ve Chou kralının isteklerine başvurulmadan el değiştirebiliyordu. Önemli olan artık evrensel bir hükümdarın törensel olarak onaylanmış hakkı olan topraklar değil, artık güçlü bir seçkin sınıfının bu topraklar üzerinde uyguladığı kontroldü. Kesin olan, kiracı konumunda olan bir çiftçinin devlete vergi ödemesi, onu tebaa olmanın bağlarından kurtarmasıydı (Munro, 1969:9). Boş arazileri tarıma açan ve durmaksızın süren savaşlar boyunca terk edilmiş tarlaları ıslah eden

[141] Tso Chuan, Lu eyaletindeki ilk vergilendirmenin İ.Ö. 594 yılında olduğunu kaydetmektedir: "Dük Seuen'in on beşinci yılında ilk defa ek olarak topraklardan aşar vergisi alındı (Legge, 1872:327)."
[142] Legge'nin çevirisinde geçen pasajda Dük Ai danışmanına kıtlık yılında olduklarını ve devlet harcamalarının da çok olduğunu, ne yapılması gerektiğini sorar. Danışmanı Yu Zo, halkından onda bir vergi almasını tavsiye edince Dük Ai şöyle der: "Onda iki bile az geliyor, şimdi nasıl bu sistemi onda bire döndüreyim (Legge, 1861:255)?"
[143] Kırda yaşayan halk dokuzda bir, kentte yaşayanlar ise onda bir vergi ödüyorlardı.
[144] Efendi Shang'ın kitabı, savaşta başarı elde edenlerin toprakla ödüllendirilmesini geniş bir şekilde anlatmaktadır (Duyvendak, 1974:295-303). Savaşta başarılı olanlar topraklardan vergi almaya hak kazanan yeni bir sınıftı.

Savaşan Beylikler Dönemi çiftçileri de aynı durumdaydılar. Kiracılık söz konusu olduğunda bu dönemin çiftçileri fiilen toprak sahipleri idiler.

Bununla birlikte, arazi özel mülkiyetin konusu olduğunda, aynı zamanda alınıp satılabilen bir emtia haline geldi ve ekonomik olarak güçlülerin elinde toplanmaya başladı. Savaşan Beylikler Dönemi'nde bu süreç çok hızlandı. Çünkü bu dönemde yeni bir sınıf olan tüccar sermayedarlar ticari kazançlarını tek yatırım şekli olan arazilere yatırıyorlardı. Dönemin güvensiz ortamını ve ekonomik araçların nispeten ilkel karakterini göz önüne aldığımızda, onlar için tek uygun yol buydu (Eberhard, 1987:53).[145] "Rütbesiz soylular, asasız lordlar" sınıfının arazisi haline gelen bu topraklar ekonomik değişime ayak uyduracak araçlara sahip olmayan köylüleri daha da zor durumda bırakıyordu. Toprakların zenginlerin elinde toplanması, zenginlerin geniş arazilere sahip olup fakir köylülerin topraksız kalma sürecini hızlandırdı. Bu sürecin bir sonucu, zengin ve fakir sınıfların arasındaki uçurumun büyümesi oldu. Elinde tuttuğu toprağı kaybeden bir köylü genellikle hayatını sürdürmek için bu yeni tür toprak sahiplerine yardım eden kiralık bir işçi konumuna düşmekteydi. Kiralık işçilerin, daha yüksek maaş kazanabilmeleri için işlenmesi zor topraklarda ağır şartlar altında çalışması gerekiyordu. İşçiler bataklık arazilerdeki suyun kurutulması için de kiralanıyordu. Bazı topraksız çiftçiler, işledikleri topraklardan elde ettikleri ürünün yarısını toprak sahibine veren yarıcı konumuna düşmüşlerdi. Beşte bir alınan vergiyle birlikte yarıcılık toprak işçilerinin üzerine ağır bir yük demekti (Hsu, 1965:112,113). Kısacası, dönemin toplumsal ve siyasi koşulları köylülerin ellerinden toprakları almak için birbirini etkileyen iki faktörün üzerinde yükseliyordu. Bunlardan birincisi, ağır vergilendirme ve çiftçinin üzerine yüklenen mevsimsiz iş yükü; ikincisi ise sermayenin tüccarların ve savaşçı yeni tür elitlerin elinde toplanmasının hazır koşulları idi (Hsu, 1965:113).

Köylüler, tam bir yıkıma uğramamak için mümkün olan her kaynağı kullanıp borç almak zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden, devlet ile çiftçiler arasındaki vergi ilişkisine aracılık yapmak için tefecilik kurumu gelişti. Tefeciliğin artık yaygın ve sık kullanılan bir araç haline

[145] Efendi Shang, kitabında tüccarların bu şekilde güç elde etmesinden şiddetle yakınmaktadır ve bu durumun önüne geçilmesi gerektiğini savunmaktadır (Duyvendak, 1974:220,313).

geldiğini Hsu'nun, Guanzi'den[146] aktardığı şu pasajlar açıkça ifade etmektedir: "Bir çiftçi gelirini ancak hasattan sonra almaktadır ama devlet vergisi ürünler olgunlaşmadan önce ödenmek zorundadır. Böylece çiftçi vergisini ödemek için yüzde yüz faizle borç almak zorunda kalmaktadır. Bazı zamanlarda (yağışsız yıllarda) mahsul için ekstra bir sulama gerektiğinde, çiftçi tarlasını sulamak için bir işçi tutmak zorunda kalıp, bu işçinin ücretini ödemek için ayrı bir borç almak zorunda kalmaktadır. Zenginler, çiftçinin sermaye yoksunluğunu avantaja çevirerek ürününü sonbaharda satın alıp, tam da çiftçilerin ellerinde tahılın azaldığı ilkbaharda iki katına satmayı önerebilmektedirler. Angarya hizmetine ve çeşitli vergilere ek olarak, çiftçiler senenin her mevsiminde tefecilerin faizleriyle boğuşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu yüzden katı ve acımasız cezalar bile sıradan halkın başka bir devlete göç etmesini engelleyememektedir. Hiçbir varlıkları kalmadı. Bir çiftçi en iyi topraklara sahip olsa ve iyi bir yıllık ürün kaldırsa dahi hiçbir birikim yapamıyor. Borçları kapatmak için evlatlar dahi köle olarak satılıyor (Hsu, 1965:114)." Savaşan Beylikler Dönemi'nin sonuna doğru devletlerin çoğunda tek karış toprağı olmayan topraksız tarım işçisi sınıfı ortaya çıktı. Bu döngü elbette her devlette aynı hızda ilerlemedi fakat gidişat bu dönemin son yıllarına doğru Çin geneline yayıldı. Soylu aile ile tebaa ilişkisinin kırılarak toprak sahibi ile kiracı arasındaki gayri şahsi ilişki biçimine geçiş nihayetinde borçlu ile alacaklı arasındaki haciz sözleşmesine dayanıyordu ve köylülerin topraksız kalması kaçınılmaz hale geldi.

İmparatorluklar döneminde Han İmparatorluğu, yüzyıllar boyu süren toplumsal, ekonomik ve yönetimsel değişikliklerin sonuçlarını miras aldı. Ch'in deneyiminden yararlanarak bir istikrar sağladı. Böylece İ.S. 9 ile 23 yılları arasındaki Wangmang yönetiminde gerçekleşen ciddi bir kesinti haricinde dört yüz yıl süren ve bundan sonraki iki bin yılda Çin hanedanlarının toplumu ve ekonomisi için kısmi bir ilk örnek oluşturan bir devlet yarattı. Han dönemini şekillendiren yeni toplumsal ve ekonomik unsurların birçoğu kurulu düzende yerini bulmuşlardı.

[146] Guanzi (Efendi Guan'ın Kitabı), Ch'i devletinde İ.Ö. yedinci yüzyılda bakanlık yapmış Guang Zhong'a atfedilmektedir. Bununla birlikte, kitap Han öncesi ve ilk Han döneminde derlenmiş olup, uzun bir dönemde adı bilinmeyen yazarlar tarafından eklemelerle birlikte 135000 karakteri geçen geniş bir siyaset felsefesi kitabıdır (Rickett, 2001:3).

Han döneminde kırsal ve kentsel topluluklar arasında keskin ve hızlı bir ayrım yapmak zordur çünkü metropoller haricindeki *hsien* kentlerinde surların içinde genellikle tarımla uğraşan köylüler yaşıyordu ve köyler, kentlerden görünüş bakımından pek farklı değildi (Sadao, 1986:552). Bununla birlikte, bu dönemde bir köyde yaşayanların hepsinin aynı soyadına sahip olması gerekmiyordu.[147] Farklı soylardan sakinlerin bir arada yaşaması, köylülüğün bile klanlık halinden çıkarak belli bir toplumsallığa kavuşması anlamına gelmekteydi.

Köy üzerine kurulu topluluk hayatının dini merkezi, yerel tanrıların tapıldığı sunak (*she*) idi. Aynı şekilde devlet topluluğu olan[148] her ilin ve ilçenin kendi sunağı (*kuo-she*) vardı. Kurban edilen etin katılımcılara dağıtıldığı köy sunağında (*li-she*) gerçekleşen dini festivaller, topluluk ruhunu güçlendirmeye yardımcı oluyordu.

Devletin, kırsal alanda toplumsal hiyerarşiyi kontrol etmesinin yolu, Savaşan Devletler Dönemi'nde ortaya çıkan rütbeli bir sıralama sistemini yaşamın içine oturtmaktan geçiyordu. Böylece Erken Han zamanında toplumun erkek üyelerinin oluşturduğu yirmi sınıf belirlendi. Bunlardan en alttaki sekizi köle olmayan sıradan insanların alabileceği rütbelerdi. Bir imparator tahta oturduğunda, hükümranlık unvanını değiştirdiğinde ya da imparatorluğun mirasçısını değiştirdiğinde, on beş yaşın üzerindeki tüm erkek nüfusa bir ya da iki derece veriliyordu. Bütün Han dönemi boyunca, bu şekilde oluşan yaklaşık iki yüz durumda derece artışı yapılmıştı. Artış almaya hak kazananlar, her değişimde kendilerini bir üst dereceye yükseltiyorlardı. Böylece, tam da Konfüçyanist bir topluma uygun olarak bir erkek ne kadar yaşlıysa bulunduğu derece o kadar yüksek konumda oluyordu. Böyle durumlarda sıradan insanların çıkabileceği en üst derece olan sekizinci dereceye çıkanlara bir öküz eti ve 10 *sh'ih* (200 litre) şarap verilerek yüz aileye ziyafet vermelerine izin verilirdi.[149] Yüz aile bir köy oluşturduğundan et ve şarap büyük olasılıkla bütün köye verilir, ziyafet için sunaklarda toplanılır ve böylece dini bir vesile ile toplumsal kaynaşma sağlanırdı. Yeni sıralama ziyafet esnasında oturma yerlerini belirlediği

[147] Bunun örneğini Shi Chi'de anlatılan biyografilerden çıkarabilmekteyiz. Örneğin, Yen eyaletinin kralı Lu Wan'ın biyografisinde, onun İmparator Liu Bang ile aynı gün, aynı köyde doğduğundan bahsedilmektedir. Ailelerinden ise samimi ilişkileri olan farklı iki soy olarak bahsedilmektedir (Watson, 1993a:189).

[148] Burada devlet topluluğundan kasıt, merkezden bir yöneticinin atandığı ve merkezi yönetime bağlı birinin lider olarak kabul edildiği topluluklardır.

[149] Normalde, bir ailenin üç kişiden fazla bir gruba ziyafet vermesi yasaktı.

gibi, köylerde toplumsal statüyü de belirlerdi. Rütbelilere ilişkin diğer ayrıcalıklar suçlardan hüküm giyenlere verilen cezaların azaltılması ve bazı yasal hizmet yükümlülüklerinden muaf tutulmalarıydı. (Loewe, 1960:105).[150]

Rütbe sisteminin işletilmesi, kendi toplumsal hiyerarşisini oluşturma kapasitesinden yoksun olan köyün içinde, devletin bir toplumsal düzen oluşturarak kırsal alanda yaşayan köylüleri kontrol altına almasını amaçlıyordu. Köyleri yönetmek düzenli bürokratik işleyişin içinde pek mümkün gözükmediğinden bu şekilde bir çözüm düşünülmüştü. Köylerin, üst birimlerde olduğu gibi doğrudan bürokratik yönetimi olmamasına rağmen, tam bir özerkliği de yoktu, toplumsal düzeni yukarıda özetlenen sıra sistemi tarafından kontrol ediliyordu.[151]

Bununla birlikte, Han dönemindeki tüm köyler özerk bir toplumsal düzeni olmayan yeni topluluklar değildi. Devletin sunduğu sulama ve taşkın kontrolüne ihtiyaç duymayan ve aile dayanışmasının güçlü olduğu, uzun zaman önce kurulmuş köyler de bulunmaktaydı. Bu topluluklar üzerinde devlet otoritesi kolayca uygulanamıyordu. Yeni kurulan köylerde bile, bağımsız bir toplumsal düzen yavaş yavaş gelişti ve doğrudan devlet kontrolünü reddeden ve yerel köylüler üzerinde güçlü bir etki yaratan bazı güçlü aileler ortaya çıktı. Otoritenin bütün topraklarında hissedildiği bir devlet için bütün bunlar zayıflık demekti. Bu yüzden devlet birtakım önlemler almaya yöneldi. Yerel yönetim görevlileri aracılığıyla güçlü ailelerin ve yakınlarının liderlerini öldürmek için şiddetli önlemler alındığı bile oluyordu.[152] Bu gibi durumlarda, birçok güçlü yerel aile, bir dereceye kadar güç tutmak için hükümete taviz vermeyi tercih etti. Hükümet, bu defa bu bölgelerdeki nüfuzunu genişletmek için güçlü aileleri aracı olarak kullandı. Bu nedenle, bu güçlü ailelerin genç üyeleri sık sık yerel yönetimde düşük bir görev alıyorlardı (Loewe, 1986:473). Yetkililer bölge halkından seçiliyor ve merkezi hükümet

[150] Sadao'nun (1986:553) aktardığına göre, o zamana ait bir matematik ders kitabındaki şu soru üst derecelerdeki üyelerin ayrıcalıklarını göstermektedir: "Her biri farklı derecelere sahip beş farklı adam var. Önlerine gelen bir geyik etini derecelerine göre nasıl paylaşmalıdırlar?"

[151] Ortaya çıkan topluluklar, klan dayanışması veya herhangi bir iç sosyal düzeni olmayan heterojen göçmen gruplardı. Sonuç olarak, burada devlet destekli bir toplumsal hiyerarşi kurmak için yeni köylerin sakinlerine daha Ch'in döneminde derecelendirme verildiği görülmektedir (Loewe, 1960:112).

[152] Shih Chi'nin 122. bölümü ve Han Shu'nun "Sert Yetkililerin Biyografileri" isimli 90. bölümü bu tür bastırma olaylarını birçok kez kaydetmektedir.

tarafından atanıyorlardı. Böyle görevler, büyük toprak sahibi ailelerin yerel gücünü korumak için yararlı bir araçtı.

Savaşan Beylikler Dönemi'nde ortaya çıkan yerel ailelerin geniş topraklar elde etmesi artarak devam ediyordu. Han Fei[153] başkalarının topraklarını yetiştiren ücretli işçilerden söz etmektedir (Liao, 1939:b.25).[154] Doğal felaketler ve Han vergi sistemi ile birlikte gelişmiş büyük arazilerin mülkiyeti köylü sınıfını geçim sınırında yaşatmaya başlamıştı. Köylüler ürünlerini piyasa fiyatının yarısına satmaya veya yüksek faiz oranlarında borç almaya zorlanıyorlardı. Bu yolla satılan topraklar, yerli zengin aileler ve tüccarlar veya tefeciler tarafından ele geçirildi ve böylece büyük holdingler kuruldu (Mu, 1984:18). Bu süreç hem eski yerleşimlerde hem de devletin sulama projeleri sayesinde açılan arazilerde kurulan yeni topluluklarda gerçekleşmişti.

Özetlemek gerekirse, Han'daki tipik kırsal topluluk, hepsi de az miktarda araziye sahip teoride yüz aileden oluşan köylerdi. Aile bağları azdı ve devlet rütbesi sistemi vasıtasıyla hiyerarşik olarak örgütlendiler. Bununla birlikte, bazı eski köylerde güçlü akrabalık dayanışması varlığını sürdürdü. Ekonomik ve sosyal koşulların değişmesi nedeniyle bazı köylüler topraklarını kaybetti ve büyük toprak sahiplerinin kiracıları oldular.

Ticarete gelince, Han'daki tüm kent pazarları, sadece hükümet kontrolü altında faaliyet göstermiş (Deshan, 2015:93) ve bu da kentlerin ekonomik rolünü büyük ölçüde daraltmıştır. Hükümet kontrolü, bu dönemde iki ana kategoriye giren tüccarlara; kent pazarındaki tezgâhlarda ve dükkânlarda mal satanlara ve şehirlerarası hatta ülkeler arası ticaret yapanlara da uygulanmaktaydı. Az miktarda sermayeye sahip olan kent pazarlarının tüccarları resmi kayıtlar altına alınarak ticaret vergisine mükellef sayıldılar. Fakat genellikle daha zengin olan ikinci kategoridekiler her zaman bir tacir olarak kayıt altına alınmamıştır. Bu büyük ölçekli

[153] İ.Ö. 280-233 yılları arasında yaşayan, Han beyliğinin prensi olarak doğan Han Fei'ye ait olan Han Feizi, devlet gücünün teorisini sunmaktadır. İnsanların çıkarları ve devletin çıkarları arasında egemenin çıkarının ön plana alınmasını öğütleyen Han Fei'nin bu eserinin, metotçu ve standartçı bir yasacı felsefe olarak Çin siyasi birleşmesine büyük katkıları olmuştur.

[154] Ch'in'e karşı çıkan ilk köylü ayaklanmasının lideri Ch'en She, bir zamanlar işe alınan bir tarım işçisiydi. Erken Han'ın başlarında Konfüçyüsçü bilginler, büyük toprak sahiplerinin yükselişini Shang Yang'ın "iyi alan" (*ching-t'ien*) sisteminin kaldırılmasına ve arazinin serbestçe alınıp satılmasına bağlamaktaydılar.

girişimciler, genellikle güçlü ailelerin ve yetkililerin işbirliğiyle spekülatif satın alma ve biriktirme yoluyla çok büyük servet elde ettiler (Deshan, 2015:94).

Egemenliğinin ilk yarım yüzyılında Erken Han, genel olarak Ch'in'in anti-ticari politikasını sürdürerek, tüccarlara en düşük toplumsal sınıfta yer verdi ve ticareti resmi olarak belirlenmiş pazarlarla sınırladı. Mesleği tüccar olarak kayıtlı olanların toplumsal statüleri çok düşüktü ve devlet tarafından sık sık çeşitli cezalandırmalarla tüccarlığın istenmediği belli ediliyordu. Örneğin, İ.Ö. 97'de, Wudi döneminde, askeri sefer için askere alınan yedi sınıfın son dört sınıfı; kayıtlı tüccarlar, ticareti bıraksa da bir zamanlar kayıtlı olan tüccarlar, ebeveynleri tüccar olarak kaydedilmiş olanlar ve hatta dedeleri tüccar olarak kayıtlı olanlardı (Dubs, 1938:108).

Tüccarların statüsündeki bu tür kısıtlamalar, yasacılığı kabul eden Savaşan Devletler Dönemi'nden beri var olmuştur. Bu anlayış Han İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden itibaren devam ettirilmiştir. Erken Han'ın kurucusu Liu Bang döneminde, Han döneminin daha başında tüccarlara ipek giymeyi veya at sırtında binmeyi yasaklayan bir kanun çıkarılmıştır. Bununla birlikte, tüccarlardan daha ağır vergiler alınıyor ve torunlarının devlet memuru olmalarına izin verilmiyordu (Hsu, 1980:190). Bu özel kanun daha sonra gözden geçirilmiş ve biraz yumuşatılmış gibi görünse de, tüccar sınıfının bastırılması devam etti. Wudi döneminde (İ.Ö. 141-87), tescilli olsun olmasın, tüm tüccarlara daha ağır bir vergi yüklendi. Wudi'den itibaren (yaklaşık olarak İ.Ö. 120) devlet, ticaret ve endüstri üzerinde katı kontroller uyguladı. Buna ek olarak, kayıtlı tüccarların ve ailelerinin arazi sahibi olmasına müsaade edilmemiş, bu kuralın ihlal edilmesi durumunda onların topraklarına ve kölelerine el konulmuştur.

Bunların yanında, pazarlara sadece *hsien* ve daha üst düzeydeki kentlerde izin veriliyordu. Pazar yeri, kentte her bir tarafında birer kapısı olan surlarla çevrili kapalı bir alan şeklinde düzenleniyordu. Kulede görev yapan pazardan sorumlu memur, mekânın kullanımını yönetiyor, fiyatları düzenliyor ve pazardaki malların kalitesini kontrol ediyordu. Bütün tüccarlar kayıt altına alınmalı ve ağır bir şekilde vergilendirilmeliydi. Vergiler, imparatorun, kralların ve markizlerin gelirlerini oluşturuyordu ve Geç Han'a kadar merkezi hükümetin genel gelirlerinin bir parçası olmamıştı. Bu yüzden kentteki ticaret, imparatorluk bürokrasisinin

hazinesinde önemli bir etkide bulunmuyordu. Wudi, ayrıca beşinci ve daha üst dereceden memurların pazar yerlerine girmemeleri kuralını getirdi. Bu kuralların çoğu, Song Hanedanlığı'na kadarki hanedanlıklar tarafından da takip edildi (Sit, 2010:119). Tüccarların üzerinde bu tür kısıtlamalar bütün Han dönemi boyunca çeşitli imparatorlar tarafından fermanlarla düzenlenmiştir.

Bununla birlikte tacirlerin gücü paradoksal olarak, onları baskı altına almak için daha büyük çabalar sarf edildiğinde bile büyüdü. Danışman Ch'ao Ts'o'nun İmparator Wendi'ye (İ.Ö. 180-157) bildirdiği gibi: "Halen tacirler, yasalar tarafından durdurulmaya çalışılmasına rağmen zenginler ve onurlandırılıyorlar; çiftçiler ise yasalar tarafından saygı gösterilmesine rağmen fakirler ve sürekli aşağılanıyorlar (Swann, 1950:166)." Bu sözler, tarımı ön plana çıkarıp ticareti önlemeyi amaçlayan yasaların ve hükümetin antimerkantilist politikasının etkisizliğini açıkça göstermektedir.

Dönemin Konfüçyanist bilgelerinin imparatorlara tavsiye olarak verdiği metinler, Erken Han'ın başlarında çiftçilerin ve tüccarların yaşamları arasında çarpıcı karşıtlıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Ağır vergilendirme, köylüleri yoksullaştırırken tüccarları zenginleştirmiştir. Devletin ağır vergilerle köylüleri sömürmesinden yararlanan tüccarlar ticari kazançlarını genellikle araziye yatırdılar ve büyük arazi sahipleri haline geldiler. Sima Qian'ın belirttiği gibi, devlet uygulamaları "ikincil meslekler yoluyla zenginlikleri yaratmaya ve onları temel meslek sahiplerinden korumaya (Watson, 1993a:449)" yaramıştı. Bu nedenle, güçlü toprak sahibi birçok aile ticari faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardı. Ağır vergi yükleri yüzünden sıkıntı çeken köylüleri sıkarak zenginlik elde etmek, servet birikimine doğru atılan ilk adımdı. Bir zamanlar elde edilen temel sermaye, çeşitli yollarla çoğaltılıyordu.

Han'ın toplumsal "üst sınıfını" belirlemek için iki ölçüt kullanılmıştır. Kültürlü ve eğitim görmüş bilgin (*shih*) olarak bilinmek veya ekonomik ya da siyasi güç elde etmek. Geleneksel olarak, Çin tarihçileri toplumdaki önde gelen kişilerine atıfta bulunmak için *shih* terimini kullandılar. Bununla birlikte, modern sosyal ve ekonomik tarihçilerin çoğu, gerçekle örtüşmediğinden ve daha çok ahlaki bir üstünlük belirtmesinden dolayı bu terimi kullanmaktan

kaçınmaktadırlar. Bunun yerine, yerel toprak sahiplerine ve toplumsal bir grup olarak diğer zengin kişilere atıfta bulunmak için *hao-tsu* terimini kullanmaktadırlar (Ebrey, 1986:631).

Toplumsal tabakalaşma, Geç Han'da aşamalı bir değişim geçirmiştir. Toplumun alt düzeylerindeki önemli gelişmeler, büyük mülk sahiplerinin büyümesi ve köylü toplumunun ele alındığı bölümlerde incelenmişti. Köylüler, ekonomik gerekliliklerden dolayı bağımlı kiracılığa ve toprak işçiliğine mecbur bırakılmışlardı. Hem kendi zihinlerinde, hem de başkalarının zihninde bu durum toplumsal statülerini kaybetmeleri anlamına gelmekteydi.

Toplumun yüksek seviyeleri de köklü bir değişim geçiriyordu. Bir taraftan, saygınlık ve gücün en üst sıralarına hızlı sosyal hareketlilik imkânları azalmış gibi görünüyor,[155] öte yandan yerel elitlerin üyeleri, ülke çapında üst sınıfa, beyefendiye ya da *shih*'e dahil ediliyordu. Böylece üst sınıf genişliyordu (Ebrey, 1986:631). Sjoberg'in de belirttiği gibi (2002:44), seçkinler idari, dini ve eğitimle ilgili kurumları işgal edenler olmakla birlikte, kimi zaman içinde mülk sahiplerin çok az bulunduğu gruplar da bu elit sınıfına dâhil edilebiliyordu.

Eğitimli beyefendi (*shih*) kavramı, Geç Han'da statü düşüncesinin temelini oluşturuyordu. En az Konfüçyüs döneminden itibaren *shih* terimi, ahlaki ve kültürel bakımdan nitelikli kişilerle, devlet memurları için kullanılmıştı. Kapsamına dâhil olanlar arasında öğretmenler, filozoflar ve devlet yetkilileri vardı. Geniş *shih* grubunda, gelenek bilgilerine, geleneksel değerlerdeki uzmanlıklarına ve liderliğini yaptıkları kişi sayısına göre tanımlanmış düzeyler bulunmaktaydı (Ebrey, 1986:631). Eberhard'ın (1987:91), Han Hanedanlığı'nı tanımlarken kullandığı *gentry* kelimesinin karşılığı bu *shih* sınıfı olmaktaydı.

Geç Han'ın ilk yıllarında, Konfüçyüsçü bilge Hu'an Tan'a göre, *shih* hiyerarşisi beş kategoriye ayrılmıştı. Köylerin *shih*'i, aile işlerinde çalışkanlık ve özen gösteren ve böylece saygınlık kazananlardı. İl düzeyindeki memurlardan bazıları geleneksel metinler konusunda ustalık sahibi olduklarında *shih* kabul edilirlerdi. Komutanlıkların *shih*'leri üstlerine sadık ve yönetimlerinde adil olduklarında bu unvanı hak edebiliyorlardı. Merkezi hükümetin *shih*'leri

[155] Akademi'deki hevesli öğrenciler, bakanlardan veya üst düzey devlet adamlarından biri olma şanslarının azaldığını hissediyorlardı. Fırsatların azalması kısmen sistemdeki katılıktan, kısmen de kendilerini yüksek bir görev için potansiyel aday olarak gören kişilerin sayısındaki artıştan kaynaklanmaktaydı.

ise açık fikirli ve yetenekli bilginlerdi (Ebrey, 1990:50,51). Her şeyden önce *shih*'ler, imparatorluğun bütün unsurlarında bulunuyordu. Yetenekleri herkesten fazla olan, pek çok düşünce ve görüş üretebilen ve planlayarak dünyayı güzelleştirme kabiliyeti olan bütün insanlar *shih* sayılıyordu. *Shih* olmak, ahlaki karakter, edebi uzmanlık, edinilen bilgi ve bilgeliğe bağlıydı ve bu niteliklere sahip olanların uygun bir memuriyet kazanacağı umulmaktaydı (Ebrey, 1986:632).

Örnek bir yaşamın iyi bir örneği Hou-Han Shu'daki[156] Wang Tan'ın biyografisidir: "Wang Tan, köyün ideal beyefendisi (*shih*) idi. Geç Han'a geçiş döneminde yaşayan bu şahsa önemli bir servet miras kaldı. Buna rağmen o, mütevazı bir evde yaşıyor ve sıkıntı çekenlere yardım etmek için servetinin çoğunu kullanıyordu. Tarım takvimindeki yoğun zamanlarda her yıl yoğun çalışan çiftçileri teşvik etmek ve tembel olanları utandırmak için tarlalara şarap ve et götürürdü. Onun sayesinde bütün köyün zenginleştiği söylenmektedir. Ayrıca aileleri bir araya getirdi ve yas törenleri için kurallar koydu. İç savaş sırasında (İ.S. 24), akrabalarının orduya 2.000 ölçek tahıl vermelerini sağladı (Ebrey, 1986:633)."

Wang Tan'ın ideal hayatı paternalistik yerel liderliğin kurulmasına yardım ediyordu. *Shih* olarak toplumsal statü kazanmak isteyen her erdemli kişinin yapacağı şey, Konfüçyanist değerlere sıkı sıkı sarılmak, görevlerini hakkıyla yerine getirerek toplumsal işleyiş mekanizmalarına çomak sokacak herhangi bir eyleme girişmemek ve buna müsaade etmemekti. *Shih* olarak saygınlık kazanmak isteği devletin Han toplumu üzerindeki bir diğer kontrol aracı haline getirilmişti.

Çoğu zaman, *shih* olmak sıradan insanlara hiçbir yarar sağlamadığı gibi boyun eğmelerinde devletin işine yaramaktaydı. Yüksek yeteneklere sahip yüksek karakterli kişiler hükümetin yüksek görevlerine atanamıyor, daha az kabiliyetli kişilerin ise etkisi çok daha fazla oluyordu. İstatistiksel araştırmalar, alt sınıflardan birisinin hiçbir zaman en yüksek rütbelere yükselmediğini göstermiştir. Sıradan bir insanın bir öğretmen tutacak kadar varlığı yoktu. Pahalı kitapları da alamazdı, fakat bunları elde etmeyi başarsa bile yine öğretmenin etkisi

[156] Hou Han Shu, Geç Han'ın tarihini ele alan kitabın ismidir. 6 yılından 189 yılına kadar kaydedilen kronikleri ve önemli kişilerin biyografilerini içermektedir.

olmadan sınavlarda başarılı olamazdı. Buna ek olarak sınavlara girecek olanları, eyalet yetkilerinin tavsiye etmeleri lazımdı. Bu yetkililerin sadece kendi hizmetlerinde olanları veya yakınlarının oğullarını tavsiye etmiş olmaları gayet makul gözükmektedir. Sınav görevlileri de yine eyalet yetkililerinin aile üyelerinden olduklarından bunlar, istedikleri kişilerin sınavlarda kazanmalarını, diğerlerinin ise başarısız olmalarını sağlarlardı (Eberhard, 1987:100).

Hu'an Tan'ın Konfüçyüsçü *shih* tanımı, kişiye ahlaki ve entelektüel yetkinliklerin onur kazandıracağını, resmi rütbenin ise bununla birlikte geleceğine dayanıyordu. Bununla birlikte, bir diğer Konfüçyanist bilge Wang Ch'ung'a göre birçok insan resmi mevkisine göre onurlandırılıyordu. İnsanlar, az eğitim görmüş olsa bile işlevsel yeterliliği olan kişileri takdir ederek, tecrübesiz ve işlevsiz olarak gördükleri Konfüçyüsçü akademisyenlere kayıtsız kalıyorlardı (Forke, 1962:65). Wang Ch'ung'a göre, klasik kurallarla eğitilen yetkililer, çocukluktan itibaren memur olarak yetiştirilenlerden daha fazla onur duyulmaya layıktı. [157]

Hou Han Shu'daki istatistiklerden, Wang Ch'ung'un resmi güç ve önem kazanmak isteyen okumuşların karşılaştıkları güçlüklerle ilgili şikâyetlerinde hatırı sayılır bir gerçek olduğu görülmektedir. Hou Han Shu'daki biyografiler, ön plana çıkan birçok yetkilinin, birkaç nesil önce yerel yetkililerden geldiğini, birçoğunun hâlihazırdaki resmi bir görevi miras aldıkları görülmektedir. Tablo 3'te gösterildiği gibi, biyografileri verilen siyasi görev almış 252 kişiden üçte biri, yetkililerin oğulları veya torunları idi. Bunların haricinde, siyasi görev alan önemli kişilerin neredeyse beşte biri, genellikle "komutanlığın önemli bir ailesinden" ya da "bu aile nesiller boyu yetkililer üretti" pasajlarıyla anılan önemli ailelerden gelmekteydi. Diğer yandan, yetenekleriyle, akademik çalışmalarıyla, karakterleriyle, geleneksel metin bilgileriyle ve açık zihinleriyle meşhur olup biyografileri çıkartılmış olan 120 örnek kişiden sadece beşinin sınıf atladığı kaydedilmektedir (Ebrey, 1986:634-635). Bu gibi istisnalara rağmen, bir kişinin

[157] "Çocukluktan itibaren çalışan memurlar fırça ve mürekkep kullanmaya alışkındır, ancak geleneksel metinleri ve ayetleri okumazlar, bu yüzden de iyilik ve ilke nedir bilmezler. Büyüdüklerinde ve yetkili olduklarında kelimeleri manipüle ederler. Kendi özel yararları ve etkinlik sahibi olmak için hileli teknikler kullanırlar. Sonrası malum: Soruşturma yaparken rüşvet kabul edeceklerdir. Halktan sorumlu olduklarında her şeylerini ellerinden alacaklardır. Onurlu bir konum kazandıklarında güç isterler. Yönetici olup güç edindiklerinde şeflerini satarlar. Görevin ilk gününden itibaren yeni şapkalar ve keskin kılıçlar giyerler. Bir yıllık hizmetin ardından toprakları ve evleri olacaktır. Bu, onların doğalarının kötü olmasından dolayı değildir. Onların alışılagelmiş uygulamalarının klasik öğretilere ters olmasından dolayı böyledir (Forke, 1962:65)."

kendi yaşamı boyunca nispeten düşük kökenlerden yüksek bir noktaya yükselmesi beklenemezdi.

Tablo 3. Hou-Han Shu'da biyografileri bulunan kişilerin aile arka planı (Kaynak: Ebrey 1986:635)

	Siyasi Faaliyetleriyle Tanınan Kişiler	Edebi Başarılarıyla veya Örnek Karakterleriyle Meşhur Olmuş Kişiler
Yetkili kişilerin oğulları veya torunları olanlar	88 (%35)	13 (%11)
Önde gelen ailelerin üyeleri olanlar	48 (%19)	18 (%15)
Toplumsal statüsü düşük olanlar veya fakir ailelerden olanlar	9 (%4)	12 (%10)
Aile arka planı verilmemiş kişiler	107 (%42)	77 (%64)

Bunların yanında yerel elitler de bulunmaktaydı. Geç Han Hanedanlığı'nın üst sınıfı, kendilerini kültürlü beyler olarak gören, en azından asgari bir eğitimi almış olan ve davranış kurallarına aşina olanları kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Sosyolojik olarak, bu üst sınıftaki en önemli ayrımlar, faaliyetlerinin coğrafi kapsamına dayanmaktadır. Bazı aileler il ve komutanlık yetkilileri ürettiler; bazıları nesiller boyu il yetkilileri üretti; diğerleri ise nesiller boyu başkentte aktifti ve merkezi hükümette görev yapıyorlardı (Ebrey, 1986:637). Fakat bu faaliyet düzeyleri altındaki bölümler resmi değildi ve yeteneğe veya hırsa sahip olanlar tarafından kolayca ele geçirilebilirdi.

Yerel güç yapıları ve yerel seçkinler Çin tarihçilerini ve diğer entelektüelleri çok az ilgilendirmiştir. Sonuç olarak, Geç Han kaynakları bu kategorinin çok kısmi bir görünümünü

sunmaktadır. Yerel etkileri olan kişiler, ancak genellikle yerel güçlerini kötüye kullandıklarında, valilerin ve yargıçların vergi toplamak veya düzeni sağlamak için ortaya koydukları çabaları köstekliklerinde merkezdekilerin dikkatini çekmiştir. Nüfusun çoğunluğu için yerel seçkinlerin, iktidarın tek önemli yardımcıları olmasına rağmen, bu kişilerin kendi toplumlarında oynadıkları roller hakkında çok az kayıt bulunmaktadır (Ebrey, 2010:85).

Han döneminin Çin tarihine olan en büyük katkılarından biri, kendilerini beyefendiler (*shih*) olarak gören grubun genişlemesiydi. Yerel seçkinlerin üyeleri, kendilerini mütevazı bir başarı elde ettiklerinde kültürlü beyefendiler olarak düşünmeye başlamışlardır. Coğrafi olarak uzak olmalarına ve faaliyetlerinin çoğunun yerele odaklanmasına rağmen, kendilerini yalnızca kendi toplulukları açısından değil, aynı zamanda ulusal edebi, bilimsel ve siyasi olaylara dolaylı katılımcılar olarak görmeye başlamışlardı. Sonraki yüzyıllardaki "kültürlü beyefendiler" üst sınıfının gücü ve tutarlılığı, Çin uygarlığının birliği için siyasi veya ekonomik merkezileşmeden daha sağlam bir temel oluşturacaktır (Ebrey, 2010:86).

Eğitim, kültürlü beyefendi idealinin yayılmasında en önemli yollardan biriydi. Dürüst yetkililer, genellikle yerel halka erdemli davranışlar geliştirmeleri ve bunları öğrenmeleri için ilham kaynağı olmuş kişiler olarak tarif edilirdi. Üst sınıfın benlik bilinci, *shih*'leri birey olarak ya da grup olarak eleştiren ve değerlendiren edebi eserler yoluyla daha da arttırılmıştır (Ebrey, 1986:645).

3.8. Antik Çin Kentlerinin Siyasi Dönüşümü

Antik Çin kentlerinde siyasi örgütlenme Bronz çağının Hsia Hanedanlığı ile başlamıştır. Önceki Longshan toplumu, aktörleri köy ve kasabaların kabile şefleri şeklinde tezahür eden bağımsız bölgesel siyasi yapılar olarak gevşek bir konfederasyona dayanırken ki bu Konfüçyüs'ün ideal toplumu olan Büyük Denge Toplumu olmaktadır, konfederasyonun başı liyakat esasına göre seçilmekteydi. Şeflerin şefi seçilirken esas alınan kıstaslar, su taşkınların kontrolü ve tarımın geliştirilmesi için yapılan yenilikler gibi herkesi ilgilendiren olaylara yapmış oldukları pratik katkılar oluyordu. Bilge kralların yaşlanıp yönetimden feragat ederek

layık olan birini kral olarak atadığı dönemler, yerini tek bir kraliyet ailesinin babadan oğula geçen hanedanlık sistemine bıraktı.

Hsia ile Çin, sınırları belli, diğer bölgelerine oranla gelişmiş bir başkenti olan uygar bir Çin medeniyeti dönemine girmiştir. Hsia kentleşmesinin birçok özelliği Bronz Çağı'nın zirvesinde kurulan Shang Hanedanlığı döneminde de bulunmaktadır.

Çin antik kentinde soylu sınıf ile sıradan halk arasında siyasi bir uçurum bulunmaktadır. Soy sistemi, aristokrasi ile alt sınıflar arasındaki geniş siyasi uçurumu açıklayabilir. Bölünmüş soy sistemi altında, küçük ve çevresel soyların üyeleri, teorik olarak, soyun kökünden, yani saygınlık ve gücün merkezinden uzaklaşarak daha alt sınıfın üyeleri haline gelebilirdi. Fakat, alt sınıfların üyelerinin, özellikle kralın uğruna asil ölüm şerefine nail olan savaş esirlerinin dişleri fiziksel antropologlara göre yetersiz beslenme işaretleri gösteriyorlardı ve kurban edilen bu kişiler Chengchou'daki bir kemik atölyesinde ham madde olarak kullanılmaktaydı (Mao & Yen, 1959:79,80; akt.: Wheatley, 1971:101). Belki de Shang dönemindeki savaşların sıklığı ve yoğunluğunun başlıca nedeni buydu. Çalışmaya zorlanan insanlar kent zenginliğinin başlıca kaynağıydı.

Shang kenti, ataerkil doğasına uygun bir şekilde iki parçalı bir özellik sergilemektedir. Birinci parça, merkezde olup saray yapılarının ve atalar tapınağının bulunduğu soyluların yaşadığı yönetim alanı olmuştur. İkinci parça ise dış kentte yaşayan yönetilen sınıfının mekânı olagelmiştir. Kral, ailesi ve üst düzey yetkilileri, yer üstü evlerde, bronz ve diğer değerli malzemelere sahip, bayramlar, ziyafetler ve bir spor olarak avlanma gibi en yüksek yaşam kalitesini yaşıyorlardı. Bunlara, tarihçi-yazarlar, rahipler, devlet işleri bakanları, büyük resmi görevliler, devlet dışındaki savaşlara ve yasalar ile düzenin korunmasında görev yapan silahlı kuvvetler ve en iyi antik sanatçı ve esnaf tarafından hizmet ediliyordu. Merdivenin diğer ucunda, yaşamsal ihtiyaçlarının tamamını birkaç metrelik yer altı çukur evlerinde gerçekleştirenler vardı. Yüzlerce çukur ev, ihtişamın ortasında ve çevresinde, Shang medeniyetinin kurucu yöneticilerine, yani nüfusun sadece bir kısmına hizmet ediyordu. Bu tür bir mekânsal düzenleme, Çin mitolojisinin sonuna gelip, ayinler sisteminin doğmaya başladığı Hsia ve Shang dönemlerinde, geleneğin hâkim olduğu bir toplumsal örgütlenmenin sonucudur.

Bu düşünce biçimi, kentin mekânsal tasarımına da yansımış, ailevi değerlerin yönetici sınıfına atfedilmesiyle, kral bütün tebaasının babası olarak, büyük oğul sayılabilecek soylularla birlikte halkının tam da ortasında ve içinde yaşamıştır. Bazen de kentte oluşan fiili durum düşünce sistemine dâhil edilmiştir. Özellikle Tarih Kitabı ve Şiirler Kitabı bunun örnekleri ile doludur.

Batı Chou'da dinsel düşünce, toplumsal ve siyasi gücün, dolayısıyla kentlerin kaynağı olmaya devam etti. Tapınmanın ayrıntılı şekilleri, asil soyların devlet kontrolünü ellerinde tutarak bunu çevreye yayabilmesi için önemli idi. Geçmişin, dolayısıyla geleneğin yaşatılması ve geçmiş krallara sunulan kurban törenleri vasıtasıyla Göğün nimetlerini talep etme uygulaması sürdürüldü (Kern, 2009:143). Sjoberg'in tanımıyla (2002:48), geleneksel Çin kenti, toplumdaki alt sınıfların itaat etmesini zorunlu kıldığı kuralları koyan ve uygulanışını denetleyen, önemli dinsel işlevlerin bulunduğu yerdi.

Batı Chou'da kralın çocuklarından en büyük erkek oğlunun tahta geçmesi devam ederek olgunlaştı. Shang'da ise ölen kralın kardeşleri hayattaysa krallık onların hakkı sayılır, kralın büyük oğlu ancak amcaları öldükten sonra tahta oturabilirdi. Bu dönemde Chou kralının asıl eşinden olan en büyük oğlu yasal varis oldu ve aileyi atalara tapınmada temsil etti. İkinci veya daha sonraki eşlerden olan oğullar statü bakımından aşağıda sayılıyordu.

Chou Hanedanlığı'nda görevlerin miras bırakılmasıyla el ele giden yüksek derecede merkezileşmiş bir otorite bulunmaktaydı. Aile, toplumun temel hücresini şekillendiriyordu ve devlet ailenin genişlemiş hali idi. Ailevi ilişkilerin temelinde sevgi ve şefkatten ziyade otorite ve sadakat ön plandaydı. Bu toplumsal model dini kavramlara da yansıdı. Aile içindeki baba oğul ilişkisinden hareketle dinde tanrı hükümdar ilişkisi kuruldu. Her şeye hükmeden Gök, gittikçe baskın hale geldi. Onun altında bir takım ruhani varlıklar, aşkın bir hiyerarşi içerisinde kendi işlevlerini ve yerlerini buluyorlardı. Bunun yerdeki karşılığı şüphesiz kralın atamış olduğu yüksek memurlar ve derebeyleriydi. İlk dönem Chou yazıtlarında Gök, daima tek olarak düşünülen, insan davranışlarıyla donatılmış en üst güç (*T'ien*) olarak tasvir edilmekteydi. Çin klasiklerinde *T'ien* merhametli, erdemlileri bilen, suçluları cezalandıran, toplumdaki düzeni tespit eden, gerektiğinde yere felaketler gönderen, erdemli insanların dualarını duyan, kötülerin kötülüklerini görüp haberdar olan, doğru ve akıllı kimselere uzun ömürler veren, değişmeyen,

kader veren, koruyan, gözetleyen, aşağıdaki insanları koruyan ve onlar için prensler ve öğretmenler yaratan, çobanları memurlar olan[158] (Özerdim, 1963b:13-14) üstün bir tanrı olarak düşünülmüştür.

Shang dönemindeki çeşitli doğa tanrıları Chou'da yerini tek bir süper tanrıya bırakmaya doğru evirildi. Saray ve çevresinde bu değişiklikler yaşanırken, sıradan halk birçok kutsal tanrısal güce ibadet etmeye devam ediyordu. Ailelerin de kendilerine ait birer tanrısı bulunup, her bir köy kendi toprak tanrısına tapınmaktaydı. Barış, refah ve hoşnutluğun, özellikle aile büyüklerini ilgilendiren yas ve cenaze ayinlerini uygun bir şekilde yerine getirmekle mümkün olacağına inanılırdı (Kerr, 2013:23). Saray ve çevresinde ise Eberhard'ın ifadesiyle (1987:40) bir gök varsa, tek bir tanrı ve onun da vekili olan tek bir kral dünyaya yetmekteydi. Bu yüzden Göğe tapınmak için yapılan sunaklar bir tapınağın içinde kapalı kalmamalıydı, gökyüzüne açık olmalıydı ve göğü sembolize edecek biçimde yuvarlak olmalıydı. Bu sunak artık hiçbir zaman *Shang Ti* altarı şeklinde isimlendirilmiyor, daima *T'ien* altarı şeklinde adlandırılıyordu. Krala, Göğün yeryüzündeki temsilcisi olarak 'Göğün Oğlu' olarak hitap edilirken, sadece o Göğe ibadet etmeye layık sayıldı.

Göğe ve tüm kozmik güçlere ibadet için ayrıntısıyla hazırlanan Chou ayinleri, daha eski zamanların bereket duaları ile atalar tapıcılığına dayalı ayinleri de içine kattı ve ayinlerde kralın yeri giderek çok daha fazla önemli hale geldi (Smith, 1957:190). Göğün Oğlu olan kral tüm halkının babası sayılıyordu. O, bütün halkın ve toprakların kaynağı idi. Böylece aile sistemi ve ondan türeyen atalar tapıcılığı Gök dini ile birleştirildi. İnsan-toprak ilişkisinde toplumsal uyum ve denge etiğini ifade eden bu yeni yönetim felsefesi daha sonradan Konfüçyanizm olarak isimlendirilen felsefenin ilk şeklini oluşturmaktaydı.

Batı Chou dini, pratikte atalara kurban sunmaya dayalı bir dindi. Verilen kurbanlar yoluyla yapılan ayinler bir dizi inançsal ve toplumsal işleve hizmet etmekteydi. Her şeyden önce bu ayinler, ataların ruhları ile yaşayanların karıştığı, birbirleriyle iletişime geçtiği, bir tarafın torunlarından kurbanlar alarak yaşamaya devam ettiği, diğer tarafın da lütuflara mazhar

[158] Özellikle son iki ifadede T'ien Gök Tanrı inancı ile kralların mutlak hükümranlığı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Kral, sadece Göğün Oğlu olmakla kalmıyor, onunla birlikte atadığı memurlar da kutsallık kazanıyorlardı.

olduğu bir ortam sağlamaktaydı. Gökte yerleştiklerine inanılan ruhlar düzenli olarak torunlarından aldıkları hediyelerle hanedanlığın gücü için kaynak oluyorlardı. Dahası atalara sunulan kurbanlar Chou krallarına tarihsel bir temel ve yönetme hakkı için siyasi meşruiyet sağlamaktaydı. Zamanının medyası olarak ayinler, doğası gereği, müzik, dans, parfümeri, güzel sanatlar ve kurban sunum modellerini de birleştiriyordu (Ebrey, 1991:21). Elit yaşamın kültürel uygulamalarını somutlaştıran kurban ayinleri, atalar tapıcılığı ideolojisine bağlı olarak ataların kurduğu ve miras bıraktığı modellerin kalıcılığını da sağlamaktaydı. Bunun yanında hem kültürel hem de materyal kaynakların üzerindeki kontrolü vurgulamasıyla ve yavaş yavaş toplumsal kuralları topluma yerleştirmesiyle kurban ayinleri, toplumsal hiyerarşiyi ve dayanışmayı açıklayan, meşrulaştıran ve topluma dayatan birincil kurumdu.

Ayinlerin başka bir işlevi de kutsal mekânları ve zamanları belirlemesiydi. Atalar tapınağının mekânı asil soyun özü, dolayısıyla hanedanlık yönetiminin merkezi olarak görülürken, günlük ve mevsimsel kurbanların düzenli gözlemi takvim yılı için dini bir ölçüt oluşturmada yardımcı olmaktaydı. Atalara sunulan kurbanlar sadece geçmişe yönelik değildi, uzak geçmişteki ataların ruhlarıyla bir iletişim yolu açarak ayrıca geçmişin geleceğe aktarılmasını ve geleneğin sürüp gitmesini sağlamakta bir araç olarak kullanılmaktaydı.[159] Son olarak kurban ayinleri, aralarında ziyafet ve yönetici atama törenleri de bulunan diğer dini toplumsal ve siyasi aktivitelerde doğrudan bağlantılıydı (Kern, 2009:153-154). Birbiriyle bağlantılı olan bu işlevleriyle kurban ayinleri Batı Chou'nun toplumsal, dini ve siyasi aktivitelerinin tam ortasında bulunmaktaydı.

Batı Chou boyunca, bölgesel yöneticilerin hemen altındaki sınıf kent-devletlerin bakanlarıydı ve bunların şefleri ile olan ilişkileri işlevsel olarak kralın düklerle olan ilişkisine benzemekteydi. Görevleri babadan oğula geçebilen ve nispeten az sayıda olan üst rütbeli bakanlar ve bunlara yardımcı olarak işlev gören sayıca çok olan alt rütbeli bakanlar olmak üzere iki tür bakanlık vardı (Legge, 1885a:209). Bölgesel yöneticiler, akraba bakanlarıyla beraber devlette iktidar elitini oluşturmaktaydı. İktidarı elinde tutanların alt saçaklarında bazen aynı

[159] Kurban törenlerinin bu işlevi, ayinlerde ergenliğe yeni girmiş bir aile üyesinin ataların ruhlarıyla iletişime geçmede aracı olarak kullanılmasında kendini belirginleştirmektedir. Kraliyet ailesinin bu genç üyesinden, iletişime geçilmek istenen uzak atanın kılığına girerek, onun gibi davranması beklenmektedir (Sterckx, 2011:119).

seviyede fakat çoğunlukla alt düzeyde sayılan, yöneticilerin ve bakanların neslinden gelen fakat genellikle toprak sahibi olmayan *shih* (memurlar) sınıfı gelmekteydi ve bunlar geleneksel altı sanatta[160] eğitime tabi tutulurlardı. Soylu sınıfına dâhil edilen *shih* sınıfı sadece bürokrasinin gerektirdiği memurluk işlerinde görevlendirilirdi. Küçük arazilere sahip olacak kadar şanslı olan az sayıda olanları topraklarını sürecek birkaç kiracıya sahipti, hatta kendileri çalışmaktaydı (Tsao, 1984:15-19).

Feodal ilişkilerin yıkıldığı Doğu Chou dönemi başladığında siyasi alanda kaos da başlamıştı. Kendisine zeamet verilen derebeylerinin soylarından gelenlerin artık merkezden gelecek nimet akışını önemsemedikleri görülmekteydi. Batı Chou zamanında bu devletlerin ele geçirdiği siyasi gücün derecesi bilinmemekle birlikte, İ.Ö. sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren, güçlenme süreçleri ayrıntılı bir şekilde belgelendirilmiştir. Bu dönemden itibaren kent devletleri tamamıyla sınırlarını genişletmeye çalışan özerk devletlere dönüşmüşlerdi (Nienhauser, 1994:91-106). Devletlerin genişlemesi, özellikle iç topraklarda, ancak birbirlerinden toprak ele geçirmeleri ile mümkündü ve birleşmiş bir krallık kurgusuna dayalı siyasi ahlak kuralları, devletler arası kronik çekişmelerin içinde değişime uğramaktaydı. Bundan böyle Chou siyasi evrimi küçük siyasi birimlerin büyükleri tarafından yutulma sürecine girmekteydi ve dönemi anlatan tarih kitaplarında 'anlaşma yoluyla birleşme', 'işgal', 'topraklara el koyma' ve 'devletin yok olması' gibi kavramlar git gide sık kullanılır hale geldi.

Devletler arası ilişkiler kutsal olarak kabul edilmiş ahlaki bir yasaya göre düzenlenme halinden çıkarak iktidar mücadelesine göre belirlenir hale gelmekteydi. Geleneksel ahlak yasasına (*li*) dayalı ona itaat eden halkının iyiliği için kurulan hükümet, yerini kanunlara (*fa*)[161] göre kurulan hükümete bırakmaktaydı. Eski çağlardan gelen literal malzemelerden derlenmiş olan Ssu-ma'nın Yöntemleri[162] adlı savaş klasiğinin ilk pasajından da anlaşılabileceği gibi eskinin değerleri yerini otoriter bir yasacılığa bırakıyordu: "Kadim çağlarda temel olarak

[160] Chou'nun Ayinleri kitabına göre eğitimin konusu olan altı sanat türünü ayin bilgisi (*li*), müzik (*yüeh*), okçuluk (*she*), savaş arabası kullanma bilgisi (*yü*), okuma-yazma (*shu*) ve matematik (*shu*) oluşturmaktadır. (Chou Li'den aktaran: Lee, 2000:172)

[161] *Fa* kavramı standartlar, yasa ve ilke anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte, *fa* kavramı sadece yasalarla ilgili olmayıp, bürokratik bir hükümetin varlığını da ima etmektedir (Zhao, 2015:185).

[162] "Savaş Bakanı'nın Yöntemleri" olarak da anılan bu metin, yaygın kanaate göre İ.Ö. dördüncü yüzyıla dayanmaktadır. Eser, strateji ve savaş alanı taktiklerinden çok örgütlenme, disiplin ve yönetime vurgu yapmaktadır (Sawyer, 2010:181).

hayırseverlik alınır ve düzgün insanları yönetmek için doğruluğa dayalı ahlaki kurallar (*li*) uygulanırdı. Fakat dürüst ve namuslu olmak, ulaşılmak istenilen etik ve siyasi amaçları elde etmeye yeterli gelmediğinde otoriteye başvurmak gerekli hale gelir. Otorite savaştan türer, insanlar arasındaki karşılıklı anlayıştan türemez. Bu yüzden, eğer insanların huzura kavuşması için başka birilerinin öldürülmesi gerekiyorsa, öldürme işi yerinde olacaktır (Sawyer, 2010:168)." Geleneksel olan ussal-yasal olan bir otorite ile yer değiştiriyordu. Eski ahlaki yasalar, sadece siyasi iktidarın yasallığına benzer veya uygun olduğunda hatırlanmaktaydı. Dahası, çatışmalar iktidarın yoğunlaşmasını tetikledikçe ve Chou topraklarındaki devletlerin gücü arttıkça, bunların en güçlüleri kendilerine daha önceki kraliyet imtiyazlarını verilmesi gerektiğini iddia etmeye başladılar. Bu yöndeki büyük bir adım Ch'i devletinin yöneticisinin İ.Ö. 679'da *Pa* (hegemon)[163] unvanını almasıydı.

Hanedanlık başkentindeki Soylular Meclisi'nin başkanı olarak bütün devletlerin içindeki en güçlü devlet olduğundan emin olan bu *Pa*, devletlerin dış politikaları üzerinde bir derece etkili olmuş, savaşan grupların düşmanlıklarını bir dereceye kadar dizginleyebilmiş ve yaklaşık 40 yıl boyunca göreceli bir barış elde edebilmiştir (Hsu, 1999:554-556). 681 ile 644 yılları arasında soylular meclisini en az 24 defa toplantıya çağırmış, bu yüz yüze karşılaşmalar şüphesiz beylikler arası savaşın zor döneminde tansiyonu genel olarak düşürmüştü (Zhang, 2001:48). Sonradan üstünlüğün sembol unvanı olan *Pa* Kurumu Ch'in, Song, Chin ve en önemli ölçüde Yangzi Vadisi'ndeki Ch'u krallığına geçmişti. *Pa* kurumu herhangi bir yöneticinin diğer devletler üzerinde siyasi kontrol uygulanmasını engelleyen bir durum olarak devletlerin güçlerinin dengelendiği İ.Ö. 546 (Legge, 1872:187) yılında yapılan anlaşma ile sona erdi (Hsu, 1999:557-562).

[163] *Pa* unvanının tam bir çevirisini yapmak mümkün görünmemektedir. Kralın koruyucusu, baş yönetici, diktatör gibi anlamlar veren tarihçilerden *Pa* kelimesine Eberhard (1987:42) diktatör, Hsiao (1979:46) başkan, Wheatley (1971:115) 19. yüzyıl Japon Shogunluğuna yakın bir şekilde hegemon, Nienhauser (1994:101) Shi Chi çevirinde hegemon, Hsü (1999:553) ise beylerin beyi anlamlarını vermektedir. Keay'ın *Pa* hakkındaki açıklaması daha doyurucudur. Keay (2011:66) *Pa*'nın çoğu zaman çağdaş helen sitelerinde benzerine rastlanan, özellikle Sparta ve Atina'da "egemen" ya da "hegemon" anlamında kullanılan bir Grek deyimi ile benzer bir çağrışımı olduğunu ve bir önderliği vurgulamak için kullanıldığını nakleder. Çin'de ise bu kavram aynı zamanda el değiştirme anlamına gelmektedir ve mutlak bir yetki ve meşruiyet olmaksızın pek bir anlamı yoktu. Anlaşılan İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin *Pa*'sı gücü en fazla tutan devletin yöneticisine verilmektedir.

Pa kurumu, Kuzey Çin Ovası'nda siyasi bir bütünlüğün daha sonradan kurulmasına yardımcı olmasına rağmen İ.Ö. yedinci yüzyıl boyunca düşüşe geçen Chou sarayını güçlendirmemiş, sadece tamamen yok oluşunu geciktirmişti.[164] Chou kralının karizmasındaki düşüş kraliyet kavramı olan *wang*'ın[165] etkinliğinin azalmasında açıkça yansımaktadır. *Wang* olan kralın otoritesi birincil olarak onun dini işlevinde yatmaktaydı. Askeri lider olarak gücü, tebaası üzerindeki emir verme gücü ve idari baskısı ahlaki olarak meşruiyetini *wang* olmasından alıyordu. Göğe kurbanlar sunmak sadece Göğün Oğlu'nun imtiyazı idi. Bütün suçların cezalandırıcısı, göğün bütün lütuflarının kendisi sayesinde yağdığı, tüm gücün kaynağı olan Göğün Oğlu idi. Chou'nun ilk zamanlarının evreninde gök ile yer arasında tek bir aracı şefaatçi olabilirdi: *Wang*'ın dokunulmaz bir kutsallığı vardı. Konfüçyanist gelenekte *wang*, kendi isteklerine göre yöneten hırsları olan bir despottan keskin bir şekilde ayrılan ahlaki normlara göre davranan gerçek bir kralı ifade etmekteydi. *Wang* göksel bir atanmayı ifade ederken, *pa* ilahi bir korumadan mahrum kalan bir yönetici için kullanılıyordu (Loewe, 1999:989). Bunun istisnası sadece güneydeki Yangzi vadisi devleti olan Ch'u idi. Bunun sebebi de bu devletin elitlerinin Kuzey Çin'deki devletlerden çok daha fazla yerli kültüre sahip olmalarıydı (Keay, 2011:75). Ch'u devletinin yöneticisi, İ.Ö. onuncu yüzyıldan beri, kendisini *wang* olarak tanımlıyordu[166] ve İlkbahar ve Sonbahar Dönemi boyunca, kendisini Çin kültür alanında büyük bir güç olarak kabul ettirdikçe bu unvanını elinde tutmuştu. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin sonuna yaklaşıldıkça diğer iki güney devleti Wu ve Yüeh devletleri de Ch'u Dükü'nün izinden gittiler (Eberhard, 1987:42). Geçmişlerinde bu unvanı kullanacak bir örnekleri olmamasına ve Chou dininin bu yerli kabile devletlerinin elitlerine pek çekici gelmemesine rağmen, güney devletleri kendilerine *wang* denmesinde ısrar ettiler. *Wang* unvanının güney kabile devletleri tarafından kullanılması zaten var olan bir durumu saygın ve onurlu bir hale getirmenin yoluydu. Bu gelenek Chou devletlerinin iç kısmına yayıldıkça, Chou kralının tek başına kullandığı otoriteye dayanan ilahi olarak kutsanmış evrensel düzene itiraz anlamına gelmeye başladı ve

[164] Bunun bir sebebi de *Pa* kurumunun Chou kraliyetinin, daha doğrusu Göğün Oğlu'nun koruyuculuğunu da yapmasıdır.
[165] Önemi tam olarak açık olmamasına rağmen *wang* kavramı Çin'de en azından Shang zamanından beri kullanılıyordu ve kralların ölmeden önceki unvanlarıydı.
[166] Eberhard (1987:42) ise Ch'u Bey'inin kendisini *wang* ilan ettiği yılı İ.Ö. 704 olarak vermektedir.

Çin siyasi formlarının evriminde önemli bir safhanın başlangıcı oldu. Dünyada yalnızca bir tek hükümdarın olması fikrinden vazgeçiliyordu. İ.Ö. dördüncü yüzyılda güçlü devletlerin en azından altı tanesi *wang* unvanını kullanmaktaydılar.[167]

Siyasi alanın kaosa girmesiyle birlikte entelektüel alanda değişimler görülmekteydi. Bu değişikliklerin temelinde en azından üç sebep yatmaktaydı. Birincisi, siyasi düzendeki değişiklik bilgi ve düşüncenin geleneksel otoriter yapısını bozmaktaydı. Çin düşünce ve bilgi sisteminin yeniden kurulması kaçınılmaz hale gelmekteydi. İkincisi, Chou kraliyet ailesinin zayıflayarak düşüşe geçmesiyle birlikte, onun düşünce, kültür ve bilgi üzerindeki tekeli bölgesel yöneticilerin sınırlarına doğru kaymaktaydı. Aynı zamanda bölgesel devletlerin uzun vadeli istikrarı ve refahı, eğitimli ve kültürlü yeni bir grubun doğmasını tetiklemekteydi. Üçüncüsü, farklı mesleklerin içinde bilgi ve düşünceye farklı vurgular yapılmaktaydı. (Zhaoguang, 2014:120). Siyasi birliğin yerini bölünmüş devletçiklere bırakmasıyla birlikte, birliğin yeniden kurulmasını, eski güzel günlere dönülmesinin yollarını araştıran, düşünen, düşüncelerini yaymaya çalışan ve bunun için devlet devlet dolaşan filozoflar yukarıda anlatılan âlimler sınıfından doğmaktaydı. Bu eğitimli sınıf, devlet liderlerinin saraylarına gelirler ve fikirlerinin hayata geçirilmesi için sarayda görev isterlerdi. Çoğu zaman, siyasi kumpaslara uğrarlar ve başka bir devletin sarayına giderlerdi.[168] Alimlerin arasında İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde geleneğin yeniden kurulmasını isteyen Konfüçyüs ve ilkel koşullara öykünmesiyle yenilikten kaçan, eylemsizlik ve karışmama üzerine kurulu taoist felsefeyle Lao Tzu gelmekteydi. Savaşan Beylikler Dönemi'nde ise konfüçyanist felsefenin yayılmasını sağlayan ve Konfüçyüs'ü asıl parlatan isimler olan Mensiyüs ve Hsün Tzu, taoizm felsefesinin devamcıları olan Chuang Tzu ve Liezi, Mohizm'in kurucusu Mozi, düzenin sağlanmasını

[167] Bunlar Ch'u, Ch'i, Ch'in, Han (Chin devletinin İ.Ö. beşinci yüzyılda çözülmesiyle ortaya çıkan yeni bir devlet), Yen ve Chao devletleriydi (Wheatley, 1971:195).

[168] Devlet görevine talip olmayı erdemsizlik sayan taoist filozofların haricinde, hemen hemen bütün filozoflar fikirlerini uygulayacak bölgesel devletlere sığınmışlardır. Örneğin Konfüçyüs, Lu devletinde yaymaya başladığı öğretilerini kendisinin rağbet görmemesi üzerine çeşitli devletlerde denemiş, 50 yaşında saygın bir devlet görevine getirilmiş fakat yetki alamadığını görünce öfkeyle istifa ederek on yıl boyunca değişik devletlere yolculuklar yaparak devlet yönetimini kendisine bırakacak bir beylik aramıştır (Türdeş, 2004:9). Bu yüzden düşmanları onu entrikacılıkla suçlamaktadır (Eberhard, 1987:45). Bu durumun en güzel örneklerinden biri de İ.Ö. 400'lerde doğan ünlü savaş strateji uzmanı ve devlet adamı Wu Tzu'dur. Lu devletinde başladığı devlet görevine Wei devletinde devam etmiş, siyasi entrikalar sonucu Ch'u devletine iltica etmiş ve orada ölmüştür (Goodrich, 1981-1983:197-233).

otoriter yasaların uygulanmasında gören yasacı felsefenin düşünürleri olan Efendi Shang ve Han Feizi, savaş ortamında ortaya çıkan stratejist devlet adamları Ssu-ma, Sun Tzu, Wu Tzu ve Wei Liaozi Çin düşünce dünyasını büyük ölçüde etkilemekteydiler. İçerisinde çoğu günümüze kadar ulaşmamış, ulaşsa da Çin dünya görüşünü pek etkilememiş olan Yin Yang Okulu, Mantıkçılar, Tarım Okulu, Diplomasi Okulu, Senkretik Düşünceler Okulu, Küçük Konuşmalar Okulu, Askeri Teknikler Okulu ve Hikâyeler Okulu da bulunan, burada sadece dördünü verdiğimiz bu dünya görüşleri, dönemin literatüründe "Yüz Düşünce Okulu" olarak isimlendirilmişti.

Çoğu bir beylikte başbakanlık yapmış bu filozofların etkileriyle yönetici ailelerin üyelerinin gitgide güçleri zayıflamaya başlamıştı. İ.Ö. altıncı yüzyılda aile ve soydan türeyen bakanlık sınıfı, daha gayri şahsi, güçlü aile etkilerinden yoksun olan, yetkin kişilere yükselme şansı sunan bürokrasi tarafından bakanlık elde edemez hale getirildi. Böylece İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin ikinci yarısı, Çin toplumundaki yüksek toplumsal tabakanın parçalanmasına ve bireylerin kabiliyet esasına dayalı olarak yukarıya doğru yükselmesine de tanıklık etmekteydi.[169] Bununla birlikte, doğuştan soylu olmayanların yükselmesini sağlayan teknik becerilerin kullanımını mümkün kılan şey sadece sivil bürokrasi değildi: Savaşan Beylikler Dönemi'ndeki yüksek savaş oranları, yetenekli sıradan insanların ordu komutasında yer alarak yükselmelerini kolaylaştırmıştı. Aynı zamanda piyadelerin eskinin savaş arabasıyla yapılan savaşlar ve ilk yüzyılların okçuluğu karşısında öneminin artmasıyla birlikte, savaş için seçilen nüfus tabanı genişlemiş ve resmileştirilmiş askere alma sistemi köylerdeki halkı kapsayacak duruma ulaşmıştı. Bunun yanında merkeziyetçi sistem, artık bir krala manevi bir bağ hissetmeyen feodal beyleri özerkleştirdikçe, devletlerin çoğu vergileri arttırıp düzenli ordulara dönüşecek paralı asker toplama yoluna itmişti (Keay, 2011:80).

Daha Doğu Chou'nun başlarında âlimlerin yüz ismi (*shih*), çiftçiler, zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan yeni bir sınıflı sistem doğmuştu. Bu sistem yeni bir kent toprak kullanım planlamasının ve hükümet yönetiminin temelini oluşturdu. Devletlerin her biri büyük güçler

[169] Durum, Savaşan Beyliklerin dünyasında ise, yetenek pazarlarının kurulduğu hale gelmiştir. Han Feizi, bakanlar ile yöneticilerin arasındaki ilişkinin doğasının altını çizmek için pazar metaforunu kullanır. Bu ilişki ruhani veya ideolojik bir yakınlık ilişkisinden ziyade alışverişe dayalı çıkar ilişkisidir (Liao, 1939:b.36).

olarak kendi etki alanlarını ve sınırlarını güçlendirmeye çalışıyordu. Bunu güçlü bir ordu ve devletçilik temelinde başarma gayretine girişmişlerdi. Böylece yavaş yavaş feodalizmin yerini yeni bir merkeziyetçilik almaya başladı. Babadan oğula geçen bakanlıkların ve feodal tımarlarda yaşayan devlet adamlarının yerini maaşlı bürokratlar almaya başladı. Fethedilen veya ele geçirilen topraklar devletin doğrudan kontrolü altına alındı ve maaşlı yerel devlet görevlilerine yönetme vekâleti verildi. Savaşan Beylikler Dönemi'nin devletleri başkent bölgesi dışındaki devlet topraklarında yeni bir hiyerarşik yapılanmaya girdiler.

Âlim sınıfı üzerinde yükselen yeni bürokratik sistemin doğuşu gibi toplumsal, demir ve çeliğin işlenmesi gibi teknolojik, otokratik ve güçlü bir orduya dayalı yönetim gibi siyasi değişikliklerden doğan yeni dinamikler Çin kentinin endüstri ve ticaret üzerindeki eski kısıtlamalarını tamamen ortadan kaldırmıştır. Böylece, Doğu Chou'dan başlayarak Savaşan Beylikler Dönemi boyunca yeni toplumsal sınıflar şekillenmiş, kentler çoğalmış, büyümüş ve Çin'e yayılmıştır. Kentselliğin bu derecede yayılması eski Hsia ve Shang Hanedanlıklarından kalan kenttekilerin üstünlüğü fikrini de sona erdirmiştir.

Savaşan Beylikler Dönemi'nin başlarında, personel seçimi yazılı atama prensiplerinin tamamen terk edildiği ama yine de liyakatten tamamen uzak olmayan, devlet başkanının bürokrasi üzerinde despotik bir güç uyguladığı yeni bir siyasi varlık ortaya çıktı. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde devlet başkanı egemenliğini özerk bir aristokrasi ile paylaşırken, Savaşan Beylikler Dönemi'nde, devletlerin liderleri yönetimi doğrudan kontrollerine alarak, yürütme erkini nitelikli memurları yetkilendirerek yerine getiriyorlardı. Bu memurlar, Weber'in tabiriyle, "kendiliklerinden toplumsal bir onuru bulunmayan mülksüz bir sınıf"tı (Wheatley, 1971:117-118). Bu sınıf, yukarıda bahsedilen eğitimli âlimler sınıfından doğmuştu. Artık devletlerin bürokratik kademelerinde Yüz Düşünce Okulu'nun büyük üstatları bulunmaktaydı. Yöneticiler, bu savaş ortamında devletlerini ayakta tutmak için sık sık onlara müracaat edip, soylarından olup olmadığına bakmaksızın bakanlık tahsis ediyorlardı. Devlet kademelerinde yer almanın kriteri artık yetkinlikten geçmekteydi. Askeri becerileri yüksek üstün askerler, yönetme sanatı uzmanları, vergi politikası, tarım teknolojisi, diplomasi, siyasi ve toplumsal örgütlenme uzmanları rekabet halindeydi (Eno, 2006:6).

Feodal düzende görülen ilk değişiklik beylere verilen rütbelerin anlamlarının yitirilmesi olmuştur. Devletler, zamanla Chou kralına olan bağlılıklarından koptukça beylerin dük, markiz, kont, vikont veya baron olmalarının bağlayıcılığı kalmamış, İ.Ö. yedinci yüzyılın ortalarından sonra devletler elde ettikleri güce göre rütbelendirilmeye başlandı.[170] Chou kralının manevi ağırlığını hissettirdiği devletlerin yöneticileri hala saraydaki toplantılara katılıyorlardı fakat bu derebeyleri, topraklarını genişlettikçe ve toprakların yönetiminde alt-derebeylere sahip oldukça kendilerini kral olarak görüp, Chou ile olan manevi bağlarını yavaş yavaş kopardılar. Örneğin, Lu devleti küçük bir devlet olmasına rağmen içinde vikontların ve baronların yönettiği tabi ülkeler barındırmaktaydı. Böyle durumlarda bu ülkelere bağlı topraklar anlamına gelen *fu-yung* adı verilmekteydi (Parker, 2004:25). İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde feodalite, büyük bir federasyondan küçük devletlerin içine doğru kaymaktaydı.

Savaşan Beylikler Döneminde ise feodal ilişkiler yok olmaya yüz tuttu ve tekrar dirileceği Konfüçyanist değerlerin benimsendiği Han Hanedanlığı dönemine kadar askıya alındı. Her ne olursa olsun, İlkbahar ve Sonbahar dönemi ile birlikte Chou krallığı yerini büyüyen beyliklere bırakmıştır. Bu beylikler belirli kültürel anlayışları ve ortak ayin merkezin onaylanmış üstünlüğünü paylaşmış olsalar dahi, de fakto olarak siyasi egemenliğin tadını sonuna kadar çıkarmışlardır.

Yeni yerel idari birimlerin mekânı olarak yönetimsel kentler (*hsien*) ortaya çıkmıştır. Filozof yöneticilerinin ortaya koyduğu siyasi reformlar çeşitli devletlerde uygulamaya sokuldukça yeni yönetimsel birimler olan, aynı zamanda birçoğu ünlü ticari kentlere dönüşen *hsien* kentleri de başkentler gibi surlarla çevrilmiştir.

İlkbahar ve Sonbahar Dönemi boyunca daha küçük siyasi varlıklar ilk önce kendilerini tampon devlet olarak buldular ve sonunda anlaşmalar yoluyla varlıklarını sürdürme çabaları bir netice vermeyerek, büyüyen komşularının topraklarına dâhil olarak yok oldular. Sonunda güç mantığı, önceki Çin mantığından çok da uzak kalmayan bir ideoloji içinde birlik kurma güdüleriyle çalışarak, Çin'in bütün beyliklerinin (birini imparatorluk halinde bırakacak şekilde)

[170] Bunun en güzel örneği Ch'u devletinde görülmektedir. Yöneticisi aşağı bir unvan olan markiz unvanına sahip olmasına rağmen Ch'u en güçlü devletlerden biriydi.

tükenmesiyle sonuçlandı. Kral Zheng İ.Ö. 238'de Ch'in devletinin tahtına oturduğunda devleti zaten güçlü bir konumdaydı. İ.Ö. 234'de Chao'yu, 230'da Han'ı, 225'de Wei'yi, 223'de Ch'u'yu, 222'de Yen'i ve nihayet 221'de Ch'i'yi topraklarına katan Ch'in imparatoru Shi Chi'ye göre dünyayı artık birleştirmişti (Nienhauser, 1994:130-135).[171] Çin'in ilk imparatoru, Ch'in yöneticisi Shih Huang-ti kendini dünyanın dört bölgesinin fatihi ilan etti ve gözden düşmüş *wang* kavramını çöpe atarak *Ti* unvanını aldı.

Ch'in devletinin kralı İ.Ö. 221'de kalan son büyük devleti de topraklarına katarak Doğu Chou dönemi boyunca yaklaşık 500 yıldır birbiriyle savaşan devletlerin dönemini sona erdirdi. Ch'in Hanedanlığı sadece 15 yıl (İ.Ö. 221- 207) hayatta kalmasına rağmen, Ch'in'in İlk İmparator'u, Çin'i yeni, bütünleşmiş bir ırkın üzerine kurulu yeni bir ulusa döndürmesiyle Çin ve dünya tarihinde yeni bir dönem açtı. Çin artık açık bir şekilde sınırlandırılmış coğrafi alan içinde yerini bulmaktaydı. Bu alan, kuzeyde Çin Seddi'nin, güneyde yüksek dağların, doğuda sahil şeridinin, batıda ise Taklamakan Çölü'nün içinde kalan yerlerdi. Çin, yönetenlerin yasacılık ile karışık Konfüçyanizm, yönetilenlerin ise geleneksel Konfüçyanizm değerlerine bağlı ortak bir kültür alanı haline gelmekteydi. Bu bütünlük, bugün ülke için kullandığımız isim olan "Çin" kelimesine ismini veren Ch'in Hanedanlığı'nın sayesinde olmuştu (Keay, 2011:99).

Ch'in devletinin bu bütünleşmeyi sağlaması yasacı felsefenin bir başarısıydı. Shang Yang ile yasacılık yanlısı öğrencilerinin nihayetinde otoriter ve totaliter bir devlete varan müdahaleci görüşleri, başta İlk İmparator olmak üzere iyi düzenlenmiş bir bürokrasinin, gelenekleri önemsemeyen rasyonalist bakanları tarafından sadakatle takip edilmiş, iyi işleyen bu mekanizma Çin'i ilk defa merkezden yönetilen bürokratik bir imparatorluk haline dönüştürmüştü.

Aslında Ch'in devleti daha bir beylik iken bu siyasalar hayata geçirilmiş, yayılmacı politikalarla birlikte Ch'in, diğer beylikleri yok ederek onların kaynaklarını kullanarak bu başarıyı elde etmişti. Ch'in'e kadar yönetimde bulunan daha önceki Çin hanedanlıkları

[171] Sima Qian, ilk imparatorun, varlıklarına son verilen altı beyliğin suçlarını saydığını ve yaptıkları bu suçların cezalarını çektiklerini söylediğini yazar: "Atalar Tapınağımızdaki kutsal ruhların yardımıyla, bu altı kralın tümü ettiklerinin cezasını buldular ve dünya genel olarak barışa kavuştu (Nienhauser, 1994:135)."

iyiliksever bir feodalizm sistemini takip etmişler[172] ve kendilerini oluşturan derebeyi devletlerine ve diğer hanedanlık dışı siyasi varlıklara karşı katı bir kontrol uygulamamışlardı. Onlar genel itibariyle eski kabileler federasyonu olarak birlikte yaşamayı başarmışlardı. Sıkıntı ve kutlama zamanlarında bölgesel yöneticiler, Chou kralının çağrısıyla toplanıyorlardı. Bu durum bazen daha sonradan barbar veya azınlık olarak tanımlanacak olan Chou dışındaki siyasi varlıkları da kapsamaktaydı. Aslında Chou'nun ve Ch'in'in ataları da *Rong* ve *Di* olarak anılan, steplerin halkı barbar kuzey kavimlerine dayanmaktaydı (Eberhard, 1987:79). 400 yıllık bir süre içinde Ch'in kabilesi yerleşik hayata geçip tarımcı bir toplum haline geldi. Göğün Yönetimi iddiasıyla orta ovaları (*Sandai*'nin medeniyet merkezini) ele geçirdiler. Etkili bir şekilde topraklarını Kızıl Havza'yı,[173] güneyi ve güneybatıyı içine alacak şekilde genişlettiler. Topraklarının geldiği nokta genellikle devam eden iki bin yıl boyunca geleneksel Çin alanıyla uyuşmaktaydı. Sadece 15 yıllık bir imparatorluk olmasına rağmen Ch'in, reformlarıyla daha sonraki Çin tarihine ve kentine yön verecek adımların atıldığı bir dönem olarak büyük bir önem taşımaktadır.

3.9. Antik Çin'de Kent Yönetiminin Üç Dönemi

Hsia, Shang ve Batı Chou Hanedanlıkları dönemi antik Çin'de kent yönetimi asil soyun üyelerine verilen zeametlerle sağlanmıştır. Babadan oğula geçen devlet makamlarının, soyluların zeametinin ve beyliklerin sahip olduğu toprakların üzerinde, bir hükümet görevlisinin veya bir grup ailenin kontrolünde kolektif bir tarım yapılmıştır.

Shang'a dair bilgiler edinebilecek Tarih Kitabı, Şiirler Kitabı ve Ayinler Kitabı'ndan anlaşıldığı üzere, Shang devlet yönetimi işlevsel olarak sekreteryal, sivil ve askeri olarak üçe ayrılmaktadır. Sekretaryal devlet görevlileri krala en yakın olan memurlar olması sebebiyle hiyerarşinin en üstünde bulunmaktadırlar. En önemlisi başbakanların arasından çıkan danışmanlardır. Ardından çeşitli görevleri üstlenmiş diğer bakanlar gelmektedir. Tarımdan,

[172] Savaşan Beylikler Dönemi devletleri bunun dışında olmakla birlikte zaten hanedanlık olarak isimlendirilemezler. Burada, Hsia, Shang ve Chou (*Sandai*) hanedanlıkları kastedilmektedir.
[173] Çin'in güneyinde bulunan Kızıl Nehir'in geçtiği topraklar Kızıl Havza olarak adlandırılmaktadır.

eğitimden, çalışmadan, adaletten, ormandan, müzikten, şiirden, vs. sorumlu bakanlar, hiyerarşik olarak başbakana bağlıdır. Sekretaryanın diğer görevlileri dini ayinlerden sorumlu din adamları, saray tarihçileri, müziğin ve sanatın gelişmesinden sorumlu baş sanatkâr, genel işlerden sorumlu memurlardır.

Siyasi gücün kaynağından uzakta olan fakat hala kralın kişisel hizmetçisi ve temsilcisi sayılan sivil memurlar, hiyerarşide merkezdeki devlet görevlilerinden sonra gelmektedir. Hiyerarşide üçüncü sırayı alan memurlar ise askeri görevlilerdir. Bunlar da askerin teşkilatlanmasından, toplanmasından, askeri malzemelerin tedarik edilmesinden, atlı birliklerin donatımından, vs. sorumludurlar (Wheatley, 1971:57).

Savaşan Beylikler Dönemi'ne gelindiğinde gelişmiş bir mahalle yapılanması ve hanelerin kaydedilmesine dayalı bir kentsel yerleşim yönetimi de ortaya çıkmıştır. Böylece kentin rolüne yönelik yeni bir durum türemiştir: Kentin bir rolü de insanları zapt etmektir (Sit, 2010:107). Bu yeni rol özellikle yasacı reformlarla gerçekleşmiştir. Efendi Shang'ın tartışmalı deyişlerinden biri, devlet-toplum ilişkisinin ters orantılı doğasına dair görüşlerini yansıtır: "İnsanlar zayıf olduğunda devlet güçlü olur; insanlar güçlü olduğunda ise devlet zayıf olur. Devletin *tao*su (yolu) kendini insanları zayıflatmaya adamasıyla gerçekleşir (Duyvendak, 1974:303)." Efendi Shang'a göre devlet ile toplum arasında devamlı bir çatışma durumu vardır. İnsanların içgüdüsel bencillikleri sürekli bir şekilde toplumsal düzeni tehdit eder, bu düzeni korumak için yönetici, kararlılıkla topluma karşı devleti güçlendirerek tebaası üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmalıdır. Halkı kontrol etmenin birincil aracı da yasalar koymaktır: "Geçmişte, imparatorluğu düzene sokmak isteyen bir yönetici ilk olarak kendi halkını düzene sokardı; güçlü bir düşmanın üstesinden gelmek isteyen bir yönetici ilk olarak kendi halkının üstesinden gelirdi. Halkın üstesinden gelmenin temelini, bir metal işçisinin metali, bir çömlekçinin kili kontrol ettiği gibi, yöneticilerin de halkı kontrol etmesi oluşturur. Bu temel sağlam değilse, insanlar uçan kuşlara ve koşan hayvanlara dönerler. O zaman onları kim düzene sokacaktır? İnsanları (kontrol etmenin) temeli kanunlardır. Bu yüzden iyi bir yönetici insanları kanun yoluyla engelleyebilen yöneticidir (Duyvendak, 1974:285)."

Halkı kontrol etmek, İ.Ö. ikinci yüzyılın nüfusu 57 milyonu geçmiş (Lai, 2017:168) Çin'inde kritik bir mesele haline gelmişti. Bu artışı yaklaşık olarak iki yüzyıl önce sezen Shang Yang, insanlar etrafa yayılıp onları bir araya toplamanın imkânsız hale geldiğinde devlet için sıkıntı olacağını söylüyordu (Duyvendak, 1974:193). Bu yüzden kentleri bir kontrol aracı olarak kullanmak önemli bir araç haline geldi. Kent sınırları içindeki insanlar doğduklarında kaydedilmeli ve öldüklerinde silinmeliydi (Duyvendak, 1974:295). Özellikle, Ch'in devletinde yeni yönetimsel kentlere (*hsien*) atanan valiler, nüfusu kontrol altına almak için katı kanunları sert bir şekilde uygulamıştır.

Chou Hanedanlığı'nın ikinci bölümünde, kral artık güç dengesini sağlayamadığında ve daha güçlü feodal prensler tarafından küçük devletler topraklarına eklendiğinde devlet sayısı büyük ölçüde azalmıştı. Savaşan Devletler Dönemi'nde siyasi sahneye en güçlü yedi devlet egemen oluyordu. Birçok surlu kent idari merkezler olarak siyasi statüsünü kaybederek bu devletlerin bir kenti haline geldi. Bu gelişmeyle birlikte, başka devletlerden ele geçirilen kentlerin ve yeni kurulan kentlerin idari statüsünün ne şekilde olacağı sorunu doğdu. Doğu Chou'nun sonraki hanedanlıklara bıraktığı bir miras, sonradan imparatorluğun temel yönetimsel birimi haline gelen, idari *hsien*[174] kenti aracı olmuştur. Modern zamanlara kadar *hsien* kenti, merkezi hükümetin otoritesini doğrudan koyup uyguladığı kentsel hiyerarşinin en düşük seviyesini oluşturdu. *Hsien*'ler, merkeziyetçiliğin düşük rütbeli derecelerini oluşturan yönetim birimleri haline geldi.

Uzun bir dönem *hsien*'in ortaya çıkması, Chou devletlerinin gelişen bürokrasilerindeki sınıflandırmaya olan ihtiyacına bağlanmaktaydı. Güçlü lordlar kademeli olarak yaptıkları fethin kendi kişisel haklarının bir sonucu olduğunu düşünmeye başlamışlar ve bu nedenle egemenlik haklarını yeni topraklarda akrabalarından herhangi birine verme yükümlülüğü hissetmemiştir. Lordlar, güçlü bir vergi toplayıcısı ve yönetici yönetimi altında surlarla çevrili kentlerde "askeri yönetimler" yaratmıştır. Sınır bölgelerindeki bu merkezi idari merkezler büyük olasılıkla *hsien*

[174] Çincedeki *hsien* karakterinin işareti kopmuş bir insanın kafası şeklinden gelmektedir. Kamuya açık bir yerde sergilediği direk ve ip ile birlikte asmayı işaret eden bütün karakter, sonradan eklenmiş toprak parçasına tahsis edilmektedir (Creel, 1964:171).

kentlerinin kökeni idi (Eberhard, 1970:12). Kısacası, *hsien*'in kaynağı merkezden atanan valiler eliyle yeni yönetsel kazalar ya da komutanlıkların kurulması idi (Keay, 2011:76).

Chang'a göre (1961:25) modern hsien başkentlerini kuran ilk devlet muhtemelen Ch'in devleti oldu. *Hsien*'e dönüştürülmüş yeni fethedilen topraklarla ilgili ilk kayıt İ.Ö. 688 ve 687'de dört bölge için geçmektedir.[175] Aynı süreç, diğer eyaletlerde de ilerleyen yıllar boyunca gerçekleşmiştir. Bu gelişme aşamasında, *hsien* sistemi büyük olasılıkla, feodalizmle paralel olarak ancak ona bağdaşmayan bir şekilde, Çinli olmayan kabileler veya diğer Çin devletleri tarafından fethedilen yeni topraklara uygulandı. Daha sonra, *hsien,* çeşitli devletler tarafından ast feodal beylerin ölüp bir veliahdın yokluğunda veya beylerin devletin güvenliği için çok güçlü hale geldiği durumlarda, kendi feodal beylerinin topraklarında uygulandı. Bunun güçlü bir örneği, İ.Ö. 514 yılında Ch'in devletinin içindeki iki güçlü kabile olan Chi ve Yang-she'nin (Hsu, 1965:83) topraklarını ele geçirmesiyle yaşandı. Ch'in devletinin bu fetihleri gerçekleştiren bakanı, ele geçirdiği iki kabile topraklarını, sırasıyla yedi ve üç *hsien*'e dönüştürdü (Bodde, 1938:138). Bu, *hsien* kurumunun saf feodalizmden daha doğrudan merkezileşmiş devlet kontrolü sistemine doğru bir geçiş eğilimi olduğunu göstermekteydi. Bu geçişin, surlarla çevrili kentlerin temel işlevi üzerinde bazı etkileri olduğu açıktır. Surlu kentler kademeli olarak soylu ailelerin özel mülklerinden merkezi idarenin yetkili bir temsilcisi tarafından yönetilen idari kentler haline gelmiştir. [176]

Daha sonra Creel (1964:155-184) *hsien* kentine dair yaptığı çalışmasında Ch'in devletinin kaynak olarak gösterilmesini çürüttü. Ona göre, *hsien*'in Ch'in devletine atıf yapılarak kullanılması sadece Büyük Shi Chi'de bulunmaktadır ve Shi Chi'de *hsien*'e yapılan referanslar onun yönetimsel bir merkez olup olmadığı yönünde bir fikir vermemekte olup, *hsien* karakteri basitçe, eklenmiş topraklar anlamına gelebilmektedir. Ch'in devletinin yönetimsel örgütlenmesinin diğer devletlerden, özellikle Ch'u'dan sonra olduğunu belirten Creel, Ch'in

[175] Bu kayıtlar Sima Qian'ın Shi Chi'sinde geçmektedir: "Dük'ün onuncu yılında (İ.Ö. 688) dük Kuei'ye ve Chi'ye seferler düzenledi. İlk defa Ch'in onları hsien'e dönüştürdü. On birinci yılda (İ.Ö. 687), Tu'yu ve Cheng'i hsien'e dönüştürdü (Nienhauser, 1994:92-93)."

[176] Chang, bu görüşlerini doğrudan Bodde'nin (1938:239-246) eserinden almaktadır. Bodde, *hsien*'in ilk önce Ch'in devletinde kurulduğunu düşünür. Ona göre, bürokratik kontrolü sağlamak için akraba grupların siyasi imtiyazlarındaki bu erozyon, İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin sonunda dahi merkezi devletlerin aydınları tarafından hâlâ yarı barbar olarak düşünülen Ch'in devletine atfedilmektedir.

devletinin yenilikçiden ziyade var olan kurumları ödünç alan bir devlet olduğunu, bu yüzden komşuları tarafından bu konuda düşük bir saygınlığı olduğunu, dolayısıyla *hsien* kurumunun Ch'in'de çıkmış olamayacağını belirtmektedir (Creel, 1964:172,173).

Creel (1964:173), *hsien*'in yönetimsel birim olarak, İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'ndeki kayıtlarda Chin ve Ch'u olmak üzere sadece iki devlette olduğuna dair kanıtların olduğunu belirtmektedir. Diğer devletlerde geçen *hsien* tabirlerinin hem güvenilirlik açısından zayıf olduğunu hem de idari bir birimi karşılamadığını savunmaktadır. *Hsien*'den idari bir birim olarak ilk defa Chin devletinde İ.Ö. 627'de bahsedilmektedir ve Creel'in yorumuna göre 543'te Chin devletinin bütün yönetimsel birimleri *hsien* olarak bölünmüştür. Fakat *hsien*'lerin güçlü akraba temelli gruplara zeamet olarak miras yoluyla bırakıldığı da görülmüştür. Chin devletindeki *hsien* yöneticileri zamanla merkezi hükümeti zayıf düşürecek şekilde siyasi imtiyazlar elde etmiştir. Chin devleti gittikçe merkezileşmekten uzaklaşmıştır. Bu delillerin ışığında Creel, Chin devletinin *hsien* kurumunu merkezileşme isteğiyle başka bir devletten benimsediği sonucuna varmaktadır.

Daha sonraki kaynaklar da *hsien* kurumunun Ch'u devletinden çıktığını kabul etmiş görünmektedir. Feodal bir geçmişe sahip olmayan Ch'u, devlet yapılanmasını *hsien* kentleri şeklinde örgütlerken, geçmişi Hsia'ya, en azından Shang'a dayanan merkezi devletlerin feodal beylerden gördüğü direnci görmemiştir. İ.Ö. 548'de vergi gelirlerini ve askeri yükümlüleri belirlemek için devlet çapında nüfusu kayıt altına almaya yönelik bir çalışma yapılmıştır (Legge, 1872:517). Hsu'nun (1999:574) tespitlerine göre, Ch'u devletinde, İlkbahar ve Sonbahar Dönemi boyunca Tso Chuan, en azından otuz farklı *hsien*'den ve kırktan fazla *yin*'den (vali) söz etmektedir. Bu valiler, soya dayalı bir seçimden ziyade güvenilir saray görevlilerinden oluşmaktaydılar ve yönetimi altında bulunan halka istedikleri şekilde vergi koyup, askeri görevler yükleme özgürlüğüne sahiptiler.

Savaşan Beylikler Dönemi'nde devlet içinde *hsien* yeni ve daha yüksek seviyede merkezileşmiş bir hükümet sisteminin temeli yapılmıştı. Aynı anda, bu kurum diğer devletlerin arasında da yayılıyordu. Savaşan Beylikler Dönemi zamanında yedi büyük beylik olan, Chao, Han, Wei, Ch'in, Ch'u, Yen ve Ch'u Devletleri'nin her birinde bulunuyordu. Buna göre de yeni

yerel yönetim unvanları ortaya çıkmıştı. Kâhya anlamına gelen *zai* ve şerif anlamına gelen *shou* bunlardan sadece ikisiydi (Hsu, 1999:575).

Efendi Shang'ın reformları başta olmak üzere yasacı reformlar *hsien* kentine büyük bir ivme kazandırmıştır. Shi Chi'nin Shang Yang'ın biyografisini verdiği bölümde, Ch'in başkentinin Yung'a taşındıktan sonra babalar ve oğulların, aynı zamanda kardeşlerin aynı evde yaşamasını yasaklayan bir kanun çıkarıldığını; küçük kentlerin, kasabaların ve köylerin *hsien*ler oluşturacak biçimde birleştirildiğini; toplamda otuz bir adet kurulan *hsien*lerin başına birer vali ve yardımcı atandığının kaydı bulunmaktadır (Watson, 1993b:164). Buradan anlaşılacağı üzere, Ch'in devleti güçlendikçe *hsien* kurumunu merkezileşme aracı olarak kullanmaktaydı.

Ch'in devletinin diğer devletleri bütünleştirdiği yeni ulusal alanda, İlk İmparator iktidarı merkezileştirmek için Savaşan Beylikler Dönemi'nin birçok devletinde kabul görmüş yönetimsel sistemi genişleterek tek bir imparatorluğun altında kuruyordu. Savaşan Beylikler Dönemi'nde zaten etkinliğini yitirmiş olan zeametler dağıtarak derebeylikler kurmak yerine, o, atanmış maaşlı idari memurlar üzerine kurulmuş idari bölgelerden oluşan, soya dayalı olmayan bir bürokrasi kurdu.

İlk İmparator, katı bir yasacı olan başbakanı Li Si'nin öngördüğü reformları kolayca kabul etmekteydi. Her komutanlık için, *chun* düzeyinde bir sivil vali (*shou*), bir askeri komutan (*wei*) ve İmparator'un oradaki temsilcisi gibi davranan bir imparatorluk müfettişi (*chien yü-shih*)'den oluşan bir idari üçlü vardı. İller, illerinin büyüklüğüne bağlı olarak ya "*hsien ling*" (büyük iller için) veya "*hsien chang*" (küçük olanlar için) olarak adlandırılan yargıçlar tarafından idare edildi.[177] Bütün bu yetkililer merkezi maaşlarla sabitlendi. Görevleri kalıtsal değildi ve her an geri çağırılabilirlerdi. Daha önce de belirtildiği gibi, *hsien* sistemi imparatorlukta yeni değildi ve de Ch'in devletinde kök salmamıştı. Bununla birlikte, 221'de yapılan reform için hayati olan şey, *hsien* sisteminden ayrı krallıklar ya da prensliklerin (*kuo*) mutlaka yeniden kurulması gerektiği kuralını ve fikrini kesin olarak reddetmek ve bunun yerine *hsien* sistemini evrenselleştirmeye yönelik karar almaktı. Böylece imparatorluğun bütün

[177] Eberhard'a göre (1986:79) eyaletlerin başında bir idari ve bir askeri vali bulunması ve her ikisinin de doğrudan doğruya imparatora bağlı olan bir denetleyici tarafından kontrol edilmesi bu üçünün arasında devamlı surette egemenlik kavgaları çıkararak, içlerinden birinin üstün gelip derebeyi olmasını engelliyordu.

bölümleri üzerinde tek merkezden yönetilen yargılama araçları sağlanmış oluyordu. Bu sistem, Han zamanlarında belli ölçüde bir uzlaşmayla devam edecekti, zira ciddi biçimde sınırlanmış bir grup krallığın, daha çok sayıda *chun* ile birlikte yaşamasına izin verilecekti. Bundan sonra, ancak yine de ufak tefek değişikliklerle, sistem daha sonraki hanedanlar için norm haline geldi ve sonunda günümüzde halen mevcut eyaletlere (*sheng*) ve illere (*hsien*) evirildi (Bodde, 1986:54-55).

Merkezileşme, birbirinden kopuk alanları ve yeni fethedilen toprakları tek bir ulusta birleştirmenin yolu olarak Ch'in Hanedanlığı'nın temel politikası olmuştur. Bu merkezileşmenin sağlanması için İlk İmparator'un başbakanı Li Si ve dönemin yasacı filozofu Han Fei, bir dizi kanun çıkartarak para birimini, arabaların aks uzunluğunu, ağırlık ve ölçü birimlerinin yanında yazı alfabesini standart hale getirdiler (Fu, 1993:41-46).

Yazının standartlaştırılmasıyla birlikte, her şey listelenip kayıt altına alınmaya başlandı. Tarımla ilgili reformlar bağlamında, sadece ekilip biçilecek farklı ürünler değil, belirli alanlar için ne kadar tohum ekilebileceği bile listeleniyordu. Neredeyse doğabilecek her türlü durumda, yağmur yağdığında, yağmadığında, zararlı böcekler görüldüğünde... kırsal bölgelerden merkeze raporlar yollanıyordu. Ayrıca kâhyaların, sığır çobanlarının ve bölgelerinin en iyi sığırlarını yetiştirmekle yükümlü sığırtmaçların alacakları yıllık ikramiyeler ile bunun tersini yapanlara verilecek cezaların (en tipiği iki aylık angarya) da listeleri vardı (Keay, 2011:94). Vergilendirme amacıyla hane halkları kayıt altına alınıyor; askeri ve sivil görevler için de nüfus, gruplandırılmış aileler şeklinde düzenleniyordu (Keay, 2011:96).

Çin'de kentlerin idari birimlere dönüşümünü sağlayan bu reformların arkasında geleneğe karşı acımasızca saldıran yasacı filozof Han Fei ve başbakan Li Si bulunmaktaydı. Dönemin asıl önemli şahsiyeti, imparatordan ziyade akıl hocası Han Fei'nin sözünden çıkmayan Başbakan Li Si idi. Han Fei'ye göre Konfüçyanist bilgeler ne savaşa çıkan ne de ekip biçen, bir işe yaramayan parazitlerdi. İmparatoru eskilerin yollarını kabul etmeye çağıran böyle bilgeler ekselanslarını aptala çevirmek istiyorlardı. Başka bir deyişle, geçmişteki emsaller şimdinin durumlarını ortaya koymak için herhangi bir rehber olamazdı ve devlet saçma sapan öğütler veren bilgeler tarafından yönetilemezdi. Onların zarif ifadeleri yasayı baltalıyor ve

tartışmalı uyarıları hükümdarı ikircikli bir halde bırakıyordu. Bu nedenle, aydınlanmış bir hükümdarın bulunduğu yerde bambu şeritler üzerine yazılan hiçbir kitaba yer verilmemeliydi; takip edilmesi gereken tek şey kanunlardı. Eski kralların tavsiyeleri şimdi geçerli olamazdı: tek öğretmen şimdiki yönetici olmalıydı (Liao, 1939:b.49).

İ.Ö. 213 yılında Konfüçyüsçü bir bilge imparatora, şimdi çok güçlü olduğu için, Shang ve Chou'nun sadık akrabalarına zeametler vererek ödül verme geleneğini canlandırmanın zamanı geldiğini söylediğinde, Sima Qian'ın aktardığına göre Li Si şöyle itiraz ediyordu: "Zeamet vermek felakettir. Güçlenen zeamet sahipleri krallarına karşı ayaklanır. Geçmişte bu böyle oldu ve Konfüçyüsçü âlimler bunu teşvik ediyorlar. Ortalığı karıştırmak ve mevcut otoriteyi sarsmak için antikiteyi kullanan da bu âlimlerdir. Artık bu aynı teorileri takip eden kişiler, Ch'in'i de aynı hatayı tekrarlamaya zorluyorlar. İmparatorların bölgesel düzenlemelerini eleştiriyorlar, hizipler kuruyorlar ve onun otoritesini zayıflatmaya çalışıyorlar. Bunların durdurulması gerekiyor. Ben, tüm yazıların, kitapların, belgelerin ve felsefenin yüz okulunun sözlerinin atılmasını ve ortadan kaldırılmasını tavsiye ediyorum. Otuz gün içinde bu kitapları atmayı başaramayan herkes dövmeyle damgalanacak ağır angarya cezasına çarptırılacaktır. Muaf tutulacak kitaplar sadece ilaç, kehanet, tarım ve ormancılık kitapları olacaktır (Watson, 1993b:185)." Çin'in meşhur "kitapların yakılması" olayının perde arkasında, yerleşim yerlerini idari kentlere çeviren bu yasacı felsefe bulunmaktaydı.[178]

Han İmparatorluğu hükümeti sistemi, sorumlulukların bölüştürülmesi, bazı ofislerin çoğaltılması ve memurların hiyerarşiler halinde düzenlenmesi ile meşhurdur. Bu yüzden Han bürokrasisini incelemeden onun çerçevesinde oluşan Han kent yönetim sistemini hakkıyla anlamak mümkün gözükmemektedir. Nasıl ki feodal sistemi bilmeden Çin'in ilk antik çağlarını anlamak mümkün değilse, bürokrasiye dayalı devletin esaslarını bilmeden Çin'in imparatorluklar çağını anlamak mümkün değildir. Eberhard'ın tespitiyle (1987:91), Avrupa feodalizmden burjuvaziye geçmiş, Çin ise feodalizmden bürokratik imparatorluklara geçmiştir.

[178] Kitapların yakılarak yok edilmesi Çin tarihinde abartılan bir konudur (Eberhard, 1987:81). Dönemin koşullarını göz önüne alacak olursak, kitapların tamamen yok olmasının imkânsız olduğu görülecektir.

Han bürokrasisi, yaklaşık 400 yıllık imparatorluk boyunca sürekli değişimlere uğrayan dinamik bir bürokrasi idi. Çıkarılan fermanlarla sürekli değişiklikler yapılıyor, hiyerarşik basamaklar bürokratik bir çerçeve çizmesine rağmen gerek merkezi hükümette gerekse yerel yönetimlerde bireysel unvanlar, rütbeler ve sorumluluklar şaşırtıcı bir hızla değişiyordu (Keay, 2011:149). Bununla birlikte, Han bürokrasisinin izini sürebileceğimiz temeller üzerine oturduğu da bir gerçektir.

Yukarıda sözü geçen hiyerarşiyi sağlamak amacıyla, belirli bir şahsın gücü yoğunlaştırarak eline almasından kaçınılması ve imparatorluğu temsil eden yönetim birimlerine yeterli sayıda kişinin işe alınması gerekiyordu.[179] Çeşitli fermanlar, bu amaca uygun sayıda adam bulma ihtiyacını yansıtmaktaydı. Teorik olarak, bütün insanlar memurluk hizmetine katılmaya açıktı, ancak bazen tacirlere ve şamanlara kısıtlamalar getirildi ve bazen de asgari zenginlik şartı uygulandı. Buna ek olarak, memur olma yasağı bazen bir ceza olarak bazen de siyasi tarikatların büyümesinin önlenmesi için bir araç olarak uygulanıyordu (Bielenstein, 1980:132). Uzun bir süre boyunca imparatorluk sakinleri merkezi hükümette, kendilerinin başkentte ayrılıkçı hareketler başlatabilecekleri korkusuyla görev alamamışlardır.

Devlet memurlarının işe alınmasında esas olan yöntem, eyalet yetkililerinin veya merkezi hükümetteki kıdemli bakanların tavsiyesiydi. Bunlardan zekâ ve dürüstlükleriyle uygun niteliklere sahip, hükümet işlerini yapabilecek kişileri bulmaları istenmiştir. Bununla birlikte, dönemin yazarlarından bir kısmı tavsiyelerin gerçekten ziyade kayırmaya dayandığından şikâyetçi olmuştur.[180] Buna ek olarak, bazen adaylar saraya doğrudan çağrılıyorlardı. Bir kişi yerel olarak itibar kazanmışsa, imparator ya da üst düzey yetkililer başkentte inceleme ve randevu için kendisini sunmalarını isterdi. Üst düzey yetkililerin

[179] Han Shu, kendinden emin bir şekilde merkezde ve eyaletlerde görev alan memurların sayısını 120.285 olarak verir. Bu rakam Geç Han'ın sonlarında böyle olmalıdır ve *hsien* dahil olmak üzere alt birimlerde görev alan memurları kapsamamaktadır (Dubs, 1938-55:743).

[180] Erken Han'da, yüksek görevliler (iki bin ölçek ve fazlası maaş alanlar), üç yıllık hizmetten sonra bir kardeş, bir yarı kardeş, bir erkek çocuğu ve bir yeğeni üç büyük kolordudan birine sokmaya hak kazanırlardı. Bu gelenek, liyakate dayalı olmadığı için İ.Ö. 7'de kaldırıldı fakat Geç Han'ın kurucusu bu geleneği canlandırdı. Buna ek olarak, her iki Han Hanedanlığı yetkilileri de kendi inisiyatifleriyle layık gördükleri kişileri tavsiye etmelerine izin verildiler (Bielenstein, 1980:141-142). Kadınlara ise bürokraside görev verilmiyordu.

hizmetinde bulunan kimseleri veya mirasçılarını doğrudan atayabilecekleri zamanlar da olmuştu (De Crespigny, 1966:67-78).

Başkente gönderilen adaylar incelemeye tabi tutulup, güncel soruları cevaplamaları gerekiyordu.[181] Chengdi (İ.Ö. 33-7) zamanında, düzenli olarak olmasa da, adaylar üç sınıftan birinde derecelendirildi ve buna göre görevlere atandı. Fakat öğrenme ve eğitimin en büyük önemi kazanması, Wudi zamanından (İ.Ö. 141-87) emperyal akademinin (*T'ai-hsüeh*) kurulması ile olmuştur. Bu kurumda, devlet uygulamalarını ve Konfüçyüsçü uygulamaları bilen bir takım öğretim görevlileri bulunmaktaydı (Blienstein, 1980:138).

Han Shu'da[182] tanımlanan ve pratikten çok teoriyi gösteren hükümet şeması, her resmi görevlinin ödenecek maaşlarına göre rütbelerini belirlemektedir. Buna göre rütbeler, maaş olarak ödenen tahıl ölçeği (*sh'ih*) esas alınarak düzenlenmekteydi. En üstte on bin ölçekten merdivenin en alt basamağında yüz ölçeğe kadar azami yirmi rütbe vardı. Ödemeler kısmen ayni ve kısmen nakit olarak ödenmekteydi (Dubs, 1938:724).

Merkezi hükümet üç kıdemli devlet adamının (*san kung*) ve dokuz bakanın (*chiu-ch'ing'in*) oluşturduğu iki ana seviyeden meydana gelmekteydi. Görevleri danışmanlık ve denetleyici olarak nitelendirilebilen üç üst düzey devlet adamı, genel rehberlikten sorumluydu. Dokuz bakan belli görev alanlarıyla görevlendirildi. Üç kıdemli devlet adamı, şansölye (*ch'eng-hsiang*), imparatorluk danışmanı (*yu-shih ta-fu*) ve en üst düzey komutan (*t'ai-wei*) idi (Loewe, 1986:466-470).

Han İmparatorluğu'nun toprakları, komutanlıklar (*chun*) veya krallıklar (kuo) olarak yönetiliyordu ve burada "eyalet" terimi, her iki türdeki birimleri kapsamaktaydı. Daha önceden de belirtildiği gibi, komutanlıklar (*chun*), yüzyıllar önce imparatorluk öncesi bazı devletlerde ortaya çıkmışlardı. Başlangıçta 15 olan *chun*'ların sayısı, Erken Han'ın sonuna gelindiğinde, toprakların krallıklardan devralınması, daha büyüklerin küçük komutanlıklara bölünmesi ve Orta Asya'dan ve başka yerlerden yeni toprakların elde edilmesiyle 83'e yükseldi. Han Shu'da

[181] Sınavlarda sorulan soruların temelini, Konfüçyüs'e atfedilen beş metin oluşturuyordu. Bunlar, Değişimler kitabı, Şiirler Kitabı, Tarih Kitabı, İlkbahar ve Sonbahar Vakayinameleri ve Ayinler Kitabı idi.

[182] Han Shu, Ch'in Hanedanlığı'ndan sonra gelen Erken Han Hanedanlığı'nın tarihi olaylarını ve önemli kişilerin biyografilerini içeren önemli bir kaynaktır. Genellikle Ban Gu (32-92)'ya atfedilmektedir.

verilen listeye göre, İ.S. 140'da imparatorluğun 80 komutanlığı bulunuyordu. Komutanlıkların büyüklüğü hem alan hem de nüfus bakımından epeyce değişkendi (Loewe, 1986:471-472).

Kentleşmenin yoğun olduğu orta ovalardaki metropoliten alanlar için özel düzenlemeler yapıldı. Ch'in döneminde, bu alan metropoliten müfettişi (*nei-shih*) tarafından yönetildi ve rütbesi, dokuz devlet bakanı seviyesinin biraz altındaki saray mimarıyla aynı seviyede olacak şekilde merkezi hükümete bağlı bir rütbeydi. Han yönetimi bu uygulamasıyla Ch'in örneğini izliyordu ancak zamanla nüfus arttıkça bu büyük ve önemli bölge, iki bölüme (yaklaşık İ.Ö. 135) ve daha sonra da (İ.Ö. 104) üç birime ayrıldı. Bu bölgelerin yöneticileri özel unvanlara sahiptiler ve merkezi hükümetin üyeleri olarak kaldılar (Bielenstein, 1980:87-88). Bununla birlikte, uygulamada bu bölgelerin idaresi aslında komutanlık birimleri ile aynıydı.

Krallıklar, geleneğin devamı olarak sembolik değerleri olan yerlerdi ve kalıtsal olarak babadan oğula geçiyorlardı. Krallıklar ile yöneticileri merkezi hükümet tarafından belli bir görev süresi için atanan komutanlıklar arasındaki temel farklılık buydu. Krallar, saygı duruşu yapmak ve kendi krallıklarını kabul ettirmek için her yıl imparatorun sarayına gitmekle yükümlüydüler. Bunun yanında imparatorun açık izni olmadan savaşa çıkma hakkına sahip değillerdi. Kısaca krallar, imparatorların kanuna bağlı vassallarıydılar (Bielenstein, 1980:105).

İlk başlarda krallar, bir nebze bağımsızdılar ve imparatorluk hükümetinin küçük ölçekli kopyası olarak örgütlenen kendi memurlarının çoğunu atama hakkına sahiptiler. Böylece kralların her biri kendi şansölyesini ve metropoliten müfettişini görevlendirebiliyordu. Bununla birlikte, kralların bağımsız güçleri, merkezi hükümetin kıdemli görevlileri atama hakkına sahip olduğu İ.Ö. 145'de sıkıca sınırlandırıldı (Bielenstein, 1980:106). Böylece, kralların faaliyetlerini denetleyecek ve kontrol edecek güçlü ve sadık devlet adamları krallıkların içine yerleştirildi. Merkezi hükümet, krallık topraklarının bir bölümünü ele geçirmek ve daha büyük krallıkları daha küçük bölümlere bölmek için babadan oğula krallığa geçme düzenini değiştirdi. Böylece, imparatorluk yönetimine daha yakın olan prensler ileride kral olarak ayarlanabiliyordu.

Krallıklar, Geç Han dönemine kadar kurumlar olarak varlıklarını sürdürdüler. Bielenstein'a göre (1980:105) sayıları hiçbir zaman 7'den az, 25'ten fazla olmadı. İ.Ö. 200'de

krallar, komutanlıkların on beş valisine kıyasla daha geniş toprağa sahiptiler. İ.Ö. 100'de ise komutanlıklar, krallıklardan çok daha fazla toprağa sahip oldular. Fakat krallıklar idari kolaylık açısından Han'ın sonuna kadar varlığını sürdürdü. Aslında krallıklar, İmparatorluk ailesinin üyelerine hediye veya onur kaynağı olarak bahşedilmesinin ve başkentten güvenli bir mesafede ailenin muhalif üyelerini uzak tutmanın bir aracıydı (Loewe, 1986:463).

Ch'in döneminde eyalet yönetimi, görevleri kısmen merkezi hükümetin üç üst düzey devlet adamının görevlerine denk düşen üç üst düzey yetkili arasında bölünmüştü. Bunların arasında komutanlığın düzenli yönetimi için nihai sorumluluğu olan valilik makamı (*shou*, İ.Ö. 148'de *T'ai-shou* adını aldı), Han döneminde hayatta kalmıştır. Özellikle askeri görevleri yerine getiren komutan (*wei*, daha sonra *tu-wei*) Erken Han'da kalmış, ancak bazı kilit bölgeler hariç Geç Han'da kaldırılmıştır. Üçüncü yetki olan müfettişlik (*chien*) makamı Han'da hayatını devam ettiriyordu. Vali ve komutan üst düzey yetkililerin aldığı maaş olan 2.000 ölçekle ödüllendiriliyordu. Bunlar, eyalet yönetiminin finans ve vergilendirme, arazinin ve nüfusun tescili, emekçi ya da asker olarak görev yapmak üzere erkek vatandaşların göreve alınması, tahıl ambarlarının bakımı, Han kanunlarının ve adaletin uygulanması, eşkıyalara karşı iç güvenlik ve yabancı işgalcilere karşı savunma gibi çeşitli yönlerle ilgilenen bir dizi yardımcı ve büro tarafından destekleniyordu (Bielenstein, 1980:93).[183]

Han'ın geniş alanlara yayılması her zaman komutanlıkların kurulmasına neden olmadı. Örneğin, kuzeybatıya doğru genişleme süreci boyunca, *hsien*'lerin birçoğu, kendilerini koordine eden ve denetleyen üst birimler olmadan kurulabildiler. Buna ek olarak, hükümet bazen bağımlı devletlerin varlığını kabul etti.[184] Bunlar, Çinli yetkililer tarafından ilân edilen bölgelerde yaşıyorlar, komutanlık ve krallıkların sınırlarında yaşayanlar gibi zorunlu vergi ve hizmet yükümlülüklerine tabi olmuyorlardı (Loewe, 1967:3514).

[183] Bu bürolardan bazıları şu şekildedir: Yerel müfettişler bürosu, nüfus ve ekili arazilerin tescili bürosu, tarım ve ipekböceğinden sorumlu büro, vergi bürosu, tahıl ambarları bürosu, pazarlar bürosu, posta istasyonları ve kuryeler bürosu, liyakatli personelin belirlenmesi bürosu… (Bielenstein, 1986:508)

[184] Güneydeki Nanyue devleti bunlardan biriydi. Han'ın bir krallığı olmasına rağmen, Han imparatorlarına karşı pervasız bir tutum sergiliyor, kendi krallık yasalarını uyguluyordu (Keay, 2011:127). Hatta İ.Ö. ikinci yüzyılda Han adaletinden kaçanlar arasında meşhur bir söz vardı: "Her şey kötü gitse bile, kuzeye Hun'a, o da olmadı güneye Nanyue'ye kaçarız (Keay, 2011:130)."

İ.Ö. 106'da yapılan reformlarla, merkezi hükümetin denetim yetkilerini güçlendirmek için yoğun tedbirler alındı. İmparatorluk on üç bölüme ayrılmış ve her birine bölgesel müfettişler (*tz'u-shih*) atanmıştı. İ.Ö. 89'da on dördüncü bölge kurulmuştu. Bu yetkililer, gözlemlemek üzere görevlendirildikleri görev ve emirleri yerine getiren valilere kıyasla daha düşük derecedeydi. Müfettişler bağımsız ve doğrudan merkez için çalışıyorlardı. Görevleri, hem bölgenin komutanlıkları hem de krallıkları içinde yolsuzluk, verimsizlik, adaletsizlik veya zulüm vakaları aramaktı (Bielenstein, 1980:90).

Eyaletlerde, kimi zaman çobanlar olarak da adlandırılan müfettiş ekipleri de dolaşmaktaydı. Bunlar, çok ayrıntılı incelemeler yaparak uygunsuzluk ve usulsüzlük arar ve bulduklarında da yerel yönetim ve yöneticileri koltuklarından edecek raporlar hazırlayarak başkente yollarlardı (Keay, 2011:150). Anlaşılacağı üzere, Han dönemi denetim ve dengeleme üzerine kurulu bir yönetim anlayışı sergiliyordu. İ.S. 35'ten önce, müfettişler her yılın sekizinci ayında başkentten yola çıkarlar ve daha sonra raporlarını teslim etmek için başkente geri dönerlerdi. 35'ten sonra ise, yılın sekizinci ayında bir yandan yıllık teftiş gezilerini yaparken diğer yandan eyalet başkentlerinde kalmaya başladılar. Raporları her yeni yılda astları tarafından merkezi hükümete teslim edilir hale geldi. Böylece, eski dönemin aksine, Geç Han müfettişleri yerel yönetimle daha güçlü bağlar kurdular. Yaşlı müfettişler, görevdeki son yıllarında sorunlardan kaçınmak isterken genç müfettişler gelecekteki kariyerlerini mahvetmekten korkuyorlardı (Bielenstein, 1986:507). Han denetim sisteminin işlerliğini yitirmesi ile hanedanlığın sonu arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Komutanlıklar ve krallıklar İ.S. 2'de toplam 1.577 adet ve İ.S. 140'te 1.179 adet alt birimi kapsamaktaydı (Dubs, 1938:743).[185] Bunlar, İmparatorun kadın akrabalarının desteği için kurulan köyleri veya yazlık tatil beldeleri olan *yi*'leri ve yabancı sakinlerinin Çin otoritesine tamamen asimile edilmemiş markizlikler olan *tao*'ları[186] da kapsamaktaydı. Standartları oluşturan diğer iki alt birimden (*hsien*'den ve *hou*'dan) daha az önem taşıyan bu birimlerin

[185] İ.S. 30'da Geç Han'ın kurucusu tarafından emredilen yaklaşık 400 yerleşim yerinin lağvedilmesiyle yaşanan bu azalmanın nedeni, orta ovalarda ve kuzeybatıdaki nüfusta meydana gelen azalmadır. Nüfustaki azalmanın sebebi de Han'da yaşanan iç savaştır (Bielenstein, 1980:185).

[186] Tao, serhat ili şeklinde çevrilebilir. Yerel barbarlar üzerindeki kontrolün özellikle zorunlu olduğu bazı hassas bölgelerdeki idari birimlerdi.

örgütlenmesi hakkında çok az şey bilinmektedir. Standartları oluşturanlar ise *hsien* (iller) ve *hou* (markizlikler ve soyluluk mekânları) idi.

İ.Ö. 221'de gerçekleşen birleşmeden çok önce, iller, komutanlıklarla aynı şekilde kurulmuştu. Bunlar, savaşan güçlü yedi krallığın kraliyet hükümeti tarafından güvenilen bir yöneticiye emanet edilen yerlerdi. Zaman geçtikçe birer kent olan bu iller, komutanlıkların ast birimlerini oluşturacak şekilde düzenlendi. Ch'in ve Han illeri, temel olarak, en az İngiliz kontlukları ile aynı büyüklükteki alanlardı. Ne yazık ki, nüfus rakamları sadece idari, ticaret veya sanayi merkezleri olarak istisnai boyutları ve önemleri nedeniyle seçilmiş birkaç örnek için mevcuttur. İ.S. 2'de, Ch'ang-an, Wan ve Chengdu illerinin her biri, yaklaşık 200.000 kişiden oluşan kayıtlı nüfusa sahiptiler (Dubs, 1938:1543,1548,1598). Nüfusun yaklaşık üçte biri muhtemelen bu kentlerde yer alıyordu.[187]

İllerin yönetiminden sorumlu il yargıçları (*hsien-ling*, *hsien-chang*) şaşırtıcı sorumluluklara sahipti. Her yargıç, ilinde kanun ve düzeni sağlamakla, nüfusu ve mülkleri kayıt altına almakla, vergi toplamakla, mevsimlik işleri yaptırmakla, kıtlık dönemlerine karşı tahılı depolamakla, görev süresi gelen kişileri devlet angaryasına sürmekle, kamu işlerini denetlemekle, ayinleri gerçekleştirmekle, okulların performansını gözlemekle ve ceza davalarına bakmakla sorumluydu (Bielenstein, 1986:508).[188]

Bir yargıcın unvanı ilinin büyüklüğüne bağlıydı. Bir ildeki hane sayısı 10.000 veya daha fazla ise, *ling* (vali) olma hakkı vardı; eğer hane sayısı 10.000'den az olursa bunlara *chang* (şef) denirdi (Mu, 1982:45). Uygulamada ise özellikle devamlı bir iç göç halinde olan kuzey bölgelerinde bu tür ayrımların anlamı kalmıyordu.

İl personeli, yerel koşullara göre bazı değişiklikler yapılmakla birlikte tamamen komutanlık yönetimini taklit eden bürolar halinde organize ediliyordu. Eşkıyanın bastırılması için, yargıca ilin büyüklüğüne bağlı olarak bir ya da iki görev subayı tarafından (*wei*; komutan)

[187] Bununla birlikte, illerin çoğu büyük olasılıkla çok daha küçük olmalıdır çünkü nüfusun büyüklüğüne göre değişen il valilikleri için iki temel rütbe (*hsien-ling*; *hsien-chang*: il valisi; il şefi) vardı ve 10,000 hane halkı sayısı bu rütbelerin ayrım ölçütünü oluşturuyordu.

[188] Bu kadar ağır sorumluluklar üstlenen il yargıçları önceden eğitimden geçmelerine rağmen muhtemelen görevlerine hazırlıksız yakalanıyorlardı. Kendileri için gerekli deneyimi görev süresince elde ediyorlardı.

yardımcı olunuyordu. Sonbahar ve kış aylarında yargıç, nüfus, ekili arazi, vergi, harç ve benzeri kayıtları güncelleyerek komutanlığının büyük yöneticisine gönderirdi. Bunlar orada kontrol edilir, diğer illerle birleştirilir ve tek bir rapor haline getirilip yılın sonunda veya başında başkente gönderilirdi (Mu, 1982:12).

Han İmparatorluğu'nun halkının büyük çoğunluğu köylerde yaşıyordu. Köylülerin, illerin veya komutanlıkların yetkililerine madeni para ya da tahıl olarak verdikleri vergilerini, öküz arabaları ya da tekneler ile tahsil yerine getirdikleri bilinmektedir (Dubs, 1938:75). Her ilde duvarlı bir başkent, çevredeki köyler ve tarım arazileri vardı. İller, ilçelere (*hsiang*), ilçeler komünlere (*t'ing*) ve komünler köylere (*li*) bölünmüştü. Buralarda da bazı yetkililer vardı, bu seviyedeki yetkililer komutanlığın veya ilin yetkilileri tarafından atanırlardı ve kırsal kesimde kanun ve düzeni sağlamaktan sorumluydular (Loewe, 1986:78). İlçeler ahlakî liderliğin sorumlusu olan bir önde gelen yaşlı (*san-lao*: üç kere saygıdeğer), bir polis şefi (*yu-chiao*: devriye lideri), ve vergi toplama, halkı işgücü hizmetine sokma ve adaletten sorumlu üçüncü bir görevli[189] tarafından yönetilmekteydi. Komünler, kanun ve düzeni koruyan bir komün şefinin (*t'ing-chang*) altında idi. Bunlar aynı zamanda posta istasyonlarının bakımından da sorumluydular. Bunların merkezleri bir polis karakolu ve resmi büronun bir birleşimiydi (Chang, 2007:31). Buna ek olarak, köy hayatında sakinler tarafından seçilen saygı ve yetki sahibi doğal liderler, belli unvanlar tutup halka liderlik ederlerdi. Bir çeşit muhtar olan bu yerel yöneticiler, karayolları ve suyollarının inşası gibi görevlerin yerine getirilmesiyle sorumluydular (Bielenstein, 1980:103). Buralarda muhtarlık yapan bir şefin (*li-k'uei*) altındaki köy sakinleri, birbirlerinin davranışlarından sorumlu beş ailelik ve on ailelik birimlere ayrılmaktaydı. Böylece hükümet, en düşük yönetim düzeyinde, yerel koşullara iyi hâkim olan yarı resmi liderlerin işbirliğine başvurmaktaydı.[190] Yine de, yerel yönetimin en düşük seviyesinde halkın adil bir miktar kendi kendini yönetmesine izin verilse bile muhtarın seçimi yetkili makamlarca onaylanmalıydı (Bielenstein, 1986:509).

[189] Bu sonuncusu 5.000'den fazla hanenin bulunduğu ilçelerde rütbeli küçük memur (*yu-chih*), daha küçük ilçelerde denetmen veya icra memuru anlamına gelen (*se-fu*) olarak adlandırılmaktaydı (Bielenstein, 1986:509).
[190] Yerel yöneticilerle olan bu işbirliği, yetkililerin komutanlık veya il düzeyinde kendi bölgelerinde görev yapmalarını engelleyen yasakla dengelenmiştir. Bu yasak, büyük bir olasılıkla örgütsel muhalefete karşı bir önlem olarak tasarlanmıştır.

Soyluluk mekânları olarak da adlandırılan markizlikler (*hou*), onurlandırılmak istenen soylulara ayrılmıştı (Loewe, 1986:476). Han'ın kurucusu Liu Bang, sadakatle savaşa destek veren ve ödüllerini bekleyen yaklaşık 150 kişiye markizlik imkânı sağlamıştı. Pratik açıdan *hsien*'den farkı olmayan bu kentlerin yöneticileri, unvanları ve rütbeleriyle birlikte, bu alanlara yöneticilik yapmak için gönderildiler.[191] Sahip oldukları topraklarda belirtilen sayıda haneden vergi toplamak ve verginin bir kısmını kendi maaşları olarak almak hakları vardı. Markizliklerin büyük çoğunluğu, uzun süre ayakta kalamadı, bir halef yokluğunda ya da unvan sahibinin isyan çıkarmasıyla sona erdiler. Nadiren dördüncü nesilden ileriye gidebildiler. Markizlerin önemi ve zenginliği, vergi mükellefi olan hanelerinin sayısının çeşitliliğinde görülebileceği gibi, geniş farklılıklar göstermektedir. Bunların birçoğu birkaç bin kadardı. Bazıları 10.000 veya daha fazlaydı. Skalanın diğer ucunda, bazı markizler, birkaç yüz haneden daha fazla gelir elde edemeyebiliyordu (Dubs, 1938:624-644).

Başkent Loyang'da oturduklarından ve başkentin yönetimi ile sıkıca bağlantılı olduklarından birtakım yetkililer özel bir önem taşıyordu. Bunlardan birincisinin unvanı başkentin müfettişi (*chin chin-wu*, yaldızlı saçak taşıyıcısı) idi. Erken Han sırasında, bu görevli dokuz bakanla eşit seviyedeydi ve bazen aralarında yer almıştı. Geç Han, görev alanını düşürdü ve yetkisini derinden azalttı. Başkentteki saray bileşimleri dışına düzenli aralıklarla devriye göndererek yasalara uyulup uyulmadığını denetleyen, başkentin düzeninden sorumlu olan yetkili başkentin müfettişiydi. Cephaneliğin direktörü (*wu-k'u ling*) aracılığıyla Loyang'ın kuzeydoğu kesiminde bulunan silah ve askeri teçhizatın deposundan da sorumluydu (Bielenstein, 1986:504).

Saray mimarı (*chiang-tso ta-chiang*), imparatorluk saraylarının, tapınakların ve mezarların inşası ve onarımı, mezar parklarının inşaatı ve ağaçlandırılması konularında yöneticilik yapmaktaydı. Bu işler için gereksinim duyulan işgücü kentin iki surunun çevresinde konuşlandırılmış mahkûmlardan oluşuyordu. Kendisine yardımcı olarak Geç Han'da atanan sol

[191] Bir markizliğin yargıcı, şansölye (*hsiang*) soyluluk unvanına sahipti, fakat görevleri bir yargıcın, yani *hsien-ling* veya *hsien-chang*'inkinden farklı değildi. Tamamen sembolik olan soyluluk unvanlarına sahip markizlik yöneticileri, markizliklerine bağlı ilçelerine ve komünlerine de aynı şekilde hükmediyorlardı.

surların müdürü (*tso-hsiao ling*) ve sağ surların müdürü (*yu-hsiao ling*) unvanıyla iki yetkili[192] bulunmaktaydı (Bielenstein, 1986:505).

Suyolları ve parklar müdürlüğü (*shui-beng tu-wei*: suların ve parkların ana komutanı), Geç Han'ın başlarında kaldırıldı ve yalnızca sonbaharın ilk gününde düzenlenen törenler için yılda bir kez canlandı. Geç Han'da ise, Loyang'da aynı ismi taşıyan yeni bir avcılık parkından sorumlu, saymanların astı olan daha düşük rütbeli bir müdürle onun yerini aldı. Her iki Han döneminin başkentine yakın devasa parklarda imparatorluk ailesi avcılık yapıyor, içindeki göllerden balık tutuluyor, kereste gereksinimi karşılanıyordu (Sadao, 1986:591). Ch'ang-an'daki Shang-lin parkı hakkında yazılan bir Han şiiri onun büyüklüğünü öve öve bitiremiyordu (Birch, 1965:142).

Kent kapılarının albayı (*ch'eng-men hsiao-wei*), bir binbaşı (*ssu-ma*) ve on iki yüzbaşı (*hou*) ile, Loyang'ın on iki şehir kapısındaki askeri müfrezelere komuta ediyordu. Bu mevkinin rütbesi, sık sık imparatorluğun kadın akrabalarının hizmetine verilen önemli bir memuriyet olarak kabul ediliyordu (Bielenstein, 1986:505).

İç güvenlik albayı (*ssu-li hsiao-wei*, uşakların albay müdürü), yedi komutanlıktan oluşan metropoliten bölgeyi teftiş ediyordu. Görevleri diğer bölgelerin müfettişlerinden farklı değildi. Büroda görev alan personeli yoluyla tüm yetkililerin davranışlarını, ayin performansını ve başkent ve bitişik topraklardaki okulların başarısını inceliyordu (Chang, 1975:99).

Başkent komutanlığı olan Ho-nan'ın diğer komutanlıklardan ayrı bir statüsü vardı. Ho-nan valisi komutanlıkla ilgili görevlerinin yanında başkentin ticari ve dini yaşamının unsurlarıyla da ilgileniyordu. Kendisine bağlı "Pazarlar Şefi" (*Loyang shih-chang*) yoluyla, başkentin üç pazarını ve suyoluyla gelen kargoları kontrol ediyordu (Bielenstein, 1976:58).

Loyang belediye başkanı (*Loyang ling*), kanunları imparatorluk akrabaları, diğer soylular ve güçlü bakanların yaşadığı bir kentte uygulamak zorunda kaldığından savunmasız bir konumdaydı. Görevlerinden biri, imparatorluk cezaevini kontrol etmekti. Bir diğer görevi

[192] Han bürokrasisinin temelini oluşturan hiyerarşinin ikiye bölünmesi fikri çoğu zaman bir makamın iki görevli tarafından paylaşıldığı durumlara, görevlerin sağdan biri ve soldan biri şeklinde ikiye bölünmesine yol açıyordu.

de komutanlıklar veya krallıklar tarafından tavsiye edildikten sonra başkente gelen memur adaylarını denetlemekti (Bielenstein, 1976:62).

Erken Han'da uzmanlaşmış üretimi yönetmek için bir dizi kuruluş kuruldu. Komisyon üyeleri, hammadde kaynaklarını devraldı ve üretim ve dağıtım için devlet işçilerini istihdam etti. Bu uzman kuruluşların en dikkat çekenleri otuz dört tuz kuruluşu ve kırk sekiz demir kuruluşu idi. Buna ek olarak, su işleri, imalatçılar, tekstil ve meyve bahçeleri ile ilgili kuruluşlar da vardı. Erken Han döneminde, bu kurumların çoğu, tarım müfettişi ya da hazinenin müfettişi gibi merkezi hükümetteki görevlilere karşı sorumluydu. Geç Han'da bunların yönetimi yerel yönetimlere transfer edildiler. Bu malların üretildiği her yerdeki kuruluşlara demir için *t'ieh-kuan* (demir ajansı) ve tuz için *yen-kuan* (tuz ajansı) adı verilmekteydi. Faaliyetleri Erken Han'da il ve komutanlık düzeyindeki bürolar tarafından koordine edilirken, Geç Han'da başkentteki "üç mükemmellik bakanı" tarafından koordine edildi (Bielenstein, 1986:508). Bunların yanında, merkezi hükümet tarafından sınırda malların ve kişilerin geçişini kontrol etmek, devlet destekli çiftlikleri ve kuzeybatı kolonilerini yönetmek üzere özel yetkililer de gönderilmiştir (Bielenstein, 1980:44, Loewe, 1967:107).

Başkentte, devlet tekelleri imparatorluk sarayının maliyesini idare eden Küçük Hazine bürosunun (*shao-fu*) kontrolü altındaydı. Çeşitli departmanları ürün çeşitleri konusunda uzmanlaşmışlardı. Mesela *shang-fang* (sanat ve zanaat ofisi) olarak bilinen büro, silahların yapımının yanı sıra örnekleri halen hayatta olan bronz kaplar ve aynaların yapımından sorumluydu. *Shang-fang* atölyeleri aynı amaçla kralların ve markizlerin saraylarında da bulunmaktaydı. Başka bir departman olan *k'ao-kung-shih* (imalat ofisi), *shang-fang* ofisinde yapılan benzer eşyaları, silahları ve zırhları daha düşük bir kalitede imal ediyordu. Doğu bahçesinin (*tung-yuan-chiang*) zanaatkârları, imparatorluk mezarları için cenaze eşyaları üretirken, dokuma evi (*chih-shih*) saray için tekstil ve kıyafetler hazırlıyordu (Sadao, 1986:581).[193]

[193] Başlangıçta doğuda ve batıda olmak üzere bu bürolardan iki adet bulunmaktaydı fakat doğu *chih-shih*'i İ.Ö. 28'de kaldırılmış, geriye kalanı ise bundan sonra sadece *chih-shih* olarak bilinir hale gelmiştir.

Üretimde görev alan diğer merkezi bakanlıklar arasına, değişen topraklar sisteminin faaliyete geçirildiği zamanlarda araç imal eden "tarım müfettişi" (*fa ssu-nung*) de dâhil edildi. Saray mimarı (*chiang-tso ta-chiang*), saray binaları ve imparatorluk mezarları gibi yapıların sorumluluğunu üstlenirken, "suyollarının ve parkların müfettişliği" (*shui-heng tu-wei*) ünlü Shang-lin Parkı'nı yönetmek için İ.Ö. 115'de kuruldu. İki yıl sonra, eyaletlerde para basımının yasaklanmasından sonra, bu işin yalnızca Üç *Shang-lin* bürosu[194] tarafından yürütülmesi talimatı verildi (Sadao, 1986:581,582).

Komutanlık ve ilçelerde devlet üretim kuruluşlarının çeşitli türleri vardı. On komutanlıkta ve illerde kung-kuan olarak bilinen atölyeler kuruldu. Bunlar, eyalet cephaneleri için silahlar hazırlıyorlar, bazı eyaletlerde altın, gümüş ve lake ceketler üretiyorlardı. Saray için lüks ipek kumaşlar ve brokarlar yapan ajanslar (*fu-kuan*: giyim ofisi) Shantung'daki Lin-tzu ve Ch'en-liu'daki Hsiang-i adlı iki komutanlıkta kuruldu. Lin-tzu'daki üç *fu-kuan* atölyesinin her birinde binlerce işçi çalıştırıyordu. Tan-yang komutanlığındaki *t'ung-kuan* (bakır ofisi), bakır madenciliği ve dökümünden sorumluyken, Kuei-yang komutanlığındaki *chin-kuan* (altın bürosu) altın madenciliği ile iştigal ediyordu. Bu tip ajansların nispeten az sayıda olması, bu dönemde artan demir kullanımı ile bronz damarlara olan talebin az olduğunu göstermektedir. Lu-chiang komutanlığındaki bir tersane (*lou-ch'uan-kuan*) de savaş gemileri inşa ediyordu (Sadao, 1986:582).

İtirazlara rağmen, üretimin devlet tarafından kontrol edilmesi, Geç Han'a kadar sürdü, ancak bazı malların artık üretilmekten ziyade halktan satın alınması veya zorla el konulması nedeniyle bu teşebbüsler yeniden düzenlenerek azaltıldılar. Sanat ve zanaat ofisinin, dokuma evinin ve atölyelerin önceki işlevlerini yerine getirmeye devam ettikleri bilinmektedir. Demir ve tuz üretim kuruluşları İ.Ö. 44'de tekellerle birlikte kaldırılmış, fakat üç yıl sonra yeniden kurularak Wangmang dönemine kadar devam ettirilmiştir. Geç Han'da tarım müfettişinden ziyade komutanlıkların ve illerin kontrolünde kalmışlardır (Bielenstein, 1986:509).

[194] Erken Han döneminde, İmparatorluk Darphanesi'nden de sorumlu *shui-heng, tu-wei*'nin bir alt işletme bürosudur.

Han'daki tüm kamu binaları, belirli bir kentsel alanı ve hinterlandını yönetmek üzere atanan merkezdeki saraydan atanan görevlilere özgü yerlerdi. Duvarların ardına kapatılmış kamusal alanlar belirli bir ayrıcalıklı gruba ayrılmış olduklarından sosyalleşme mekânları değildi. Bu şekilde, imparatoru tanımlayan mekânsal mantık yeniden üretiliyordu. Zenginlik, mülkiyet ve statü ile tanımlanan yerel seçkinler vardı, ancak bunların statüsünü ya da pozisyonlarını yaptırıma açacak herhangi bir yasal kamusal eylem tarzı yoktu.

3.10. Antik Çin'de Dönemlere Göre Kent Planlama Gelenekleri

Antik Çin'de kent her zaman kurulmadan önce planlanmıştır. Planlama ilkeleri de geleneklere ve içinde bulunulan dönemin düşünce yapısına uygun bir biçimde düzenlenmiştir. Tarih Kitabı, Hsia topraklarının kademeli olarak beş bölgeye ayrıldığını aktarmaktadır. Birinci kademede sarayın bulunduğu iç bölge 500 *li*'lik[195] bir alan Hükümdar'ın Alanı olarak ayrılmıştı. İkinci bölge buradan 500 li uzakta olup Soylular Alanı olarak isimlendirilmişti. Burası sırasıyla bakanlar, yüksek devlet görevlileri, patrimonyal ilişki içerisinde hanedanlığın zeamet almış akrabaları ve diğer aristokratlara ayrılmıştı. Buradan da 500 *li* ötede Güvenlik Bölgesi isimli üçüncü bölge bulunmaktaydı. Bu bölge hem eğitim faaliyetlerinin hem de askeri talimlerin yapıldığı bir alan olarak ayrılmıştı. Bir sonraki bölge (siyasi birliğe entegre olmayan) *Yi* kabilelerinin bulunduğu ve suçuna göre daha az önemli sürgünlerin gönderildiği Sınırlama Bölgesi'ydi. Vahşi kabilelerin yaşadığı ve ağır suçluların sürgüne gönderildiği son bölgeye Vahşi Bölge adı verilmekteydi (Legge, 1879:75, Yen, 1911:58).[196]

[195] *Li*, Çin'de kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Tarih boyunca farklı uzunlukları gösteren *li*, Hsia Hanedanlığı sırasında 405 metreye karşılık gelmektedir. Günümüzde 1 *li* 500 metre sayılmaktadır.

[196] Toprak kullanımında buna benzer bölümlemeler, antik kentlerin çoğunda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Atina'da kısa süren tiranlık rejiminden sonra halk desteğiyle İ. Ö. 507'de başa geçerek demokratik reformları yürürlüğe sokan Kleisthenes, eski kabile örgütlenmesini ortadan kaldırmak amacıyla vatandaşları dört kabile yerine coğrafi özelliklerine göre on bölüme ayırmıştır. Bu ayrıma göre polis, *asty* (kent), *parali* (kıyı) ve mesogeios (iç bölge) olmak üzere üç bölgeye, bu üç bölge de kendi arasında on bölgeye ayrılarak otuz bölge elde edildi. On kabile otuz bölgeye kura çekilerek dağıtıldı (Aristoteles, 2013:23). Böylece poliste heterojen kabileler iç içe geçirilerek bir arada yaşama kültürü ve polise bağlılık sağlanmak istenmişti. Hsia'da yapılan toprak bölümlemesi ise tam anlamıyla kralı ve kabilesini üstün soy olarak merkeze koyarak diğer aşağı kabilelerden ayırmaya hizmet ediyordu.

Şekil 2: Tarih Kitabına Göre Başkentin İdeal Mekânsal Planlama Şeması

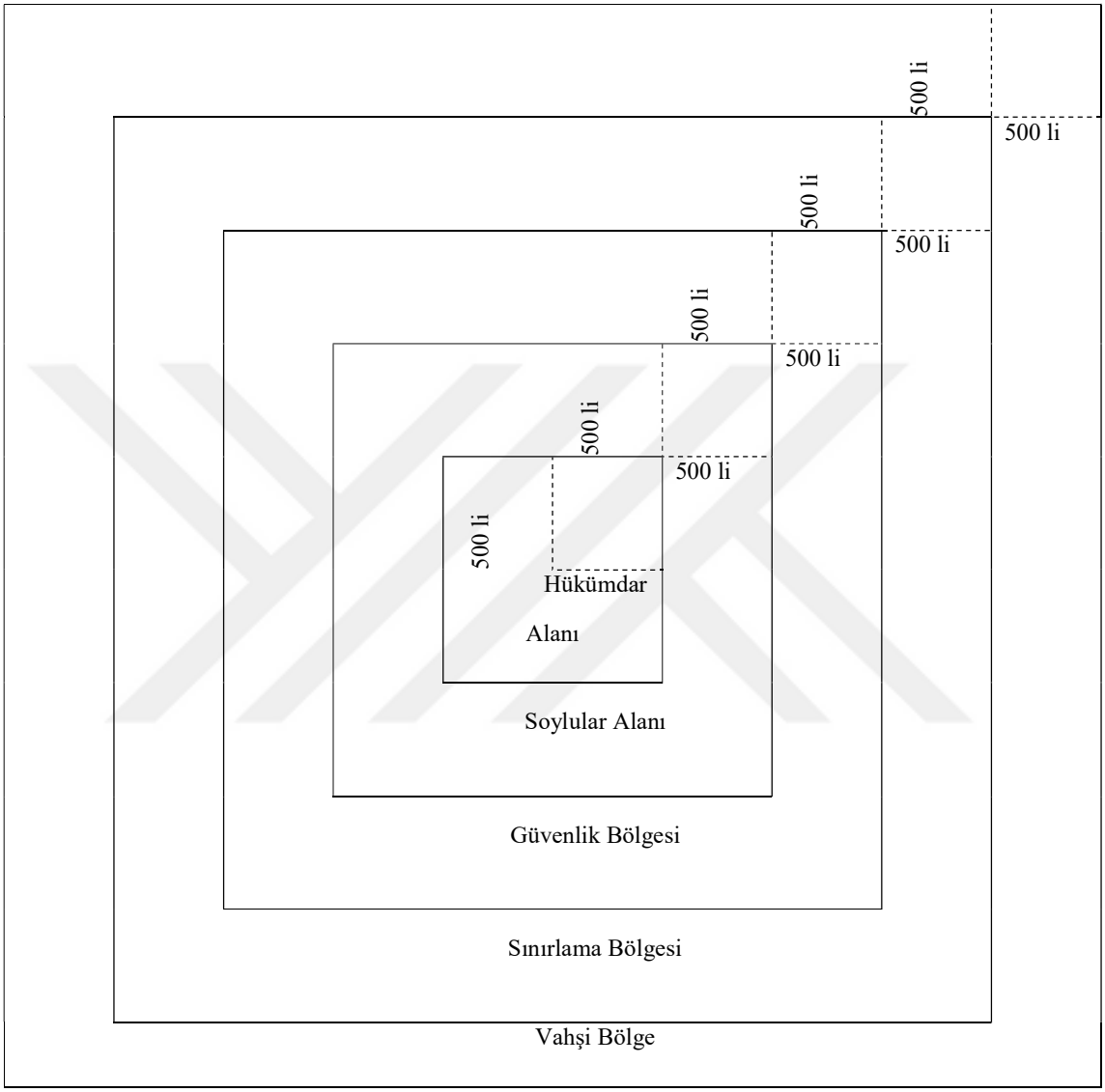

Yanda gösterilen diyagramdaki gibi bir alan sistemi Yu'nun aklındaki ideal ülkenin şeması olmakla birlikte pratikte bu anlatıların bire bir gerçekliği elbette tartışmalıdır. Fakat kademeli bir kent yerleşiminin kurulduğu ve sınıflı bir toplumun özelliklerini sergilediği açıktır. Nitekim Sit'e göre (2010:54) Hsia'da dört seviyeli bir yerleşim şekli bulunmaktaydı. Birincisi başkent olarak yönetimsel faaliyetleri üstlenmişti. İkinci ve üçüncü seviye merkezler birincil merkez için yiyeceğin ve tarım aletleri gibi özel ürünlerin tedarik edildiği merkezlerdi. Bu merkezler aynı zamanda vergi ödeyen diğer üçüncü ve dördüncü yerleşimler ile birincil merkez

arasında bağlantıyı kuran merkezlerdi. Bu tür bir kentsel ağ, Çin'in sonraki iki büyük hanedanlığında (Shang ve Chou) yaklaşık 1600 yıl boyunca model olarak uygulamaya alındı.

Chou kent inşasının efsanevi başlangıcı ilk olarak Şiirler Kitabı'nın "*Mien*" adlı şiiriyle gün yüzüne çıkmaktadır. Kral Wen'in büyük atası olan Tanfu, yaklaşık olarak İ.Ö. 1352'de Qi dağının eteklerinde bir kent kurmuştur. Kurucu soylu tamamen resmi kıyafetler içindedir. İlk önce kırsal alanı uygun bir yerleşim yeri bulmak için araştırmaya koyulur. Pusulanın dört ana yönünü belirlemek için gölgeler araştırılır. Güneşte ve gölgedeki eğimleri inceler. Akan suyun yönü doğrultusunda hesaplamalar yapılır. En sonunda, seçilen yerin Göğün iradesine uygun olup olmadığını belirlemek için kaplumbağa kabuklarına başvurulur. Eğer uygunsa karar verilir ve Göğe ve yeni kentin toprak tanrısına kurbanlar sunularak kentin inşasına başlanır (Jennings, 1891:167). Büyük Tarihçinin Kayıtları da Batı Chou'da bu kentin kurulmasına dair aynı olayları anlatmaktadır (Nienhauser, 1994:56).

Chou halkı burada bir dönem kaldılar. Daha sonra Kral Wen, onları Feng kentini kurmak için Wei nehrinin güneydoğusuna taşıdı. Bu olay da Şiirler Kitabı'nın "*Wen-wang yu sheng*" adlı şiirinde kutlanmaktadır.[197] Feng büyük bir ihtimalle fethedilmiş bir kentti. Legge'ye göre (1879:394,395) Chung beyliğinin başkentiydi ve Kral Wen sadece gerekli onarım ve değişiklikleri yaparak oraya taşındı. Legge'nin böyle düşünmesinin nedeni, yeni bir başkentin kurulmasından önce yapılması gereken kehanetlerin Feng kenti için bulunamamış olmasıdır. Bununla birlikte, Waley'e göre (2005:259) Feng'in içinde sihirli olduğuna inanılan bir kule bulunmaktaydı.[198] Buna ek olarak, Legge'nin deyimiyle sularla çevrili bir konağı vardı fakat Şiirler Kitabı'nın Waley çevirisinde (2005:264) bu ifadenin "etrafı hendekle çevrilmiş höyük" şeklinde olduğu görülmektedir. Waley (2005:259) bunun, Chou kraliyet ailesinin erkek

[197] "Kral Wen Gök tarafından atandı ve savaştaki başarısını elde etti. Başkentini Feng'de kurdu. Kral Wen gerçek bir hükümdardı. O eski hendek boyunca surları onardı. Onun Feng'de kendisini kurması, atalarının ayak izinden gitmesinden başka bir şey değildi. Yoksa kendi isteklerini aceleyle gerçekleştirmek değildi. Bu iş tamamen onun üzerine düşen evlatlık görevini yerine getirmekti. Prensimiz gerçek bir hükümdardı… Hao kentinde etrafı sularla çevrili sarayını inşa etti. Batıdan doğuya, güneyden kuzeye. Böyle bir düşünce yoktu ama ona bağlılık gösterildi. Büyük kral gerçek bir hükümdardı (Legge, 1879: 394-395)."

[198] "Sihirli Kule'yi inşa ettiğinde ve onu planlayıp kurduğunda, bütün insanlar bu işte çalıştı. Bir günden daha az sürede onun inşasını bitirdiler. Onu inşa ederken hiç bir teşvik olmamasına rağmen, insanlar kalabalıklar halinde geldi (Waley, 2005:259)."

çocuklarına insanlığın erdemlerini kazandırılmak amacıyla eğitime tabi tutulduğu etrafı sularla çevrili kutsal bir ada olduğunu belirtmektedir.

Wen'den sonra gelen Kral Wu, başkentini Feng nehrinin doğusunda Hao'da kurdu. *Wen-wang yu sheng* şiirine göre yerleşim alanı için kaplumbağa kabuklarına danıştı.[199] Kral Wu'nun kentinde de önceki kral Wen'inkinde olduğu gibi etrafı sularla çevrili bir köşk vardı.

Şiirler Kitabı'nın bu kayıtlarında, hayvan kurban edilmesi, yön belirleme, tepelerin ve nehirlerin konumuna göre kentin kurulacağı yeri belirleme, astral fenomenlere göre yer belirleme gibi daha sonra kentlerin kurulmasıyla özdeşleştirilen birçok ayinsel sembolik unsur eksiktir. Ayinsel sembolik bileşenlerin daha sıkı görüldüğü bir sonraki gelişim evresine dair pasajlar Tarih Kitabı'nda bulunabilmektedir. Tarih Kitabı'nın iki bölümü, daha önce Shang topraklarında bulunan Lo'da bulunan Batı Chou'nun ikinci başkentinin kurulması hakkındadır. Bu bölümler tarihsel olarak önemlidir çünkü hem toprağın hem de insanların kontrol altında tutulması aracı olarak fethedilmiş bir ülkede başkentlerin kurulması olayına güzel bir örnek sunar. Kral Cheng kral olacak yaşa geldiğinde, Chou Dükü vekâletini bırakacak, tahtı asıl sahibine teslim edecektir. Shang'ın fethi tamamlanmıştır, isyanlar bastırılmış ve iktidarın sağlamlaştırılması gerekmektedir. O yüzden Chou Dükü Kral Cheng'e hitaben şöyle demektedir: "Ben oğluma, akıllı hükümdarımıza bildiririm ki eğer kral, Gökteki hükümranlığın yerde kurulduğu ve düzeltildiği yerde (Hao kentinde) oturmayacaksa ki durum öyle gözüküyor... Ben doğu bölgesi hakkında büyük bir araştırma yaptım ve kralımızın halkının akıllı hükümdarı olacağı yeri buldum (Legge, 1879:189)."

Yerleşim yerinin seçilmesine, kutsanmasına ve kentin inşasına dair olaylar Tarih Kitabı'nın Shao Dükü'nün Duyuruları (*Shao Kao*) ve Lo Hakkında Duyuru (*Lo Kao*) bölümlerinden özetlenebilir. Büyük Muhafız[200] Shao Dükü uygun yerleşimler aramak için keşif gezisine çıkar. Lo'ya varır, kaplumbağa kabuğu kehanetinde bulunur, kehanet olumlu çıkar, yeni kenti planlar; duvarların, sarayın, atalar tapınağının ve diğer kentsel yapıların yerini

[199] "Hao kentinde yerleşmek için kral, incelemeler yaptı ve kehanette bulundu. Kaplumbağa kabuğu bölgede yerleşilmesine karar verdi. Ve Kral Wu kenti tamamladı. Kral Wu gerçek bir hükümdardı (Legge, 1879: 395-396)."

[200] Büyük Muhafız, Chou ordularının başkomutanına verilen unvanın adıdır.

belirler. Daha sonra esir Shang halkını yeni yerleşim alanları açmaları için kuzeye sürer ve onları yeni kentin inşasında işgücü olarak kullanır. Chou Dükü ertesi gün tamamlanan bu işi teftiş etmek için Lo'ya gelir. İki gün sonra kentin dış sunağında iki adet boğa kurban eder, bunu takip eden bir sonraki günde ise yeni kentte toprak tanrısına bir boğa, bir koç ve bir domuz kurban eder. Yedi gün sonra Shang halkının yerel şeflerine kenti inşa etmede kullanılacak olan işçi gücünün ve iş paylaşımının yazılmasına dair emirler verir. İşçiler bundan sonra çalışmaya başlar. Olayın buraya kadar olan kısmı *Shao Kao* bölümünde anlatılmaktadır (Legge, 1879:183). *Lo Kao* bölümü Chou Dükü'nün yeğeni Kral Cheng'e vermiş olduğu başlangıcı yukarıda verilen raporla başlar. Bu raporda Chou Dükü kentin kurulmasıyla ilgili birkaç ayrıntı eklemektedir. Önce, Büyük Muhafız'ı Lo'ya kadar nasıl takip ettiğini anlatır. Daha sonra dikkatle hazırlanmış bir dizi kehanet ayinini yönetir[201] ve bunların olumlu sonuçlarını bir haritayla birlikte krala yollar. Kral bunu usule uygun biçimde onaylar ve kehanetlerin doğruluğunu kabul eder (Legge, 1879:189-190). Chou Dükü'nün bundan sonra kralına verdiği tavsiye hanedanların birbirlerine bıraktığı kültürel devamlılığa işaret etmektedir: "Kral, ilk önce Shang'ın törenlerini kullansın ve yeni kentte kurbanlar sunsun. Her şeyi usulüne uygun bir şekilde yapsın, gösteriş olsun diye değil. Chou'nun bütün devlet görevlilerini size katılmaları için sıralayacağım çünkü kurbanlarda yapılacak bir sürü işleri olacaktır. Kral hemen en değerli bakanlarına kurbanlarda ilk sıralarda yer almalarına dair emirler çıkarsın... (Legge, 1879:190)"

Chou, Lo'da eski Shang topraklarında bir kent inşa ediyordu ve Chou Dükü'nün kralına verdiği yukarıda alıntılanan tavsiyeden de anlaşılacağı gibi ayin ve sembolizm unsurlarından bazıları zaten Shang'da bilinen şeylerdi. Wright'e göre (1977:37) bu ilk dönem metinlerden Batı Chou'daki kent inşasının yeni olan dört unsuru ortaya çıkmaktadır:

1. Kent önceden planlanmıştır ve plan yazılı bir forma dökülmektedir.

2. Kurulması önerilen kentin sınırları plana uygun biçimde çizilmektedir.

[201] Bunların arasında Ho'nun kuzeyindeki Li suyunun taşıp taşmayacağı kehaneti için deniz kabuklarına danışma, Chen'in batısındaki Chien suyunun doğu kolunun taşıp taşmayacağı hakkında yapılan kehanet ayini ve Chen suyunun doğu kolunun taşıp taşmayacağı hakkında yapılan kehanetler bulunmaktadır (Legge, 1879:189-190). Aslında yapılan kehanet ayinleri kentin etrafını saran sularla ilgilidir ve krala sunulacak olan fizibilite raporu için gerekli olmaktadır.

3. Bunlar tamamlandığında, iki grup hayvan kurban sunumuna geçilmektedir. Bunlardan birinci grup planlanmış kentin sınırları dışında yer alan bir sunakta Göğe ve en eski kutsal atalara sunulmaktadır. İkinci grup kurbanlar ise bereket kurbanları olup, içeride yükselen bir toprak yükseltide sunulmaktadır.

4. Kentin inşasında görevlendirilen iş gücü ve işçilerin hangi işleri göreceği önceden ayarlanarak iş bölümü önceden planlanmaktadır.

Sit (2010:95,96), Şiirler Kitabı ve Tarih Kitabı'ndaki kayıtlardan Batı Chou kentinin planlanmasında ve inşasında bunlara ilaveten altı diğer önemli fiziksel özellik daha çıkarmaktadır:

1. Kent dört yönün hassaslıkla tam ortasında yer almaktadır.

2. Kent surları ya kare ya da dikdörtgen bir şekilde inşa edilmiştir. Güney önemli tapınakların, salonların ve diğer önemli binaların, ana kapının, hatta tüm kentin inşası için tercih edilen yön olmuştur.[202] Ayrıca kuzey-doğu eksenine de önem verilmektedir.

3. Kentler suyun kenarına düz arazilere kurulmuştur.

4. Dövülmüş toprak tepeler (höyükler) siyasi ve dini önem taşıyan binaların kuruluşunda kullanılmıştır.

5. Kent planı işlevsel bölgelerle açıkça belirlenmiştir. Buna göre bir tarafta aristokrat soylular tarafından kullanılan önemli binaları ve sarayı içine alan genellikle surlarla çevrili merkezi bir alan bulunurken, diğer tarafta merkezi alanı çevreleyen, endüstriyel ve zanaat alanlarını, insanların meskenlerini, bazı çiftlik alanlarını, ticari sokakları ve pazarları içeren ikinci bir surla çevrelenmiş kent alanı bulunmaktadır. Kentin dış bölgesi genellikle hendekle çevrilmektedir.[203]

[202] Güney yönü antik Çin'de uğurlu kabul ediliyordu. "Çince 'ön' Güney ve ateş elementiyle bağdaştırılır ve bir eril ilke *yang*'ın simgesidir. İmparator misafir kabul ederken, gözleri güneye (ön tarafa) bakardı. İmparatorluk sarayı da her zaman güneye bakardı... Kullar, İmparatora Güney yönünden yaklaşırdı. 'Sol ve Sağ' çoğu zaman 'Doğu/Batı'ya tekabül ederdi. Eski Çin haritalarında kuzey altta, güney üsttedir (Eberhard, 2000:242)."

[203] Hendek ve sur Chou kentlerinin fiziksel bir özelliği olarak savunma amacının yanında dini öneme de sahipti. Öyle ki, Değişimler Kitabı'nda sürekli değişim sonucunda başa gelebilecek olan kötülükler ve felaketler kentin duvarının hendeğin üstüne yıkılması şeklinde dillendirilmektedir (Wilhelm, 2013:64,65).

6. Kent inşa edilirken, bazı önemli binaların kurulmasındaki zaman silsilesi şu şekilde gerçekleşmektedir: Saraylar, tapınaklar, sunaklar, depolar, meskenler.

Bu maddeleri dikkatle incelediğimizde sadece üçüncü maddenin dini ve sembolik bir anlam taşımadığı görülmektedir. Gökteki hükümranlığın yerdeki görünümü olan başkent, dört yönün yani çevrenin ortasında merkez yönü temsil etmektedir. Kentin şeklinin kare veya dikdörtgen olması Chou dünya görüşüne uygun olarak bütün kozmosun kentte sembolize edilmesi demektir. Güneşin ve dolayısıyla Gök Tanrı'nın yönü olan güney, kentte önemli bir konumda bulunmaktadır. Dini ve siyasi önemi olan binalar insan eliyle yükseltilmiş toprak tepelere inşa edilmektedir. Nasıl gökte Tanrı ve kutsal ruhlar tam ortada bulunuyorsa, Göğün Oğlu ve yardımcıları da kentin merkezinde yer almaktadır. Kent kurulurken öncelik siyasi ve dini yapılara verilmektedir. Bunların hepsi ayinsel ve sembolik önem taşımaktadırlar. Kısacası, kentler Chou dünya görüşünün üzerinde inşa edilmektedir.

Batı Chou'nun ideal kent formunu anlamak için başvurulacak kaynaklardan biri de Chou'nun Ayinleri isimli eserdir. Kitabın *Tian Gong* bölümündeki bir pasaj, kentin daha baştan kral imgesiyle özdeşleştirildiğini vurgular: "Başkenti kuracak olan hükümdarın bizzat kendisidir. Dört yöne göre saraya merkezi pozisyonunu verecek olan da odur. Başkente şeklini o verir, kırsal alanları da uygun bir şekilde o bölümlere ayırır. Devlet kurumlarını o oluşturur ve işlevlerini kendisi belirler. Vatandaşlarının gözeteceği ahlaki ölçütleri de bu kurumlar sayesinde belirler (Sit, 2010:96)." Bu pasajdan başkenti inşa etmenin biricik amacının, hükümdara yönetimini örgütleyebileceği, başat Çin dünya görüşüne ve kendine özgü feodal sistemine göre yönetimini uygulayabileceği bir yer sağlamak olduğu sonucu çıkarılabilir. Böyle bir kent mekânı merkeziyet, düzenlilik ve yönetici ile tebaası arasındaki paternal ilişkiyi birleştiren bir yapıda oluşmaktadır.

Ayinler Kitabı Li King'in on ikinci bölümü *Ming Thang Wei*'de[204] geçen bir bölüm sarayın bahçesindeki Toplantı Salonu'nun[205] yerleşim düzenini tanzim etmektedir. Kral ile yöneticileri arasındaki ilişkinin mekânsal kurgusunun verildiği bu bölüm bu paternal ilişkinin

[204] Legge (1885b:89), bu ifadeyi, toplantı salonu olmasına rağmen, toplantı esnasında soyluların derecelerine göre duracağı yerleri betimlediği için Ayrım Salonu şeklinde çevirmektedir.
[205] Toplantı Salonu açık bir alan olup, sarayın devletle ilgili merasimlerinin yapıldığı geniş bir bahçe şeklindedir.

merkezdeki görünümünü sunmaktadır. Krallığın dört tarafından gelen bölgesel yöneticilere Chou Dükü'nün yaptığı konuşmanın anlatıldığı pasajda, hangi rütbenin nerede duracağı mekânın sembolik değerleri vurgulanarak anlatılır.

Chou Dükü, konuşmasını yaparken yeğeni Kral Cheng hemen arkasında, güneye dönük bir şekilde ayakta durmaktadır. Üç dük merdivenlerin önünde, ortada, kuzeye dönük bir şekilde, konumlarına göre en onurlu yön olan doğuya (krala) doğru eğilerek beklemektedirler. Markizlerin yerleri, doğu merdivenlerinin doğusundadır ve batıya dönük olacak şekilde konumlarına göre en onurlu yön olan kuzeye (krala) doğru eğilerek beklemektedirler. Kontların yerleri, batı merdivenlerinin batısındadır ve doğuya dönük olacak şekilde konumlarına göre en onurlu yön olan kuzeye (krala) doğru eğilerek beklemektedirler. Vikontlar ana kapının doğusunda durmaktadırlar ve kuzeye dönük olacak şekilde konumlarına göre en onurlu yön olan doğuya (krala) doğru eğilerek beklemektedirler. Baronlar ise ana kapının batısında durmaktadırlar ve kuzeye dönük olacak şekilde konumlarına göre en onurlu yön olan doğuya (krala) doğru eğilerek beklemektedirler. Bu konumlandırma çeşitli bölgelerden gelen uzak kentlerin yönetici şefleri, salonun dışında bırakılacak şekilde genişletilmektedir (Legge, 1885b:29,30). Bütün kentlerin merkezi olan başkentin merkezi olan Toplantı Salonu, Chou kentlerinin yöneticilerine atfettiği konumlandırma ile kentlerin durumunu da özdeşleştirmektedir.

Lo'da kurulan Chou başkentine, ilk dönem Çin literatüründe diğer imparatorluk kentlerinden çok daha fazla önem verilmektedir. Lo kentine "yöneticinin kenti" anlamına gelen Wangcheng denmesi bu önemin açık bir göstergesidir. Chou'nun Ayinleri kitabının Batı Chou dönemindeki kraliyet kenti Wangcheng'in tasarımını kayıt altına alan "*Kao Gong Ji*"[206] bölümü daha sonraki nesillerde kent planlama standartlarını saptamak için kullanılmıştır. Denilebilir ki, prosedürleri ve ideal plan anlayışıyla Çin kent planlama ilkeleri, *Kao Gong Ji* ile başlamaktadır.

[206] *Kao Gong Ji*, Çin Hanedanlığı öncesi klasikler arasında bilim ve teknoloji alanında önemli bir eseridir. Kitap marangozlar, metal işçileri, deri işçileri, porselen yapımcıları ve diğer zanaat dallarını kapsamaktadır. Aynı zamanda araçların, silahların ve müzik aletlerinin imalatını ve evlerin yapımını da kaydetmektedir (Wenren, 2013:xvii).

Kao Gong Ji, kentin nasıl planlanacağına dair bilgileri aktarmadan önce, kentin bulunduğu konumun sembolik uygunluğunu dile getirmektedir: "Gök ile Yer'in kusursuzca uyuma ulaştığı, dört mevsimin bir araya geldiği, rüzgârların ve yağmurların buluştuğu, *yin* ve *yang* güçlerinin dengelendiği burada, Tek Olan bir kraliyet başkenti inşa etti (Wenren, 2013:95)."

Chou Dükü'nün denetimi altında Wangcheng'in planını (Lu devleti kenti) betimleyen *Kao Gong Ji*'nin şu pasajları ilkesel olarak geleneksel Çin'de daha sonraki kentlerin de düzenini belirlemiştir:

"Usta Mimar (*jiangren*) devleti, bir çekül kullanarak su seviyesinde inşa eder. Çekülleri alarak yerlerine kazıkları çakar, kazıkların dikeyliği tam olmalıdır. Kazıkların gölgelerini orta noktanın göstergesi olarak kullanır. Doğan ve batan güneşin gölgelerini inceler ve iki gölgenin orta noktalarını içeren bir daire çizer.

Usta Mimar, devletin başkentlerini inşa eder. Başkent surlarla çevrili bir kare olmalıdır. Her bir sur dokuz li uzunluğunda ve üç kapısı olmalıdır. Dokuz adet kuzey-güney, dokuz adet doğu-batı yönünde yol olmalıdır. Bu yollardan her biri dokuz savaş arabasının geçebileceği genişlikte inşa edilmelidir. Sarayın dışında sol tarafta Atalar Tapınağı, sağ tarafta ise Toprak Altarı kurulmalıdır. Sarayın hemen önünde Toplantı Salonu yer almalıdır. Pazar kentin arka tarafına kurulmalı ve her yöne yüz adım gidilebilecek büyüklükte olmalıdır (Wenren, 2013:97)."

Bu pasajlar, merkeziyet ve başkentin paternal unsurları üzerinde durmaktadır. Çin düşüncesinde bir başkentten beklenen şey sembolik olarak Göğün ve Yerin kusursuzca uyum içinde olduğu bir mekân olmasıdır. Uygulamada ise bu durum tarımsal ekonominin yaygın olduğu bir devlet yapısında merkezi konum anlamına gelmekteydi. Başkentin ayrıntılı planında olduğu gibi, Sarayın, kapıların ve ayin amaçlı birtakım binaların uygun sembolik konumu başkentin planında ayrıntılı bir şekilde gösterilmektedir. Hepsini toparlarsak, *Kao Gong Ji*, başkenti yönetimsel-dini bir kent olarak tanımlar. Buna göre pazar küçüktür ve en önemsiz, en uğursuz yere kurulmaktadır. Zanaat endüstrileri ve halkın meskenleri ve daha sonraları kente

eklenen hazır kıta bekleyen bir ordu, iç kentin, yani saray kentinin sınırları dışında, dış kentte bulunmaktadırlar.

Ayinler Kitabı'nda Toplantı Salonu özelinde bahsedilen konumlama ve sıralama *Kao Gong Ji*'de kent skalaları verilerek devam etmektedir: "Sarayın köşe kuleleri beş *zhang*[207] uzunluğunda olmalı, eğer bu imparatorluk kenti ise yedi *zhang* olmalıdır. Dış duvarın uzunluğu dokuz *zhang* olmalıdır. Ana caddeler dokuz savaş arabasının, ara caddeler yedi savaş arabasının, başkentin dışında kalan kentlerdeki caddeler ise beş savaş arabasının geçebileceği genişlikte olmalıdır. Prenslerin başkentlerinin surlarındaki kuleleri kralın başkentindekilerinin kule yüksekliğini geçmemelidir. Lordların başkentlerinin kule uzunluğu ise beş *zhang*ı geçmemelidir. Benzer bir şekilde prenslerin başkentlerinin ana caddeleri kralın başkentinin ara caddeleriyle aynı genişlikte olmalıdır. Fakat lordlarınki kralın başkentinin dışındaki yollar kadar genişliğe sahip olmalıdır (Wenren, 2013:96-97)."

Görüldüğü üzere, *Kao Gong Ji* kralın başkentine vurgu yapmakla birlikte, aynı ilkeler ve kurallar prenslerin ve lordların kentlerine doğru surların ve kapıların boyutlarının küçülmesiyle ve yolların daralmasıyla yayılmaktadır. Biz bu ilkeleri ve kuralları asil soya göre oluşan hiyerarşide daha aşağı seviyedeki kentlere doğru genişletebiliriz. Bu ideal kent planı ilkesel olarak geleneksel Çin'de daha sonraki kentlerin de düzenini belirlemiştir. Çin kent planlaması üzerine odaklanan kitapların çoğu yukarıda alıntılanan ikinci paragrafla başlamaktadır. Arkeolojik buluntular da burada yazılanları teyit etmektedir. Chou Dükü'nün oğlunun zeamet devleti olan Lu'nun başkenti Qufu başta olmak üzere birçok Batı Chou Çin kenti, doğasını ve tasarımını *Kao Gong Ji*'deki prensiplerden almaktadır.

Üç antik hanedanlıkta gelişen ve Batı Chou'da zirvesine ulaşan geleneksel dünya görüşünün yansıdığı ideal Çin kentinin başlıca unsurları şu şekilde sıralanabilir:

1. Batı Chou kentlerinin yerleşim yerleri göz önüne alındığında, başkent çevredeki kent-devletlerine ve doğal çevrelere göre merkezi bir konumda, eyalet devletlerin başkentleri de kendi hâkimiyet alanlarına göre merkezi bir konumda bulunmaktadır.

[207] 1 zhang 3.33 metreye tekabül etmektedir.

2. Batı Chou kentlerinde güneye bakan bir inşa tercih edilmektedir. Özellikle ana kapı güneyde inşa edilmektedir. Bunun sebebi güneyin gücün yönü olarak kabul edilmesidir. Bunun yanında güney ilk bilge kralların da tercihidir. Aynı zamanda güney, güneşin de bulunduğu yön olması itibariyle Gök'ten lütufkâr bir nimet akışını ifade etmektedir.

3. Kentler, coğrafya müsaade ettiği ölçüde kare şeklinde ve düzenli olarak planlanmaktadır. Bu muhtemel felaketlerden kaçınmak için doğanın düzenliliği ile uyum içinde olma gerekliliğini temsil etmektedir. Kent, kare veya en azından dikdörtgen olarak planlanmaktadır. Kent planlarında ilk bakışta tesadüfî bir düzensizlik varmış gibi görünen birçok durumda, daha yakından bir araştırma, onların tek tek düzenli birimlerin toplanmasıyla oluştuğu sonucuna ulaştırmaktadır.

4. Saray ve (daha aşağı bir kent için) yönetimsel alan merkezi bir konumda yer almaktadır. Kentin yöneticisi gücün merkezileşmesini sembolize eden merkezde oturmaktadır. Göğün yönetiminin yeryüzündeki vekâleti Göğün Oğlu olan Kral'ın oturduğu saraya işaret etmektedir.

Başkentin dışındaki kentlerde de derebeyin sarayı merkezi konumda bulunmaktadır. Derebeyi, öyle bir liderdir ki, doğanın ve insanların kaderini verebilecek güçtedir. Ayinler Kitabı'nın da dediği gibi: "Eski krallar kentin eteklerinde kurbanlarını Tanrı'ya sunduklarında yağmur ve rüzgâr usulüne uygun bir biçimde düzene girdi, soğuk ve sıcak tam mevsimlerinde geldi, o yüzden bilge imparatorun bütün dünyaya hükmedecek bir düzen için yapması gereken tek şey yüzüne güneye çevirip beklemekti (Legge, 1885a:410)."

5. Hiyerarşinin hangi seviyesinde olduğuna bakılmaksızın Batı Chou kentinin iki olmazsa olmaz özelliği vardır: Toprak Altarı ve Atalar Tapınağı. Bunlardan birincisi olan Toprak Tanrısı Altarı (*she*), Ayinler Kitabı'na göre (Legge, 1885a:425) kırağı, çiğ, rüzgâr ve yağmur alması için ve göğün ve yerin lütuflarının hiçbir engel olmadan gelebilmesi için daima açık bırakılırdı. Bu altarın üzerinin kapatılması hem yöneticinin soyunun yok olması hem de devletin ve kentin sonunun gelmesi anlamına gelmekteydi. Devlet daha sonradan yeniden kurulabilirdi ve kent yeniden inşa edip canlandırılabilirdi elbette ama kapalı altar şu an için

ikisinin de yokluğu demekti (Sterckx, 2011:117).[208] Mademki Göğün Oğlu vekâletini Gök'ten; soylular da topraklarını, kentlerini ve halkını Chou krallarından almaktaydı, o zaman toprak tanrısına kurban sundukları altarları da başkent Hou'daki ana altardan alınan bir toprak parçası ile kutsanmalıydı.

Kentin o zamanlardaki diğer olmazsa olmaz özelliği Atalar Tapınağı idi (*miao*). Burada akraba ataların ve onların karılarının kitap ellerinin kalıntılarını bulunurdu. Hiçbir devlet eski yöneticilerinin şefaati veya lütufları olmadan ayakta kalamazdı. Bu ataların hepsinin de soy ağaçları bir şekilde bilge imparatorlara ve mitolojik kahramanlara dayanmaktaydı. Atalara sunulan kurbanlar devam etmezse devlette yönetici de yok olmaya mahkûm olurdu. Dini, siyasi, diplomatik veya askeri bütün önemli devlet işinin odağında Atalar Tapınağı bulunmaktaydı.

Atalar Tapınağı ve Toprak Altarı'nın sarayın binalarına yakınlığı, hatta neredeyse iç içe oluşu, kralın eski bilge krallarla olan soy birliğini ve toprağın gücüne olan yakın bağını yansıtmaktadır. Buralarda yapılan düzenli ayinler onun meşruiyet iddiasını kanıtlamakta, tanrılardan ve ataların ruhlarından gelecek olan nimetlerin devamlılığını sağlamakta, tebaası için ayinleri yerine getirmede ve beş ilişki biçimini pratiğe dökmede örnek teşkil etmektedir.

6. Bütün Chou dönemi boyunca kentler surlarla çevrili olmuştur ve surun önemi, kendisini hem kentin hem de suru ifade eden karakterin aynı olmasında görülmektedir. *Cheng* hem sur hem de kent anlamına gelmektedir. Ayinler kitabının *Lüeh Ying*[209] bölümünde kent surlarının dikilmesi için ayin olarak belirlenmiş mevsim, göreceli olarak çiftçilikte gevşek bir mevsim olan sonbaharın ikinci ayıdır (Legge, 1885a:289). Yıpranan surların ve kapıların onarımı ise kışın ilk ayında yapılmaktaydı (Legge, 1885a:298-299). Surların inşaatında genellikle sıkıştırılmış toprak kullanılmaktadır. Surların boyutları hem farklı kentler arasında, hem de aynı kentin farklı bölümlerinde değişiklik göstermektedir. Örneğin, Loyang'daki Wangcheng'de surların genişliği bazı yerlerde 5 metre genişlikte bazı yerlerde ise 15 metreyi

[208] Sterckx (2011:117), bu iddiayı Han dönemi âlimlerinden biri olan Wang Chong'dan yaptığı alıntıyla destekler: "Eğer bir devlet sona erdirilecekse, Gök ve Yer ile olan bağlantısının kesildiğini gösterecek şekilde toprak altarının tavanına bir çatı yapılır, tabanı ahşap malzemelerle çitlenir." İlkbahar ve Sonbahar Vakayinamelerin Lüshi yorumuna göre de yıkılan Shang Hanedanlığı'nın toprak altarı fatih Choulular tarafından kapatılmıştı. Shang'ın ayin kapları uyarı olsun diye halka sergilenirken toprak altarı hiç bir zaman gökyüzüne açılmamıştı.
[209] *Yüeh Ling* bölümü, kentteki işlerin hangi aylarda yapılacağına dair düzenlemeleri içermektedir.

bulmaktadır. Wu-an yakınlarında bir kalıntıda bulunan surların kalınlığı 8 metre ila 13 metre arasında değişmektedir. Bunlar gibi birçok örnekten, surların boyutunda ayinsel bir standart olmadığı, surların boyutunun güvenlik tehdidiyle orantılı olduğu sonucu çıkarılabilir. Nitekim kentin iç alan genişliği ile surların büyüklüğü arasında orantılı bir ilişkinin olduğuna dair bir kanıt da bulunmamaktadır.

Surlar, aynı zamanda kraldan en küçük zeamet sahibine kadar her kademeden yöneticinin sahip olduğu alan üzerindeki saltanatını sembolize etmektedir. Ayinler Kitabı'ndaki şu ifade büyük bir aile olan toplumun babası olarak yöneticiler ile surlar arasındaki ilişkiyi göstermektedir: "Krallık bir aile mirasıdır. Herkes anne babasını sever ve herkes çocuklarının üzerine düşer. İnsanlar biriktirme peşine düştüler ve güçlerini kendi lehlerine kullanıyorlar. Büyük insanlar ise devletlerinin (bütün üyelerini) kendi aileleriymiş gibi düşünürler. İç ve dış kentin surlarını sağlam yapmak, kale hendeklerini güvenilir kılmak onların amaçlarıdır (Legge, 1875a:366)."

7. Chou kentlerinin öncelikli olarak yönetimsel ve askeri kuruluşlar olduğu ortadadır. Ürettikleri endüstriyel aktiviteler el sanatları ile sınırlıydı. Bronz, yeşim, cila, seramik ve kemikten yapılan prestijli eşyalar Chou soyluları için üretiliyordu. Diğer tarafta köy atölyeleri, çiftliklerde ve tarlalarda toprağı işleyen çiftçiler tarafından kullanılmak üzere taş ve kemikten aletler üretmeye devam ettiler. Bu ürünlerin hemen hemen hepsi kendine yeten bir ekonomik sistem içindeydi ve ticaret çok önemsiz bir rol oynuyordu. Bu, tarım dışı aktiviteler için kentte ayrılan yere de yansımaktaydı: Pazar alanının kentin kuzeyinde en önemsiz ve uğursuz yerine kurulması, tarıma dayalı bir ekonomide ticaretin ve tüccar sınıfının düşük statüsünü temsil etmektedir.

Bununla birlikte ilk kentsel yerleşimlerin birçoğunda, arkeologların bildirdiğine göre, surların içinde, hatta kırsal alanlara yayılmış bir biçimde atölyeler bulunmaktaydı. Bu yayılmışlık özelliği Chou'nun kraliyet kenti Wangcheng'de görülür bir durumdadır.

8. Batı Chou döneminde kent planlamasının belirgin bir özelliği de yükseltilerin üzerinde yükselen önemli binalardır. Bunlar sıkıştırılmış dolgu toprakla inşa edilmiştir. Bunlardan küçük tümülüslerin bir kısmının mezar olduğuna inanılmaktadır. Fakat diğer

yerlerdeki büyük yükseltiler, genellikle bulunduğu konum itibari ile saray bölgesi ve törensel merkezler olmasından dolayı, sarayların ve tapınakların temelleri olarak inşa edildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu yükseltilerin planında bunlar çoğunlukla kare ve dairedir (Wheatley, 1971:185).

9. Batı Chou kentinin belirgin diğer bir özelliği de soyluların kenti olan iç kent ve sıradan halkın yaşadığı dış kent olmak üzere ikili bir kentsel sistemin olmasıdır. Bu ikili sistemin kaynağına dair yapılan açıklamalardan biri, iç kentin, bir zamanlar bütün kentsel aktivitelerin yapıldığı yer olduğu, fakat Chou'nun dışındaki kırsal alan kentleştikçe ve dış duvar yükseldikçe yönetimsel ve ayinsel alan haline geldiğine yöneliktir. Aslında iç kent başından beri bir ayinsel merkezdi, sonradan eklenen dış duvar nüfusu inanç merkezinin çevresine çekmek ve zanaatı korumak için inşa edilmişti. Toplumun iki ana sınıfının (kutsal kabul edilen elit ve geri kalan nüfus) bölünmüşlüğünün mekânsal açıklaması, kenti iki bölgeye ayıran antik metinler tarafından da onaylanmaktadır. Ayinlerin yapıldığı; sarayın; yönetimsel ve ayinsel binaların; soyluların hizmetini gören maiyetin ve birkaç zanaatkârın yaşadığı yarısı toprak altında kalan meskenlerin bulunduğu iç kent için Legge'nin kent olarak çevirdiği *tu* veya *cheng* kullanılırken, zanaat atölyelerinin çoğu için yerleşimler sağlayan, toplumun geri kalanına ev sahipliği yapan, Legge'nin banliyö olarak çevirdiği dış kent için *pi* tabiri kullanılmaktadır (Legge, 1885a).

İç duvarın asıl rolü, yönetimsel ve ayinsel merkezi çevrelemesi sebebiyle ve devletin mikrokozmosun etrafında dönen eksen olması sebebiyle, kelimenin etimolojisine yansımaktadır: *Cheng* hem kent demektir hem de iç sur, oysaki *kuo,* yani dış sur, tahkimatla ilişkilendirilmiş ve ikincil mana olarak kenar mahalle anlamını kazanmıştır (Wheatley, 1971:187).

10. Kentlerin hiyerarşik olarak boyutları ve ölçek sıralamaları ayinler sisteminden ve Çin'in kendine özgü feodal düzeninden doğan toplumun rütbe sıralamasını yansıtmaktadır. Bunun yanında kentlerdeki bu derecelendirme, başkentten ülkedeki bölgelere kademe kademe yayılan gücün yetkilendirme esasını yansıtmaktadır.

Bu tür kurallar Batı Chou kentinde genel olarak gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, daha önceden de belirtildiği gibi Shang'daki eğilimi takip ederek dış kent giderek büyüdü ve önemi arttı ve Batı Chou döneminde surlarla çevrilmeye başlandı. Bunun bir örneğini hanedanlığın ikinci başkenti olan Wangcheng'de (Lo) görebiliyoruz. Bazı istisnaları olmakla birlikte Ayinler Kitabı'nın kuralları imparatorluk kentini ve genel olarak daha sonraki hanedanlıkların kentlerini planlamakta takip edildiler.

Genel olarak kentler güney-doğu istikametine doğru inşa edilmişlerdir. Güney, hatırlanacağı üzere daha önceki dönemde feodal sisteminin altında, cennetin ve iktidarın yönü olarak üstün, uğurlu yön kabul edilmekteydi. Bu gelenek devam etmekle birlikte, kentlerin inşa yönü doğuya doğru kaymaktaydı. Çin geleneğinde doğu yönünün yaratığı ejderhaydı (Eberhard, 2000:104)[210] ve ejderha gücü, iyiliği ve değişimin ruhunu sembolize etmekteydi (Roberts, 2004:29). Böylece doğuya yöneltilen kent, askeri güce dayanan devletin ve toplumun merkezi olarak, Chou'nun emperyal gücünün düşüşünü ve ailenin devam eden önemini simgelemektedir (Sit, 2010:107).

10. Shang ve Batı Chou dönemleri boyunca, saray, tapınak, sunak üçlüsü saray kentinin içinde ya aynı alanda yer almaktaydılar ya da birbirlerine epeyi yakındılar. Doğu Chou'nun ortalarından itibaren ve Savaşan Beylikler Dönemi'nin tamamında ise kentin içinde ayrı ayrı yerlere inşa edilmişlerdir. Hatta bazı ayinsel binaların, önemli kişilerin mezarlarıyla birleştirilerek iç surların hemen dışına inşa edildikleri görülmektedir (Lewis, 2000:362).

11. Batı Chou'daki gibi kentlerin içinde, önemli binaların üzerinde inşa edildiği yükseltiler (höyükler) bulunmaya devam etmiştir.

İlkbahar ve Sonbahar Dönemi ve Savaşan Beylikler Dönemi kentleri de kendi hâkim oldukları topraklarda bu planlama ilkelerini genellikle takip etmişlerdir. Fakat beylikler yok olup bütünleşme sağlandığında önemli bazı değişiklikler de görülmüştür.

[210] Dört yönün yaratıkları şöyledir: Mavi ejder doğunun; ölümle eşleştirilen beyaz kaplan batının; mitolojik bir yaratık olan kırmızı anka kuşu güneyin; yine mitolojik bir yaratık olan kara kaplumbağa yılanı da kuzeyi sembolize eder. Birçok mimari tasarım ve köy planları geleneksel dört sembol düşüncesini yansıtmaktadır. Bu kavram aynı zamanda Çin planlama ilkesi olan önde hükümet binası, arkada pazar, solda atalar tapınağı ve sağda toprak altarı kuralının da kaynağını oluşturmaktadır (Wang, 2016:8).

İlk imparatorluk Ch'in'in kentsel dokusunda önemli bir gelişme anıt binaların ve anıt mezarların[211] büyümesiydi. Bu, o zamana kadar Çin'de görülmeyen anıtsallığın doğuşu demekti. O zamana kadar bütün binalar, surlar, karakollar, gözlemci kuleleri ve her türlü yapının hepsi *hangtu* ile inşa edilmişti. Funda kökü katmanları, zaman zaman çamurlu toprak içine yerleştirilerek güçlendiriliyordu (Keay, 2011:103). Çin'in yönetim merkezi olan orta ovaları, taş bakımından epeyi bir yoksuldu. Nüfus, alüvyonlu sel ovalarında yoğunlaştığından yerleşimler de *hangtu* temeller üzerine ahşaptan inşa edilmiş yapılardan oluşuyordu. Anıtsallık için israf edilecek kaynaklar ve her yöne hükmeden bir imparatorun siyasi gücü gerekiyordu. İlk imparator Huang-ti bunu sağlayabilmişti.

Ch'in dönemi önemli binaların taş işçiliği ile kaplanması geleneğinin başlangıcı oluyordu. Anıtsallığın en önemli göstergesi, İlk İmparator'un anıt mezarının inşası için oluşturulan kent idi. Başkent Hsien-yang'ın yakınlarında bir yerleşke kurularak buraya tam yedi yüz bin işçi yerleştirildi (Watson, 1993b:63). Bu yerleşkede depolar, ocaklar, seramik fırınları ve montaj hatları da bulunuyordu.

Bunların yanında Sima Qian'ın aktardığı şaşaalı saraylardan biri olan *Epang* Sarayı için anlattıkları hayret vericidir: "Güney dağlarının zirvesi sarayın kapısı olarak dizayn edildi. *Epang*'ın kuzeyinden, sarayı başkentle bağlamak için Wei nehri boyunca uzanan yükseltilmiş bir yürüyüş yolu inşa edildi." Bu yürüyüş yolu göksel cisimlerin samanyolunda oluşturduğu koridorların mekâna yansıtılmış bir taklidiydi. "*Epang* Sarayı'nın inşasında yedi yüz bin işçi kullanıldı. Gereken taşlar, kuzey dağlarından koparılarak getirildi, keresteler ise *Shu* ve *Jing* bölgelerinden taşındı. Geçidin bulunduğu alanda toplam 300 saray bulunmaktayken, geçidin ötesinde bu rakam 400'ü buluyordu (Watson, 1993b:56)".

Kent planlama ilkelerinin unsurları Han'da yeniden geleneksel şekline dönüyordu. *Kao Gong Ji*'ye yapılan eklemelerle birlikte planlama ilkeleri yine bu eserden elde edilmekteydi. Han İmparatorluğu'nun kent planlama ilkeleri beş maddede sıralanabilir:

[211] İnsanların yerine, çamurdan yapılmış heykellerin gömülmesi hızla yaygınlaşıyordu. Bunlar hem daha ucuza mal oluyordu, hem daha dayanıklıydılar hem de İlk İmparator'un toprak askerleri gibi kitlesel üretimler, sonsuza kadar çoğaltılabiliyordu (Keay, 2011:105-106). İlk İmparator'un mezarında bulunan meşhur taş ordu, bu gelenekten uzak rasyonalist fikirlerin bir yansımasıydı.

1.Yerleşimin Seçilmesi: Medeniyetin sınırlarına doğru düzenli bir şekilde genişleyen imparatorluğun merkez üssü yine başkenttir. Han zamanının sistematize edicileri daha önceden bildiğimiz yer seçimi ile ilgili kuralları değiştirmemişler fakat ayrıntılandırmışlardır.

2.Yerleşimin Hazırlanması: Kentler, çoğunlukla önceden planlanarak inşa edilmektedirler. Böylece kenti hesaplanmış düzeyine göre sınıflandırabilmektedirler. Bu bir kentin inşa edilmesine yönelik, antik dönemden kalma bir alışkanlıktır.

3.Yönlendirme: Yine güneye bakan kapılarıyla ve caddeleriyle Han Konfüçyanizminin organizmacılığının yansıması olarak başkent, kozmik bir odak noktası yapılmakta, doğanın güçlerinin uyum içinde olduğu ve doğa olaylarının başkentten kontrol edildiği bir merkez haline getirilmektedir.

4.Kentin tasarlanması: *Kao Gong Ji*'nin kare formunun tanımının sembolik bir önemi bulunmaktadır. Han insanları için dünya mükemmel bir kare şeklindedir, böylece Göğün altındaki her şeyin yöneticisi dünyanın sembolü ve kopyası olan bir yapıda yaşamalıdır. *Kao Gong Ji*'deki her yöndeki 3 kapılı surların 9 li uzunluğunda olması, başkentin içinde dokuz kuzey-güney caddesi ve dokuz doğu-batı caddesi olması, kuzey-güney caddelerinin dokuz arabanın sığabileceği genişlikte olması ilkeleri (Wenren, 2013:96) Han'dan önce de var olan sembolik rakamların resmi Konfüçyanizm ile birleştirilmesidir.

Üç, dokuz ve on iki Çin düşüncesinde önemli rakamlardır: Üç rakamının önemi algılanabilir evrenin üç bileşenini (gök, yer ve insan) temsil etmesinden gelmektedir. Dokuz önemlidir çünkü üçün üç katıdır ve antik Çin dünyasını temsil etmektedir. On iki önemlidir çünkü dokuz ile üçün toplamıdır ve bir yılda on iki ay vardır. Han teorisyenleri imparatorun şahsında evrenin üç bileşenini, dokuz bölgenin yönetimini ve zamanın hâkimiyetini toplamak istemişlerdir. Ve böylece üç, dokuz ve on iki rakamlarını imparatorun oturduğu başkentte mümkün olduğu kadar kullanarak sembolize etmişlerdir. Kent planlamasının kozmolojisindeki bu sistematize edilen unsurlar Erken Han'ın ikinci döneminin ürünleri olsa gerektir. Bu açıklamalarda değinilmesi gereken birkaç nokta daha vardır. Kuzey-güney yönündeki yolların genişliği kentin güneye doğru yönlendirilmesini vurgulamaktadır. Ve caddelerin sayısının dokuz olması dolaylı yoldan güneyden gelen merkezi bulvarın önemini vermektedir. Bu daha

sonraki başkentlerin de önemli bir özelliği olacaktır. Dahası, başkentler için bir norm olarak ızgara plan yönergesi mekânın ızgara planlar yoluyla düzenlenmesinin bir örneğini oluşturur. Bu bize daha önceki Chou'nun Mensiyüs ve diğer Konfüçyüsçüler tarafından yüceltilmiş iyi alan sistemini hatırlatmaktadır. Bu ayrıca Yu'nun ülkeyi dokuz ana bölgeye bölüşünü de hatırlatmaktadır (Wright, 1977:48).

5.Ana Binaların Dağılımı: *Kao Gong Ji* Atalar Tapınağı'nın solda, yani doğuda; toprak altarının ise sağda, yani batıda olmasını buyurmaktaydı (Wenren, 2013:96). Bunlar eski kentlerin iki önemli kült merkezleri idi. Yeni ideolojide önemlerini büyük ölçüde yitiren bu kült merkezlerinin yerini daha çok anıt mezarlar almaktaydı. Hatta Geç Han'ın başkenti Loyang'da Toprak Altarı'nın surların dışında kaldığı görülmektedir. Fakat, sarayın tam merkezde, güneyinde toplantı salonu kuzeyinde pazar alanı bulunması kuralı Han'da da devam etmektedir ve Konfüçyüsçülerin değerler hiyerarşisini yansıtmaktadır. Ticari faaliyetlerin merkezi, kentin en onursuz yerinde ve minimum *yang* etkisi olan kuzey bölgesine yerleştirilmektedir.

Kao Gong Ji, pazar denetmeni "*nei-tsai*"nin görevleri başlığının altında, bu memurun bir görevinin de pazar alanının kurulmasında imparatoriçeye yardım etmek, onun tasarlanmasına ve düzenlenmesine eşlik etmek, ve sonunda da pazarı dişi ayin (*yin li*) yoluyla adamak olduğunu belirtmektedir (Dubs, 1938:91-92). Çin devletlerinin başkentinin kurulmasında, imparatorun sarayları; imparatoriçenin ise pazarları kurması gerektiği bir Han kuralı haline gelmiştir. Bu erkek ve dişil ilkelerin (*yin yang*) birbirini tamamlayan denge durumunu temsil etmektedir. Bunun her zaman böyle olup olmadığı bilinmemektedir fakat teorik olarak pazar yerinin dişil bir ilkeyle özdeşleştirildiği açıktır (Wright, 1977:49).

SONUÇ

Antik kentleri çözümleyen tarihçiler, sosyologlar, arkeologlar, siyaset bilimcileri, beşeri bilimciler ve coğrafyacılar, veri kümeleri önemli ölçüde farklılık gösterse de benzer bir genelleme eğiliminde bulunmaktadırlar. Antik kent tanımlanıp ona dair modellemeler geliştirilirken antik kentin geçirdiği düşünsel gelişimler ve bunlarla birlikte oluşan kentin yeni anlamları göz ardı edilmektedir. Yapılan tanımlamalarda antik kent sürecinin kapitalizmin doğuşuna neden izin vermediğini anlamaya yönelik ekonomiye dayalı tanımlamalar olduğu gibi geniş disiplinler arası anlayışların içerisinden, yani coğrafya, ekoloji, tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin görüşlerini içeren modeller üretilmeye çalışılmıştır. Evrensel bir antik kent fikrine ulaşma girişimi, o kadar çok yüksek bir çözümleme gerektirmektedir ki belirli bir kent türünün ana hatlarını çizmek için kullanılabilecek kaba bir kültürler arası bir şablon sunabilmek neredeyse imkânsızdır. Antik kentler arasındaki farklılık sadece doğu ve batı dünyasının çeşitli medeniyetlerin antik kentlerinde kendini göstermemekte, Antik Çağ'ın büyük zaman diliminde tek bir medeniyette doğup gelişen antik kentlerde bile zamanla değişen toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelere eşlik eden düşünce değişimleriyle kendini göstermektedir. Ele aldığımız Roma ve Çin antik kentleri de doğuşundan gelişimine kadar farklı siyasal, toplumsal ve ekonomik süreçlerden geçerken anlamlarında ve işlevlerinde değişimler yaşanmış, geçirdikleri düşünsel süreçler kentin yön bulmasında büyük etkisi olmuştur.

Antik kenti tanımlamanın zorluğu bizleri, onu içeriden anlamaya, gelişim süreci içerisinde mekâna yön veren düşüncelerle açıklamaya itmektedir. Toplum içerisindeki toplumsal kurumları ve ilişkiler düzeyini, kent yaşamını ve kent mekânlarının işlevlerini anlamanın önemli bir koşulu, bunların arkasında yatan düşünce sistemlerini araştırmak ve ortaya koymaktır. Antik kentlerdeki mekânın kullanımındaki değişiklikleri, başta yönetici seçkinlerde olmak üzere tüm toplumda hâkim olan inanış ve düşünce sistemlerinin değişimiyle bir arada okumak gerekmektedir. Kentin düşünceye göre evrilmesi, sadece kültürler arasında değil, aynı kültür içerisinde farklı zamanlardaki değişim ve gelişimle de gerçekleşmektedir.

Antik kentin ve kentsel unsurların içerdiği anlamların değişmesi takip edilebilmektedir. Örneğin Yunan *polis*inde kentler, önceleri mitolojik düşünceyle açıklanırken ve mitolojinin ürünü iken, felsefi dönemde felsefi bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Ardından da kozmopolitanizm döneminde Helen kenti başka bir anlam kazanmıştır. Antik çağda düşünce sisteminin evrimi, kentlerin ve kentsel mekânın değişimine ön ayak olmuştur.

Mitolojik ve dinsel düşüncenin doğa olaylarına bile anlam yüklediği arkaik dünyada, epeyce sınırlı sayıda kurum ve yapının bulunduğu somut bir kentin anlamlarının olması elbette kaçınılmazdır. Kentsel mekân genişledikçe doğan zorunluluklardan dolayı kentte sembolik anlamı olmayan gelişigüzel alanlar da ortaya çıkabilir. Kentin her metrekaresinden anlam üretmek saçma olacaktır fakat kentin genel görünümü ve peyzajını oluşturan her ayrıntıyı düşünceyle birlikte çıkıp, düşünceyle birlikte dönüşmektedir.

Roma ve Çin antik kentleri bu anlamda üç dönemi barındırmaktadır. Roma için kentin doğup geliştiği krallık dönemi birincil dönemi, Cumhuriyet dönemi ikincil dönemi, imparatorluk dönemi de üçüncül dönemi ifade ederken, Çin için hanedanlıklar dönemi birincil dönemi, beylikler dönemi ikincil dönemi, imparatorluklar dönemi ise üçüncül dönemi ifade etmektedir. Her iki uygarlık için de üç dönem farklı düşünsel süreklilik ve kırılmalara denk gelmektedir.

Roma antik kentinin birincil döneminde kentin doğuşu aile temelli kabileciliğe dayalı dini düşünceyle ve o düşüncenin yansıdığı destanlarda ortaya çıkmaktadır. Roma için birincil dönemde kent, kurulmasının kutsal bir eylem olduğu, sınırları belirli, dini ayinlerin toplumsal hayata yön verdiği, kurucu atadan sonraki kralların seçimle tahta oturtulduğu, çeşitli kabilelerin bir araya gelerek oluşturduğu kutsal bir mekândır.

Çin antik kentinin birincil dönemi ise Çin'de ayin ve görgü kuralları, bürokratik kontrol ve metafizik iyimserlik gibi konular etrafında biçimlenmiştir. Kentleşmeyi ve kentsel biçimlerin evrimi genel olarak dini varsayımlarla kutsanmış toplumsal ve akrabalık ilişkilerine dayanan dini düşünceye dayanmıştır. Kent, Çin'de sembolik bir kozmo-teolojik alan merkezi olarak doğmuştur. Kent, ilk hanedanlıklar için gündelik hayatlarına anlam katan manevi ve spritüal güçlerle donatılmış bir mekândır. Aynı güçlerden medet uman insanların toplandığı bir

çekim merkezidir. Hatta kent, Antik Çin'de bir mekândan ziyade bu kutsal güçlerle donatılmış kralı ifade etmiştir. Atalara tapınma ve toplumsal hiyerarşi, dini itaatin toplumsal ve politik sonuçları kentin yapısını, yönetimini, kentler arasındaki hiyerarşiyi belirlemiştir.

Kültürel değerlere odaklanma ve vurgulama yeteneğiyle din, toplum içinde işlediği ve toplumun bir ürünü olduğu için, Çin'in soy egemenliğini üreten çevreye ve ekonomik bağlama uygunluk arz etmiştir. İlk Çin kentleri, bir saray-tapınak kompleksi merkezli ve esas olarak atalarına orada tapınılan yönetici seçkinlerin ihtiyaçlarına hizmet etmek için var olan, soy ve hanedan gücünün siyasi-dini somutlaşmış örnekleri olmuştur. Bu kentler, seçkin soylara tabi halkın yaşadığı düzenli yerleşimler ve merkeziyetçi güç yapılarıdır.

Antik Çin'de kentleri oluşturacak olan politik başarının anahtarı, teknolojik veya askeri kontrolden ziyade, birincil dönemde dini ve akrabalık bağları tarafından motive edilen ve meşrulaştırılan toplumsal kontrol olmuştur. Soy desteğine, atalardan kalma güce ve kehanet güvencesine erişim sayesinde siyasi örgütlenme sağlanmış, ayinleri gerçekleştirmeden sağlanamayan politik meşruiyet anlayışının gelişmesiyle de kent dini bir kimliğe bürünmüştür. Antik Çin kenti, asil soyun devamı için kurulan bir araçtır.

Birincil dönem kentlerinin surları, kraliyet mezarları, endüstriyel ölçekte bronz dökümü ve büyük ölçekli bayındırlık işleri, ayinler sistemindeki inanışlar doğrultusunda şekillenmiştir. Kentlerin ortaya çıkmasının kaynağını oluşturan şey de kutsallığı hiçbir şekilde sorgulanmayan kral soyunun başkent çevresine yayılması olmuştur. Kentler ve kasabalar antik Çin'de yerel soyların akrabalık merkezlerini oluşturmuştur.

Birincil dönem antik Çin kent toplumu ayinler ve ibadetler etrafında birleşmişlerdir. Kentin planlanmasında ise ayinlerin öncelikli önem arz etmişlerdir. Etik ve kozmolojide toplumsal disiplin ve düzen üzerindeki büyük vurgu ile kentler önceden planlanmış, ayinsel formlara büründürülmüştür. Antik Çin'de kent kurmak bir ibadet eylemi olarak algılanmıştır. Kent, kozmolojik düzenin, onun mükemmel bir parçası olan yerkürenin en muazzam örneği, adeta onun bir modeli olarak tasarlanmıştır.

İkincil dönem her iki uygarlık için de kentlerin genişleme ve yayılma süreçlerini ifade etmektedir. Roma antik kentleri için İ.Ö. 509'da cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan bu

dönemde özgürlük kavramı, Roma düşüncesi ile mekân diyalektiğinde ele alınması gereken temel bir kavramdır. Romalılar özgürlük görüşlerini toplum öncesi, devredilemez insan hakları veya insan onuru gibi soyut düşünceler üzerine değil, toplumsal ve somut kölelik kurumu üzerine inşa etmişlerdir. İ.Ö. 509'dan sonra, Romalılar cumhuriyeti bir topluluk olarak anlamışlardır. Kentin anlamı kutsal bir mekândan ziyade vatandaş topluluğu haline gelmiştir. *Patrici*ler ve *pleb*ler arasındaki mücadeleyle ilgili bütün olaylar bu vatandaşlık mücadelesinin örnekleridir. Romalı yaşam biçimleri yaşam kuralları olan geleneksel ve vatandaşlık davranış kuralları tarafından düzenleniyordu. Vatandaşların yaşamları yüksek oranda, onur ve kamusal utanç duygusu (*pudicitia*) gibi kavramlar tarafından düzenleniyordu. Kentin toplumsal olarak örgütlenmesi ve toplum yapısı vatandaşlık kavramıyla ölçülmüştür. Onur önemli bir seçkin değer olmuştur ve seçkin Cumhuriyetçiler tarafından yazılan bir dizi pasaj, onların statülerini ve özgürlüklerini siyasete katılma kapasiteleriyle ilişkilendirmiştir. Yine de kent statü odaklı, hiyerarşik, köle sahibi bir dünyada cumhuriyetçiliğin yaşandığı bir yer olmuştur.

Roma cumhuriyetçi geleneğindeki pek çok kişi için, ister siyasi ister askeri olsun, birinin ülkesi adına vatansever eylem yoluyla konumunu güvence altına alması ve güçlendirmesi, bireylerin isterlerse takip edebilecekleri isteğe bağlı fazladan bir erdem değildir. Aksine, bu tür bir katılım bir norm olarak beklenmiştir. Başta başkent Roma olmak üzere cumhuriyetin kentleri, kural haline gelen bu prestij kentleşmesinin mekanları olmuşlardır. Savaşmak, zafer kazanmak ve bunun unutulmamasını sağlamak amacıyla kentine kalıcı eserler bırakmak bir muzaffer için bir tür görev haline gelmiştir. Sezar gibi Roma Cumhuriyeti diktatörlerini kent planlama programlarını başlatan bu onur ve görev duygusu olmuştur.

Civitas sine suffragio'dan (oy hakkı olmadan vatandaşlık) başlayarak, belediyeler ve kolonilerin hukuki statüleri vatandaşlık düşüncesine dayanarak oluşturulmuştur. Bir kentin adlandırılması, tanımı ve yasal statüsü bile vatandaşlık ile ölçülmüştür.

Roma Cumhuriyeti yasalardan çok, erdemler ve duygularla yönetilen insanlardan oluşmaktaktadır. Cumhuriyetçi erdemler ile Roma onur yasası arasında, her şeyden önce *gloria, honor* ve *dignitas*'ın üçlü değerlerinden oluşan ayrılmaz bir bağ bulunmaktadır. Seçkin bir Romalıya, Roma'nın toplumsal ve politik yaşamını sağlayan cömertçe lütuflar bahşedecek

kaynakları sağlayacağı için bu değerlerin kamusal bir boyutu vardır. Kentlerin anıtsallığı bu sivil erdemlerin kaybedilmesinden duyulan endişe ve kazanılması için gereken çaba ile ortaya çıkmıştır.

Romalıların dini düşüncelerinin de kentlerin yukarıda anlatıldığı biçimde şekillenmesinde önemli bir rolü olmuştur. Siyasi toplumu destekleyen bir din anlayışı Roma'da önemli bir fikirdir. Romalılar dini uygulamaları kusursuz bir şekilde siyasi kurum ve uygulamalarla birleştirmişlerdir. Cumhuriyetçi Roma'nın dini, tüm cumhuriyet düzeninin karakteristik fikir ve kurumlarını doğrudan yansıtmıştır. Cumhuriyet döneminde siyaset ve din arasındaki karşılıklı bağlantı, kentleri şekillendiren *magistra*ları, kurumları ve siyasi kültürü oluşturmuştur.

Çin'de ikincil kentleşme dönemi Batı Chou'nun gevşek feodalitesinin parçalanıp zeamet verilen beyler, değişen toplumsal ve siyasi şartlarla birlikte kendi topraklarında bağımsızlıklarını fiilen yaşamaya başlamasıyla başlamıştır. Bu aynı zamanda Çin'de felsefe çağıdır. Beylikler döneminin düşünce yapısının oluşumunda yaşanan siyasi gelişmelerin büyük etkisi olmuştur. Bu düşünce zenginliği aslında bozulan otoriter geleneğin bir sonucudur. Beylikler döneminde yaşanan siyasi ve toplumsal değişimlerle birlikte gelen kargaşa Çin'de felsefi düşünüşün kapılarını açmıştır. Filozofların çoğu devletlerde başbakanlık yapmış düşünürlerdir. Taoist filozofların dışında kalan bütün düşünürler beylikler dönemindeki kent devletlerinin dönüşümünde birinci elden etkili olmuşlardır. Bununla birlikte, en etkili olan düşünürler Konfüçyanist ve yasacı filozoflardır.

Bu dönemin kentlerine yön veren siyasi düşüncesinde en sık karşılaştığımız kavramlar insanları beslemek ve onlara standartlarını belirleyen yasalar koymak, fayda sağlayan siyasi eylem, hükümdara olan güven, düzenin sağlanması gibi kavramlardır. İnsanlara en büyük faydanın düzen (*zhi*) olduğunu, faydanın yasaların ortaya koyduğu standartlarda olduğu fikri sıkça işlenmektedir. Savaşın parçaladığı bir dünyada, yalnızca devlet güçlü olduğunda sakinleri gelişebilir. Kısacası, halka fayda sağlama fikrini çevreleyen açık kıstaslar, insanlara fayda sağlamak için makul bir şekilde gerekli koşulları yarattığı için merkezde yer almalıdır. Bunun

karşılığı düzendir. Yöneticiler düzene yoğunlaşmalıdır, ardından yararın gelmesi zaten kaçınılmaz olacaktır.

Geleneklerin değerlerini yitirmesiyle ortaya çıkan bu düşünceler, birbirlerine üstünlük kurmaya çalışan devletlerin, siyasi birliği sağlamak için sık sık geleneğin ahlaki kurallarının dışına çıkmalarını gerektirmiştir. Gelenekteki bu kırılma ve törenlerin göstermelik yapılması sadece felsefi metinlerde değil, aynı zamanda döneme asıl yön veren stratejist devlet adamlarının askeri klasiklerine de yansımaktadır. Dönemin savaş şartları kutsallıklarına ve bu kutsallıkların oluşturduğu geleneklere ağır basmıştır.

Bu düşünürlerin ortaya attığı fikirler kentlerin dönüşümüyle de bire bir ilgili olmuştur. Kentsel yaşamda görülen değişimler de bağlı bulundukları beyliklerin politikalarına yön vermeleriyle gerçekleşmiştir. Çin filozoflarının başarıya ve yeteneğe yapmış oldukları vurgu, politik etkinin tamamıyla açık olduğu ve siyasi kurumların büyük oranda başarı temeline oturtulduğu bir kent anlayışı geliştirmiştir. Liyakat temelli siyasi kurumlar kentler içinde dikey bir toplumsal hareketlilik de yaratmıştır.

Ayinsel kent planlama gelenekleri büyük oranda devam etmesine rağmen, kentin fiziksel şekillerinde devamlı bir değişimin görülmesi de ayinlere dayalı kent anlayışının yerini, özellikle yasacı filozofların yöneticiliğini yaptığı kentlerde statik olmayan kent yapılanmalarına bırakmıştır. Kent-devletlerinin yönetici beylerine yapılan vurgu, kentin içerisinde yeni mimari formlar ve tarzların çıkmasını kolaylaştırmıştır. Kentin ihtişamının bir övgü vesilesi olarak görülmesi anlayışı neticesinde saraylar anıtsal boyutlarda inşa edilmeye başlamış, sur kapısı, teraslı köşkler, kule gibi önceden bilinmeyen formlar kentleri süslemeye başlamıştır.

Kentin amacı kutsal krala hizmet olmaktan çıkmış, filozof kralın önerileri göz önüne alarak büyümek ve bütünleşmeyi sağlamak haline gelmiştir. Bütün filozofların amacı kendi beyliklerinin bu bütünleşmeyi sağlamak olmuştur. Bu yüzden eskinin kentsel büyüklük hiyerarşisi tamamen rafa kaldırılmıştır.

Beyliklerdeki başkentlerin yönetimi bürokrasi temelli bir atanmışlar sınıfının elinde olmasından dolayı civardaki kentlerin de zeametler olmaktan çıkıp yönetimsel kente döndürülmeleri gerekmiştir. Bu şekilde kentler, yerel yönetim birimleri olarak yeniden

yapılandırılmıştır. Kentleşmenin yayılması yeni siyasal ve yönetimsel koşullara uygun gerçekleşmiştir.

Kentin savunma anlamı gittikçe büyümüştür. Kentlerin, savunma ve savaş sanatının olmazsa olmazı unsuru olan surlar ve hendekler, bu dönemde savaşın felsefesini iyi bilen stratejist ve taktikçi başbakanların sayesinde kentlerin en görünen yerleri olmuşlardır. Kentin, kendini savunma anlamının yanında, beyliklerin sınırlarına kurulan savunma amaçlı garnizon kentlerinin de sayısı bu dönemde kentleşmenin önemli başka bir nedeni olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen filozofların en fazla üzerinde durduğu konulardan biri de yöneten-yönetilen ilişkisinin doğası üzerinedir. Gelenekçi Konfüçyüs ve onun takipçileri örnek bir üstün insan modeliyle biat edilecek erdemli bir yönetici ideali çizerken, yasacı filozoflar ise yasanın belirleyici olduğu otoriter bir yönetici ideali oluşturmuşlardır. Her ikisinin de ortak vurgusu standartların bulunmasına olmuştur. İster yasayla ister erdemli bir kralla olsun, standartlarla amaçlanan şey kent sakinlerinin başka bir kente gitmemesi, tebaanın kaybedilmemesidir. Bu yüzden kentsel yaşama da standartlar getirilmiş, mahalleler oluşturulmuş, haneler kayıt altına alınmıştır. Kentin yeni anlamı insanları zapt etmek olmuştur.

Roma antik kentinin üçüncü aşamasının izleri cumhuriyetin son yüzyılında yaşanan siyasi çalkantıların doruğa ulaştığı Octavius Augustus ile başlamıştır. İ.Ö. 23'te Augustus, hem Roma içinde (*consular imperium*) hem de Roma dışında (*proconsular imperium*) *imperium*'u kendi şahsında toplamıştır. "Anavatanın babası" olarak Sezar cumhuriyetin ta kendisi olmuş ve cumhuriyeti kendisinin aile reisi olduğu kendi özel *domus*una (evine) dönüştürmüştür. Anayasa (*status civitatis*) dönüştürülmüş, eski adetler kaybolmaya başlamıştır. Eski unvanlar ve *magistra*lar, sadece görünürde kalmış ve Augustus'un gücünü kontrol edemeyecekleri ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetçi vatandaşlık kavramının öncelikli nitelikleri kaybolmaya başlamış, kavram Cumhuriyet ve İmparatorluk arasında esaslı bir değişim geçirmiştir. Roma'nın vatandaşlığını vatandaş olmayanlara da yayma politikası, yavaş yavaş kentlerin vatandaşlık kavramıyla tanımlanmasını geçersiz kılmıştır.

Roma vatandaşlığı artık bölgesel sınırlarla sınırlı veya bunlara bağlı olmaktan kopmuştur. Coğrafya veya etnik kökene bakılmaksızın dünyanın herhangi bir yerindeki halk Roma vatandaşlığına giden bir yol bulabilmiştir. Vatandaşlığın genişletilmesi dünyayı etkili bir şekilde vatandaş ve tebaa olarak iki gruba ayırmış ve Roma'nın dünyanın en büyük yeteneklerinin çoğunu imparatorluk yönetimin hizmetinde toplamasını sağlamıştır. Roma vatandaşlığının genişlemesinin Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle, yani Roma düzeninin dünyaya dayatılması ve dünya üzerindeki kontrolü ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu gerçeği açıktır. Yaptıkları, dünyanın herhangi bir yerindeki tüm halkların Roma vatandaşı olabilmesi için onu evrenselleştirmekten ibarettir.

Roma'da ve eyaletlerindeki kentlerde seçkinlerinin kentli erdemlerine gelince, Cumhuriyet'te olduğu gibi, seçkin erdemler belirli bir siyasi kültür tarafından belirlenmiştir. Seçkinler arasında onur kurallarında ve Cumhuriyetçi erdemlerde genel bir sürekliliğe rağmen, İmparatorluk altında yazılan bazı eserlerde de geçen Roma siyasi kültürüne ait değişiklikler vatandaşların erdemleri nasıl sergilemesi gerektiğini dönüştürmüştür. En önemli değişiklik, onur kavramının kapsamında ve değerinde gerçekleşmiştir. İmparatorların, bireylerin şan kazanmak için verdiği büyük mücadeleler yerine istikrar ve yasaya vurgu yapmasıyla, cumhuriyetçi kavramların değeri düşmüş ve bu erdemlerin seçkinlerle olan bağı kopmuştur. İmparatorluk, seçkin vatandaşların kamu onurları için rekabet edebilecekleri arenayı kısıtlamıştır.

Cumhuriyetçi anayasa kavramlarının merkezinde yer alan terimler, imparatorlarla eşanlamlı hale gelmiştir. Kalabalık (*multitudo*) sadece imparatorun boyunduruğuna veya bağlılığına atfedilmiştir. Halkın özyönetim için mevcut yetersizliği gözler önüne serilip, imparatorlar vazgeçilmez olarak sunulmuştur. Düşünce imparator eksenine kayınca, evrenin, vatandaşları tüm insanları ve tanrıları içeren bir tür kent olduğu fikri güç kazanmıştır. Tüm dünya, kardeşlik ve adaletin tek güçlü ve ayrılmaz ilkesi olan akıl (*logos*) ile yönetilen bir kozmopolis olarak düşünülmeye başlanmıştır.

Kozmik kent hakkındaki Stoacı fikir kentin anlamını genişletmiştir: Siyasi yönetim üzerinde sürekli çekişme, bölünme ve çatışma ile bilinen tiranlıklar, demokrasiler ve oligarşiler

gibi geleneksel rejimler "kent" ismine layık görülmemiştir. Aksine, kent ismine layık olan, tam dostluk ve uyum (*homonoia*) ile yönetilen, kanuna dayalı imparatorluktur. Uyum ve dostluk, kinik anti-uzlaşımcılıktan etkilenen, geleneksel rejimlere meydan okumak için revize edilmiş kent anlayışlarından yararlanan erken dönem Stoacı düşünürler tarafından kente atfedilen kilit özelliklerdir.

Roma ideolojisinin eyaletlerdeki kentlerin Roma yönetimine katılmasında büyük bir fayda sağladığı gerçektir. Romalılar, kentlerdeki sanatlarını özel yetenekleri olarak görmeye başlamışlar ve bununla hem yurtiçinde hem de yurtdışında övünmüşlerdir. Eyaletlerdeki kentlerin seçkinleri bu söylemi fırsat buldukça tekrarlamışlar ve bunu çoğunlukla dünyayı birleştirdiği için Roma'yı kutlayarak yapmışlardır.

İmparatorluğun her yerindeki kentsel toplulukların sadakatlerinde rekabet ettiği bir atmosfer oluşturulmuştur. Bu, imparator ile kentler arasında iki tarafın da memnun olduğu bir alışveriş şeklinde düşünülebilir. Başta dini olmak üzere imparatorluk ideolojisi, taşradaki kentlere de imparatorlara da aralarındaki iletişim gücünü sağlamada büyük yardımları olmuştur. *Patria* olan imparator, bir baba şefkatiyle kentlerin isteklerini ya yerine getirmiş, ya da nazikçe reddetmiştir. Kentler imparatora tapınılacak bir tapınak inşa ettiğinde ve bunu dini yaşam yoluyla vatandaşlara yayılmasını temin ettiğinde imparator da onlara imtiyazlarla, seçkinlerine onursal unvanlarla karşılık vermiştir. Bu ikili alışveriş her iki tarafa da rahat hareket etmeleri için bir zemin sağlamıştır.

Roma imparatorluk kültürü kentleşmeyi de sağlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun kentler aracılığıyla idare ettiği ve dolayısıyla Akdeniz'in tüm bölgelerinde kentleşmeyi yeni zirvelere çıkardığına şüphe yoktur.

Roma kentleşmesindeki kozmopolitan idealler, taşralıların kentsel ve zihinsel manzaralarını yeniden şekillendirmek için imparatorluk inşaat projelerini devreye sokmuş ve nihayetinde kentliler için yalnızca meşru bir kentin görünümünü değil, aynı zamanda bir kentin ve hükümetin günlük yaşamlarında algılanan işlevini de yeniden tanımlamıştır. Örneğin *forum*, sadece kentsel peyzajın bir bileşeni değil, Roma gücünün ve ideolojisinin yaygınlaşmasında

önemli bir araç haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nda, her *forum* diğer *forum* için bir ayna haline gelmiştir. Her kent, olması gereken kentin bir temsili olmuştur.

Kentlerde Roma'nın ihtişamının yanında imparatorlarının tanrısallıklarının da kabulü ve nihayetinde Roma'ya sadakat, eyaletler, kentler, bireyler ve imparatorluk arasındaki ilişkilerde sakinlerinin Roma'nın toplum inşasının ve kolektif değer taahhütlerinin yeterince kabul ettiğini göstermektedir. Bu noktada Roma dini uygulamaları, Romalı değerleri kentlere aşılamakta büyük bir rol oynamıştır.

İmparatorluk yönetimi de açıkça bir birlik düşüncesinin savunusunu yapmıştır. Kentlerin imarı imparatorların ideolojik atılımını mümkün kılmıştır çünkü Roma egemenliğine ilişkin somut tanıklıklar kentlerle ve kentsel faaliyetlerle ifade edilmiştir. Bu nedenle, Romalı ideolojiler aynı zamanda kentleşme için de itici güç olmuşlardır. Kentler, daha büyük bir bütün içindeki konumlarını kabul edecek şekilde Romalı vatandaş kimliklerinin kabul görmesini sağlamıştır.

Roma egemenliğinin sivil alan ve kentsel yaşamın ritimleri üzerindeki etkisi yoğunlaşmıştır. Artık dünyayı Romalılar yönetmektedir ve kentlerine hizmet etmek isteyen kentsel topluluklar, onları düşman etmek yerine yatıştırarak bunu daha iyi yapma gayreti taşımışlardır. Kentleri de artık rekabetlerini, yöneticilerinin saygısı ve sadakat gösterilerinde öncelikli konumlar talep etmeye odaklamışlardır. Bu kentler kendilerini egemen düzenin ilkelerini yinelerken buldukları sürece, ideolojik devlet aygıtlarına dönüşmüşlerdir. Siyasi gücün önce Roma'da ve daha sonra imparatorların şahsında yoğunlaşması, güç ve itibarın ölçüldüğü standartları değiştirmiş, ancak kentlerin veya bireylerin her ikisi için de arzularından vazgeçmelerini gerektirmemiştir.

Çin'in üçüncül kentleşme dönemi Çin'in İ.Ö. 221'de Çin'in ilk imparatoru Sarı İmparator'un kendini dünyanın hâkimi ilan edip *wang* kavramını bırakarak *Ti* unvanını almasıyla başlamaktadır. Birinci İmparator'un başarısı, kısmen Efendi Shang'ın kitabındakilere benzer siyasi fikirlere bağlı kalmasına dayanmıştır ve yeni imparatorlukta sosyo-politik standardizasyonu ve kontrolü benzeri görülmemiş şekillerde genişletmeye çalışmıştır. Ch'in İmparatorluğu, kurucusundan uzun yaşamamış, ancak onu, emperyal Çin devletinin ve

toplumunun birçok temel özelliğinin ilk kez kurulduğu dört yüzyıllık Han İmparatorluğu takip etmiştir.

Toplumsal ve siyaset felsefesi alanında, Han hanedanı düşünürlerinin üç ana katkısı bulunmuştur. Her şeyden önce, klasik dönemden kalma miraslarını daha iyi anlamaya ve sistemleştirmeye çalışırmışlardır. Han Hanedanlığı sırasındaki ikinci önemli katkı, düşünce ve pratiğin kesişme noktasında yatmaktadır: hükümdarlar ve danışmanlar, klasik düşüncenin bir sentezine dayanan sosyo-politik hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlayan çeşitli kurumlar kurmuşlardır. Yani, çeşitli klasik düşünce okullarını ayırt etme çabalarına rağmen, çoğu Han düşüncesi ve uygulaması son derece senkretikti ve tüm okulların anlayışlarını uyumlu hale getirmeye çalışıyordu. Stoacı bütünleşme çabasının Çin'deki biçimi yaşanıyordu. Bu, baskın okullar olan yasacılık ile Konfüçyanizmi barıştırarak yasalara ve diğer "standartlara", ayrıca ayinlere ve yöneticilerin etik karakterlerine dayanan bir devlet inşa etmek anlamına geliyordu. Han imparatorları merkezi eğitim kurumları kurmuşlar ve yetenekli akademisyenleri sınav yoluyla hükümete getirme uygulamasını başlatmışlardır. Han düşünürlerinin üçüncü katkısı, devletin ve toplumun örgütlenmesi ve daha büyük bir kozmosa uyması gereken yollar hakkında felsefe yapmalarıdır.

Han'daki birçok düşünür, insan faaliyetinin kozmolojik süreçler ve kalıplar tarafından nasıl şekillendirildiğini ve hatta bunlara nasıl uyduğunu vurgulamaktadır. Siyasal düzenin doğaya uygun bir şekilde doğduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Sonuç olarak, Han İmparatorluğu Çin'e, erdemli yöneticiler ve bakanların oynadığı önemli rollerin yanı sıra çeşitli nesnel standartlara yer veren, kozmos ile uyum da dâhil olmak üzere, sosyo-politik uyumu vurgulayan normatif bir ülkü mirası bırakmıştır.

Bu anlayış doğrultusunda yasacı-Konfüçyanist düşünceler imparatorluğun resmi ideolojisi haline getirilmiş ve resmi âlimler (*shih*) sınıfı üzerine kurulu bir yönetimsel sistem oluşturulmuştur. Bunun için antik metinler yeniden açığa çıkarılmış, düzenlenmiş ve halka sevdirilmiştir; başta imparatorluk okulu ve eyalet okulları olmak üzere okullar açılmıştır.

Yeni imparatorluk yönetiminin felsefesi ve etkili bir bürokrasiye olan talep Doğu Chou zamanından beri yavaş yavaş gelişen *shih* sınıfının güçlenmesine neden olmuştur. Bu aynı

zamanda Konfüçyüs'ün Beş Klasik ve Dört Kitap koleksiyonunda derlemiş olduğu geleneksel değerlerin yeniden canlanması anlamına gelmiştir. Yeni yönetimsel kent, yeni imparatorluk hükümranlığının bu unsurlarını uygulamasının da fiziksel mekânı haline gelmiştir.

Han kenti, İmparator Wudi'nin hizmetindeki Konfüçyüsçü ideologların antik metinlerden bir araya topladıkları uyumlu bir dünya görüşünü imparatorluk sistemiyle uyumlu hale getirerek sundukları bir sentez olarak anlaşılmalıdır. Konfüçyüs'ün Batı Chou'yu idealleştirmesinden dolayı Han'ın merkezi yönetimine uygun fikirlerin ve kurumların Han halkına yayılması için ayrıntılı bir skolâstik sisteme çevrilmiştir.

Yine insanların dünyasında imparatorun merkeziliği ve evrende Çin'in merkeziliğini kapsayan bir merkeziyetçilik düşüncesi geliştirilmiştir. Çin merkeziyetçilik teorileri Han iktidarının fiili durumu tarafından oldukça güçlendirilmiştir. Bu, yayılmacı ve görüldüğü kadarıyla yenilmez, büyümeyi üreten büyük bir güçtür ve herhangi bir medeniyetin karşılaştırılabilir bir başarısını görmezden gelen bir sistemdi. Bu merkeziyetçilik sayesinde Han kenti diğer toplumlarla etkileşime girmeden kendine özgü biçimini koruyabilmiştir.

Han kentleri Han düşüncesindeki ahlakçılık ilkesinin uygulanması için uygun hale getirilmişlerdir. Bu, imparatorun yönetme hakkını, toplumsal hiyerarşinin ahlaken doğru olduğunu, ahlakı ve fiziki evreni yorumlayan klasik olarak eğitilmişlerin devredilemez haklarını içeren bir ilkedir. Bu fikrin doğal sonucu Klasiklerin ahlakın temellerini içerdiğine ve uygun toplumsal davranış normlarını sunduğuna olan inanç olmuştur. Sıradan halk ile eğitilmiş *Shih* sınıfının uyması gereken kuralları bu kitapların belirlediği inancı bu ilke sayesinde belirginleşmiştir. Kentsel toplum böylece sınıf çatışmasına girmeyen sınıflara bölünmüştür.

Böylece kentler, tamamen yönetimsel birer forma döndürülerek maaşlı atanmış idari memurlar üzerine kurulmuş yönetimsel bölgelerden oluşan dört katmanlı bir kentsel hiyerarşi kurulmuştur. En tepede bütünleşmeci düşüncenin yansıması, imparatorun da kenti olan başkent, ardından eyalet düzeyindeki *chun*'lar, yine eyalet valisine bağlı olan il düzeyinde *hsien*'ler ve son olarak ilçe düzeyinde *hsiang*'lar. Böylece başkent hariç kendi başlarına sembolik bir değeri olmayan diğer tüm kentler kozmolojik bir bütünün alt parçaları haline dönüştürülmüştür. Onlar, artık sadece imparator tarafından atanan valilerin kentidir. Bu kentler, sadece felsefe çağında

olduğu gibi siyasi özerkliklerini kaybetmemişler, bunun yanında içlerindeki toplumsal birliklerini de kaybetmişlerdir. Kentler katı bir yasacı-Konfüçyanist forma sokulmuştur.

İmparatorluklar dönemi düşüncesinin kentleri temel olarak yönetimsel unsurların öncelendiği mekânlar haline getirmesi böylece kaçınılmaz hale gelmiştir. Kentlerin kendi aralarındaki hiyerarşiyi, onları yöneten memurların statülerindeki sıralamalar belirlemiştir. Kentin rolü bir önceki Savaşan Beylikler Dönemi'nde büyümek ve bütünleşmek iken, bunun gerçekleştiği imparatorluklar döneminde imparatorluğun istikrarını ve devamlılığını sağlamak amacıyla ona hizmet etmeye dönüşmüştür.

Kentlerin planlanmasında ise Han zamanlarında ortaya çıkan kent kozmolojisinin karakteristik özellikleri bir önceki dönemlerin gelişerek evrimleştiğini göstermektedir. Kent, bakanlıklar, ofisler, cephanelikler, tapınaklar, iki bahçe, bir tahıl ambarı, bir pazar ve soyluların ve yetkililerin konutlarıyla dolmuştur. Caddelerin ve büyük işlevsel alanların planı, bütün kentin merkezi eksenini oluşturan merkez bulvarına göre düzenlenmeye başlamıştır. Kent planında yeni bir gelişme olan bu planlama tekniği Konfüçyüsçü resmiyet, denge ve rütbe sıralaması ilkeleriyle sıkı bir şekilde uyumlu olmuştur.

Sonuç olarak hem Roma hem de Çin antik kentleri için iki medeniyet açısından da yukarıda anlatıldığı şekliyle üçlü bir dönemselleştirmenin yapılması Roma ve Çin antik kentlerini anlamada daha uygun düşmektedir. İki medeniyetin de geçirdiği tarihsel ve düşünsel dönüşümler bu dönemselleştirmeye uygundur. Üç dönemin de tarihsel sürekliliğine rağmen siyasi, iktisadi ve toplumsal kırılmaları düşünce yapılarında ve dolayısıyla kentlerinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Ele aldığımız antik Roma ve Çin kentlerinin oluşumunda ve gelişiminde esas olan şey yönetimin ne şekilde oluşturulduğudur. Siyasi düşünce biçimi yönetimi, yönetim de kentleri biçimlendirmiştir. Antik Roma ve Çin için siyasi düşünce biçimi düşünürlerin üzerinde durdukları kavramlarda bulunmaktadır ve kentlerin üzerinde yükseldiği zemin bu kavramlarla temellenmiştir. Roma'da bu kavramlar anayasa, egemenlik, meşruiyet, özgürlük, kölelik, eşitlik, haklar, mülkiyet, vatandaşlık ve vatandaşlık erdemi, siyasi tutkular, sivil din ve dini hoşgörü, kolonyalizm, adil savaş teorisi ve kozmopolitanizm şeklinde sıralanabilirken Çin'de ise ayinler ve görgü kuralları, sadakat ve itaat, yükümlülük ve bağlılık,

aile otoritesi, asil soy, kadir-i mutlak kral ve yönetici, kutsallık, akrabalık ilişkileri ve güçlü bir atalar kültü şeklinde sıralanabilir.

KAYNAKÇA

Abbott, F. F. (1901). *A History and Descriptions of Roman Political Institutions.* New York: Noble Offset Printers Inc.

Abbott, F. F., Johnson, A. C. (2012). *Municipal Administration in the Roman Empire.* New Orleans: Quid Pro, LLC.

Adams, R. M. (2007). *The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico*. New Brunswick: Aldine Transaction.

Ades, A. F., Glaeser, E. L. (1995). "Trade and Circuses: Explaining Urban Giants." *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (1): 195-227.

Adkins, A. W. H. (1972). *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece: From Homer to the End of the Fifth Century*. London: W. W. Norton & Company.

Ağaoğulları M.A., (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.

Alcock, S. E. (1993). *Graecia Capta: The Landscapes of Roman Greec*e. Cambridge: Cambridge University Press.

Alexander, M.A., Abed-Ben Khader, A. B., Besrour, S., Mansour, B., Soren, D. (1980). *Corpus Des Mosai Ques de Tunisie. 2.1. Thuburbo Majus, Les Mosai Ques De La Re´Gion Du Forum.* Tunis: Institut National D'arche´Ologie Et D'art.

Alföldy, G. (1985). *The Social History of Rome,* translated by F. Pollack. London: Johns Hopkins University Press.

Alvarez Martinez, J. M. (1983). *El Puente Romano de Me´rida*. Monografı´as Emeritenses 1. Badajoz: Museo Nacional de Arte Romano.

Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London & New York: Verso

Ando, C. (2000). *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Apuleius, *The Golden Ass.* London: Penguin Books.

Aristophanes. (1928). *Acharnians*. *The Eleven Comedies*. New York: Liveright http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0240 E. T. 5 Nisan 2021.

Aristoteles. (1944). *Aristotle in 23 Volumes, Vol. 21*, translated by H. Rackham. London: Harvard University Press. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0058%3Abook%3D8 E. T. 8 Mart 2021.

Aristoteles. (1975). *Politika*. Çev. M. Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aristoteles. (2013). *Atinalıların Devleti.* Çev. A. Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aristoteles. (2017). *Politika*. Çev. F. Akderin. İstanbul: Say Yayınları.

Arnheim, R. (1947). "Perceptional Abstraction and Art." *Psychological Review*, 54: 66-82.

Arnold, W. T. (1879). *The Roman System of Provincial Taxation*. London: Macmillan and Co.

Atkins, J. W. (2018). *Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aulus Gellius. (1927). *Attic Nights*, translated by J. C. Rolfe. https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0072%3Abook%3D16%3Achapter%3D13%3Asection%3D13arg E. T. 10 Haziran 2021.

Bagley, R. W., (1980). "The Beginnings of the Bronze Age: The Erlitou Culture Period." *The Great Bronze Age of China,* edited by W. Fong. New York: The Metropolitan Museum of Art. 67-94.

Bagnall, R. (1992). "Landholding in late Roman Egypt." *Journal of Roman Studies,* 82: 128-149.

Bairoch, P. (1988). *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present.* London: Mansell.

Bakken, B. (2000). *The Examplary Society: Human Improvement, Social Control, and the Dangers of Modernity in China.* Oxford: Oxford University Press.

Bang, P. F. (2012). "Predation." *The Cambridge Companion to the Roman Economy*, edited by W. Scheidel. Cambridge: Cambridge University Press. 197-217.

Barrandon, N., Hurlet, F. (2021). "When Magistrates Left Rome for Their Provinces: Temporal, Ritual, and Institutional Methods for Assigning provinciae and Armies (200-167 B.C.)." *Provinces and Provincial Command in Republican Rome: Genesis, Development and Governance*, edited by A. D. Fernández. Zaragoza and Sevilla: Prensas de la Universidad de Zaragoza, Editorial Universidad de Sevilla. 71-88.

Beard, M. (2015). *SPQR: A History of Ancient Rome*. New York: Liveright Publishing.

Beard, M., North, J., Price, S. (1998). *Religions of Rome. Volume 1: A History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Becker, J. A., M. Mogetta, N. Terrenato. (2009). "A New Plan For an Ancient Italian City: Gabii Revealed." *American Journal of Archaeology*, 113: 629-462.

Beetham, D. (1991). *The Legitimation of Power*. Basingstoke: Springer.

Bentz, M., Reusser, C. (2008). *Marzabotto: Planstadt der Etrusker*. Mainz am Rhein: von Zabern.

Beranger, J. (1953). *Recherches sur l'aspect idéologique du principat*. Basel: F. Reinhardt.

Berent, M. (2000). "Anthropology and the Classics: War, Violence and the Stateless Polis." *Classical Quarterly*, 50: 257-289.

Berent, M. (2004). "In Search of the Greek State: A Rejoinder to M. H. Hansen." *Polis* 21 (1-2): 107-146.

Berger, A. (1968). *Encyclopedic Dictionary of Roman Law-Vol. 43*. Philadelphia: The American Philosophical Society.

Bernard, S. (2016). “Debt, Land, and Labor in the Early Republican Economy.” *Phoenix*, 70 (3/4): 317-338.

Bielenstein, H. (1976). “Lo-yang in Later Han Times.” *Bulletin of the Museum of Far East Antiquities*, 48: 1-142.

Bielenstein, H. (1980). *Bureaucracy of Han Times*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bielenstein, H. (1986a). “Institutions of Later Han.” *The Cambridge History of China, Volume I: The Ch’in and Han Empires, 221 B.C.- A.D. 220*, edited by D. Twitchett, M. Loewe. Cambridge: Cambridge University Press. 491-519.

Biggs, T. (2020). *Poetics of the First Punic War*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bintliff, J. (2002). “Going to Market in Antiquity.” *Zu Wasser und zu Land: Verkehrswege in der antiken Welt. Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 7, 1999. Geographica Historica Bd. 17*, edited by E. Olshausen, H. Sonnabend. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 209–50.

Bintliff, J. (2008). “Considerations on Agricultural Scale-Economies in the GrecoRoman World.” *Feeding the Ancient Greek City. Groningen-Royal Holloway Studies on the Greek City after the Classical Age 1*, edited by Alston and van Nijf. Leuven: Peeters Press. 17–31.

Birch, C. (1965). *Anthology of Chinese Literature From Early Times to Fourteenth Century*. New York: Grove Press.

Bispham, E. (2007). *From Asculum to Actium: The Municipalization of Italy from the Social War to Augustus.* Oxford: Oxford University Press.

Blok, J. H. (2005). “Becoming Citizens: Some Notes on the Semantics of “Citizen” in Classical Athens.” *Klio,* 87 (1): 7–40.

Bloom, J. M. (2003). *Kağıda İşlenen Uygarlık, Kağıdın Tarihi ve İslam Dünyasındaki Etkisi*, çev. Z. Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Boatwright, M. T. (2000). *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*. Princeton: Princeton University Press.

Boatwright, M. T. (2012). *Peoples of the Roman World*. Cambrige: Cambridge University Press.

Bodde, D. (1938). *China's First Unifier. A study of the Ch'in Dynasty as Seen in the Life of Li Ssu (280?-208 B.C.)*. Leiden: E. J. Brill.

Bodde, D. (1986). "The State and Empire of Ch'in." *The Cambridge History of China, Volume I: The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.- A.D. 220*, edited by D. Twitchett, M. Loewe. Cambridge: Cambridge University Press. 20-102.

Bodel, J. (2000). "Dealing with the Dead: Undertakers, Executioners and Potters' Fields in Ancient Rome." *Death and Disease in the Ancient City*, edited by V. Hope and E. Marshall. London: Routledge. 128-151.

Boin, D. (2013). *Ostia in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boltz, W. G. (1981). "Kung kung and the Flood: Reverse Euhemerism in the 'Yao tien'." *T'oung Pao,* 67 (3/5): 141-153.

Bonnard, A. (2004). *İnsan ve Tragedya*, çev. Y. Atan. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Bookchin, M. (2014). *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü,* çev. B. Özyalçın. İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Boone, M. (2013). "Medieval Europe." *The Oxford Handbook of Cities in World Histor*y, edited by P. Clark. Oxford: Oxford University Press. 221-239.

Botsford, G. W. (1906). "The Social Composition of the Primitive Roman Populus." *Political Science Quarterly*, 21 (3): 498-526.

Bradley, G. (2006). "Colonization and Identity in Republican Italy." *Greek & Roman Colonization: Origins, Ideologies & Interactions,* edited by G. Bradley, J.P. Wilson. Swansea: Classical Press of Wales. 161-188.

Bradley, K. (1994). *Slavery and Society at Rome*. Cambrige: Cambridge University Press.

Brandt, J. R. (1985). "Ostia, Minturno, Pyrgi: The Planning Of Three Roman Colonies." *Acta Ad Archaeologiam Et Artium Historiam Pertinentia*, 2 (5): 25-87.

Brecht, B. (1997). *Me-Ti Tarihte Diyalektik*, çev. A. Cemal. İstanbul: Günebakan Yayınları.

Brennan, J. (1993). "Dreams, Divination, and Statecraft: The Politics of Dreams in Early Chinese History and Literature." *The Dream and the Texts: Essays on Literature and Language,* edited by C. S. Rupprecht. Albany: State University of New York Press. 73-102.

Brennan, T.C. (2001). *The Praetorship in the Roman Republic: Volume 1: Origins to 122 BC.* Oxford: Oxford University Press.

Bringmann, K. (1993) "The King as Benefactor: Some Remarks on İdeal Kingship in the AGE of Hellenism." *Images and İdeologies: Self-definition in the Hellenistic World,* edited by A. Bulloch, E. S. Gruen, A. A. Long and A. Stewart. Berkeley: University of California Press. 7-24.

Brunt, P. A. (1982). "Nobilitas and novitas." *Journal of Roman Studies*, 72: 1-17.

Brunt, P. A. (1990). *Roman Imperial Themes*. Oxford: Clarendon Press.

Bumin, K. (1998). *Demokrasi Arayışında Kent*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of the Roman Empire*. New York: Facts on File.

Burkert. W. (1985). *Greek Religion: Archaic and Classical.* Oxford: Oxford University Press.

Burnett, A. M., Amandry, M. (1992). *Roman Provincial Coinage. I. From the Death of Caesar to the Death of Vitellius*. London and Paris: British Museum Publishing.

Burton, G. P. (1975). "Proconsuls, Assizes and the Administration of Justice under the Empire." *The Journal of Roman Studies*, 65: 92-106.

Bury, J. B. (1893). *The Student's Roman Empire: A History of Roman Empire from Its Foundation to the Death of Marcus Aerelius (27 B.C.-180 A.D.)*. New York: Harper & Brothers Publishers.

Bury, J. B. (2010). *A History of the Roman Empire from its Foundation to the Death of Marcus Aurelius*. Memphis: General Books LLC.

Busolt, G. (1920–1926). *Griechische Staatskunde*. Munich: Beck.

Bücher, K. (1914). "Volkswirtschaftliche Entwicklungsstufen." *Gl'undriss del' Sozialokonomik*, edited by K. Biicher, J. Schumpeter, F. von Wieser. Tübingen: Mohr. 1-18.

Campbell, R. (2014). "Transformation of Violance: On Humanity and Inhumanity in Early China." *Violance and Civilization: Studies of Social Violance in History and PreHistory*, edited by R. Campbell. Oxford and Oakville: Oxbow Books, Joukowsky Institute Publication. 94-118.

Cartledge, P. (1999). "Laying down Polis Law." *Classical Review*, 49: 465-469.

Castagnoli, F. (1956). *Orthogonal Town Planning in Antiquity*, translated by V. Caliandro. Cambridge (MA): MIT Press.

Catullus, C. V. (1894). *Carmina of Gaius Valerius Catullus*. London: Smithers. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0006 E. T. 31 Ocak 2022.

Chan, W. K. K. (1977). *Merchants, Mandarins, and Modern Enterprise in Late Ch'ing China.* Cambridge: Harward University Press.

Chang, C. (1975). *The Making of China: Main Themes in Premodern Chinese History.* New Jersey: Prentice Hall.

Chang, C. (2007). *The Rise of the Chinese Empire, Volume 2: Frontier, Immigration, & Empire in Han China, 130 B.C. – A.D. 157*. Ann Harbor: University of Michigan Press.

Chang, K. C. (1974). "Urbanism and the King in Ancient China." *World Archeology,* 6 (1): 1-14.

Chang, K. C. (1980a). *Shang Civilization*. New Haven: Yale University Press.

Chang, K. C. (1980b). "The Chinese Bronze Age: A Modern Synthesis." *The Great Bronze Age of China*, edited by W. Fong. New York: The Metropolitan Museum of Art. 35-50.

Chang, K. C. (1983b). *Art, Myth and Ritual: The Path to Political Authority in Ancient China.* Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press.

Chang, S. D. (1961). "Some Aspects of the Urban Geography of the Chinese Hsien Capital." *Annals of the Association of American Geographers,* 51 (1): 23-45.

Chaniotis, A. (1995). 'Sich selbst feiern? Städtische Feste des Hellenismus im Spannungsfeld von Religion und Politik', *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismu*, edited by M. Wörrle and P. Zanker. Munich: Verlag, 147-172.

Childe G. (1983). *Kendini Yaratan İnsan*, çev. F. K. Ufluoğlu, İstanbul:Varlık Yayınları.

Childe, V. G. (1950). "The Urban Revolution." *Town Planning Review,* 21: 3-17.

Childe, V. G. (2007). *Tarihte Neler Oldu?* çev. M. Tunçay ve A. Şenel. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Chinese Civilisation Centre. (2007). *China: Five Thousand Years of History & Civilization.* Hong Kong: City University of Hong Kong.

Chow, K. (1994). *The Rise of Confucian Ritualism in Late Imperial China, Ethics, Classics, and Lineage Discourse.* Stanford: Stanford University Press.

Chrystal, P. (2015). *Roman Women: The Women who Influenced the History of Rome.* Stroud: Fonthill Media LLC.

Cicero (1923). *Laelius De Amicitia*. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cicero/Laelius_de_Amicitia/text*.html E. T. 8 Ocak 2022.

Cicero, *De Lege Agraria*, http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Cic.+Agr.+1.1&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0019 E. T. 18 Şubat 2022.

Cicero, *Epistolae ad Familiares,* https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=uma18843 E. T. 19 Şubat 2022.

Cicero, *Letters to Atticus,* translated by Evelyn Shuckburgh https://en.wikisource.org/wiki/Letters_to_Atticus/4.16 E. T. 6 Mart 2022.

Cicero, *Letters to Friends,* translated by Evelyn Shuckburgh. https://en.wikisource.org/wiki/Letters_to_friends/7.1 E. T. 8 Şubat 2022.

Cicero, M. T. (1856). *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, translated by C. D. Yonge, B. A. London. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Cic.+Agr.+2.96&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0019 E. T. 10 Aralık 2021.

Cicero, M. T. (1933). *On the Nature of Gods*, translated by H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press.

Cicero, M. T. (2014). *Devlet Üzerine*, çev. C. Çevik. İstanbul: İthaki Yayınları.

Cicero, M. T. (2016). *Letters to Atticus, Volume III*, translated by E. O. Winstedt, London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons.

Cicero, M.T. (2003). *Pro Caelio, Third Edition*, translated by Stephen Ciraolo. Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc.

Cicero. (1928). *On the Republic*, translated by C. W. Keyes. http://www.attalus.org/info/republic.html E. T. 25 Aralık 2021.

Cicero. (2016). *Yasalar Üzerine*. İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları.

Clay, A. M. (1911). “Patricians.” *Encyclopædia Britannica 11th ed*. Cambridge: Cambridge University Press. 931–933.

Coarelli, F. (2014). *Rome and Environs: An Archaeological Guide*. Berkeley: University of California Press.

Cohen, E. E. (2000). *The Athenian Nation*. Princeton: Princeton University Press.

Cohen, G. M. (1978). *The Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration and Organization*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Copleston F. (1996). *Helenistik Felsefe*. İstanbul: İdea Yayınları.

Corbier, M. (1991). “City, Territory and Taxation.” *City and Country in the Ancient World*, edited by J. Rich and A. Wallace-Hadrill. New York & London: Routledge. 211-239.

Cornell, T. J. (1995). *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars*, London: Routledge.

Cornell, T. J. (2000). “The City-states in Latium.” *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures,* edited by M. H. Hansen. Copenhagen: Danske Videnskabernes Selskab. 209-228.

Cornell, T., Matthews, J. (1982). *Atlas of the Roman World*. London: Phaidon.

Cotterell, A. (2007). *The Imperial Capitals of China: An Inside View of the Celestial Empire*. London: Pimlico

Cowgill, G. L. (2004). “Origins and Development of Urbanism: Archaeological Perspectives.” *Annual Review of Anthropology,* 33: 525-549.

Creel, H. G. (1964). “The Beginnings of Bureaucracy in China: The Origin of the Hsien.” *Journal of Asian Studies*, 23 (2): 155-184.

Creel, H.G. (1937). *Studies in Early Chinese Culture*. Baltimore: Waverly Press.

Crielaard, J. P. (2009). “Cities.” *A Companion to Archaic Greece*, edited by K. A. Raaflaub and H. van Wees. Malden & Oxford: Wiley Blackwell. 349-372.

Crummy, P. (1977). “Colchester: The Roman Fortress and the Development of the Colonia.” *Britannia*, 8: 65-105.

Davies, J. K. (1981). *Wealth and the Power of Wealth in Classical Athens.* Salem: Ayer Co Publishing.

De Coulanges, F. (2011). *Antik Site: Yunan’dan Roma’ya Kadar Tapınma Hukuk ve Kurumlar Üzerine İnceleme*, çev. İ. Kılınç. Ankara: Epos Yayınları.

De Crespigny, R. (1966). “The Recruitment System of the Imperial Bureaucracy of the Late Han.” *Chung-chi Journal*, 6 (1): 67-78.

De Giorgi, A. U. (2008). “Town and Country in Roman Antioch.” *Feeding the Ancient Greek City. Groningen-Royal Holloway Studies on the Greek City after the Classical Age 1,* edited by Alston and van Nijf. Leuven: Peeters Press. 63-83.

De Giorgi, A. U. (2019). “The Colonial Landscape of the Middle Republic: The State of Question.” *Cosa and the Colonial Landscape of Republican Italy*, edited by A. U. De Giorgi. Ann Arbor: University of Michigan University Press.

De Laix, R. A. (1973). *Probouleusis at Athens: A Study of Political Decisionmaking*. Berkeley: University of California Press.

De Ste. Croix, G. E. M. (1981). *The Class Struggle in the Ancient Greek World: From the Archaic Age to the Arab Conquest.* London: Cornell University Press.

De Viries, J. (1984). *European Urbanization, 1500-1800*. London: Harvard University Press.

Deene, M. (2013). Aspects of Social Mobility in Classical Athens. Ghent University, Department of History, Unpublished PhD Thesis.

DeLaine, J. (1995). “The Insula of The Paintings at Ostia i.4.2-4: Paradigm for a City in Flux.” *Urban Society in Roman Italy,* edited by T.J. Cornell and K. Lomas. London and New York: Routledge.

Deminion, M. (2020). “Manly and Monstrous Women: (De-)Constructing Gender in Roman Oratory.” *Exploring Gender Diversity in the Ancient World,* edited by A. Surtees, J. Dyer. Edinburgh: Edinburgh University Press. 197-208.

Demosthenes. (1939). *Against Aristocrates*, Harvard University Press: London. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+23+65&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0074 E. T. 23 Mart 2022.

Deshan, X. (2015). *Social History of China*. New York: SCGP Publishing.

Díaz Del Castillo, B. (1956). *The Discovery and Conquest of Mexico 1517–1521.* New York: Da Capo Press.

Dickenson, C. P. (2012). *On the Agora: Power and Public Space in Hellenistic and Roman Greece.* University of Groningen, Faculty of Arts, Unpublished PhD Thesis.

DiLuzio, M. J. (2016). *A Place at the Altar: Priestesses in Republican Rome.* Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Ding, M., Xu, J. (2014). *The Chinese Way.* New York: Routledge.

Dio Cassius. (1916). *Roman History*, translated by Earnest Cary, Cambridge, MA: Harvard University Press. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0593 E. T. 27 Şubat 2022.

Dio Chrysostom. (1940). *Discourses*. Harvard: Harvard University Press. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Dio_Chrysostom/home.html E. T. 9 Nisan 2022.

Dionysius of Halicarnassus. (1960). *Roman Antiquities*. Cambridge: Harvard University Press. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/dionysius_of_halicarnassus/home.html E. T. 15 Mart 2022.

Dmitriev, S. (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.

Donahue, J.F. (2017). *The Roman Community at Table During the Principate*, New and Expanded Edition. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Doxiadis, C. A. (1968). *Ekistics: An Introduction to the Science of Human Settlements*. New York: Oxford University Press.

Dubs, H. (1938-55). *The History of Former Han Dynasty, 3 vols*. Baltimore: Waverly Press.

Duncan, J. S. (1990). *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duncan, M. (2017). *The Storm Before the Storm: The Beginning of the End of the Roman Republic.* New York: Hachette Book Group.

Duncan-Jones, R. P. (1976). "Some Configurations of Landholding in the Roman Empire." *Studies in Roman Property*, edited by M. I. Finley. Cambridge: Cambridge University Press. 7-33.

Duruy, V. (1886). *History of Rome and of the Roman People from Its Origin to the Establishment of the Christian Empire*. Boston: Dana Estes and Charles E. Lauriat.

Duyvendak, J. J. L. (1974). *The Book of Lord Shang*. San Francisco: Reimpression par Chinese Materials Center.

E'tienne, R. (1958). *Le Culte Imperial Dans la Peninsule Iberique d'Auguste a'Diocletien. Bibliotheque des Ecoles Françaises d'Athenes et de Rome 191*. Paris: Éditions E. de Boccard.

Ebel, C. (1976). *Transalpine Gaul: The Emergence of a Roman Province*. Leiden: E. J. Brill.

Eberhard, W. (1956). "Data on the Structure of the Chinese City in the Pre-Industrial Period." *Economic Development and Cultural Chang*, 4: 253-269.

Eberhard, W. (1970). *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China.* Leiden: E. J. Brill.

Eberhard, W. (1987). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Eberhard, W. (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ebrey, P. B. (1986). "The Economic and Social History of Later Han." *The Cambridge History of China, Volume I: The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.- A.D. 220*, edited by D. Twitchett, M. Loewe. Cambridge: Cambridge University Press. 608-648.

Ebrey, P. B. (1990). "Toward a Better Understanding of the Later Han." *State and Society in Medieval China*, edited by A. E. Dien. Stanford: Stanford University Press. 49-72.

Ebrey, P. B. (1991). *Confucianism and Family Rituals in Imperial China: A Social History of Writing About Rites*. Princeton: Princeton University Press.

Ebrey, P. B. (2010). *Cambridge Illustrated History of China, Second Edition.* Cambridge: Cambridge University Press.

Edmondson, J. (2006). "Cities and Urban Life in the Western Provinces of the Roman Empire 30 BCE–250 CE." *A Companion to the Roman Empire*, edited by D. S. Potter. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.

Ehrenberg, V. (1962). *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. New York: Taylor & Francis.

Ehrenberg, V. (1969). *The Greek State.* London: Taylor & Francis.

Eliade, M. (1987). *The Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan.

Emberling, G. (2003). "Urban Social Transformations and the Problem of the First City." *The Social Construction of Ancient Cities,* edited by M. L. Smith. Washington DC & London: Smithsonian. 254-268.

Engels, D. (1990). *Roman Corinth: An Alternative Model for the Classical City*. Chicago: University of Chicago Press.

Eno, R. (2006). *Mencius, An Online Teaching Translation*. http://www.indiana.edu/~p374/Mengzi.pdf E. T. 27 Eylül 2016.

Erdkamp, P. (2005). *The Grain Market in the Roman Empire: A Social, Political and Economic Study.* Cambridge: Cambridge University Press.

Erdkamp, P. (2012). “Urbanism.” *The Cambridge Companion to the Roman Economy,* edited by W. Scheidel. Cambridge: Cambridge University Press. 241-265.

Evans, H. B. (1997). *Water Distribution in Ancient Rome: The Evidence of Frontinus.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Everitt, A. (2012). *The Rise of Rome: The Making of the World’s Greatest Empire*. New York: Random House.

Fei, H. (1953). *China’s Gentry, Essays in Rural-Urban Relations.* Chicago, London: The University of Chicago Press.

Feng, L. (2003). “Feudalism” and Western Zhou China: A Criticism.” *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 63 (1): 115-144.

Ferguson, W. S. (1928). “The Leading Ideas of the New World.” *The Cambridge Ancient History, Vol. 7: The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome,* edited by S. A. Cook, F. E. Adcock and M. P. Charlesworth. Cambridge: Cambridge University Press. 1-40.

Finley, M. I. (1963). *The Ancient Greeks: An Introduction to Their Life and Thought*. London: Viking Press.

Finley, M. I. (1973). *The Ancient Economy.* Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.

Finley, M. I. (1977). “The Ancient City: From Fustel de Coulanges to Max Weber and beyond.” *Comparative Studies in Society and History,* 19 (3): 305-327.

Finley, M. I. (1978). *The World of Odysseus*. London: NYRB Classics.

Finley, M. I. (1981). *Economy and Society in Ancient Greece*. London: Chatto & Windus.

Finley, M. I. (1982). “Was Greek Civilization Based on Slave Labor?” *Economy and Society in Ancient Greece,* edited by B. Shaw and R. Saller. New York: Viking Press. 97-115.

Finley, M. I. (1983). *Politics in the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Finley, M. I. (1985). *Democracy Ancient and Modern*. New Brunswick & London: Rutgers University Press.

Finley, M. I. (1999). *The Ancient Economy*. Berkeley: University of California Press.

Fleming, D. (2002). "The Streets of Thurii: Discourse, Democracy, and Design in the Classical Polis." *Rhetoric Society Quarterly*, 32: 5-32.

Flower, H. I. (2010). *Roman Republics*. Princeton: Princeton University Press.

Forke, A. (1962). *Lun-Heng, Part 2: Miscellaneous Essay of Wang Ch'ung*. New York: Paragon Book Gallery.

Fox, J. H. (1951). *The Publicani of Roman Republic*. Maryland: University of Maryland.

Fronda, M. (2010). B*etween Rome And Carthage: Southern Italy During The Second Punic War*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fu, Z. (1993). *Autocratic Traditions and Chinese Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fulminante, F. (2014). *The Urbanisation of Rome and Latium Vetus: From the Bronze Age to the Archaic Era*. New York: Cambridge University Press.

Fumurescu, A. (2013). *Compromise: A Political and Philosophical History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Galsterer, H. (2012). "Lex Malacitana". *Brill's New Pauly, Encyclopedia of Ancient World: Antiquity Volume 7,* edited by H.Cancik, H. Schneider. Leiden: Brill.

Gargola, D. J. (1995). *Land, Laws and Gods: Magistrates and Ceremony in the Regulation of Public Lands in Republican Rome.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Garlan, Y. (1988). *Slavery in Ancient Greece*. Ithaca: Cornell University Press.

Garnsey, P. (1970). *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire.* Oxford: Oxford University Press.

Garnsey, P. (1988). *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis.* Cambridge: Cambridge University Press.

Garnsey, P. (2010). "Roman Patronage." *From the Tetrarchs to the Theodosians: Later Roman History and Culture, 284–450 CE*, edited by S. McGill, C. Sogno and E. Watch. Cambridge: Cambridge University Press. 33-54.

Garnsey, P., Saller, R. (2014). *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury.

Gascou, J. 1983. Pagus et Castellum dans la Confederation Cirteenne. *Antiquites Africaines,* 19: 175-207.

Gates, C. (2011). *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome. Seconnd Edition.* London & New York: Routledge.

Gavrielatos, A. (2017). *Self-Presentation and Identity in the Roman World.* Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Gelzer, M. (1969). *The Roman Nobility,* translated by R. Seager. Oxford: Basil Blackwell.

Gernet, J. (1968). *Ancient China: From the Beginnings to the Empire,* translated by R. Rudorff. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Gibbon, E. (1869). *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol. 3. London: Alex Murray & Son

Gibbon, E. (1998). *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited.

Gildenhard, I. (2011). *Cicero, Against Verres, 2.1.53-86: Latin Text with Introduction, Study Questions, Commentary and English Translation*. Cambridge: Open Book Publishers.

Giles, H. A. (2012). *Chuang Tzu'nun Kitabı*, çev. L. Özşar. Bursa: Biblos Kitabevi.

Glahn, R. V. (2016). *The Economic History of China: From Antiquity to the Nineteenth Century.* Cambridge: Cambridge University Press.

Goodfellow, C. E. (1935). *Roman Citizenship: A Study of Its Territorial And Numerical Expansion from the Earliest Time to the Death of Augustus*. Lancaster: Lancaster Press.

Goodman, P. J. (2007). *The Roman City and Its Periphery From Rome to Gaul*. London and New York: Routledge

Goodrich, L.C. (1963). *A Short History of Chinese People.* New York: Harper Torchbook.

Goodrich, S.C. (1981-1983). "Ssu-ma Chien's Biography of Wu Ch'i." *Monumenta Serica*: *Journal of Oriental Studies*, 35: 197-233.

Gordon, R. (1990). "The Veil of Power: Emperors, Sacrificers and Benefactors." *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World,* edited by M. Beard and J. North. London: Cornell University Press. 199–231.

Goudineau, C., de Kisc, Y. (1991). *Vaison-la-Romaine*. Paris: Errance.

Graunt, J. (1973). *Natural and Political Observations Made upon the Bills of Mortality: Pioneers of Demography.* Farnborough, Hants: Gregg International.

Grinin, L. (2004). "Democracy and Early State." *Social Evolution & History,* 3 (2): 93-149.

Gros, P., Torelli, M. (2007). *Storia Dell'urbanistica. Il Mondo Romano*. Rome: Laterza.

Gruen, E. (1974). *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley: University of California Press.

Haiming, W. (2014). *Çin Felsefesi: Çin'de Metafizik, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi ve Karşılaştırmalı Felsefe.* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hakim, B.S. (2001). "Julian of Ascalon's Treatise of Construction and Design Rules from sixth-century Palestine." *Journal of the Society of Architectural Historians*, 60 (1): 4-25.

Halfmann, H. (1979). *Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum:bis zum Ende des 2. Jahrhunderts n. Chr. Göttingen*: Vandenhoeck und Ruprecht.

Hall, J. M. (2007). *A History of the Archaic Greek World, ca. 1200–479 BCE.* Malden, Oxford & Carlton: John Wiley & Sons Inc.

Hallett, J.P. (1984). *Fathers and Daughters in Roman Society: Women and the Elite*. Princeton: Princeton University Press.

Hammer, D. (2014). *Roman Political Thought: From Cicero to Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hansen M. H. (1993). *The Polis as a Citizen-State in the Ancient Grek City-State*. Copanhagen: The Royal Danish Academy.

Hansen, M. H. (1991). *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology.* Oxford: Bristol Classical Press.

Hansen, M. H. (2002). "Was the Polis a State or a Stateless Society?" *Even More Studies in the Ancient Greek Polis*, edited by T. HeineNielsen. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 17–47.

Hansen, M. H. (2003). "95 Theses about the Greek Polis in the Archaic and Classical Periods: A Report on the Results Obtained by the Copenhagen Polis Centre in The Period 1993–2003." *Historia,* 52 (3): 257-282.

Hansen, M. H. (2006). *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-state*. Oxford: Oxford University Press.

Hanses, M. (2020). *The Life of Comedy after the Death of Plautus and Terenc*e. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Hanson, C. H. (1884). *Wanderings of Aeneas and the Founding of Rome*. London: T. Nelson and Sons.

Hanson, J. W. (2016). *An Urban Geography of the Roman World, 100 BC to AD 300.* Oxford: Archaeopress Publishing.

Hanson, V. D. (1995). *The Other Greeks: The Family Farm and the Agrarian Roots of Western Civilization.* New York: University of California Press.

Harland, P. (2003). *Associations, Synagogues, and Congregations: Claiming a Place in Ancient Mediterranean Society.* Minneapolis: Fortress Press.

Hartmann, B. (2020). *The Scribes of Rome: A Cultural and Social History of the Scribae.* Cambridge: Cambridge University Press.

Harvey, D. (2009). *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. M. Moralı. İstanbul: Metis Yayınları.

Hatt, P. K., Reiss, A. J. J. (2002). "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi." *20. Yüzyıl Kenti*, der. ve çev. B. Duru ve A. Alkan. Ankara: İmge Kitabevi. 27-35.

Heater D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. M. D. Üst. Ankara: İmge Yayınları.

Heiken, G., Funiciello, R., De Rita, D. (2005). *The Seven Hills of Rome: A Geological Tour of the Eternal City.* Princeton: Princeton University Press.

Hesiod. (1914). *Works and Days*. Cambridge:Harvard University Press. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0132%3Acard%3D202 E. T. 8 Kasım 2021.

Hill, H. (1952). *The Roman Middle Class in the Republican Period*. Oxford: Praeger.

Hill, L. (2013). "Conceptions of Political Corruption in Ancient Athens and Rome." *History of Political Thought*, 34 (4). 565-587.

Hinnells, J. R. (1988). *The Penguin Dictionary of Religions*. London: Penguin Books.

Hirschfeld O. (1902). *Der Grundbesitz d. romischen Kaiser in den ersten drei Jahrhunderten.* Dietrich: De Gruyter.

Hooper, F. (1979). *Roman Realities*. Detroit: Wayne State University Press.

Hopkins, K. (1978). "Economic Growth and Towns in Classical Antiquity." *Towns in Societies: Essays in Economic History and Historical Sociology*, edited by P. Abrams and E.A. Wrigley. Cambridge: Cambridge University Press. 35-77.

Hopkins, K. (1983). *Death and Renewal. Sociological studies in Roman History 2*. Cambridge: Cambridge University Press.

Horden, P., Purcell, N. (2000). *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Oxford: Wiley Blackwell.

Houten, P. (2021). *Urbanisation in Roman Spain and Portugal: Civitates Hispaniae in the Early Empire.* London: Routledge.

Hölkeskamp, K. J. (2022). "Political Culture: Career of Concept." *A Companion to the Political Culture of Roman Republic*, edited by V. Arena and J. Prag. Hoboken: Wiley Blackwell. 4-19.

Hölscher, T. (2007). "Urban Spaces and Central Places: The Greek World." *Classical archaeology. Blackwell Studies in Global Archaeology*. edited by S. E. Alcock and R. Osborne. Malden, Oxford & Carlton: Wiley Blackwell. 164–81.

Hsiao, K. (1979). *A History of Chinese Political Thought, Volume One: From The Beginnings to the Sixth Century A.D.,* translated by F. W. Mote. Princeton: Princeton University Press.

Hsu, C. (1965). *Ancient China in Transition, An Analysis of Social Mobility, 722-222 B.C.* Standford: Standford University Press.

Hsu, C. (1980). *Han Agriculture: The Formation of Early Chinese Agrarian Economy (206 B.C. – A.D. 220).* Seattle and London: University of Washington Press.

Hsu, C. (1999). "The Spring and Autumn Period." *The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.,* edited by M. Loewe and E. L. Shaughnessy. Cambridge: Cambridge University Press. 545-586.

Hucker, C. O. (1975). *China's Imperial Past: An Introduction to Chinese History and Culture.* Standford: Standford University Press.

Huffman, J. P. (2018). *The Imperial City of Cologne: From Roman Colony to Medieval Metropolis (19 B.C.-1125 A.D.).* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hung, W. (1999). "Art and Architecture of the Warring States Period." *The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.,* edited by M. Loewe and E. L. Shaughnessy. Cambridge: Cambridge University Press. 651-744.

Hung, W. (2001). "Rethinking Warring States Cities: An Historical and Methodological Proposal." *Journal of East Asian Archeology*, 3 (1): 237-257.

Hung, W. (2012). *A Story of Ruins: Presence and Absence in Chinese Art and Visual Culture.* London: Reaktion Books.

Ichisada, M. (1960). "Cities in China During the Han Period." *T'oung Pao,* 48 (4-5): 376-392.

Iddeng, J. W. (2012). "What is a Graeco-Roman festival? A Polythetic Approach." *Greek and Roman Festivals: Content, Meaning, and Practice*, edited by J. R. Brandt and J. W. Iddeng. Oxford: Oxford University Press. 11-37.

Isidore (2006). *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jenkyns, R. (2013). *God, Space & City in the Roman Imagination*. Oxford: Oxford University Press.

Jennings, W. (1891). *The Shi King, The Old "Poetry Classic" of The Chinese, A Close Metrical Translation With Annotations*. London and New York: George Routledge and Sons.

Joffe, A. H. (1998). "Disembedded Capitals in Western Asian Perspective." *Comparative Studies in Society and History*, 40 (3): 549-580.

Johnson, A. C., Coleman-Norton, P. R., Bourne, F. C. (1961). *Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index.* Austin: University of Texas Press.

Johnston, I. (2010). *The Mozi: A Complete Translation.* Hong Kong: The Chinese University Press.

Jones, A. H. M. (1940). *The Greek City: From Alexander to Justinian*. Oxford: Clarendon Press.

Jones, A. H. M. (1957). *Athenian Democracy.* London: Johns Hopkins University Press.

Jones, M. W. (2003). *Principles of Roman Architecture*. New Haven and London: Yale University Press.

Jones, N. F. (1999). *The Associations of Classical Athens: The Response to Democracy. Oxford: Oxford University Press.*

Jongman, W.M. (1991). *The Economy and Society of Pompeii.* Amsterdam: ACLS Humanities.

Jördens, A. (2012). "Government, Taxation, and Law." *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, edited by C. Riggs. Oxford: Oxford University Press. 56-67.

Juvenal, D.J. (1873). *The Satires of Decimus Junius Juvenalis and of Aulus Persius Flaccus,* translated by Mr. Dryden. London: Jacob Tonson.

Kaiser, A. (2011). *Roman Urban Street Networks*. Routledge Studies in Archaeology 2. New York: Routledge.

Kaizuka, S. (2002). *Conficius, His Life and Thought*. Mineola: Dover Publications.

Kamen, D. (2013). *Status in Classical Athens*. Princeton: Princeton University Press.

Karplus, V. J., Deng, X. W. (2008). A*gricultural Biotechnology in China, Origins and Prospects*. New York: Springer.

Keay, J. (2011). *Çin Tarihi*, çev. N. K. Tayanç ve D. Tayanç. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Keightley, D. N. (1969). *Public Work in Ancient China: A Study of Forced Labor in the Shang and Early Chou.* Columbia University Ph. D. Dissertation.

Keightley, D. N. (1978). "The Religious Commitment: Shang Theology and The Genesis of Chinese Political Culture." *History of Religions,* 17 (3/4): 211-225.

Keightley, D. N. (1983). "The Late Shang State: When, Where, and What?" *The Origins of Chinese Civilization, edited by D. N. Keightley.* London: University of California Press. 523-564.

Keightley, D. N. (1990). “Early Civilization in China: Reflections on How It Became Chinese.” *Heritage of China: Contemporary Perspectives on Chinese Civilization*, edited by P. S. Ropp. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 15-54.

Keightley, D. N. (2014). *These Bones Shall Rise Again, Selected Writings on Early China.* Albany: State University of New York.

Kern, M. (2009). “Bronze Inscriptions, The Shijing and the Shangshu: The Evoluation of the Ancestral Sacrifice during the Western Zhou.” *Early Chinese Religion. Part One: Shang Through Han (1250 BC-220 AD)*, edited by J. Lagerway and M. Kalinowski. Leiden: Brill. 143-200.

Kerr, G. (2013). *A Short History of Ancient China: From Ancient Dynasties to Economic Powerhouse*. Harpenden: Pocket Essentials.

Kindt, J. (2012). *Rethinking Greek Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Knoblock, J. (1998). *Xunzi: A Translation and Study of the Complete Works, Volume 1 Books 1-6*. Stanford: Stanford University Press.

Kostof, S. (1999). *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History.* London: Thames & Hudson Ltd.

Krabbe, J. J. (1996). *Historicism and Organicism in Economics.* Dordrecht/Boston/London: Kluver Academic Publishers.

Lai, K. L. (2017). *An Introduction to Chinese Philosophy, Second Edition.* Cambridge: Cambridge University Press.

Laird, M. L. (2016). “Diversity in Architecture and Urbanism.” *A Companion to Roman Italy,* edited by A. E. Cooley. Sussex: Wiley Blackwell. 181-216.

Lambert, S. D. (1993). *The Phratries of Attica*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Lampard, E. E. (1965). “Historical Aspects of Urbanization.” *The Study of Urbanization*, edited by P. M. Hauser and L. F. Schnore. New York and Colchester: John Wiley. 519-554.

Lao Tzu, (2010). *Tao te King*, J. Legge’den çeviren L. Özşar. Bursa: Biblos.

Lassard, Y. (1961). “Law of Caesar on Municipalities.” *Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index*, edited by A. C. Johnson, P. R. Coleman-Norton and F. C. Bourne. Austin: University of Texas Press. 93-97.

Lattimore, O. *(*1940). *Inner Asian Frontiers of China.* New York: American Geographical Society.

Launspach, C.W.L. (2005). *State and Family in Early Rome*. New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd.

Laurence, R. (1994). *Roman Pompeii: Space and Society.* London: Routledge.

Laurence, R., Cleary, S. E., Sears, G. (2011). *The City in The Roman West, C.250 BC-AD 250.* Cambridge: Cambridge University Press.

Laurence, R., Newsome, D. J. (2011). *Rome, Ostia, Pompeii: Movement and Space.* Oxford: Oxford University Press.

Lee, T. H. C. (2000). *Education in Traditional China: A History.* Leiden, Boston, Köln: Brill

Legge, J. (1861). *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes, Vol. I, Confucian Analects, The Great Learning, And The Doctrine of The Mean.* London: Trübner & Co.

Legge, J. (1872). *The Chinese Classics, Vol. V. The Ch’un Ts’ew, with The Tso Chuen.* Hongkong: Lane, Crawford & Co.

Legge, J. (1879). *The Sacred Books of China, The Text of Confucianism, Part I: The Shu King, Shih King, and Hsiao King*. Oxford: Clarendon Press.

Legge, J. (1885a). *The Sacred Books of China, The Text of Confucianism, Part III: The Li Ki, I-X.* Oxford: Clarendon Press.

Legge, J. (1885b). *The Sacred Books of China, The Text of Confucianism, Part IV: The Li Ki, XI-XLVI.* Oxford: Clarendon Press.

León, V. (2013). *The Joy of Sexus: Lust, Love, and Longing in the Ancient World.* London: Walker Books.

Leveau, Ph. (1983). "La Ville Antique et L'organisation de L'espace Rurale: Villa, Ville, Village." *Annales: Historie, Sciences Sociales,* 4: 920-942.

Lewis, M. E. (2000). "The City-State in Spring-and-Autumn China." *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures,* edited by M. H. Hansen. Copenhagen: The Copenhagen Polis Centre. 359-374.

Lewis, M. E. (2006). *Construction of Space in Early China.* Albany: State University of New York Press.

Lewis, N. P. (1981). "The Prefect's Conventus: Proceedings and Procedures." *The Bulletin of the American Society of Papyrologists,* 18: 119-129.

Li, H. L. (1983). "The Domestication of Plants in China: Ecogeographical Consideration." *The Origins of Chinese Civilization*, edited by D.N. Keightley. London: University of California Press. 21-63.

Li, J. (1996). *Chinese Civilization in the Making, 1776-221 BC.* London: Macmillan Press, New York: St. Martin's Press.

Li, X. (2008). "Writing Sima Qian's Rhetorical Style into English- On Burton Watson's Translation Of Shi Ji (Records of The Grand Historian)." *Intercultural Communication Studies*, 17 (2): 275-286.

Liao, W.K. (1939). *Complete Works of Han Fei Tzu*. London: Probsthain. http://www2.iath.virginia.edu/saxon/servlet/SaxonServlet?source=xwomen/texts/hanfe

i.xml&style=xwomen/xsl/dynaxml.xsl&doc.view=tocc&chunk.id=tpage&toc.depth=1&toc.id=d2.10&doc.lang=bilingual E. T. 23 Kasım 2016.

Lindner, R. P. (1982). "What Was A Nomadic Tribe?" *Comparative Studies in Society and History*, 24 (4): 689-711.

Lintott, A. (1982). *Violence, Civil Strife, and Revolution in the Classical City*, 750-330 B.C. London: Routledge.

Lintott, A. (1993). *Imperium Romanum: Politics and Administration*. London: Routledge.

Lintott, A. (1999). *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press.

Liu, J. (2009). *Collegia Centonariorum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West.* Leiden: Brill.

Liu, L., Chen, X. (2012). *The Archeology of China From the Late Paleolithic to the Early Bronze Age.* New York: Cambridge University Press.

Livy (1912). *History of Rome*. translated by R. C. Roberts. New York: E. P. Dutton and Co.. https://www.perseus.tufts.edu/hopper/ E. T. 16 Kasım 2021.

Loewe, M. (1960). "The Orders of Aristocratic Rank of Han China." *T'oung Pao,* 48 (1/3): 97-174.

Loewe, M. (1967). *Records of Han Administration. 2 vols*. Cambridge: Cambridge University Press.

Loewe, M. (1986). "The Structure and Practice of Government." *The Cambridge History of China, Volume I: The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.- A.D. 220*, edited by D. Twitchett and M. Loewe. *Cambridge: Cambridge University Press.* 463-490.

Loewe, M. (1999). "The Heritage Left to the Empires." *The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.*, edited by M. Loewe and E. L. Shaughnessy. Cambridge: Cambridge University Press. 967-1032.

Loewenstein, K. (1973). *The Governance Of Rome*. The Hague: Martinus Nijhoff .

Lomas, K. (1996). *Roman Italy 338 BC–AD 250: A Sourcebook*. London: Routledge.

Lomas, K. Cornell, T. (2005). "Introduction: Patronage and Benefaction in Ancient Italy." *Bread And Circuses: Euergetism and Municipal Patronage in Roman Italy,* edited by K. Lomas and T. Cornell. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Long, G. (2016). "Provincia", *A Dictionary of Greek and Roman Antiiquities*, edited by W. Smith and J. Murray. London: Wentworth Press. 964-970.

Lovell, J. (2006). *The Great Wall, China Against the World 1000 BC – AD 2000.* New York: Grove Press.

Lucretius, (1910). *On The Nature of Things*, translated by C Bailey. Oxford: Clarendon Press.

Ma, J. (1999). *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor.* Oxford: Oxford University Press.

MacDonald, W. L. (1986). *The Architecture of the Roman Empire.* New Haven and London: Yale University Press.

Mackay, C. S. (2002). "Review of Mouritsen (2001)." *Phoenix,* 56: 399–401.

Mackil, E. (2013). *Creating a Common Polity: Religion, Economy, and Politics in the Making of the Greek Koinon.* Berkeley: University of California Press.

Maclachlan, B. (2013). *Women in Ancient Rome: A Sourcebook*. London: Bloomsbury.

MacMullen, R. (1974). *Roman Social Relations 50 B.C. to A.D. 284*. New Haven & London: Yale University Press.

MacMullen, R. (1988). *Corruption and the Decline of Rome*. New Haven: Yale University Press.

Macnair, M. (2020). "The Case of Careless Purchaser, or 'Bonitary Ownership' and Ownership." *Principle and Pragmatism in Roman Law*, edited by B. Spagnolo ve J. Sampson. Oxford: Bloomsbury Publishing. 57-78.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ. 2 vols*. Princeton: Princeton University Press.

Magoffin, R. V. (2009). *The Quinquennales; an Historical Study*. Charleston: BiblioBazaar.

Malanima, P. (2009). "Decline or Growth? European Towns and Rural Economies 1300-1600." *Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes,* 6: 18-43.

Malkin, I. (2009). "Foundations." *A Companion to Archaic Greece*, edited by K. A. Raaflaub and H. van Wees. Malden & Oxford: Wiley Blackwell. 373-394.

Mao, H. & Yen, Y. (1959). "Dental Condition of the Shang Dynasty Skulls Excavated from Anyang and Huü-Xian." *Vertebrata Palasiatica*, 3: 79-80.

Marcellinus, A. (1935). *The Roman History*, translated by J. C. Rolfe. Cambridge: Harvard University Press.

Marshall, E. (2000). "Death and Disease in Cyrene: A Case Study." *Death and Disease in the Ancient City*, edited by V. Hope and E. Marshall. London: Routledge. 8-23.

Marshall, S. J. (2015). *The Mandate of Heaven: Hidden History in the Book of Changes*. New York: Routledge.

Martial. (1993). *Epigrams: Spectacles*. Cambridge:Harvard University Press. https://topostext.org/work/677 E. T. 10 Nisan 2022.

Mateos Cruz, P. (2001). "Augusta Emerita." *Archivo espan˜ol de arqueologia,* 74: 183-208.

Mathisen, R. W. (2006). "Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire." *The American Historical Review.* 111 (4): 1011-1040.

Mathisen, R. W. (2019). *Ancient Roman Civilization: History and Sources, 753 BCE to 640 CE*. New York: Oxford University Press.

Mattingly, D. J., D. Stone, L. Stirling and N. Ben Lazreg (2001). "Leptiminus (Tunisia): a 'Producer' City?" *Economies beyond Agriculture in the Classical World*, edited by D. J. Mattingly and J. Salmon. London & New York: Routledge. 66-89.

Mattingly, D. J., Salmon, J. (2002). *Economies Beyond Agriculture in the Classical World*. London and New York: Routledge.

Maurizio, L. (1998). "The Panathenaic Procession: Athens' Participatory Democracy on Display?" *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-century Athens*, edited by D. Boedeker and K. A. Raaflaub. Cambridge MA & London, 297–317

Mayer, E. (2012). *The Ancient Middle Classes: Urban Life and Aesthetics in the Roman Empire, 100 BCE–250 CE*. Cambridge: Center for Hellenic Studies Trustees for Harvard University.

McGeough, K. M. (2004). *The Romans, New Perspectives*. Santa Barbara: ABC-Clio.

Metzger, T. A. (1985-1987). "Some Ancient Roots of Modern Chinese Thought: This Worldliness, Epistemological Optimism, Doctrinality, and the Emergence of Reflexivity in the Eastern Chou." *Early China*, 11/12: 61-117.

Michels, R. (2016). *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy.* Eastford: Martino Fine Books.

Mignone, L. M. (2016). *The Republican Aventine and Rome's Social Order*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Millar, F. (1966). "The Emperor, the Senate and the Provinces." *The Journal of Roman Studies,* 56 (1-2): 156-166.

Millar, F. (1998). *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Millett, P. (1998). "Encounters in the Agora." *Kosmos: Essays in Order, Conflict and Community in Classical Athens,* edited by P. Cartledge, P. Millett and S. Von Reden. Cambridge: Cambridge University Press. 203-228.

Mills, C. W. (1956). *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press.

Milnor, K. (2009). "Women in Roman Historiography." *The Cambridge Companion to the Roman Historians, edited by A. Feldherr.* Cambridge: Cambridge University Press. 276-287.

Mitchell, L. G. (2006). "Greek Government." *A Companion to the Classical Greek World, edited by K. H. Kinzl. Malden.* Oxford & Carlton: Wiley Blackwell. 367-386.

Mitchell, S. (1990). "Festivals, Games, and Civic Life in Roman Asia Minor." *Journal of Roman Studies,* 80: 183-193.

Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume 1.* Oxford: Oxford University Press.

Moatti, C. (2015). *The Birth of Critical Thinking in Republican Rome*, translated by J. Lloyd. Cambridge: Cambridge University Press.

Mommsen, T. (1894). *The History of Rome in Five Books*. Cambridge Library Collection, Classics.

Morey, W. C. (1901). *Outlines of Roman History*. New York, Cincinnati, Chicago: American Book Company.

Morley, N. (1996). *Metropolis and Hinterland: The City of Rome and the Italian Economy, 200 B.C.–A.D. 200*. Cambridge: Cambridge University Press.

Morley, N. (1997). "Cities in Context: Urban Systems in Roman Italy." *Roman Urbanism: Beyond the Consumer City*, edited by H. Parkins. London & New York: Routledge. 42-58.

Morris, I. (1991). "The Early Polis as City and State." *City and Country in the Ancient World,* edited by J. Rich and A. Wallace-Hadrill. New York & London: Routledge. 24-57.

Morris, I. (1994). "The Athenian Economy Twenty Years after The Ancient Economy." *Classical Philology,* 89: 351-366.

Morris, I. (1996). “The Strong Principle of Equality and the Archaic Origins of Greek Democracy.” *Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern,* edited by J. Ober and C. Hedrick. Princeton: Princeton University Press. 19-48.

Morris, I. (1998). “Beyond Democracy and Empire: Athenian Art in Context.” *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens,* edited by D. Boedeker and K. A. Raaflaub. Cambridge: Center for Hellenic Studies Trustees for Harvard University. 59-86.

Morris, I. (2000). *Archaeology as Cultural History: Words and Things in Iron Age Greece.* Malden & Oxford: Wiley Blackwell.

Morris, I. (2004). “Economic Growth in Ancient Greece.” *Journal of Institutional and Theoretical Economics,* 160: 709-742.

Morris, I. (2009). ‘The Eighth-Century Revolution.” *A Companion to Archaic Greece*, edited by K. A. Raaflaub and H. van Wees. Malden & Oxford: Wiley Blackwell. 64–80.

Morstein-Marx, R. (2004). *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic.* Cambridge: Cambridge University Press.

Morton, W. S., Lewis, C. M. (2005). *China: Its History and Culture Fourth Edition.* New York: McGraw-Hill Education.

Mosca, G. (1980). *The Ruling Class*, translated by H. D. Kahn. Westport:Verso.

Mouritsen, H. (1988). *Elections, Magistrates and Municipal Elite: Studies in Pompeian Epigraphy.* Rome: L’Erma di Bretschneider.

Mouritsen, H. (1990). “A Note on Pompeian Epigraphy and Social Structure.” *Classica et Mediaevalia,* 41: 131-149.

Mouritsen, H. (1997). “Mobility and Social Change in Italian Towns during the Principate.” *Roman Urbanism: Beyond the Consumer City*, edited by H. Parkins. London & New York: Routledge. 57–80.

Mouritsen, H. (1998). *Italian Unification. A Study in Ancient and Modern Historiography.* London: Instıtute of Classical Studies School of Advanced Study University of London.

Mouritsen, H. (2001). *Plebs and Politics in the Late Roman Republic.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mouritsen, H. (2011). *The Freedman in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mouritsen, H. (2015). "Status and Social Hierarchies: The Case of Pompeii." *Sozialer Status und Prestige in der römischen Wel*t, edited by A. Kuhn. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 87-114.

Mouritsen, H. (2017). *Politics in the Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mu, C. (1982). *Traditional Government in Imperial China, A Critical Analysis,* translated by C. Hsüeh and G. O. Totten. Hong Kong: Chinese University Press.

Muir, E. (1981). *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton: Princeton University Press.

Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, çev. G. Koca ve T. Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Munro, D. J. (1969). *The Concept of Man in Early China*. Stanford: Stanford University Press.

Murry, M. A. (1963). *The Splendor That Was Egypt*. Mineola: Dover Publications.

Münzer, F. (1920). *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*. Stuttgart: J. B. Metzler.

Needham, J., Bray, F. (1984). *Science and Civilization in China. Volume 6: Biology and Biological Technology. Part II: Agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nevett, L. Perkins, P. (2000). "Essay Eight: Urbanism and Urbanization in the Roman World." *Experiencing Rome: Culture, Identity and Power in the Roman Empire,* edited by J. Huskinson. London and New York: Routledge. 213-44.

Nienhauser, W. H. (1994). *The Grand Scribe's Records Volume I: The Basic Annals of Pre-Han China*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Nippel, W. (1995). *Public Order in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.

Norena, C. F. (2015). "Urban Systems in the Han and Roman Empires: State Power and Social Control." *State Power in Ancient China and Rome*, edited by W. Scheidel. Oxford: Oxford University Press. 181-203

North, J. (2006). "The Constitution of the Roman Republic." *A Companion to the Roman Republic*, edited by N. Rosenstein and R. Morstein-Marx. Malden, Oxford & Carlton: Wiley Blackwell. 256-277.

Oakeshott, M. (2006). *Lectures in the History of Political Thought*. Exeter: Imprint Academic.

Ober, J. (1989). *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton: Princeton University Press.

Ober, J. (2010). "Wealthy Hellas." *Transactions of the American Philological Association,* 140: 231-286.

Orlin, E. M. (2022). *A Social and Cultural History of Republican Rome*. New Jersey: Wiley and Blackwell.

Osborne, M. J. (1981–1983). *Naturalization in Athens. 4 volumes.* Brussels: Paleis der Academiën.

Osborne, R. (1997). "Law and Laws: How do We Join up the Dots?" *The Development of the Polis in Archaic Greece,* edited by L. G. Mitchell and P. J. Rhodes. London & New York: Routledge. 74-82.

Osborne, R. (2005). "Urban Sprawl: What is Urbanization and Why Does It Matter?" *Mediterranean Urbanization 800–600 BC*, edited by R. Osborne and B. Cunliffe. Oxford: British Academy. 1-16.

Oster, R. (1995). *First Corinthians*. Joplin: Collage Press Publishing.

Özerdim, M. N. (1963a). *Büyük Bilgi ve Müzik Hakkında Notlar.* Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Özerdim, M. N. (1963b). "Chou'lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dini." *Belleten*, 27 (105): 1-23.

Özerdim, M. N. (2000). *Konfüçyüs- Konuşmalar*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Pareto, V. (1935). *The Mind and Society. 4 volumes*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Parker, E. H. (2004). *Ancient China Simplified. Ebook 6624*. Release Date: October, 2004. *http://www.gutenberg.org/cache/epub/6624/pg6624-images.html* E. T. 17 Ekim 2016.

Parker, R. (1996). *Athenian Religion: A History*. Oxford: Oxford University Press.

Patterson, J. R. (2006). *Landscapes and Cities: Rural Settlement and Civic Transformation in Early Imperial Italy.* Oxford: Oxford University Press.

Pausanias. (1918). *Description of Greece, Volume I: Books 1-2 (Attica and Corinth).* Cambridge: Harvard University Press. https://www.theoi.com/Text/Pausanias10A.html E. T. 3 Ocak 2022.

Pearson, L. (1937). "Party Politics and Free Speech in Classical Athens." *Greece & Rome*, 7: 41-50.

Pearson, M. (2008). *Perils of Empire: The Roman Republic and the American Republic.* New York: Algora Publishing.

Petersen, L.H. (2006). *The Freedman in Roman Art and Art History.* Cambrige: Cambridge University Press.

Petronius (1913). *Satrycon*, translated by M. Heseltine. London. William Heinemann. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0027%3Atext%3DSatyricon%3Asection%3D134 E. T.: Haziran 2022.

Petronius, A. (2000). *Satyricon*, translated by S. Ruden. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.

Philips, A. (2013*). Designing Urban Agriculture: A Complete Guide to the Planning, Design, Construction, Maintenance and Management of Edible Landscapes*. Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons Inc.

Pinsent, J. (1954). "The Original Meaning of Municeps." *The Classical Quarterly*, 4 (3/4): 158-164.

Platner, S. B. (2015). *A Topographical Dictionary of Ancient Rome.* Cambridge: Cambridge University Press.

Plautus, T. M. (2011). *Amphitryon*. Harvard: Harvard University Press.

Pleket, H. W. (2003). "Economy and Urbanization: Was There an Impact of Empire in Asia Minor?" *Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien. Asia Minor Studien Bd. 50,* edited by E. Schwertheim and E. Winter. Bonn: Verlag. 85-95.

Pliny the Elder. (1855). *The Natural History*. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D36%3Achapter%3D50 E. T. 8 Kasım 2021.

Pliny the Younger. (1900). *Letters of Younger Pliny*. London: Walter Scott Publishing Co. https://topostext.org/work/198 E. T. 11 Şubat 2022.

Ploetz, C. (1951). *Auszug aus der Geschichte*. Berlin: A.G. Ploetz-Verlag.

Plutarch. (1914). *Parallel Lives*. Cambridge: Harvard University Press.

Polybius. (1889). *Histories*, translated by E. S. Shuckburgh. London, New York. Macmillan. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D3%3Achapter%3D22 E. T. 21 Aralık 2021.

Poo, M. (1998). *In Search of Personal Welfare: A View of Ancient Chinese Religion*. Albany: State University of New York Press.

Postan, M. M. (1975). *The Medieval Economy and Society.* Harmondsworth: Penguin Books.

Potter, D. S. (2014). *The Roman Empire at Bay, AD 180–395.* London and New York: Routledge.

Potter, T. W. (1990). *Roman Italy.* Berkeley and Los Angeles: University od California Press.

Price, S. R. F. (1984). *Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.

Propertius, S. (2004). *The Complete Elegies of Sextus Propertius*, translated by V. Katz. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Purcell, N. (2010). "Urbanism." *Oxford Handbook of Roman Studies*, edited by A. Barchiesi and W. Scheidel. Oxford: Oxford University Press. 579-592.

Quass, F. (1993). *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens: Untersuchungen zur politischen und sozialen Entwicklung in hellenistischer und römischer* Zeit. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Quinn, J. C., Wilson, A. I. (2013). "Capitolia." *Journal of Roman Studies,* 103: 117-173.

Raaflaub, K. A. (1983). "Democracy, Oligarchy and the Concept of the 'Free Citizen' in Late Fifth-Century Athens." *Political Theory*, 11: 517-544.

Raaflaub, K. A. (1993). "Homer to Solon: The Rise of the Polis (The Written Sources)." *The Ancient Greek City-State,* edited by M. H. Hansen. Copenhagen: Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. 41-105.

Raaflaub, K. A. (2000). "Poets, Lawgivers, and the Beginnings of Political Reflection in Archaic Greece." *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, edited by C. J. Rowe and M. Schofield. Cambridge: Cambridge University Press. 23-59.

Reid, J. S. (1913). *The Municipalities of the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rich, J. (2011). “The Fetiales and Roman International Relations.” *Priests and State in the Roman World*, edited by J. H. Richardson and F. Santangelo. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 187-242.

Richardson, J. (1976). *Roman Provincial Administration, 227 BC to AD 117*. Bristol: Bristol Classical Press.

Richardson, L. (1988). *Pompeii: An Architectural History.* Maryland: Johns Hopkins University Press.

Ricket, W. A. (2001). *Guanzi: Political, Economic, and Philosophical Essays from Early China* Volume I. Boston: Cheng & Tsui Company.

Roberts, J. (2004). *Chinese Mythology, A to Z*. New York: Facts on File Inc.

Roberts, M. (2020). R*ome’s Third Samnite War, 298-290 BC: The Last Stand of the Linen Legion*. South Yorkshire: Pen & Sword Military.

Robinson, E. W. (2011). *Democracy beyond Athens: Popular Government in the Greek Classical Age.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rogers, G. M. (1991). *The Sacred Identity of Ephesos: Foundation Myths of a Roman City.* London & New York: Routledge.

Rogers, G. M. (1992). “The Assembly of Imperial Ephesos.” *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik,* 94: 224-228.

Roselaar, S. T. (2010). *Public Land in the Roman Republic: A Social and Economic History of Ager Publicus in Italy, 396-89 BC.* Oxford: Oxford University Press.

Rostovtzeff, M. (1941). *The Social and Economic History of the Hellenistic World. 3 volumes*. Oxford: Oxford University Press.

Rostovtzeff, M. I. (1926). *The Social and Economic History of the Roman Empire.* Cheshire: Biblo Moser Publishers.

Royden, H. L. (1988). *The Magistrates of the Roman Professional Collegia in Italy from the First to the Third Century A.D*. Pisa: Giardini editori e stampatori.

Roymans, N. (2011). "Ethnic Recruitment, Returning Veterans and the Diffusion of Roman Culture among Rural Population in the Rhineland Frontier Zone." *Villa Landscapes in the Roman North, Economy, Culture and Lifestyles*, edited by N. Roymans and T. Derks. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Runciman, W. G. (1983). "Capitalism without Classes: The Case of Classical Rome". *The British Journal of Sociology.* 34 (2): 157–181.

Runciman, W. G. (1990). "Doomed to Extinction: The Polis as an Evolutionary Dead-End." *The Greek City from Homer to Alexander*, edited by O. Murray and S. Price. Oxford: Clarendon Press.

Ruskola, T. (2000) "Conceptualizing Corporations and Kinship: Comparative Law and Development Theory in a Chinese Perspective." *Stanford Law Review* 52 (6): 1599-1729.

Rüpke, J. (2011). *The Roman Calender from Numa to Constantine: Time, History and Fasti*, Hoboken: John Wiley & Sons.

Rykvert, J. (2011). *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World*. London: Faber and Faber.

Sadao, N. (1986). "The Economic and Social History of Han." *The Cambridge History of China, Volume I: The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.- A.D. 220,* edited by D. Twitchett and M. Loewe.Cambridge: Cambridge University Press. 545-607.

Saller, R. (1982). *Personal Patronage under the Early Empire.* Cambridge: Cambridge University Press.

Saller, R. (1994). *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sawyer, D. R. (2009). *Kadim Çin'in Askeri Klasikleri, İkinci Cilt*, çev. U. U. Bulsun ve Z. H. Ateş. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Sawyer, D. R. (2010). *Kadim Çin'in Askeri Klasikleri, İlk Üç Kitap*, çev. U. U. Bulsun ve P. Erbayık. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Scheidel, W. (1999). "Emperors, Aristocrats and the Grim Reaper: Towards a Demographic Profile of the Roman Elite." *Classical Quarterly*. 49: 245-281.

Scheidel, W. (2006). "Stratification, Deprivation and Quality of Life." *Poverty in the Roman World,* edited by M. Atkins and R. Osborne. Cambridge: Cambridge University Press. 40-59.

Scheidel, W. (2007). "Demography." *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World,* edited by W. Scheidel, I. Morris and R. Saller. Cambridge: Cambridge University Press. 38-86.

Scheidel, W. (2008). "Roman Population Size: The Logic of the Debate." *People, Land, and Politics: Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy, 300 BC–AD 14,* edited by L. De Ligt and S. Northwood. Leiden & Boston: Brill. 17-70.

Scheidel, W., Friesen, S. J. (2009). "The Size of the Economy and the Distribution of Income in the Roman empire." *Journal of Roman Studies*, 99: 61–91.

Scheidel, W., Morris, I., Saller, R. (2008). *The Cambridge Economic History of The Greco-Romen World.* Cambridge: Cambridge University Press.

Schilling, R. (1981). "The Penates." *Roman and European Mythologies*, edited by Y. Bonnefoy, translated by W. Doniger. Chicago: University of Chicago Press. 138-140.

Schinz, A. (1996). *The Magic Square, Cities in Ancient China.* Sungnam: Daehan Printing & Publishing Co.

Schmitt Pantel, P. (1992). *La cité au banquet: histoire des repas publics dans les cités grecques*. Rome: Ed Sorbonne.

Schofield, M. (1999). *The Stoic Idea of the City*. Chicago: University of Chicago Press.

Schuler, C. (1998). *Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien*. Munich: C.H. Beck Verlag.

Scobie, A. (1986). "Slums, Sanitation, and Mortality in the Roman World." *Klio*, 68: 399-433.

Scott, M. (2012). *Space and Society in the Greek and Roman Worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.

Scott, S. P. (1932). *The Civil Law: Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo.* Cincinnati: The Central Trust Company. https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D50_Scott.htm#II E. T. 21 Ekim 2021.

Scullard, H. H. (2013). *From the Gracchi to Nero: A History of Rome 133 BC to AD 68.* London and New York: Routledge.

Scully, S. (1981). "The Polis in Homer: A Definition and Interpretation." *Ramus*, 10 (1): 1-34.

Scully, S. (1991). *Homer and the Sacred City.* Ithaca: Cornell University Press.

Seneca, L. A. (2009). *On Benefits,* edited by A. Stewart. https://www.gutenberg.org/files/3794/3794-h/3794-h.htm E. T. 14 Mayıs 2020.

Seneca, L. A. (1900). *Minor Dialogs Together with the Dialog "On Clemency".* London:George Bell and Sons. https://en.wikisource.org/wiki/Of_Clemency E. T. 25 Haziran 2022.

Sewell, J. (2010). *The Formation of Roman Urbanism, 338-200 BC: Between Contemporary Foreign Influence and Roman Tradition.* Portsmouth: Journal Of Roman Archaeology.

Sewell, J. (2014). "Urban Planning, Roman." *Encyclopedia of Global Archeology*, edited by C. Smith. London: Springer Reference. 7554-7567.

Shaughnessy, E. L. (1999). "Western Zhou History." *The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.*, edited by M. Loewe and E. L. Shaughnessy Cambridge: Cambridge University Press. 292-351.

Sheldon, R. M. (2003). *Espionage in the Ancient World, An Annotated Bibliography of Books and Articles in Western Languages*. Jefferson: McFarland & Company Inc. Publishers.

Sit, V. F. S. (2010). *Chinese City and Urbanism, Evolution and Development*. Hong Kong: World Scientific Publishing.

Sjoberg, G. (2002). "Sanayi Öncesi Kenti." *20. Yüzyıl Kenti,* der. ve çev. B. Duru ve A. Alkan. Ankara: İmge Kitabevi. 37-54.

Slingerland, E. (2003). *Effortless Action: Wu-Wei as Conceptual Metaphor and Spiritual Ideal in Early China*. Oxford: Oxford University Press.

Smith, B. G. (2008). *The Oxford Encyclopedia of Women in World History, Vol.1*. Oxford: Oxford University Press.

Smith, C. J. (2005). "The Beginnings of Urbanization in Rome." *Mediterranean Urbanization 800–600 BC. Proceedings of the British Academy 126*, edited by R. Osborne and B. Cunliffe. Oxford: Oxford University Press. 91-111.

Smith, D. H. (1957). "Divine Kingship in Ancient China." *Numen*, 4 (3): 171-203.

Smith, M. E. (2007). "Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning." *Journal of Planning History*, 6: 3-47.

Smith, M. E. (2009). "V. Gordon Childe and the Urban Revolution: A Historical Perspective on a Revolution in Urban Studies." *Town Planning Review*, 80: 3-29.

Smith, M. L. (2003). "Introduction: The Social Construction of Ancient Cities." *The Social Construction of Ancient Cities*, edited by M. L. Smith. Washington DC & London: Smithsonian Books. 1-36.

Smith, R. L. (2009). *Premodern Trade in World History*. London and New York: Routledge.

Smith, W. (1875). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray.

Snodgrass, A. M. (1974). "An Historical Homeric Society?" *Journal of Hellenic Studies*, 94: 114-125.

Snodgrass, A. M. (1991) ."Archaeology and the Study of the Greek City." *City and Country in the Ancient World*, edited by J. Rich and A. Wallace-Hadrill. New York & London: Routledge. 1-23.

Snodgrass, A. M. (1993). "The Rise of the Polis: The Archaeological Evidence." *The Ancient Greek City-State*, edited by M. H. Hansen. Copenhagen: Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. 30-39.

Southern, P. (2006). *The Roman Army: A Social and Institutional History*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Stambaugh, J. E. (1988). *The Ancient Roman City*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Stamper, J. W. (2005). *The Architecture of Roman Temples: The Republic to the Middle Empire.* Cambridge: Cambridge University Press.

Steinhardt, N. S. (1990). *Chinese Imperial City Planning.* Honolulu: University of Hawai Press.

Sterckx, R. (2011). *Food, Sacrifice and Sagehood in Early China*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stevenson, G. H. (1939). *Roman Provincial Administration till the Age of Antonines*. Oxford: Basil Blackwell.

Stobart, J. C. (2020). *The Grandeur That Was Rome*. Frankfurt: Outlook Verlag GmbH.

Storey, G. (2006). "Introduction: Urban Demography of the Past." *Urbanism in the Preindustrial World: Cross-cultural Approaches*, edited by G. R. Storey. Tuscaloosa: University of Alabama Press. 1-23.

Stout, S.E. (1924). "How Vergil Established for Aeneas a Legal Claim to a Home and a Throne in Italy." *The Classical Journal*, 20 (3): 152-160.

Störing, H. J. (2015). *İlk Çağ Felsefesi: Hint- Çin- Yunan,* çev. Ö. C. Güngören. İstanbul: Yol Yayınları.

Strabo. (1924). *The Geography of Strabo*, edited H. L. Jones. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0198%3Abook%3D8%3Achapter%3D6%3Asection%3D23 E. T. 27 Şubat 2022.

Straumann, B. (2011). "Constitutional Thought in the Late Roman Republic". *History of Political Thought,* 32 (2): 280-292.

Strootman, R. (2011). "Kings and Cities in the Hellenistic Age." *Political Culture in the Greek City after the Classical Age (Groningen-Royal Holloway Studies on the Greek City after the Classical Age)*, edited by O. M. van Nijf, R. Alston and C. G. Williamson. Leuven: Peeters Publishers. 141-153.

Suetonius. (1913). *The Lives of the Twelve Caesars*, translated by J. C. Rolfe and H. B. Foster. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Swann, N. L. (1950). *Food and Money in Ancient China*. Princeton: Princeton University Press

Şenel A. (1998). *Siyasal Düşünceler Tarihi.* Ankara: Bilim ve Sanat.

Tacitus (1937). *Annals*, translated by J. Jackson. Cambridge: Harvard University Press.

Tan, J. (2017). *Power and Public Finance at Rome, 264-49 BCE*. Oxford: Oxford University Press.

Tan, K. S. (2014). *Dynastic China: An Elementary History.* Pataling Jaya: The Other Press Sdn. Bhd.

Tanner, H. M. (2010). *China, A History, Volume I: From Neolithic Cultures Through the Great Qing Empire.* Indianapolis: Hacket Publishing Company.

Tatum, W. J. (1999). *The Patrician Tribune: Publius Clodius Pulcher*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Taylor, L. R. (1966). *Roman Voting Assemblies: From the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar.* Michigan: The University of Michigan Press.

Theognis. (1993). *Elegy and Iambus*, translated by. J. M. Edmonds. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd.

Theophrastus. (1929). *The Characters of Theophrastus*. London: William Heinemann Ltd, New York: G. P. Putnam's Sons. https://www.eudaemonist.com/biblion/characters/ E. T. 7 Ekim 2021.

Thomas, E. (2007). *Monumentality and the Roman Empire: Architecture in the Antonine Age.* Oxford: Oxford University Press.

Thompson, L. A. (1962). "The Relationship between Provincial Quaestors and Their Commanders-in-Chief." *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 11 (3): 339-355.

Thucydides (1956). *History of the Peloponnesian War*. London: Harvard University Press.

Todd, S. C. (1993). *The Shape of Athenian Law*. Oxford: Oxford University Press.

Trexler, R. C. (1980). *Public Life in Renaissance Florence.* New York: Cornell University Press.

Trigger, B. (2003). *Understanding Early Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tsao, K. (1984). *The Relationship Between Scholars and Rulers in Imperial China: A Comparison Between China and the West.* Lanham MD: University Press of America.

Tuna, K. (2013). *Toplum Açıklama Girişimleri Olarak Şehir Teorileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Türdeş, M. (2004). *Konfüçyüs, Seçmeler, "Lun Yü*". İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Ulpianus, D. (1932). *The Rules of Ulpian*, translated by S. P. Scott, Volume I. https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/uipian_scott.html#I E. T. 22 Kasım 2021.

Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings*, http://attalus.org/translate/valerius7.html E. T. 1 Şubat 2022.

Van Deman, E. B. (1909). *The Atrium Vestae*. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington.

Van Nijf, O. M. (1997). *The Civic World of Professional Associations in the Roman East.* Amsterdam: Brill.

Van Nijf, O. M. (2000). "Inscriptions and Civic Memory in the Roman East", *The Afterlife of Inscriptions: Reusing, Rediscovering, Reinventing & Revitalizing Ancient Inscriptions,* edited by A. Cooley. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 44 (Suppl. 75). London, 21-36.

Van Nijf, O. M. (2011). "Public Space and the Political Culture of Roman Termessos." *Political Culture in the Greek City after the Classical Age (Groningen-Royal Holloway Studies on the Greek City after the Classical Age)*, edited by O. M. van Nijf, R. Alston and C. G. Williamson. Leuven: Peeters Publishers. 215-242.

Varro. (1934). *On Agiculture*, Cambridge: Harvard University Press. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/varro/de_re_rustica/1*.html E. T. 31 Ocak 2022.

Verboven, K. (2007). "The Associative Order: Status and Ethos among Roman Businessmen in the Late Republic and Early Empire." *Athenaeum*, 95: 861-893.

Vergilius, (1998). *Aeneas*, çev. T. Uzel. İstanbul: Öteki Yayınevi:

Veyne, P. (2000) "La 'plèbe moyenne' sous le Haut-Empire romain." *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 55: 1169-1199.

Vitruvius (1914). *Ten Books on Architecture*, translated by M. H. Morgan. Cambridge: Harvard University Press.

Vlassopoulos, K. (2007a). *Unthinking the Greek Polis: Ancient Greek history beyond Eurocentrism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Vlassopoulos, K. (2007b). “Free spaces: Identity, Experience and Democracy in Classical Athens.” *Classical Quarterly*, 57 (1): 33-52.Von Reden, S. (2003) Exchange in Ancient Greece. London

Von Thünen, J. H. (1930). *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*. Jena: De Gruyter.

Waddell, Mr. G. (2017). *Greek and Roman Architecture (Classic Architecture) (Volume 1).* CreateSpace Independent Publishing Platform.

Waley, A. (2005). *The Book of Songs*. London and New York: Routledge.

Wallace-Hadrill, A. (1990). “The Social Spread of Roman Luxury: Sampling Pompeii and Herculaneum.” *Papers of the British School at Rome,* 58: 145-192.

Wallace-Hadrill, A. 1997. “Mutatio Morum: The Idea of a Cultural Revolution.” *The Roman Cultural Revolution,* edited by T. Habinek and A. Schiesaro. Cambridge: Cambridge University Press. 3-22.

Wan, W. H. (2019). *The Contest for Time and Space in the Roman Imperial Cults and 1 Peter.* London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: T&T Clark Bloomsbery Publishing.

Wang, F. (2016). *Geo-Architecture and Landscape in China’s Geographic and Historic Context: Volume I. Geo-Architecture Wandering in the Landscape*. Singapore: Springer.

Ward-Perkins, B. (1998). “The Cities.” *The Cambridge Ancient History XIII, The Late Empire A.D. 337-425*, edited by A. Cameron and P. Garnsey. Cambridge: Cambridge University Press. 371-410.

Ward-Perkins, J. B. (1991). *Roman Imperial Architecture*. London: Penguin.

Watson, B. (1989). *The Tso-Chuan, Selections From China’s Oldest Narrative History.* New York: Columbia University Press.

Watson, B. (1993a). *Records of the Grand Historian of China, Han Dynasty II.* New York: Columbia University Press Book.

Watson, B. (1993b). *Records of the Grand Historian of China, Qin Dynasty*. New York: Columbia University Press Book.

Watson, B. (1993c). *Records of the Grand Historian of China, Han Dynasty I*. New York: Columbia University Press Book.

Weaver, P. R. C. (1972). *Familia Caesaris: A Social Study of The Emperor's Freedmen and Slaves*. Cambridge: Columbia University Press.

Weber, M. (1978). *Economy and Society, An Outline of Interpretive Sociology*, edited by G. Roth and C. Wittich. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Wei, W. (2005). *A Tale of the I Ching, How The Book of Changes Began: An Enchanted Journey into the Origins and Inner Workings of the I Ching.* Malibu: Power Press.

Wenren, J. (2013). *Ancient Chinese Encyclopedia of Technology: Translation and Annotation of the Kaogong Ji (the Artificer's Record).* London and New York: Routledge.

Wesler, K. W. (2012). *An Archeology of Religion*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: University Press of America.

Wheatley, P. (1970). "Archeology and the Chinese City." *World Archeology,* 2 (2): 159-185.

Wheatley, P. (1971). *The Pivot of the Four Quarters, A Preliminary Enquiry into the Origins and Character of the Ancient Chinese City.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Whitehead, D. (1977). *The Ideology of the Athenian Metic. PCPhS Suppl. 2*. Cambridge: Cambridge University Press.

Whitehead, D. (1986). *The Demes of Attica, 508/7–ca. 250 B.C.: A Political and Social Study*. Princeton: Princeton University Press.

Whitehorne, J. E. G. (1969). "The Ambitious Builder." *Journal of the Australasian Universities Language and Literature Association,* 31: 28-39.

Whitehouse, R. (1983). *The Macmillan Dictionary of Archeology*. London & Basingstoke: Macmillan Reference Books.

Wijma, S. (2014). *Embracing the Immigrant: The Participation of Metics in Athenian Polis Religion (5th–4th century BC)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Wilhelm, R. (2013). *I Ching ya da Değişimler Kitabı*, çev. L. Özşar. Bursa: Biblos Kitabevi.

Williams, N., Galley, C. (1995). "Urban-Rural Differentials in Infant Mortality in Victorian England." *Population Studies,* 49 (3): 401-420.

Williams, R. (2008). *From Romulus to Romulus Augustulus: Roman History for the New Millennium*. Ilinois: Bolchazy-Carducci Publishers.

Wilson, A. I. (2011). "City Sizes and Urbanization in the Roman Empire." *Settlement, Urbanization, and Population,* Oxford Studies on the Roman Economy, edited by A. K. Bowman and A.I. Wilson. Oxford: Oxford University Press. 161-195.

Wirth, L. (2002). "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme." *20. Yüzyıl Kenti*, der. ve çev. B. Duru ve A. Alkan. Ankara: İmge Kitabevi. 77-106.

Wisseman Christie, J. (1991). "States without Cities: Demographic Trends in Early Java." *Indonesia,* 52: 23-40.

Witcher, R. (2008). "Regional Field Survey and the Demography of Roman Italy." *People, Land, And Politics: Demographic Developments And The Transformation Of Roman Italy, 300 BC–AD 14,* edited by L. De Ligt and S. Northwood. Leiden & Boston: Brill. 273-303.

Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study Of Total Power.* New Haven: Yale University Press.

Wood, E. M. (2002). "Landlords and Peasants, Masters and Slaves: Class Relations in Greek and Roman Antiquity." *Historical Materialism.* 10 (3): 17–69.

Woolf, G. (1997). 'The Roman Urbanization of the East." *The Early Roman Empire in the East. Oxbow Monographs 95,* edited by S. E. Alcock. Oxford: Oxford *University Press*. 1-14.

Woolf, G. (2003). *The Cambridge Illustrated History of the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wordsworth, J. (1874). *Fragments and Specimens of Early Latin*. Oxford: Clarendon Press.

Wright, A. F. (1977). "The Cosmology of the Chinese City." *The City in Late Imperial China,* edited by W. Skinner. Stanford: Stanford University Press. 33-74.

Wycherley, R. E. (1949). *How the Greeks Built Cities.* London: W W Norton & Co.

Yakobson, A. (1999). *Elections and Electioneering in Rome: A Study in the Political System of the Late Republic.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Yao, X. (2000). *An Introduction to Confucianism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Yavetz, Z. (1958). "The Living Conditions of the Urban Plebs in Republican Rome." *Latomus,* 17: 500-517.

Yen, L. H. (1911). *A Survey of Constitutional Development in China*. New York: Longsman, Green & Co. Agents.

Yntema, D. (2008). "Polybius and the Field Survey Evidence from Apulia." *People, Land, and Politics: Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy, 300 BC–AD 14,* edited by L. De Ligt and S. Northwood. Leiden & Boston: Brill. 373-386.

Zanker, P. (1990). *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Zanker, P. (2000). "The City as Symbol: Rome and the Creation of an Urban Image." *Romanization and the City: Creation, Transformations, and Failures*, edited by E. Fentress. Portsmouth: Journal of Roman Archaeology, supplement 38: 25-41.

Zhang, Q. (1964). *Making the New World Their Own: Chinese Encounters with Jesuit Science in the Age of Discovery*. Leiden, Boston: Brill.

Zhang, Q. (2015). *An Introduction to Chinese History and Culture*. New York: Springer.

Zhang, Y. (2001). “System, Empire and State in Chinese International Relations.” *Empires, Systems and States: Great Transformations in International Politics*, edited by M. Cox, T. Dunne and K. Booth. Cambridge: Cambridge University Press. 43-64.

Zhao, D. (2015). *The Confucian-Legalist State: A New Theory of Chinese History.* Oxford: Oxford University Press.

Zhaoguang, G. (2014). *An Intellectual History of China, Volume One: Knowledge, Thought, and Belief Before the Seventh Century CE.* Leiden, Boston: Brill

Zuiderhoek, A. (2007). “The Ambiguity of Munificence.” *Historia,* 56: 196-213.

Zuiderhoek, A. (2008). “On the Political Sociology of the Imperial Greek City.” *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48: 417-445.

Zuiderhoek, A. (2009). *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor.* Cambridge: Cambridge University Press.

Zuiderhoek, A. (2011). “Oligarchs and Benefactors: Elite Demography and Euergetism in the Greek East of the Roman Empire.” *Political Culture in the Greek City after the Classical Age (Groningen-Royal Holloway Studies on the Greek City after the Classical Age),* edited by O. M. van Nijf, R. Alston and C. G. Williamson. Leuven: Peeters Publishers. 185-195.

Zuiderhoek, A. (2017). *The Ancient City.* Cambridge: Cambridge University Press.

ÖZET

Antik kent tanımlamalarında gözden kaçırılan bir husus, antik kenti kuruluşlarından itibaren Roma'nın yıkılıp Orta Çağ'ın başlamasına kadar geçirdiği düşünsel dönüşümlerin göz ardı edilerek tekdüze bir formda ele alınmasıdır. Oysaki antik kentler toplumsal, ekonomik, siyasi, dini ve düşünsel birçok aşamadan geçerek var olmuşlardır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki kimi antik medeniyetler geçirdiği aşamalar göz önüne alındığında düşünsel anlamda hem bir süreklilik hem de bir kopuşu sergilemektedirler. Antik Roma ve Çin de üç dönemi barındırmakla bu izleğin takip edilebileceği bir şablon sunmaktadır. Her ikisinde de antik kentin dini düşünceye dayalı kuruluşunu ifade eden birincil dönemleri, toplumsal ve siyasi gelişmelerle anlam kazanan ve onlara yön veren düşünce ve yaşam biçimlerine dayalı ikincil dönemleri ve nihayet bütünleşmeci ideallerle emperyal bir güce dönüştükleri üçüncül dönemleri bulunmaktadır. Birincil dönem Antik Roma kentleri için İ.Ö. 753-509 yılları arasındaki krallık dönemi, Çin için ise Hsia, Shang ve Chou Hanedanlıkları'nı kapsayan ve İ. Ö. 722'ye kadar süren hanedanlıklar dönemidir. İkincil dönem Roma'da "cumhuriyet" olarak kendini gösterirken, Çin'de parçalanmış kent devletlerinden oluşan ve düşünür devlet adamlarının her bir kente yön verdiği bir ara dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonunda her iki uygarlığın geliştirdiği kentlerin yönetimsel bir araç haline geldiği üçüncül dönem imparatorluklar dönemidir. Her iki uygarlıkta gelişen düşünce antik Roma ve Çin kentlerinin genişleme süreçlerine, kent anlayışının gelişimine, kentin siyasal ve toplumsal örgütlenmesine, kentsel yaşam ve toplum yapısının oluşumuna, kentlerin ve yerel yönetim birimlerinin yönetimine, kentleşme dinamiklerine ve kentsel hiyerarşinin oluşumuna, kent planlama geleneklerine ve anıtsal mimarinin oluşumuna etkide bulunmuştur. Antik kentler söz konusu olduğunda, düşünce kimi zaman toplumsal ve siyasi gelişmelere meşruiyet kazandırmış, kimi zaman da yön vermiştir. Antik Çin ve Roma kentleri hem düşüncenin kendisinden etkilenerek doğup gelişmiş, hem de kentlerin kendisi düşünceye yön vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Kent, Roma, Çin, Dini ve Felsefi Düşünce

SUMMARY

A point that is overlooked in the definitions of ancient cities is that the intellectual transformations the ancient city went through from its foundation until the collapse of Rome and the beginning of the Middle Ages are ignored and treated in a monotonous form. However, ancient cities went through many social, economic, political, religious and intellectual stages. Considering the stages that some ancient civilizations in various parts of the world have gone through, they display both continuity and break in an intellectual sense. Ancient Rome and China also offer a pattern from which this path can be followed, as they include three periods. In both of them, there are primary periods that express the establishment of the ancient city based on religious thought, secondary periods based on the thoughts and lifestyles that gain meaning and also direct the social and political developments, and finally tertiary periods in which they turn into an imperial power with integrationist ideals. The primary period for Ancient Roman cities is the reign period between 753 B.C. and 509 B.C., for China it is the period of Hsia, Shang and Chou Dynasties until 722 B.C. While the secondary period manifests itself as a "republic" in Rome, it appears as an intermediate period in China consisting of fragmented city-states and thinker statesmen guiding each city. The tertiary period, in which the cities developed by both civilizations eventually became administrative tools, was the period of empires. The thought that developed in both civilizations influenced the Roman and Chinese cities; expansion processes of cities, the development of urban understanding, the political and social organization of the cities, the formation of urban life and social structure, the management of cities and local government units, urbanization dynamics and the formation of urban hierarchy, urban planning traditions and monumental architecture. In ancient cities, thought sometimes legitimized and sometimes directed social and political developments. Ancient Chinese and Roman cities were born and developed under the influence of thought itself, and the cities themselves shaped thought.

Key Words: Ancient City, Rome, China, Religious and Philosophical Thought